

**SOMOGYI MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

X

1994

KAPOSVÁR

Szerkesztő:
KIRÁLY ISTVÁN SZABOLCS

A kötet lektorai:
Bertha Elek, Borhidi Attila, Dankó Imre, Kiss Attila, Kovács Tibor, Kriza Ildikó, Mezei Ottó,
T. Mérey Klára, Nováki Gyula, Palóczy Horváth András, Sziráki György, Vojnits András

Az idegen nyelvű rezüméket fordították:
Karl von der Lohe, dr. Honti Szilvia, Móroczné Hortobágyi Zsuzsa,
Gulyás Mónika, Wicher Erika, Jandrics Róbert, Vass András

Technikai szerkesztő:
Farkas Béla

A borítón

Szemes boglárka – Scolitantides Orion
(Fotó: Ábrahám Levente – Labormunka: Diseri Fotóstúdió Bt.)
Részlet A természeti örökségeink – Élő természet című
Somogy megye élővilágát bemutató állandó kiállításunkból

ISBN 0139-4983

Kiadja
A SOMOGY MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA
Felelős kiadó: dr. Király István Szabolcs igazgató

Nyomta a Kaposvári Nyomda Kft., Kaposvár, Fő u. 101.
Felelős vezető: Mike Ferenc

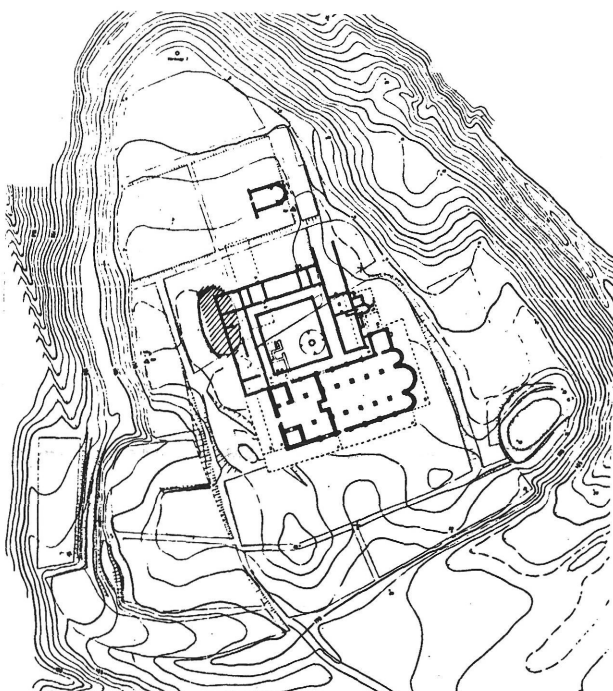
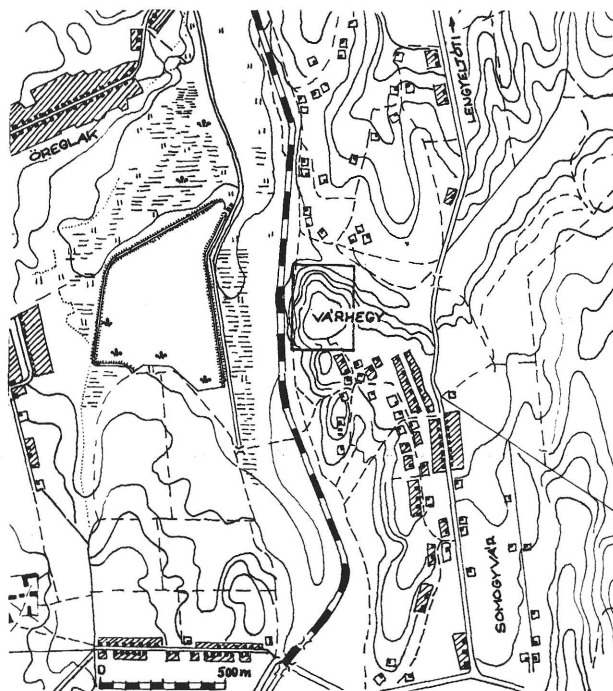
A MÉSZBETÉTES KERÁMIA KULTÚRÁJA LELETEI SOMOGYVÁRRÓL

HONTI SZILVIA

Dolgozatomban a **Somogyvár–Kupavárhegyről** felszínre került, a mészbetétes kerámia kultúrájához tartozó leletanyagot mutatom be, mely részben gödörből – tehát zárt leletgyűjtésből – részben ennek környezetéből származik. A leletanyag – a keszthelyi bronzkori konferencián ismertetettel együtt¹ – képet ad arról, hogy a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája népe életének kései szakaszában milyen kerámiaformákat és díszítő motívumokat használt, ezek mennyiben tükrözik az észak-dunántúli csoport hagyományait, illetve mennyiben térnek el attól, milyen kapcsolat figyelhető meg e között és a Duna-menti, ill. délkelet-dunántúli hasonló korú leletanyag között. Bronz leletek hiányában ennek az egyelőre csak néhány lelőhelyről ismert késői mészbetétes csoportnak a kronológiai helyzetére is csak kerámiája kapcsolatain keresztül következtethetünk.

Az itt közölt leletanyag Bakay Kornél 1988-as ásatásából származik² a középkori kolostor kerengőjének nyugati oldalán húzódó épületrészek külső oldala mentén nyitott XV/1986-os szelvényhez nyugatról közvetlenül csatlakozó XXIV/a. és XXIV. szelvényből. Az említett épületektől Ny-ra már más középkori épület nem volt, így a középkori leletanyagot is tartalmazó feltöltés (kb. 110–40 cm mélység között) alatt szinte csak középső bronzkori leletanyagot tartalmazó „réteg” került felszínre (XV/1986. szelvény 45–10 cm-e között,³ XXIV/a. szelvény 30–0 cm között és XXIV. szelvény 20–0 cm-e között), a XXIV/a. szelvényben egy kizárólag mészbetétes leletanyagot tartalmazó gödröt tárt fel Bakay Kornél.

XXIV/a. szelvény, /+110/-/+70/ cm mélység között, a túlnyomórészt mészbetétes kerámiát (I. t., II. t. 11–15.) tartalmazó feltöltésben középkori és későbronzkori

1. kép. Somogyvár-Kupavárhegy. Az észak-dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának lelőhelye a Szent Egyed apátság területén (a helyszínrajz Levárdy Ferenc nyomán készült).

(urnamezős kultúra) ill. korai bronzkori (Somogyvár–Vinkovci kultúra) leletanyag is előkerült (az őskori anyag leletnaplószáma: 307–1002/88).

XXIV/a. szelvény, /+30/-/0/ cm mélység között kizárólag középső bronzkori leletanyag volt (II. t. 1–10.), leletnaplószáma: 2392–2502/88.

XXIV/a. szelvény, „őskori gödörből” nagyszámú, a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájához tartozó edénytöredék került elő (III. t., IV. t. 1–6.), leletnaplószáma: 2510–2719/88.

XXIV. szelvény /+100/-/40/ cm mélység között a nagyszámú középkori lelet mellett több későbronzkori, az urnamezős kultúrába tartozó anyag volt, mint középső bronzkori (VI. t. 1–8.). Az őskori anyag leletnaplószáma: 1173–1196, 1756–1867, 1961/88.

XXIV. szelvény /+70/-/0/ cm mélység között csökken a középkori és későbronzkori leletek száma, jóval nagyobb a középső bronzkorié (IV. t. 7–17.), az őskori leletek naplószáma: 1964–2164/88.

XXIV. szelvény /+20/-/0/ cm mélység között szinte kizárólag a mészbetétes kerámia kultúrája leletanyaga került elő (V. t., VI. t. 9–11.), leletnaplószáma: 2228–2368/88.

A korai bronzkori Somogyvár–Vinkovci kultúra leletei nem túl nagy számban az összes „rétegben” képviseltették magukat.

A Somogyvár–kupavárhegyi leleteken kívül bemutatom még az 1927-ben ajándékként a múzeumba került **Somogyacsa–gerézdpusztai** leleteket,⁴ előkerülésük körülményei ismeretlenek, egy részük a 2. világháború alatt elveszett. Az itt bemutatottakon kívül a leltárkönyv rajzai alapján a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájába tartozott egy kétfülű urna-alakú edény (mag.: 10,8 cm), egy pereme alatt 2 bütyökkel ellátott hordóalakú kis fazék (mag.: 14 cm), egy alacsony talpon álló S-profilú bögre (mag.: 6 cm), a többi lelet késő-réz-kori.

Urnaalakú edény (VI. t. 12.)

Nyújtott kettős kónikus testű, a hasrész kissé kiöblösödik, ezen négy, kisméretű függesztőfül van. Pereme és nyakhajlata között 4 átfúrt „fül” van. Vonalakból, pontsorokból és cikk-cakk mintából álló mészbetétes díszítéssel, mag.: 16 cm. Füstölőként, vagy mécsesként használhatták. Jól kiégetett anyagú, fekete színű. Bóna I. valamint Bándi G. és Kovács T. is közölték.⁵

Kis fedő (VI. t. 13.)

Kúpalakú kis fedő, peremének szélén két lyuk van. Vonalak és pontsorok kombinációja díszíti. Másodlagosan megégett, világosszürke. Átm.: 7,8 cm.

A bronzkori edények csak kevésbé sérülten kerültek a múzeumba, ennek alapján valószínűleg sírmelékletek voltak, erre utal az is, hogy a kis fedő másodlagosan megégett anyagú. A leletek egy része, így a két urna-alakú edény és a talpas bögre a somogyvári leletekhez hasonlóan az észak-dunántúli mészbetétes kerámia késői szakaszába tartoznak.

A leletanyag elemzése

A somogyvári telepről származó edények többsége néhány, jól meghatározható típusba tartozik. Leggyakoribbak a tölcséres peremű „urna-alakú” edények és a behajló peremű tálak, kisebb számban fordulnak elő a tölcséres peremű korsók. Ezek mellett hordótestű fazekakat, tölcséres peremű ill. csonkakúp alakú tálakat és néhány különleges edényformát találunk. A díszített edények általában finoman iszapolt, keményre kiégetett anyagúak, iszapoláshoz nagyobb cserépdarabokat csak a nagyobb, vastagfalú edényeknél használtak. Általánosan szürke színűek (a majdnem feketétől a világos szürkéig), esetleg barnás árnyalattal, a barnássárga színű kerámia ritka. A temetőben gyakori különlegesen vékonyfalú edényekkel nem találkozunk, és egyes ott előforduló edényformák – pl. a kúpos tetőcskék – sem fordulnak elő a telepen. Itt külön nem tárgyaljuk a nagyszámú ún. házikerámiát, ezek között a mészbetétes kerámia népe telepein általánosan használt formák fordulnak elő: tölcséres és kihajló peremű, hordótestű fazekak és hombárok, oldalukat függőleges vonalak vagy hálóminta díszíti. Több nagy katlantűzhely töredékei is előkerültek a gödörből és a fölötte levő rétegből, rekonstruálható példány azonban nem volt köztük. Meg kell említenünk még az ovális Halsütő tálakat, és az apró lábon álló kisméretű „tálcsákat”,⁶ melyek többsége azonban annyira töredékes, hogy rajzban nem bemutatathatók.

Tölcséres szájú „urna-alakú” edények

Az ebbe a típusba tartozó somogyvári edények a gömbös ill. nyújtott ovális testű mészbetétes alapformához tartoznak, az edények felső része többékevésbé ívelt falú (II. t. 14, 15., III. t. 15., IV. t. 11, 16.).⁷ Azonban az észak-dunántúli típustól eltérően a hasi rész íve elkülönül, a Szeremle kultúra edényeire emlékeztető módon kiöblösödik. Az öblükön levő 2 fül felső részét minden esetben borda köti össze (II. t. 13, 15, IV. t. 11, 16, VI. t. 10.).⁸ A gömbös, ill. nyújtott ovális testű, bordadíszes urnákkal egy hasonló vörsi edény kapcsán már foglalkoztunk,⁹ ebben az edényformában kereshetjük edényeink közvetlen előzményét. A bordadíszítéssel leggyakrabban négyfülű urnákon találkozunk, a somogyvári edényeknél sem zárható, hogy négy fülük volt. A Szeremle kultúra hasonlóan öblös hasú edényeiről a bordadísz hiányzik, ilyen formájú lehet azonban egy alpári, Bóna I. szerint „proto-szeremle” töredék.¹⁰ Edényeinknek enyhén behajló (I. t. 10, 12., II. t. 11., III. t. 13–15., V. t. 10, 12.)¹¹ vagy – ritkábban – egyenes falú (I. t. 7., V. t. 13.) tölcséres pereműk van. Egyenes falú a közölt gerézdpusztai edény pereme is, ez kettőskúpos testű, a hasi rész csak enyhén öblösödik, borda nincs rajta (VI. t. 12.). Négy, peremből induló, csőszerű „füle” nem egyedülálló a kárpát-medencei középső bronzkori leletanyagban, Szlovákiában mészbetétes kerámiás és magyarádi környezetben is elő-

fordult.¹² Az enyhén kiöblösödő hasú, borda nélküli urna-alakú edényekkel elvéve már az észak-dunántúli csoport kései lelőhelyein is találkozunk, így Balatonyörökön ilyen függesztőfüles, kisméretű edény került elő.¹³ Hasonló profilú töredéket Somogyváron is találunk (II. t. 13.), bár a körbefutó borda ezen sem hiányzik. A másik gerézdpusztai urna-alakú edénynek, a leltárkönyvben található rajz alapján, szintén kiöblösödő a hasrésze, bordadíszítése nem volt, két, peremből induló füle a vállra támaszkodott.

A somogyvári edények díszítésében azonos motívumok ismétlődnek: a perem külső oldalán végigfutó mészbetétes sávokat háromszögek sora kíséri, ezek fölött szakaszosan pontsört találunk (pl. I. t. 7, 10., III. t. 13, 14., IV. t. 5, 7., V. t. 10–13.), az egyik töredék belül is díszített, bordával, mészbetétes sávokkal és pontsorban végződő háromszögekkel (II. t. 11.). Az edény vállán a vízszintes és függőleges vonalak, függőleges pontsorok kombinációját különféle beböködött minta egészíti ki (II. t. 6, 12–14., III. t. 15.), egy esetben a sugarasan szétágazó pontsor az edény vállán körbefutó mészbetétes sáv fölött van.¹⁴ Az edény öblén körbefutó bordát felülről kísérő árkolást mélyen beböködött pontsor (III. t. 9., IV. t. 15.), rovátkolás (II. t. 15.), vagy finoman bekarcolt vonalkázás (II. t. 13., IV. t. 11, 16.) tagolja. Hasonló díszítést találunk egy kisebb urna-alakú edény alját kísérő mészbetétes sáv mentén (I. t. 17.: vonalkázás) is. Ezeket a díszítőmotívumokat, a finoman bekarcolt vonalkázás kivételével, az észak-dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája korábbi csoportjaiban is megtaláljuk, gyakorivá azonban csak a késői leletegyüttesekben válik, így háromszögek sorából álló díszítés van egy kölesdi,¹⁵ és egy balatonyöröki urna peremén.¹⁶ A Bándi G. és Kovács T. által közölt anyagban is több kiöblösödő hasú, borda nélküli urnát találunk, ezek egy részén megtaláljuk a Somogyváron megszokott díszítőmotívumokat (háromszögek a peremen, rovátkolással kísért mészbetétes sávok),¹⁷ emellett ezeken az edényeken a kialakuló Szeremlestílus délkelet-dunántúli leleteire jellemző motívumokat is megtaláljuk, így a félkör- és kacsformájú motívumokkal záródó vonalakat.¹⁸ Ebben a formában ez a motívum leletanyagunkból hiányzik, ennek csak egy változatát találjuk meg az egyik nagy edény töredékén. Az edény öblét kísérő árkolást félkör alakú vékony eszközzel benyomott minta tagolja (IV. t. 13). Ugyanezzel a technikával kialakított mintát találjuk egy regölyi tálon.¹⁹ A Sükösdről közölt szórvány anyagban is nagy számban találunk a mieinkhez hasonló háromszögek sorából álló díszítést tölcséres peremű edények töredékein.²⁰

Két olyan töredéket találunk anyagunkban, melyek a fentiekől eltérő formájúak, ill. díszítésűek. Egy nagyméretű edény enyhén kihajló tölcséres peremének töredékén mészbetétes díszítést nem találunk, a perem szélén gyengén kiemelkedő dudor van (III. t. 11.). Díszítetlen, ívelt-tölcséres nyakú urnák gyakor-

ak a mészbetétes kerámia kultúrája északkelet-dunántúli, Duna-menti temetőiben,²¹ azonban a peremszél kiemelkedése a mészbetétes mintával együtt szokott előfordulni, például urna-alakú edényen a somogyvári anyagban is megtaláljuk.²² A másik töredék egy enyhén behajló tölcséres peremű urna-alakú edény darabja – tehát a szokott forma – azonban függőleges és vízszintes párhuzamos vonalakkal álló díszítéséhez (VI. t. 9.) hasonlót nem találtam. Méretei alapján ehhez a csoporthoz sorolható egy különleges formájú, kónikus felső részű edény töredéke (VI. t. 4.), eredetileg kettős kónikus lehetett. Vonalakkal és pontsorokból álló díszítése, fekete, fényezett felülete megszokott a késői mészbetétes leletanyagban, formája azonban ismeretlen az eddig közölt anyagban.

Behajló peremű tálak

A tálak túlnyomó többsége ennek a formának különböző változataihoz tartozik. Általában kettőskúpok, lekerekített (I. t. 1, 9, 13, 15–16., III. t. 7., V. t. 5–6., VI. t. 5.),²³ vagy közel egyenes peremmel (I. t. 5, 8., III. t. 5–6, 8., VI. t. 1.), néha éles hastörésvonallal (I. t. 3., V. t. 9.).²⁴ Némelykor a peremszél enyhén kihajlik (III. t. 8., IV. t. 17., V. t. 6.). Ritkábbak a lekerekített oldalú tálak (I. t. 6, 11., IV. t. 8., VI. t. 6.),²⁵ ezek között erősen behajló peremű tálakat is találunk (V. t. 8.). Főleg a nagyméretű tálak készültek lekerekített rombusz alakú szájkiképzéssel (III. t. 8., IV. t. 17., VI. t. 5.).²⁶ Két töredék alapján a tálak egy része alacsony, hengeres talpgyűrűn állt (IV. t. 14., V. t. 7.), a patincei temető ezekhez hasonló talpas tálainak kónikus talpa van.²⁷ A behajló peremű tálak az észak-dunántúli csoport lelőhelyeire jellemzőek, de mint Torma I. is megállapította egy esztergomi, RBB1-re keltezhető sír hasonló edénye kapcsán, a kettőskúpok változat a késői mészbetétes leletegyüttesekre jellemző, az általa közölt tálhoz²⁸ nagyon hasonló kihajló- és csücskös peremű az egyik somogyvári tál is, díszítésük is megegyezik (IV. t. 17.). Több más tálon is megtaláljuk ezt a peremkiképzést,²⁹ az egyik mészbetétes díszítés nélküli (III. t. 8.). Torma I. késői mészbetétes (Veszprém) és Szeremle kultúrába sorolható (Regöly) lelőhelyekről említ hasonló tálakat,³⁰ ilyenek késő-vatya lelőhelyek legfiatalabb rétegében is előfordulnak, így megtaláljuk a késő-vatya kultúra keletibeli temetőjében,³¹ a Dunaújváros-kosziderpadlási temető 145. sírjában,³² a koszideri-vatya időszakban betelepült Alpáron, szeremle-típusú díszítéssel.³³ Általában azonban a kettős kónikus tálak pereme egyenes (I. t. 3., V. t. 9., VI. t. 1.), ilyen került elő Balatonyörökön és Kölesden,³⁴ a dunaújvárosi temető C167. sírjában,³⁵ egy olyan sírcsoportban, ahol a sírok többsége a koszideri korszakba tartozik, Igaron a telep legfelső rétegébe ásott gödörben, a késő-vatya kultúra edényeivel együtt.³⁶ Az említett tálak egy részénél a perem alatt ugyanolyan díszítést találunk (a két dunaújvárosi sír edényén, a kölesdi és a veszprémi tálon), amilyen a

somogyvári tálak mintegy felére jellemző, s amit az urna-alakú edények díszítése kapcsán már említettünk: a perem alatt körbefutó mészbetétes csíkok fölött sűrű rovátkolás (III. t. 5, 6., IV. t. 8., V. t. 5–6.), más esetben apró háromszögek sora (I. t. 13., V. t. 6.) vagy finom vonalkázás (I. t. 15., V. t. 8–9., VI. t. 1.) van. Az árkolást bebökődött pontok sora tagolja, alatta vonalkázással díszített egy másik töredék (III. t. 6.). Némelykor az edény alján körbefutó mészbetétes vonalat is hasonló minta kíséri (III. t. 7.: rovátkolás). Az észak-dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája lelőhelyein hiányzó, ám Somogyváron gyakori finom vonalkázással kialakított díszítőminta a dél-dunántúli mészbetétes kerámia késői leletgyűjtéseiben feltűnő díszítésre emlékeztet (a szeremlei temető közölt sírjaiban, Siklós-Téglagyár 3–4. sírjában),³⁷ ennek változatait találjuk a dél-dunántúli mészbetétes és korai szeremle stílusú kerámiát egyaránt tartalmazó leletekben is (Podgorac, Kölesd, Dunaszekcső),³⁸ s a Somogyváron megfigyelt technikával a Szeremle kultúra edényein is találkozunk.³⁹ Bekarcolt és mészbetétes nélküli az egyik somogyvári tál szokatlan fenyőágmintája,⁴⁰ ehhez hasonlóval találkozunk egy sárisápi, díszítése alapján szintén a késői szakaszba sorolható tálon.⁴¹

Kónikus tálak

Ívelt falú kónikus (I. t. 14., V. t. 2.) vagy gömbszelet alakú (VI. t. 3.),⁴² fordított csonkakúpos tálak fordulnak elő anyagunkban. Általában mészbetétes díszítés nélkül készültek, peremükön karéjos bemélyítéssel kialakított 2 csücsök van (I. t. 14., VI. t. 3.). A kónikus tálak általánosan elterjedtek az észak-dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájában. Torma István az esztergomi sír kapcsán megállapította, hogy a lebenszerű peremkiképzéssel csak az Esztergom környéki csoportban találkozunk,⁴³ az említett síron kívül előfordul az izai, patincei temetőben és a dunalmási sírleletek között is, tehát a mészbetétes kerámia kultúrája magyarádi leletanyagot is tartalmazó, fiatalabb temetőiben, sőt megtaláljuk még a Dolný peteri temetőben is.⁴⁴ A fenti tálak többségének pereme ferdén levágott, szemben a somogyvári tálak peremének megformálásával, a kisebbik tálnak formája és peremkiképzése az egyik izai táléhoz hasonlít.⁴⁵ Eltérő típusú a mészbetétes díszítésű kónikus tál (V. t. 2.). Ez olyan négyszögletes szájú, levágott peremű edény töredéke lehet, amilyenekkel a királyszentistváni temetőben találkozunk, a forma és a díszítés legjobb párhuzamait is itt találjuk meg.⁴⁶ Tálnak ennek fiatalabb változata, ezt jelzi karéjos peremkiképzése és díszítése: peremén és külső oldalán rovátkolással kísért mészbetétes csíkot találunk.

Kihajló, tölcéséres peremű tálak

A mészbetétes kerámia kultúrája Dunántúl keleti felén található lelőhelyein oly gyakori kihajló peremű tálak lelőhelyünkön csak kevés példánnyal képvisel-

etik magukat (III. t. 10., V. t. 3.). Ugyanígy ritka a Győr környéki csoport anyagában, és a Balatontól délre fekvő lelőhelyek eddig közölt kevés anyagában is.⁴⁷ A somogyvári füles tálhoz (V. t. 3.) formában és díszítésben leginkább hasonló darabot a kelebiai temetőben találjuk meg (kissé befelé ívelő tölcéséres perem, erősen kiemelkedő vállrész),⁴⁸ ugyanilyen tál van a balatongyöröki sírleletek között, ezt rovátkolással kísért mészbetétes csík díszíti.⁴⁹ A táltípus korábbi változatait a patincei temetőben találjuk meg,⁵⁰ s mint Bándi G. és Kovács T. a Szeremle kultúra hasonló tálaival megállapították,⁵¹ közös északi eredetük – az Esztergom-környéki csoportból – kétségtelen.

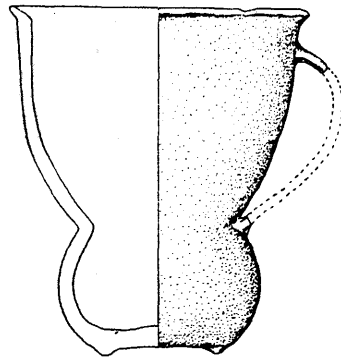
Az álzsinórtechnikás díszítésű edénytöredékek

(Litzenkerámia) íveltén kihajló peremű tálakhoz tartoznak. Az egyiknél a nyakhajlatot apró fül hidalja át, rajta 4 soros zsinórminta. Anyaga – hasonlóan a vörsi táltöredékekhez és kórsóhoz⁵² – gondosan iszapolt, finomszemcsés, csillámos anyagú, felszíne sötétszürke, fényezett, eltér tehát a mészbetétes kerámiától általában. A másik somogyvári tál peremét három keskeny sávban és fülét fordított U-alakban többsoros zsinórminta díszíti (V. t. 4.). Ennek – és a korábban közölt széles-sávú zsinórdíszítésű töredékek⁵³ – az anyaga, kivétel megegyezik az itteni mészbetétes kerámiáéval. A három litzentechnikás díszítésű töredék a díszítéstechnika különböző változatait képviseli (eredeti litzenkerámias anyagú kerámia, keskeny, finom sávú zsinórdíszítés, széles, kissé szabálytalan litzentechnikás sávok, a két utóbbi a mészbetétes kerámiával megegyező anyagból). A Dél-Dunántúlon, a Balatontól délre, mészbetétes kerámiával eddig előkerült álzsinórdíszes kerámia igazolja a különféle álzsinórdíszes motívumok eltérő kronológiai helyzetét: A hullámvonallal kombinált álzsinórdíszítés Vörsön olyan észak-dunántúli mészbetétes kerámiával együtt került elő, mely a kultúra klasszikus időszakába keltezhető. Az ezeknél fiatalabb leletgyűjtésekben ez a díszítés már nem fordul elő, így Somogyváron sem. A keskeny sávú álzsinórdíszítés mellett itt feltűnik a széles-sávú, kissé szabálytalan kivitelű álzsinórminta is. Ilyenek Podgoracón késői dél-dunántúli mészbetétes és korai szeremle-stílusú kerámiát tartalmazó gödrökből kerültek elő nagy számban.⁵⁴ Az egyik somogyvári tál fülének ívelt mintája talán kapcsolatba hozható az ún. schnörkelartige motívummal, melyet a Dolný peteri temetőben előforduló ilyen módon díszített kórsó⁵⁵ alapján Z. Benkovsky Pivovarová a „sarlós tük horizontjába” keltezi.⁵⁶ A Dolný peterivel megegyező formában – késői mészbetétes és korai Szeremle kerámiával együtt – találjuk meg a motívumot a kölesdi telepanyagban.⁵⁷ Ezek szerint az álzsinórdíszes kerámia – a korábbi véleményektől eltérően⁵⁸ – már a Dolný peteri típusú leletek dél-dunántúli megjelenése előtt feltűnt a Balatontól délre, észak-dunántúli mészbetétes leletgyűjtésekben. Ezek a népcsoportok közve-

títhették dél felé ezt a díszítéstechnikát, amit késői időszakokban maguk is alkalmaztak kerámiájukon.

Korsók, bögrék

Somogyváron az észak-dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája győri és esztergom-környéki csoportjaira jellemző magas, tölcséres nyakú kissé behajló peremszélű korsók (II. t. 2, 3., III. t. 1, 4., IV. t. 4, 6., V. t. 1.)⁵⁹ gyakoriak, emellett néhány egyenes-tölcséres nyakú korsót is találunk (VI. t. 2.), ez utóbbiak között egy alacsony csótalpon álló kiskorsó is előfordul (II. t. 1.). Ilyen talpas korsóval találkozunk a gerézdpusztai és a balatonyöröki⁶⁰ leletek között. Ez utóbbi kettős kónikus alakja, és díszítése hasonlít a már korábban közölt egyik somogyvári edényére,⁶¹ és egy podgoraci korsóéra.⁶² Ezek a tölcséres nyakú, kettős kónikus korsók az ún. csóri típusú korsók egyik változatával is kapcsolatba hozhatók (Podgorac, Dunaszekcső).⁶³ A somogyvári korsóknak általában peremből induló szalagfűlűk van, ami néha a peremnél beivelt (II. t. 3., V. t. 1., VI. t. 2.),⁶⁴ egy-két esetben a fül a perem alatt indul (IV. t. 6.),⁶⁵ az edények vállán némelykor apró bütyök van (II. t. 9., IV. t. 1.). Díszítésükre az észak-dunántúli anyagban megszokott pontsor és vonal kombinációja jellemző, néhány esetben azonban új díszítőelemek is feltűnnek. Így az edények alján körbefutó vonalat beszűrt pontsor tagolja egy öt kör alakú lyukkal átfúrt aljú korsón (III. t. 4.), finom rovátkolást látunk egy egyébként pontsor és vonal kombinációjával díszített bögrén (IV. t. 10.). Szokatlan és előzmények nélküli az egyik bögre oldalán megfigyelhető vékonyan bekarcolt vonaldísz,⁶⁶ és egy S-profilú edény nyakán megfigyelhető körbefutó árkolások sora (IV. t. 2.). Egy esetben találkozunk a kialakuló Szeremle kultúrában gyakori ún. csóri típusú korsók koncentrikus körökből álló mintájával.⁶⁷ E típus példányai között találjuk meg egy másik somogyvári korsótöredék (IV. t. 3.) formai párhuzamait, melyre az öblös nyak és a kihajló peremszél jellemző,⁶⁸ ennek a változatnak a formája dél-dunántúli eredetű, és azokon a lelőhelyeken jelentkezik, ahol a kialakuló Szeremle kultúra leletanyaga dél-dunántúli mészbetétes kerámiával együtt fordul elő.⁶⁹ A forma későbbi változatát láthatjuk viszont egy Vörs-Papkert-A lelőhelyen szórványként előkerült, három kis lábán álló korsón (2. kép).⁷⁰ Az edény felső része dél-dunántúli formát mutat, bár a mészbetétes díszítés hiányzik róla (nem zárható ki, hogy a somogyvári edény is díszítetlen volt), alsó része meg egyezik a késő magyarádi-korai halomsíros leletekben széles körben elterjedt Dolný peteri típusú korsókéval, és így bizonyítéka a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája és a késő-magyarádi-korai halomsíros kultúra érintkezésének a DNY-Dunántúlon. A somogyvári leletanyagban egyetlen töredéket találunk, amely esetleg a korai halomsíros kultúrával hozható kapcsolatba. Ez egy csonkakúpos felső részű, nyomott gömbös testű kiskorsó, oldalán függőlegesen

2. kép. Lásbas korsó, Vörs-Papkert „A” (M=1:3)

átfúrt bütyök van. Barnásszürke színű rosszul kiégett, mállékony anyagú (II. t. 5.), eltér tehát a somogyvári jó minőségű, mészbetétes díszítésű kerámiától.

Fazekak

A mészbetétes kerámia kultúrájában általános fazékformák mellett néhány jobb minőségű darabot is találunk, s megvannak a temetőben gyakoribb fazékalakú, díszített kisedények is. Mind a házikerámia közé sorolható bekarcolt vonaldíszes darabok között (III. t. 12., VI. t. 11.), mind a mészbetétes díszítésű „díszkerámia” között (I. t. 4, 5.) megtaláljuk a sima hordóalakú edényeket, és ezek ívelt felső részű változatát. Az utóbbi változathoz tartozik az a kisedény, amelyen szintén megtaláljuk a perem alatt háromszögek sorával kísért mészbetétes csikokat (I. t. 4.).

A mészbetétes kerámia kultúrája somogyvári leletanyaga értékelésénél a gödör együttest képező anyagból indulhatunk ki. Megtaláljuk benne az összes alapvető edényformát és díszítőmotívumot, amit a somogyvári leletanyagra jellemzőnek tartunk, illetve amelyek elkülönítik ezt a mészbetétes kerámia kultúrája eddig ismert leletegyütteseitől. A késői edényformák közé tartoznak a tölcséres peremű, bordadíszes, kiöblösödő hasrészű nagy edények (III. t. 9.), a kettős kónikus tálak (III. t. 5–7.), a ritka, mészbetétes díszítés nélküli edények, így a kettős kónikus tál-, a peremén kiemelkedéssel ellátott nagy edény-, az S-profilú, árkoltdíszes edény-, az öblös nyakú korsó töredéke (III. t. 8, 11., IV. t. 2, 3.). A korábbi észak-dunántúli mészbetétes forma és díszítés jellemző az enyhén behajló peremű és az S-profilú korsók többségére, valamint a tölcséres peremű tálra (III. t. 1–3., IV. t. 1, 4, 6.). A díszítésben jelentkező új elemek a tálak pereme alatt, a korsók alján, az urna-alakú edények öblén végigfutó mészbetétes vonal fölötti rovátkolás- vagy pontsor, a tölcséres peremű edények pereme alatti háromszögek sorából álló minta (III. t. 4–7, 9, 13–15., IV. t. 5.). A szórvány anyagból kiegészíthetjük az észak-dunántúli csoport késői típusainak körét a pereme alatt háromszögek sorával díszített fazékala-

kú díszedénnyel (I. t. 4.), a karéjos peremű kónikus tállal (I. t. 14.), a kettős kónikus korsóval, a kónikus felső részű nagy edénnyel (VI. t. 4.). Egy – nem teljes – típusábrán megkíséreltünk a somogyvári leletanyag töredékei alapján rekonstruálni néhány edényformát, melyek tükrözik ennek összetételét. Az eredeti észak-dunántúli mészbetétes formák és díszítés mellett új, továbbfejlődött formák és díszítőmotívumok válnak jellemzővé (VII. t.).^{70b}

Két olyan lelőhelyet ismerünk, melyek kerámiaanyagában az észak-dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának a somogyvári leletanyag alapján elkülönített kései szakasza jellegzetességei uralkodók: A Balatonyörökről, sírokból származó szórvány edények többsége ebbe a késői szakaszba sorolható, így az alján és nyakhajlatában pontsordíszes kis korsó, a kiöblösödő hasú edény, a kettős kónikus, talpas korsó, a tölcséres peremű, rovátkolás-sorral díszített tál, a kettős kónikus tál, és a két, háromszög-sorral díszített urna. Szeremle stílusban, félkörívekben végződő vonalakkal díszített egy szűkülő aljú pohár, ezekkel egy félholdalakú csüngő került elő, ez azonban pontosabb keltezését nem tesz lehetővé.⁷¹ A másik, leleteinkkel szoros kapcsolatot mutató leletanyag a kölesdi telepről származik, ennek észak-dunántúli csoporthoz sorolható kerámiája lényegében megegyezik a somogyvárival, itt azonban a leletanyag egy része tipikus dél-dunántúli.⁷² A kölesdi telepleleteket Kovács T. a Szeremle kultúra kialakuló szakaszába keltezte, abba az időszakba, amikor a mészbetétes kerámia kultúrája dél-dunántúli területén észak-dunántúli edényformák jelennek meg, néhány észak- illetve dél-dunántúli mészbetétes edényen pedig a kibontakozó szeremle-stílus díszítőmotívumai tűnnek fel.⁷³ Ilyen, közvetlenül a Szeremle-díszítőstílus irányába mutató díszítőtechnika a somogyvári anyagban a finoman bekarcolt vonallal és vonalkázással kialakított mészbetétagy használata, és egykét edényen a szeremle-motívumok feltűnése, így a félkörök sorából álló benyomkodott- (IV. t. 16.), és a szétágazó pontsorokból álló minta.⁷⁴ A dél-dunántúli csoport kerámiájával mindössze két töredék hozható kapcsolatba Somogyváron, mindkettő csóri típusú korsóhoz tartozott (IV. t. 3.),⁷⁵ ezek szintén a kialakuló Szeremle-kultúra időszakába sorolhatók.

A somogyvári leletek többsége az általános észak-dunántúli formák- és díszítőmotívumok továbbfejlődött változatait képviselik, így eredetük az észak-dunántúli mészbetétes csoportokon belül nem határozható meg. Mégis ebből a szempontból is vizsgálható néhány edényforma. A tölcséres szájú, ovális testű, bordadíszes urnák előzményeit megtaláljuk a Balatontól délre, a somogyvárinál idősebb vörsi leletanyagban, míg néhány edényforma az Esztergom környéki csoportból származtatható, így a tölcséres szájú mély tálak, a karéjosan tagolt szájú kónikus tálak, ehhez a körhöz köthető egy késő-magyarádi korsótöredék, ezek azonban leletanyagunkban ritka

edénytípusok, és feltehetőleg részben közvetítőként keresztül jutottak a DNy-Dunántúltra, mint pl. a tölcséres szájú tálak. A somogyvári leletanyag kronológiai helyzete szempontjából jelentős, hogy az Esztergom környéki csoport eddigi legfiatalabb, a koszideri korszak elejére (RBB1 kezdetére) keltezhető esztergomi sírja két olyan tálat is tartalmaz,⁷⁶ melyeket Somogyváron is megtalálunk (ld. VI. t. 3., IV. t. 17.).

Az eredetileg K-Ausztriában és ÉNy-Magyarországon honos álzsinórdíszes kerámia egyes somogyvári darabjai már helyben és késői motívumokkal készültek (fordított U-alakú és széles-sávós minta), hasonló álzsinórdíszítéses kerámia jellemző a szlavóniai podgoraci leletegyüttesben. A Litzenkerámia mellett többségében késői dél-dunántúli mészbetétes kerámiát tartalmazó lelet egyik észak-dunántúli mészbetétes darabja a somogyvári kettős kónikus korsó legjobb párhuzamát nyújtja.⁷⁷

A somogyvári leletek nagyobbik része a mészbetétes kerámia kultúrájának olyan leleteivel, leletegyütteseivel mutat rokonságot ill. némelykor azonosítást, amelyekben az észak-dunántúli csoport edényformáinak és díszítő motívumainak kései változatait is megtaláljuk, a Balatontól északra késő-magyarádi, korai halomsíros és késő-vatya kapcsolatot mutató kerámiával (Esztergom, Veszprém, Balatonyörök), a Dél-Dunántúlon a dél-dunántúli mészbetétes csoport leleteivel és gyakran álzsinórdíszes kerámiával együtt (Kölesd, Podgorac). Ezekben a leletekben a kifejlett Szeremle kultúra edényformáival díszítőmotívumaival nem találkozzunk, hanem csak ennek előzményével, előformáival.

Somogyváron és Somogyacsán sajnos a kerámialeletekkel együtt bronztárgyak nem kerültek elő, a Somogy megyéből ismert középső bronzkori bronzleletekhez kerámia nem kapcsolódik. Az általában idősebbnek tartott Szomód–Tolnanémedi típusú bronzleletek közé sorolható megyénk területén az egyik lengyeltóti és a közelebről ismeretlen lelőhelyű Somogy megyei lelet, a fiatalabb koszideri típusúakhoz sorolható a balatonkiliti, ráksi, rácegresi lelet. Az előbbi leletcsoport a mészbetétes kerámia kultúrája által is készített, sírleletekből is ismert bronz tárgyakat is tartalmaz. Az utóbbira a magyarországi középső bronzkor végső szakaszában a Kárpát-medence nyugati felén általánosan használt, kultúrákhoz nem köthető, a koszideri fémművesség által készített bronz típusok jellemzőek. Minthogy koszideri bronzok ismertek sírleleteiből, a kutatás egyértelműen a koszideri korszakba helyezi a későmagyarádi kultúra Dolný peteri fázisa korai halomsíros elemekkel színezett leletegyütteseit, ilyen az általunk tárgyalt területről Kéthelyről ismert,⁷⁸ ebbe a korszakba tartozik az itt közölt vörsi korsó is (2. kép). A legutóbbi időben Esztergályhorváti–Alsóbárándpusztán került elő 37, ebbe a korszakba tartozó tárolóverem. Horváth L. szerint a „koszideri horizontba tartozó leletanyag egyértelműen bizonyítja, hogy a település lakói DNy-

Szlovákiából érkeztek ide, és a leletek között a halomsíros kultúra legkorábbi elemei is jelen vannak.⁷⁹ Az említett leletgyűtesekben nincs nyoma a helyi középső bronzkori népesség – az észak-dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája – emlékanyagának, hagyományainak, és ez arra indította a szlovákiai kutatókat és Bóna I. nyomán Horváth Lászlót, hogy ezeket egy külön korszakba sorolja: korai Kárpát-vidéki halomsíros kultúrába, ill. a középső és késő-bronzkor közötti átmeneti időszakba (koszideri horizont). Eszerint a koszideri korszak folyamán DNy-Szlovákiából és a Dunántúl nagy területeiről a Dolný peteri csoport népe kiszorította az észak-dunántúli mészbetétes kerámia népét.

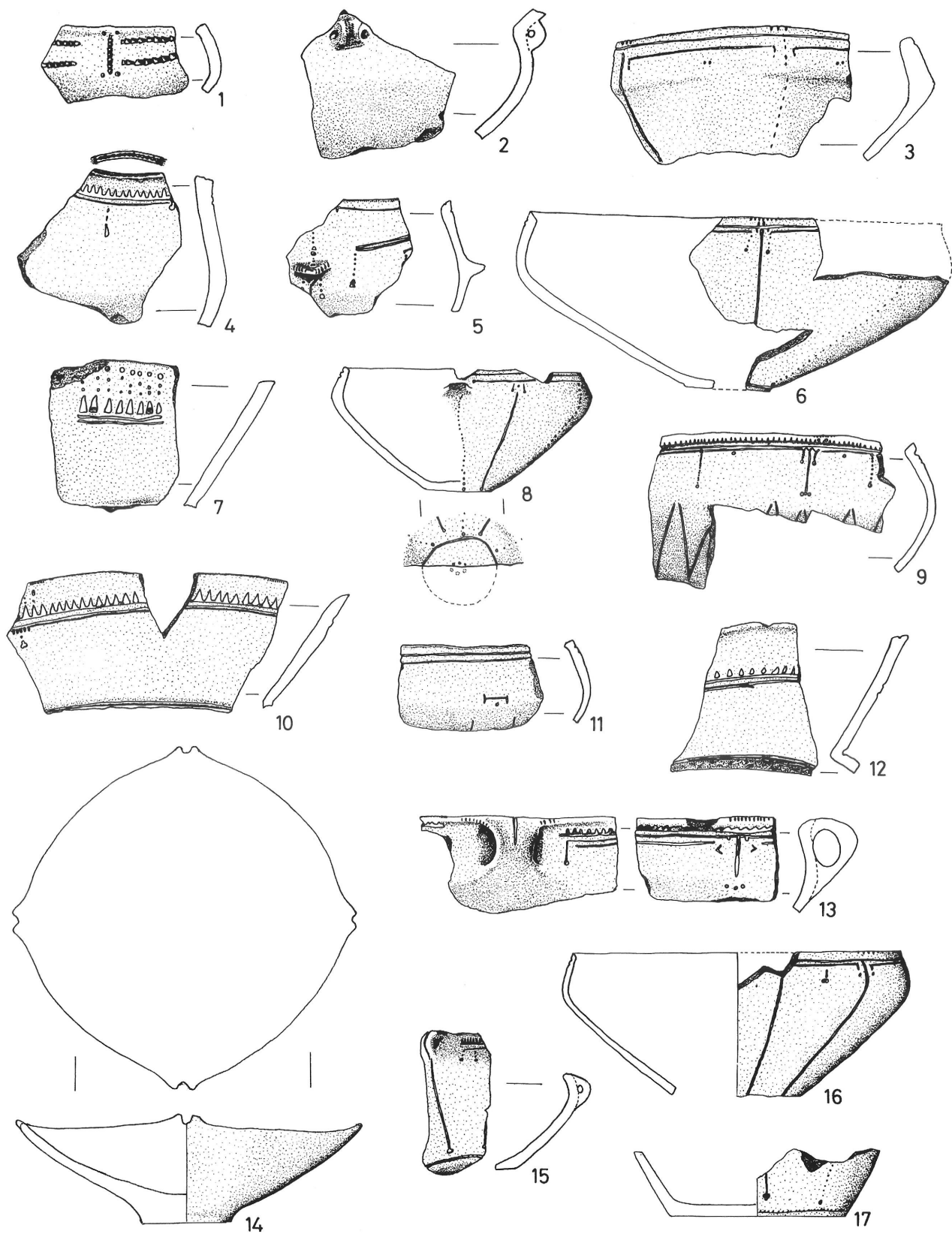
Ennek az eseménynek a kezdetét a Mosonszentmihály-jánosházapusztai temető legfiatalabb, késő magyarádi edényeket és egy, a koszideri fémművésesség kialakuló szakasza idejére keltezhető kettősküpos fejű, füles tű határozhatja meg.⁸⁰ Hasonló tűt találunk az esztergomi sírban is.⁸¹

Legutóbb Dunántúl középső részéről, Veszprémből közölte Kovács T. a mészbetétes kerámia kultúrája egy olyan sírját, melynek leletei segíthetnek a kultúra kései szakasza körvonalazásában. Ebben a somogyváriakkal megegyező formájú és díszítésű urna és tálak, s hasonló díszítésű korsók mellett egyelőre közelebbi párhuzam nélküli díszítetlen edények voltak. A síregyütteshez egy wetzleinsdorfi típusú tű és egy kiszélesedő élű peremes balta is tartozott. A bronz tárgyakról, elsősorban a wetzleinsdorfi típusú tűről Kovács T. megállapította, hogy azok területükön a koszideri korszakban, illetve a halomsíros bronzkor kezdetén voltak használatban.⁸² Ezek az adatok arra mutatnak, hogy az észak-dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának élete egyes területeken tovább folytatódott a koszideri korszakban is.

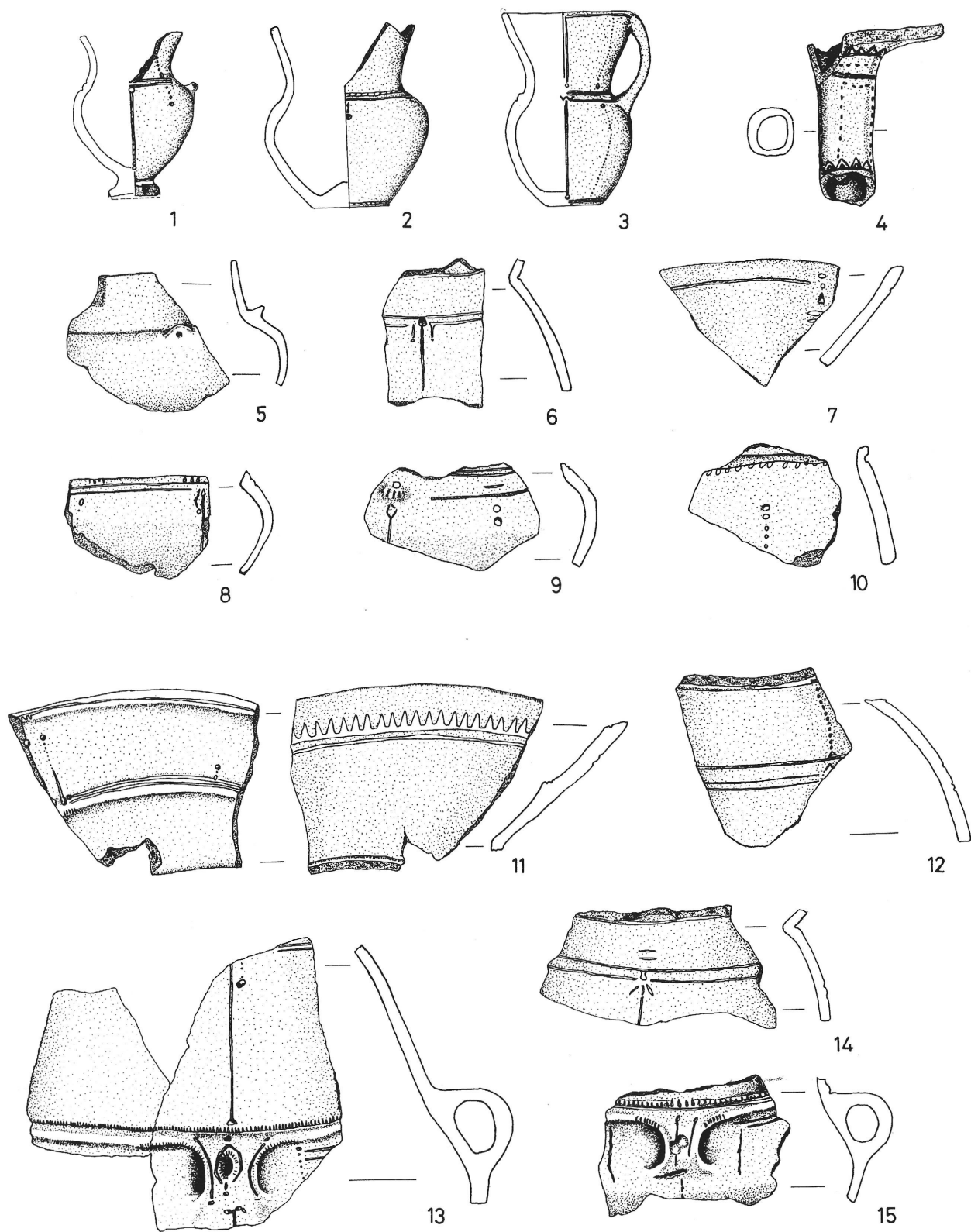
A somogyvári leletanyagban a későmagyarádi (Dolný peteri fázis) és a korai halomsíros kultúra leleteivel nem találkozunk, de az esztergomi és a veszprémi sírleletek hasonló mészbetétes kerámia alapján feltételezhetjük, hogy a somogyvári telep élete is folytatódott a koszideri korszakban, legalább annak elején. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján nem dönthető el, hogy milyen – időbeli – viszonyban áll ez a leletanyag a halomsíros kultúra legkorábbi leleteivel. Alsóbárándpuszta a mészbetétes kerámia kultúrája Balaton környéki csoportja elterjedési területe nyugati határán kívül, azonban Kéthely azon belül található. A csoport nyugati területéről ismert nagyszámú sír- és telepletekből a somogyváriakkal megegyező késői mészbetétes kerámia nem került elő. Tehát nem zárhatjuk ki, hogy – elsősorban a Dunántúl középső részén – a mészbetétes kerámia népe késői csoportjai (legalább részben) megérték a halomsíros kultúra legkorábbi csoportjainak letelepedését Dny-Dunántúlon.

A Somogyvárra jellemző tisztán észak-dunántúli késői mészbetétes kerámia a dél-dunántúli csoportnak azokkal a délkelet-dunántúli és szlavóniai leleteivel egyidős, amelyekben észak-dunántúli eredetű mészbetétes kerámia jelenik meg. (Kölesd, Szeremle, Csór, Siklós-Téglagyár 3–4. sír, Podgorac), s az ezekben megjelenő új, a Szeremle kultúra irányába mutató jegyeket kibővíthetjük a közvetlenül az észak-dunántúli mészbetétes kerámia által közvetített edényforma-változatokkal (mint pl. a kiöblösödő hasú urnák) és díszítőmotívumokkal (főleg a finoman bekarcolt vonaldísz iránti előszeretettel tűnik közvetlenül Szeremle előzménynek).

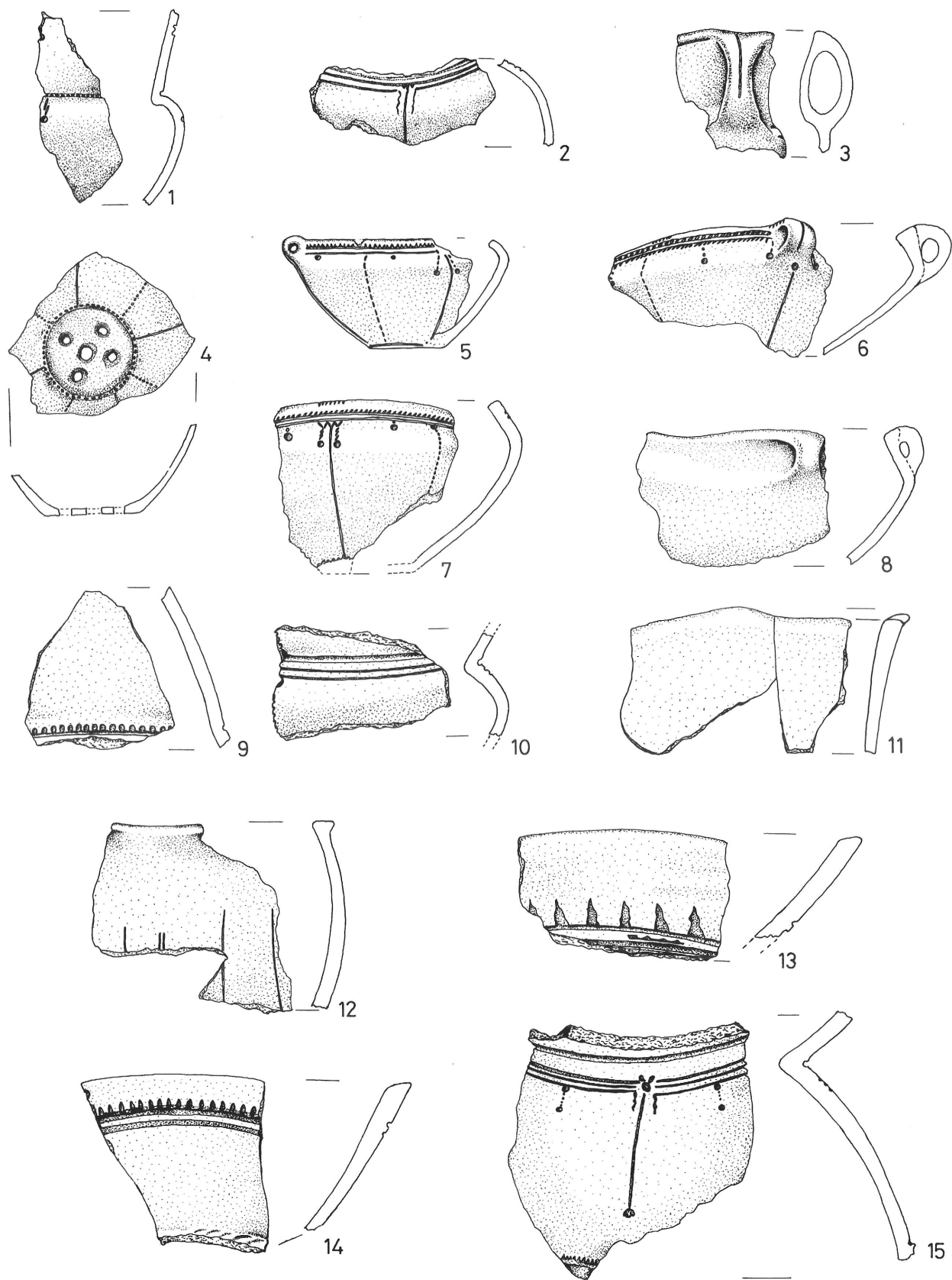
A somogyvári telep élete feltehetően a halomsíros kultúra népe további előrenyomulása miatt szűnt meg, ennek az időszaknak az emlékei azonban szintén teljesen ismeretlenek Somogy megyében.

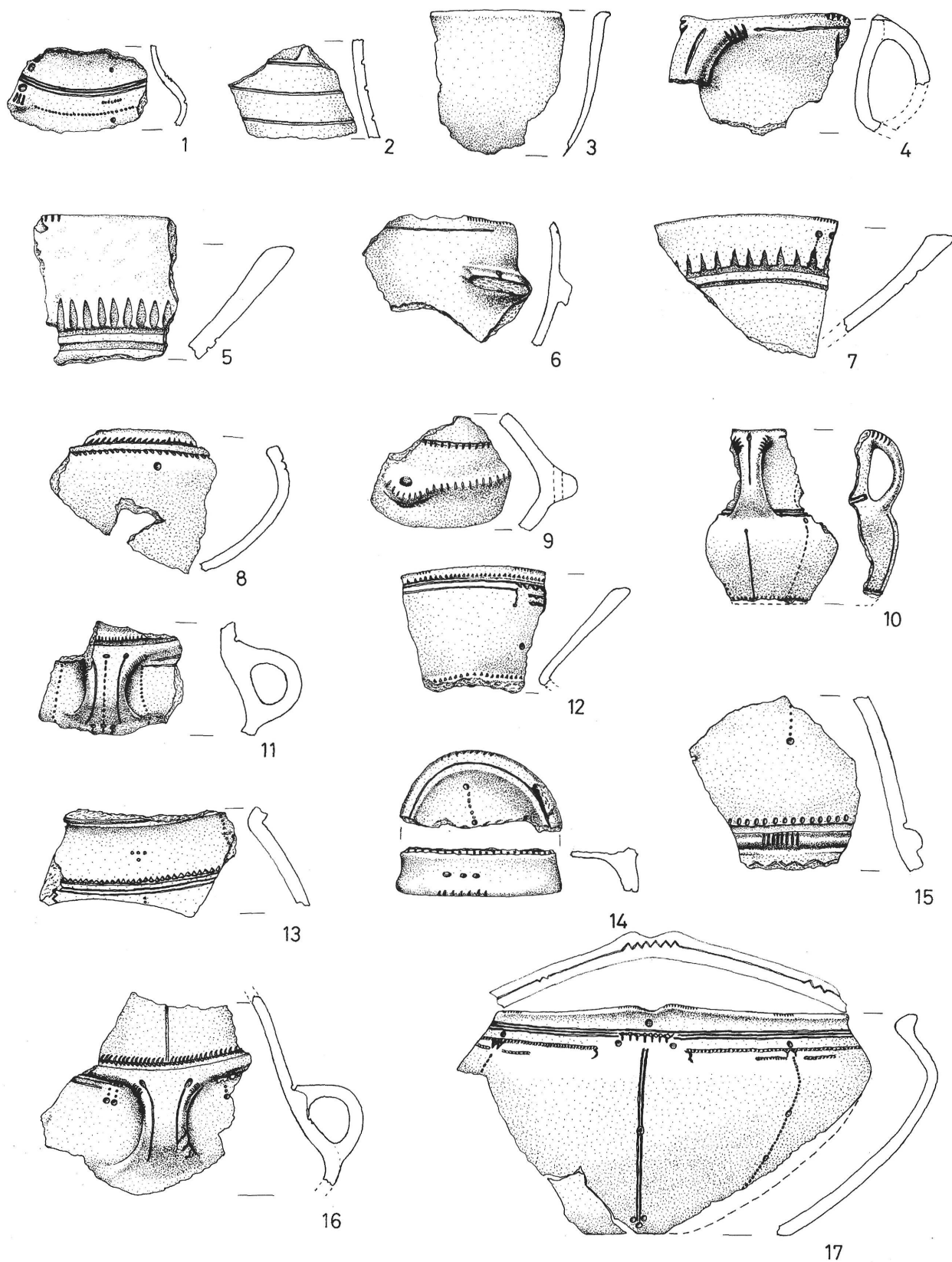
I. tábla. Somogyvár-Kupavárhegy, XXIV/a. szelvény. M = 1-4.= 1:2, 5-17.= 1:3

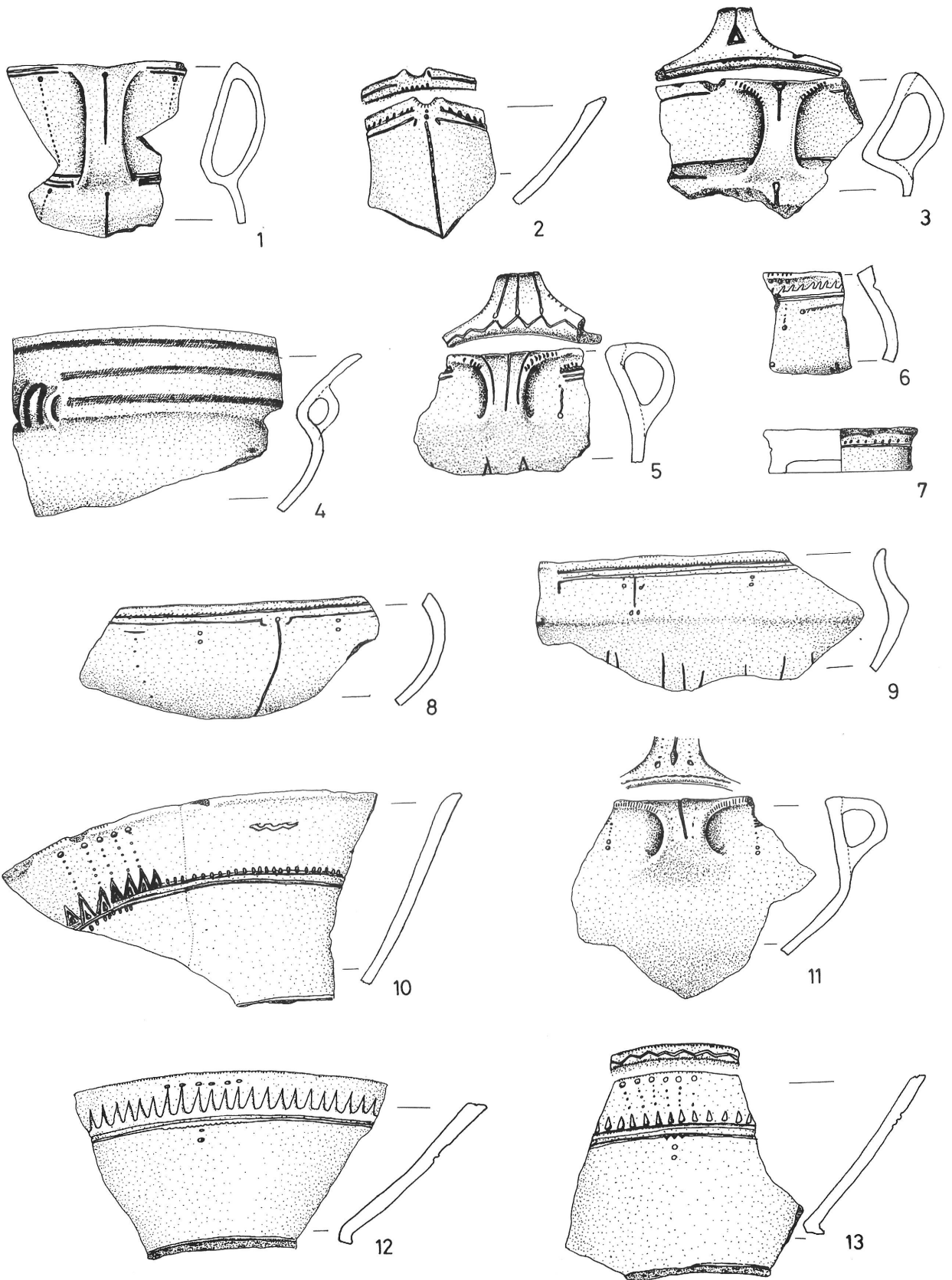
II. tábla. Somogyvár-Kupavárhegy, XXIV/a. szelvény. M = 1:3

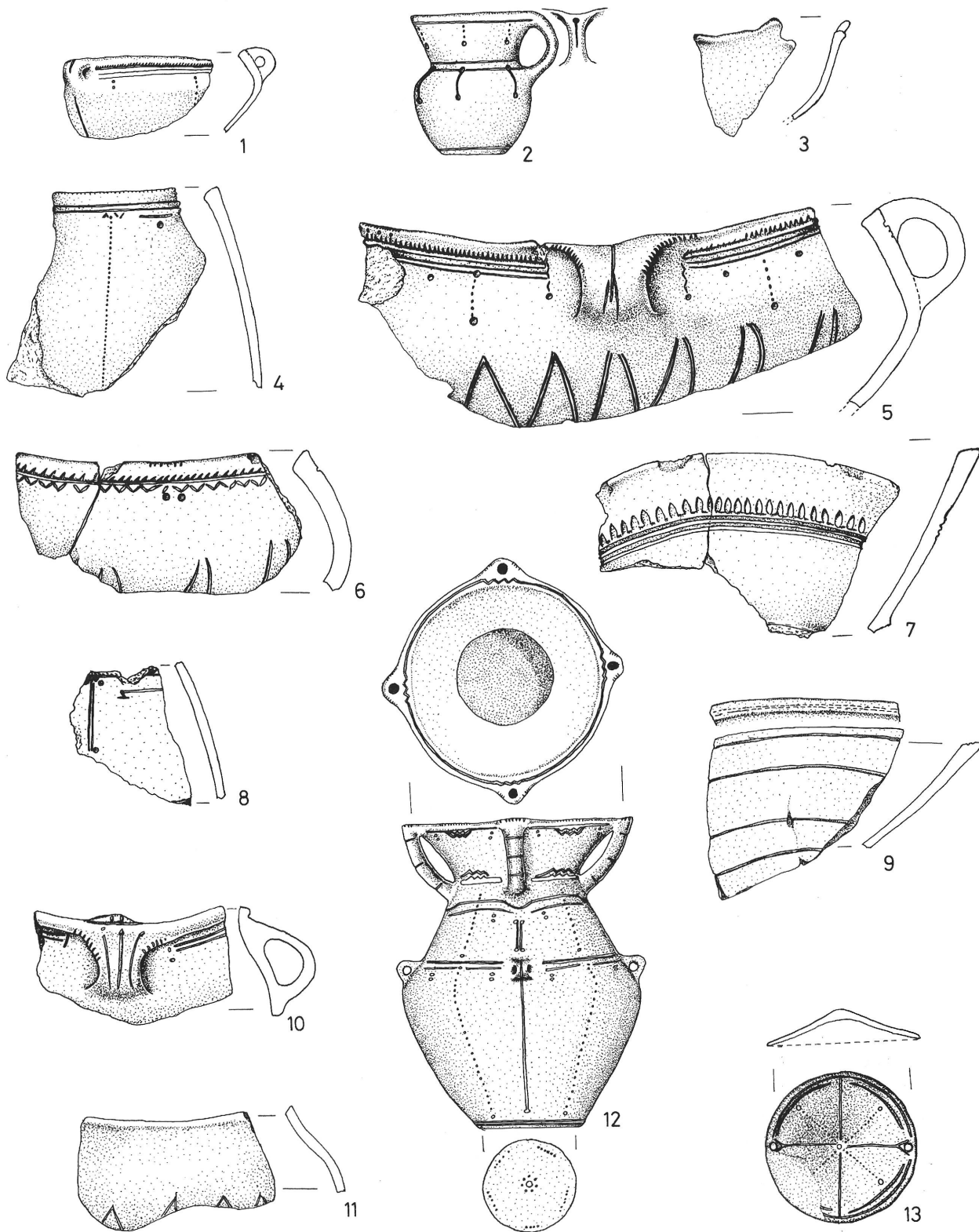
III. tábla. Somogyvár-Kupavárhegy, XXIV/a. szelvény, őskori gödör. M = 1:3

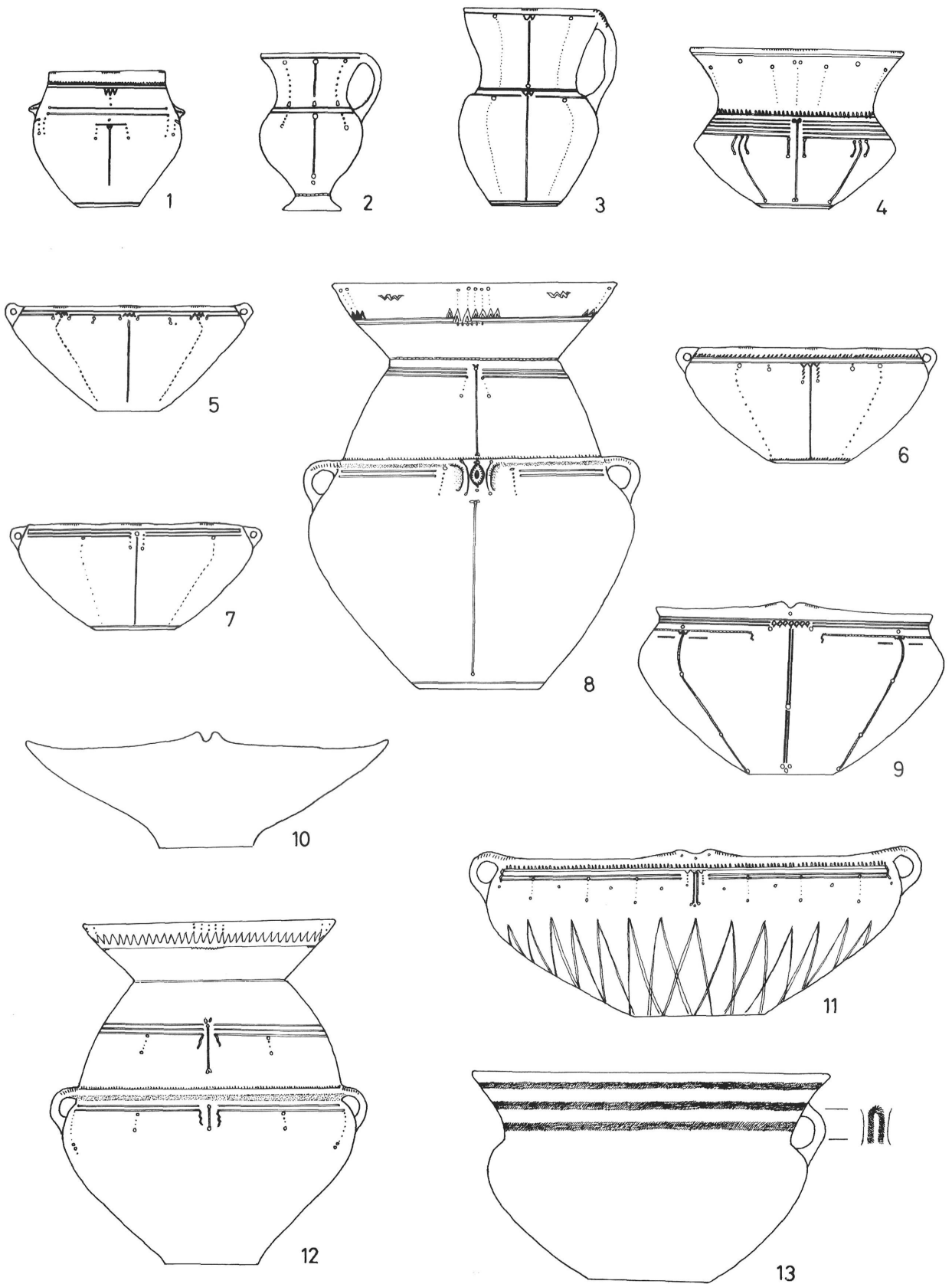
IV. tábla. Somogyvár-Kupavárhegy, 1-6.: XXIV/a. szelvény, őskori gödör, 7-17.: XXIV. szelvény. M = 1-9. = 1:2, 10-17. = 1:3

V. tábla. Somogyvár-Kupavárhegy, XXIV. szelvény. M = 1:3

VI. tábla. 1-11. Somogyvár-Kupavárhegy, XXIV. szelvény, 12-13. Somogyacsa-Gerézdpusztá. M = 1:3

VII. tábla. A mészbetétes kerámia kultúrája késői szakaszának edényformái a somogyvári leletek alapján (Rekonstrukció)

JEGYZETEK

- 1 *Honti* 1992, a közölt leletanyag az 1986-os XV. szelvényből származik.
- 2 Köszönöm dr. Bakay Kornélnak, hogy a bronzkori leletanyag közlési jogát átengedte.
- 3 *Honti* 1992, IV. t. 1-10, 12-13, V-VI. t. 1-2, 4-7.
- 4 Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár. A mészbetétes leletek leltári száma: 2684., 2686-7., 2692-2693.
- 5 *Bóna* 1975, 263 t. 3. Taszár lelőhellyel. *Bándi-Kovács* 1969-70, IX. t. 12. Karád-Gerézdpusztá lelőhellyel.
- 6 *Honti* 1992, V. t. 3.
- 7 *Honti* 1992, VI. t. 8, VII. t. 3, 7-8, 12.
- 8 *Honti* 1992, V. t. 6, VI. t. 8.
- 9 *Honti* 1992, IV. t. 11.
- 10 *Bóna* 1982, 81., XXXII. t. 9.
- 11 *Honti* 1992, VI. t. 1, 4-7, VII. t. 3, 11-12.
- 12 *Dušek* 1960, VII. t. 14. *Novotná-Novotny* 1988, 16. képen.
- 13 MRT 1. 6/9. lelőhely, 9. t. 9.
- 14 *Honti* 1992, VII. t. 3.
- 15 *Wosinszky* 1904, LVII. t. 3.
- 16 MRT 1. 6/9. lelőhely, 9. t. 17.
- 17 *Bándi-Kovács* 1969-70, V. t. 11.: Kölesd, VI. t. 4.: Szeremle, IX. t. 6.: Tolna megye.
- 18 *Kovács* 1988, 156. o.
- 19 *Bándi-Kovács* 1969-70, VI. t. 2.
- 20 *Bándi-Kovács* 1969-70, X. t. 7-10.
- 21 Pl. Patince: *Dušek* 1960, II. t. 5, III. t. 12, XII. t. 11, stb.
- 22 *Honti* 1992, VI. t. 5.
- 23 *Honti* 1992, V. t. 2, 9, VII. t. 4, 9-10.
- 24 *Honti* 1991, V. t. 5, 7.
- 25 *Honti* 1992, V. t. 8.
- 26 *Honti* 1992, V. t. 9.
- 27 *Dušek* 1960, XXI. t. 12, 14.
- 28 *Torma* 1977, 33. t. 1.
- 29 *Honti* 1992, V. t. 9.
- 30 *Torma* 1977, 35.: MRT 5. 51/35. lelőhely, 8. t. 15.: Veszprém; *Bándi-Kovács* 1969-70, VI. t. 2.: Regöly
- 31 *Bándi-Kovács* 1969-70, III. t. 2. = *Bóna* 1975, 65. t. 10.; a mészbetétes kerámia késői változatait tartalmazó sírból.
- 32 *Bóna* 1975, 242. t. 19.
- 33 *Bóna* 1982, IV. t. 1. = XXVIII. t. 10.
- 34 MRT 1. 6/9. lelőhely, 9. t. 16.: *Wosinszky* 1904, LVIII. t. 4.
- 35 *Bóna* 1975, 242. t. 21.
- 36 *Kovács* 1982, 4. k. 2.
- 37 Szeremle: *Bóna* 1975, 257. t. 1, 5, 11. 253. t. 1-3, 12, 14. Siklós-2. téglagyár, 3-4. sír: *Bándi*, 1973, 102. o., *Bándi-Zoffmann* 1966, XIII. t. 5-6.
- 38 Dunaszekcső: *Ecsedy* 1985, 21. t. 4, 15, 17, 23, 25, 29.: dél-dunántúli és szeremlei töredékeken. Podgorac: *Majnarić-Pandžić* 1977, 9. t. 5. Kölesd: *Wosinszky* 1904, LVIII. t. 3, 7.
- 39 *Bándi-Kovács* 1969-70, I. t. 11. IX. t. 6. XI. t. 1. XII. t. 4. Siklós-téglagyár 35. gödör: *Bándi-Kovács* 1969-70, XV. t. 2.
- 40 *Honti* 1992, VII. t. 10.
- 41 MRT 5. 19/23. lelőhely, 14. t. 10.
- 42 *Honti* 1992, V. t. 1.
- 43 *Torma* 1977, 34. o., 12. t. 3.
- 44 *Dušek* 1969, XIII. t. 2, 4. XIV. t. 11, 14. (Iža), 15. k. 2. (Dolný Peter). *Dušek* 1960, XXXIV. t. 3. XXVI. t. 8. (Patince) *Vadász* 1986, IV. t. 3, 4. (Dunaalmás)
- 45 *Dušek* 1969, XIII. t. 4.
- 46 *Bóna* 1975, 228 t. 6.
- 47 Vörs: *Honti* 1992, I. t. 8.; A Siófok-Balatonszéplak-vadkacsási temető között leletei között kihajló peremű tál nem volt. *Bándi* 1984, LXXV-LXXVI. t.
- 48 *Bóna* 1975, 66. t. 2. = *Bándi-Kovács* 1969-70, IV. t. 2.
- 49 MRT 1. 6/9. lelőhely, 9. t. 14.
- 50 *Dušek* 1960, XXV. t. 10. XXXV. t. 9.
- 51 *Bándi-Kovács* 1970, 4. kép, 16. típus.
- 52 *Honti* 1992, II. t. 2. VIII. t. 4.
- 53 *Honti* 1992, IV. t. 4.
- 54 *Majnarić-Pandžić* 1977, 2. k. 2-4, 4. t. 4.
- 55 *Dušek* 1969, 15. k. 4, 4. a.
- 56 *Benkovsky-Pivovarová* 1972, 208-209. 1981, 32.
- 57 *Wosinszky* 1904, LVIII. t.
- 58 *Kovács* 1988, 155.
- 59 *Honti* 1992, IV. t. 1, 2, 9.
- 60 MRT 1, 6/9. lelőhely, 9. t. 13.
- 61 *Honti* 1992, IV. t. 12-13.
- 62 *Majnarić-Pandžić* 1977, 8. t. 2.
- 63 *Majnarić-Pandžić* 1977, 13. t. 7. *Ecsedy* 1985, 97. 12. kép.
- 64 *Honti* 1992, IV. t. 2.
- 65 *Honti* 1992, IV. t. 9.
- 66 *Honti* 1992, VI. t. 3.
- 67 *Honti* 1992, IV. t. 5.
- 68 *Bóna* 1975, 257. t. 10.: Szeremle; *Bándi* 1979, 102. o.: Siklós-2. téglagyár 3. sír.
- 69 Pl. hasonló nyakkiképzésű dél-dunántúli mészbetétes díszítésű kiskorsót találunk a sikósi 3. és 4. sírban. *Bándi* 1979, 102. oldalon a felső sorban. *Bándi-Zoffmann* 1966, XIII. t. 6. ld. *Kovács* 1988, 156.
- 70 *Honti Sz.-Költő L.* ásatása, 1984. A lelőhelyen hasonló korú anyag nem került elő.
- 70b A rajzokat Ambrus Edit és Nyári Zsolt készítették.
- 71 MRT 6/9. lelőhely 9. t. 5, 7, 9, 13-18.
- 72 *Wosinszky* 1904, LVII-LVIII. t.; Archérol. IX, 1889, 40, 2. kép = *Bándi-Kovács* 1969-70, IX. t. 3.
- 73 *Kovács* 1988, 156.
- 74 *Honti* 1992, VII. t. 3.
- 75 *Honti* 1992, IV. t. 5.
- 76 *Torma* 1977, 34-36, 12. t. 1, 3.
- 77 *Majnarić-Pandžić* 1969-70, 109. 46. j.; *Draveczy* 1970, XXV. t. 191, XXVII. t. 202.
- 79 *Horváth* 1989, 34, 43. 7-8. kép. *Horváth* 1994, 1-2. kép.
- 80 *Uzsoki* 1963, 18-19. I. t. 1, IV. t. 15, VIII. t. 5, 6, XII. t. 1-2, XIII. t. 4.: 29. sír.
- 81 *Torma* 1977, 9. t. 5.
- 82 *Kovács*, Kézirat 3-4. t.

IRODALOM

- Bánda G., 1979 – A középső bronzkor. In: Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. (Pécs, 1979) 74–95.
- Bánda G., 1984 – Die Kultur der Inkrustierten Keramik. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans (Beograd 1984) 267–281.
- Bánda G.–Kovács T., 1970 – Die historischen Beziehungen der bronzezeitlichen Szeremle-Gruppe. AAH 22, 1970, 25–39.
- Bánda G.–Kovács T., 1969–70 – Adatok Dél-Magyarország bronzkorának történetéhez (A Szeremle csoport) JPMÉ 14–15, 1969–70 (1974) 97–111.
- Bánda G.–Zoffmann Zs., 1966 – Középső bronzkori hamvasztásos temetők Baranyában. JPMÉ 11, 1966, 43–56.
- Benkovsky–Pivovarová, Z., 1972 – Zur Problematik der Litztenkeramik in Österreich. PZ 47, 1972, 198–212.
- Benkovsky–Pivovarová, Z., 1981 – Zum neuesten Forschungsstand über der Litztenkeramik in Österreich. In: Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten. Mitt Arch Inst d. Ung. Akad. Wiss. Beheft 2, 1981, 29–35. Taf. I–IV.
- Bóna I., 1975 – Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. (Budapest, 1975)
- Bóna I.–Nováki Gy., 1982 – Alpár bronzkori és Árpád-kori vára. Cumania 7, 1982, 17–164.
- Draveczky B., 1970 – Somogy megye régészeti képeskönyve. Somogyi Múzeumi Füzetek 17, 1970 (Kaposvár)
- Dušek, M., 1960 – Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei. ArchSlovFontes III (Bratislava, 1960)
- Dušek, M., 1969 – Brandgräberfeld der Nordpannonischen Kultur in Iža. In: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. ArchSlovCat IV (Bratislava, 1969) 35–49. Taf. XII–XXVI, XXX.
- Ecsedy I., 1985 – Őskori leletek Dunaszekcső-Várhegyről. JPMÉ 29, 1984 (1985) 89–125.
- Honti Sz., 1992 – Neuere Angaben zur Geschichte der Kultur der Transdanubischen Inkrustierten Keramik im Komitat Somogy. Zalai Múzeum 5, 1994, megjelenés alatt.
- Horváth L., 1989 – Spätbronzezeit. In: Sieben Jahrtausende am Balaton. (Mannheim, 1989)
- Horváth L., 1994 – Adatok DNy-Dunántúl későbronzkori településtörténetéhez. Zalai Múzeum 5, 1994, megjelenés alatt.
- Kovács T., 1982 – Befestigungsanlage um die Mitte des 2. Jahrtausende v. u. Z. in Mittelungarn. In: Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa. Berlin–Nitra 1982, 279–291.
- Kovács T., 1988 – Die topographische und chronologische Stelle der Szeremle-Kultur in der Bronzezeit des südlichen Karpatenbeckens. In: "Gomolava–Chronologie" und Stratigraphie der vorgeschichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas. Band 1, Symposium, Ruma 1986. (Novi Sad 1988) 155–167.
- Kovács T., kézirat – Újabb adatok a mészbetétes kerámia kultúrájának fémművességéhez. Megjelenik a veszprémi múzeum kiadványában, 1994-ben.
- Majnarić–Pandžić, N., 1976 – Prilog problematici Licenske keramike u Sjevernoj Jugoslaviji. ArhVestnik 27, 1976 (1977) 68–96.
- MRT Magyar Régészeti Topográfia
- Novotná, M.–Novotny, B., 1984 – Die Mad'arovce Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans. (Beograd, 1984) 323–341.
- Torma I., 1977 – Ein Grab der transdanubischen inkrustierten Keramik aus Esztergom. MittArchInst 6, 1976, 26–37. o., 9–12. t.
- Uzsoki A., 1963 – Bronzkori temető Mosonszentmiklós-Jánosházpusztán. Arrabona 5, 1963, 5–89.
- Vadász É., 1986 – Adatok Dunaalmás középső bronzkori településtörténetéhez. Lenhardt György magángyűjteménye I. Komárom MMK 2, 1986, 15–35.
- WOSINSZKY M., 1904 – Az őskor mészbetétes edénművessége. (Budapest, 1904)

SZILVIA HONTI: THE FINDINGS OF THE TRANSDANUBIAN INCRUSTED POTTERY CULTURE FROM SOMOGYVÁR

Resume

The essay displays the incrustated pottery found at Somogyvár-Kupavárhegy, from the excavation of Kornél Bakay. The available finds show that what pot shapes and motifs were used by the people of the incrustated pottery culture in the late times of their life, and to what extent they reflect and differ from the traditions of the North-Transdanubian group, what is the connection between it and the similar available finds found at South-Transdanubia and the Danube coastal area.

In the finds of Somogyvár beside the earlier North-Transdanubian incrustated pottery shapes and decoration later types appear: bellied urns, double conform bowls and jar, coniform bowls with foiled rim, big pot with coniform upper parts. The new elements in decoration are the groove or dot-line -under the rim of bowls, at the bottom of jars, over the incrustated stripe along the bulgy of the urn-shaped bowls, and the pattern, consisting line of triangles, under the rim of

small pot and bowls with funnel-shaped rims. We found late motifs also on the pottery, decorated with litzentechnique and made with the same material as the incrustated pottery.

The urn of Somogyacsá and the sporadic grave-goods of Balatonyörök can also be ranked with the late incrustated pottery on North-Transdanubia. These finds are as old as the Southeast Transdanubian, Baranya and Slavonian finds of the South-Transdanubian incrustated pottery, in which pottery of North-Transdanubian type of incrust appear, and new motifs-towards the Szeremle culture – emerge (Kölesd, Szeremle, Csór, Siklós 2nd brickyard, 3rd-4th graves, Podgorac), which directly precede the South-Transdanubian appearance of the people of late Magyarád (Dolný Peter stage) mixed with earlier motifs of mound-graves and it can be dated to the beginning of the Koszider period (the beginning of RBB 1 stage).

SZILVIA HONTI: DIE FUNDE DER KULTUR DER INKRUSTIERTEN KERAMIK AUS SOMOGYVÁR

Zusammenfassung

Die Arbeit stellt die im Zuge der Ausgrabungen von Kornél Bakay am Fundort Somogyvár-Kupavárhegy zum Vorschein gelangte Inkrustationskeramik vor. Das Fundmaterial vermittelt uns ein Bild darüber, welche Gefäßformen und Ziermotive das Volk der nordtransdanubischen Inkrustationskeramik in der späten Phase seines Lebens verwendete, in wie weit diese die Traditionen der Gruppe Nordtransdanubien widerspiegeln bzw. davon abweichen und welche Beziehungen zwischen diesen Funden sowie dem Fundgut ähnlichen Alters vom Gebiet entlang der Donau bzw. im südöstlichen Transdanubien zu beobachten sind.

Unter den Funden aus Somogyvár tauchen neben früheren Formen und Verzierungen der nordtransdanubischen inkrustierten Keramik aus spätere Typen auf: ausbauchende Urnen, doppelkonische Schüsseln und Krüge, eine Schüssel mit gelapptem Rand, ein großes Gefäß mit konischem Oberteil. Die in der Ornamentik erscheinenden neuen Elemente sind einerseits Kerb-, Linien- und Punktzeilen oberhalb des unter dem Rand der Schüsseln, am Boden der Krüge oder am Bauch der urnenförmigen Gefäße verlaufen-

den Inkrustationsstreifens, andererseits ein aus einem Dreieckband bestehendes Muster unterhalb des Randes der Gefäße mit Trichterrand und der kleinen Töpfe. Auch an den in Litzentechnik verzierten Gefäßen, deren Material sich mit dem der Inkrustationskeramik deckt, findet man späte Ziermotive.

Ebenfalls der späten nordtransdanubischen Inkrustationskeramik zuordnen lassen sich die Urne aus Somogyacsá sowie die Grabstreu-funde von Balatonyörök. Dieses Fundmaterial ist gleichaltrig mit denjenigen Funden der südtransdanubischen Inkrustationskeramik aus Südosttransdanubien, dem Komitat Baranya und Slawonien, in denen inkrustierte Keramik nordtransdanubischen Ursprungs erscheint und an denen neue, in Richtung der Szeremle-Kultur weisende Ziermotive auftauchen (Kölesd, Szeremle, Csór, Siklós: 2. Téglagyár, Grab 3-4, Podgorac). Es geht unmittelbar dem Erscheinen der späten (Phase Dolný Peter) Phase des mit frühen Hügelgräberelementen vermischten Volkes von Magyarád in Südtransdanubien voraus und läßt sich an den Beginn des Koszider-Zeitalters (Anfang der RBB 1 Phase) datieren.

EINE LANGOBARDISCHE S-FIBEL VON VÖRS-KERÉKERDŐ

KARL VON DER LOHE

Am 5. Juni 1991. wurde bei prospektiven Maßnahmen in der Nähe von Vörs-Kerékerdő eine S-Fibel aufgefunden. Die Finder, J. Tálos und P. G. Németh¹ Archäologen am Museum Kaposvár, bedienten sich dabei der Hilfe eines Metallsuchgerätes und entdeckten die Fibel in 5-10 cm Tiefe. Eine im Jahre 1992 durchgeführte Nachgrabung zeigte spätrömisches Material. Da dieses Fundmaterial keine germanisch-langobardische Komponente aufweist, darf die S-Fibel als Streufund gewertet werden. Weder Siedlungs- noch Grabzusammenhang kann konstatiert werden. Der Fundpunkt befindet sich jedoch ca. 300

m nördlich des langobardischen Gräberfeldes von Vörs (Abb. 1. und 2.).²

Im folgenden soll die vorliegende S-Fibel beschrieben, klassifiziert und datiert werden.

Es handelt sich um eine rechtsläufige S-Fibel aus Silber mit feuervergoldeter Oberseite mit einer Länge von 2,8 cm und einer Breite von 1,5 cm (Abb. 3. und 4.). Das quadratische Mittelfeld ist mit einer mitgegossenen Swastika verziert. Dem Mittelfeld schließen sich beidseitig quergekerbte Hälse an, die an den Rundzellen der Vogelköpfe enden. Die rote Al-

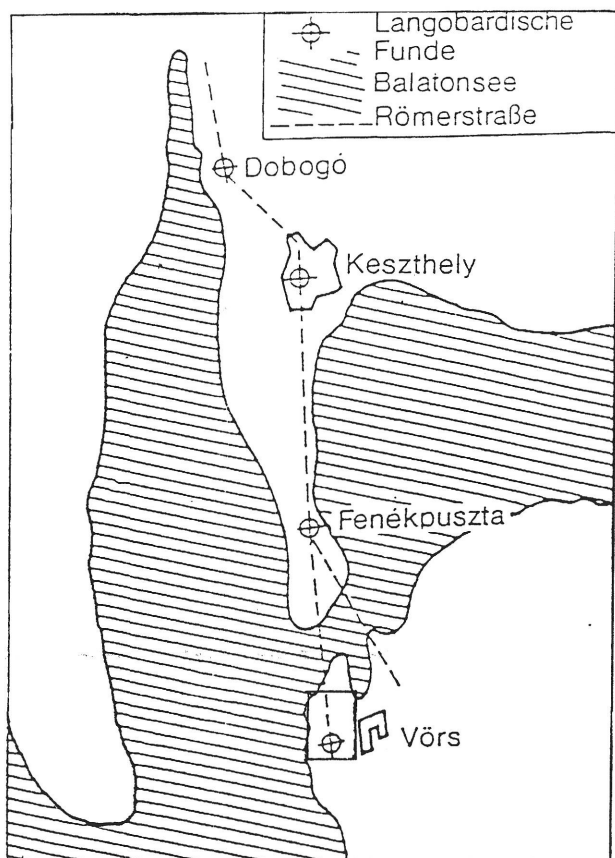

Abb. 1. Situationsplan: Vörs und Umgebung (Balaton) (nach K. Sági)

1. kép. A lelőhely környezete: Vörs és környéke (Sági K. nyomán)

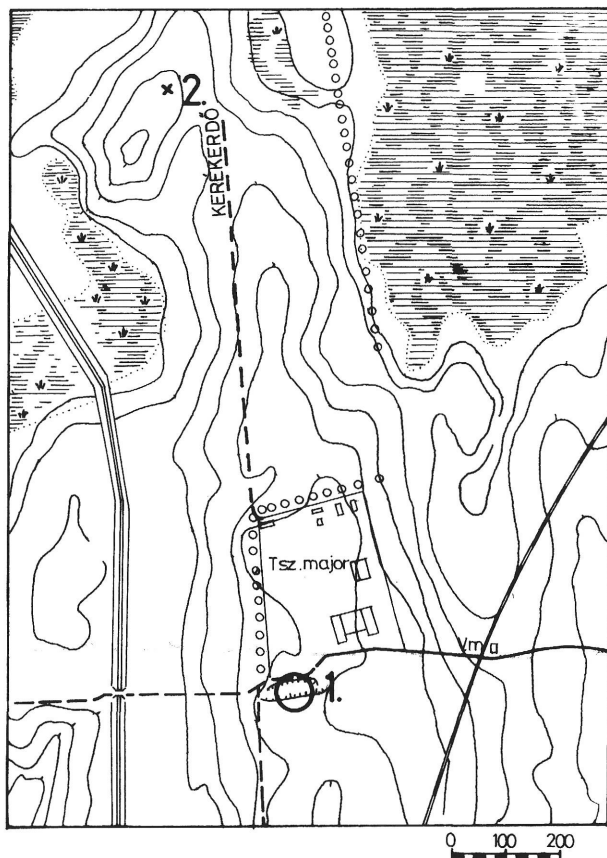

Abb. 2. Ausschnitt aus Abb. 1 (1. Gräberfeld, 2. Fundort Fibel)

2. kép. Az 1. kép részlete (1. temető, 2. a fibula lelőhelye)

Abb. 3. Die Fibel von Vörs-Kerékerdő (Foto: Frau G. Gözsy)
3. kép. A Vörs-kerékerdei fibula (Foto: Gözsy Gáborné)

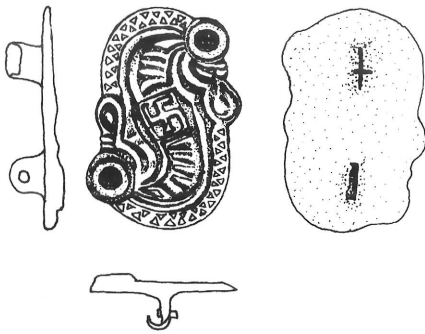

Abb. 4. Die Fibel von Vörs-Kerékerdő (Zeichnung: Verfasser)
4. kép. A Vörs-kerékerdei fibula (A szerző rajza) M=1:1

mandineinlage der Rundzellen liegt auf gewaffelter Goldfolie. Das sich anschließende aufgerissene Maul ist durch einen Schnabelwulst abgesetzt. Der Oberkiefer ist aufgerollt. Das Maul wird durch einen die Hälse und das Mittelfeld abgrenzenden Steg hervorgehoben. Eine beidseitig sich an diesen Steg und den Oberkiefer anschließende Rahmung läuft jeweils zur Rundzelle hinaus. Die Rahmung trägt regelmäßig angeordnete gegenständige mit Niello verzierte Dreiecke. Auf der Rückseite haben sich der mitgegossene

Spiral- und Nadelhalter erhalten. Von der bronzenen Nadelkonstruktion hat sich ein nur wenige Millimeter langes Stück im Spiralhalter erhalten. Die erwähnte Vergoldung ist noch am Boden des Kerbschnitts und auf der Rahmung am Ansatz der Rundzellen erkennen. Ursprünglich wird daher auch die Rahmung vergoldet gewesen sein. Besonders am äußeren Rand der Rahmung und der Fassung der Rundzellen ist starker Verschleiß festzustellen.

J. Werner definierte diesen S-Fibeltyp und bezeichnete ihn nach dem Model aus dem Goldschmiedegrab aus Poysdorf als Typ Poysdorf.³ Diese S-Fibelform besitzt in der Regel ein mäandergeschnittenes quadratisches Mittelfeld, längsgekerbte Hälse überwiegen. J. Werner betrachtete diese Fibel als Leitform der norddanubischen–langobardischen Phase. Kürzlich stellte J. Tejral zusammenfassend die chronologische Gliederung des langobardischen Fundstoffes anhand der Fibeln dar.⁴ Demnach ist die S-Fibel vom Typ Poysdorf in seine zweite Fibelgruppe zu setzen. J. Tejral korreliert diese Gruppe mit der Stufe IIIa nach B. Schmidt,⁵ bzw. mit der 1. Belegungsphase von Schretzheim.⁶ Absolutchronologisch fixiert er die zweite Fibelgruppe im Zeitraum zwischen dem beginnenden 6. Jahrhundert und dem Anfang des zweiten Drittel des 6. Jahrhunderts (500/510–530/540).

Bei der Durchsicht der mir bekannten 17 Exemplare des Typ Poysdorf⁷ bot sich die Möglichkeit, die doch relativ repräsentative Anzahl nach typologischen Merkmalen aufzuschlüsseln (vgl. die Tabelle Abb. 5. und Abb. 6.).

Die Kombination typologischer Merkmale, bestehend aus quergekerbtem Hals, abgesetztem Ohr, Vogelkopf mit aufgerolltem Schnabel und mit einem Mäander ausgefülltem Mittelfeld, zeigt sich auf den Fibeln von Doudlevce, Altenerding (Grab 432), Klučov (Grab 18) und Sveti Gora b. Vače. Daß der längsgekerbte Hals bei dem Fibelpaar, aus Sveti Gora nachträglich durch Punzeinschläge quergekerbt erscheint, ist bekannt und wird bei der chronologischen Analyse der Fibelgruppe berücksichtigt. Die oben genannten Merkmale weisen die Exemplare aus Vörs, Holásky (Grab 1/1954), Čelakovice-Žáluží (Grab 26/XXI) und Poysdorf (Grab 6) in dieser Kombination nicht auf. Sie zeigen aber kennzeichnende Merkmale, wie entweder quergekerbter Hals und/oder aufgerollter Schnabel, oder abgesetztes Ohr und aufgerollter Schnabel. Für diese Gruppe (im weiteren als Variante A bezeichnet), bestehend aus Exemplaren von acht Fundorten, ist allgemein kennzeichnend der (überwiegend) quergekerbte Hals und der aufgerollte Schnabel. Das Fibel-Model aus Poysdorf, Grab 6 zeigt neben aufgerolltem Schnabel bereits einen längsgekerbten Hals und weist damit ein kennzeichnendes Merkmal der zweiten Gruppe (im weiteren als Variante B bezeichnet) auf. Entscheidend ist für diese Va-

	Quergekerbter Hals	Abgesetztes Ohr	Schnabel aufgerollt	Mittelteil mit Mäander ausgefüllt	Längsgerbter Hals	Schnabel nicht aufgerollt	Mittelteil ohne Ausfüllung
A 1 DOUDLEVCE	●	●	●	●			
2 ALTENERDING 432	●	●	●	●			
3 KLUČOV, 18	●	●	●	●			
4 SVĚTI GORA b. VÁČE	●	●	●	●			
5 VÖRS-KERÉKERDŐ	●		●	●			
6 HOLÁSKY, 1/1954	●	●		●		●	
7 ČELAKOVICE, 26/XXI		●	●	●	●		
8 POYSDORF, 6			●	●	●		
B 9 ALTENERDING, 1237				●	●	●	
10 ALTENERDING, 870				●	●	●	
11 NIKITSCH, 11				●	●	●	
12 KRANJ, 31/1907				●	●	●	
13 ROHRENDORF, 21					●	●	●
14 ULM					●	●	●
15 TESTONA					●	●	●
16 STÖSSEN, 31					●	●	●

Abb. 5. Typengliederung der S-Fibeln vom Typ Poysdorf in Variante **A** und **B**. Die Nummerierung der Fundorte korrespondiert mit der Fundliste und der Nummerierung der Abbildungen 6. und 7. (*: Mäanderkerbschnitt)

5. kép. A poysdorfi típusú fibulák felosztása **A** és **B** változatra. A lelőhelyek számozása megegyezik a lelőhelyjegyzék és a 6–7. kép számozásával.

riante B vor allem die durchgehende Kombination von längsgekerbtem Hals und nicht aufgerolltem Schnabel. Das abgesetzte Ohr erscheint nicht mehr. Wie bekannt setzen sich innerhalb der zweiten Gruppe drei Exemplare ab (Ulm, Testona und Stößen, Grab 31.). Ihnen ist das nicht ausgefüllte quadratische Mittelfeld gemeinsam.⁸ In diese Gruppe ist auch das Fibelpaar aus Rohrendorf, Grab 21 einzuordnen. Auch die unpublizierte Fibel aus Weingarten, Grab 509 ist nach der Beschreibung durch J. Werner – eine Abbildung lag mir leider nicht vor – anzuführen.

Die typologische Unterscheidung des Typs Poysdorf in zwei Varianten macht eine chronologische Untersuchung notwendig. Hilfreich ist dabei, daß von den untersuchten Exemplaren von 16 Fundorten nur die Exemplare von fünf Fundorten ohne Grabzusammenhang bzw. als Streufund geborgen worden sind. Es muß allerdings hinzugefügt werden, daß die Gräber im allgemeinen nicht „reich“ ausgestattet sind. Dies erschwert u.U. die typologisch-chronologische Diskussion.

Die Fibeln aus Doudlevce, Vörs und das Fibelpaar aus Sveti Gora scheiden für eine chronologische Wertung der Variante A zunächst aus. Für die beiden Exemplare aus Böhmen – Klučov, Grab 18 und Čelakovice-Žáluží, Grab 26/XXI. – ist das 1. Drittel des 6. Jahrhunderts anzunehmen. Belegt wird dieser datierende Ansatz durch den geösten Aureus des weströmischen Kaisers ANTHEMIUS (467–472).⁹ Die Form und Zier der gedrehten Schale aus Klučov, Grab 18 ist in unmittelbare Beziehung zur thüringischen Drehscheibenkeramik zu setzen,¹⁰ die im thüringischen Milieu von B. Schmidt überwiegend in seiner Stufe IIb vertreten ist.¹¹ Ähnlich ist der handgearbeitete Topf aus Čelakovice-Žáluží, Grab 26/XXI zu bewerten.¹² Entscheidend ist, daß nach dem heutigen Stand der böhmischen Forschung das Ende der merowingischen Reihengräbersitte in Böhmen, mit wenigen Ausnahmen, in das beginnende zweite Drittel des 6. Jahrhunderts gesetzt werden kann.¹³ Dieser terminus ante quem dürfte für das Exemplar aus Doudlevce (Var. A) ebenfalls Gültigkeit beanspruchen.

Die S-Fibel aus Holásky, Grab 1/1954 (Var. A) unterscheidet sich typologisch vor allem durch den nicht aufgerollten Schnabel, ist aber, aufgrund der anderen übereinstimmenden Merkmale, der Variante A zuzuweisen. Das Inventar des Grabes ermöglicht leider keine genauere Datierung. Wegen eines kleinen schmalen Blechbeschlägs mit halbmondförmiger Punzierung, der als Beschlag eines Gürtelgehänges zu interpretieren ist, darf eine Datierung in den Übergang vom 1. zum 2. Drittel des 6. Jahrhunderts erwogen werden.¹⁴

Das S-Fibel-Modell aus Poysdorf, Grab 6 ist wohl am ehesten über das Bügelfibel-Modell des gleichen Grabes zu datieren. Diese Bügelfibel vom Typ „Goethes

Fibel“¹⁵ bzw. zutreffender 'Bügelfibel vom Poysdorfer Typ'¹⁶ wird von U. Koch, mit Blick auf die gut datierbaren Parallelfunde, in das 1. Drittel und an den Anfang des 2. Drittels des 6. Jahrhunderts datiert.

Die S-Fibel aus Altenerding, Grab 432 wird von V. Bierbrauer im Zusammenhang mit der chronologischen und ethnischen Wertung des östlich-merowingischen Materials in das erste Viertel des 6. Jahrhunderts datiert, wenn er auch ausdrücklich eine jüngere Zeitstellung für einige Inventare dieser östlich-merowingischen Gruppe nicht ausschließt.¹⁷ Meines Erachtens ist bei der chronologischen Wertung der drei S-Fibeln vom Typ Poysdorf aus Altenerding zu berücksichtigen, daß die Frau aus Grab 432 (Var. A), nach anthropologischen Befund, senil war¹⁸ und Grab 870 (Var. B) über die Almandinrosetten-scheibenfibel sicher in das fortgeschrittene 2. Viertel des 6. Jahrhunderts zu datieren ist.¹⁹ Die S-Fibel der Variante Poysdorf B aus Grab 1237 ist mit einer 'thüringischen' Fibel mit nach unten beißenden Vogelköpfen vergesellschaftet. Eine entsprechende Parallele ist aus Radostice nad Ohři (Radowesitz), Böhmen, bekannt.²⁰ Eine Datierung in das 2. Viertel des 6. Jahrhunderts ist anzunehmen. Gleiches gilt wohl auch für die S-Fibel aus Grab 432, wobei das hohe Alter der Bestatteten zu berücksichtigen ist.

Aus Nikitsch, Grab 11 stammt eine S-Fibel der Variante B. Aus diesem Grab ist ebenfalls eine S-Fibel vom Typ Várpalota 34/Vinkovci geborgen worden. Das Grab darf wegen der S-Fibel vom Typ Várpalota 34/Vinkovci sicher in das 2. Drittel des 6. Jahrhunderts datiert werden.²¹

Das S-Fibelpaar aus Kranj, Grab 31/1907 gehört der Variante B an. Zum Inventar gehört u.a. ein abgebrochenes Fibelfußstück einer Zangenfibel, die eine Entsprechung in Rhenen, Grab 152 hat.²² J. Werner sieht in dieser Zangenfibel eine norddanubische Form.²³ Wichtig ist, daß die Bügelfibel aus Rhenen, Grab 152 mit einer Bügelfibel mit rechteckiger Kopfplatte vergesellschaftet ist. Aus Typologischen Gesichtspunkten datiert U. Koch die Bügelfibel mit rechteckiger Kopfplatte aus Rhenen (Grab 152), die noch eine gewisse Übereinstimmung im Bügelfibel-Modell aus Poysdorf, Grab 6 findet, in das 2. Drittel des 6. Jahrhunderts.²⁴ Zu berücksichtigen sind im Inventar aus Kranj, Grab 31/1907 auch zwei Millefiori-Perlen. Offensichtlich sind die Millefiori-Perlen erst ab dem 2. Drittel des 6. Jahrhunderts im Schmuckensemble der Frauentracht vertreten.²⁵ Eine Datierung des Grabinventares in das 2. Drittel des 6. Jahrhunderts darf als sicher gelten.

In Rohrendorf, Grab 21 befand sich ein S-Fibelpaar der Variante B. Eine kleine rechteckige Gürtelschnalle belegt für dieses Grab eine späte Zeitstellung im 2. Drittel des 6. Jahrhunderts. Allgemein kommen diese Schnallen ab der Mitte des 6. Jahrhunderts auf und sind als Verschlussschnallen der Gürteltaschen in Männergräbern anzusehen.²⁶

VAR. A (●)

1

2

3

4

5

6

7

8

[17]

VAR. B (■)

9

10

11

12

13

14

15

16

Abb. 6. Gruppierung der S-Fibeln in Variante A und B (Maßstab ca. 1:1)

6. kép. Az S-fibulák felosztása A és B változatra (M= kb. 1:1)

Aus dem langobardischen Gräberfeld von Testona liegt eine S-Fibel der Variante B vor, die übereinstimmend als spätes Derivat vom Typ Poysdorf interpretiert wird. Entscheidend ist der Terminus post quem 568 n.Chr.

Das Inventar des Grabes 31 aus Stößen wird mit seinem Inventar von B. Schmidt als charakteristisches Grab für das Ende seiner Stufe IIIa (525-560) angeführt.²⁷ Der Streufund einer S-Fibel aus Ulm ist aus typologischen Gründen den S-Fibeln der Variante B in der Datierung gleichzusetzen.

Es darf festgestellt werden, daß sich die typologische Unterscheidung der S-Fibel vom Typ Poysdorf in Variante A, gekennzeichnet durch quergekerbten Hals, abgesetztes Ohr und/oder aufgerollten Schnabel, und in Variante B, gekennzeichnet durch längsgekerbten Hals und nicht aufgerollten Schnabel, auch chronologisch trennen läßt. Auf der Basis der oben angeführten zeitlichen Stellung der Grabfunde ist Variante A in das 1. Drittel, eventuell noch in den Beginn des 2. Drittels des 6. Jahrhunderts zu datieren.²⁸ Variante B schließt sich diesem zeitlichen Horizont unmittelbar an. Ihr Ende dürfte in den Zeitraum der langobardischen Abwanderung nach Italien zu setzen sein. Typologisch ist ein Übergangshorizont erkennbar. So zeigen die Fibeln aus Sveti Gora bereits einen längsgekerbten Hals. Durch die Punzeinschläge erscheint der Hals jedoch quergekerbt. Auch ein die Fibel aus Holásky, Grab 1/1954 könnte aus typologischer Perspektive für einen Übergangshorizont sprechen. Die Fibel vereinigt kennzeichnende Merkmale der Variante A (abgesetztes Ohr und quergekerbter Hals). Der nicht aufgerollte Schnabel weist

aber bereits deutlich auf Variante B hin. Ähnliches gilt auch für das Bronzemodel von Poysdorf, Grab 6. Meines Erachtens überstrapaziert diese „Übergangs-“ Diskussion (noch) die aufgezeigte Aussagekraft der S-Fibel vom Typ Poysdorf, solange nicht mehr Material, vor allem aus geschlossenen Inventaren, aus Pannonien vorliegt.²⁹

Abschließend sollen die chronologisch differenzierten Varianten A und B mit ihrer jeweiligen Verbreitung kurz zusammenfassend interpretiert werden (vgl. die Karte Abb. 7 und Abb. 6.)

Wie bereits bekannt, spiegeln die S-Fibeln der Variante A die engen Beziehungen zwischen den Gräberfeldern in Böhmen und Mähren/Niederösterreich im 1. Drittel des 6. Jahrhunderts wider. Dies wird auch durch verschiedene andere Materialgruppen belegt.³⁰ Ohne zur Diskussion der zeitlich fixierbaren langobardischen Siedlungsausweitung in Pannonien Stellung beziehen zu wollen³¹ – die Materialvorlage hat sich in den letzten 35 bzw. 30 Jahren nicht wesentlich verändert – geben die S-Fibeln der Variante A von Vörs und aus Sveti Gora einen kleinen Hinweis.³² Die Fibeln verfügen aber sicher nicht über soviel feinchronologische Aussagekraft, daß eine Entscheidung über den Zeitpunkt der langobardischen Landnahme im südlichen Pannonien – 535 oder 546/547 – getroffen werden kann. Dagegen bestätigen m. E. die S-Fibeln der Variante B aus Rohrendorf, Grab 21 und Nikitsch, Grab 11 eine Siedlungskontinuität, die möglicherweise bis zum historisch überlieferten Abzug der Langobarden 568 n. Chr. nach Italien andauert.³³

Fundliste³⁴

1. Doudlevce; Svoboda (1965), S. 337, Taf. 66, (Abb. 6,1 n. Tejral (1990), S. 238).
2. Altenerding, Grab 432; Sage (1984), S. 124, Taf. 56.
3. Klučov, Grab 18; Svoboda (1965), S. 337, Taf. 56, (Abb. 6,3 n. Tejral (1990), S. 238).
4. Sveti Gora bei Vače; Werner (1962), Taf. 38.
5. Vörs-Kerékerdő
6. Holásky, Grab 1/1954; Tejral (1976), S. 88, Abb. 29.
7. Čelákovice-Žáluží, Grab 26/XXI; Svoboda (1965), Taf. 94.
8. Poysdorf, Grab 6; Beninger (1966), S. 177, Taf. 5-6.
9. Alenerding, Grab 1237; Sage (1984), S. 298, Taf. 183.
10. Altenerding, Grab 870; Sage (1984), S. 222, Taf. 109.
11. Nikitsch, Grab 11; Beninger (1970), S. 26, Taf. 4 und 9.
12. Kranj, Grab 31; Stárè (1980), Taf. 16.
13. Rohrendorf, Grab 21; Hampl (1965), S. 48 und Abb. 11.
14. Ulm; Werner (1962), Taf. 38.
15. Testona; Werner (1962), Taf. 37.
16. Stößen, Grab 31; Schmidt (1961), Taf. 73.
- (17.) Jardin Dieu de Cugny; Werner (1962), Taf. 38.
- (18.) Weingarten, Grab 509; Werner (1962), S. 169.
- (19.) Amiens; Werner (1962), S. 170.

Abb. 7. Verbreitungskarte der S-Fibeln vom Typ Poysdorf. ● Variante A und ■ Variante B
7. kép. A poysdorfi típusú fibulák elterjedési térképe. ● A változat, ■ B változat

ANMERKUNGEN

- 1 Zu großem Dank ist der Verfasser Herrn Péter G. Németh für die großzügige Überlassung der Fibel zur Publikation verpflichtet. Frau Dr. Szilvia Honti übernahm freundlicherweise die Abfassung einer ungarischen Übersetzung. Frau Dr. Szilvia Honti und Herr Péter G. Németh gewährten dem Verfasser und Herrn M. Schmauder M. A. ihre liebenswerte Unterstützung während des Besuches im SOMOGY MEGYEI MŰZEUMOK IGAZGATÓSÁGA in Kaposvár im August und Oktober 1992. Auch dafür sei an dieser Stelle noch einmal herzlich gedankt.
- 2 *Sági* (1964), S. 359 ff.
Die 1992 in Vörs-Kerékerdő erfolgte Nachgrabung wurde von Szilvia Honti und Péter G. Németh durchgeführt. Für die S-Fibel liegt eine Materialanalyse vor. Sie wird im Anhang dieses Artikels dankenswerterweise von Herrn László Költő vorgestellt. Die Fibel hat die Inv. Nr. 92.207.1.
- 3 *Werner* (1962), S. 77 f.
- 4 *Tejral* (1990), S. 249 f.
- 5 *Schmidt* (1961), S. 9 ff.
- 6 *Koch* (1977).
- 7 vgl. die Fundliste S. 8-9. Die von *Adler* (1981), S. 267 ff., vorgelegte S-Fibel aus Kaisersteinbruch findet aus typologischen Gründen keine Berücksichtigung.
- 8 *Werner* (1962), S. 77.
- 9 vgl. dazu *Schmidt* (1961), S. 132, *Svoboda* (1965), S. 337, und *Tejral* (1976), S. 62.
- 10 *Svoboda* (1965), S. 340.
- 11 vgl. Anm. 5.
- 12 *Svoboda* (1965), S. 340 f., *Tejral* (1976), S. 43 ff.
- 13 *Zeman* (1987), S. 515 ff., bes. S. 524, *Tejral* (1990), S. 246 und 249 f.
- 14 *Koch* (1990), S. 156 ff., vgl. zur Datierung des Grabes auch *Tejral* (1976), S. 62 mit einem m. E. vom typologischen Gesichtspunkt nicht zutreffenden Vergleiches mit Mengen, Grab 12 (Garscha (1970), Taf. 17). Zu beachten ist hierbei, daß der ehemals almandingefüllte runde Mittelteil eher, wenn überhaupt, mit den zeitlich jüngsten S-Fibeln vom Typ Poysdorf Var. B zu vergleichen ist (vgl. hierzu *Werner*, Anm. 8.). Der silberne Beschlag mit halbmondförmiger Punzierung ist eventuell auch als Trinkschalenbeschlag zu interpretieren (vgl. hierzu *Tejral* (1976), S. 77 ff.).
- 15 *Kühn* (1974), S. 996 ff.
- 16 *Koch* (1977), S. 51 f.
- 17 *Bierbrauer* (1985), S. 17.
- 18 *Sage* (1984), S. 124.
- 19 *Koch* (1977), S. 59 f.
- 20 *Schmidt* (1961), S. 128 f., *Svoboda* (1965), S. 337.
- 21 vgl. *Werner* (1962), S. 78, und *Koch* (1977), S. 65.
- 22 *Koch* (1977), S. 51., *Ypey* (1973), S. 301 (Inventar von Rhenen, Grab 152).
- 23 *Werner* (1962), S. 65.
- 24 *Koch* (1977), S. 51 f.

- 25 Werner (1962), S. 82., Christlein (1966), S. 83 f., Koch (1977), S. 218.
 26 vgl. z. Bsp. Martin (1976), S. 66., oder Koch (1990), S. 194. Die rechteckige kleine „Gürtel“-Schnalle (2,0x1,6 cm) wird von Hampf (1965), S. 48., als „Lochschrützer“ bezeichnet.
 27 Schmidt (1961), S. 14.
 28 Tejral (1990), S. 249 f.
 29 ähnlich Tejral (1990), S. 250.
 30 zuletzt Tejral (1990), und ders. (1988), S. 39 ff. und (1987), S. 356-358, vgl. aber auch Friesinger/Adler (1979), S. 36 ff.
 31 vgl. zuletzt Bierbrauer (1991), S. 11 ff. und Bóna (1988), S. 63 ff.
 32 Eine Stellungnahme zur chronologischen Situation des Gräberfeldes von Vörs würde den Rahmen einer Fibelvorlage übersteigen.
 33 vgl. dazu Tejral (1988), S. 51 f. Auch die nur im Zusammenhang zu lösende kulturhistorische Fragestellung in Altenerding – eventuell Zuzug von Langobarden/Thüringern nach 531 – bleibt unberücksichtigt.
 34 Fundliste nach Werner (1962), S. 169, unter Berücksichtigung der neueren Literatur und der mir bekannt gewordenen Neufunde.

LITERATURVERZEICHNIS

- Adler, H. (1981), Eine langobardische Fibel aus Kaisersteinbruch, Burgenland. ArchAustr. 65, S. 267-269.
 Beninger, E. (1966), Der Langobardenfriedhof von Poysdorf, NÖ. ArchAustr. 40, S. 167-187.
 Binger, E. (1970), Das langobardische Gräberfeld von Nikitsch, Burgenland. Wiss. Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 43.
 Bierbrauer, V. (1985), Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern und die bajuwarische Ethnogenese – eine Problemskizze. Zeitschrift f. Archäologie des Mittelalters 13, S. 7-25.
 Bierbrauer, V. (1991), L'occupazione dell'Italia vista dall'archeologo. In: Italia Longobarda, hrsg. v. G. C. Menis, S. 11-55.
 Bóna, I. (1956), Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye. Acta Arch. Hung. 7, S. 183-244.
 Bóna, I. (1988), Die Langobarden in Pannonien. In: Busch, R. (Hrsg.), Die Langobarden. Von Unterelbe nach Italien Hamburg-Hamburg, 1988, S. 63-73.
 Christlein, R. (1966), Das alamannische Reihengräberfeld von Marktoberdorf im Allgäu. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte Heft 21.
 Friesinger, H. und Adler, H. (1979), Die Zeit der Völkerwanderung in Niederösterreich. St. Pölten – Wien, S. 36-64.
 Garscha, F. (1970), Die Alamannen in Südbaden. Germ. Denkm. Völkerwanderungszeit. Ser. A, 11, Berlin.
 Hampf, F. (1965), Die langobardischen Gräberfelder von Rohrendorf und Erpersdorf. ArchAustr. 37, S. 41 ff.
 Koch, U. (1977), Das Reihengräberfeld bei Schretzheim. Germ. Denkm. Völkerwanderungszeit, Ser. A/13, Berlin.
 Koch, U. (1990), Das fränkische Gräberfeld von Klepsau im Hohenlohekreis. Forsch. und Ber. zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg Bd. 38.
 Kühn, H. (1974), Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland. II. Teil.
 Martin, M. (1976), Das fränkische Gräberfeld von Basel-Bernerring.
 Sage, W. (1984), Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern I. Germ. Denkm. Völkerwanderungszeit A 14.
 Sági, K. (1964), Das langobardische Gräberfeld von Vörs. Acta Arch. Hung. 16, S. 359-408.
 Schmidt, B. (1961), Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa. Halle.
 Stárè, V. (1980), Kranj nekropola iz casa preseljevanja ljudstev. Ljubljana.
 Svoboda, B. (1965), Čechy v době stěhování národů (Böhmen in der Völkerwanderungszeit). Monumenta Archaeologica 13.
 Tejral, J. (1976), Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren. Studie AU CSAV v Brně 4/2, Praha.
 Tejral, J. (1988), Die Langobarden nördlich der mittleren Donau. In: Busch, R. (Hrsg.), Die Langobarden... Katalog Hamburg, 39 ff.
 Tejral, J. (1990), Zur Chronologie der langobardischen Fibeln aus dem Donaugebiet. In: Praveke a Slovanske Osídlení Moravy (Die vorgeschichtliche und slawische Besiedlung Mährens). Festschrift für J. Poulik, (dt. Zusammenfassung) S. 249-250.
 Werner, J. (1962), Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. Tbd. I und II, München.
 Ypey, J. (1973), Das fränkische Gräberfeld zu Rhenen. Prov. Utrecht. BROB 23. S. 299 ff.
 Zeman, J. (1987), Böhmen im 5. und 6. Jahrhundert. In: Menghin W., Springer T., Wamers E. (Hrsg.), Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Katalog der Ausstellung, Nürnberg 1987, S. 515-527, S. 536-543.

FÜGGELÉK

A Vörs-kerékerdői langobard fibula elemzése
KÖLTŐ LÁSZLÓ

A fibulát az MTA Atommagkutató Intézetében kifejlesztett NZ-854-es röntgenemissziós analízátorral vizsgáltuk meg. A műszer a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságán, Kaposváron van felállítva.

Technikai adatok:

sugárforrás: J-125 izotóp
 mérési idő: a fibulán: 1200 sec.
 a fibulatűn: 1800 sec.
 kollimátor: nagy tisztaságú alumínium
 átmérő: 2 mm

Eredmények: Az 1. spektrum alapján a fibula bevont tüziaranyozással készült. A higany nyomai a spektrumon jól láthatók. (8. kép 1. spektrum)

Összetétel adatok (s%)

	Cu	Zn	Pb	Au	Ag	Sn	Sb
fibula	4.1	-	1.5	0.3	4.1	-	-
fibulatű	88.5	1.8	0.4	-	0.1	7.3	2.0

ANHANG

Analyse der langobardischen Fibel von Vörs-Kerékerdő
LÁSZLÓ KÖLTŐ

Die Untersuchung der Fibel erfolgte mit dem vom Kernforschungsinstitut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften entwickelten Röntgenemissionsanalysator NZ-854. Das Gerät steht bei der Museendirektion des Komitats Somogy in Kaposvár.

Technische Daten:

Strahlenquelle: Isotop J-125
 Meßzeitraum: an der Fibel 1200 sec.
 an der Fibelnadel: 1800 sec.
 Kollimator: Aluminium großer Reinheit
 Durchmesser: 2 mm.

Resultate: Aufgrund des 1. Spektrums wurde der Fibelüberzug mit Feuervergoldung gefertigt. Die Quecksilberspuren sind auf dem Spektrum gut erkennbar. (Abb. 8, 1. Spektrum)

Daten der Zusammensetzung (s%)

	Cu	Zn	Pb	Au	Ag	Sn	Sb
Fibel	4.1	-	1.5	0.3	4.1	-	-
Fibelnadel	88.5	1.8	0.4	-	0.1	7.3	2.0

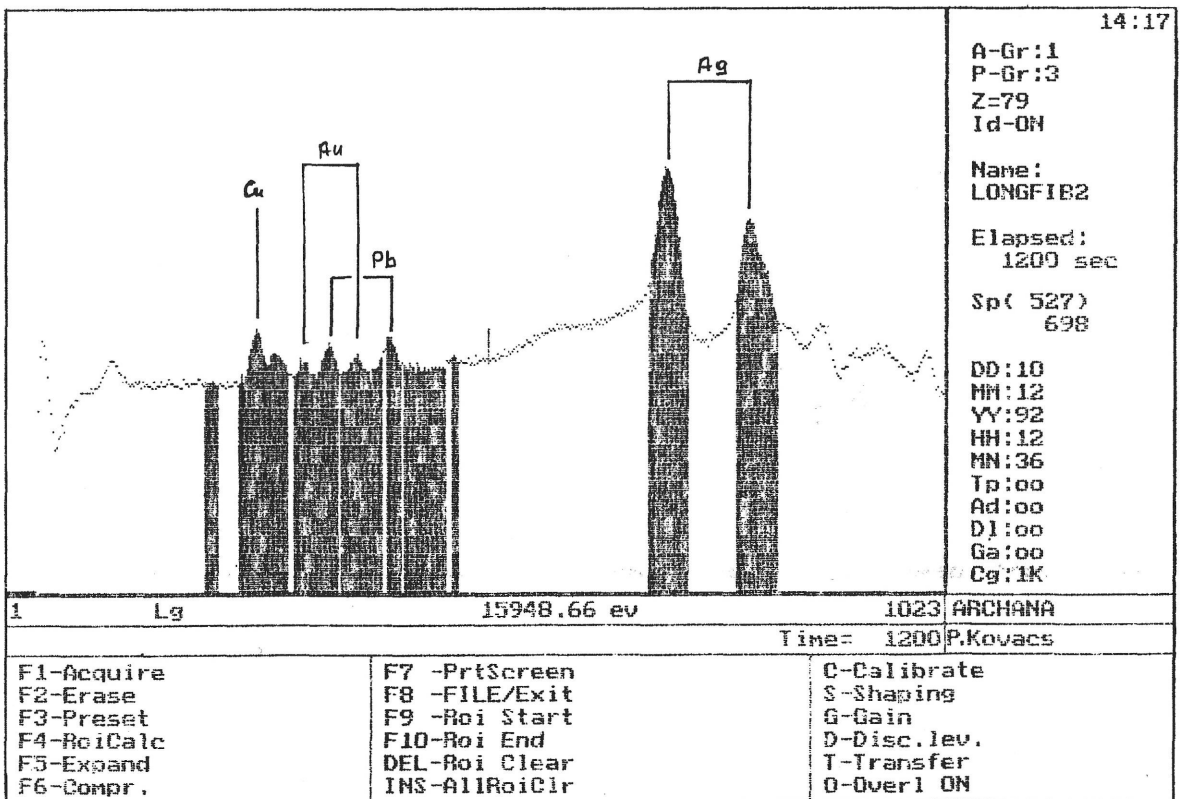
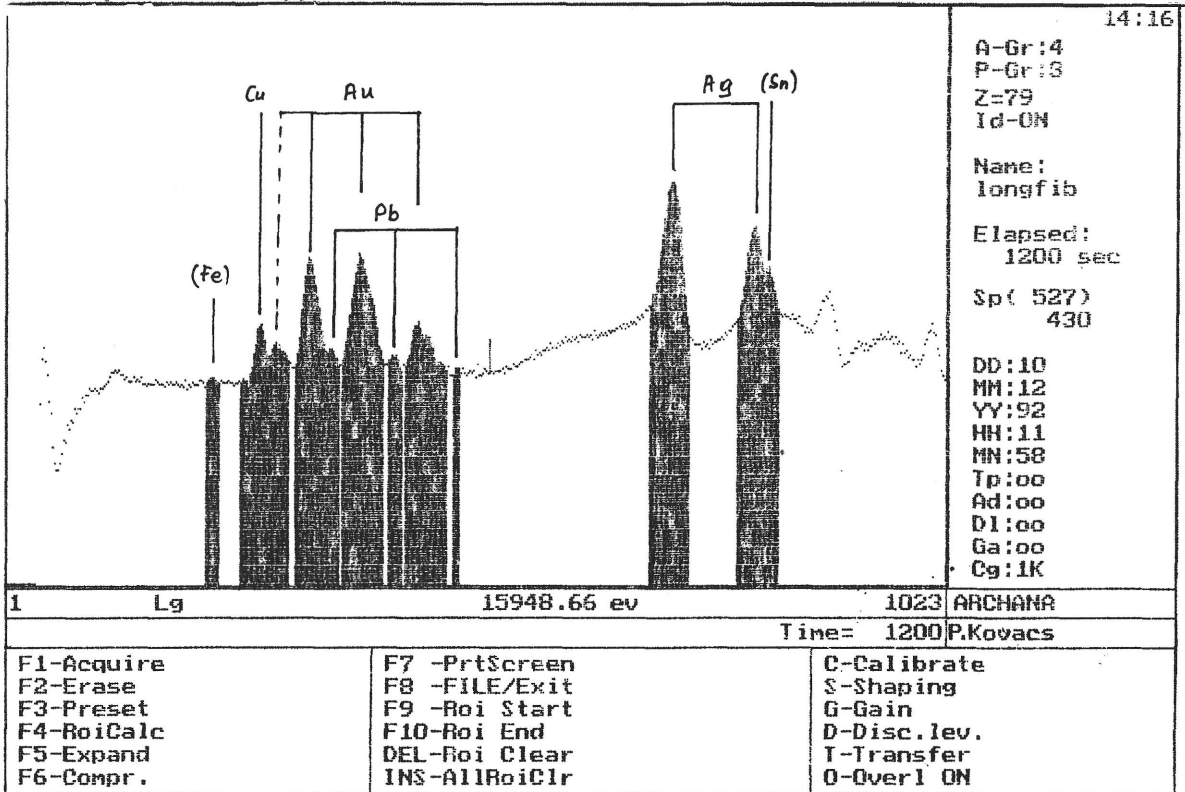

Abb. 8. 1. Spektrum der vergoldeten Schauseite der Fibel. 2. Das auf der Rückseite gemessene Spektrum des Pohnmaterials der Fibel

8. kép. 1. A fibula aranyozott előlapjának spektruma. 2. A fibula alapanyagának spektruma a hátlapon mérve

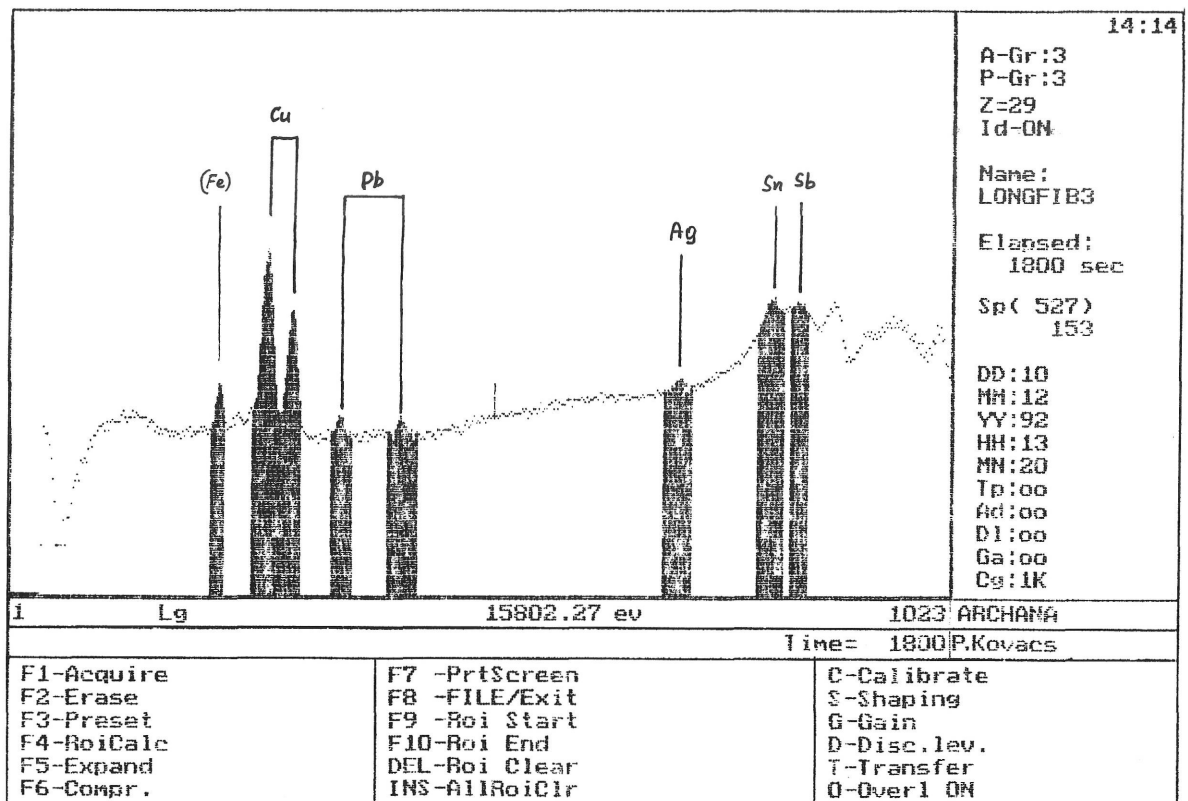
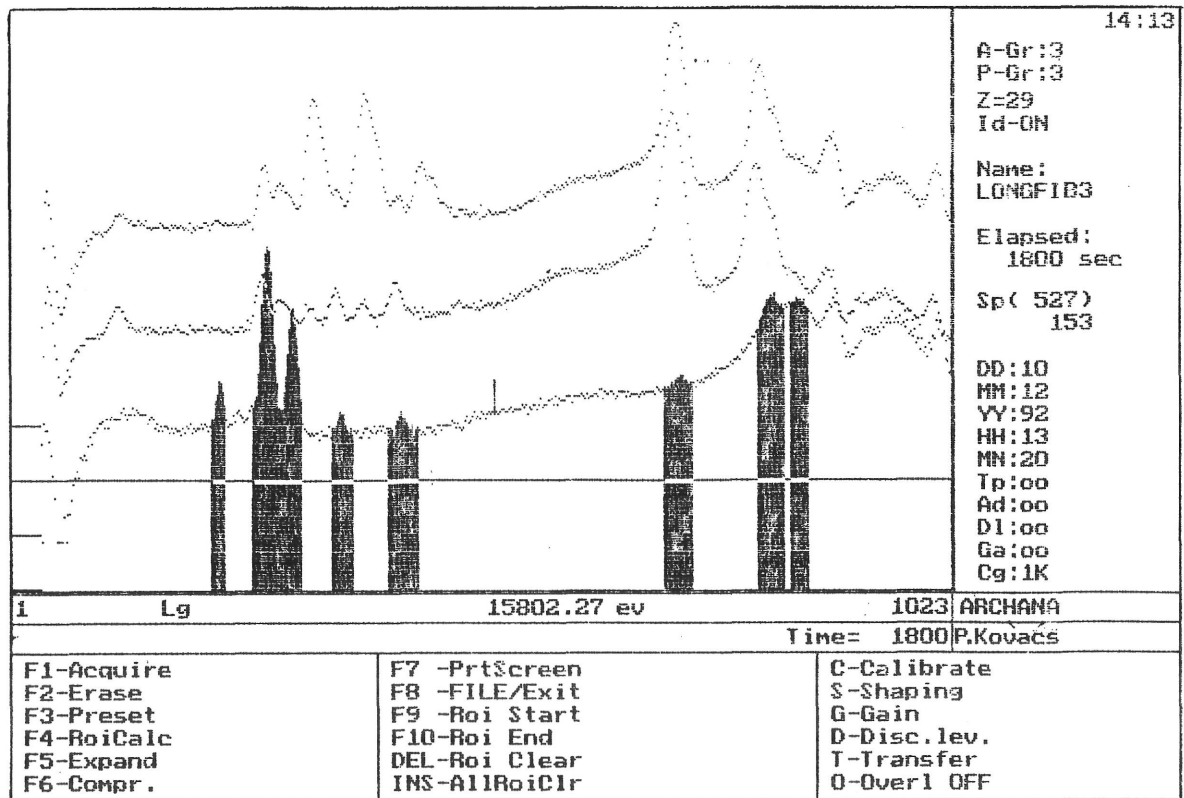

Abb. 9. 1. Die Spektren des Rohmaterials und Überzugs der Fibel im Vergleich zum Spektrum der bronzenen Fibelnadel.
2. Spektrum der Fibelnadel.

9. kép. 1. A fibula alapanyagának és bevonatának spektruma a bronz fibulatű spektrumához hasonlítva.
2. A fibulatű spektruma

LANGOBARD S-FIBULA VÖRS–KERÉKRDŐRŐL

1991. június 5-én terepbejárás során Vörs közelében a Kerékerdőn Németh Péter Gergely és Tólos János a kaposvári múzeum munkatársai fémkeresővel 5–10 cm mélységben egy S-fibulát találtak.¹ Az ehhez kapcsolódó ásatás során későrómai leletanyag is került elő. Mivel ez a leletanyag germán–langobard leleteket nem tartalmazott, az S-fibulát szórványként kell értékelnünk, sem telep sem sírösszefüggés nem állapítható meg. Az előkerülés helye kb. 300 m-re északra található a vörsi langobard temetőtől (1–2 kép).²

A következőkben a szóban forgó fibulát kívánjuk leírni, osztályozni és keltezni.

A fibula tűziaranyozású előlappal, öntéssel, ezüstből készült jobbrafordított S-fibula, hossza 2,8 cm, szélessége 1,5 cm (3–4 kép). A négyzetalakú középmezőt egybeöntött svasztika díszíti. A középmezőhöz kétoldaltól harántrovátkolású nyak kapcsolódik, amely kerekrekeszes madárfejben záródik. A rekesz vörös almandinbetétje rácsozott aranyfólián fekszik. Az ehhez kapcsolódó tátott száját csördudor különíti el. A csőr felső része erősen horgas. A csőrt a nyakat és a középmezőt határoló borda emeli ki. A bordához és a felső csőrhöz kétoldaltól kapcsolódó keretezés a kerek rekeszig fut. A keretelésben nielloval díszített, szabályosan elrendezett, szembenálló háromszögek vannak. A hátoldalon fennmaradt az egybeöntött spirál- és túrtartó. A bronz túszerkezetből csak néhány milliméter hosszúságú darab maradt meg a spiráltartóban. Az említett aranyozás az ékvéséses minta alján és a rekesztoldaléknál a keretelésen maradt meg. Eredetileg a keretelés is aranyozott lehetett. Különösen a keretelés külső oldalán és a rekesz foglatán látszik erős kopás.

Ezt a fibulatípust J. Werner határozta meg, és a poysdorfi aranyműves sírjából származó bronz öntőminta-modell alapján Poysdorf-típusnak nevezte el.³ Ennek az S-fibulaformának rendszerint meanderrel kitöltött négyzetes középmezője és legtöbbször hosszanti irányban rovátkolt nyaka van. Ezt a fibulát J. Werner az észak-duna-vidéki langobard fázis vezető formájaként határozta meg. J. Tejral a fibula alapján röviden összefoglalva ismertette a langobard leletanyag kronológiai tagolását.⁴ Eszerint a Poysdorf-típusú S-fibulákat a 2. fibulacsoportba helyezte, ezt a csoportot B. Schmidt IIIa szakaszával,⁵ illetve a Schretzheim I., betelepítési fázissal⁶ hozza összefüggésbe. Abszolút kronológiailag a 2. fibulacsoportot a 6. század kezdete és a 6. század első harmada eleje közé helyezi (500/510–530/540).

A Poysdorf-típus 17 rendelkezésre álló példányának⁷ tanulmányozásával lehetőség nyílt arra, hogy a viszonylag reprezentatív mennyiséget tipológiai jegyek alapján elemezzük (5–6. kép). A dudlevcei, altenerdingi 432. sír, a klučovi 18. sír és a Vače közelében fekvő

Sveti gorai fibulákon a tipológiai jegyek következő kombinációja figyelhető meg: harántrovátkolású nyak, elkülönült fül, erősen horgas csőrű madárfej, meanderrel kitöltött középmező. Ismert, hogy a Sveti gorai fibulapáron a hosszanti rovátkolású nyak az utólagos poncbeütések miatt harántrovátkoltnak tűnik, és ezt a fibulacsoport kronológiai elemzésénél figyelembe vesszük. A fent tárgyalt ismertetőjegyeket ebben a kombinációban nem találjuk meg a vörsi, holaskyi 1/1954. sír, a Čelákovice–Žáluží 26/XXI. sír és a poysdorfi 6. sír példányain. Ezek olyan jellemző jegyeket mutatnak, mint a harántrovátkolt nyak és/vagy bepödrött csőrrel, vagy elkülönült fül bepödrött csőrrel. Erre a csoportra (továbbiakban A változatként tárgyaljuk), amely 8 lelőhely példányából áll, általánosan a (legtöbbször) harántrovátkolt nyak és a bepödrött csőr jellemző. A poysdorfi 6. sír fibulamodelljének a bepödrött csőr mellett hosszanti rovátkolású nyaka van és így a 2. csoport (továbbiakban B változat) ismertetőjegyét mutatja. Erre a B változatra mindenképp a hosszanti rovátkolású nyak és a bepödrött csőr együttes kombinációja jellemző. Az elkülönült fül már nem fordul elő. Mint ismert, a 2. csoportba három példány helyezhető (Ulm, Testona és Stöben 31. sír.). Ezekben közös a nem kitöltött négyzetes középmező is.⁸ Ebben a csoportba sorolható a rohendorfi 21. sír fibulapárja is. J. Werner leírása alapján a weingarteni 509. sír közöletlen fibuláját is említhetjük, melyet azonban képen nem mutatott be.

A Poysdorf-típus két változatra való tipológiai elkülönítése kronológiai vizsgálatot tesz szükségessé. Ehhez az nyújt segítséget, hogy a 16 lelőhely megvizsgált darabjai közül csak 5 lelőhely példánya került elő sírösszefüggés nélkül, illetve szórványként. Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy a sírok általában nem gazdagok. Ez a körülmény megnehezíti a tipológiai–kronológiai besorolást.

Az A-változat kronológiai értékelésénél a dudlevcei és a vörsi fibulák, valamint a Sveti gorai fibulapár előszörre nem jönnek számításba. A két csehországi példánynál – klučovi 18. sír és Čelákovice–Žáluží 26/XXI. sír – 6. század első harmadát kell elfogadni. A keltezési kezdőpontot alátámasztja ANTHEMIUS nyugat-római császár (467–472) függesztő füllel ellátott aureusa.⁹ A klučovi 18. sír korongolt tájának formája és díszítése közvetlen kapcsolatba hozható a türingiai korongolt kerámiával,¹⁰ amelyet B. Schmidt türingiai környezetben túlnyomórészt a IIb. fázisba keltez.¹¹ Hasonlóképpen értékelhető a Čelákovice–Žáluží 26/XXI. sír kézzel formált fazeka.¹² Döntő, hogy a cseh kutatás mai állása szerint a meroving kori soros temetkezési szokás vége Csehországban, kevés kivétellel a 6. század 2. harmadának elejére tehető.¹³ Ez a terminus ante quem érvényes a dudlevcei példányra (A változat) is.

A holáskyi 1/1954. sír S-fibulája (A változat) tipológiailag mindenekelőtt a nem-bepödrött csőrben tér el, de a többi egyező jegy alapján az A-változathoz sorolható. A síregyüttes sajnos nem tesz lehetővé pontosabb keltezését. Egy kis, keskeny – félhold alakú poncolással díszített – lemezes veret alapján, amit övcsüngőveretként értékelhetünk, keltezésenként a 6. század 2. harmadát vehetjük fontolóra.¹⁴

A poysdorfi 6. sír S-fibulamodelljét leginkább ugyanennek a sírnek a kengyelfibula-modellje alapján keltezzük. Ezt a Goethe fibulának¹⁵ vagy találobban poysdorfinak nevezett¹⁶ kengyelfibulát U. Koch, jól keltezhető párhuzamok alapján, a 6. század 1. harmadába és a 2. harmad kezdetére keltezi.

Az altenerdingi 432. sír S-fibuláját V. Bierbrauer a keleti meroving anyag kronológiai-etnikai értékelésével összefüggésben a 6. század első negyedére keltezi, még ha ennek a keleti-meroving csoportnak néhány leletegyüttesére nem is zárja ki határozottan a fiatalabb keltezését.¹⁷ A három altenerdingi Poysdorf-típusú fibula kronológiai értékelésénél, véleményem szerint, figyelembe kell vennünk, hogy a 432. sírban (A-változat) eltemetett nő az antropológiai leletek alapján senilis korú volt,¹⁸ és a 870. sír (B-változat) az almandinrozettás korongos fibula alapján biztosan keltezhető a 6. század 2. negyedének késői szakaszába.¹⁹ Az 1237. sírből előkerült, Poysdorf B-változathoz tartozó S-fibula lefelé harapó madárfejes tűringiai fibulával együtt került elő. Párhuzama Radoszice nad Ohřiből (Radovesitz, Csehország) ismert.²⁰ A 6. század 2. negyedére való datálása elfogadható. Bizonyára elfogadhatjuk ezt a 432. sír S-fibulájára is, ha figyelembe vesszük az eltemetett magas korát.

A nikitschi 11. sírből egy B-változathoz tartozó S-fibula került elő. Ugyanabban a sírban egy Várpalota 34. sír/Vinkovci típusú S-fibulát is találtak. A sír a Várpalota 34. sír/Vinkovci típusú S-fibula alapján biztosan az 5. század 2. negyedére keltezhető.²¹

A kranji 31/1907. sír S-fibulapárja a B-változathoz tartozik. A leletegyütteshez tartozik egy harapófogó-fibula lábtöredéke, amelynek megfelelőjét a rheneni 152. sírban találjuk meg.²² J. Werner szerint ez a harapófogó-fibula egy észak-duna-vidéki forma.²³ Fontos, hogy a rheneni 152. sír kengyelfibulája téglalap-alakú fejlemezés kengyelfibulával együtt került elő. Tipológiai alapon U. Koch a rheneni 152. sír téglalap-alakú fejlemezés kengyelfibuláját a poysdorfi 6. sír kengyelfibula-modelljével való bizonyos összefüggések alapján a 6. század 2. negyedére keltezi. Figyelemre méltó a kranji 31/1907. síregyüttes 2 millefiori gyöngye is. A millefiori gyöngyök női ékszer-együttesekben először a 6. század 2. harmadában fordulnak elő.²⁵ A síregyüttes 6. század 2. harmadába való keltezése így biztosnak tekinthető.

Rohrendorfban a 21. sírből B-változathoz tartozó fibulapár került elő. Egy kis négyzetes övcsat alátámasztja ennek a sírnek a 6. század 2. harmada kései szakaszára való keltezését. Ilyen övcsatok a 6. szá-

zad közepétől fordulnak elő általában, és a férfi sírokban a tarsolyok zárócsatjának tekinthetők.²⁶ A testonai langobard temetőben egy B-változathoz tartozó S-fibula fordul elő, amely a poysdorfi-típus kései derivátumaként értelmezhető. Döntő, hogy terminus post quem K.u. 568-ra keltezhető.

B. Schmidt a stösseni 31. síregyüttest a IIIa. fázis végére jellemző (525-560) leletegyüttesként említi.²⁷

Az ulmi, B-változathoz tartozó szórvány S-fibulát tipológiai alapon hasonlóan keltezzük.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a poysdorfi típusú S-fibula tipológiailag A-változatra, (melyre a harántrovátkolt nyak és/vagy bepödrött csőr jellemző), és B-változatra (melyre a nyak hosszanti rovátkolása és a nem bepödrött csőr jellemző) való szétválasztása kronológiailag is indokolt. A síregyüttesek fentemített időhelyzete alapján az A-változat a 6. század 1. harmadára, esetleg még a 2. harmad elejére keltezhető.²⁸ A B-változat közvetlenül ehhez az időhorizonthoz csatlakozik. Használati idejének végét a langobardok Itáliába történő vándorlásának idejére tehetjük. Tipológiailag egy átmeneti horizont is felismerhető. Így a Sveti gorai fibuláknak már hosszanti irányban rovátkolt nyaka van, de ez a poncolás miatt harántrovátkoltnak tűnik. A holáskyi 1/1954. sír fibulái tipológiai távlatból szintén az átmeneti horizontba sorolhatók. A fibulák egyesítik a két változat ismertetőjegyeit, az A-változatra jellemzően elkülönült füle és harántrovátkolt nyaka van, a be nem pödrött csőr azonban már a B-változatra utal. Ez érvényes a poysdorfi 6. sír bronz mintájára is. Véleményem szerint ennek az átmenetiségnek a felvetése valamelyest a poysdorfi S-fibula felmutatott kifejezőerejét is túlerőlteti mindaddig, amíg nem áll rendelkezésre Pannoniából elsősorban zárt leletegyüttesekből származó leletanyag.²⁹

Végül a tipológiai- és kronológiai alapon elkülönített A- és B-változatok elterjedését szeretnénk röviden összefoglalva értékelni (7. kép: térkép és 6. kép). Közismert, hogy az A-változatú S-fibulák tükrözik a csehországi, illetve morvaországi és ausztriai temetők között a 6. század 1. harmadában megfigyelhető szoros kapcsolatot. Ezt más leletcsoportok is alátámasztják.³⁰ Anélkül, hogy a langobardok pannoniai, időben rögzíthető településterületi terjeszkedésének kérdésében állást foglalnánk³¹ – ugyanis a leletanyag mennyisége az utolsó 30–35 évben nem sokat változott – a vörsi és Sveti gorai A-típusú S-fibulák egy kis adalékot nyújtanak a kérdéshez.³² Azonban az S-fibulák nem rendelkeznek annyira biztos keltező értékkel, hogy eldönthetnék a langobard honfoglalás időpontját Dél-Pannoniában – tehát 535, vagy 546–547. között. Ezzel szemben – véleményem szerint – településkontinuitást igazolnak a rohrendorfi 21. sírban és a nikitschi 11. sírban a B-változatú S-fibulák előfordulásai, ami valószínűleg K. u. 568-ig, a történeti adatok szerint a langobardok Itáliába való elvonulásának időpontjáig tartott.

KARL VON DER LOHE: LANGOBARDIC S-SHAPED FIBULA AT VÖRS–KERÉKERDŐ

Resume

A Longobardic S-shaped Fibula was found by a field-survey team at Vörs–Kerékerdő on 05/06/1991. In 1992 an excavation at the same location showed Late Roman material. There was no hint for Longobardic graves, nor of a settlement. But 300 m to the south a Longobardic cemetery was excavated between 1959–1961 (picture 1., 2.).

The S-shaped fibula is made of silver. The surface is golden and the eyes are filled with almandine. The body of the fibula is surrounded by a frame. On the frame are small triangles made in a niello-technique form. A swastika is on the quadratic midfield. It was made with a Kerbschnitt-technique. The mouth is opened and the bill is rolled up (picture 3., 4.).

J. Werner defined this type of fibula in 1962 and named it as type Poysdorf. After J. Werner it is a characteristic fibula of the North Danubian Longobar-

dic settlement period of the first third of the 6th century A. D. Recently J. Tejral agreed. After Tejral the fibula of type Poysdorf belongs to his second group, which dates back to between 500/510 and 530/540 A. D.

Altogether 19 fibulas of this type have been found. The author examined 16 pieces, because not all are yet published. It was possible to arrange the fibulas by their typological outfit. As a result, a differentiation into two variants is possible. The chronological examination confirms the existence of two variants. Variant A and B are dated back to the first third and the second third of the 6th century A. D. respectively.

The geographical spreading of both variants confirms knowledge of the Longobardic settlement, before their migration to Italy in 568 A. D. (picture 5., 6. and 7.).

VII–VIII. SZÁZADI AVAR TEMETŐ BALATONKILITI HATÁRÁBAN¹

KÖLTŐ LÁSZLÓ

A lelőhely és a lelőköörülmények

Siófok és Balatonkiliti között az M7-es autópálya és a 65-ös út csomópontjának építése során csontvázra bukkantak, amit bejelentettek a kaposvári Rippl-Rónai Múzeumnak (1. kép). A leletmentést még a bejelentés napján, 1983. nov. 21-én megkezdték, és igen mostoha időjárási körülmények között az építkezéssel párhuzamosan folytattuk 1984. jan. 19-ig.² A leletmentésnek ebben a szakaszában a földmunkák üteme és az időjárás nem tette lehetővé, hogy az objektumokat megfelelően térképezzük (2–3. kép) és rajzoljuk. Dokumentálásukat fényképezéssel oldottuk meg (1–25. objektum, 13 sír). Sok esetben a mélyen átfagyott talajban csak a markológéppel tudtuk a csontvázak fölötti földet eltávolítani. E mellett még az eredetileg is vastag, sötét humuszréteg is nehezítette a megfigyelést. E miatt, valamint azon okból, hogy az avar kori sírok jelentős hányadát is az őskori objektumokba ásták, azokat túlnyomórészt nem lehetett még annyira sem jól megfigyelni, mint a sírokat. Így főként ez utóbbiak megfigyelésére koncentráltunk.

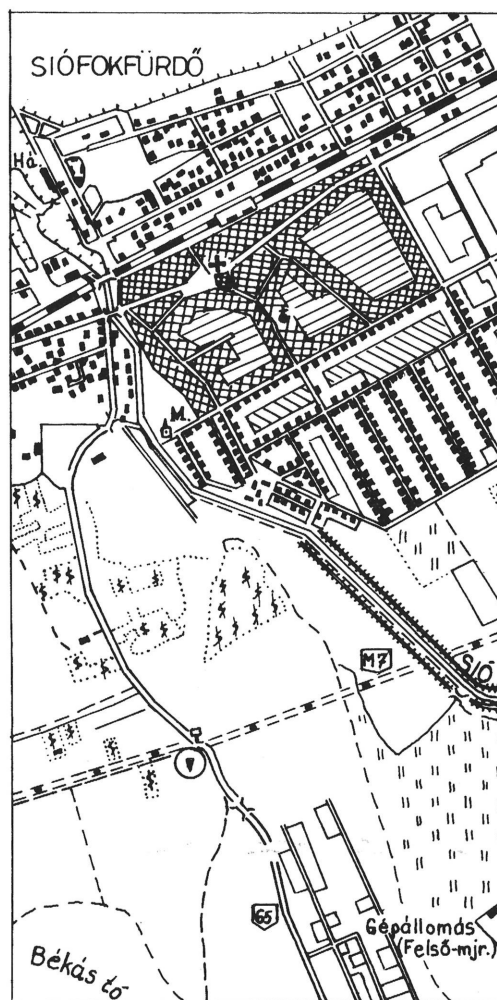
A második szakaszban, 1984. márc. 19. és máj. 18. között folytattuk a mentést (41–76. objektum, 24 sír). Ásatási munkások hiányában a Balatonkiliti 3. sz. általános iskola tanulói tanáraik közreműködésével segítették a munkát.

A leletmentés harmadik szakasza 1985. ápr. 15–26. között zajlott, jórészt szintén a Balatonkiliti 3. sz. iskola diákjainak segítségével. Ekkor már főként őskori objektumok kerültek elő, az avar kori sírok száma 6-tal nőtt (77–82. sírok). A leletmentés során összesen 43 sírt tártunk fel, illetve figyelhettünk meg több-kevésbé hitelesen.

A leletek a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum régészeti gyűjteményében 91. 84.–127. leltári számon kerültek nyilvántartásba.

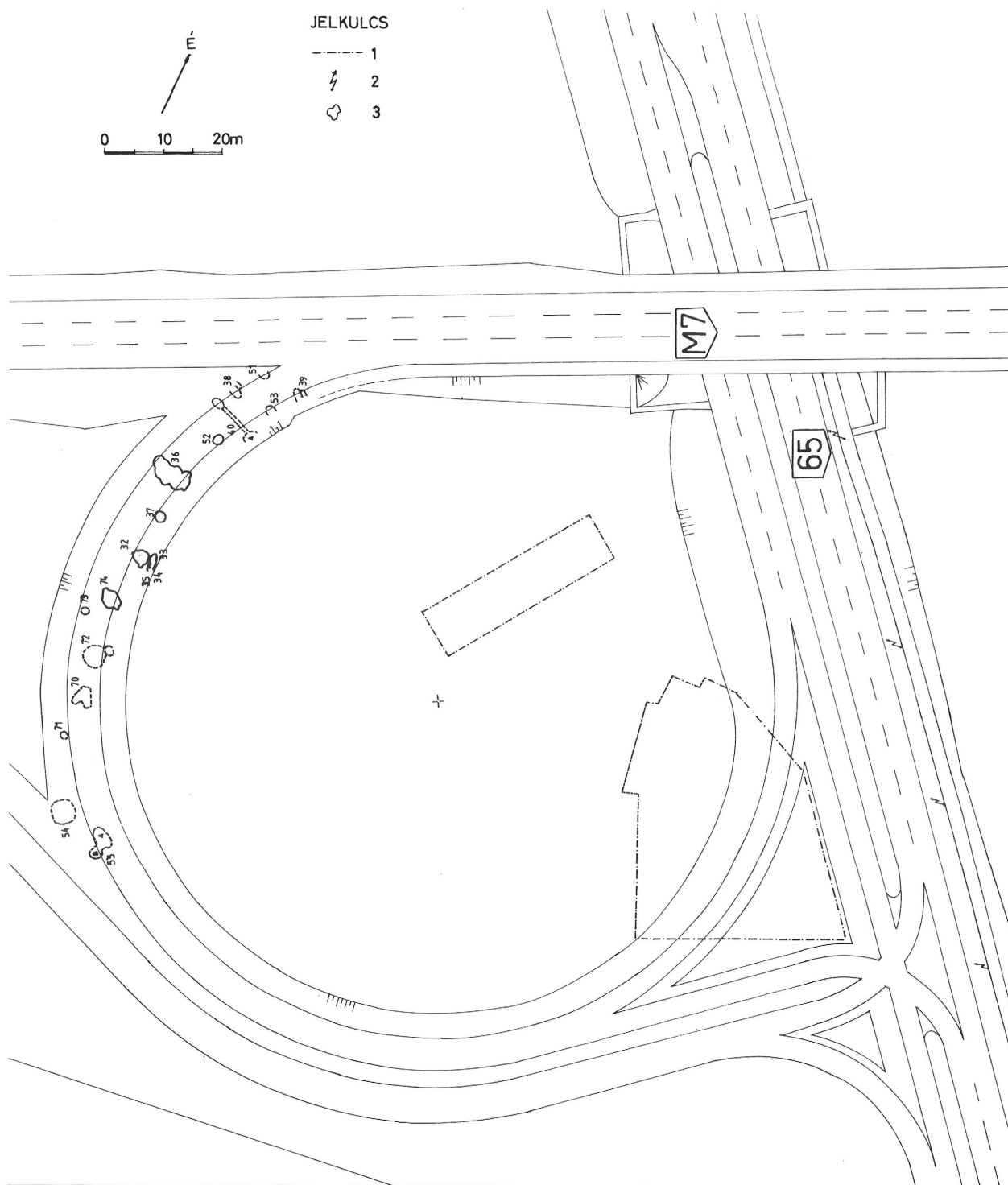
Az antropológiai anyag meghatározását Suskovics Csilla végezte el. Mivel jelen kötetben sajnos nem jutott hely dolgozatának részletes közlésére, szíves engedelmével az életkorok és nemek meghatározását az ő munkája alapján közlöm. A zoológiai

leletek meghatározásáért Bartosiewicz Lászlónak tartozom köszönettel, a részletes elemzés megjelenése a következő kötetben várható.

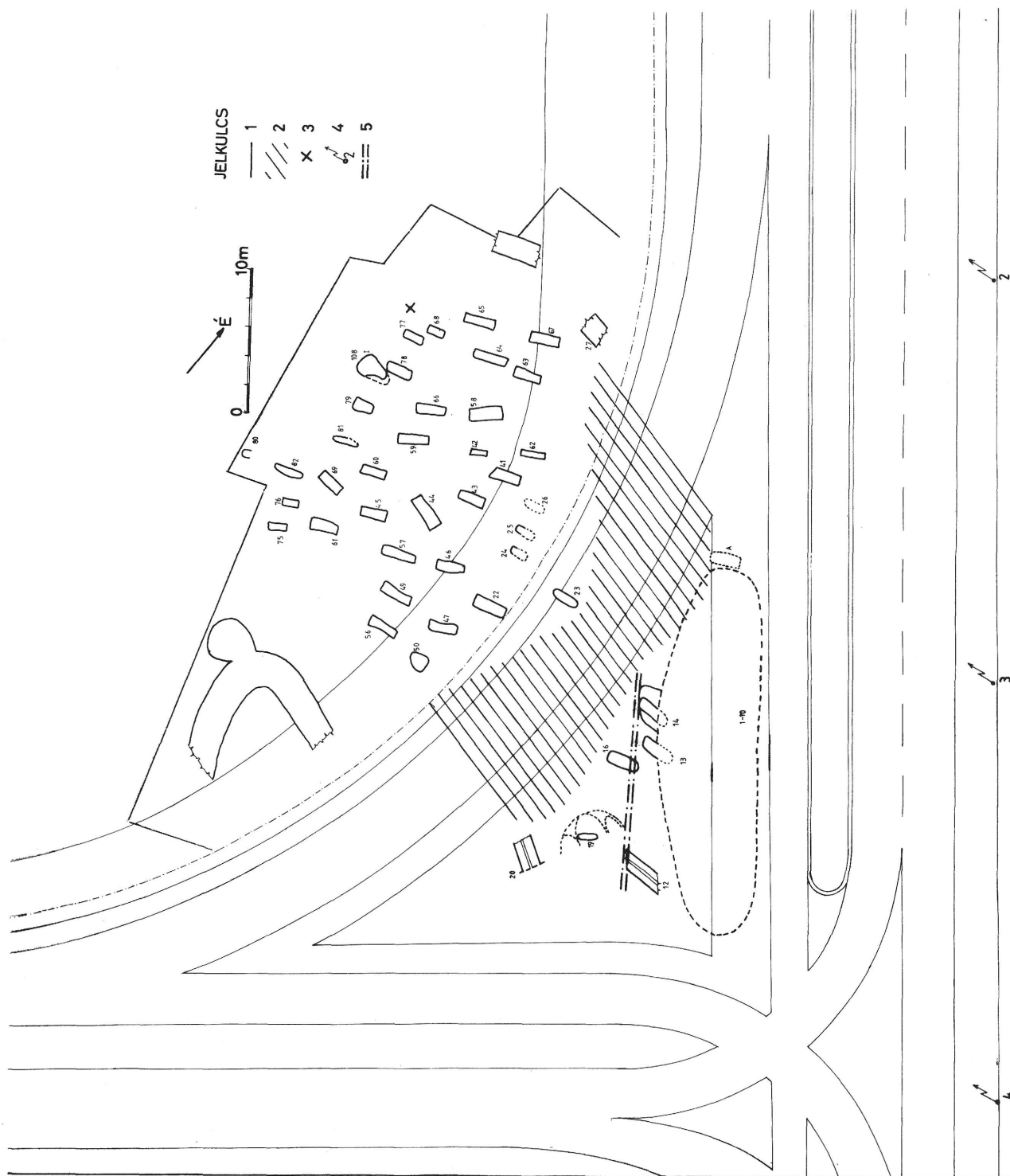

M= 1:25 000

1. kép. A Siófok–Balatonkiliti M7/65 lelőhely

2. kép. A lelőhely helyszínvázlata, 1. a feltárt területek határa, 2. villanyoszlopok a 65-ös út ÉK-i oldala mentén.
3. őskori objektumok az autópálya lehajtó ágában

3. kép. A temető térképe. 1. a régészeti feltárás határa, 2. a temetőnek a földmunkák által elpusztított területe.
 3. a II. lósír helye, 4. villanyoszlopok a 65-ös út ÉK-i oldala mentén, 5. a régi telefonkábel árok

Sírleírások, katalógus

„A” sír (IV., X. tábla)

T: ÉK–DNY.

A hanyattfekvő, nyújtott helyzetű vázat a munkagép nagy mértékben roncsolta.

Leletek: Homokkal és apró kavicszal soványított, kézi korongon készült, egyenetlenül égetett, hólyagos felületű, barnásszürke, bevagdalt peremű *agyagedény*. A sírban összetörve került elő, a váz megmaradt jobb felkarcsontjának felső végénél. (Fá: 8,5 cm, Pá: 11,8 cm, M: 15 cm.; IV. t. 1. és X. t. 1.) *Állatcsontok* (fiatal juh koponyatöredékei) a sír betöltéséből.

1. sír (I. t. 22–25.)

Gyermek hanyatt fekvő, nyújtott csontváza.

Leletek: A koponya mellett kör keresztmetszetű bronz drótból hajlított, két gyöngycsüngővel ellátott lengőcsüngős *fülbevaló*.³ A nagyobbik gyöngyöt tartó bronz drótocská eltörve került elő (24). Pici bronz *karika*, valószínűleg a *fülbevaló* csüngőjének tartozéka (23). Egy db. kék *kásagyöngy* a *fülbevaló* mellett (22). *Övforgó* (25). *Állatcsontok* (fiatal juh koponyatöredékei a két állkapoccsal) a sír betöltéséből.

2. objektum őskori ház gödre

3. sír (I. t. 1–21.)

T: Ny–K.

Felnőtt (férfi, 51–62 év) hanyattfekvő helyzetű csontváza. A csontvázat a földmunka során a jobb alkarcsontokon és a bal combcsonton átmenő ferde egyenes mentén bolygatták.

Leletek: A koponyánál *állatcsontok* (fiatal juh koponyatöredékei állkapocs nélkül). A medencénél díszöv bronz veretei. Kétlemezes, laposindás, öntött bronz *nagyszíjvég*, a két lapját összeerősítő ónforrasztás nyomaival. Függesztőfülein szembenező, stilizált állatfejek. Mindkét lapján 6–6 áttört lapos inda. Egyik lapja öntéshibás (1/a-b). Két db szegecs-fejelő bronz *félgömböcske* a *nagyszíjvég* fölött (6–7). Két db kétlemezes, bronzból öntött laposindás *kisszíjvég* (a két lap szintén ónforrasszal volt összeerősítve). A függesztőfülek háromkaréjosak (8/a-b, 9/a-b). Csattest laposindás díszítésű *bronzcsat*, vas csuklóval (A csattest legnagyobb szélessége 20,5 mm, ami jó egyezést mutat a vereteken megmaradt bőr 18–19 mm-es szélességével (2). Két db. áttört *mellékszíjveret* (18–19). Két db lant alakú *lyukvédő veret* (eredetileg mindkettő ép volt, egyiknek a fele feltárás közben az építőmunkások kezén elkallódott) (20–21). Tíz db keskeny pajzs alakú laposindás csüngős *övveret*, vas csuklóval. (Kettőről a csüngő hiányzik – 14–15., két másik csüngője a csukló után letörött – 13., 16.) Hat db-on biztonsággal kimutatható volt az egykori ónbevonat nyoma, három db-on bőrmaradványokat is találtunk. A bőrmaradvány az átlagosan 28 mm hosszú verettesten 18–19 mm szélességben helyez-

kedett el. (Ilyen méretű a nagyszíjvégnek a szíj befogására szolgáló belső átmérője is!) Bronz lemezből hajlított *övbújtató*. (Belső átmérője 2,8 cm.) Felerősítését a szíjon átbújtatott hegyesedő végének visszahajtásával oldották meg (17). *Vaskés* (Elpusztult. Sírban mért hossza 10 cm.) *Állatcsontok* a medencénél (juh kéztőcsontok, bal lábközépcsont), a lábánál (szarvasmarha bordatöredék; juh bal lábközépcsont; fiatal sertés jobb lapocka, kézközépcsont; lúd baloldali hosszúcsontjainak töredékei).

4. objektum (a számot nem adtuk ki)

5. sír (4. kép, III. t. 1–5., X. t. 2.)

T: NyDny–KÉK.

Felnőtt (férfi, 53–57 év) hanyatt fekvő csontváza. A koponya jobbra billent. Bal karcsontok lazán a törzs csontjai mellett nyújtva, a jobb alkarcsontok végei a medencelapáton nyugszanak. (A csontok helyzetéből koporsós temetkezésre lehet következtetni.) A földmunka a csontvázat nem sértette, csupán a sírgödör ÉNy-i sarkát vitte el a markoló. A sírgödör fejnél kissé lemélyített volt.

4. kép. A feltárt 5. sír

Leletek: Vaskés a váz jobb oldaláról (1). Négyzetes *vascsat* (2). Ovális *vascsat* (3). Karika alakú *vascsat* a bal medencelapáton (tüskéje hiányzik) (4). *Állatcsontok* (juh kéztőcsontok, bal combcsont, jobb lábközépcsont) a medencelapátok között. A bal lábszárcsontok külső oldalánál homokkal soványított, fekete, rövid tölcséres-, síkozott peremű, kézi korongon készült *edény*. Nyakán és vállán három körbefutó hullámvonal köteg, hasán körbefutó párhuzamos vonal köteg. (Fá.: 7 cm, Pá.: 11,5 cm, M.: 17 cm; III. t. 5, X. t. 2.)

6–8. objektum (a számot nem adtuk ki)

9. sír (I. t. 26–28)

T: NyDNy–KÉK.

Felnőtt (nő, 21–25 év) hanyatt fekvő csontváza. Jobb alkarcsontjai a medence mellett párhuzamosan, a bal alkarcsontok a medencére hajlítva, a „vállak” felhúzáva, a koponya szorosan a vállak között. (A holttestet valamilyen szerves anyagból készült lepelbe becsavarva helyezhették sírba.) A földmunkák a sír láb felőli részét sértették úgy, hogy a jobb combcsontot vitték el. Az alsó lábszárcsontok a korábbi kábelárok ásásának eshettek áldozatul.

Leletek: *Fülbevaló* csüngőjének darabjai (bronz rudacska, dinnyemag alakú csüngő töredéke) (26). Dinnyemag alakú fekete színű *gyöngy* (28). Lekerekített sarkú trapéz alakú *vascsat* (27). *Vascsat tüskéje* (nem az előzőhöz tartozik).

10. sír (5., 6. kép, II. t. 1–22.)

T: Ny–K.

Felnőtt (férfi, 53–55 év) hanyattfekvő csontváza. Alkarcsontok lazán a medencelapátok külső oldalánál párhuzamosan, kinyújtva. A sírnak a földmunka során a K-i vége sérült kissé.

Leletek: A koponya két oldaláról egy-egy db öntött karika-*fülbevaló*, mindkettőn 2–2 muff (1–2). A bal orsó- és singcsontok között bronz lemezből készített, kétlemezes *nagyszíjvég*. Az elő- és hátlapon egyaránt 4–4 poncolt kör, melyeket kisebb „C” alakú poncok beütésével alakítottak ki. Mind a négy poncolt kör külső és belső illesztőköre egyaránt előrajzolt⁴. A körcök közötti térben jobb- és baloldalon egy-egy poncbeütés látható. A mintát a szíjvég felső részénél háromszög alakban kiképzett poncdíszítés zárja le (16/a-b). Bronz lemezből kinyírt *lyukvédő* (5). A nagyszíjvég mellett két bronz lapból, forrasztással összeállított lemezes *kisszíjvég*. Lefelé kissé ívelten szélesedik, csúcsos végződésű. Felső végét keskeny bronzlemez csík fogja körbe. Domborított előlapját kissé nyitott körökből álló ponc-sor keretezi, középen a felerősítő szegecstől a szíjvég csúcsáig hasonló kialakítású minta fut végig (17). Szögletes *vascsat* (20). A jobb könyökizület belső oldalánál kerek lemezes *övveret*. A bronz lemezből készített veretet a már leírthoz hasonló poncokból álló két koncentrikus kör

5. kép. A nagyszíjvég helyzete a 10. sírban

díszíti, közepén a felerősítő szegecs fejét bronz félgömböcske borítja. A poncolt köröcskék ma is látható előre bekarcolt koncentrikus körök által alkotott sávokban helyezkednek el. A kerek lemez keskeny bronz szalagból hajlított gyűrűre van felforrasztva⁵ (11). Az előző övveret és a jobb medencelapát között két db karikás *függesztő veret*⁶ (9, 10). Két db bronz lemez *lyukvédő*,⁷ az egyik félbetört (6, 7). A jobb singcsonton *vaskés*. Hegye letörött (10). A bal könyökizület belső oldalánál kerek lemezes *övveret*, mint az előző (12). Az ágyékcsigolyák alól három db., a leírtakhoz hasonló kerek *övveret*. Egyik fa betét lenyomatával, a másik karika *függesztővel* (8, 13, 14). Lemezből kinyírt propeller veret (félbetörve került elő). Valószínűleg másodlagos szerepben *bújtatóként* funkcionált az övön. Hosszanti oldalait a garnitúra többi darabján is látható poncdíszítés keretezi (3). A medencéből a már leírthoz hasonló *kisszíjvég* (18). Lemezes testű bronz *csat*. Felerősítése három szegeccsel történt, a szegecsok fejét a garnitúra többi darabján is alkalmazott bronz félgömböcske takarja (4). Bronz lemez *övveret*, a már leírtakhoz hasonló (15). A bal térdizületen *állatcsontok* (szarvasmarha és házityúk). Az alsó lábszárcsontok között homokkal soványított, kézikorongon készült, fekete, finoman bevagdalt peremű *edény*. (Fá.: 8,6 cm, Pá.: 11,1 cm, M.: 14,8 cm; II. t. 21., X. t. 3.)

6. kép. Övveretek a 10. sírban

11. objektum (a számot nem adtuk ki)

12. objektum őskori kettős árok.

13. sír (I. tábla 29–35.)

T: DNy–ÉK. M: kb. 130 cm.

Felnőtt (nő, 22–26 év) hanyattfekvő, nyújtott helyzetű csontváza. A karcsontok „könyökben kissé kihajolva” a test mellett párhuzamosan. Koponyája korabeli rablásnak esett áldozatul, a beásás nyoma a sír Ny-i végében jól kivehető volt. A csontvázat a combcsontok közepétől lefelé a markoló elvitte.

Leletek: Kása- és szemesgyöngyök a csontváz alatt szétszóródva, köztük 1 db kis méretű dudoros gyöngy (30–34). *Vaskés* a bal alkarcsontok belső oldalánál (35). Bronz drótból hajlított, kissé ovális *gyűrű* a bal kéz egyik ujjpercén (29). *Állatcsontok* a bal kéznél (csirke mellcsont és hosszúcsont töredékek) és a bal combcsontnál (juh bal állkapocsból fogak és sípcsonttöredék).

14. sír (III. t. 21–24.)

T: NyDNy–KÉK. H: kb. 200 cm, Sz: kb. 95 cm, M: kb. 150 cm.

Felnőtt (nő, 22–26 év) és csecsemő csontváza. A felnőtt karcsontjai a váz mellett párhuzamosan nyújtva. A csecsemő csontjai a bal térdizület belső oldalán elhelyezkedő állatcsontok között kerültek elő.

Leletek: Bronz drótból hajlított *fülbevalópár* a koponya mellett (22., 24.). *Gyöngyszem*(?) a nyakcsigolyákon (21).

A bal lábszárcsontok külső oldalánál középtájon homokkal soványított, korongolt, fekete kónikus peremű *edény*. Közvetlenül a perem alatt, a vállon és a hason körbefutó párhuzamos vonalaktól álló vonalköteg két mezőt hoz létre. A felső sávban jobbra nyitott fekvő „V” alakú, az alsó sávban ellenütemű szinuszgörbékkel összetevődő, körbefutó vonalköteg van. A sávok átlagos szélessége 2 cm. (Fá.: 6,1 cm, Pá.: 9,3 cm, M.: 13,5 cm.; III. t. 23., X. t. 4.) *Állatcsontok* a bal térd belső oldalán (szarvasmarha lapocka töredéke, malac bal lapockája), az edény alatt a bal térdizületnél (csirke hosszúcsontok) és a jobb combcsont külső oldalánál (szarvasmarha első nyakcsigolyája).

15. objektum őskori(?) tűzhely

16. sír (III. t. 10–17.)

T: NyDNy–KÉK.

Felnőtt (férfi, 51–55). Mindkét felkar csontjai szorosan a test mellett, az alkarcsontok a combcsontokra helyezve. A lábfej csontjait valószínűleg a régi kábelárok ásásakor szedhették ki.

Leletek: A koponya jobb oldalánál *bronz töredék* (elpusztult). *Állatcsontok* a koponya alatt jobb oldalon (újszülött bárány jobb lapockája, bal csigacsontja). Az ágyékcsgolyák alatt hengeres ezüst *varkocsszorító*. Közepén és egyik végén 2–2 nyitott bronzkarika (16). Ovális bújatójű, szögletes áttört csattestű *bronz csat* vas tuskével a bal csípőizületnél, a bal kéztöcsontok alatt (15). *Állatcsontok* (bárány bal állkapcsa, kézközépcsontja és koponyatöredéke) a medencelapátok között. *Vas karika* a bal combcsont alatt (megsemmisült). Téglalap alakú *vascsat*. A két combcsont között, a medencecsontokon kívül került elő (13). Vas lánc két szeme (egyik szövetlenyomattal) a bal combcsont belső oldalán (14). Téglalap alakú *vascsat* bújatójának és tuskéjének töredékai a jobb lábszárcsontoknál (11). *Vaskés* a bal lábszárcsontoknál (10). Sárga színű korongolt *edény*, peremén finom ferde bevagdallással, nyakán kettős, vállán és hasán szimpla hullámvonal-díszítéssel (Fá.: 7,2 cm, Pá.: 9 cm, M.: 12,5 cm.; III. t. 17., X. t. 5.).

17. objektum őskori méhkas alakú gödör.

18. sír (III. t. 20.)

A sírt a markoló a kanálával egészben kiemelte, így hiteles elhelyezkedését nem tudtuk megfigyelni.

Gyermek (leány?, 7–10 év) hanyattfekvő, nyújtott helyzetű csontváza.

Leletek: Bronz karika *fülbevaló*. Egyik vége hegyes, a nyitott oldalával szemben pici muff található.

19. sír

T: NyDNy–KÉK.

Gyermek (4–6 év). Karcsontok a váz mellett párhuzamosan. A sír K-i végét a földmunka kissé roncsolta.

Leletek: Négy *tojás* töredékei (1–1 db a mellkas bal oldalánál, a bal vállnál, a bal kézfejcsontoknál és a jobb lábszárcsontok külső oldalánál). *Állatcsontok* (kakas teljes csontvázának csontjai) a jobb lábfejcsontoknál.

20. objektum leletanyag nélküli, „V” keresztmetszetű árok.

21. objektum méhkas alakú őskori gödör.

22. sír (III. t. 6–9.)

T: DNy–ÉK.

Erősen dült, ÉNy-i oldalán megfigyelhető rablóakna nyomával. A csontváz részei az eredeti helyükön maradt alsó lábszár- és lábfejcsontok fölött voltak összedobálva (férfi, 47–51 év).

Leletek: Két db *vascsat* törmelékei a medence tájékáról (6), és a lábknál (8). Szögletes *vascsat* a csontok között (7). Kézzel készített, durva, bevagdalt peremű fekete *edény* (Fá.: 6,7 cm, Pá.: 9,5 cm, M.: 11 cm.; III. t. 9., X. t. 6.).

Állatcsontok a megmaradt lábszárcsontoknál (kakas hosszúcsontjai) és a váz alatt, a sír betöltéséből (fiatal juh állkapocs-töredékei, lábközép-csont töredékek).

23. sír (IV. tábla. 2–5.)

T: Ny–K.(?). Bizonytalan sírfolt.

Erősen dült csontváz (korabeli bolygatás, és a földmunkák is roncsolták), a koponya hiányzik.

Leletek: A koponya helyén La Tène kori *astragalos* öv^B két öntött bronz tagja (3, 4). *Fenőkő* (2). Hosszúvás *árszerű vas tárgy*, egyik végén fa maradvánnyal (5).

24. objektum (a számot nem adtuk ki)

25. sír (III. t. 18–19.)

T: DNy–ÉK.

Felnőtt (férfi, 50–54 év), hanyatt fekvő helyzetű csontváz. A koponya bal oldalra billent. A sír földmunkák által erősen bolygatott (a csontvázat a combcsontok közepétől lefelé a munkagép eltolta).

Leletek: A koponya jobb oldalánál apró kavicsal és homokkal soványított, fekete, kissé ovális, síkozott peremű *edény*, vállán, hasán és testén négy sorban körbefutó szimpla hullámvonal díszítés. Fenekén a kézikorongtól származó korong alakú kitüremkedés (Fá.: 8,2 cm, Pá.: 9,7–10,7 cm, M.: 12,5 cm.; III. t. 19., X. t. 7.). A medencelapátokon téglalap alakú *vascsat*, tüskéjén szövetmaradvánnyal (18).

26. sír elpusztult, megfigyelésére nem nyílt lehetőség.

27–40. objektumok őskoriak

41. sír (7. kép, IV. t. 14.)

T: KÉK–NyDNy. H: 199 cm, Sz: 76 cm. A sírgödör fejnél és lábnál a középhez képest 19 cm-rel, ill. 8 cm-rel lemélyített.

12–14 év körüli gyermek hanyatt fektetett, nyújtott, bolygatott, igen rossz megtartású csontváza (a medencelapátok és a bal karcsonok hiányoztak). A koponya bal oldalra billent.

Leletek: A jobb alkarcsonton *vastárgy* (talán koporsókapocs töredéke).

42. sír (7. kép)

T: NyDNy–KÉK. H: 159 cm, Sz: 55 cm. Egyenes aljú sírgödör.

1–7 év körüli gyermek rossz megtartású csontváza. Csak a koponya töredékeit sikerült megfigyelni.

Leletek: A sírgödör jobb oldalán *állatcsontok* (bárány állkapcsa és koponyája), valamint *tojáshéj* töredékei.

43. sír (7., 8. kép, IV. t. 6–8.)

T: NyDNy–KÉK. H: 197 cm, Sz: 67 cm. A sírgödör fejnél 25 cm-re, lábnál 16 cm-re lemélyített.

Felnőtt (férfi?, 23 év fölött) hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponyánál bolygatott csontváza. A koponya hiányzik, az alsó állkapocs a bal kulcscsonton került elő. Karcsonok a váz mellett párhuzamosan nyújtva.

Leletek: A bal medencelapát alatt téglalap alakú *vascsat* (8). Trapéz alakú *vascsat* a keresztcsonton (7). *Vaskés* a bal kézcsontok külső oldalánál (6). *Lúd(?)tojás* a bal kézfejnél (hossza kb 10 cm!) (8. kép). A váz fölött *állatcsontok* (fiatal juh lábcsontjai) és *tyúktojás* töredékei.

44. sír (7., 8. kép, IV. t. 10–13.)

T: NyÉNy–KDK. H: 223 cm, Sz: 73 cm. A sírgödör a középhez képest a fejnél 14 cm-re, a lábnál 12 cm-re lemélyítve.

A váz feldúlva, két szinten helyezkedett el. A rablás a koponyára és a medencére irányult. (5. kép 2–3) Az eredetileg hanyatt fektetett nyújtott váz felkarcsontjai, valamint comb- és lábszárcsontjai maradtak eredeti helyükön. A váz többi része ezeknél 11 cm-rel magasabban került elő. (Az antropológiai vizsgálat szerint két egyén, egy 44–50 év és egy 44–53 év közötti férfi csontváza.)

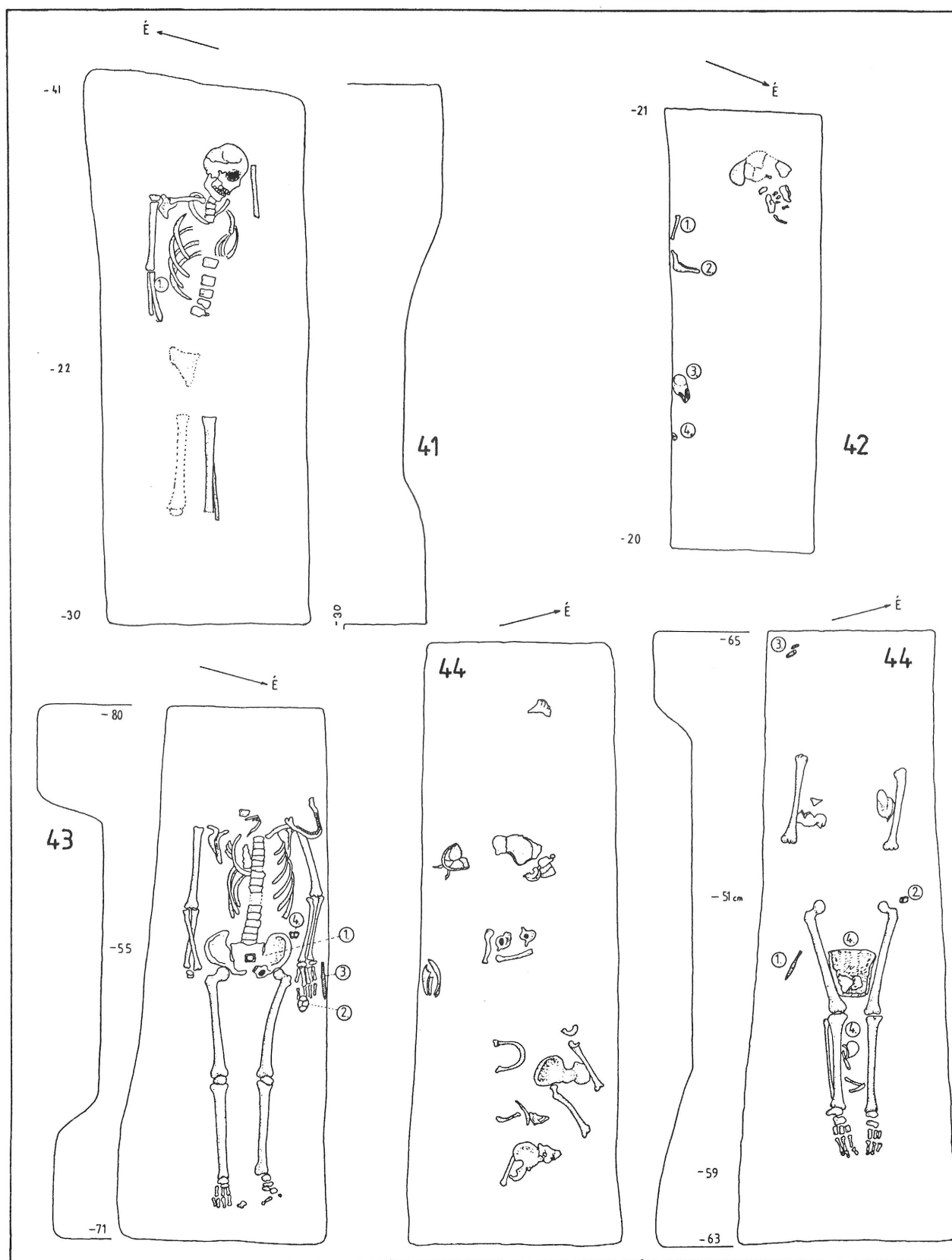
Leletanyag az alsó szinten, az eredeti helyükön maradt csontoknál, ill. azok alatt volt.

Leletek: *Vaskés* a csontváz alatt (13). Kis méretű szögletes *vascsat* ugyanott (11). Két db hengeres *fém tubus*, ezüst *varkocsszorító* a sír fej alatti lemélyítéséből (9–10). Homokkal soványított, szabadkézzel készített, egyenetlenül égetett, díszítetlen *edény* (összetörve) a térdek között. (Fá.: 8,5 cm, Pá.: 10 cm, M.: 14 cm.; IV. t. 12., X. t. 8.)

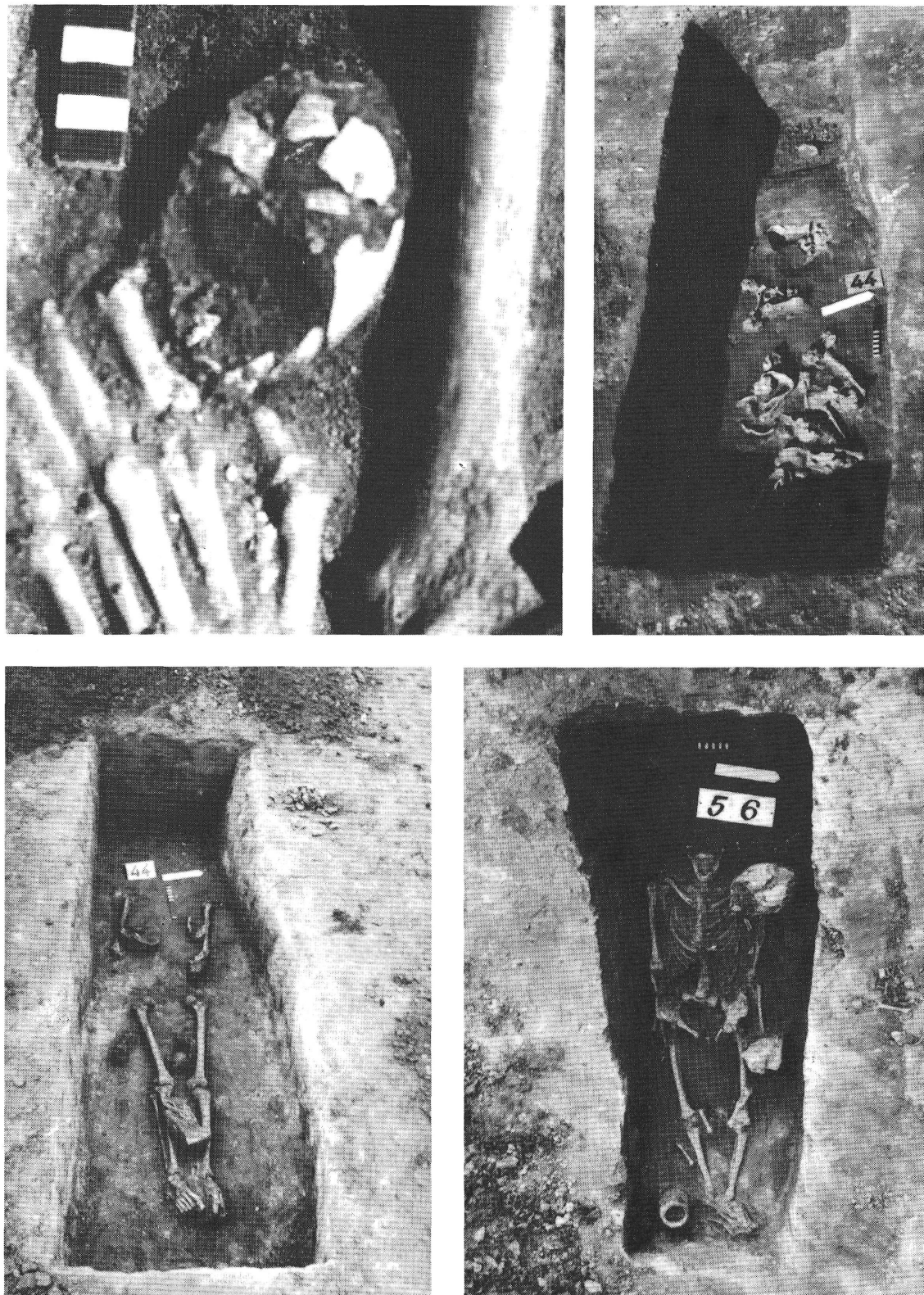
45. sír (9. kép, V. t. 20–23.)

T: NyDNy–KÉK. H: 190 cm, Sz: 62 cm. A sírgödör alja a lábtól a fej felé egyenletesen lejtett.

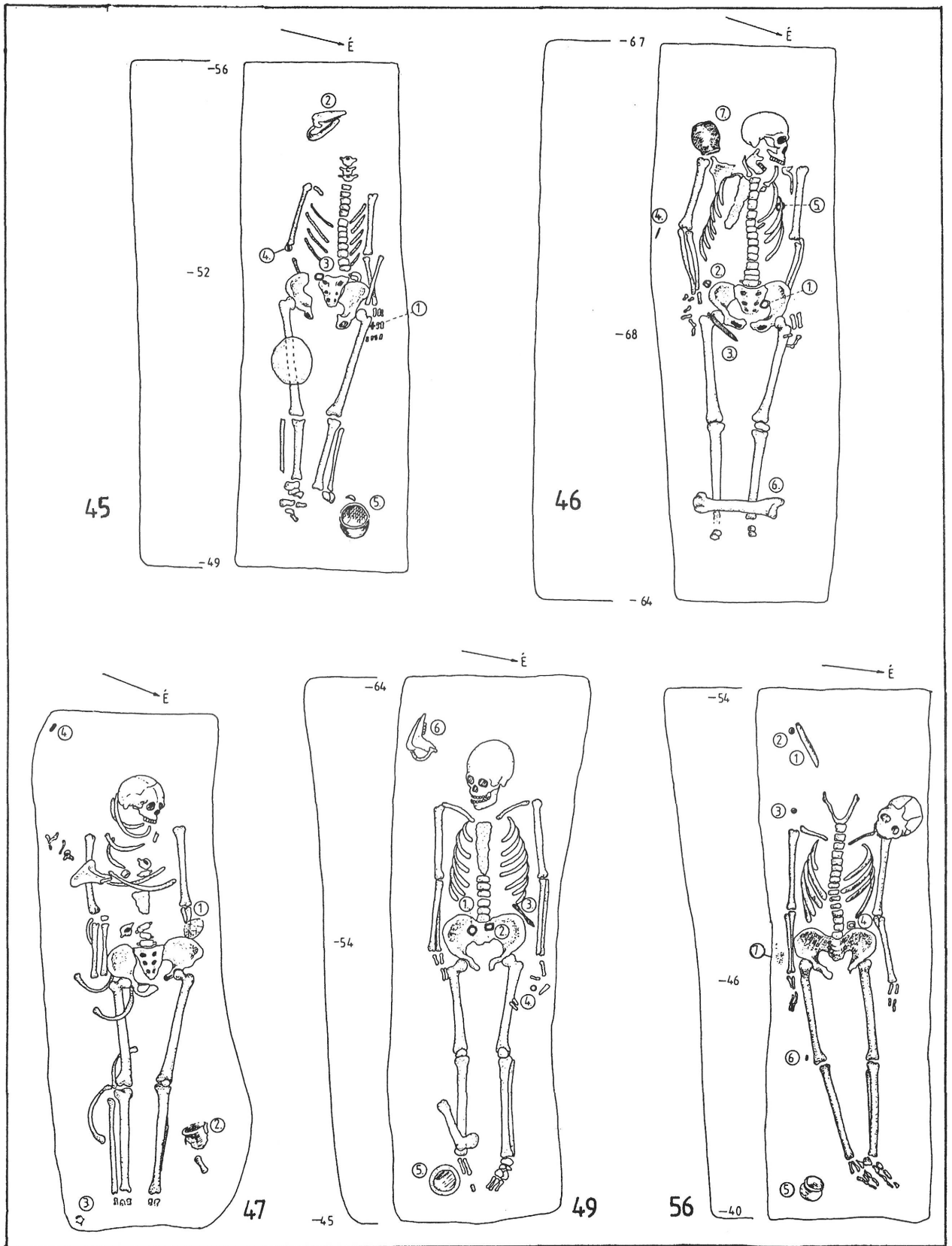
Felnőtt hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű bolygatott csontváza. A koponya a jobb combcsont fölött magasabban helyezkedett el.

7. kép. A 41., 42., 43., sír és a 44. sír két szintjének rajza

8. kép. 1. Lúdtojás a 43. sírban, 2. Összedobált csontok a 44. sír felső szintjén, 3. A 44. sír csontvázának eredeti helyen maradt részei, 4. A koponya helyzete a feltárt 56. sírban

9. kép. A 45., 46., 47., 49. és az 56. sír rajza

Leletek: A csontváz koponyája helyén *állatcsontok* (bárány koponyája). A bal kéz középső ujjcsontján egyik végén hegyesedő bronz huzalból hajlított, nyitott *gyűrű* (22). Szögletes *vascsat* a keresztcsont jobb oldalán (20). A jobb könyökizület belső oldalánál díszítetlen *orsógomb* két fél darabja (23). A bal lábfejcsontok külső oldalánál apró kavicsal soványított, korongon készült, fekete, díszítetlen *edény*, síkozott szélű peremmel (Fá.: 8,5 cm, Pá.: 11,4 cm, M.: 15,3 cm., V. t. 21., X. t. 9.).

46. sír (9. kép, VI. t. 1–6.)

T: NyDny–KÉK. H: 209 cm, Sz: 67 cm. Egyenes aljú sírgödör.

Felnőtt (férfi, 44–50 év) jó megtartású, hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. A koponya balra billent. *Leletek:* A koponya jobb oldalánál kézzel készült, pelyvával soványított, rosszul égetett, durva megmunkálású, hengeres testű fekete, díszítetlen *edény* (Fá.: 8,5 cm, Pá.: 8 cm, M.: 11,7 cm., VI. t. 5., XI. t. 1.). A baloldali bordák alatt szögletes *vascsat* (3). Bronz *tű* a jobb könyök tájékáról, a sírfenéken (4). Trapéz alakú *vascsat* a medencelapátok között (1). *Vaskarika* a jobb alkarcsontok és a medencecsontok között (2). *Vaskés* a jobb csípőizületen (6). *Állatcsontok* az alsó lábszárcsontokon keresztben (szarvasmarha bal combcsontja és bárány jobb- és baloldali kézközépcsontja).

47. sír (9. kép, IV. t. 15–17.)

T: NyDny–KÉK. H: 197 cm, Sz: 67 cm. Szabálytalan körvonalú sírgödör.

Felnőtt (nő, 37–41 év) hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a mellkason és kisebb mértékben a medencénél dült csontváza. A koponya kb. eredeti helyén maradhatott, az alsó állkapocs a sír jobb oldalára került.

Leletek: *Vastárgy* töredéke a felszíntől 18 cm-re, a sír fej felőli jobb sarkában (15). *Tojánhéjak*, valamint *állatcsontok* (tyúk hosszúcsontjai) a bal alkarcsontoknál a medencelapát mellett. A bal lábszárcsontok közepe táján kézi korongon készült, kissé tölcséres peremű, kónikus testű, egymást hosszabb szárával merőlegesen keresztbező „L” betűre emlékeztető fenékbélyeges, díszítetlen *edény*. Belseje sárgára égett, külső felülete fekete foltos (Fá.: 7,8 cm, Pá.: 11,3 cm, M.: 10,5 cm.; IV. t. 16., XI. t. 2.). A sír láb felőli sarkában lengő-csüngős, bronz *fülbevalókarika* két gyöngycsüngővel és két muffal. A felső gyöngy, és az alsó csüngő alsó gyöngyszeme hiányzik (17).

48. objektum (a számot nem adtuk ki)

49. sír 9. kép, VI. t. 7–11.)

T: NyDny–KÉK. H: 205 cm, Sz: 61 cm. Szabálytalan körvonalú, a fej felé kissé lejtős aljú sírgödör. Felnőtt (férfi, 53–57 év) jó megtartású, hanyatt fekvő csontváza. A koponya kissé jobbra billent. Karok lazán nyújtva, párhuzamosan a váz mellett.

Leletek: A koponya jobb oldalánál *állatcsontok* (fiatal juh és tyúk). *Vaskés* a bal medencelapát és a bordák között (7). Két db *vascsat* a medencéből. Egyik téglalap- (9), másik ívelt oldalú, trapéz alakú (8). A bal kézfejnél vas *függesztőkarika*. A vastag, 3,5 cm átmérőjű karikán lapos végű, szegeccsel felerősíthető bilincs (10). A jobb sípcsont alsó izületén *állatcsont* (fiatal szarvasmarha bal combcsontja). A jobb lábfejcsontok külső oldalán korongolt, homokkal és apró kavicsal soványított anyagú, barnásfekete színű, kihajló síkozott peremű *edény*. Nyakán és testén három körbefutó egyszerű hullámvonal díszítés. (Fá.: 8,5 cm, Pá.: 12 cm, M.: 15,5 cm; VI. t. 11., XI. t. 3.)

50–55. objektumok őskoriak

56. sír (8., 9. kép, VI. t. 18–22.)

T: NyDny–KÉK. H: 199 cm, Sz: 60 cm. A sírgödör alja a fej felé kissé lejt.

Felnőtt (nő, 51–57 év) hanyattfekvő, nyújtott helyzetű csontváza. Dült, a koponya a csontváz bal vállizülete fölött került elő. (A sírfolton jól megfigyelhető volt, hogy a dülés egyértelműen a koponyára irányult.)

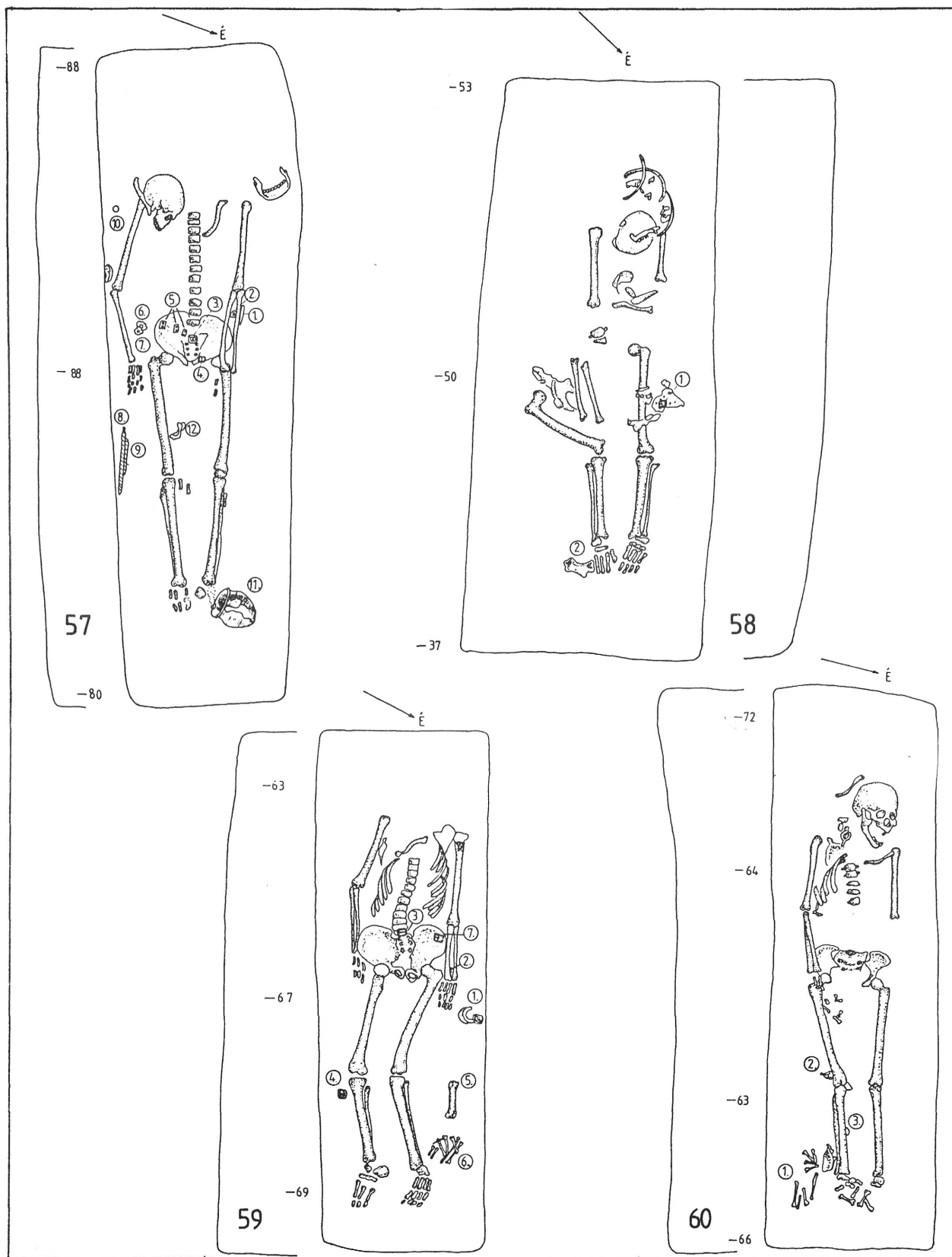
Leletek: Az elmozdított koponya alatt *tojánhéjtöredékek*. A koponya eredeti helye mellett jobb oldalon, a sír Dny-i sarkában *vaskés* (22), mellette hosszúkás sokszög keresztmetszetű csont *tűtartó* (21). A koponya helyénél két oldalról karika függesztőjű, lengőcsüngős öntött bronz *fülbevaló* egy db csüngővel, illetve egy hasonló töredéke (18, 19). Trapéz alakú *vascsat* a keresztcsont bal sarkánál (17). A jobb lábfejcsontok külső oldalánál apró kavicsal soványított anyagú, nyakán és fenékrészén sárgára égetett, hasán fekete, kónikus testű *edény*. Pereme síkozott, tölcséres, ferde rádlimintás bepecsételéssel. Vállán és testén spirálisan le- és felfutó vonalköteg, mely az edény testének felső harmadában keresztbeződik. (Fá.: 8 cm, Pá.: 10,2 cm, M.: 11,5 cm; VI. t. 20., XI. t. 4.). (*Magvak a sír bal oldaláról középtájról.*)

57. sír (10-kép, V. t. 1–19.)

T: NyDny–KÉK. H: 243 cm, Sz: 69 cm. Egyenes aljú sírgödör.

Felnőtt (férfi, 23–40 év) hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a koponya környékén bolygatott csontváza. A koponya bal oldalára fordítva a jobb kulcscsonton, az alsó állkapocs a bal vállizület mellett. Karcsontok a váz mellett párhuzamosan, a jobb „könyök” kissé kihajlik. A holttestet koporsóban temették el, a koporsó körvonalait a sírfenék fölött 53 cm-re észleltük.

Leletek: Bronz karika (*fülbevaló?*) töredéke az alsó állkapocsban (17). A jobb felkarcsont külső oldalánál bronz huzalból hajlított *fülbevalókarika* töredéke (17). A medencelapátokon kétlapú *nagyszíjvég*. Bronz lemezből préselt, gyöngysor keretelésű, a vége felé kissé szélesedik, csúcsos végződésű, előlapja ónozott. A lánconat utánzó minta a szíjvég felső és

10. kép. Az 57., 58., 59. és 60. sír rajza

alsó harmadában ékkőberakást utánzó, gyöngysor-keretes domborítást fog közre (1/a-b). Hat db, bronzlemezből préselt, kerek rozetta *övveret*. A veret közepén domborított félgömb körül két koncentrikus körben fut a gyöngysor díszítés (2–6). Bronzlemezből kinyírt *övforgó*, ónbevonat nyomaival. (16). Ovális *vascsat* a keresztcsonton (7). Téglalap alakú *vascsat* a bal medencelapát bal alsó részén (10). Két db töredékes *kisszíjvég*, egyik a jobb kézfejcsontok, másik a bal medence alatt (8–9). 3 db téglalap alakú *lyukvédő lemez* a jobb medencelapáton, 1 db a medencelapát alatt (11–14). *Vaskés* és *tőr* fatok maradványaival a jobb combcsont külső oldala mellett (15, 19.). Homokkal és apró kavicsal soványított anyagú, kissé aszimmetrikus, kónikus testű, tölcséres peremű, fekete *edény*. Pereme síkozott, sűrűn bepecsételt rádlimintákkal, a bal lábfejnél (Fá.: 7,6 cm, Pá.: 10,5 cm, M.: 13,8 cm.; V. t. 18., XI. t. 5.). *Állatcsont* (bárány szarvasagos agykoponya és állkapocs) a jobb combcsont belső oldalánál. Bronz lemez töredékei a jobb combcsont és a medencelapát között. *Vas törmelék* a bal medencelapát alatt, valószínűleg az *övbújtató* töredékei. Vas- és fatöredékek a lábfejcsontok között.

58. sír (10. kép, IV. t. 19.).

T: DNy–ÉK. H: 212 cm, Sz: 88 cm. A sírgödör fej felé kissé lejtős aljú.

Felnőtt (nő, 30–36 év) hanyatt fekvő nyújtott helyzetű, erőteljesen bolygatott csontváza. Csupán az alsó lábszárak maradtak eredeti helyzetben. Az agykoponya öreglyukkal felfelé fordulva a nyakcsigolyák helyén.

Leletek: Téglalap alakú *vascsat* a keresztcsont alatt (19). *Állatcsontok*. A sírfenek kitisztításakor a csontváz szintje alatt, a sír közepe táján juh szarvasagos koponyája és lábcsontjai kerültek elő.

59. sír (10. kép, VI. t. 12–16.)

T: NyDNy–KÉK. H: 193 cm, Sz: 63 cm. Egyenes, a lábak felé kissé lejtős aljú sírgödör.

Felnőtt hanyattfekvő csontváza. Bolygatott, a koponya hiányzik, a többi csont eredeti helyén maradt. Karcsontok a váz mellett párhuzamosan, a jobb karcsontok a könyökizületnél enyhén kihajlanak. A lábszárcsontok a térdizületnél kissé jobbra hajlítva.

Leletek: Téglalap alakú *vascsat* a keresztcsonton szövetmaradvánnyal (15). *Vaskés* a bal kézfejcsontok alatt. Nyéltüskéje letörött (6). *Vaskarika* a bal medencelapát alatt (13). Téglalap alakú *vascsat* a jobb térdizület külső oldalánál (14). A bal kézfejcsontok mellett durva, kavicsos soványítású, feketére égetett, kónikus testű, kihajló-, enyhén síkozott peremű *edény*. Pereme alatt közvetlenül, és a vállán körbefutó párhuzamos vonalköteg, mely a vállon enyhén hullámos. A két vonalköteg között, azokat érintően, két sorból álló, sűrű hullámvonalköteg díszítés fut körbe (F.: 7,5 cm, Pá.: 10,8 cm, M.: 15,2 cm; VI. t. 16.,

XI. t. 6.). *Állatcsontok* (juh bal lapocka és bal állkapocstörredék, felkarcsont) a bal combcsontnál, *szarvas* (tyúk csaknem teljes csontváza) a bal bokánál.

60. sír (10. kép, IV. t. 18.)

T: NyDNy–KÉK. H: 207 cm, Sz: 62 cm. Fejnél (8 cm-re) lábnál (3 cm-re) enyhén lemélyített sírgödör.

Felnőtt (nő?, 58–67 év) hanyatt fekvő, medencétől a koponya felé bolygatott csontváza. A koponya balra billent. A jobb alkarcsontok kissé a bal medencelapátra hajlanak, a bal alkarcsontok és az ágyékcsigolyák hiányzanak. A csontváz a sírfenekhez képest 23 cm-rel magasabban helyezkedett el.

Leletek: A jobb lábszárcsont fölött kiégetetlen, festett(!) *orsógomb*⁹ töredékei (18). *Állatcsontok* (tyúk teljes csontváza) a jobb bokacsontoknál, ill. a jobb térdizület mellett.

61. sír (11. kép)

Erősen bolygatott, vélhetően két, egymás fölé temetett egyén sírja (61/a-b). A „b” sír csontváza az „a” váz alatt 19 cm-rel helyezkedett el, a „b” sír összesen 24 cm-rel volt mélyebb az „a”-nál. A felső sír méretei: H: 167 cm, Sz: 70 cm; az alsóé: H: 161 cm, Sz: 65 cm. A „b” sír KÉK felé 18 cm-rel tér el az „a”-tól. Mindkettő azonos tájolású: NyDNy–KÉK.

Mindkét váz felnőtt egyéné. Az „a” sírban a vázcsontok teljesen össze-vissza voltak dobálva. A „b” sír hanyattfekvő csontvázából a jobb oldali vázcsontok, a bal kar- és alsó lábszárcsontok maradtak eredeti helyükön, a koponya hiányzik. (Az antropológiai vizsgálat alapján a csontok egyetlen 53–62 év közötti nő csontvázához tartozhattak.)

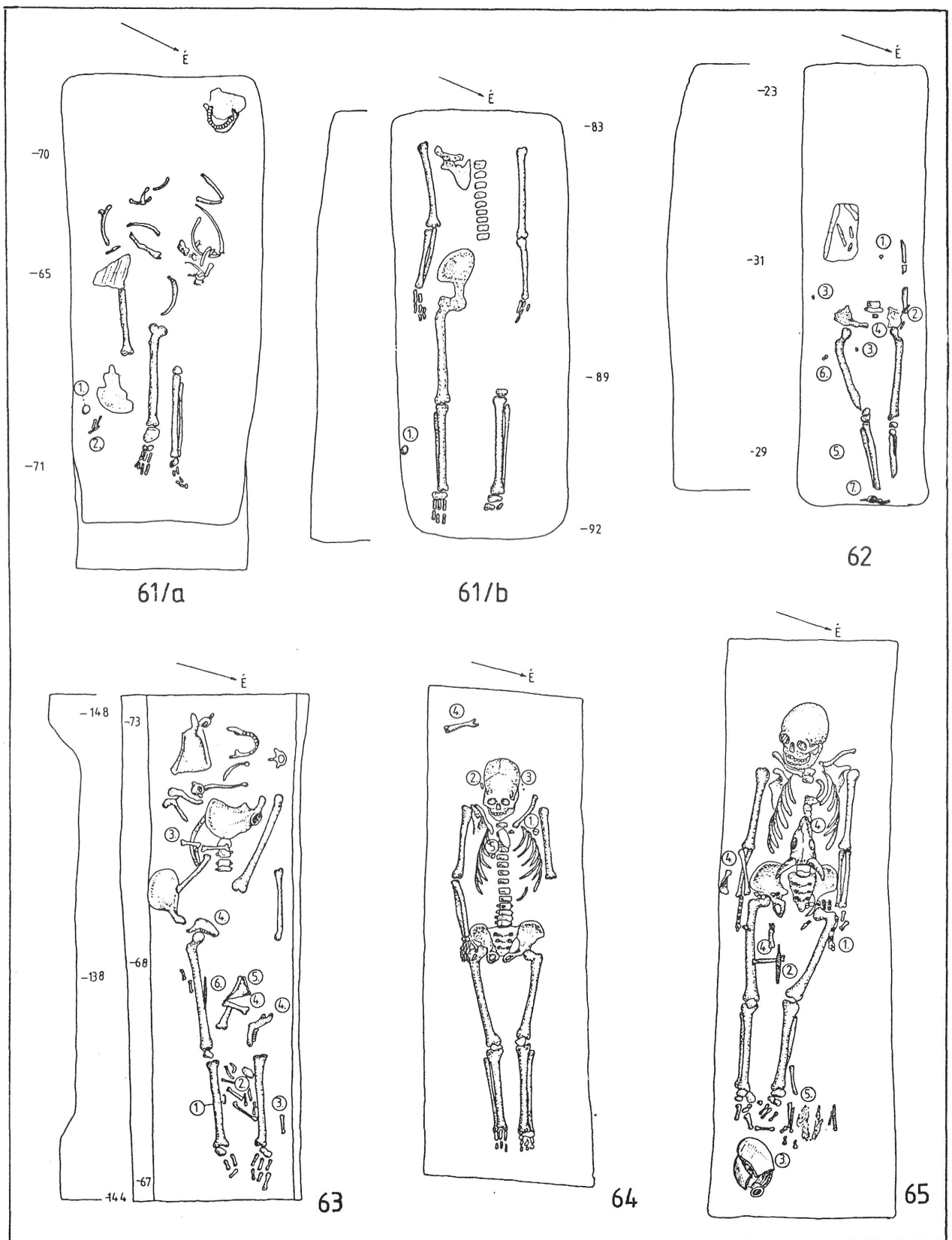
Leletek: *Tojánhéj és állatcsontok* (tyúk teljes csontváza) az „a” sírban a bolygatott medence mellett. A „b” sírban a jobb lábszárcsontoknál *tojánhéj*.

62. sír (11. kép, VII. t. 1–7.)

T: NyDNy–KÉK. H: 164 cm, Sz: 46 cm. Kissé teknős aljú, kis méretű sírgödör.

Fiatal egyén (15–16 év körüli nő) medencétől felfelé erősen bolygatott, rossz megtartású csontváza. A váz a sírfenek felett 27 cm-re helyezkedett el.

Leletek: A mellkas bal oldalán a kulcscsont helyénél karika függesztőjű üveggyöngy csüngős *fülbevaló* (2). A függesztő karika rombusz keresztmetszetű. A bal alkarcsontokon háromszög alakú poncokkal díszített, rombusz keresztmetszetű, öntött bronz *karperec*, két vége kissé kiszélesedik, egymásra hajlik (5). *Orsógomb*. Kettétörve helyezték sírba. Egy-egy fele a jobb könyökizület helyénél és a jobb combcsont belső oldalánál helyezkedett el (7). *Vascsat* a medencéből (1). Két db bronz huzal *gyűrű* a jobb kézen. Egyik zárt (3), másik nyitott karika (4). Homokkal soványított anyagú, tölcséres nyakú, kissé hasasodó, korongolt fekete *edény*. Pereme síkozott, ferdén bepecsételt, ritka rádlimintával díszített. Vállán szélesen besimitott körbefutó hullámvonalak. Testének alsó har-

11. kép. A 61. sír két szintjének, és a 62., 63., 64., 65. sír rajza

madában 3,5–4 cm szélességben hasonló technikával készült körbefutó vonalak. Összetörve, a lábfejcsonatok előtt került elő. (Fá.: 8 cm, Pá.: 11 cm, M.: 13,2 cm; VII. t. 6., XI. t. 7.)

63. sír (11., 12. kép, VII. t. 8, 9.)

T: NyDNY–KÉK. H: 190 cm, Sz: 65 cm. Fejnél (10 cm-re) és lábnál (6 cm-re) lemélyített, padkás sírgödör. A padka a sírfenéktől 70 cm-re kezdődött, szélessége jobb oldalon 10 cm, bal oldalon 3 cm.

Felnőtt (férfi, 53–59 év) erősen bolygatott csontváza. A bolygatás során a jobb comb- és lábszárcsontok, illetve a bal lábszárcsontok, valamint néhány csigolya maradt az eredeti helyén.

Leletek: Vaskés a jobb combcsont belső oldalánál (8). *Állatcsontok* (juh koponya, állkapocs és hosszúcsontok) a jobb csípőízületnél, a bal combcsont helyén, a combcsontok között és a mellkas környékén. A jobb lábszárcsont belső oldalánál kör keresztmetszetű bronz drótból hajlított szögletes *kapocs* (9). *Kakas teljes csontváza* a lábszárcsontok között.

64. sír (11. kép, VII. t. 13–17.)

T: NyDNY–KÉK. H: 183 cm, Sz: 61 cm. Egyenes aljú, nyomott téglalap alakú sírgödör.

Fiatal egyén (17–19 év közötti nő) hanyatt fekvő csontváza. A koponya kissé előre billent. A bal alkarcsontok hiányoznak, jobb karcsontok párhuzamosan a váz mellett. A váz a sírfenéktől 14 cm-rel volt magasabban.

Leletek: A koponya jobb oldalán kör keresztmetszetű, nagy karikájú bronz *fülbevaló* (13) – valószínűleg egy lengőcsüngős *fülbevaló* karikája lehetett, valamint *állatcsont* (juh combcsont és tyúk töredékes csontváza). Két db *szemesgyöngy* a koponya bal oldalánál (15–16). *Orsógomb* töredéke a bal lapockacsonton (17). Kéttagú *üvegyöngy* bronz csövecskén (14). *Tojáshéj* töredékek a szegycsont jobb oldalán.

65. sír (11., 12., 13. kép, VIII. t. 1–41.)

T: NyDNY–KÉK. H: 219 cm, Sz: 69 cm. Fejnél (23 cm-re) és lábnál (17 cm-re) lemélyített, szögletes sarkú sírgödör.

Koporsóba temetett felnőtt (férfi, 46–50 év) hanyatt fekvő csontváza. Karcsontok a váz mellett párhuzamosan nyújtva. A koporsó nyomait a csontváz oldalai mentén, illetve a koponya mögött lehetett megfigyelni, rekonstruálható szélessége: 55–56 cm. A „has” fölött talált lenyúzott birkabőrt, amelyben a koponya és a lábcsontok benne maradtak, valószínűleg a koporsóra fektették (12. kép 4.). A sötét humuszban világosabb színnel jelentkező sírfolton sötétebb béásás nyomát figyelhettük meg (12. kép 3.). Mivel a csontváz bolygatatlan volt, elképzelhető az a lehetőség, hogy a birka fejét és lábvégeit tartalmazó bőrt utólag helyezték a sírba. Az egyetlen, önálló lapockacsont a birka megnyúzott részeitől külön sírba helyezett ételmellékletre utal.

Leletek: A medencelapátokon a combízületeknél keresztben övgarnitúra. Öntött bronz *nagyszíjvég*, alsó felén dudorokból álló minta, amely valamilyen hullőre emlékeztető, stilizált állatfejet formáz. A szíj befogására két oldalon nyitott köpű szolgált, felerősítése két szegeccsel történt (1). Három db, stilizált (szintén valamilyen hullőre emlékeztető) állatfejet mintázó öntött bronz *kisszíjvég* (20, 29, 38). Öntött bronz *övforogó* (félbetörve került a sírba) (2). Pajzs alakú csattestével egybeöntött bújtatójú bronz *csat* (6). Felerősítése 3 bronz szegeccsel történt. 14 db háromszög alakú, pikkelymintás öntött bronz *mellékszíj veret* (plusz 1 db, amelyből csak a szegecse maradt meg) – (16–19, 24–28, 33–37). Nyolc db keskeny pajzs alakú pikkelymintás öntött bronz *csüngős veret*¹⁰ (7, 8; 10, 12; 21, 23; 30, 32). Hét db ugyanolyan *csüngő nélküli veret* (közülük négy db eredetileg csüngős lehetett, ezek csüngője hiányzik). – (9, 11; 13–15; 22). Három poncolt mintázatú öntött bronz *lyukvédő veret* (3–5). A „hason” nyúzott birka szarvcsapos koponyája, lábszárcsontjai és lapockája. *Vaskés* (40) a combcsontok között. Korongolt sárga *palack* a jobb lábfej előtt. Vállán és hasán egymástól 3,5–2,5 cm-re körbefutó besimított vonalköteg díszítés. A palack anyaga lággy, krétásodó (Fá.: 9,5 cm, Pá.: 6,5 cm, M.: 24,3 cm; VIII. t. 39., XI. t. 8.). A bal lábfejcsontoknál *szárnyas csontok* (lúd). Minimálisan 8–10 *tojás* héjának töredéke, amikkel az altestet rakták körül. (A jobb- és a bal alkarcsontok közepénél, mindkét térdízületnél, a szeméremcsontok között a bal csípőízületnél egy-egy, a jobb combcsont mellett 2–3 db.) *Kovaszilánk* a sír földjéből (41).

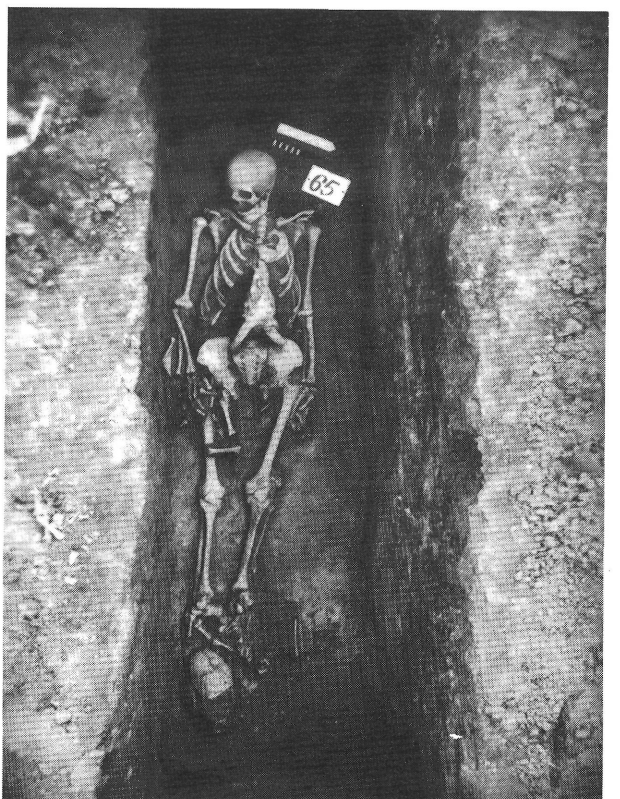
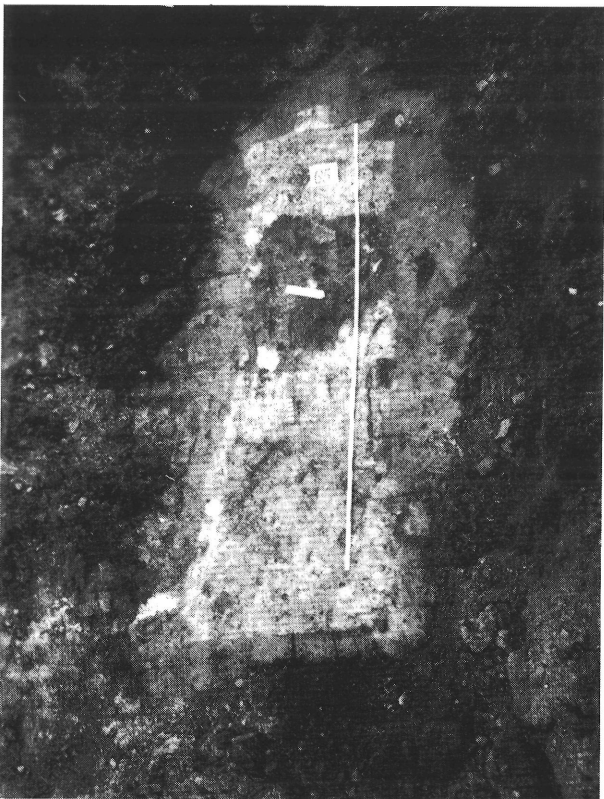
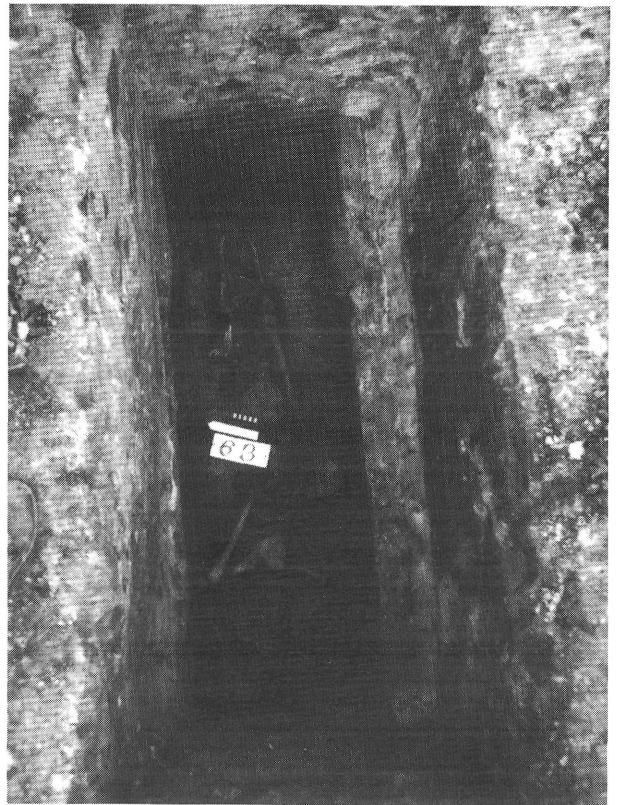
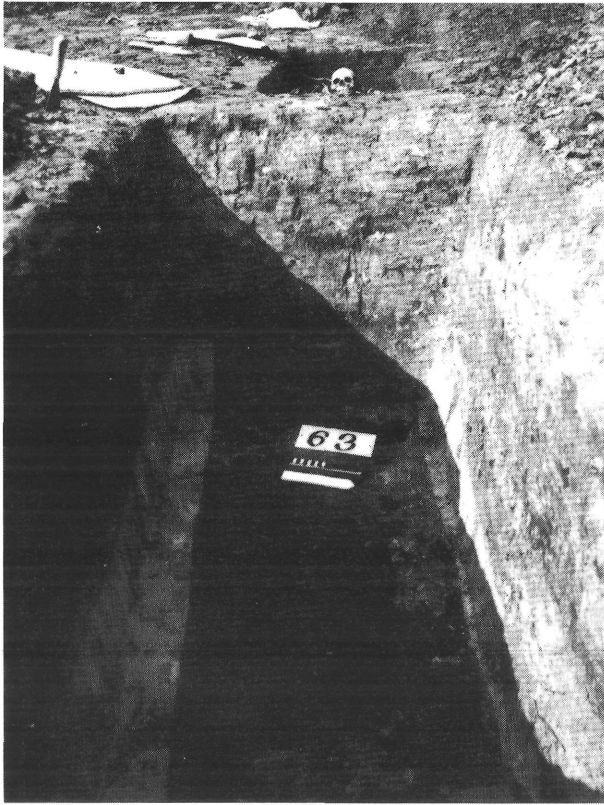
Az övön a keskeny pajzs alakú veretek hármascsoportokban helyezkedtek el. A csoportokon belül a veretek egymással párhuzamosan álltak, középvonalaik távolsága 1,6–1,8 cm között váltakozott, a két szélső veret külső szélének távolsága kb 5 cm. Az öt verettel díszített mellékszíjak a VIII. táblán ábrázolt elrendezésben függtek alá a verethármasok középső tagjai alatt. Egyik esetben sikerült rögzítenünk a mellékszíjveretek egymástól való távolságát is a szíjon (13. kép). A mellékszíj vastagsága a megmaradt szegecsek hossza alapján csupán 1 mm körüli lehetett. A derékszíj a derék alatt kifordulhatott, mivel itt a veretek textilmaradványokat tartalmazó előlapjukkal és csüngőjükkel felfelé feküdtek.

66. sír (14. kép, VII. t. 22–23.)

T: NyDNY–KÉK. H: 212 cm, Sz: 75 cm. Fejnél (4 cm-re) és lábnál (11 cm-re) lemélyített, lekerekített sarkú sírgödör.

Felnőtt koponyánál bolygatott csontváza. Az agykoponya hiányzik. Karcsontok a váz mellett párhuzamosan nyújtva. A váz a sírfenékhez mérten 16 cm-rel magasabban feküdt.

Leletek: Szögletes *vascsat* a medencelapátok fölött (22). A jobb lábszárcsontok külső oldalán homokkal és kevés apró kavicsal soványított anyagú, kézzel

12. kép. A 63. sír padkájának jelentkezése sírbontás közben. 2. A 63. sír feltárva, 3. A beásás nyoma a 65. sír foltján. 4. A 65. sír feltárás után

13. kép. Veretek elhelyezkedése a 65. sírban talált öv mellékszáján

formált, durva, vastagfalú, hasasodó, fekete *edény*, pereme enyhén duzzadt, ritkán bevagdalt (Fá.: 7,5 cm, Pá.: 9,8 cm, M.: 13 cm; VII. t. 23., XI. t. 9.). *Vaskarika*, ismeretlen rendeltetésű *vastárgy és vastőr*. A tör a karika alatt, a bal comb külső oldalán feküdt. (Elkallódtak.)

67. sír (14. kép, VII. t. 10–12.)

T: NyDNy–KÉK. H: 204 cm, Sz: 68 cm. Fejnél (5 cm-re) és lábnál (3 cm-re) kissé lemélyített szögletes sírgödör.

Igen rossz megtartású, háton fekvő váz. Karcsonatok a váz mellett párhuzamosan kinyújtva.

Leletek: Kör keresztmetszetű bronz drótból hajlított karika *fülbevalópár* (11–12). A bal kézfejcsontokon *orsógomb* egy negyed töredéke (10). *Tojáshéjak* a bal térdizületnél, a jobb lábfejnél és a bal bokánál.

68. sír (14. kép, VII. t. 21.)

T: NyDNy–KÉK. H: 149 cm, Sz: 57 cm. Fejnél (18 cm-re) és lábnál (13 cm-re) lemélyített, kissé szabálytalan oldalú, szögletes sírgödör.

Gyermek (3–5 év) hanyattfekvő nyújtott helyzetű, bolygatatlan csontváza.

Leletek: A sír betöltésében, a váz felett 14 cm-re mindkét végén szélesedő bronz szalagból hajlított *függesztő veret* (21). Három db *tojás* héjának töredé-

kei a jobb térd és a lábfejek mellett. *Állatcsont* (fiatal sertés bal lapocka töredéke) a sír földjéből, a koponya környékéről.

69. sír (14. kép, VII. t. 18–20.)

T: Ny–K. H: 163 cm, Sz: 61 cm. Egyenes aljú, lekerékített sarkú, sekély sírgödör.

Felnőtt (nő, 46–50 év) hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan csontváza. Karcsonthai kinyújtva, párhuzamosan a váz mellett.

Leletek: *Kovakő* a mellkasnál (19). Szögletes *vascsat* a bal medencelapáton (18). Kiegyetlen, kettős kónikus agyag *orsógomb* töredéke a jobb ujjcsontok előtt. (Felszedés közben szétmállott.) *Állatcsontok* (szárnyas) a jobb combcsont mellett. Homokkal és apró kavicsal soványított anyagú, korongolt, egyenetlenül égetett fekete, gömbös testű, kihajló peremű, vállán hullámvonalakkal díszített (rossz megtartású) *edény* a jobb lábfejnél. (Fá.: 6,4 cm, Pá.: 10,4 cm, M.: 11,9 cm; VII. t. 20., XII. t. 1.)

70–74. objektumok őskoriak

75. sír (14. kép, IX. t. 1.)

T: NyDNy–KÉK. Fejnél és lábnál hirtelen (17, ill. 12 cm-re) lemélyített, lekerékített sarkú sírgödör.

Gyermek erősen bolygatott, rossz megtartású csontváza. A csontok a sír fej felőli végében voltak összedobálva.

Leletek: A koponya eredeti helyétől balra kissé hasas, aszimmetrikus testű, barnára égetett, durva kavicsal soványított anyagú *edény*. Pereme többszörösen síkzott, vállán négy mély bevágással kialakított szalagdíszítés fut körbe. (Fá.: 6,3–7 cm, Pá.: 9,9–10,3 cm, M.: 11,8 cm; IX. t. 1., XII. t. 2.) *Állatcsontok* (kakas) a sír jobb oldalában.

76. sír (15. kép, IX. t. 2–3.)

T: NyDNy–KÉK. H: 122 cm, Sz: 49 cm. Egyenes aljú, (láb felé kissé keskenyedő) sírgödör.

Gyermek (2–4 év) hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, dült csontváza.

Leletek: Vékony bronzdrótból hajlított *fülbevalókarika* a koponya bal oldalánál (3). Négyzetes *vascsat* töredéke az elpusztult medence helyén. (2). *Állatcsontok* (szárnyas) a csontváz jobb oldalán. *Tojáshéj* töredékei a combcsontok között.

77. sír (15. kép)

T: NyDNy–KÉK. H: 125 cm, Sz: 45 cm, M.: 97 cm. (Bizonytalan körvonalú sírgödör.)

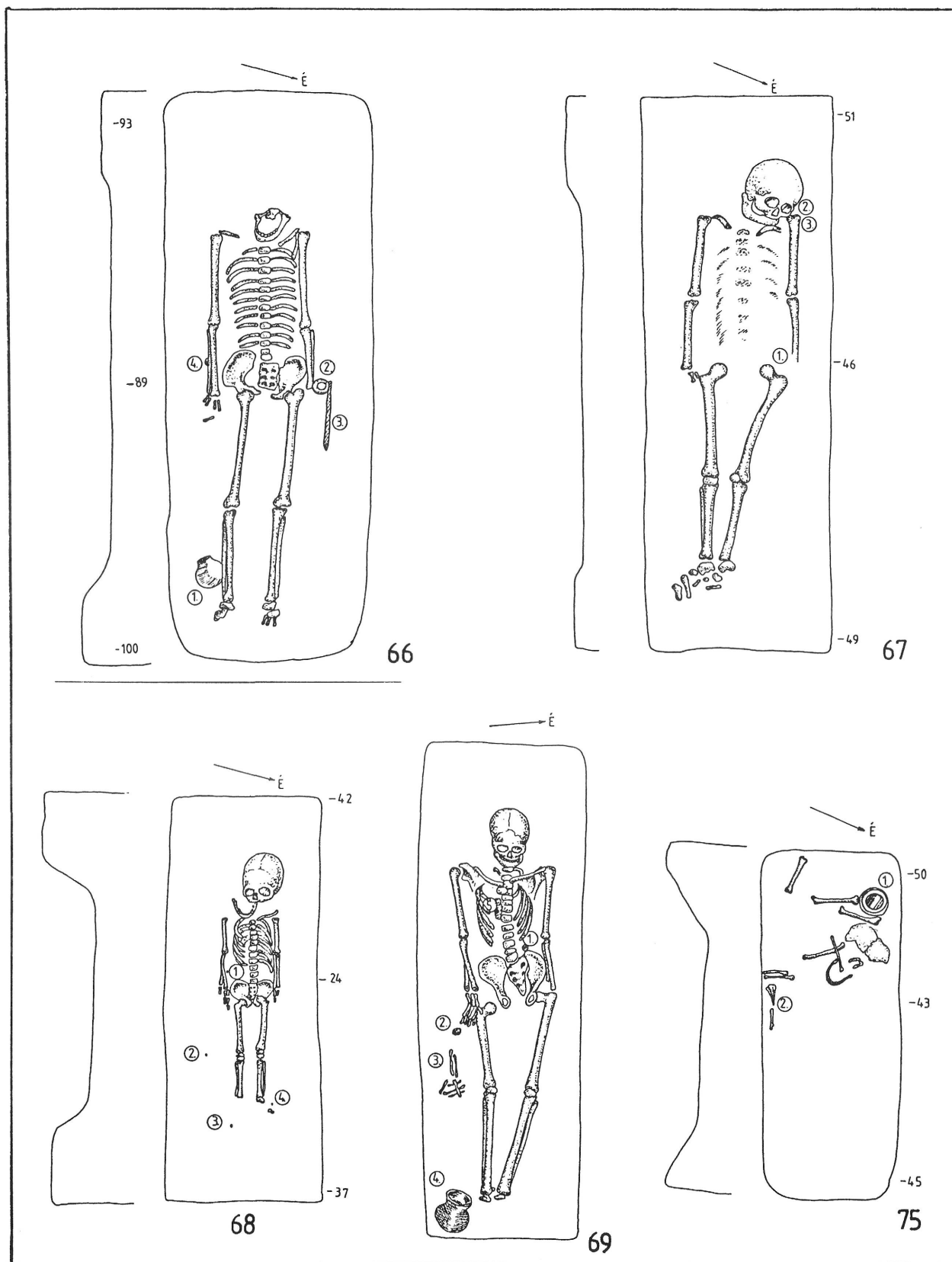
Gyermek (2–4 év) rossz megtartású csontváza.

Melléklet nélküli.

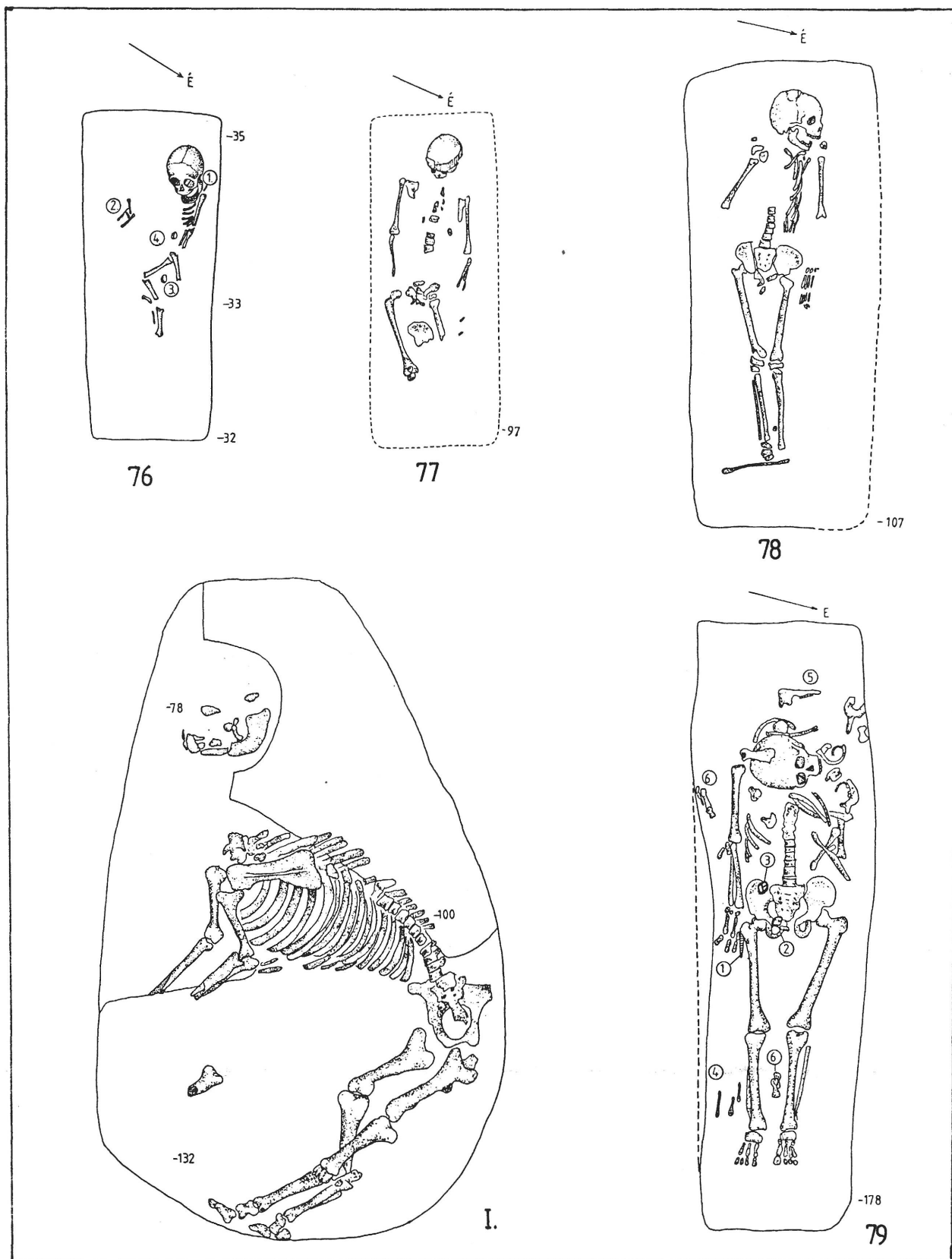
78. sír (15. kép)

T: NyDNy–KÉK. H: 172 cm, Sz: 70 cm, M: 107 cm.

Felnőtt hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, a medencelapátoktól a koponya felé kissé bolygatott csontváza. A csontok egy része a csontváz tényleges szintje felett, kb 10 cm-re került elő. Melléklet nélküli.¹¹

14. kép. A 66., 67., 68., 69. és a 75. sír rajza

15. kép. A 76., 77., 78., 79. sír és az I. lósír rajza

79. sír (15. kép, IX. t. 10–12.)

T: NyDNy–KÉK. H: 224 cm, Sz: 64 cm, M: 178 cm.
Felnőtt (férfi, 53–59 év) felső testénél (főleg a koponyánál) bolygatott csontváza. A csontváz részei itt is különböző magasságban kerültek elő.

Leletek: Állatcsontok (kis kérődző állkapcsa és lábszárcsontjai) a koponya mögött, a jobb felkarcsontoknál és az alsó lábszárcsontok között. Szögletes vascsat a jobb medencelapáton (12). Ovális vascsat a jobb szeméremcsonton (11). Vaskés a jobb combcsont és a kézfej csontjai között. (10). Állatcsontok (szárnyas csontjai) a jobb lábszárcsontoknál.

80. sír (16. kép)

T: kb NyDNy–KÉK. M: 60 cm.

A gyermek csontvázat a markoló roncsolta. (Csupán a sír fej felőli harmada maradt meg.)
Melléklete nem volt.

81. sír (16. kép, IX. t. 16–17.)

T: NyDNy–KÉK. H: 181 cm, Sz: 43 cm, M: 78 cm.

Felnőtt háton fekvő, nyújtott helyzetű, a munkagép által a bal oldalán bolygatott csontváza. Egyébként a

csontváz eredetileg rendben, a helyén lévőknek tűnik, jobb alkarcsontjai a medencére hajlítva.

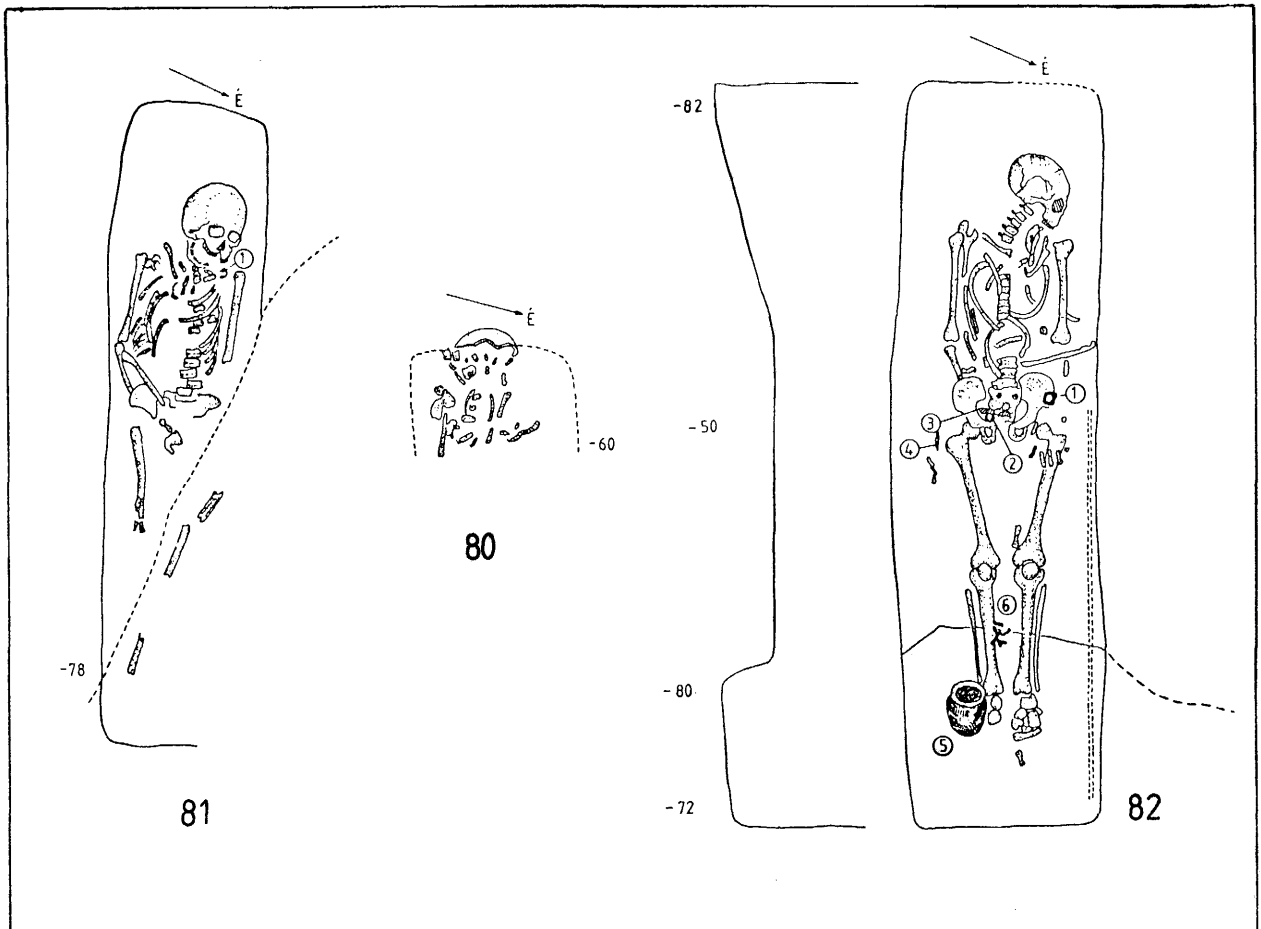
Leletek: Négyzetes vascsat darabjai a bal kulcscsonton (16). Kova a jobb medencelapát alatt (17).

82. sír (16. kép, IX. t. 4–9.)

T: NyDNy–KÉK. H: 210 cm, Sz: 59 cm, M: 50 cm.

Fejnél és lábánál (11, ill. 15 cm-rel) lemélyített sírgödör. Felnőtt (férfi, 20–24 év) mellkasánál és bal alkarcsontjánál kissé bolygatott, háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváza. Jobb alkarcsontok a medence alatt. A sír bal oldalán koporsó nyomai voltak megfigyelhetők.

Leletek: Vaskarika a bal medencelapáton (8). Szögletes vascsat a medencében (5). Vaslemez töredéke a medencén jobb oldalt (4). Vaskés a jobb csípőizület mellett (9). A jobb lábfejcsonatok külső oldalánál homokkal soványított, korongolt, feketére égetett edény, pereme enyhén kihajló, síkozott, rádli-mintához hasonló, ferdén bepecsételt mintával. Vállán és hasán spirál alakban körbefutó párhuzamos vonalköteg (Fá.: 8 cm, Pá.: 10,2–11 cm, M.: 14 cm; IX.t.6., XII. t. 3.). Állatcsontok (szárnyas) az alsó lábszárak között.

16. kép. A 80., 81. és 82. sír rajza

I.sz. lósír (15. kép)

T: ÉK–DNy. Igen rosszul megfigyelhető körvonalú sírban – a korszakban szokatlan elhelyezésben¹² (nyújtott lábakkal oldalára fektetve) – talált ló csontváza. Koponyáját a munkagép megsértette. A ló tetemét valószínűleg a 78. sírral együtt egy korábbi kelta korú gödörbe ásták bele, úgy, hogy az ember feje az elentétes tájolású ló fejével esett egy vonalba. Sem a ló, sem az ember csontváza mellett nem találtunk mellékletet. A sírok foltjai nem voltak egyértelműen elválaszthatók a gödör mély, sötét betöltésében. A lónak a 78. sírhoz való tartozása nem egyértelmű, bár a fent leírtak alapján valószínűsíthető. A szokatlan fektetés ellenére tovább valószínűsíti a lócsontváznak az avar temetőhöz való tartozását az, hogy a 77. sír közelében, (attól É-ra) is találtunk egy (igaz feldúlt, összedobált vázrész-töredékekből álló) „lósírt” (II.sz.), valamint a leletmentés korábbi szakaszában az egykori kábelárok kibontása során is több lócsontot figyelhetünk meg.

Szórvány leletek:

„A”: Öntött bronz csat vas pecek töredékével. Pajzs alakú csatteste öntéshiba miatt áttört. (IX. t. 13)

„B”: Szürkésbarna, vékonyfalú, fekete törésfelületű, korongolt edény alsó darabja, hasán vonaldísz (legn. M.: 8,5 cm; IX. t. 15., XII. t. 4.). (Az „A” sír előkerülésekor külön adták át, igen nagy valószínűség szerint nem a sírhoz tartozott.)

„C”: Fekete, kézzel formált, ferde aljú durva edény (Fá.: 8 cm, Pá.: 10,5 cm, M.: 10,4–11,5 cm; IX. t. 19., XII. t. 5.).

„D”: Fekete, síkzott peremű korongolt edény, fenéke kissé deformálódott kör alakú (Fá.: 7,3–7,6 cm, Pá.: 10,5 cm, M.: 10,8 cm; – Az út menti szelvényből a 2. és a 3. villanyoszlop közötti magasságból származik. – IX. t. 20., XII. t. 6.)

„E”: Vöröses színű, egyenetlenül kiégetett edény, pereme hiányzik. Hasának kb 1/3 területén élesen bekarcolt két vonal által határolt szalag. – A 23. sírtól K-re kb. 3,5 m-re került elő. – (Fá.: 5,3 cm, Pá.: 5,3 cm, legn. M.: 9,8 cm.; IX. t. 18., XII. t. 7.)

„F”: Kettős kónikus orsógomb, körbefutó bordákkal. (Egyik fele töredékes. Legn. Á.: 3 cm, lyukátm.: 1,2 cm, M.: 2 cm. – IX. t. 14.)

A temető rövid értékelése

A temető egy része valószínűleg már a régebbi 65-ös út építése során elpusztult. (Az út Ny-i oldalán húzódó rézsűből csontváz töredékek, szórvány edények kerültek elő.) A felüljáró építésének földmunkáinál a munkások által átadott négy csontvázalattal együtt legalább 20–25 sír semmisülhetett meg. További, kb 8–10 sírt (köztük lósírt) rombolhatott szét az egykori telefonkábel-árok. (Az ároknak a kábeláthelyezéshez végzett kibontásakor emberi- és lócsontokat gyűjtöttek össze.) Mindezekkel együtt tehát egy eredetileg kb 100–150 síros temető mintegy 30–40 %-ának megfigyelésére nyílt lehetőségünk.

A leletmentés során a temető nyugati szélét sikerült megtalálni, és hitelesen feltárni. Ennek a töredéknek alapján az egész temetőre vonatkozó megállapítások és teljes elemzés helyett inkább a jelenségek rögzítésére próbálok törekedni.

A rítus: A temetkezési rítus az egész temetőben nagyjából egységesnek mondható. Az általános tájolási irány kis ingadozással NyDNy–KÉK, ettől csak egy-két esetben tapasztalható lényegesebb eltérés (3., 10., 23., 69. sír Ny-K; 44. sír: NyÉNy–KDK), illetve egy esetben fordított tájolás is előfordul (41. sír). A megfigyelhető esetekben a karok helyzete a test mellett nyújtott, ettől csak három sírban (5., 9., 81.) tapasztaltunk eltérést, ahol egyik kéz a medencére volt helyezve. A leletmentett terület egészén egyaránt megtalálhatók a mindkét végükön lemélyített, valamint az egyenes aljú sírgödörök is.

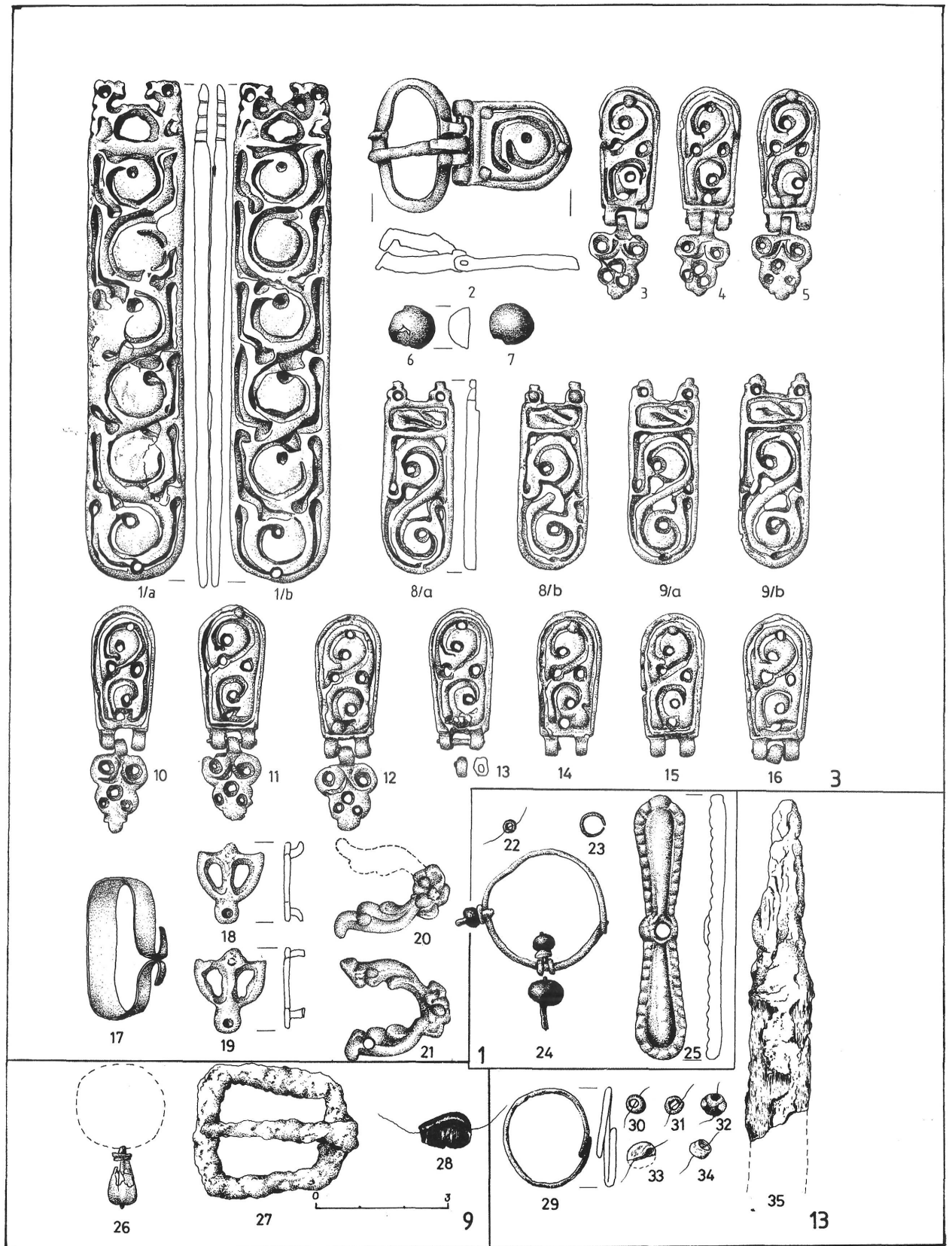
Jellemző a tojás (számos esetben több is) és az egész szárnyas (az esetek többségében kakas) mellékletű adása, sok esetben birka szerepel ételmellékletként. Ez utóbbiak (legalábbis a hitelesen feltárt, illetve megfigyelt sírokból származók) legtöbbször biztosan nyúzott állapotban került a sírba, azaz pontosabban a lábakat és a fejet tartalmazó bőrt helyezték a halott mellé. Két esetben a szarvcsapok is megfigyelhetők voltak a lenyúzott bőrben maradt koponyán. Amennyiben több tojást helyeztek a holttest mellé, azokkal a medencét, vagy a mellkast rakták körbe. Kevesebb alkalommal fordult elő a szarvasmarha valamilyen húsosabb részének túlvilági útravalóul adása.

Sok az edény melléklet. A feltárt sírok közel 50 %-ában (21 esetben) találtunk edényt. Ezek túlnyomó többségét a lábakhoz, a jobb, vagy a bal oldalra csaknem azonos arányban (6, illetve 5 esetben), két alkalommal a lábak közé (10. és 44. sír), ritkábban a fej mellé (6 eset) helyezték. A használati eszközök közül kések, tűtartó és orsógombok kerültek a sírba. Bizonyára fegyverként is értékelhető az 57. sírből származó két kés közül a 22,6 cm pengéjű hosszabbik.

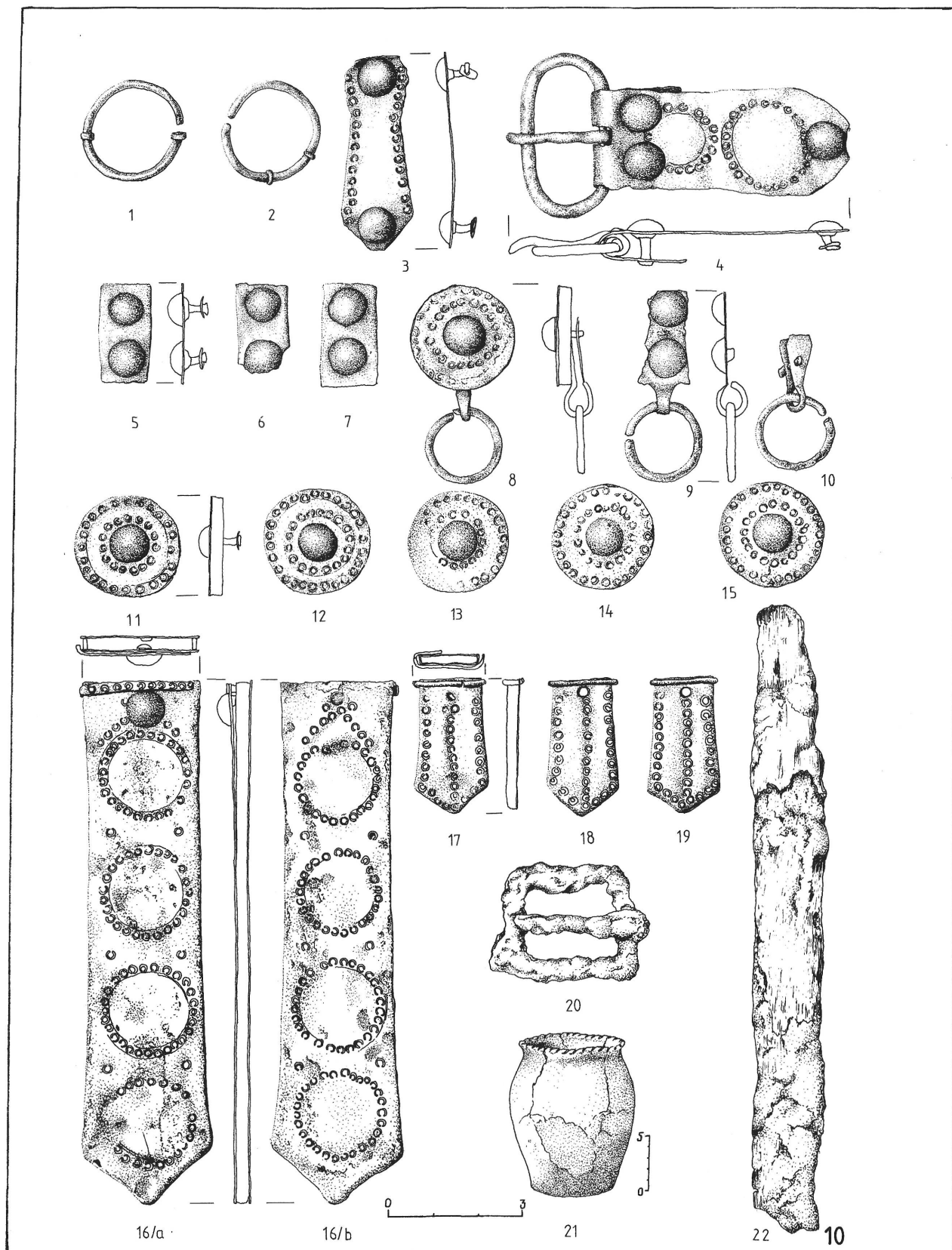
A rablottság igen magas fokú, legjellemzőbb a koponyára és a mellkasra irányuló bolygatás, sok esetben található a koponya a váz szintjénél magasabban, illetve többször teljesen hiányzik.

Időrend: A legkorábbi sírokat a lengőcsüngős fülbevalók (1., 47., 56., 64. sír), igari típusú préselt lemezes nagyszíjvég (57. sír), lemezes övgarnitúra (10. sír)¹³, és az ezüst hengerekből készített varkocsdíszek (16., 44. sír) jelzik.¹⁴ Későbbi a kétlapú öntött laposindás szíjvéggel és keskeny pajzs alakú veretekkel eltemetett férfi sírja (3. sír), s legkésőbbre keltezhető a 65. sír, pikkelymintás vereteivel, sárga palackjával és a koporsóra fektetett birkabőrrel.

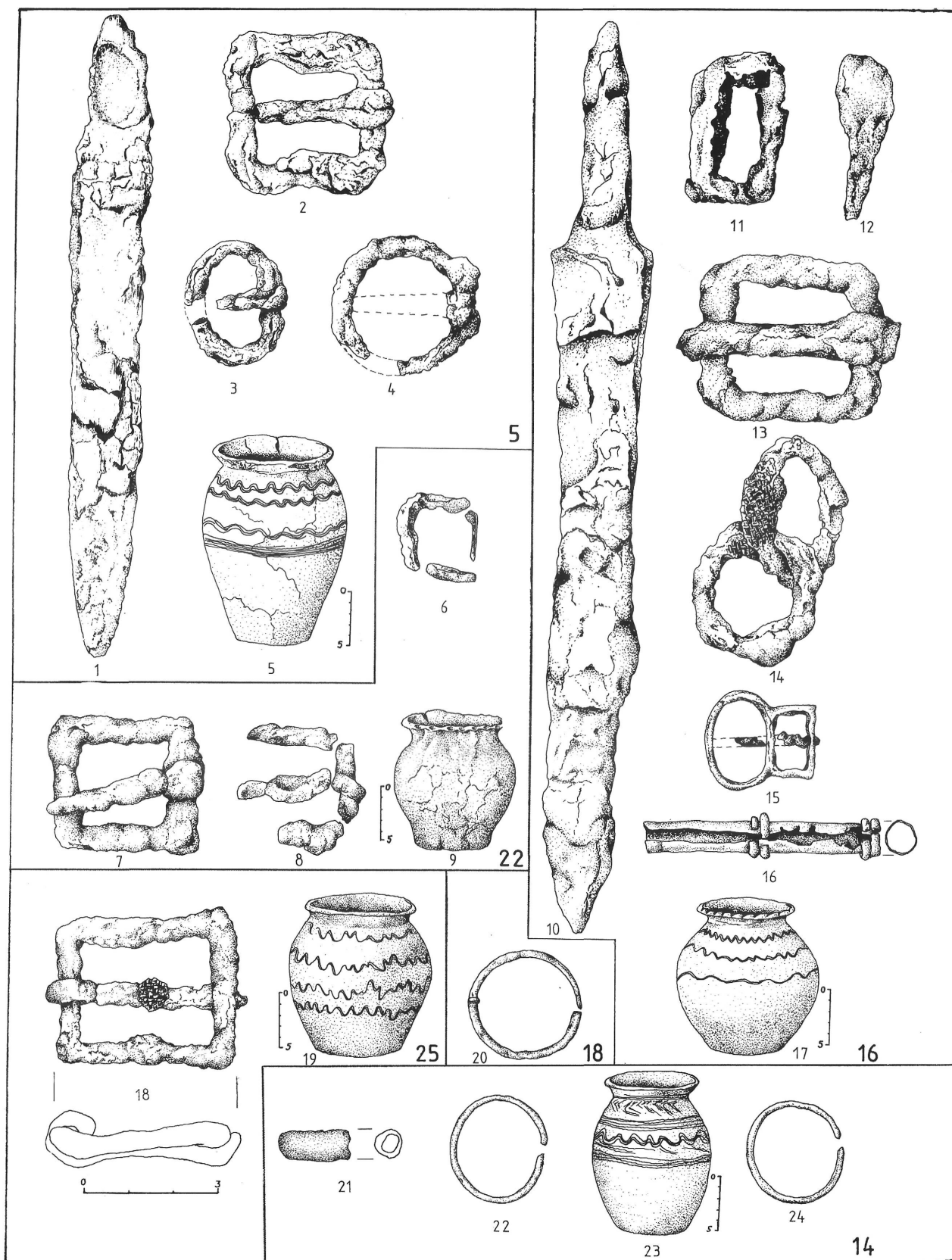
A temető legkorábbi sírjait a VII. század utolsó harmadában, a legkésőbbieket a VIII. század utolsó harmadában áshatták meg.

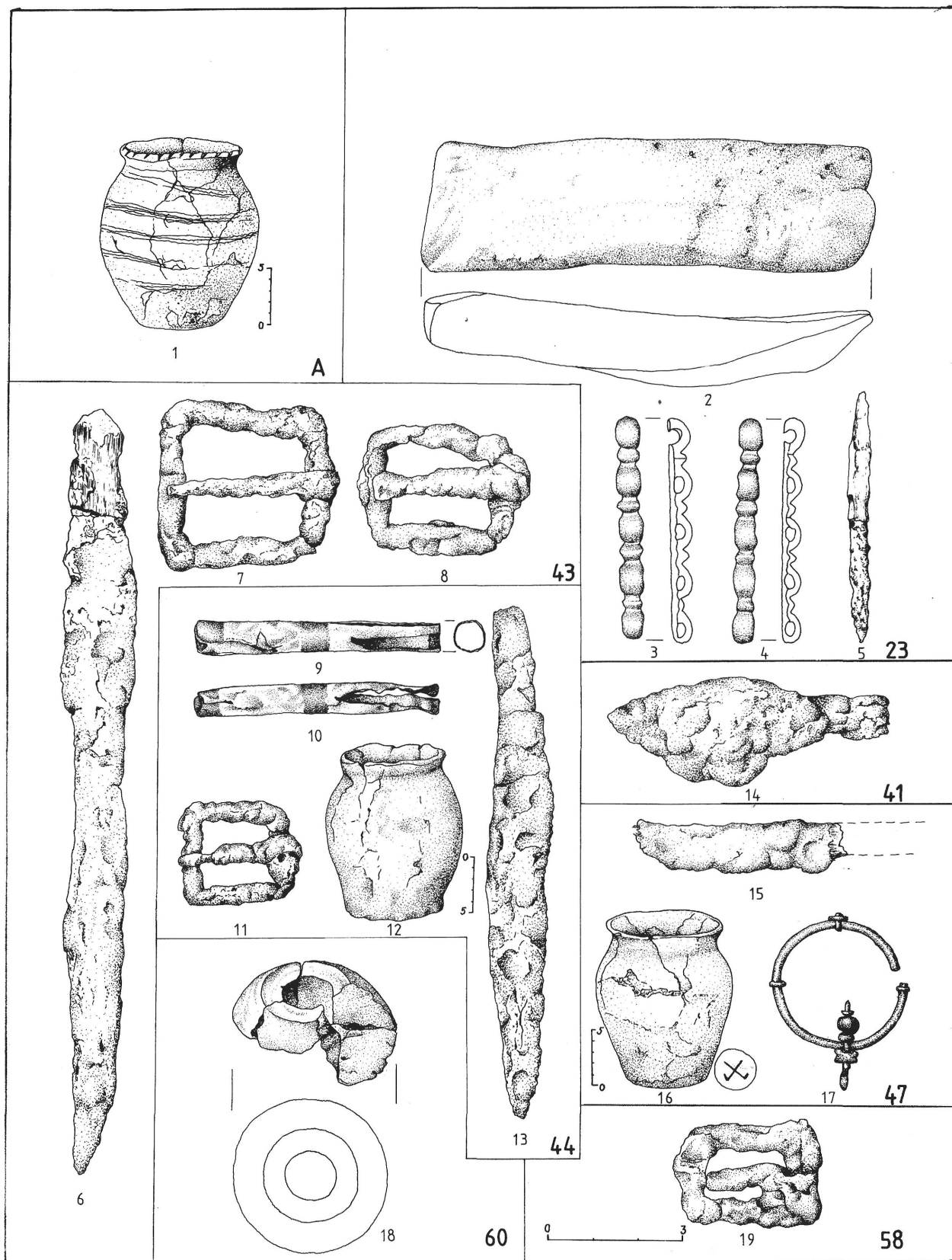
I. tábla. Az 1., 3., 9. és 13. sír leletei

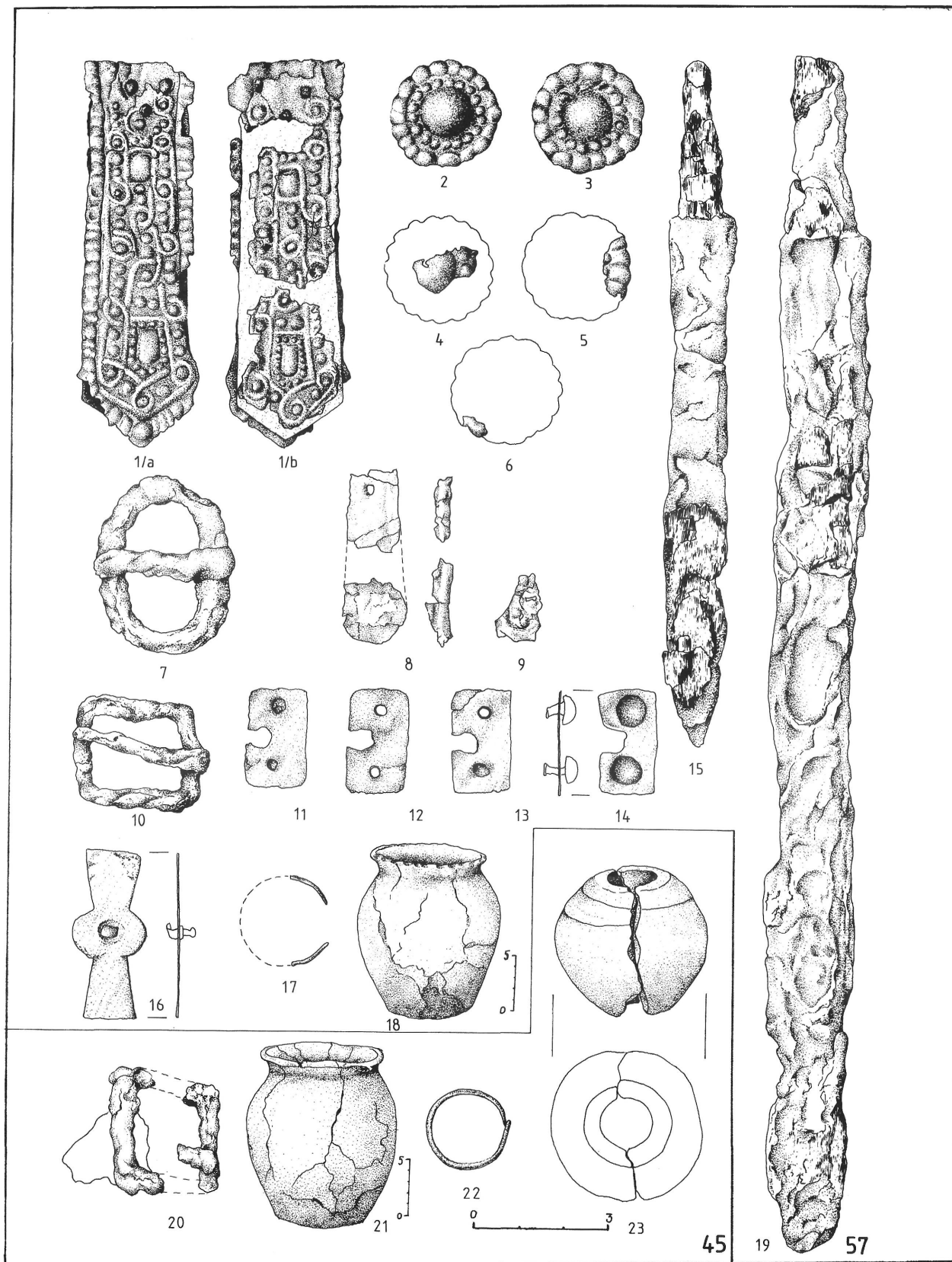
II. tábla. A 10. sír leletei

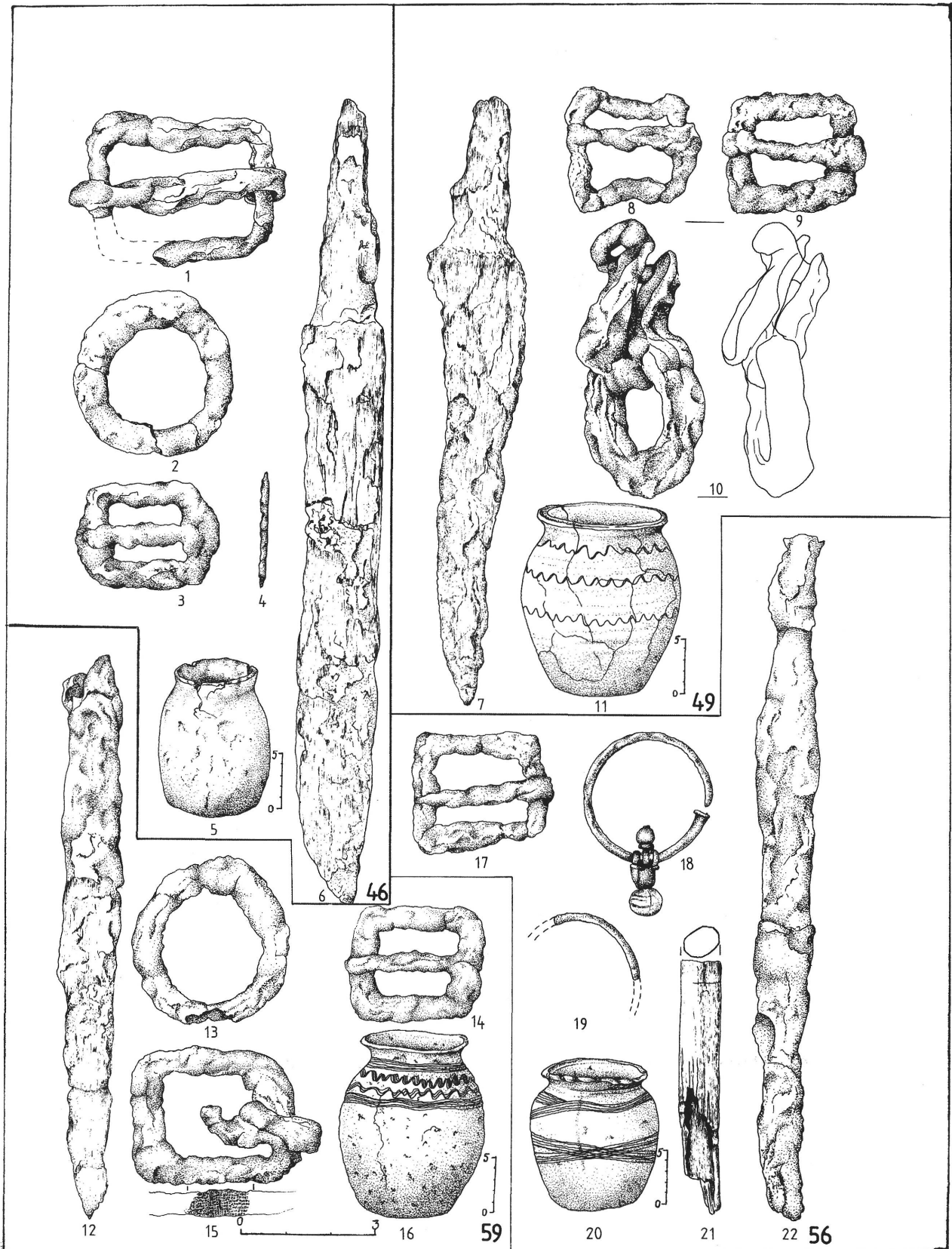
III. tábla. Az 5., 14., 16., 18., 22. és 25. sír leletei

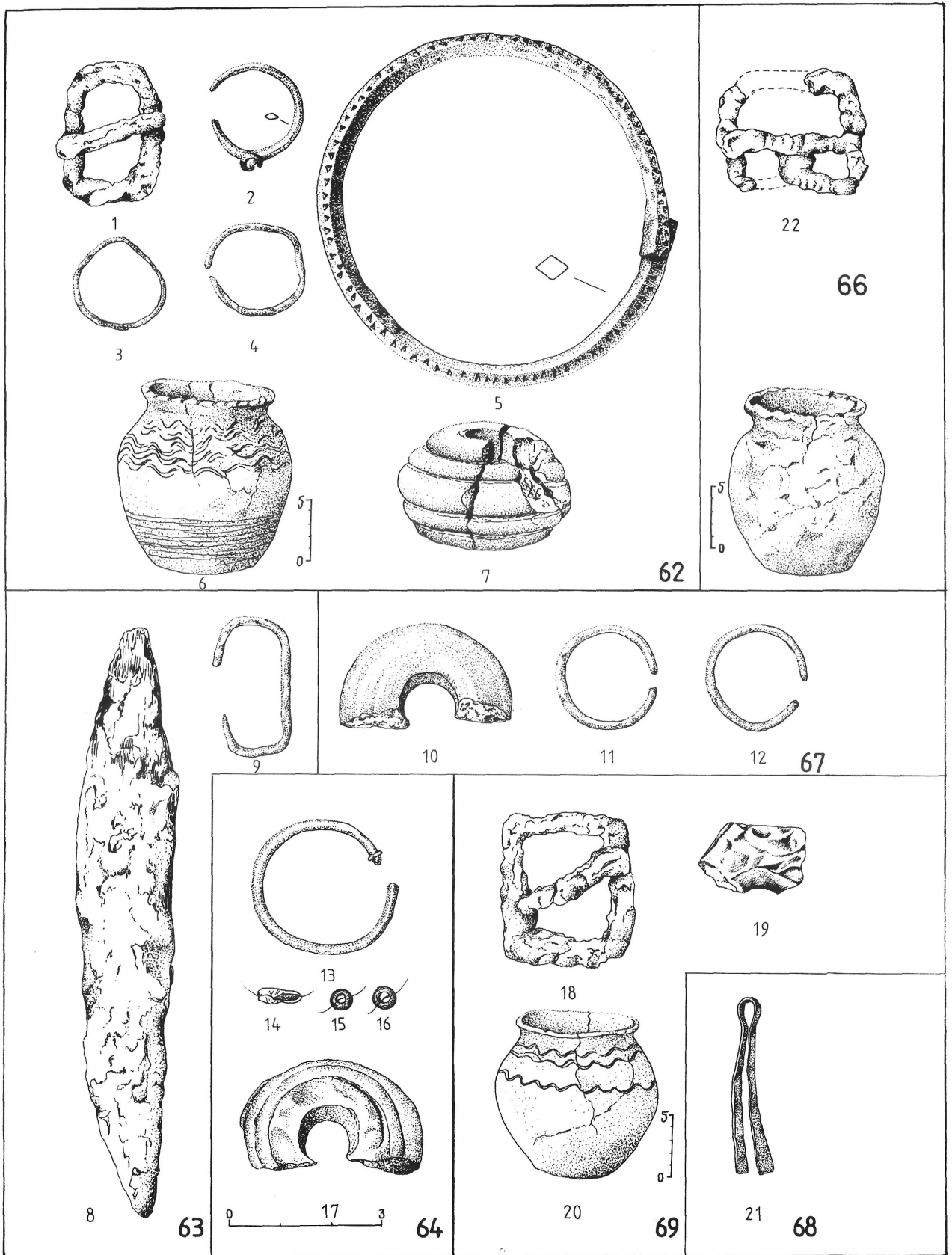
IV. tábla. Az „A” sír, a 23., 41., 43., 44., 47., 58. és 60. sír leletei

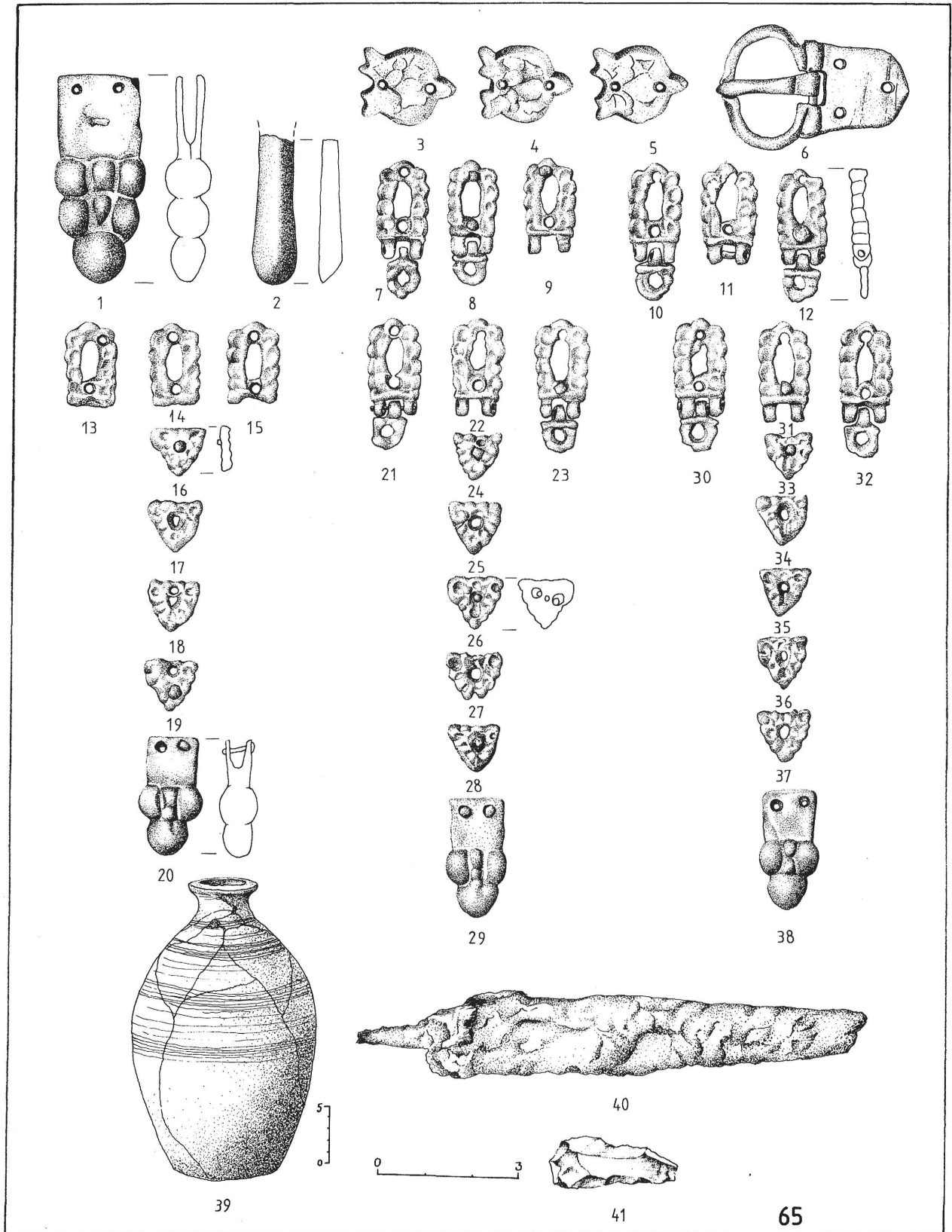
V. tábla. A 45. és az 57. sír leletei

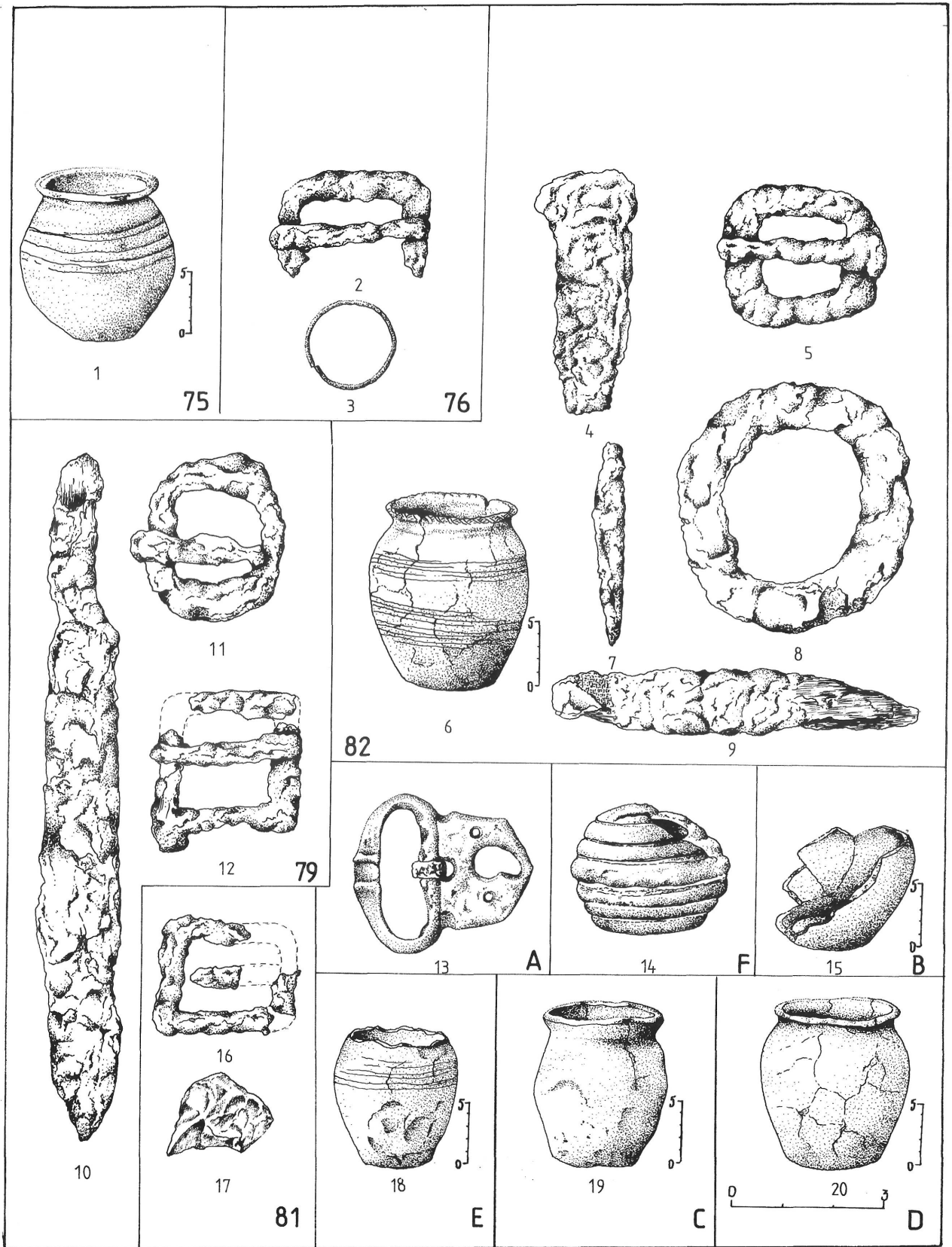
VI. tábla. A 46., 49., 56. és 59. sír leletei

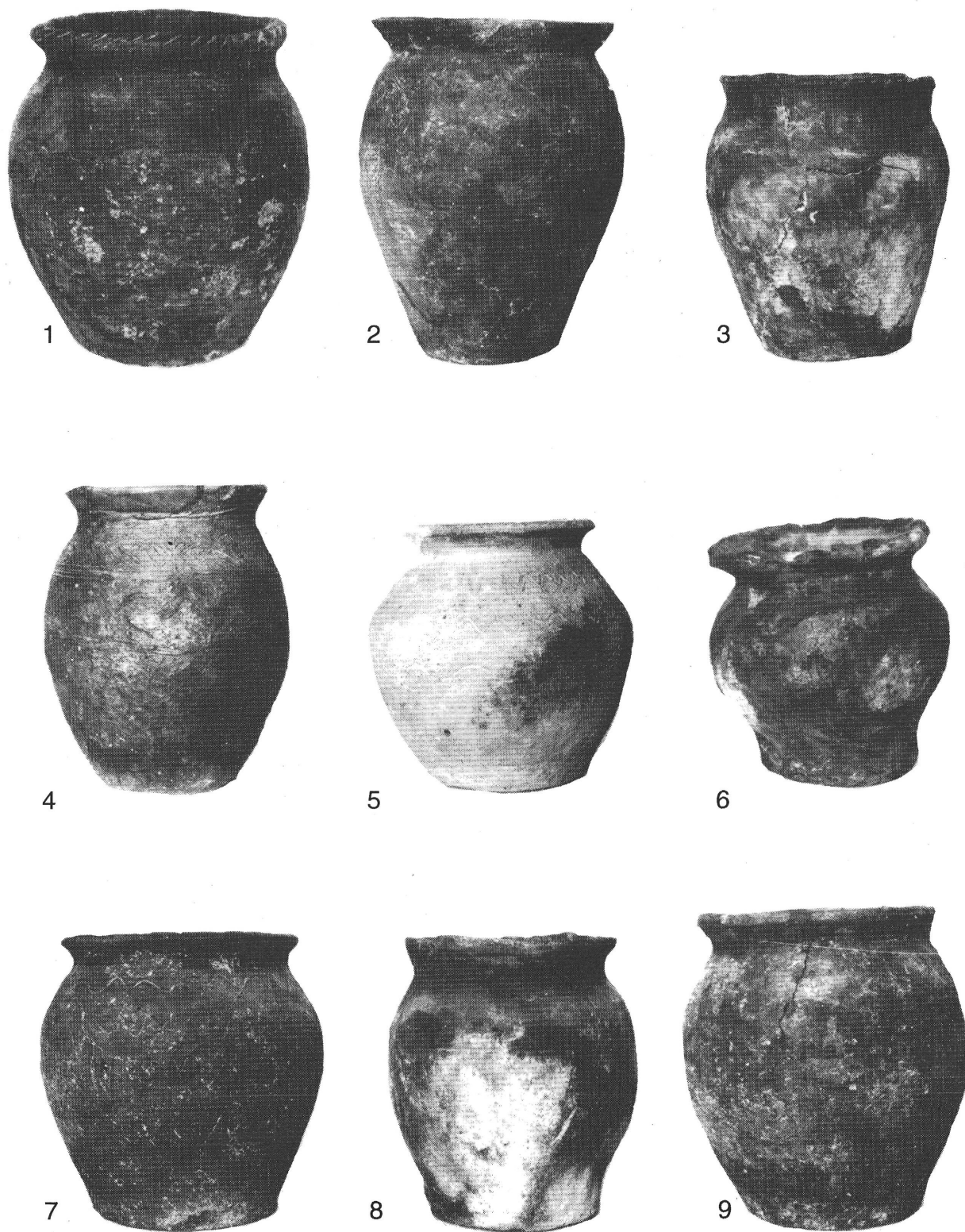
VII. tábla. A 62., 63., 64., 67., 68. és 69. sír leletei

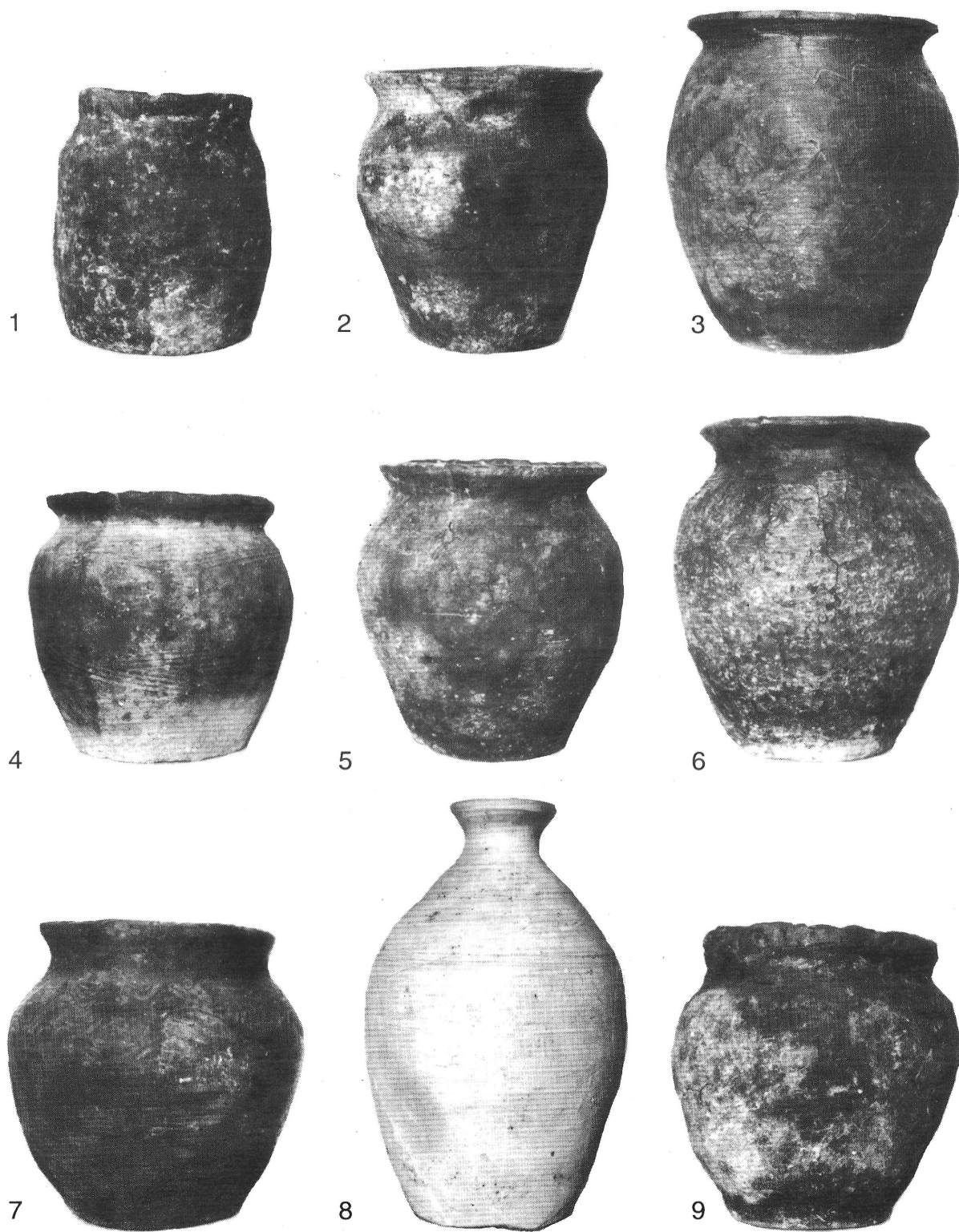
VIII. tábla. A 65. sír leletei

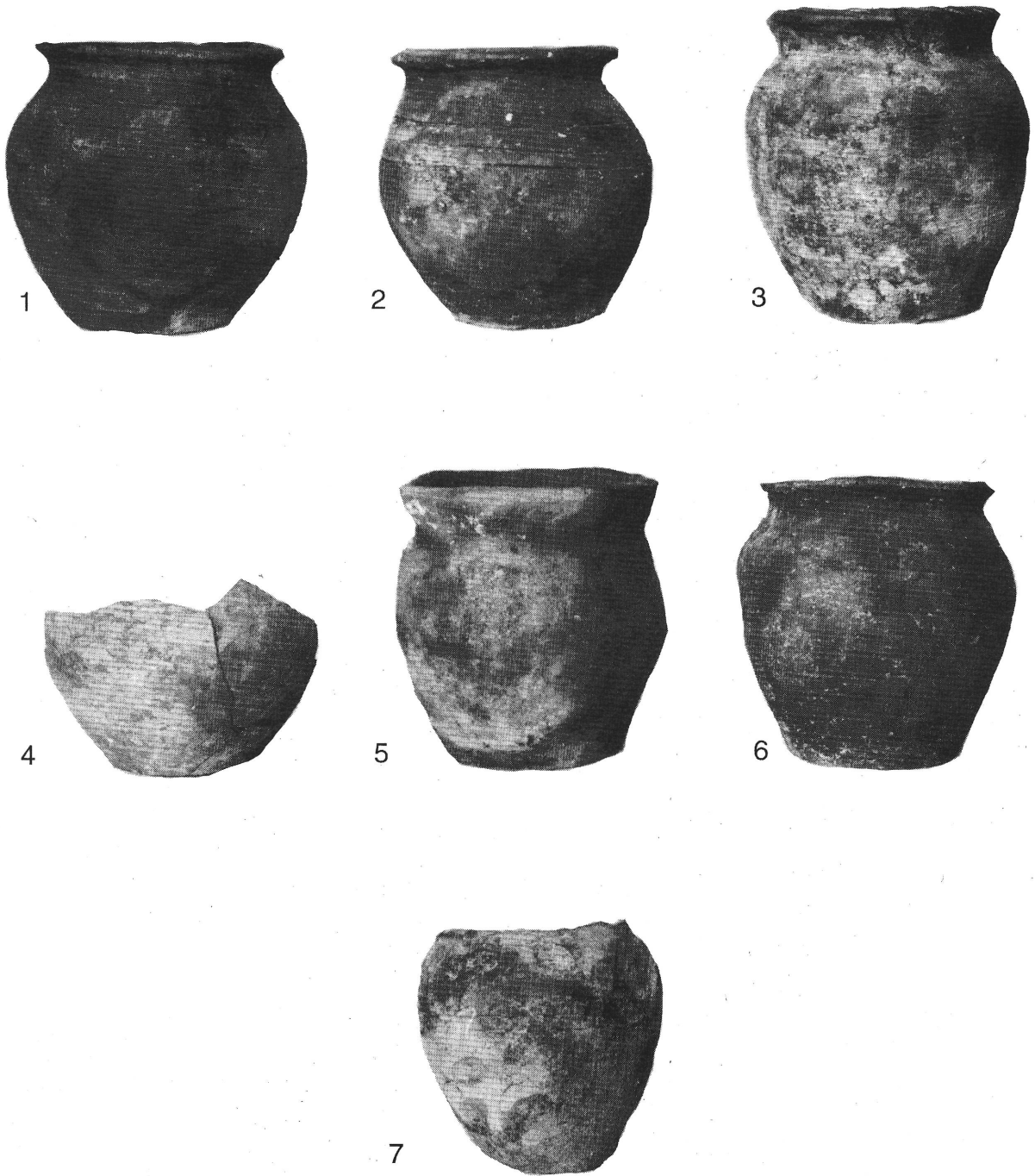
IX. tábla. A 75., 76., 79., 81. és 82. sír leletei és a szórvány leletek

X. tábla: 1: „A” sír, 2: 5. sír, 3: 10. sír, 4: 14. sír, 5: 16. sír, 6: 22. sír, 7: 25. sír, 8: 44. sír, 9: 45. sír (M=1:3)

XI. tábla: 1: 46. sír, 2: 47. sír, 3: 49. sír, 4: 56. sír, 5: 57. sír, 6: 59. sír, 7: 62. sír, 8: 65. sír, 9: 66. sír (M=1:3)

XII. tábla: 1: 69. sír, 2: 75. sír, 3: 82. sír, 4: szórvány „B”, 5: szórvány „C”, 6: szórvány „D”, 7: szórvány „E” (M=1:3)

JEGYZETEK

- 1 Siófok–Balatonkiliti M7/65-ös lelőhely. (Költő 1984, 1985, 1986)
- 2 Az előtűnő objektumokat jellegüktől és koruktól függetlenül a leletmentés során végig előkerülésük sorrendjében, folyamatosan sorszámoztuk. Ebben a szakaszban a sírok méretadatait sem tudtuk felvenni. A továbbiakban általában a mélység adatokat sem lehetett értékelni, a különböző vastagságban ledőzerolt felszín miatt. Ezért sírmélységet csak ott közlök, ahol ez egyértelműen megállapítható volt.
- 3 A típust legutóbb Pásztor Adrienn dolgozta fel. (Pásztor, 1986)
- 4 Eddig egyetlen általam ismert párhuzama egy ismeretlen Tolna megyei lelőhelyről származó szíjvég (Tolna megye B sír), melynek előlapját szíjfonatos minta díszíti, s a szíjfonatos kisszíjvégek és négyszögletes lemezveretek tartoznak hozzá. (Kiss–Somogyi, 1984. 97. t. 1.)
- 5 Hasonló, de díszítetlen veretek kerültek elő a bólyi temető 61. (lovas) sírjából. (Papp 1962. XVI. t. 4-8.)
- 6 Párhuzamai több helyen, így a bólyi temetőben is megtalálhatók. (Papp, 1962. I. t. 10.)
- 7 Párhuzamai többek között a bólyi temető 20. (lovas) sírjában. (Papp, 1962. VIII. t. 11-14.)
- 8 Maráz, 1982. 110. p., III. t. 1-2. Korábbi (pannon) változata: Petres, 1979. 166., 171. p.
- 9 A tárgyon csak azt tudtuk megfigyelni, hogy eredetileg biztosan festett volt, mivel vöröses festéknyomokat fedezhettünk fel rajta. Bizonyossá teszi azonban ezt a megfigyelést az a tény, hogy festett orsógomb került elő Jászapátnin a nagyszállás-úti avar temető 223. sírjában is. Ez utóbbi orsógomb vörös és fekete festékkel volt színezve. A sírban még gyöngycsüngős fülbevaló, piros hasáb alakú gyöngyszem, vascsat, vaskarika és veretes faedény került elő. (A kandidátusi disszertációjában közölt adatok felhasználásának lehetőségéért dr. Madaras Lászlónak tartozom köszönettel.)
- 10 A típust legutóbbi feldolgozása bőséges irodalmi hivatkozással: (Szentpéteri, 1992.)
- 11 Lehetséges, hogy az I. lósrírral összetartozik, fejük egy vonalban helyezkedett el. Gödrük sem volt elválasztható, igaz mindkettő egy nagyobb őskori gödörbe volt beleásva.
- 12 Kiss A. 1962., 153-160.; Rosner 1975.; Bóna 1979.
- 13 A hasonló mintájú nagyszíjvéget tartalmazó Tolna megyei B sírt Kiss Gábor és Somogyi Péter a vésett szalagfonatos veretek alapján a VII. sz. utolsó harmadára keltezi. (Kiss–Somogyi, 1984. 182. p.) Azonban a 10 sír esetében a poncolt háttér miatt esetleg későbbi keltezés is megengedhető. Ezen kívül a lemezes testű csat és a karikás függesztőveretek öntött griffes veretekkel, illetve tokos indás szíjvégekkel fordulnak elő, ami mindenképpen VIII. századi használatukat mutatja. VIII. századi környezetben találhatók pl. Kékesden a 100. sírban, (Kiss A., 1977, XVI. t., 59. p.) Nagypallon a 28. és a 94. sírban (Kiss A., 1977. XXIX., XXXI. t.) A VIII. sz. elejére datálja Garam Éva is a Tiszafüredi temetőben. (Garam, 1991. Beil. 2.)
- 14 A hengerek két vége fa dugóval volt lezárva. Mindhárom tubuson három-három felerősítési nyom látható, ami inkább a bullákhoz teszi ezeket a leleteket hasonlóvá. Méretük alapján azonban inkább megmaradtam a varkocsszorító meghatározás mellett, mivel a közepén felforrasztott karikák szolgálhattak csupán a nyitott hengerek összefogására és díszítésére is.

IRODALOM

- Bóna (1979)
Bóna István: A szegvár-sápadali lovassír (Das Reitergrab von Szegvár-Sápadal) = Arch. Ért. 106. (1979) 3-32.
- Garam (1991)
Garam, Éva: Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum (Bonn, 1991)
- Kiss A. (1962)
Kiss Attila: Az avar kori lovastemetkezés szokásának vizsgálata (Über das Brauchtum der awarenzeitlichen Reiterbestattungen) = JPMÉ 1962. 153-162.
- Kiss A. (1977)
Kiss, Attila: Avar Cemeteries in County Baranya (Cemeteries of the Avar Period in Hungary) (Bp. 1977.)
- Kiss–Somogyi (1984)
Kiss Gábor–Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők (Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna). = DissPann-Ser. III. Vol. 2. (Bp. 1984.)
- Költő (1984, 1985, 1986)
Ásatási jelentések = Rég. Füz. Ser. I. No. 37. 74-75. p., No. 38. 68. p., No. 39. 26. p.
- Maráz (1982)
Maráz Borbála: La Tène korú leletek Jugoszláviából és Romániából magyarországi múzeumokban (La Tène finds from Jugoslavia an Rumania in Hungarian Museums) = JPMÉ XXVII. (1982) 27., 107-116. p. (1983)
- Papp (1962)
Papp László: A bólyi avarkori temető I. (Der awarenzeitliche Friedhof von Bóly) = JPMÉ 1962. (1963) 163-193. p., I–XXXI. t.
- Pásztor (1986)
Pásztor Adrienn: Adatok a közép-avarkor ékszerveletének kérdéséhez (Beiträge zur Frage der mittelawarenzeitliche Schmucke) = Arch. Ért. 113. (1986) 113-134. p.
- Petres (1979)
F. Petres Éva: Késő vaskor. in. Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig (Pécs 1979.) 163-207. p.
- Rosner (1975)
Rosner Gyula: A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető ló és lovastemetkezései (Die Pferde- und Reiterbestattungen im awarischen Gräberfeld von Szekszárd-Bogyiszlói-Strasse) = SZBBMÉ VI-VII. (1975-76) 79-108. p.
- Szentpéteri (1992)
Szentpéteri József: Kigyómotívum a griffes-indás népeség hagyatékában. in: A népvándorlaskor fiatal kutatóinak III. összefüvetele (Sátoraljaújhegy 1992. szept. 7-9.) = HOMÉ 1993.

LÁSZLÓ KÖLTŐ: 7TH–8TH CENTURY AVAR CEMETERY AT BALATONKILITI

Resume

During the construction of the junction of the 65 highway and the M7 motorway between Siófok and Balatonkiliti, a skeleton was found and it was reported to the Museum of Rippl-Rónai at Kaposvár. We started the rescue of finds on the very day of the report, on 21st Nov. 1983 and we continued it at the same time of the construction in very adverse weather conditions, then with the aim of defining the cemetery, we did systematic researches on the area which wasn't built in before the finishing of the earthworks. We managed to find and excavate genuinely the western side of the cemetery during the rescue. Altogether 43 graves were excavated and observed more or less genuinely.

Obviously a part of the cemetery was destroyed during the construction of the former 65 highway. So we had the opportunity to observe about 30–40% of a cemetery consisting 100–150 graves originally.

The funeral ceremony can be said to be unified on the whole, in the cemetery. The general compassing direction is WSW–ENE, with little fluctuation, there are important differences in one or two cases, also there was a wrong compass once. In the observable cases

the arms are extended next to the body, it was different only in three cases, where one of the arms was put on the pelvis. The straight-bottomed pits, as well as the deepened on both ends pits also can be found at the whole territory of the rescued area. It's typical to put an egg, poultry and – in many cases – sheep next to the bodies. Most of them must have been put into the graves skinned, in two cases pieces of horn were observable. If several eggs had been put into the graves, they had been used to surround the pelvis or the chest. Cattle is less.

There are lots of bowls added to the graves. Bowls were found in nearly 50 % of the excavated graves (in 21 cases). Most of them were beside the legs. Rarely next to the head. Guns weren't found in the graves.

Robbery is very high, the most typical is the disturbing of the skull and the chest, the skull was found higher than the skeleton in many cases or entirely absent several times.

The cemetery's very first graves must have been dug in the last period of the VII. century, and the last ones in the last period of the VIII. century.

LÁSZLÓ KÖLTŐ: AWARISCHES GRÄBERFELD AUS DEM 7–8. JAHRHUNDERT IN BALATONKILITI

Zusammenfassung

Während der Bauarbeiten von Knotenpunkt der Autobahn M7 und Autostraße Nr. 65 wurde zwischen Siófok und Balatonkiliti ein Skelett gefunden, das dem Kaposvárer Rippl-Rónai-Museum mitgeteilt wurde. Mit der Fundrettungen begannen wir schon am Anmeldungstag, am 21. November 1983. Unter ungünstigen Witterungsverhältnissen führten wir die Ausgrabungen gleichzeitig mit den Bauarbeiten durch. Später, vor der Beendigung der Erdarbeiten wurde von uns auf dem unbebauten Gelände eine systematische Forschung ausgeführt, damit wir den Rand des Gräberfeldes bestimmen können. Bei der Fundrettung gelang es uns, den westlichen Rand des Gräberfeldes zu finden und den authentisch freizulegen. Von uns werden insgesamt 43 Gräber ausgegraben bzw. mehr oder minder authentisch beobachtet.

Einer von den Friedhofsteilen sollte während der Bauarbeiten der früheren Autostraße Nr. 65 zerstört werden. Auf diese Weise hatten wir Möglichkeit, ca. 30–40 % des früheren Gräberfeldes mit ca. 100–150 Gräbern zu beobachten.

Der Bestattungsritus scheint, im ganzen Gräberfeldes im großen und ganzen homogen zu sein. Es ist zu erfahren, daß die allgemein verbreitete Orientierungsrichtung Westen/Südwest–Osten/Nordost ist. Selten kommt eine kleine Differenz vor. Man kann nur in einzelnen Fällen bedeutende Abweichungen davon erfahren, bzw. in einem Fall ist sogar eine polare

Orientierung vorgekommen. In den wahrnehmbaren Fällen sind die Arme in einer gedehnten Position neben dem Körper, man konnte davon eine Differenz nur in 3 Gräbern erfahren, wo einer von Armen auf den Becken gelegt ist. Auf dem ganzen Gebiet der Ausgrabungen sind sogar die bei beiden Rändern ausgehöhlten Todesgruben auch Gruben mit gleichem Boden zu finden. Es ist charakteristisch, als man der Todesgrube Eier, Geflügel, oft ein Schaf beilag. Die meisten von den letzten sollten in Gräber abgeschunden gekommen sein. In zwei Fällen konnten sogar Hornüberreste betrachtet werden. Falls mehrere Eier in Gräber eingelegt wurden, lag man mit Eiern den Becken oder die Brust um. Rindviech kommt seltener vor. Oft wurden der Todesgrube Gefäße beigelegt. In ca. 50 % der freigelegten Gräbern (21 Fällen) wurden Gefäße gefunden. Die Mehrheit dieser Gefäße wurden zu den Füßen gelegt. In seltenen Fällen findet man sie sogar neben dem Kopf. Waffen wurden von uns nicht gefunden.

Die Plünderung ist weitverbreitet. Es kommt am häufigsten vor, als der Schädler oder die Brust geschädigt wurde. In mehreren Fällen befindet sich der Schädel höher als die Gerippe, bzw. mehrmals fällt er vollkommen aus.

Die ersten Gräber des Friedhofs sollten im letzten Drittel des VII. Jahrhunderts, die spätesten im letzten Drittel des VIII. Jahrhunderts gegraben wurden.

A BABÓCSAI NÁRCISZOS-BASAKERT ÁRPÁD- ÉS KÖZÉPKORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE A RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ALAPJÁN

(Különös tekintettel a terület XIV–XVII. századi várára)

MAGYAR KÁLMÁN

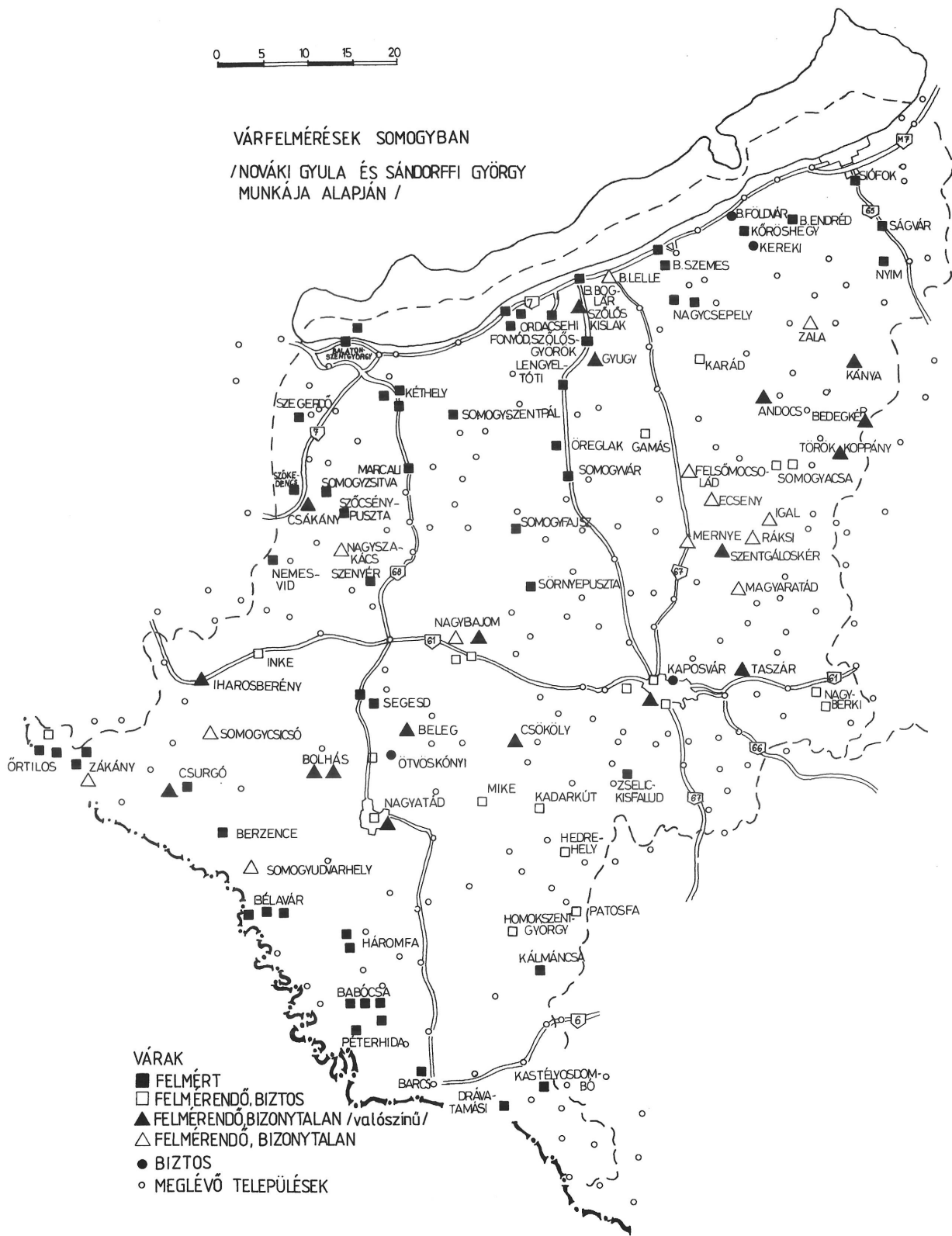
Bevezetés

A babócsai Árpád- és középkori településtörténeti képet az 1978-tól a községben folytatott régészeti kutatásaink alapján már több ízben rekonstruálni próbáltuk.¹

Ezek a rekonstrukciós kísérletek azonban elsősorban a teljes Árpád- és középkori településkép meghatározását tűzték ki célul. Mostani rövidre szabott keretünk között azonban csupán az 1984–1992 közötti ásatási területünk a *Nárciszos*, az ún. *Basakert* XI–XVII. századi várának, illetőleg a benne lévő települések településtörténeti képét kívánjuk bemutatni.² Különösen, mivel az itt található XIV–XVII. századi erődítés, földvár a megye középkori legnagyobb kiterjedésű (közel 5 ha) vár- és városközpontját is jelenti. Éppen ezért is választottuk ennek a rendkívül fontos Tibold nemzetségi, majd Marczali–Báthori családi központnak, illetőleg az ott található három vár közül is az egyik legjelentősebbnek: a *nárciszosi-basakerti* erődített központnak a régészeti értékelését. Kutatási célkitűzéseinket nagyban erősítették a *Sándorfi György* és a *Nováki Gyula* által a megyében 1985–1991. között folytatott várkutatási munkálatok.³ (1. ábra) Ha ezeket is röviden értékelni kívánjuk,⁴ akkor világos, hogy általában a várak a történeti, régészeti emlékeknek az egyik legjelentősebb és nagy számban képviselt, a felszínen is jól látható csoportját alkotják. Ennek ellenére ezek a várak nem csupán egyszerű lakóhelyek voltak, mint sokan hitték, hanem minden korszakban, így a középkorban is jelentős hatalmi pozíciót képviseltek, akár országos, vagy akár kisebb területen. Éppen ezért megoszlásuk, számuk, működési időtartamuk a hatalmi, illetőleg a birtok szerkezetre is nagyon fontos adatokat nyújtanak. Gyakran találkozunk középkori nemzetségek területeinek, birtokainak bemutatásával, anélkül, hogy azokat egy vagy több központjukkal azonosítani is tudnánk. Napjainkban eddig ismeretlen várak bukkantak fel nagy számban.⁵ Ezekkel úgy tűnik még nem számolt eléggé a kutatás, pedig éppen az ő révükön az eddigiektől eltérő következtetésekre is juthatunk. (1. ábra)

A várkutatásunk talán leglényegesebb korszakát a magyarság Kárpát-medencei letelepedésének első évtizedei, majd az állam- és a feudalizmus kialakulásának az időszaka jelentik. A gyér történeti, nyelvészeti és írásos emlékanyagot, a különböző forrásokat már sokan és sok szempontból próbálták kiértékelni. Ezek – az általában soknak mondható – feltételezések azonban csak az ország területén kívül eső példákra, analógiákra épültek. Így további jelentősebb eredményeket azonban már csak a különböző terepbejárásoktól és régészeti feltárásoktól várhattunk. (2. ábra 1.)

Az 1960-as évektől kezdve ugyan megindult egy nagyon ígéretes kutatási sorozat (Sopron, Abaújvár, Visegrád-Sibrik domb, Szabolcs, Sály, Borsod, Nagyecsed-Sárvár, Segesd, stb.). Mégis úgy tűnik, hogy a folytatásuk akadozik. Sajnos az eddigi eredmények közzététele is több esetben még várat magára. Az induláskor kialakított központi irányítás az utóbbi években lassan erejét veszítette. *Igaza van Sándorfi Györgynek és Nováki Gyulának abban,⁶ hogy a korai magyar várak kutatása ma már nem tekinthető egy helyesen súlypontozott kérdésnek!* Ugyan az elmúlt 25 év alatt a sányszerkezetek kutatásában megfogható eredmények születtek, *azonban a várak telepeinek belső szerkezetéről, pontosabb időrendjéről ma is alig tudunk valamit.* (Ebben talán közrejátszott az is, hogy a várak belső területén több esetben a vártól jelentéktelenebb objektumok, vagy leletanyagok kerültek elő, és ez az ásatási kedvet csökkentette, ami pedig a korszak megismerése szempontjából negatív álláspont!) A szomszédos országokhoz képest, ahol nagyarányú kutatások folynak a saját nemzetük korai történetének tisztázására, még igen jelentős mértékű lemaradásban is vagyunk. Ha előljáróban elméletileg tovább boncolgatjuk a várkutatás problémáit, akkor éppen a feudalizmus korai évszázadainak (XI–XIII. század) várai ugyancsak számos és nehéz problémát jelentenek, hiszen az utóbbi 1–2 évtizedben egyáltalán nem szereplő várak. Éppen ezért is fontos a terepbejárások, felmérések és ásatások adatszerző jelentősége. Viszont az eddig uralkodó felfogásokat sok tekintetben újra kellett értékelnünk! Ezekkel

1. kép: A várkutatás Somogyban

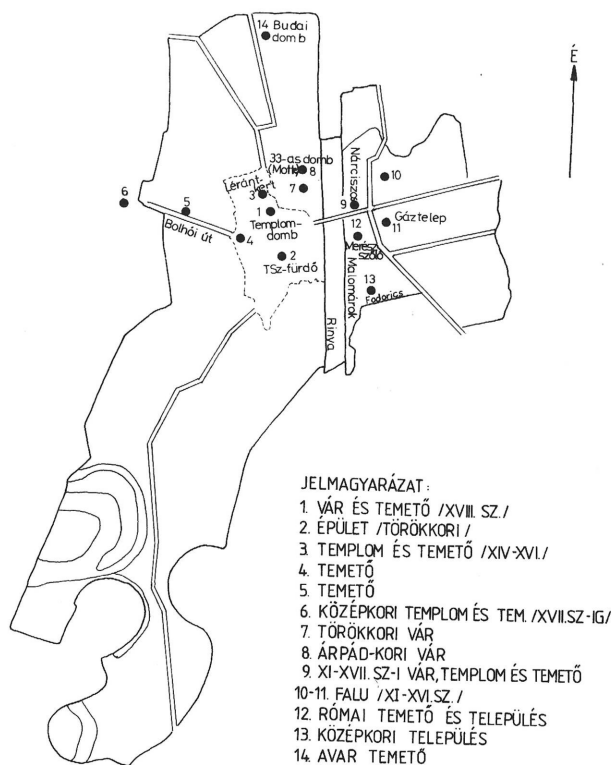

LELŐHELYTÉRKÉP

1:1000

- ISPÁNSÁGI KÖZPONT
- NEMZETSÉGI
- KIRÁLYNÉI KÖZPONT

2/1. kép: Középkori régészeti feltárások Somogyban

2/2. kép: Babócsa helyszínrajza a régészeti lelőhelyekkel

ugyanis új lehetőségek nyíltak meg előttünk a hatalmi viszonyok és a korai feudalizmus belső szerkezetének a vizsgálati kérdéséhez.

Az említett problémák azonban hasonlóak a későbbi századokban is! Elég talán annyit megemlíteni, hogy a XVI–XVII. századból (amelyekről korábban azt hittük, jól ismerjük!) az utóbbi években több helyen is olyan objektumokat, települési egységeket azonosíthattunk, amelyek újabb információkat adtak még a törökkor megtűléséhez is. Ehhez az új szemlélethez azonban át kellett lépünk egy szabványosnak is mondható országos gyakorlaton. *Hízen a várak kutatását az elmúlt évtizedekben elsősorban a műemlékszempontról irányítás vezette.* Ezek ugyan nagy számú mutató, művelődéstörténeti és néha művészettörténeti szempontból is értékes eredményeket hoztak napvilágra. A történelmi értékelésekre, különösen a korai századok vonatkozásában, nem gyakoroltak túl nagy hatást. Ilyen formán sokkal fontosabbá váltak a kevésbé mutatós, az ún. „történelem nélküli” kisebb-nagyobb várak felkutatásai, felmérései és ásatásai. *A magyarországi várkutatásnak vált az egyik legfontosabb és legjelentősebb példájává az általunk végzett babócsai-nárciszosi vár és a benne lévő települések feltárása.*⁷ (3. ábra)

1. A babócsai nárciszosi-basakerti XI–XVII. századi ásatásunk rövid kutatástörténete

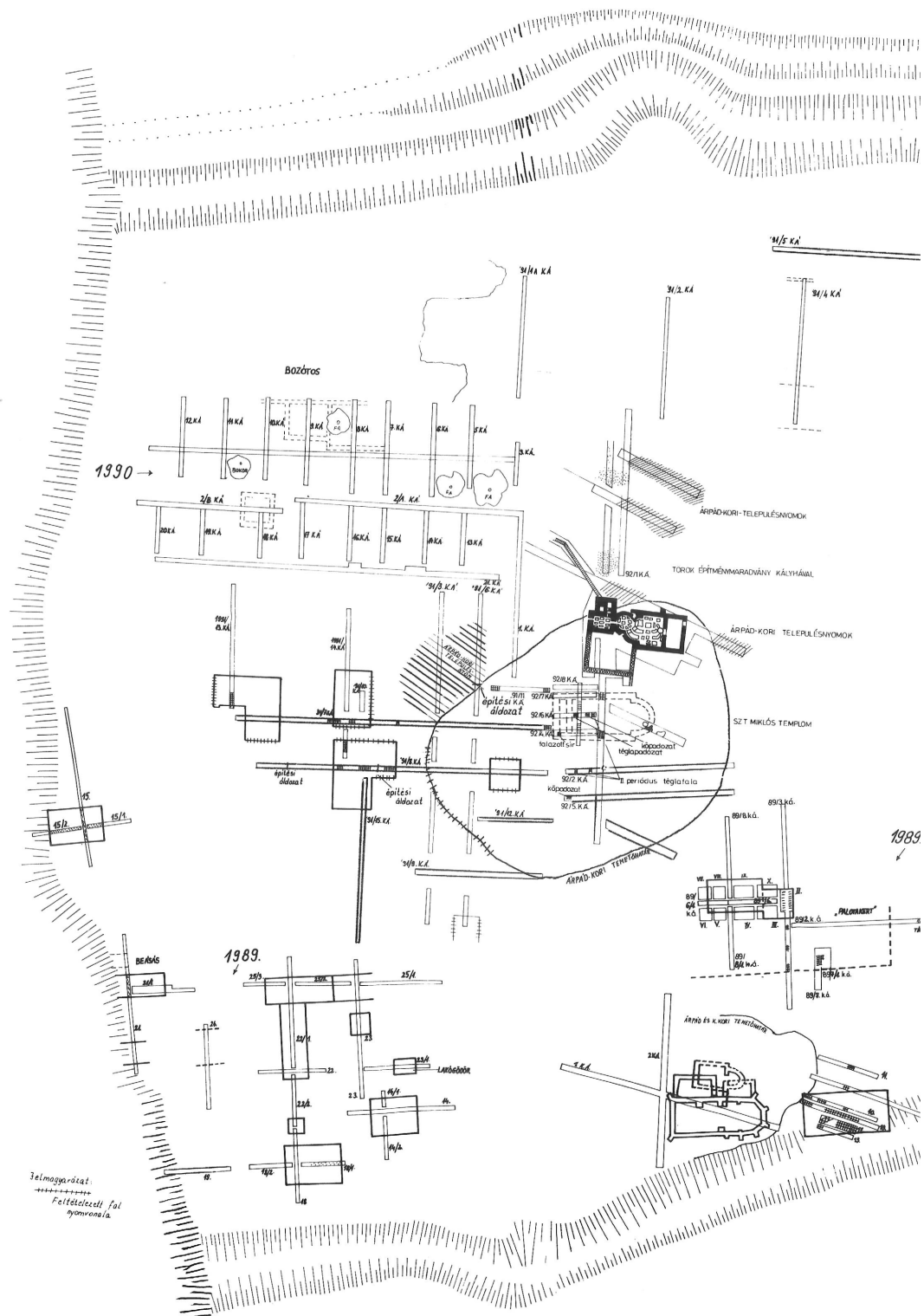
Babócsa régi XI–XVII. századi központjainak rögzítéséhez először a községben található várak, erődítmények kutatásait végeztük el. Már a kezdet-kezdetén 1984-ben három, egymás közelében lévő várugyüttest határozhattunk meg.⁸ (2. ábra 2.)

Az ún. *Török-vár* területén 1984-ben folytattunk *Sándorfi Györggyel és Nováki Gyulával* terepbejárásokat és felméréseket.⁹ A XV–XVI. századi forrásokban említett Marczali–Bátori birtokközpont vára a XVII. században török végvárként ismeretes. Ma egy másfél hektár nagyságú területen látható az É-i oldalon meglévő három bástyája, míg a D-i oldalon a két sarokbástyáját említik (a mellette lévő középkori településsel) az egykori oklevelek. Ettől a *Törökvártól* K-re található egy ennél korábbi kisvár, a 30x35 m-es, vagyis 0,1 hektár alapterületű ún. 33-as domb, amelyet a felmérés szerint a Rinya egyik holtága folyta körbe.

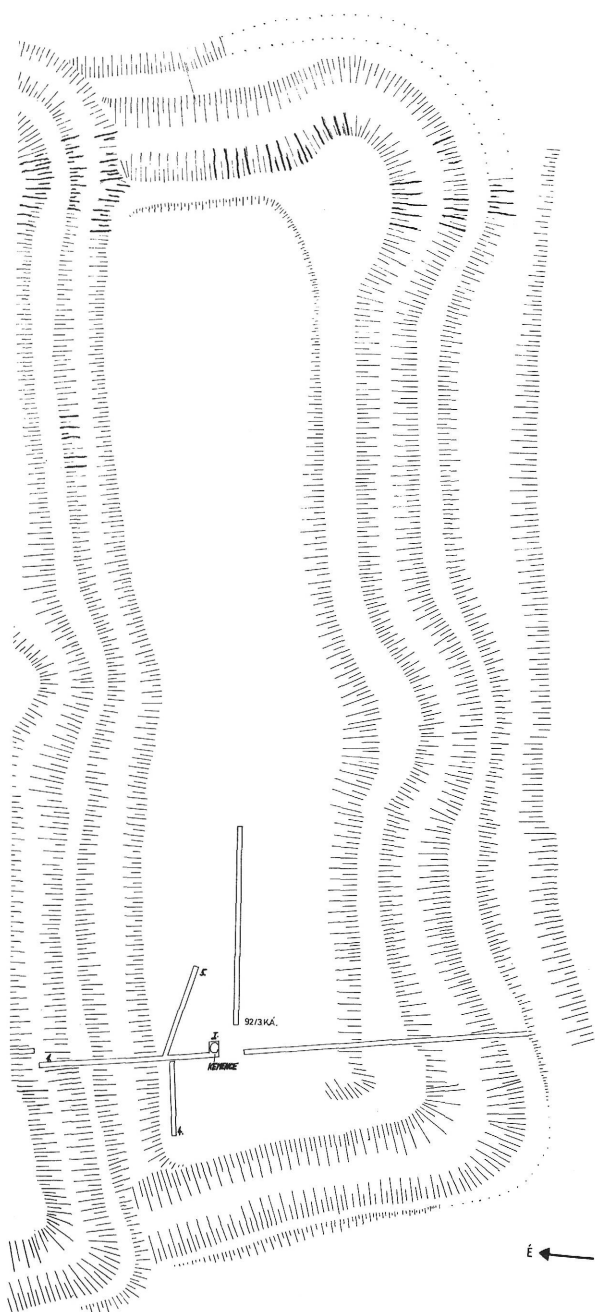
Ez az ún. Motte típusú kis földvár XI–XIII. századi eredetű, de a török-korban még használták.¹⁰

Ennek a két *babócsai* várnak ismert – és alapjaiban ugyancsak az Árpád-korra datálható – bal oldali ellen-erődje is. Ez az ún. *Nárciszos (Basakert)* nevű, 4,3 hektár alapterületű, kb. 230x220 m-es, téglalap alakú, 2 m (helyenként 1 m) magas sánccal rendelkező, két részből álló földvár.¹¹ (3. ábra)

Az általunk azonosított és részben régészetileg kutatott *babócsai* középkori várak, típusaik és elhelyezkedésük alapján, az egyesült Rinyák mocsaras árte-

3. kép: Babócsa-Nárciszos ásatási alaprajza (1984–1992)

BABÓCSA-NÁRCISZOS (BASAKERT)
ÁSATÁSI ALAPRAJZ

1984-92

rületein átvezető, É–D-i fontos útvonalak, valamint a különböző átkelőhelyek, révek őrzésére keletkezettek. (1. ábra)

A megye — a középkori várak között — legnagyobb méretű földvárának a déli részén kezdtük meg 1984-ben a régészeti kutatásainkat.¹² 1986-ban sikerült teljesen feltárnunk egy különleges szentélyű nyújtott és a tízszög hat oldalával záródó, támpilléres kiképzésű, összességében 25x10 m-es, gótikus téglaelektort. Rendkívüli módon, tőle pár méterre É-ra előkerült az ezt korban megelőző patkóíves szentélye alapján nagyon korai (XI–XII. század) a halszállás építési technikát is felhasználó templom is. Ezt a 13x8 m-es téglatemplomot a gótikus egyház építéséhez (XIV. század közepe és vége) alapfalig lebontották; mint az ÉNy-ra hozzáépített többszintes lakásszárny alapfalait átfuttatták rajtuk. Maga a gótikus templom 1555–1566 táján pusztult el. A leégett falak további szakaszos bontására részben a török korban, illetőleg az 1690-es években és a XVIII–XIX. században került sor. (3. ábra)

A templomokban, illetőleg körülöttük több évszázadon keresztül temetkeztek. A NyK-i tájolású többnyire koporsós sírok mellékleteként párták, övek, ruhák maradványai kerültek elő.¹³

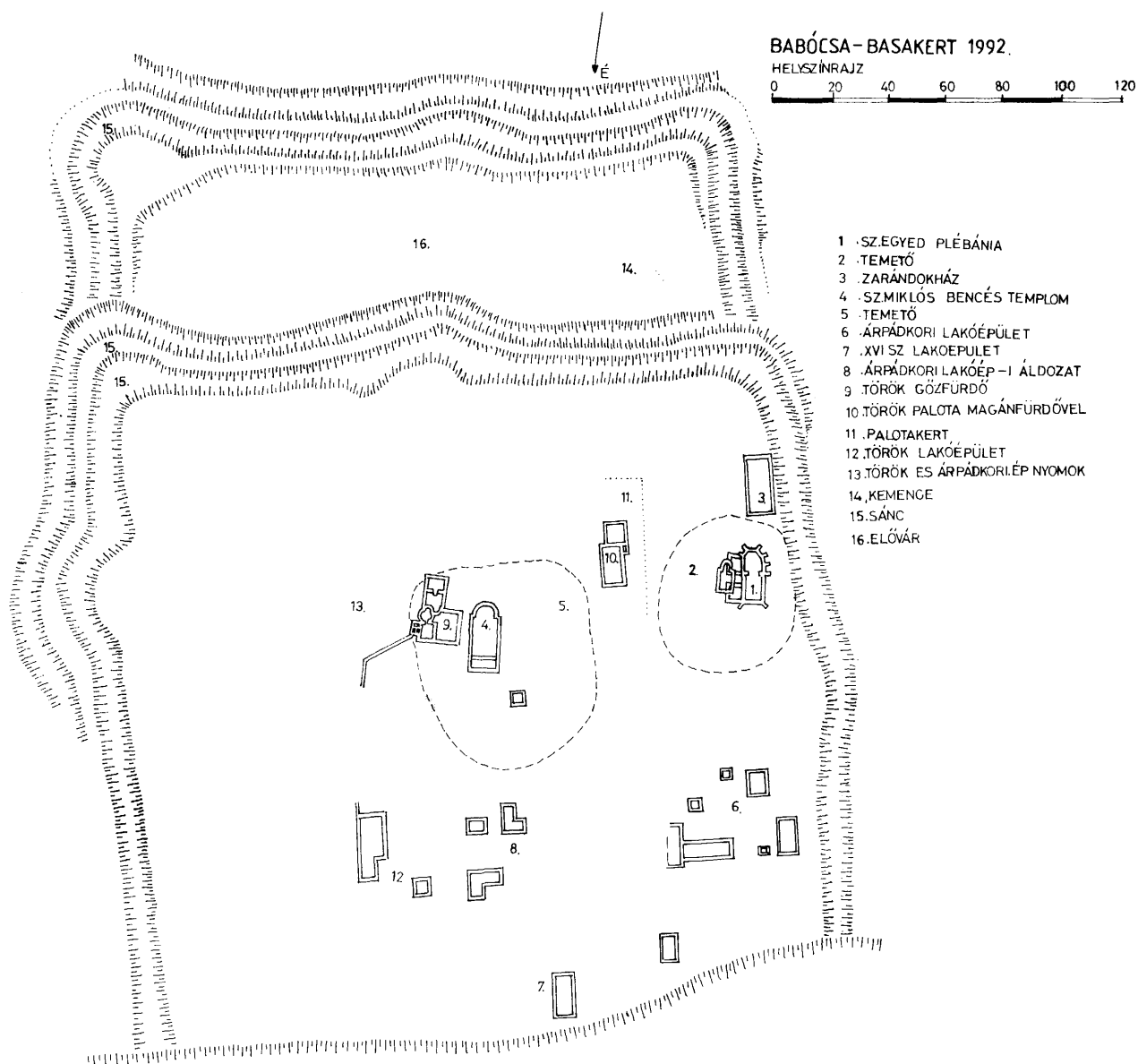
Dr. Kiszely István, az MTA Régészeti Intézetének antropológus professzora a helyszínen vizsgálta meg a feltárt 67 sírt, illetőleg a 220 ún. „szórvány” csontvázat.

A pusztuláshoz, illetőleg a török-kori réteghez tartoztak a fegyvermaradványok (számszeríj, nyíl, stb.), valamint a gyakran díszített kerámia töredékek. Az építmények jellegzetes anyagában a különböző színes, mintás vakolatok, idomtégla és faragott kövek sorolhatók. Még 1984-ben előkerült az egyik kezében könyvet tartó, a másikat áldásra emelő Szent János evangélista kő domborműve (XII–XIII. század). Vagyis a megyében — a Somogyvár után — a második, alakos kőfaragványokkal díszített egyház maradványait hoztuk a felszínre!¹⁴ (4. ábra)

Véleményünk szerint a román-kori egyházat az új gótikus egyház megépítéséig (XIV. század második fele, illetőleg vége) használhatták. Majd a felépült gótikus templomhoz építhették hozzá a mellékoltárokat és a karzatot. Legkésőbb a Marczali család feltűnése idején a XV. század elején. Végző soron — a fonyódihoz hasonló módon — át is építhették volna a román-kori templomot.¹⁵

A XV. század első felében készülhetett el a lakó- vagy a hálólhelyiség is. Ennélfogva ez a gótikus templom — a XIV. század közepétől mezővárosi rangot élvező — Babócsa Szent Egyed plébániaegyháza lehetett.¹⁶

1989-ben folytattunk kutatásokat az itteni temető keleti végénél. Ahol az ún. szent kerületen belül egy nagyméretű, legalább 30x15x20 m-es épület téglából és kőmaradványai mutatkoztak. A különböző mélység-

4. kép: A Babócsa-Nárcisos (XI–XVII. századi) településtörténeti képe (rekonstrukció)

ben előkerült járósíntek és beásások mutatják az építmény különböző periódusait. (3. ábra)

Az 1989-es ásatás során a templomokat körülvevő temetőkerthez kapcsolódóan egy összefüggő, nagyobb építmény maradványa került elő. Ez keletről csatlakozik a cinteremhez. A környéken más épület nyoma eddig nem volt meghatározható. Valószínű tehát, hogy ez is az egyházi központhoz kapcsolódott. (A maradványokból összefüggő alaprajzi rendszert már nem lehetett meghatározni.) A foltokban megmaradt falrészek között az első gótikus periódussal megegyező anyagú falszerkezet és a későbbi gyengébb anyagú fal is megfigyelhető. A maradványok a volt épület foltját is behatárolják.

Látszik, hogy a templom-tengellyel megegyező irányban kitűzött, igen nagy építmény lehetett. A falmaradványok alapján követhető, hogy — a templomépítkezésnek megfelelően — ez épület is többszöri átépítésen, vagy bővítésen esett át. Ezek az alapfalak a templommal és a temetővel mutatnak egységet. Így valamilyen szakrális vagy azzal szoros kapcsolatban lévő használati formára gondolhatunk. Ezért alakult ki az építéssel¹⁷ az az elképzelésünk, hogy ebben az épületben találhattak hajlékot a zarándokok. A XIV. században épített mindkét épületet egyszerre bővíthették, hiszen az egyre népszerűbb zarándokhely csak így tudott megfelelni az igényeknek.

Végső soron sikerült a XIV–XVII. századi gótikus egyházat és a hozzátartozó ún. *zarándokházat* is feltárunk. Úgy tűnik, hogy a *zarándokház* építése előtt történt meg a terület megerősítése *sáncokkal, árkokkal*, (mivel a „zarándokházat belevájták” a D-i sáncba!). (3. ábra, 12. kép)

*Ekkor az ún. 1–5. sz. kutatóárokka több száz méter hosszúságban (NyK-i irányban) átvágtuk a templomtól É-ra és K-re eső sáncrendszeret. Itt az ún. belső és az ún. külső vár sáncrendszerének a szerkezetét vizsgáltuk. Vagyis végső soron az erődítmény K-i oldalát vágtuk át egy 1 m széles és 250 m hosszú kutatóárok-rendszerrel. Megállapíthattuk, hogy mind a keleti külső, mind a belső sáncnál előkerült a gerendaszerkezet nyoma. Ez az ún. Törökvárnál is leírt megoldást mutatja. Vagyis a két lefektetett gerenda-sor közötti földtömés (sáncolás) adja a védőrendszert. Ez a módszer a XV–XVII. századra jellemző.*¹⁸

Az átvágás során megfigyelhettük a sánc előtt és a mögötte lévő árkokat. Ezek átlagosan 3–4 m-es mélységet és a lefelé hegyesedő formát mutatták.

A sáncok agyagfeltöltésének a belsejében függőlegesen elhelyezett karósról látszódik. Ezek szolgálják a sáncfeltöltés belső merevítését. (Vagyis ezzel kívülről a sánc merevítőrendszerének a sértetlensége (kigyulladás, ágyúlövés stb.) is biztosítva volt.) Technikailag pedig a függőlegesen levert oszlopok közötti vízszintesen elhelyezett merevítő gerendák biztosították a teljes sáncrendszer „együttműködését”, vagyis megadták a szilárd szerkezetet. (12. kép)

Végső soron ez az erődítési technika legkésőbb a XIV–XV. században keletkezhetett és folyamatosan megújítással a XVI–XVII. században is megvolt. Ezt bizonyítják az erre a korra datálható különböző kerámialeletek is.

Ugyancsak a *nárciszosi-basakerti* várban tártuk fel 1988-ban a *második román- és gótikus nagy egyházi központunkat*.¹⁹ (5–6. ábra)

A Szt. Egyed téglatemplomtól északra kb. 50 m-re lévő kiemelkedésen került elő egy másik, egy nagyobb méretű kőtemplom alapja. Először a kőtemplom apszisának a kiszedett falmaradványai és az északi és a déli hajófal, széles, nagyobb kőtömbökből épített alapfalai kerültek feltárássra. Ezek alapján is elmondható, hogy egy legalább 25-30 m hosszú és 10-15 m széles szakrális építmény maradványait tártuk fel. A templom szentélyében feldúlt téglasírok, míg a hajóban kevésbé bolygatott temetkezések voltak. (Sajnos mind melléklet nélküliek!) (3. ábra)

A templomhoz egy nagyobb kiterjedésű: K-felé 20-30 m-re, míg É-felé a törökfürdő É-i faláig, valamint D-re 50 m-re is kiterjedő templom-körültemető tartozott. Ezek sírjai is Ny-K-i tájolásúak voltak. (A szegényebb külső, melléklet nélküli temetkezések maradtak meg bolygatatlan állapotban.)

Sajnálatos az is, hogy a temető É-i felét az 1566 után épített török gőzfürdővel nagyjából tönkretették, illetőleg megbolygatták.²⁰ (7. ábra)

Ez a templom az Árpád-kori téglatemplomunkkal, a falu egyházával lehet egykorú! Az építmény azonban kétszer akkora és monumentálisabb, kőből épült, központibb helyen elhelyezett templomot mutat. Szerintünk ez volt a forrásokban említett Szent Miklós bencés apátság. Nagy Gergely építéssel együtt azt is feltételezzük, hogy a gótikus templom átadása során megtalált kőfaragvány eredetileg ezt a bencések és a Tibold nemzetség díszesebb, kegyúri temetkezőhelyét díszíthették.²¹ (Ha ezt feltételezzük, akkor a gótikus templom építéskor a bencés apátság épületének is komolyabb átalakításon kellett átesnie, valószínűleg még a XIV. században!) (4-7. ábra)

Ez a szerzetesrendi templom is fennállhatott valamilyen formában a török-korig.

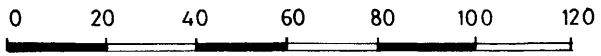
A *nárciszosi-basakerti* vár közepén, a legkiemelkedőbb részen 1988-ban előkerült bencés kolostort és a hozzá tartozó szakrális területét; így a temetőjét is egy nagyméretű török gőzfürdő felépítésével bolygatták meg, illetőleg tették tönkre. (7. ábra)

*A török-kori gőzfürdők, vagyis hamam-unk az 1988-as feltárásunk során a cseresznyefasor közepén, a bencés templomtól 5-10 m-re került elő. (A temetőre ráépítették a fürdő alagsori építményeit!)*²²

Az épület alapfalai maradt meg. A teljes hypocaustum-rendszer kirajzolódik. A padozatot alátámasztó téglapillérek alatt áramlott a meleg levegő, amely a falba épített kúrtőkön keresztül jutott ki a szabadba. *A fürdő falazatának vizsgálatokor két építési periódust különböztetünk meg. Az épület keletnyugati tengelyére szorosan fűzhető helyiségek és a vízvezető csatorna irányába eső kamrák mutatnak egy építési kort. Ehhez délről kapcsolódik egy lényegesen gyengébb minőségű téglafalazatból készült nagyméretű helyiség. (Ez tehát később épülhetett a használatban lévő fürdőhöz.) A fürdők lineáris tervezésű volt.*

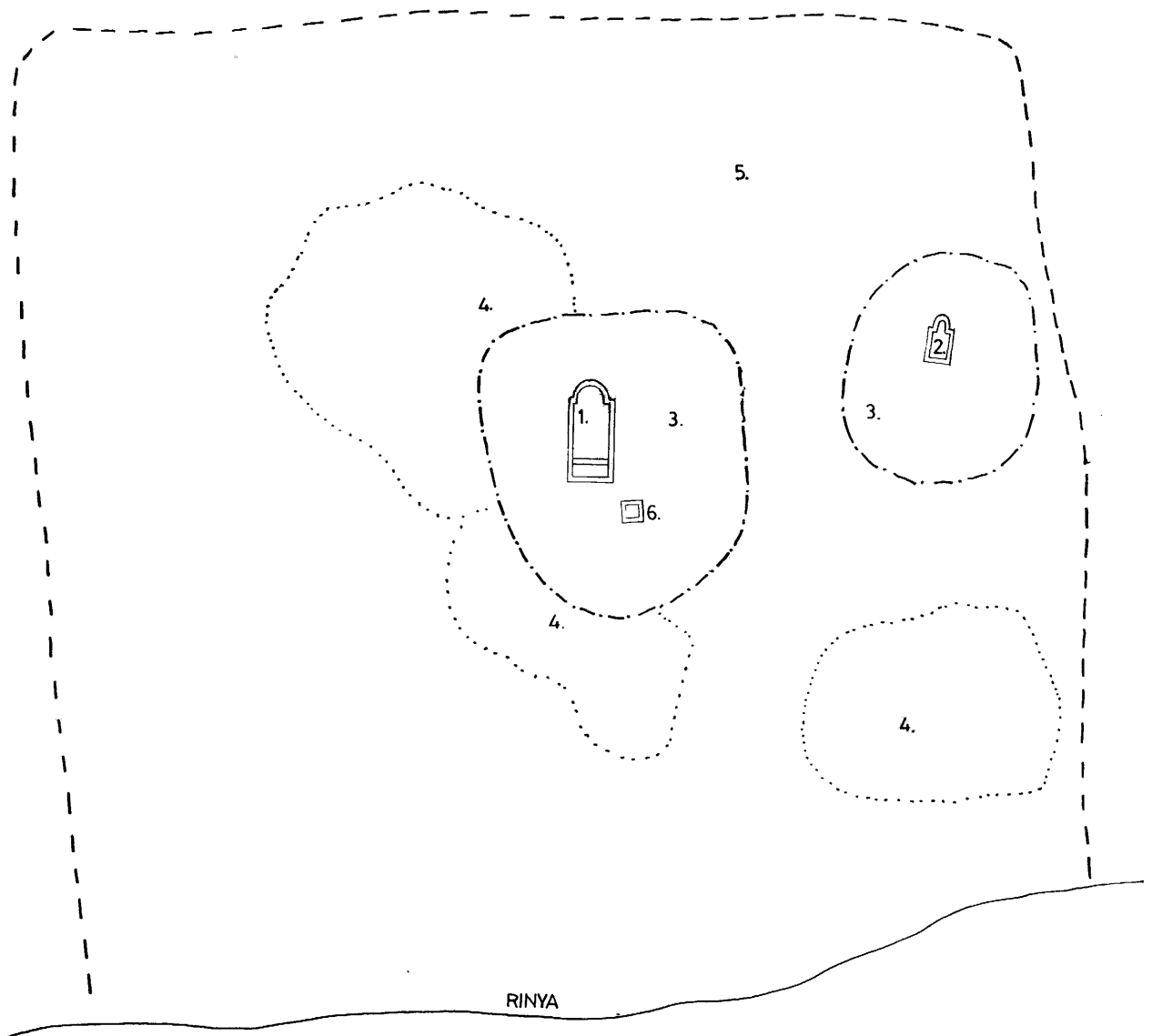
Ez a tipikus török fürdő leginkább a pécsi ún. Memi pasa gőzfürdőjéhez hasonló. *Kutatástörténeti szempontból ugyancsak fontos az 1989-ben feltárt ún. török várparancsnoki szeraj.*²³ Ez nagyon érdekes együttes, mert itt még az épület tömege is elképzelhető. Keleten egy fürdőrésszel, illetőleg nyugaton az ún. lakórésszel. A fürdő rész alatt csatornarendszer, vagyis padozati fűtés létezett, amelyet egy súlylyesztett kemencerendszerből fűtöttek! Hozzá tartozott a nagyméretű, téglából épült lakórész, vagyis a palotaszárny. A két épületrész között nyitott csarnok, vagy inkább fedett kivezető lehetett. A külső terepszint alapján úgy tűnik, hogy a fürdő és a palota padlószintje azonos volt. Az alaprajzból a közös lefedést is feltételezhetjük. *Ez az épület a város épület-maradványaitól távol, de a vár központjában került elő. Kiemelt helyen, fallal körülvett kertben állt. Valószínűleg így feltételezzük, hogy a mindenkori török várparancsnok palotája lehetett.*²⁴ (7. ábra)

BABÓCSA-BASAKERT

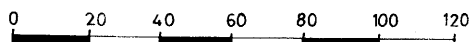
1. SZ. MIKLÓS BENCÉS TEMPLOM
2. SZ. EGYED PLÉBÁNIA
3. TEMETŐ
4. TELEPÜLÉS
5. TELEPÜLÉS HATÁRA
6. TEMETŐ KÁPOLNA

E

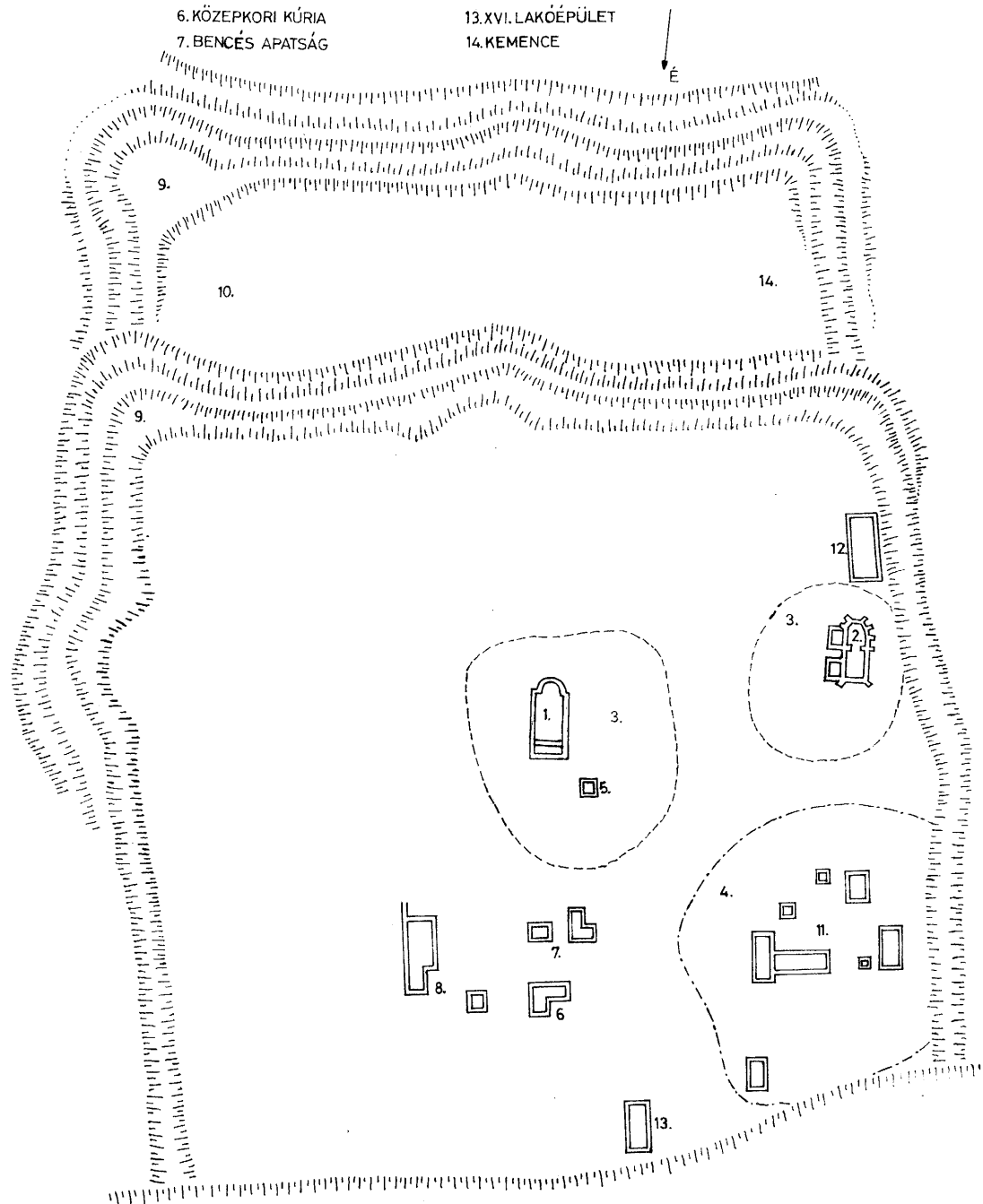

5. kép: Babócsa-Nárciszos Árpád-kori településtörténeti képe (rekonstrukció)

BABÓCSA - BASAKERT

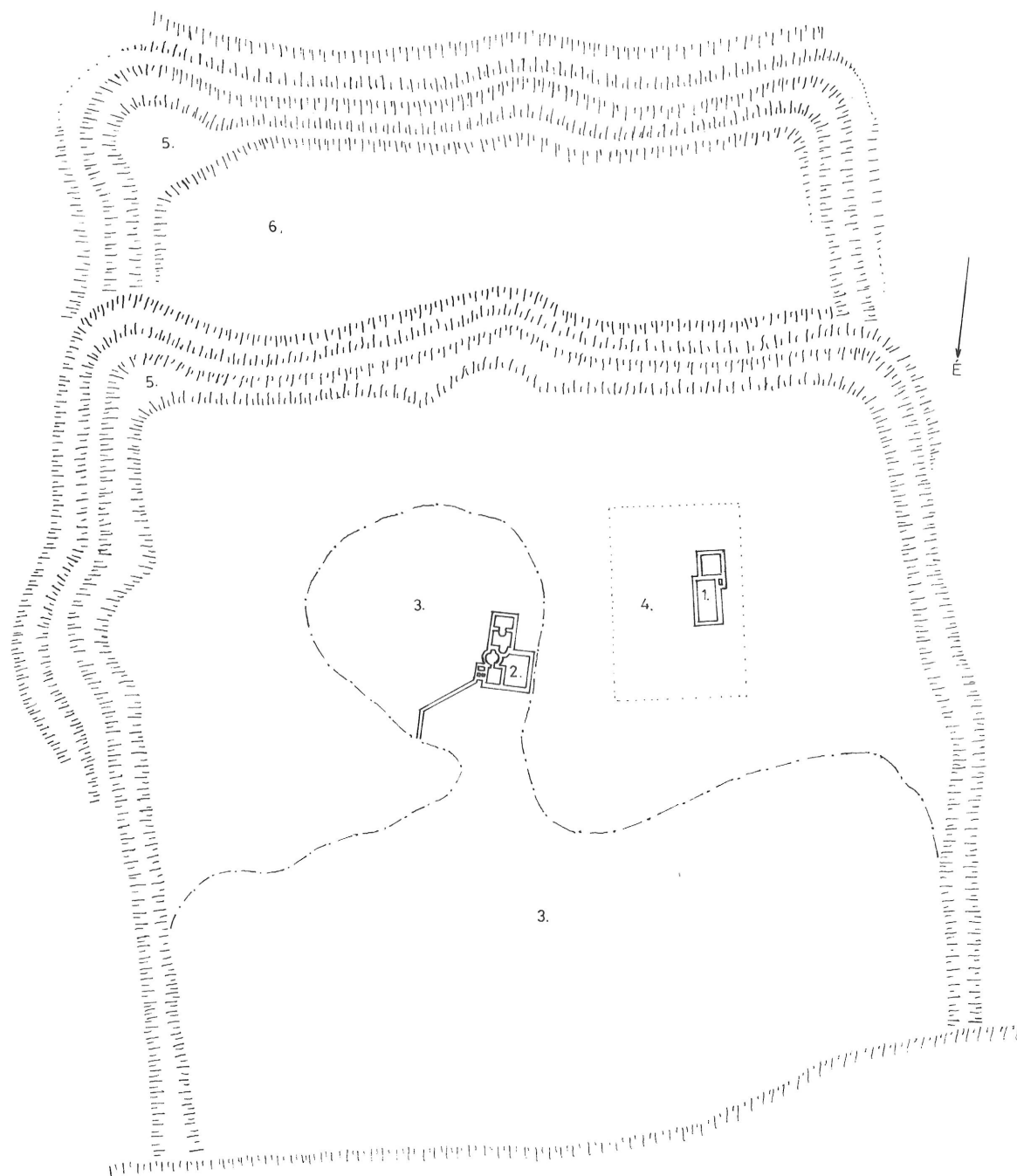
1.SZ. MIKLÓS BENCÉS TEMPLOM	8.KÖZÉPKORI LAKÓÉPÜLET
2.SZ. EGYED PLÉBÁNIA	9.SÁNC
3.TEMETŐ	10.ELŐVÁR
4.TELEPÜLÉS	11.KÖZÉPKORI LAKÓÉPÜLET
5.TEMETŐ KÁPOLNA	12.ZARÁNDOKHÁZ
6.KÖZÉPKORI KÚRIA	13.XVI. LAKÓÉPÜLET
7.BENCÉS APATSÁG	14.KEMENCE

6. kép: Babócsa-Nárcisos középkori településtörténeti képe (rekonstrukció)

BABÓCSA - BASAKERT

1. TÖRÖK PALOTA MAGÁNFÜRDŐVEL
2. TÖRÖK GŐZFÜRDŐ
3. TELEPÜLÉS
4. PALOTAKERT
5. SÁNC
6. ELŐVÁR

7. kép: Babócsa-Nárciszos török-kori településtörténeti képe (rekonstrukció)

1989-ben a Szt. Egyed templomtól Ny-ra kezdtük el a mezőváros házainak, településhelyeinek először csupán a szondázó kutatását is. Ennen során a Nárcisos Ny-i ásatási területén kutatóárokkaal követtük az Árpád- és középkori települések nyomait. Úgy tűnik, hogy az itt előkerült különböző korú lakóépületek – a templomok által meghatározott – Ny-K-i irányú merőleges rendszert követték. Az épületek között az Árpád-kori veremlakástól a török-kori paticsépületig minden típus megtalálható. (3–4. ábra)

1989-től végeztük el a nyugati ún. Rinya-felé eső mezővárosi rész feltárását. A szabályos utcarendszert kirajzoló épületnyomok között (az alaprajzi kontúr alapján!) 13x10 m-es, valamint átlagosan 8x5 m-es házak döngölt alapjai, illetőleg a külső fal szélei kerültek elő. Olyan nagy épületet is találtunk, amelynek a szélessége a 10 m-t is meghaladta. Ennek lefedését csak akkor képzelhetjük el, ha kétraktusos épületre gondolunk.²⁵ Ez tehát nem egy egyszerű lakóépület lehetett, hanem a XIV–XV. századi fogalmak szerint rangos, polgári palota. Ugyanezt látszanak igazolni az előkerült leletek is, melyek közül ki kell emelnünk a szépen megmunkált reneszánsz könyvdíszot, aminek tulajdonosa csak módosabb ember lehetett. Egy nagyméretű épület téglá- és paticsdörmelékei között falfestés csodálatos épségben megmaradt töredékét sikerült megtalálnunk. Az agyagtapasztású, nyers falon fekete festésű, geometrikus díszítés látszott. A mintegy 10 cm oldalszélességű négyzetbe az oldalvonalig érő felezők és átlók alkotta csillagdísz festettek. A látszólag egyszerű díszítés a teljes falfelületet kitöltve, mozgalmas belső textúrát alkotott.

Ezek a középkori épületek különféle méretű és típusú szemes, illetőleg reneszánsz zöldmáz, növénymintás kályhacsempés kályhával rendelkeztek.

1990-ben a törökfürdőtől északnyugatra, illetőleg a bencés apátságtól nyugatra lévő északi területen középen egy téglafallal, belső tűzhellyel, kályhával rendelkező, több osztású, nagyméretű XIV–XV. századi (kúria) téglá alapfalai kerültek elő (mérete: 25x12 m). A kúriához, illetőleg a többosztású, házhoz tartozó belsőségből kerültek elő a későbbi időszak (török-kori) szemétdödre.

Nagyjából az említett, többosztású épülettől délkeletre, vele párhuzamosan kezdtük el egy nagyobb méretű építmény (palota!) téglafalának és a padozatának a feltárását.

Ezek a középkori épületek a török-korban is továbbélhettek, mivel a környékükről nagyobb számban kerültek elő a különböző formájú tároló, illetőleg szemétdödrök. 1991-ben ezen a területen sikerült meghatározni a bencés-monostorhoz tartozó temető nyugati határát is. Itt a legszélső síroktól nyugatra eső területen érintetlen település-maradványokat találtunk. Ettől még nyugatra haladva (ld. 7. 8. sz. ábra) azonos falszerkezet nyoma látszik, amelynek anyaga

a gótikus templom téglá anyagával megegyező. (Mivel ez a fal épülethez nem tartozik, elképzelhető, hogy az itt álló fal nem épületet, hanem temetőhatárt jelölt.) A temetőn belül egy négyzetes épületet is azonosíthatunk. A temetőkerítésen kívül voltak a leglényegesebb téglá-kőépületek. Ezek egy L alakú kolostor, mellette lévő gazdasági épület + főúri palota maradványai is lehettek.

Itt Ny-on figyeltük meg a temetőkerthez simuló Árpád-kori ún. szolgáltató-település házait, amelyek alól XII–XIII. századi kerámiákban baromfi csontok kerültek elő, egyfajta építési áldozat gyanánt.²⁵ (8–10. ábra)

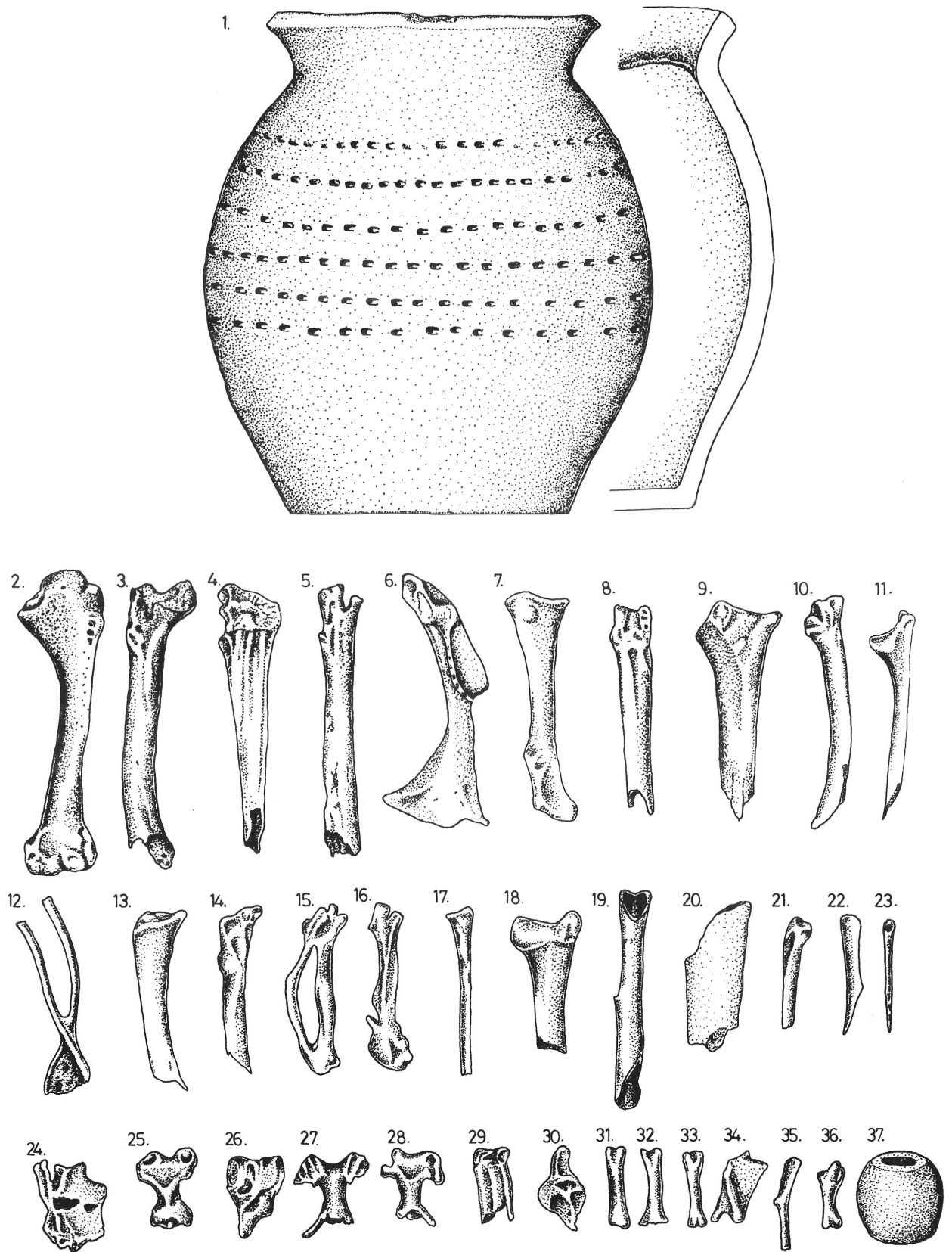
1992-ben a bencés monostor Ny-i és a D-i részén tártunk fel egy félszáz síros temetőrészt. Megtaláltuk a monostor-templom Ny-i bejárati része előtti román-kori csarnokrész kőfalmaradványait is. Belőle egy korai téglasíros csontvázmaradvány került napvilágra. (11. ábra)

Végső soron, ha röviden értékeljük a babócsai nárcisos vár kutatási eredményét, akkor megállapíthatjuk, hogy ezt is a Szent István utáni pártharcokban résztvevő Tibold nemzetség (1038–1060) kaphatta meg. Babócsa 1231-ben Theobald leszármazói: Budur comes idősebb fiainak, Jakabnak, Kozmának és Petkének osztályrészeként szerepelhetett, mint a körülötte fekvő nagyobb birtoktest „predium principaléja”. Ehhez a babócsai nemzetségi birtoktesthez megközelítőleg 10–12 név szerint ismert, míg a lábodi uradalomhoz ugyancsak egy tucatnyi település tartozhatott. Kétségtelenül a Tiboldok itt a nárcisos részen alapították a Szent Miklós tiszteletére szentelt Benedek-rendi apátságot is (első említése 1348-ban). Az itt lévő előbb falu, majd a XV. sz.-tól oppidum Babócsa plébánia-egyházát Szent Egyednek szentelték (1248, 1334.)²⁶

Ezek feltehetően egy-egy települési egységnek vagy magnak, végső soron nemzetségi központnak az egyházai lehettek, amelyet jelenlegi formájában a XIV. századtól erősített meg. (12. ábra)

A vár déli, külső szélén teljesen feltártunk egy különleges szentélyű, nyújtott és a tiszszög hat oldalával záródó, támpilléres kiképzésű, 25x10 m-es gótikus egyházat is. Valamint a tőle pár m-re északra lévő, ezt korban megelőző, halszálkás építési technikával készült patkóíves szentélyű, XI–XII. századi templomot, amely a falu, illetőleg a város egyháza volt.

Végső soron a nárcisos várban a megyében — a Somogyvár után a második — alakos kőfaragványokkal díszített Szent Egyed-egyház maradványait hoztuk a felszínre. Vagyis az Árpád-kori Babócsa falu, majd mezőváros központi egyházai kerültek elő, a későbbi zárandokházzal, átépítésekkel, valamint a falu, illetőleg a mezőváros házaival, településeivel. Ettől északra, már a várossá-alakuláskor (XIV. század) erősített település legmagasabb pontján került elő egy kőből épült, legalább 25–30 m hosszú félköríves záródású, a XI. században épített templomterü-

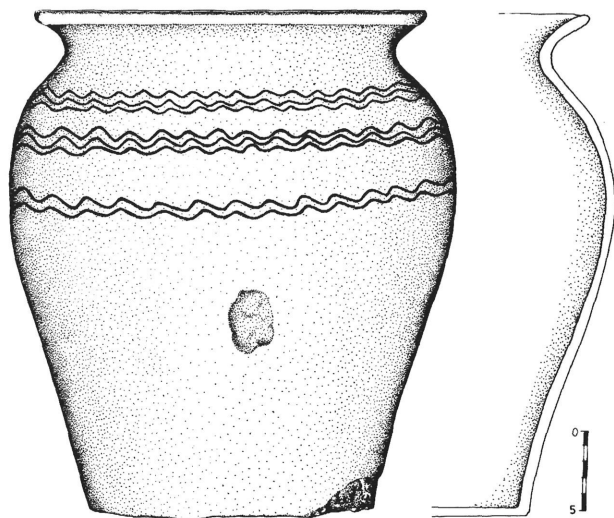

8. kép: Árpád-kori építési áldozat edénye a tyúkcsonatokkal

let. Ez lehetett a Szent Miklós tiszteletére szentelt bencés apátság, amelyet körben temető kert vett körül. (Átlag 50x50 m-es körben.) A templomtól DNy-ra egy négyszögletes, kisebb temető épület, valamint a temetőn kívül egy L alakú kolostorszárny is állt. Mellette gazdasági, illetőleg a közelében világi, főúri épü-

lettel. Itt Ny-on figyeltük meg a temető kerthez simuló Árpád-kori ún. szolgáltató-település házait, amelyek alól XII–XIII. századi rádlizott, pontsor-díszsel, párhuzamos vonaldíszítéssel ellátott fazekakban, valamint nagyméretű kancsóban baromfi csontok kerültek elő, teljesen sértetlenül. Ezek a halvány, sárgásszürke, jellegzetes Árpád-kori kerámiákba rejtett csontok építési áldozatul szolgáltak az Árpád-kori Babócsa egyik legkorábbi, monostormenti települése lakóinál!

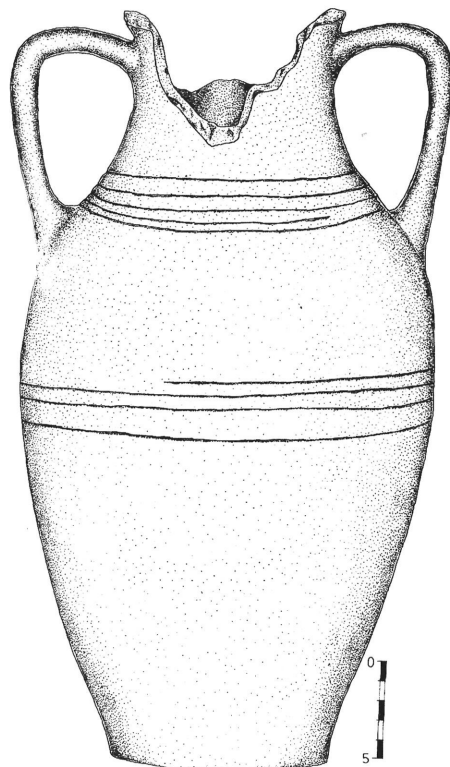
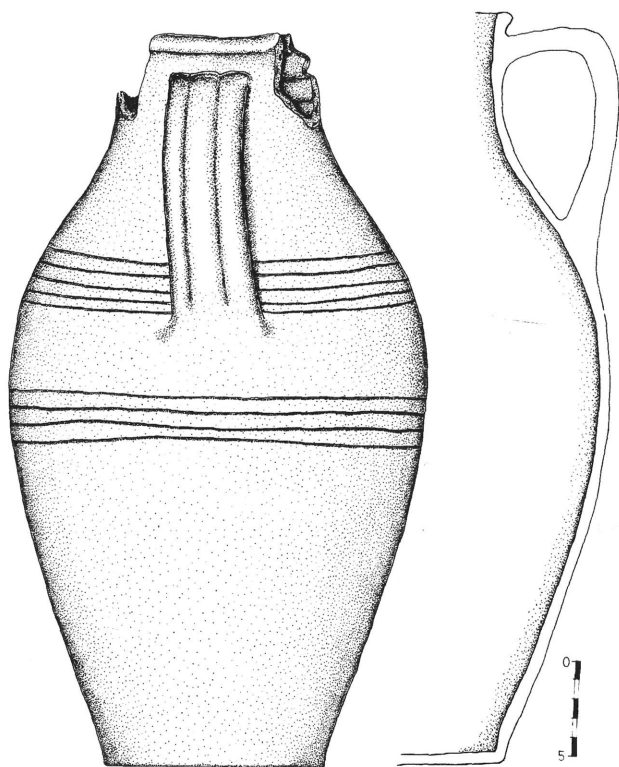
Kutatásainkból természetesen az is kiderült, hogy ezt a nagyméretű várat a török foglalás után (1566.) a török is erődítményként, településként használta. (A török-kori város házai, gőzfürdője és a parancsnok – fürdővel rendelkező – palotája is előkerültek.) (4. ábra)

9. kép: Árpád-kori építés-áldozati fazék

2. A babócsai nárciszosi-basakerti vár Árpád- és középkori településtörténeti képe²⁷ (4. ábra)

A rövid kutatástörténeti fejezetből már kiderült, hogy a feltárt területünk két alapvetően fontos szerkezeti egységre tagolódik. Vagyis világosan megfigyelhető az egyházi és a világi terület erős elhatárolódása egymástól. Ugyanakkor nagyon jól megfoghatók a különböző időbeli periódusok elhatárolódásai, változásai is. A kezdetektől, azaz a XI. századtól a XVII. század végéig (vagyis a töröktől való 1686-os visszafoglalásig) öt nagy településszerkezeti változás követhető a vár, illetőleg a település életében.

10/1-2. kép: Árpád-kori építés-áldozati kancsó

Az I. periódusban (XI–XIII. század) (5. ábra) létezett a bencés monostor, a kicsi rendházzal. Érdekes, hogy a monostorhoz tartozó temető ovális alakban, fallal, árokkal kerített. A monostorhoz főképpen Ny-ról tartozó laikusok és szolgáltatók településrészeiről kisebb méretű, alapozás nélküli épületek kerültek elő. Ide sorolhatók — a később tárgyalásra kerülő — cserépedénybe rejtett ún. építési áldozatok. (8–10. ábra)

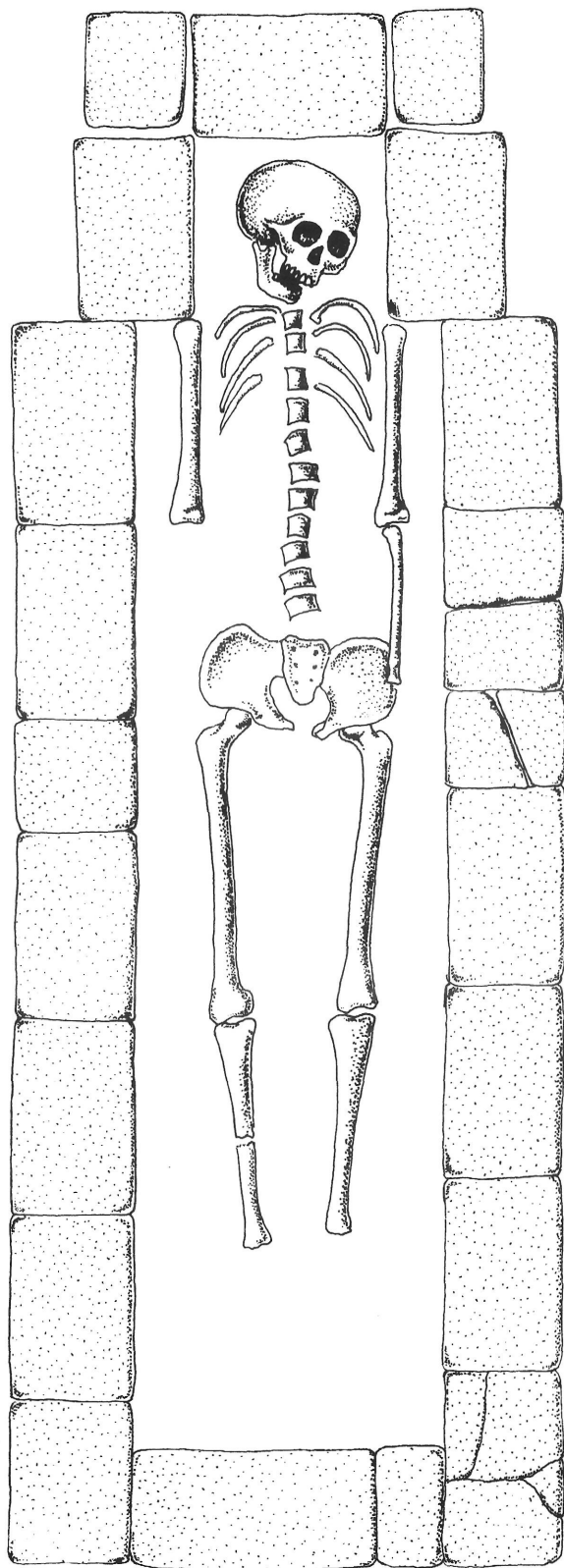
A monostor együttestől D-re párhuzamosan állt a falu román-kori egyháza a temetővel; tőle Ny-ra a falusi településsel.

A II. periódusban (XIII. század vége – XIV. század eleje) (5. ábra) a régi bencés templom és temető (11. ábra) átépül, átalakul. Egy nagyobb L alakú rendház is épül. Ugyancsak megépül a nagyméretű főúri épület is. Még működik az egyházhhoz tartozó szolgáltatótelepülés is. A régi falu mezővárosi településsé növekedik. A román-kor plébánia temploma még áll a temetővel. Ugyanakkor téglalap alakú formában megerősítik sánccal és árokkal a területet. Kiépül külön az elővár a kézműves teleppel (ld. kerámiaégető kemence, stb.).

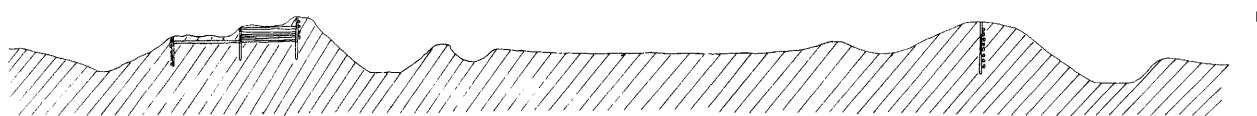
Vagyis a XIII. század vége és a XIV. század eleje az a *nárciszos-basakerti* időszak, amikor kialakul a vár erődítetttség igénye. (12. ábra) A bencések átépítik a templomukat és új rendházat is építenek. Ugyanakkor a főúri épület (Tibold nemzetség tagjai, Babócsai család) is a központban helyezkedik el. Láthatólag a bencések erősek, átépítéseket szerveznek. A bencés temető egy temetőépülettel az új rendház felé terjeszkedik. (Az É-ra lévő épületek miatt a temető torzított formát vesz fel.)

A III. periódusban, a XIV. század vége és XV. század elején (6. ábra) a megerősített településen, váron belül működik a bencés templom és temető, valamint a rendház, a szolgáltató településével. Ugyanakkor a régi jelentőségét fokozatosan elveszíti a bencés központ.²⁸ A faluból mezővárossá fejlődő polgárság elsősorban a zarándokhelyet fejleszt. A kisméretű Árpád-kori plébániatemplom helyén gótikus stílusban, nagyobb formában felépítik az új plébániatemplomukat. A plébániaegyház 1390-ben búcsújogot kap és mellette nagyméretű zarándokházat emelnek. A városi építkezés meggyorsul. Új házak, paloták épülnek. A mezőváros központja a civitas lakóépületei irányába tolódik el, de még jelentőséggel bír a főúri épület is. A monostor melletti településrész ugyanakkor elveszti jelentőségét. A kézműves-település viszont felfejlődik. (Ez a kor, amikor festett vakolatot alkalmaznak a lakóépületek belső díszítésénél, megjelenik a gótikus kő- és téglaborda. Az új pecsételt díszkerámia is gyakori!²⁹

A IV. periódus (a XV. század XVI. század közepéig tart) az ún. *Marczali-Báthori főúri időszak*,³⁰ (6. ábra) amikor az új kegyurak alatt a bencések teljesen lehanyaglanak, épületeik pusztulásnak indulnak! (Mindkét család a ferencesek, így pl. a segesdiek patrónusa!)

11. kép: A bencés apátság csarnokában feltárt téglasír

12. kép: A nárciszosi vár sáncának rekonstrukciója az 1989/1. számú kutatóárok alapján

Virágzik a mezőváros, több kúria épül és a főúri palota is átépítve áll. Reneszánsz könyvdíszek, díszes fémtárgyak és kerámiák kerülnek elő. A plébániaegyház is bővül és a zarándokház is áll.

Az V., az utolsó periódus (az ún. török időszak 1566–1686 között). (7. ábra)

A korábbi magyar bencés és mezővárosi központ elpusztul, romokban állhat fenn. A bencés monostor mellé a temetőbe épül a török gőzfürdő. (Valószínűleg az épület raktárnak marad meg!) A település lakóházai is az ún. gőzfürdő központ körül szétszórtan, félkörívben helyezkednek el; többnyire rendezetlenül. A nárciszosi-basakerti vár kiemelt rangú háza (a helyőrség parancsnok?) körülkerített, főrangú épülete. Itt magánfürdő és külön kerített kert (nárcisszal) szolgáltatta a kényelmet.

Több kisebb épület, raktár elszórtan állt, szinte mindenütt. A mezővárosi plébániaegyház területén, a temetőben is török településnyomok kerültek elő. (Jellegzetes leletanyaga a többezerre tehető török kerámia, kályhák, bronzok és vasleletek, valamint a nagyszámú állatcsontok.)

3. Árpád-kori építőáldozat maradványai a babócsai-nárciszosi bencés apátság szolgáltató településénél (8–10. ábra)

Az 1991-ben folytatott régészeti kutatásaink során rendkívül érdekes leletek kerültek elő a bencés monostor temetőjén kívüli Árpád-kori szolgáltató településről, illetőleg a kolostor épületének padozata alól.

Ha a 91/6. kutatóárok (ÉD-i irányú) leletét vesszük, akkor az árok D-i végétől 5 méterre, az árok közepén, 30 cm-es mélységben került elő egy kicsit töredékes, enyhén ferde peremű, a válltól a derékig rádlizott mintájú, sárgás színű, szemcsézett aljú cserép-fazék; benne szárnyas állat (1–36 db) csontjával, illetőleg egy szürkés-fekete átfúrt gyönggyel. (8. ábra)

A lelet közvetlenül a temetőhatár ÉNy-i szélénél húzódó Árpád-kori település D-i végénél, a jellegzetes téglapadlótól (kolostor, főúri palota, stb.) távolabb került a felszínre). Egy feketés, állatcsontokkal és Árpád-kori telepkerámiával bővelkedő folt; gödör D-i széléből. Külön érdekessége, hogy a fazék szájjal felfelé, egyenesen állt a földben, vagyis eredetileg így talpára állítva áshatták el. Az Árpád-kori kerámiák ezen rádlizott díszű jellegzetes darabjai inkább a XII. századra datálhatók.³¹ (Mérete: M: 18 cm, Sz: 17 cm, Talpátm: 10,6 cm.)

A leletekhez csatlakozik az ugyancsak az 1991-ben folytatott feltárásunk 91/8. számú (NyK-i), a monostor temetőjét, illetőleg a hozzátartozó települést; kolostort átmetsző árok két kerámia lelete. (9–10. ábra) Az egyik, amelyik az ún. L alakú kolostorszárny és közvetlenül a K-i padozata alól, a 91/11. számú árok K-i végétől 16,2 m-re, az É-i tanufalban — a mai felszíntől számított — 35 cm-es mélységben került elő. Ez egy 15,5 cm magas és 13,5 cm széles (talpátm: 9 cm) a 91/6. sz. árok fazekához hasonló hajlítotabb nyakú, enyhén gömbölyített peremű, a vállon két hármás, míg a derékon egy kettős hullámköteg-díszsel ellátott, sárgás-pirosas színű alul szemcsézett fazék volt. (9. ábra) Ugyancsak álló helyzetben, tehát szájával felfelé ásták be. Belőle semmilyen lelet nem került a felszínre. Típusa alapján inkább a XII. századra, legkésőbb a XIII. század elejére datálnánk.³² Világos, hogy egy ugyancsak itt elterülő Árpád-kori település rétegét datálja, amely közvetlenül a kolostorszárny padozata alatt húzódott.

Külön érdekes az ugyanebben az árokban (a fenti lelettől 21,5 m-re, vagyis az árok K-i falától 62 m-re a délitől 55 cm-re 1,4 m-es mélységben talált törött szájperemű, két fülű, 36 cm magas, 21 cm széles és 10,4 cm-es talpátmérvével rendelkező, sárgás színű kancsó. (10. ábra 1–2.) A ritka leletként, szinte analógia nélkül előkerült edény amfóra szerű, vállán négy vonalkázott dísz, míg a derekán ugyancsak hasonló színű vonaldísz figyelhető meg. Ez is szájával felfelé ázott állapotban, de minden lelet nélkül került a felszínre. Korát a rétegében előkerült XII–XIII. századi hullámvonalas kerámiák adják. Vagyis véleményünk szerint a kolostorhoz Ny-ra álló Árpád-kori építmény, valószínűleg gazdasági épület, ún. gödörépítmény rétegéhez tartozhatott. (Falakra, vagy gerendaépítményre utaló nyomok nem kerültek elő.)

Milyen értelmezését adhatják ezeknek a nyilván nem véletlenül elhelyezett edényleleteknek? Láthatuk, hogy mindhárom kerámia kézikorongon készült, de jó minőségű és szépen formált, XII–XIII. századi edényre utalnak. Az egyikben (91/6. ká.) előkerült nagyszámú szárnycsont a Fodor István által Jászágórról közölt XIII. századi ún. áldozati edény értelmezését kínálja. Fodor³³ összefoglalásában szerepel, hogy Méri István a kardoskúti XII. századi félig földbeásott lakóház DNy-i sarka közelében egy gödörben kakas csontvázát találta. H. Gyürky Katalin az egykori Buda külvárosában álló Szent Péter plébánia-templom szentélyének padlója alatt egy XIII. századi

korsóban jórészt elhamvasztott baromfi csontokat lelt. Legutóbb pedig *Horváth István* Esztergom-szentkirályi ásatásán kerültek elő Árpád-kori edények, amelyeket szájjal lefelé ástak el, s bennük csirkecsontvázat vagy tyúktojás héját találta az ásató, az egyik edény alá pedig vasszőget szúrtak. Ez utóbbi leletek érdekessége, hogy láthatóan nem álltak kapcsolatban épületekkel. Ugyancsak *Fodor* közli,³⁴ hogy *Gömöri János* szíves szóbeli közléséből tudom, hogy az utóbbi időben jónéhány újabb építőáldozat került elő Sopronban." (Ezek viszont *Nováki Gyula* szerint barokk-koriak.)

A *Fodor* közlése nyomán ismert jászágói, vállán számbenyomással díszített, XIII. századi fazék egy tyúk csontvázat, illetőleg tyúktojás héját tartalmazta. A 23 csontból álló lelet arra utal, hogy akár „egészben”, feldarabolás nélkül helyezhették el a szárnyast az edényben. A mi *babócsai*, vastagabb csontú szárnyasra, kakasra utaló csontleletünk, mégegyeszer annyi (36 db) csontmaradványa, valamint a rajtuk tapasztalt, törés, ferde vágásnyom alapján a szárnyas összevágott, feldarabolt állapotban történő edénybe helyezésére gondolhatunk. (A keskenyebb szájú edényben így helyezték el, a rítus szerint is feldarabolt szárnyast!) Tudatos és áldozati, babonás szerepét a *babócsai* leletünknek még fokozza a szárnyas mellett talált átfúrt gyöngy is. Egyet kell értenünk *Fodorral*,³⁵ amikor azt írja: ...Árpád-kori leleteink azt igazolják, hogy a kakas mellett a tyúk már ebben az időben is előfordul építőáldozatként, s mellette a tojás is hasonló funkcióban szerepel. Igaz, a tojás elsősorban a hazai és az európai agrárkultusz fontos kelléke, s más hiedelmekkel kapcsolatban is széles körben alkalmazták, pl. népvándorlás-kori és honfoglalás-kori temetőinkben a halál és a feltámadás gondolata húzódik meg a sírba helyezésének gyakorlata mögött. Az épületekkel való kapcsolatára utal az állatok első kihajtásakor szokásban lévő varázslat. Ekkor az istálló ajtajában tojást helyeztek el, vagy azt az úton elásták, s ezen hajtották keresztül az állatokat, hogy azok a nyári legelőn gömbölyűre hízzanak. A *babócsai* Árpád-kori leleteink a bencés monostorhoz tartozó szolgáltató település XII–XIII. századi házainál, építményeinél tölthettek be hasonló babonás építési áldozati funkciót. (A 6. sz. kutatóárok szárnyas csontot tartalmazó lelete feltétlenül.) Viszont ide tartozhatott a lakóház, vagy gazdasági épület alá elhelyezett két azonos korú, leletnélküli kerámia (fazék, illetőleg kancsó is). Az előbbinél a babonás népi építési áldozat teljes gondolatköre, illetőleg formakincse jelent meg (fazékban elvagdalt szárnyas egy gyönggyel!). Az utóbbiban, amely a kolostorszárny épülete, illetőleg gazdasági építménye alá került, már csupán a kerámia, az áldozati tárgy (tojás, tyúk stb.) nélkül került elhelyezésre. Ez utóbbit az erősen vallásos közeg tiltó hatásával is magyarázhatunk. (Így az építő nem mert csak részleges áldozati formát gyakorolni.) Ebben lehetett akár az az

építési irat is, amelynek mára már semmi nyoma sem maradt meg!

Mindenesetre leletünk rendkívüliségét adja, hogy egy bencés monostor közvetlen közelében, annak az ún. szolgáltató településénél, vagyis a középkori vallási élet közvetlen közelében élő magyar népesség-nél tárhattuk fel régészeti ásatásunkkal. Ami azt is bizonyítja, hogy a XII–XIII. századi *babócsai* magyarságnál még milyen erőteljesen élt ez a szokás, vagyis a babonásnak tartható teljes, illetőleg részleges építési áldozat.

Összegzés

Összegezve röviden a *babócsai-nárciszosi* település, illetőleg vár 1984–1992. közötti ásatását, akkor a bevezetésben felvetett kérdések közül a legfontosabbakra sikerült választ adnunk. Vagyis sikerült meghatározoznunk Somogy megye legnagyobb Árpád-és középkori várának nemcsak a korát (XIII–XVII. század), hanem építési szerkezetét, illetőleg belső településének az objektumait és azok építési periódusait.³⁶ (3–7. ábra)

Láttuk, hogy a Tibold nemzetség kegyúri apátsága, temetkező helye, a vár központi helyén álló Szent Miklós monostor milyen települési szerkezettel, (kolostorral, temetővel, gazdasági szervezettel, pl. szolgáltató település stb.) rendelkezett. Azt is megfigyelhettük, hogy ez az igen jelentős, nagyméretű kb. 30 m-es egyházzal, többszáz síros nagykiterjedésű, kerített temetővel rendelkező apátság a XIV–XV. századra hogyan veszíti el prioritását. Még megéri azt, hogy fénykorában, a tatárjárás után komoly védelmi rendszerrel, várral erődítik meg. Csakúgy, mint a tőle D-re kb. 100 m-re lévő, XI–XIII. századi Babócsa falu román-kori templommal (13x8 m), temetővel rendelkező települését, amely a XIV. századra kiterjedt mezőváros lett. S így az új kézműves rétege, mezővárosi polgárai fényesebb, gótikus egyházat, vagy zárándokházat emeltek a XIV–XV. században. Valószínűleg az új kegyurak, (akiknek curiája, palotája a monostortól Ny-ra található) a Marczaliak, Báthoriak segítették elő ezt az új irányú szellemi és gazdasági átalakulást. (A Marczali-Báthori család a XIV. századtól a ferenceseket, és a városi átalakulást, polgári-mezővárosi réteget kiemelten támogatta!)³⁷ A *nárciszosi-basakerti* bencés monostor melletti XII–XIII. századi települések építményeinél (házainál, gazdasági épületeinél) megtalálhattuk a XII–XIII. századi magyar lakosságnál ismert, babonásnak is tartott szokásokat, az ún. teljes és részleges építési áldozatot is. Ennek rövid bemutatása fontos adatokkal szolgált az országosan mintegy féltucatnyi helyről közölt szokás régészeti vizsgálatához. Csakúgy, mint ahogy világos képet nyerhettünk az erődített helyen, várban élő *nárciszosi* mezővárosi polgárság XIV–XVI. századi építési szokásairól, lakáskultúrájáról. (3–6. ábra)

A középkor (XIV–XVI. század) lakóháztypusai Somogyban a *bodrog-búí*, *segedí*, de főképpen a *babócsai* mezőváros ásatásaiból ismertek.³⁸ Ezeket a nem teljesen jobbágyi, hanem inkább városi fejlettebb polgári közösségek háztípusai figyelhetők meg.

Babócsa-Nárciszos várában a többszáztagú téglaházaktól (az ún. kúriáktól) egészen az egyszáztagú patics házakig szinte minden forma megvolt. A *babócsai* ún. zárandokház gótikus bordázattal, díszes boltozatos termekkel is rendelkezett. Csakúgy, mint a *segedí* XIV–XVI. századi curia, illetőleg gótikus polgárház. (Ezekről a típusokról tért el a *bodrog-búí* és a *babócsai* papi lakóház, ahol ilyen díszes gótikus építészeti emlékeket nem figyelhettünk meg!) Mint a *segedí* XIV–XVI. századi ún. papi háznál, ahol a többszáztagú téglakúriát ugyancsak gótikus kőboltozattal látták el. A *babócsai*, *bodrog-búí* paplakok, illetőleg ún. monostorrészek a *segedí* nagyméretű és többszáztagú, a török-korban magtárnak is tartható téglapítményekkel azonos korúak, illetőleg azonos építkezési stílust képviselnek.³⁹

Ezek tehát a XIV–XVI. századi ún. mezővárosi polgári és papi lakáskultúra részei. (Egyedül *Segesden* figyelhetjük meg az egyszerűbb, jobbágy vagy parasztlakosság deszka, illetőleg boronaházait!) Itt és *Babócsán* is ezek a török-kori egyszerű sövényfonatos, deszka és agyaggal tapasztott gerendás, egy- és többszáztagú építmények (sütőházak, istállók és lakóházak!) számtalan variációt mutattak.⁴⁰ A feltárt *babócsai* XVI–XVII. századi paraszti (népi) lakóházak szinte kivétel nélkül szemeskályhás fűtő, illetőleg tűzfelberendezéssel rendelkeztek.⁴¹

Végül soron az Árpád-kor után a *Babócsán* és a *Somogyban* eddig feltárt XIV–XVII. századi lakóházak fejlettebb városiak polgárok háztípusaira utalnak.

Ugyan akkor a Tibold nemzetség *babócsai* központjában a közel tíz esztendővel ezelőtt megkezdett régészeti kutatásaink során először sikerült a kiemelten fontos államalapításkori és középkori, Dráva, Rinya menti központban lévő korai várakat, településhelyeket, valamint azok templomait, temetőit azonosítanunk és részben feltárunk. (1–2. ábra)

Az itt végzett régészeti munkánk eredményeihez hozzátartozik az is, hogy meghatározhattunk három, egymás közelében álló várat, melyből mérete és helyzete alapján is egyedülálló a nárciszosi.⁴²

Megállapíthattuk, hogy a Rinya jobb partján állhatott (a ma is látható középkori vár helyén) a Tibold nemzetség Árpád-kori földvéra és birtokközpontja. Tőle északra közel 50 méterre fedezhettük fel a jóval kisebb, (kb. 30 m-es átmérőjű) ún. Motte-típusú, XI. századi eredetű földvérat, az ún. 33-as dombot. Vele szemben a Rinya bal partján a Basakert-Nárciszos nevű részén fel is tártuk a megye legnagyobb alapterületű (4,3 hektár), téglalap alakú, átlagosan két méter magas sánccal, (12. ábra) hét bástyával rendelkező, kétrészes földvérat. 1984-ben, majd 1986-tól napjainkig ugyanis itt folytattuk az egyik legfonto-

sabb és legeredményesebb régészeti kutatásainkat. (3. ábra)

Tehát itt, a Rinya ellenkező oldalán, a bal partján figyelhettük meg a régi *Babócsa* várral rendelkező legfontosabb centrumát. Ha a megyei és az országos ún. várkutató programhoz soroljuk munkánkat, (1. ábra) akkor az 1978–1992. között *Babócsán*, *Segesden* és *Bodrog-Bún* végzett régészeti munkánk során Magyarországon először sikerült szinte teljesen feltárunk egy XI. századi német eredetű, egy Árpád-kori királynéi és egy korai magyar nemzetségtől várral is rendelkező központot.⁴³

Ha ezeket az eredményeket — a bevezetésben taglalt — várkutatósi problémákkal is egybekapcsoljuk, az is kiderül, hogy Somogy megyében a *Segesdtől Babócsa* irányában — a Rinya partján — lévő átkelőhelyek, útvonalak biztosítására kialakított földvérek, birtokközpontok, az államalapítás idején, majd az Árpád-korban is javarészen királyi, királynéi kézben voltak. Így *Atád* földvérat, révjeit és vámhelyét a *somogyvári* ispánság (Alma), valamint a délebbre lévő *pácodi* földvérat, átkelőhelyét a *szentkirályi*, a *besenyői* népek őrizték. Déli irányból — a *Babócsa* várában székelő — német eredetű Tiboldok, illetőleg a *lábodi* uradalmukhoz tartozó népei vették körül, és biztosították a királyi, királynéi uradalom falvait, valamint a *segedí* királynéi székhelyét. (1. ábra)

Babócsa-Nagyatád-Segesd útvonalnál lévő települések, várak a királyi, királynéi, Dráva menti és az északra lévő települések, birtokok közötti közvetlen összeköttetést teremthették meg. Hiszen a déli, a *Barcs*, *Belcsa*, *Aranyos* falvak, a jól jövedelmező Dráva menti kikötővel, a rév- és átkelőhelyekkel, illetőleg az *aranyosi* királyi udvarházzal együtt egészen a XV. század elejéig királynéi kézben maradtak.⁴⁴

A *Segesd-Nagykanizsa* útvonal leágazásai lehettek a *zákányi*, a *berzencei*, a *csurgói* curtisokhoz vezető útvonalak, a hozzájuk tartozó várakkal. (1. ábra)

A fontos hadiút *Zákányt*, (*Somogy*)*Udvarhelyet*, *Bélavárat* is érintő szakasza, a Dráva partján, királyi és királynéi udvarházakkal, erődítményekkel, földvérrakkal volt kiépítve az Árpád-korban.⁴⁵ (1. ábra)

Végül soron tehát az államszervezést követően, az Árpád-korban a Somogyot északról déli irányban átszelő hadiút (valamint a fontos királyi és királynéi udvarházakhoz vezető útvonalak) a király, a királyné és az általuk idetelepített nemzetségek, szolgálónépek, illetőleg a somogyvári ispánság katonai ellenőrzése alatt álltak. A déli *Babócsa-Segesd-Barcs* útvonalait, valamint a *Csurgót*, a *Zákányt*, a *Berzencét*, (*Somogy*)*Udvarhelyet*, a *Bélavárat* érintő útvonalakat — a XI–XIV. század közötti időben — elsősorban a király, királyné és a *Babócsán* székelő Tibold nemzetség uradalmának az emberei biztosíthatták. Míg a hadi út melletti Dráva parti Árpád-kori erődítéslanchoz *Bélavár*, *Órtilos* hatalmas földvéra, illetve elsősorban az ott levő curtisok biztosítására készülhett a *zákányi*, a *csurgói* vár. (1. ábra)

Kutatásaink alapján bizonyítani tudjuk, hogy ez a várszervezet működhetett Észak-, Nyugat- és Kelet-Somogyban is! Vagyis először is a korai törzsfői, nemzetségfői központok várai, mint a *Somogyvár–Kaposvár–Rupolyvár*, a *Fonyód–Segesd–Babócsa*, valamint az *Ordacsehi–Babócsa–Motte–Kisvár* típusok alkották Somogy honfoglalás és az államszervezés időszakának várközpontjait. Majd a stratégiai, hadiszempontból meghatározó fontosságú ispánsági és nemzetségi központok váraihoz, sűrűbben az utakhoz és vízi-átkelőhelyekhez kapcsolódó várak,

erődített helyek szerveződtek meg már a XII–XIII. században. Ebben a belső védelmi láncban különleges szerepet kaptak a központokhoz irányuló utaknál lévő korai nemzetségi udvarhelyek, illetőleg a későbbi királyi, királynéi curtisok, udvarházak védelmét szolgáló várak, mind *Babócsa* három vára is.⁴⁶

Közük kiemelten szerepelhet, a *babócsai-nárciszos* (*basakerti*), mivel annak az országos várkutatás szempontjából értékelhető, megközelítően teljes feltárása és tudományos értékelése is ezzel megtörtént.

JEGYZETEK

- 1 *Magyar Kálmán*: A babócsai nemzetségi központ kutatása I. Somogyi Múzeumok Közleményei 3. Kaposvár, 1978. 131-153., *Magyar Kálmán*: Ispánsági és nemzetségi központok kutatása Somogyban I. Somogyi Múzeumok Közleményei 4. Kaposvár, 1981. 43-81. (Továbbiakban: *Magyar* 1981.), Uő.: Babócsa középkori nemzetségi központjának régészeti és építészettörténeti kutatásáról (1978–1986). Műemlékvédelem, XXXI. évf. 1987. 4. 237-246., (Továbbiakban: *Magyar* 1987.), *Magyar Kálmán*: Ispánsági és nemzetségi központok régészeti kutatásának településtörténeti eredményei Somogyban (1978–1986), A Dunántúl településtörténete VII. (szerk.: *Somfai Balázs*), Veszprém, 1989. 37-47. (Továbbiakban: *Magyar* 1989.), Uő.: Babócsa története a honfoglalástól a mohácsi vészig. Babócsa története. Tanulmányok a község történetéből (szerk.: *Magyar Kálmán*) Babócsa, 1990. 15-219. (Továbbiakban: *Magyar* 1990.), Uő.: Árpád-kori és középkori lakóházak Somogy megyében Dél-Dunántúl népi építésze (szerk.: *Imre Mária*) Szentendre–Pécs 1991. közreműködésével *Cseri Miklós* 7-28. (Továbbiakban: *Magyar* 1991.).
- 2 Két íves terjedelemben egy ilyen összefoglalás, illetőleg egy fontos leletegyüttes bemutatását tervezhettük.
- 3 *Sándorfi György* és *Nováki Gyula* ettől az időtől kezdve évi rendszerességgel leírt, illetőleg felmért 6-8 egy-egy területre, régi járásra eső várat.
- 4 Ettől az időtől kezdve a rajzos felmérések mellé leírásokat, valamint rövidebb kutatási összefoglalást is adtak, ld. *Sándorfi György–Nováki Gyula*: A somogyi várkutatás helyzete. Kézirat 1985. 1-13. (Továbbiakban *Sándorfi György–Nováki Gyula* 1985. (RRM Régészeti Adattára, Kézirat és Adattár).
- 5 *Sándorfi Gy.*—*Nováki Gy.* 1985. 4-5., *Nováki Gyula–Sándorfi György*: A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig) Budapest–Miskolc 1992. (szerk.: *Csorba Csaba*) 5-147., (Továbbiakban *Nováki Gy.*—*Sándorfi Gy.* 1992.); *Kubinyi András*: Középkori váraink néhány kérdéséhez. Műemlékvédelem XXXVI. 1992. 2. 117-121. *Nováki Gyula* szerint a Nógrád megyei ilyen várak is nagyon fontosak, ld. lektori véleménye és Műemlékvédelem 1991–1992. számai.
- 6 *Nováki Gy.*—*Sándorfi Gy.* 1992. 72-78.
- 7 A Babócsa-Nárciszos Basakert-Gyümölcsös néven ismert váregyütteséről szinte semmilyen forrásadat nem állt rendelkezésünkre ld. *Jankovich B. Dénes*: Adatok a Rinya-völgy középkori településtörténetéhez. Somogy Megye Múltjából Levéltári Évkönyv 1976. 3-6., 21-37. (Továbbiakban: *Jankovich* 1976., *Magyar* 1990. 15-219.
- 8 *Nováki Gy.*—*Sándorfi Gy.* 1985. 3-13., *Magyar* 1990. 44-55.
- 9 Uo., valamint I. jegyzet.
- 10 *Jankovich* 1976. 28.
- 11 *Nováki Gy.*—*Sándorfi Gy.* 1985. 13., *Magyar* 1990. 48-58., 98-114.
- 12 *Magyar* 1987. 237-246., RRM Rég. Adattára Ásatási Dokumentáció 1984–1992.
- 13 Uo., *Magyar* 1990. 68.,
- 14 *Magyar Kálmán*: Somogyvár és Saint-Gilles régészeti emlékei... (Különös tekintettel a somogyi Árpád-kori francia–magyar kapcsolatokra) Kaposvár, 1992. 160-165. szerk.: *Magyar Kálmán*. (Továbbiakban: *Magyar* 1992.).
- 15 *Magyar Kálmán*: Fonyód története az őskortól a középkorig. Kaposvár, 1985. Fonyód története monográfia (Szerk.: *Kanyar József*) 25-104
- 16 *Magyar* 1990. 59-68., *Nagy Gergely*: A Basakert építészeti öröksége, romhelyreállítás a Nárciszosban 373-411. (Babócsa története) Tanulmányok a község történetéből. Kaposvár, 1990. (Szerk.: *Magyar Kálmán*) (Továbbiakban: *Nagy* 1990.)
- 17 *Nagy* 1990. 378-380.
- 18 Ezt találtuk meg Főnyed–Vár-szigeti vár sáncrendszerében. *Magyar Kálmán*: A Főnyed–Vár-szigeti és Vörs–Pogány-szigeti feltárások eredményei Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár, 1988. 25-26., valamint a kaposvári vár leletmentéseinél ld. *Magyar Kálmán*: A középkori kaposvári vár és város története. Tanulmányok Kaposvárról. Kaposvári Kiskönyvtár 5. (Szerk.: *Laczkó András*) Kaposvár, 1988. 3-36., *Nováki Gyula–Sándorfi György*: Várfelmérések, várkataszterek Somogy megyében. Budapest, 1986. 1-80., valamint ld. a területkijelöléseket, forrásgyűjtéseket végző *Magyar Kálmán* szakanyagát (Uő., Segesd, Babócsa, Fonyód, Boglárlelle, Siófok, Marcali és Kaposvár környéki váranyag.)
- 19 *Magyar Kálmán*: Az Árpád-kori egyházak régészeti kutatása Somogyban, Egyházak a változó világban című kötet (Szerk.: *Beke Margit* és *Bárdos István*) Esztergom 1992. 123-131.
- 20 *Magyar* 1990. 72., 118-138., *Nagy* 1990. 383-389.
- 21 *Magyar* 1990. 72.
- 22 ld. 20. jegyz.
- 23 *Magyar* 1990. 128., 138., *Nagy* 1990. 389-390.
- 24 Erről az ún. várparancsnok (népies nevén basa) házáról, illetőleg a kertről őrződhetett meg a népi emlékezetben a basa kertje elnevezés. Valószínű, hogy az évszázadok alatt innen terjedt el a nárcisz az egész területen. Ez a

- kiemelkedő, fontos helyen lévő épület régészetileg jól tisztázható módon maradt meg. (ld. 23. jegyz.)
- 25 Az előkerült három építési áldozatnak tartható kerámiába rejtett maradványokat külön tárgyaljuk az Árpád-kori építőáldozat maradványai a babócsai-nárciszosi bencés apátság szolgáltató településénél (ld. 3. fejezet).
- 26 *Magyar Kálmán*: Az Árpád-kori francia–magyar kapcsolatok somogyi történetéről (Somogyvár és Saint-Gilles) Somogyi Múzeumok Közleményei 6. Kaposvár, 1983. 21-30., *Magyar* 1992. 155-178.
- 27 *Magyar* 1989. 37-47.-hez megrajzolt településtörténeti kép teljesen új szempontú értékelését, összegzését adjuk itt.
- 28 Erre utalnak a bencés központ területéről előkerült régészeti anyagok, valamint a török gőzfürdő idetelepítése is. (A forrásadatok is bizonyítják, hogy a török-korra milyen rossz állapotban volt a bencés apátság. ld. *Magyar* 1990. 119., de ez szerepel *Jankovich* 1976. 5.-nél is.)
- 29 *Magyar* 1990. 23-25. tábla 167-169. old.
- 30 *Magyar Kálmán*: A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása. (Egy királynéi központ a X–XVIII. században) Somogyi Almanach 45-49. szám. Kaposvár, 1988. 1-184. old. 1-32. kép. (Továbbiakban: *Magyar* 1988.), *Magyar Kálmán*: Marcali története a honfoglalástól a mohácsi vészig, Marcali története monográfia Kaposvár, 1990. (Szerk.: Kanyar József) 89-94., *Magyar* 1990. 117.
- 31 *Magyar Kálmán*: Ispánsági és nemzetségi központok kutatása Somogyban 1. Egyházak és temetők. Somogyi Múzeumok Közleményei 4. Kaposvár 1981. 57. old. 48. jegyz. (Továbbiakban: *Magyar* 1981.), *Magyar Kálmán*: Nagyecsed–Sárvár nemzetségi központ kutatása Com Arch Hung 1984. 151., 178. 20-22. jegyz. (Továbbiakban: *Magyar* 1984.) A szárnyas csontokat *Nagy Lóránt* (Kaposvár) és *Dr. Bartosiewicz László* (Budapest) azonosították. A korsó (Ltsz.: 91. 64. 1.), a szárnyas csontos fazék (Ltsz.: 91. 65. 1.), a hullámvonalas fazék (Ltsz.: 91. 66. 1.) a RRM-ban.
- 32 Uo.
- 33 *Fodor István*: Középkori építőáldozat Jászágón Com Arch Hung 1986. 140-145. (Továbbiakban: *Fodor* 1986.)
- 34 *Fodor* 1986. 144. 5. jegyz.
- 35 Uo. 143-144.
- 36 *Magyar* 1990. 15-219. Ugyanakkor Somogyban is szükséges lenne a meglévő vártípusokból a legjellemzőbbeknek a régészeti kutatására.
- 37 *Magyar* 1988. 73-82., 107-163.
- 38 *Magyar* 1991. 14-21.
- 39 Uo. 25.
- 40 *Magyar* 1988. 129-140., *Magyar* 1990. 72., 112-113.
- 41 *Magyar* 1991. 19., 23.
- 42 *Sándorfi Gy.–Nováki Gy.* 1985. 1-13. Rippl Rónai Múzeum Régészeti Adattára VI./1., *Magyar* 1990. 48-50., 56-57.
- 43 *Magyar* 1981. 43-81., *Magyar* 1988. 1-184., Uő. 1990. 15-219.
- 44 *Magyar* 1988. 41-43., 58-62.
- 45 Uo. 14-23.
- 46 Ezek szerepét igyekeztünk a korai időben régészeti és történeti adatokkal megvilágítani. A témához csatlakozik a Szigetvár és a dél-somogyi mezővárosok, várak kapcsolata 1526–1664. között. (Különös tekintettel Babócsára és Kálmáncsára) Pécs 1993. 219–241. Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből.

Az ábrák készítői: Ambrus Edit (1., 2., 3., 12. kép.) Doffkay Péter (4–7. kép.) Nyári Zsolt (2., 7–11. kép.)

Külön kell köszönettel megemlékeznünk a nemrégiben tragikus hirtelenséggel elhunyt Sándor György országgyűlési képviselő várfelméréseiről, amelyet Nováki Gyutával együtt készítettek 1990-ig Somogyban.

KÁLMÁN MAGYAR: THE SETTLEMENT-HISTORY OF BABÓCSA-NARCISSUS FIELD IN ÁRPÁD AND MIDDLE AGE WITH THE ARCHEOLOGICAL EXCAVATION

Resume

In the Narcissus Field an important archeological excavation (between 1984. and 1992.) identified the settlement and the fortress of Babócsa. We could determine the age (XIII–XVIIth century) and the architectural structure of the largest fortress of Somogy County and we could observe the buildings and objects of the inner settlement with its building periods.

In the center of the fortress there was the Benedictine Abbey founded by the Tibold clan. We could examine the cloister, the cemeteries and its economical organization. (The abbey had an aperted supply settlement.) The cemeteries with hundreds of graves were fenced round by walls. The church was longer than 30 m. This abbey lost its importance by the XIV–XVth century. In the golden age, after the Tartar invasion the settlement was fortified by an important defense system.

The village of Babócsa situated to the south about 100 m far from the abbey. This little village with a romanesque church (13x8m), and a cemetery became a market-town by the XIVth century. The craftsmen and other new habitants erected a richer gothic church and a pilgrim's house instead of the smaller romanesque one. Probably the new liege lords, Marczali and Báthori clans (their palace was to the west from the monastery), encouraged this intellectual and economical change. The Marczali–Báthori clan helped for the citizens of the market-town, the Franciscans, the town metamorphosis.

In the Narcissus Field (the other name of this territory – Pasha's Garden – originates from the Turkish period) near to the buildings, built in the XII–XIIIth century, we digged up complete and partial building offering situated close to the monastery. This was a

well-known superstitious custom of the Hungarian habitants. A short chapter gives a lot of important data to the archeological research of the examination of this popular custom. Earlier publications could mention this unical occurrence in our country only at half a dozen places. We could form a conception of building practice of that time. The excavation collected a lot of data about circumstances of life of the citizens of the fortified market-town in the XIV–XVIth century.

In the period of the XI–XIVth century the south routes like as Babócsa–Segesd–Barcs and Csurgó–Zákány–Berzence–(Somogy)Udvarhely–Bélavár lines, were controlled by the representatives of the King, the Queen, and the Tibold clan from Babócsa. It is probable according our research, that the same fortress system was in North, West and East Somogy County. Namely the center fortresses of the early tribes and clans just like as Somogyvár–Kaposvár–Rupolyvár or Fonyód–Segesd–Babócsa could be existed at the first time. These, and the types of Ordacsehi–Babócsa Motte–Kisvár fortresses created the fortress-centers of Somogy County in the period of the conquest and the time of the state organization.

The early courts of clans, respectively fortresses defending the later King's and Queen's curtises and courts (among these the three fortresses of Babócsa) got a special role in this inner defense line. The fortress and settlement of Babócsa-Narcissus-Field can be considered as a unical one from these, because the whole archeological excavation and its scientific research work could be completed. The method was conform to the points of view of the national fortress research.

KÁLMÁN MAGYAR: DIE ÁRPADENZEITLICHE UND MITTELALTERLICHE SIEDLUNGSGESCHICHTE VON NARCISZOS UND BASAKERT IN BABÓCSA AUF DEM GRUND DER ARCHAOLOGISCHEN FORSCHUNGEN

Zusammenfassung

Aufgrund der Ergebnisse unserer Ausgrabungen von 1984 bis 1992 in der Siedlung Babócsa-Nárciszos, bzw. bei der Burg ist es festzustellen, daß es uns gelang, den Alter der größten arpadzeitlichen bzw. mittelalterlichen (XIII–XVII. Jahrhunderte) Burg vom Somogy Komitat, ihre Baukonstruktion, Objekte und Bauperiode ihrer Innensiedlungen zu bestimmen.

Es war von uns festzustellen, was für Siedlungskonstruktionen die Patronatsabtei des Tibold-Geschlechtes, der Grabungsort, das im Burgzentrum stehende Sankt-Nikolaus-Benedikterkloster hatten: Kloster, Friedhöfe, Wirtschaftsorganisationen (z. B.: Dienstleistungssiedlungen). Es war auch zu beobachten, wie die Abtei mit großer, bedeutender Kirche von ca. 30 m² Grundfläche, mit Mehrhundertern Graben und riesigem eingezäuntem Friedhof zu den XIV–XV. Jahrhunderten an ihren Bedeutung verlor. Es konnte sogar passieren, daß sie in ihrer Glanzzeit, nach dem Tatarenzug mit einem bedeutenden Schutzsystem – mit einer Burg – verstärkt wurde. Genauso wie das Gemeinde Babócsa, das von ihr südlich ca. 100 m entfernt liegt, eine romanische Kirche (13x8) hat, aus den XI–XIII. Jahrhunderten stammt und zum XIV. Jahrhundert ein umfangreicher Marktflecken wurde. Auf dieser Weise stellten die neuen Handwerker und die Marktfleckenbürger anstatt der kleinen romanischen Kirche eine brillante gotische Kirche und ein Pilgerhaus in den XIV–XV. Jahrhunderten. Wahrscheinlich wurde diese geistliche und wirtschaftliche Umwandlung von neuem Trend von den Patronen (deren neue Residenz und neuer Palast sich westlich vom Monostor befindet), von Marzalisn, Báthorin befördert. Die Marzali-Báthori-Familie förderte im allgemeinen die Franziskaner, die staatliche Umgestaltung, die bürgerliche und Marktfleckenschicht hervorragend! Bei Bauten des Nárciszos-Basakert-Benediktenklosters aus XII–XIII.

Jahrhunderten, bei Häusern, Wirtschaftsbauten kann man die bei der ungarischen Bevölkerung in den XII–XIII. Jahrhunderten bekannten als abergläubig gehaltene Sitten, sowie die volle und partikulare Opfer. Die kurze Darstellung dieser Tatsache gab uns wichtige Angaben zur landweit bekannten archäologischen Untersuchung von ca. Halbdutzend Plätzen. Wir konnten auch eine klare Vorstellung von Sitten und Wohnkultur der am verstärkten Ort, in der Burg lebenden Marktfleckenbürgerschaft aus den XIV–XVI. Jahrhunderten bekommen.

Die südlichen Wege (Babócsa–Segesd–Barcs) bzw. die Routen zwischen Csurgó, Zákány, Berzence, (Somogy)Udvarhely und Bélavár sollten in den XI–XIV. Jahrhunderten vor allem vom König, von der Königin und von den Herrschaften des Tibold-Geschlechtes in Babócsa gesichert werden.

Nach unseren Untersuchungen ist es beweisbar, daß dieser Burgkomplex im Nord-, West- und Ostsomogy existiert haben sollte! Bzw. die Burgen von früheren Stammeshäuptling- und Stammhauptzentren (z. B.: Fonyód–Segesd–Babócsa) sollten existiert haben. Diese und die Burgtype in Ordacsehi, Babócsa, Motte und Kisvár waren die Burgzentren vom Komitat Somogy in der Zeit der Landname und Statorganisation.

In dieser besonderen Schutzkette spielten die frühere Geschlechtshofplätze an Zentralenwegen, bzw. die späteren die Königs- und Königinresidenzen, Herrenhäuser schützenden Burgen, unter ihnen auch drei Burgen von Babócsa eine bedeutende Rolle.

Vor allem muß man von ihnen die Babócsa-Nárciszos-(Basakert)Siedlung erwähnen, weil die vollkommene Ausgrabung und wissenschaftliche Auswertung dieser Siedlung aus Aspekten von Landesburgforschung schon stattfand.

A KÖZÉPKORI VALKÓ TEMPLOMÁNAK RÉGÉSZETI FELTÁRÁSA

MÓGÁNÉ ARADI CSILLA–RÓZSÁS MÁRTON

1992. augusztus 10–27 között Barcs–Vukovári mező lelőhelyen egy középkori templom hitelesítő ásását végeztük el. Az ásítás célja az addig csak feltételezett templom alaprajzának és építési periódusának tisztázása volt.

A lelőhely

A Barcsról Drávaszentés irányába vezető közút mentén, a várostól ÉNy-ra mintegy 1,5 km-re, a Dráva egykori árterének szélén elterülő lelőhely romterületéről már a múlt századbeli források is megemlékeznek. A Pesty Frigyes-féle országos helynévgyűjtés idején (1864) az itt álló templomnak még látható nyomai voltak, erre utal a barcsi elöljáróság közlése is: „Wukovári-mező: ...a templom maradványából még ma is lehet találni téglákat.”¹ A helyi németység a 20. század elején is csak „Altkirche” néven emlegette ezt a helyet.

Érdeemes áttekinteni, hogy a határtérképek milyen névváltozatokat tüntetnek fel: 1794. Vukovári mező, 1817. Vukovári mező, 1852. Volkovári mező, 1854. Pusztá templom, 1866. Vukovári mező, 1870. Pusztá templom, 1900. Vukovári mező.

A mező a nevét onnan kapta, hogy az 1730-as években Barcsra telepített horvátok számára – akik Vukovárról és Kalinovácról érkeztek – itt mértek ki szántóföldeket. A névváltozatokból kitűnik, hogy az eredeti név a 19. sz. közepe táján eltorzult, és csak a századforduló környékén támadt fel újra eredeti formájában.

A fentebb említett közút építése során, 1928–29-ben a nyomvonal érintette a lelőhely törmelékkel borított dombját, így azt átvágták. Az előkerült falmaradványokat a helyi közvélemény az egykori barcsi várral azonosította, s ez az alapjaiban téves vélekedés egészen napjainkig tartotta magát, 1986-ban azonban egy újabb átvágás (vízvezeték) során egyértelműen templomra és temetőre utaló leletek kerültek elő.²

A település és a templom középkori történetére vonatkozó adatok

A templom környékén felszíni leletekkel is jól követhető és datálható település terül el, mely korábbi,

mint az első írásos említés. A szórvány leletanyag, valamint az ásítás során előkerült III. Béla érem alapján feltételezhető, hogy létrejött a 12–13. sz.-ra tehető.³

Feltűnő, hogy még azok a 13. sz.-i források sem szólnak Valkóról, amelyek a közvetlen környékén fekvő, határos birtokokat kivétel nélkül említik. Ennek oka talán abban rejlik, hogy a többi településsel ellentétben, nem tartozott a Tibold nemzetség birtokai közé.

A templom első írásos nyomát az 1332–7 évi pápai tizedjegyzékben találjuk. 1334-ben a segösi főesperesség plébániájaként VOLKO alakban említik; ekkor papja András, 3 nagy dénár tizedet fizetett.⁴ 1360 február 13-án a pannonhalmi konvent kiküldöttje jelenti I. Lajos királynak, hogy Wolkó falu piacáról jöttek a királyné Vylaki officiálisának famulusa és Visuntai villicusa elfogta és kifosztotta Péter fia Pált.⁵ Ehhez képest meglehetősen későn, csak 1397-ben fordul elő először a település neve „poss. Walko” formában.⁶ 1460-ban Marczali István a birtokosa, majd 1467-ben két oklevélben is szerepel (az egyik oppidum Walkóként említi)⁷ és a keményfalvi Török család kezében található. Utolsó ismert említése 1495-ből való, ekkor adományozta II. Ulászló Báthory Györgynek és Andrásnak többek között: „...Arannyas, Bewlchew, Barch, Walko...” falvakat.⁸ Ezután már sem a kamarai összeírásokban, sem a török defterekben nem találjuk nyomát.

A lelőhely Valkó faluval történő azonosítása többféle módon kísérelhető meg. A pápai tizedjegyzékből kiindulva, kizárásos alapon vegyük sorra a Barcs közvetlen környékén említett egyházakat. A segösi főesperességhez tartozott a környéken Babolcha (Babócsa), Tukana, vagy Chuchana (Erdőcsokonya) és Volko.

A somogyi főesperességnél Arania (Aranyos), Stephandi (Istvándi) és Zulak (Szulok) egyházát említik. A későbbi források szerint egyházas hely volt még ebben a körben Darány is. Látható, hogy az említett egyházas-települések közül csupán egynek a helye nem lokalizálható, ez pedig Valkó!

A másik szálon a csekély okleveles forrásból kihámozható topografikus elhelyezkedést vizsgálhatjuk meg. Csánki szerint ezekből az derül ki, hogy Tarnóca, Babócsa és Barcs vidékén feküdt. Valóban, az

oklevelekben lévő felsorolások szinte minden esetben Aranyossal, Belcsővel, Szentessel, Kistarnóccal és Barccsal együtt említik, tehát ebben a viszonylag szűken behatárolt körben kellett lennie. A felsoroltak közül viszont csak egy helyen, Kistarnócán ismerünk templomromot, melyet semmiképp nem lehet Valkóval azonosítani.⁹ Véleményünk szerint az általunk kutatott templom ezek alapján nem lehet más, mint az 1332–37-ben már említett Valkó falu plébániatemploma.

Az ásítás és eredményei

A fentebb már említett vízvezeték árokhoz mértük be szelvényeinket. A törmelék eltávolítása után egy a nyolcszög három oldalával záródó 6 m széles szentélyű templom, valamint a szentélyhez észak felől csatlakozó 4x4 m-es sekrestye alapozásnyomaira bukkantunk. A templomhajó nyugati részét és az esetlegesen létező tornyot a Barcs Drávaszentes közti őt építése során szétdúlták. (I. tábla.)

Az alapozási árok 100–120 cm széles lehetett, bár sok helyütt a templom tégláival az alapokat is kitermelték. Az árokban erősen meszes habarcsba ágyazva téglatörmelékeket találtunk 45–60 cm mélyen, majd e habarcsos réteg alatt néhol épségben megmaradt az agyagba rakott téglák kereszt, illetve hosszirányú sora. Az alapozási árok alja 100–108 cm mélyen jelentkezett. Ez utóbbi alapozástípushoz jó analógiaként ígérkezik több dél-dunántúli (Somogy és Zala megyei) román kori templom, pl. a zalalövő-zalamindszenti,¹⁰ a somogyvámosi templom I. periódusa,¹¹ a csácsbozsóki,¹² a látrány-rádpusztai,¹³ a hács-béndekpusztai,¹⁴ a teleki¹⁵ valamint a zala-szentmihályfai templom I. periódusa.¹⁶

A fenti templomok esetében jellemző a döngölt agyagba lapjával, majd élével rakott téglalapozás, melynek vastagsága 110–125 cm között váltakozik, a téglák mérete pedig 36x17x6 és 31x15x5 cm között található. Ebbe a vertikumba illeszthető a jelen ásítás során előkerült nagyobb téglák (31x16x6 cm) csoportja is. Az alapozási árok mentén a sekrestye és a templom falcsatlakozásától északra, illetve a szentélyzáródáson belül 55–60, illetve 30–40 cm mélyen két, téglával hevenyészve kirakott egymás fölötti sávban feltehetően az alapozás erősítésére szolgáló réteg található.

Érdekes megfigyelést tehetünk a szentélyben található téglasorral kapcsolatban. A téglák egyértelműen a sokszög szentélyzáródástól eltérő, félköríves szentély záródását adják ki. A kissé nyújtott alakú félkörívhez tartozó egyes téglákra a későbbi meszes habarcs rá is megy. Valószínűnek látszik tehát a templomnak egy korábbi periódusa, amire a döngölt agyagba rakott alapozás és a román kori téglaméret is utal.

Úgy tűnik, hogy az I. periódushoz épült a sekrestye, mivel ugyanilyen téglasor kíséri annak déli falát.

Ennek látszik ellentmondani az a tény, hogy a sekrestye keleti záródása egy temetkezést (17. sír) bolygat meg. Ezt az ellentmondást kétféleképpen is feloldhatjuk:

1. A temetkezések egy része még a templom építését megelőző periódusból származik.

2. A sekrestye későbbi a templomnál, azonban azonos technikát alkalmaztak a fal megerősítésére.

Az analógiák alapján az I. periódus a 13. sz. elejére keltezhető.

A II. periódushoz egyértelműen a szentély gótikus stílusban történő átépítése köthető. A nyolcszög három oldalával záródó szentélyt támpillérek erősítették. Ezt a korszakot az ún. „öntött” technika; meszes habarcsba rakott téglatörmelék alapozás jellemzi. Ép téglák csak az alapárok oldalának mentén lévő kifalazásból kerültek elő. E téglák mérete kisebb (24x13x6 cm),¹⁷ mint az előző korszaké volt. Az így kialakult templom érdekessége, hogy szentélye azonos szélességű a hajóval (csarnoktemplom), bár hajójának csak csekély részleteit figyelhetjük meg. Ehhez a típushoz közvetlen analógiaként a csurgói,¹⁸ a zalaszentgyörgyi,¹⁹ a berhidai²⁰ és a csehimentszenti²¹ templom ajánlkozik. Bár nem nevezhető csarnoktemplomnak, ide sorolhatjuk a somogyvámosi templom II. periódusát is. A poligonális szentély a 13. sz. közepétől-végétől terjed el először támpillér nélküli kivitelben (Lábod–Hosszúfal, Szenyér),²² majd a század végétől már támpillérrel megerősítve. (V. tábla)

Bár területileg nem összekapcsolható, a valkói templom építéstörténete sok tekintetben összevethető a budajenői temetőkápolnával.²³ A már méreteiben is hasonló (kb. 6x12 m) csarnoktemplom esetében a sokszög szentélyzáródás falai egy félköríves, 1,15–1,20 m vastag alapozású falusi templom falaira épültek a 13. sz. második felében. (V. tábla 15.)

A II. periódushoz tartozik egy közel négyszögletes, 1,8x1,8 m-es oltalapozás, melynek meszes törmelékéből feltehetően az előző templomhoz tartozó idomtégglákat, illetve élszedett téglákat gyűjtöttünk össze. A másodlagosan felhasznált, erősen meszes habarccsal összekötött idomtégglákat fűrészeléssel alakították ki úgy, hogy a téglák két sarkát 50 fokban levágták, majd a hossz méret 13–14 centiméterétől kezdve kétoldaltól 2–2,5 centiméterrel keskenyebbé faragták. Ezzel egy „nyeles” idomot kaptak, melyet e nyél segítségével építhettek be a falba. Eredeti funkciója valószínűleg díszítő jellegű volt, feltehetően a korábbi, román kori templom párkánydíszét alkothatták, nem kizárt azonban a konzol funkció sem. (II. tábla 10.)

Mindössze két darab élszedett téglák képviseli anyagunkban az idomtégglák másik fajtáját. Ezt az idomot többnyire párkányoknál, valamint a lábazat és a felmenő fal elválasztására használták. (II. tábla 11.)

A szentélyben előkerült falmenti sáv alsó szintjéből emeltünk ki egy különleges téglát. A vörösbarna színű

darab mérete is egyedi: 27x17x8 cm, egyik szélesebb lapján pedig két ujjal benyomott ún. „kalászminta” található, ami akár a készítő jegyeként is felfogható. (II. tábla 12.)

A sekrestye felső falmenti sávjából az egyik téglá egy kutya többször egymásba lépett lábnyomát őrzi. Mérete 30x15,5x5 cm. Az állatnyomok igen gyakoriak nem csak a középkori, de az újkori téglákon is. Természetes velejárója ez a jelenség a kézzel vetett legtöbbször a földön szárított tégláknak, cserepeknek.²⁴ (II. tábla 13.)

Említést érdemel, hogy a „nyeles” idomtégla egy analóg példányát, valamint egy kutyanyomos téglát találtunk másodlagosan beépítve a barcsi török-kori palánkvár egyik sütőkemencéjébe.²⁵ Ez azt is jelenti, hogy a vár 1567-ben történt felépítése során a templomot már mint anyaggyűjtőhelyet használták.

A 13. sz. folyamán megnövekedő építési kedv hatására, mely feltehetően a királyi birtokok eladományozásával is összefüggött, a kismemesi–nemesi falvakban is megszorodnak a templomépítések. Bár Valkó 13. sz.-i birtoklásviszonyait nem ismerjük, feltelezhetjük, hogy kisbirtokosok kezén van és csak a 15. sz.-tól kerül a Marczali család tulajdonába. Ekkor azonban már jelentős településsé nőtte ki magát.

Mivel a romterületet anyaggyűjtőhelyként használták évszázadokon át, kevés adat áll rendelkezésre a boltozás módjának tisztázására. Analógiák alapján azonban valószínűnek tűnik, hogy legfeljebb a szentélyt boltozták, a hajó síkmennyezetű lehetett. Ugyanakkor majdnem bizonyosnak látszik, hogy a valkói templom a II. periódusban toronnyal is bővült, az ásatás során ugyanis egy harang koronájának egyik füle került elő. (II. tábla 7.) A minden bizonnyal gótikus harangfűl egyik oldalán csatlakozhatott a haranghoz, másik szára pedig éles könyökkel, sarkosan megtörve indul. A fűl kb. hatszög átmetszetű, felső kerületén egymástól 1 cm távkozzal három borda fut körbe. Patay Pál alapján a harangot a 14–15. sz. fordulójára datálhatjuk.²⁶ A harangfűl mellett olvadt bronzdarabokat is találtunk, és ezek alapján gyaníthatjuk, hogy pusztulása a templommal egyidőben, a török előrenyomulás következtében, talán 1555 körül, Babócsa elfoglalásához köthetően következett be. A templom pusztulásának bizonyítéka az a nagyszámú ácsolatszög (IV. tábla 4–5.), melyet az ásatás során gyűjtöttünk.

A templom valamikori szépségét idézik azok a vakolatdarabok, amelyeket az ásatás során találtunk. A nagyszámú meszelt vakolat mellett, néhány festett

darab is előkerült; az egyikken fekete festéssel négy egyenlőszárú kereszt között egy kör látható (IV. tábla 7.), ez feltehetően keretezés célját szolgálta. Egy másik, piros sávmintás vakolatdarab (IV. tábla 6.) érdekessége az, hogy két rétegű, tehát egyszer minden bizonnyal újravakolták a templomot. Egy harmadik darab színösszeállítás miatt érdemel figyelmet; barna, zöld és piros festéknyomokat különböztethetünk meg rajta (IV. tábla 9.), a negyedik pedig talán valamiféle figurális díszítés nyomát viseli magán (IV. tábla 8.).

Leletek

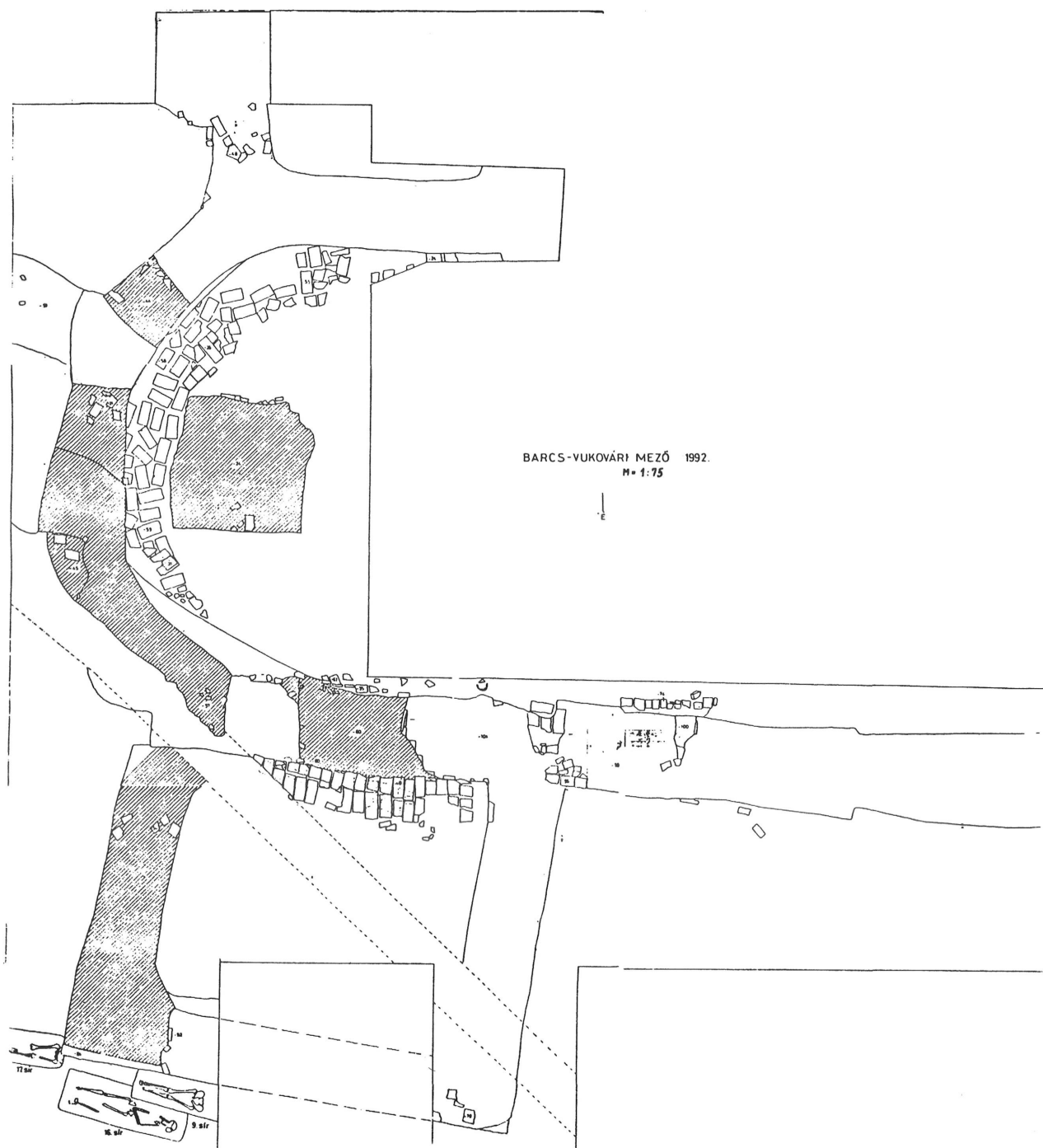
Az ásatás során két jobb megtartású vastárgy is előkerült. Az egyik egy kés, melynek nyéltüskéjét behajlították (IV. tábla 1.), a másik pedig egy sarkos patkó egyik szára, melynek szegárkában egy lyuk töredékét is felfedezhetjük. (IV. tábla 2.) Müller Róbert alapján ezt is a 14–15. sz.-ra keltezhetjük.²⁷

A templom körüli temetőből 21 sírt tártunk fel. A sírok javarészt melléklet nélküliek voltak, csak egy sírból, 16. sír, került elő egy ezüst gyűrű (II. tábla 6.), egy bronz sodrott hajkarika kíséretében (II. tábla 5.). A templom törmelékéből egy bronz hajkarikát (II. tábla 4.), továbbá egy bronz gomb töredékét (II. tábla 8.) és egy késnyél veretét (II. tábla 9.) gyűjtöttünk. Az ásatás során előkerült három érme a 13–15. sz. közé sorolja a templom, illetve a temető használatát (II. tábla 1–3.).

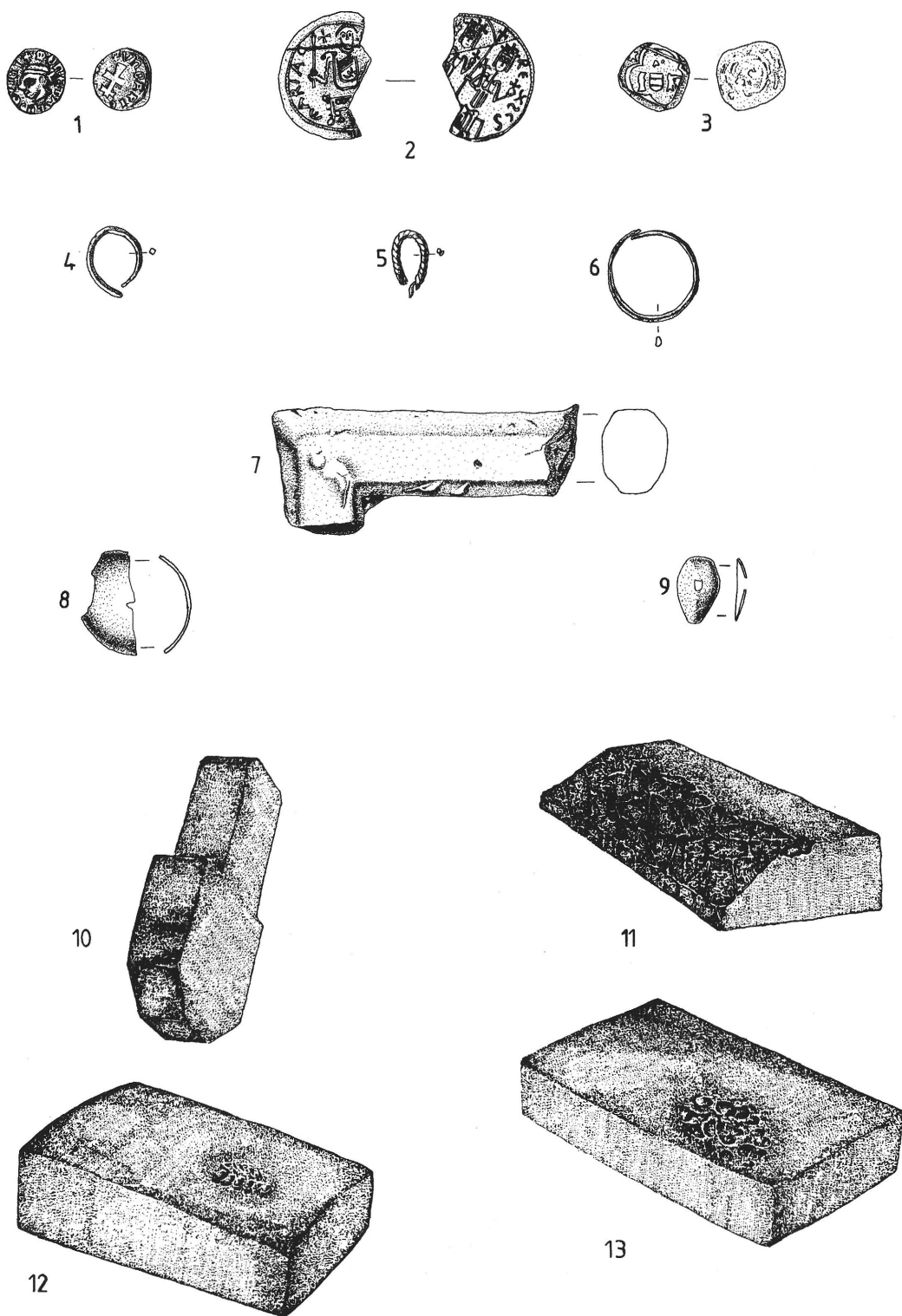
A település, amely a templomtól keletre eső területen húzódott, néhány kerámiadarabbal szintén képviseltette magát. Több fedőgomb, illetve fedőhöz tartozó oldaltöredék (III. tábla 1–2, 4.), finom anyagú, engobbal bevont kis korsó perem és oldaltöredéke (III. tábla 3, 5.), durvább anyagú fazék fenék és peremtöredéke (III. tábla 8, 9.), valamint hullám és sávmintás oldaltöredékek fémjelzik a terület kerámiaanyagát (III. tábla 6–7.).

Összegzés

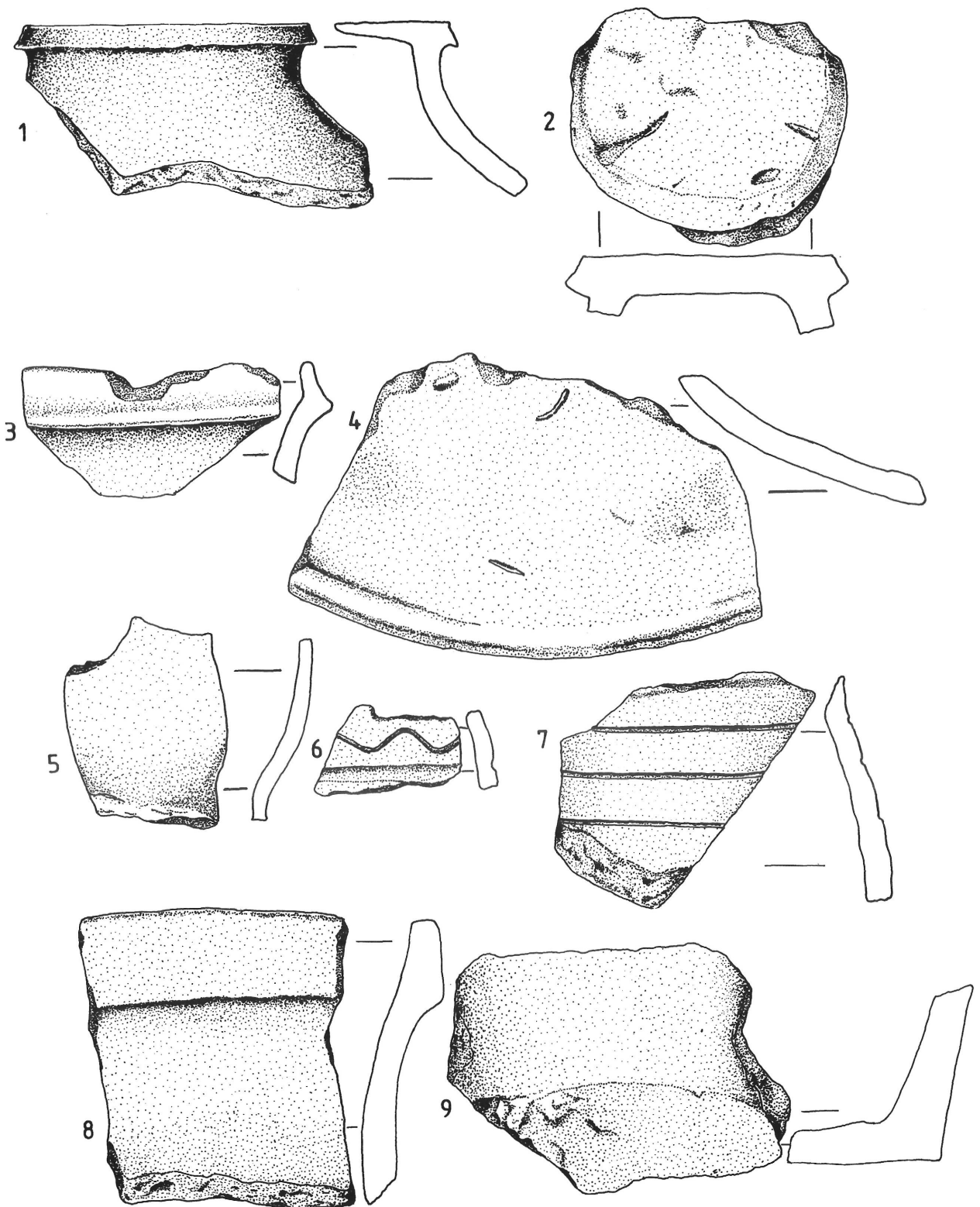
A fentiek alapján bizonyosnak látszik, hogy az 1334-ben említett Valkó falu plébániatemplomát tártuk fel. Temploma feltehetően a 13. sz.-ban épülhetett, melyet a 13–14. sz. fordulóján gótikus stílusban átépítettek. A falu, templomával együtt a török hódításoknak esett áldozatul.

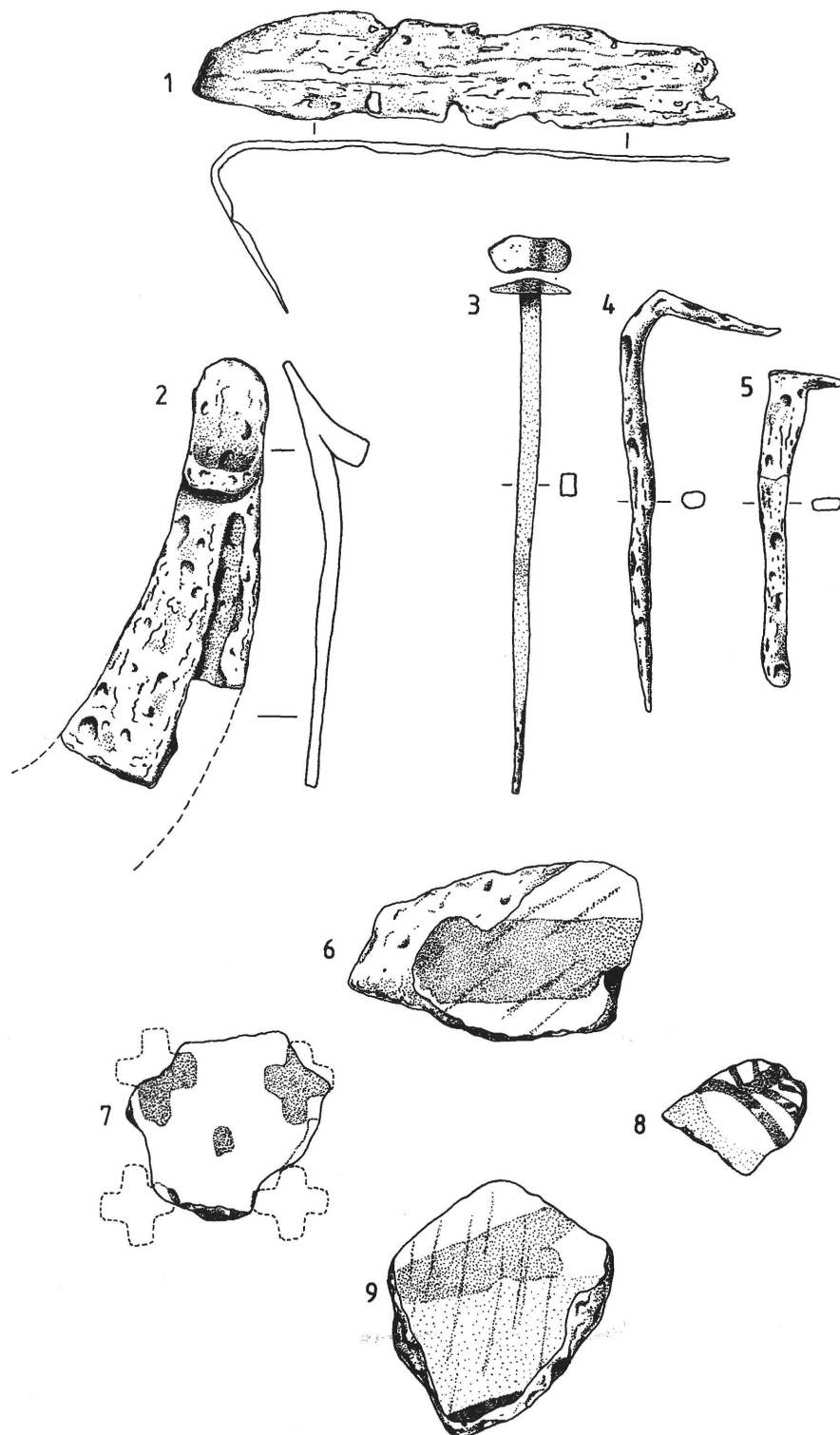
I. tábla. A Barcs-Vukovári mezőn feltárt templom alaprajza

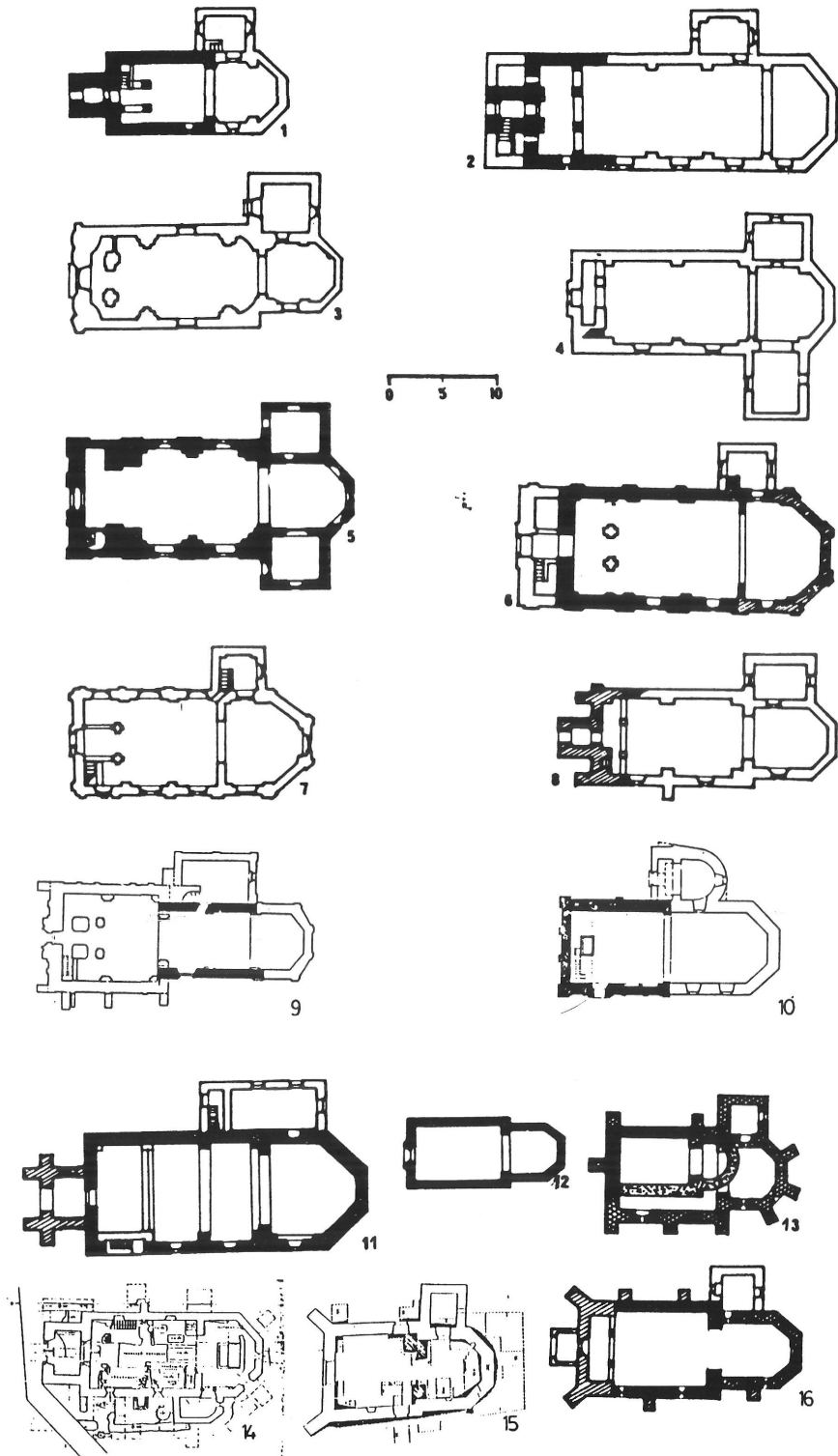
II. tábla. 1. Nagy Lajos „szerecsenfejes” ezüst dénárja. C.N.H. II. 89 A. oltáralapozás K-i feléből. 2. III. Béla rézpénz. C.N.H. I. 98. IV. szelvény 2. ásonyom. 3. XV. sz.-i ausztriai pfennig. IV. szelvény 2. ásonyom. 4. bronz hajkarika. III. szelvény 5. sírtól K-re. 5. sodrott bronz hajkarika. 16. sírból. 6. ezüst karikagyűrű. 16. sírból. 7. bronz harang fültöredéke. I. szelvény 3. ásonyom. 8. bronz gomb töredéke, szórvány. 9. bronz késnyél veret. I. szelvény 1. ásonyom

III. tábla. 13–15. sz.-i kerámia. 1. fedő gomb- és oldaltöredéke. I. szelvény 3. ásonyom. 2. fedő gombja. II. szelvény 1. ásonyom. 3. engobbal bevont korsó pereme. I. szelvény 4. ásonyom. 4. fedő oldaltöredéke. IV. szelvény 2. ásonyom. 5. engobbal bevont korsó oldaltöredéke. IV. szelvény 2. ásonyom. 6. fazék hullámvonallal díszített oldaltöredéke. IV. szelvény 2. ásonyom. 7. fazék sávozott oldaltöredéke. 1–2. ásonyom. 8. fazék peremtöredéke. II. szelvény folytatása. 9. fazék fenéktöredéke. 1–2. ásonyom.

IV. tábla. 1. Vaskés. I. szelvény 3. ásónyom. 2. patkó. II. szelvény folytatása. 3. vasszeg. I. szelvény 3. ásónyom. 4-5 vas ácsolatszegek. II. szelvény folytatása. 6. piros sávmintás vakolat. IV. szelvény Ny-i rábontásából. 7. kereszt-pont díszítésű vakolat. I. szelvény D-i oldal mellől. 8. figurális díszű vakolat a sekrestye Ny-i alapjából. 9. barna-zöld-piros mintás vakolat. 1-2. ásónyom.

V. tábla. Sokszögzáródású templomok alaprajzai: 1. Balatonöszöd, 2. Csákány, 3. Hetes, 4. Juta, 5. Mosdós, 6. Nagyberény, 7. Som, 8. Tótújfalu, 9. Gutatöttös, 10. Meszlen, 11. Curgó, 12. Lábod, 13. Somgyvamos, 14. Berhida, 15. Budajenő, 16. Szenyér.

JEGYZETEK

- 1 *Pesty F.*: Magyarország helynevei XXXV. köt. 56–59. o. OSZK. kéziratára.
- 2 Dráva Múzeum Adattára: 398–87. „Barcs vára. Nem! Középkori falu és Templom!” – *Rózsás Márton* írása a Barcsi Műsor-ban. 1987. jan.
- 3 Szórvány leletanyag a Dráva Múzeum régészeti gyűjteményében. Leltározatlan.
- 4 Monumenta Romana Episcopatus Vespreniensis. II 1896–1907. 76. o.
- 5 Veszprémi Regeszták. Budapest 1953. 211. 537.
- 6 Országos Levéltár. DI. 8259
- 7 Kismart. It. 45. C43.
- 8 Országos Levéltár. DI. 20. 306
- 9 Dráva Múzeum Adattára. 383–87.
- 10 *Valter Ilona*: A Zalalövő–Zalamindszenti r. k. templom kutatása. Zalai Gyűjtemény 6. 178. o.
- 11 *Valter Ilona–Erdei Ferenc*: A somogyvámosi templomrom. Építés és Építészettudomány XV. 1-4. 1983. 489. o.
- 12 *Vándor László*: A csácsbozsóki r. k. templom kutatása. Zalai gyűjtemény 6. 207. o.
- 13 *Éry István*: A Látrány–Rádpusztai templom feltárása és állagmegóvása. A Veszprém megyei múzeumok közleményei 6. 1967. 186. o.
- 14 *Valter Ilona–Erdei Ferenc*: i. m. 490. o.
- 15 u. ott. 492. o.
- 16 *Valter Ilona*: A Zalaszentmihályfai r. k. templom kutatása. Magyar Műemlékvédelem. 1971. 2. 148. o.
- 17 *Valter Ilona–Erdei Ferenc*: i. m. 472. o. A sokszögű szentély téglaméretei 26x13x6 cm-esek.
- 18 *Kozák Károly*: Korai sokszögzáródású templomok megjelenése az ország középső és nyugati részén. Magyar Műemlékvédelem. IX. 1984. 102. o.
- 19 *Ilona Valter*: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt 1985. 290. o.
- 20 *Czeglédy Ilona–Ágostházy László*: Berhida középkori temploma. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6. 1967. 224. o.
- 21 *Ilona Valter*: i. m. 98. o.
- 22 *Valter Ilona–Erdei Ferenc*: i. m. 499. o.
- 23 *Kozák Károly*: i. m. 77. o.
- 24 Kézi vetésű, a 19. sz. közepéről származó téglakutyanyommal és „S” jeggyel
- 25 *Dr. Kovács Gyöngyi* ásátása. 1990. Idomtégla. Ltsz. 90. 2. 208. (töredék), Kutyanyomos téglak. Ltsz. 90. 2. 207. M: 26x12,5x5 cm
- 26 *Patay Pál*: Harangok Somogy földjében. Somogyi Múzeumok Közleményei. 3. 1978. 237-239. o.
- 27 *Müller Róbert*: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késővaszkortól a törökkor végéig. Zalai gyűjtemény 19. 1982. 303-4. o. Leginkább az 1335. szám alatt szereplő patkóhoz hasonlít. 891. o.

CSILLA ARADI-MÁRTON RÓZSÁS: THE RESULTS OF THE ARCHEOLOGICAL EXCAVATION AT THE PARISH CHURCH OF THE MEDIEVAL SETTLEMENT VALKÓ

Resume

We conducted an excavation at Barcs-Vukovári mező between 10–27. August 1992, where we could reconstruct the ground-plan of a medieval church.

The church is first mentioned in the pontifical tithe-list of 1332–7, as a parish under the supervision of the archdean of Segesd; its devastation is however connected to the Turkish invasion of the territory.

We can differentiate two periods in the building of the church; the first of Roman characteristics with a semicircular apsis and a foundation of rows of bricks laid in clay, whereas the polygonal apsis of the second period was based on brick debris connected together by lime. Attached to the church from the north was a

sacristy whose eastern wall disarranges a burial. In the second period the building must have had an adjoining tower as well, as fragments of a Gothic bell-loop were found, however the western part of the church was demolished by the construction of a road. The plastering found in the debris recalls the painting of the church interior.

The archeological finds also date the existence of the church between the 13–14. Centuries; the first period was presumably built at the beginning of the 13. C. and this was rebuilt in Early-Gothic style in the turn of the 13–14. C.

CSILLA ARADI-MÁRTON RÓZSÁS: DIE ARCHEOLOGISCHE AUSGRABUNG DER MITTELALTERLICHEN KIRCHE VON VALKÓ

Zusammenfassung

Während der Zeit von aug. 10–27. 1992. haben wir eine mittelalterliche Kirche bei Barcs auf dem Vukovári Feld freigelegt. Die erste urkundliche Erwähnung der Kirche ist in der päpstlichen Zehentlisten der Jahre 1332–7. geschehen, wo sie als Pfarrkirche des Archidiaconates von Segesd kommt vor. Die Zerstörung der Kirche ist mit dem Vorstoss der Türkin verbunden.

In dem Kirchenbau können wir zwei Perioden unterscheiden. Die erste Kirche wurde in romanische Stil mit Rundapsis aufgebaut, ihr Fundamentum wurde mit in Lehm eingelagte Ziegels gemacht. Die in der zweiten Periode aufgebaute Kirche hat polygonal geschlossener Apsis, ihr Fundamentum besteht aus

Ziegelschutt, was mit Löschkalk verbunden ist. Zu der Kirche, wurde an der nördliche Seite eine Sakristei gebaut, wessen östlicher Wand hat ein Grab gestört. In der zweiten Periode hätte die Kirche wahrscheinlich einen Turm gehabt, woran ein gotische Glockenstück als Beweis dient, aber die westliche Ende der Kirche ist während einem Strassenbau vernichtet geworden. Die im Schutt gefundene Bewurfstücken weisen darauf, daß die Kirchenwänden gemalt wurde.

Die Fünde datieren die Alter der Kirche in die 13–14. Jahrhundert. Die erste Periode der Kirche wurde in der Beginnung der 13. Jh. gebaut, und an der Wende der 13–14. Jh. war sie in frühgotischen Stil umgebaut.

SOMOGY MEGYEI NÉPESSÉGEK ETNIKAI EMBERTANI KÉPE

HENKEY GYULA

Bevezetés

Somogy megyei vizsgálataimra 1985 és 1991 között került sor. A Megyei Múzeumi Igazgatóság néprajzi és régészeti osztályával egyeztetett terv szerint a kutató pontokat a megye területén úgy választottuk ki, hogy a népesedéstörténeti adatokkal összhangban kerüljön sor őslakos eredetű, a 18. században részben, vagy teljesen újraterlept községek magyar népességeinek, valamint horvát és német eredetűek vizsgálatára is. A kutató pontok kiválasztása során előnyben részesítettük azokat a községeket, melyek területén korábban, vagy párhuzamosan néprajzi felmérésre, régészeti feltárássra, vagy helytörténeti adatgyűjtésre is sor került. Összesen 17 népesség vizsgálatát végeztem el 8 őslakos, 5 telepes, vagy részben telepes magyar, valamint 1910-ben 3 túlnyomóan horvát (Bóly, Lakócsa, Potony) és 1 német (Szulok) anyanyelvű községben. Az általam követett 37 éves gyakorlatnak megfelelően a telepesek (bevándoroltak, keverték) csoportjába soroltam azokat a nagyobb részben őslakos eredetű népességeket is, melyekben a horvát, német (egyes más megyékben a szlovák, ruszin) családnevek aránya az 1828. évi összeírásban, az 1848 előtti egyházi anyakönyvekben, vagy a vizsgálatok között meghaladta a 10%-ot. Gamáson, Buzsákon és Babócsán a horvát és dalmát eredetű nevek gyakorisága 30% és 47,5% közötti, Andocsra 1828-ban 14,3%-ban, a vizsgálatok között 16,8%-ban voltak kimutathatók német családnevek (a német nevű ősök a környékbeli német, vagy részben német anyanyelvű községekben kerültek Andocsra, de az ottani egyházi nagybirtok is alkalmazott német származásúakat, akik összeházasodtak a helybeli magyarokkal), míg Kálmán- és Kőrös környékbeli községekben érkező magyarok telepítették újjá az oszmán-törökök kiűzése után. Népesedéstörténeti szempontból nagyrészt a Somogy megyei monográfiában (Borovszky 1914) megjelent adatokból indultam ki, de figyelembe vettem az újabb történeti (Kováts 1969), néprajzi és régészeti kutatások (Költő–Szentpéteri 1988) eredményeit, valamint a fennmaradt helyi hagyományokat is. A 13 magyar és a 3 horvát eredetű népesség

vizsgálatára a helyi tüdőszűrésekkel párhuzamosan került sor, míg Szulokon a polgármesteri hivatal felkérő levéllel hívta be vizsgálatra a mind a négy ágon német eredetű nagyszülőktől származó 24–60 éves férfiakat és nőket. A Lakócsán 1 napos, Potonyban 1/2 napos szűrési idő miatt e két horvát eredetű népesség adatait összevontan dolgoztam fel. A tüdőszűrések alkalmából a helyi szervezők az 1828. évi összeírásban, valamint az 1848 előtti egyházi anyakönyvekben szereplő családnevek figyelembevételével irányították hozzám a szűrésen megjelent 24–60 éves férfiakat és nőket. Sor került a vizsgálatra önként jelentkező távolabbi vidékiek mérésére is, de ezek adatait a feldolgozás előtt elkülönítettem.

A vizsgálat fő célkitűzései az alábbiak voltak:

1. A vizsgálatra jelentkezők embertani jellegei alapján meghatározni a Somogy megyeiekre jellemző főbb embertani adatokat.
2. Megállapítani, milyen mértékben maradtak fenn a honfoglaló magyaroknál gyakori embertípusok.
3. A jelenlegi embertani képet milyen mértékben befolyásolhatta a továbbélő későavar és szlovén népességek beolvadása (Borovszky 1914), a 11 Somogy megyei besenyő település magyarrá válása (Lackovits 1972), valamint a megyébe a 17–18. században betelepült horvátokkal és németekkel való keveredés.
4. Az újabb népesedéstörténeti kutatások szerint az 1696-os országos összeírásban szereplő adatokhoz képest Somogy megye lakossága nagyobb mértékben maradt fenn az oszmán-török hódoltság végére és a telepes eredetűnek tartott népességek is részben fennmaradt községekben „rajzottak ki” (Kováts 1969), ezért kíváncsún látszott a vizsgálatok eredményei alapján azt is mérlegelni, mennyiben állnak közel, vagy különböznek a telepes eredetűnek tartott magyar népességek az őslakosnak minősülőktől.
5. A keveredés mértékének tanulmányozásához szükségesnek látszott annak megállapítása is, milyen embertani jellegek jellemzők a megyében élő horvát és német származásúakra, valamint adataikat lehetőleg összehasonlítani a horvátországi horvátokkal, más délszláv nyelvű népcsoportokkal, il-

letve a hazánkban élő és a németországi németekkel is. Bár e munka elsősorban az általam vizsgált Somogy megyei magyarok adataira épül, de az eredmények tárgyalása során utalok az itteni nemzetiségek, valamint a többi megye, tájegység és az egyes szomszéd népek adataira is, hogy az ezek mindegyikéhez való kapcsolat – közelség, vagy eltérés – számokkal is igazolható legyen.

A felvétel anyaga és módszere

A Somogy megyében vizsgált 1267 magyar, 142 horvát és 89 német méreteit Martin technikájával (Martin–Saller 1957–1966) vettem fel, a morfológiai jellegek felvételénél a Weninger (1940) által leírt szempontokat is figyelembe vettem. A szemszín a Martin–Schulz szemszín-tábla, a hajszín a Fischer–Saller hajszín-tábla alapján rögzítettem.

Eredmények

E fejezetben csak a 24–60 évesek korcsoportjával foglalkozom, az alapadatokat községenként, őslakosokra és telepésekre (bevándoroltakra) bontva, és együtt az 1–19. táblázatokban adom meg. Az alábbiakban jellegenként tárgyalom a vizsgálatok eredményeit. Az e fejezet keretében közölt országos adatok túlnyomó többsége kandidátusi disszertációmban (1990b) szerepel, többi munkáimra esetenként hivatkozom.

Testmagasság

A Somogy megyei magyar férfiak átlagos termete magas, a nőké nagyközepes, de közel a magas termet határához. Bár a somogyi átlagok eléggé jelentősen nagyobbak az utolsó összesített magyar átlagnál, mely férfiaknál 169,41 cm, nőknél 157,40 cm (Henkey 1992b), de e téren figyelembe kell venni, hogy hazánkban a sorozottak termete az 1937-ben születettektől kezdve minden évben 0,4 cm-rel emelkedik (Véli 1967), vizsgálataimat 1956 óta végzem, Somogy megyei vizsgálataimra pedig 1985 és 1991 között került sor. A somogyi őslakos és telepese eredetű magyar népségek között átlagban csak kis eltérés van, az őslakos férfiak 0,27 cm-rel magasabbak, az őslakos nők viszont 1,04 cm-rel alacsonyabbak, mint a telepese eredetűek. Községi szinten legmagasabbak a segedi férfiak (174,48 cm) és a babócsai nők (160,76 cm), legalacsonyabbak a nemesvidi férfiak (169,03 cm) és a darányi nők (156,60 cm). A nemesvidieknél azonban – különösen a férfiaknál – figyelembe kell venni, hogy mind a közlekedés, mind a munkavállalás szempontjából leghátrányosabb helyzetű, vizsgált Somogy megyei községben a 24–60 évesek között lényegesen kevesebb a faluban tartózkodó, maga-

sabb termetű fiatalabbak (24–42 évesek) aránya. Egyes községekben, főleg Segesden, Darányban és Vörösnaférfiak viszonylag lényegesen magasabbak, mint a nők. Ennek fő oka, hogy a magas termetű dinári típus, valamint a keleti mediterránok kászpi és iráni változata mintegy 3/4 részben férfiakhoz, míg az átlagosnál alacsonyabb termetű keletbalti, alpi és lapponoid típus hasonló arányban nőkhöz kötődik. A Somogy megyei horvát (f. 172,44 cm, n. 159,56 cm) és német (f. 172,19 cm, n. 160,02 cm) származásúak kissé magasabbak. (Az utóbbiak termete lényegesen nagyobb, mint a hajósi németeké, akiknél az átlag férfiaknál 167,30 cm, nőknél 155,25 cm, Henkey 1981.)

Fejhossz

A Somogy megyei magyarok átlagos fejhossza mindkét nemnél „hosszú”. Az őslakos és telepese eredetű népségek között alig van eltérés, de az előbbieket mérete mindkét nemnél közelebb áll a 188,10 mm-es magyar férfi és 179,24 mm-es női átlaghoz. Községi szinten mindkét nemnél a kőröshegyiek feje a leghosszabb, ami főleg a keleti mediterránok nagyobb és a dinári típus kisebb itteni gyakoriságával hozható kapcsolatba.

Fejszélesség

A Somogy megyei magyarok fejszélessége mind a férfiaknál, mind a nőknél „széles”, alig tér el a 160,35 mm-es magyar férfi és a 154,34 mm-es női átlagtól. E méret mindkét nemnél kissé nagyobb az őslakos eredetű népségeknél. Községek szintjén legszélesebb a fej a vörsi férfiaknál és a segedi nőknél, legkevésbé széles pedig a tapsonyi férfiaknál és a látrányi nőknél.

Homlokszélesség

A somogyiak homlokszélessége mindkét nemnél nagyobb a 113,03 mm-es magyar férfi és a 109,74 mm-es női átlagnál.

Járomívszélesség

A Somogy megyei magyarok járomíve mindkét nemnél széles, az átlag csaknem megegyező a 146,46 mm-es összmagyar férfi és a 139,62 mm-es női átlaggal, és férfiaknál nagyobb az európai népekre jellemző átlag maximumánál (Bunak 1976) is. A dél-somogyi horvát származású férfiak átlaga is nagyobb az európai népek maximumánál és a szuloki német férfiaké megközelíti azt. (Bunak a nőkre nézve nem adott meg európai átlagokat.) E méret mindkét nemnél kissé nagyobb az őslakos eredetűeknél. Községek szintjén a járomív mindkét nemnél a legszélesebb a vörsieknél, legkevésbé széles pedig az andocsiaknál.

Morfológiai arcmagasság

A Somogy megyei magyar férfiak és nők arca középmagas, de kissé alacsonyabb a 121,29 mm-es magyar férfi és 111,52 mm-es női átlagnál. Az őslakos és telepese eredetűek átlagai közel állnak egymáshoz. Községek szintjén az arc a legmagasabb a látrányi férfiakkal és a tapsonyi nőknél, legalacsonyabb a kőröshegyi férfiakkal és az andocsi nőknél.

Állkapocsszögletesség

A somogyi magyar férfiak és nők állkapocsszöglete szélesebb a magyar átlagnál, mely férfiakkal 112,94 mm, nőknél 105,62 mm.

Orrmagasság

A Somogy megyeiek orrmagassága mindkét nemnél némileg kisebb, mint a magyar átlag, mely férfiakkal 53,89 mm, nőknél 49,89 mm.

Orrszélesség

A Somogy megyei magyar férfiak orrszélessége kissé nagyobb a 35,90 mm-es magyar átlagnál, míg a nők e mérete a 32,74 mm-es átlaggal csaknem teljesen megegyezők.

Fejjelző

A somogyi magyarok fejjelzője mindkét nemnél brachycephal (rövid), kissé rövidebb a magyar átlagnál, mely férfiakkal a 85,30, nőknél 86,16. Az őslakos és telepese eredetű magyarok fejjelzője között alig van eltérés. A legrövidebb a vörösi férfiak és a gamási nők, a legkevésbé rövid a kőröshegyi férfiak és a látrányi nők fejjelzője. A somogyi horvát származásúak jelzője még rövidebb (f. 87,08, n. 86,64), a német származásúaké némileg kevésbé rövid (f. 85,49, n. 86,29).

Arcjelző

A Somogy megyei magyarok arcjelzője mindkét nemnél széles, alig tér el a magyar átlagtól, mely férfiakkal 82,93, nőknél 79,97. A somogyi őslakos népelemek arcjelzője főleg nőknél alig szélesebb, mint a telepeseké. Községek szintjén a legszélesebb a vörösi férfiak és a segesdi nők arcjelzője, a legkevésbé széles a darányi nőké, a látrányi férfiakkal pedig a jelző a közepes alsó határába esik. A somogyi horvát és német származásúak arcjelzője közelálló, az előbbieké férfiakkal 82,77, nőknél 79,98, az utóbbiaké férfiakkal 82,78, nőknél 79,41.

Orrjelző

A somogyi férfiak és nők orrjelzője keskeny, de szélesebb a magyar átlagnál, mely férfiakkal 66,86, nőknél 65,87.

Járomcsont alakja

A Somogy megyei magyarok nagy többségére a frontálisan lapult (előreálló) járomcsont a jellemző. Ez a forma – mely az egyik keleti eredetű örökségünk – a 63,6%-os magyar férfi és 65,4%-os női átlagnál nagyobb arányban mutatható ki. Bár az előreálló járomcsont gyakorisága általában őslakos eredetű magyar népelemeknél nagyobb mértékben észlelhető, de Somogy megyében a telepese népelemekre is igen nagy arányban jellemző. Községek szintjén az előreálló forma a leggyakoribb a vörösiéknél, legkisebb mértékben pedig a látrányi férfiakkal és a somogyzobi nőknél észlelhető. A somogyi horvát származásúaknál az előreálló járomcsont gyakorisága igen jelentős (f. 70,3%, n. 81,9%), a szuloki német férfiakkal 41,5%-ban, nőknél 65,9%-ban észlelhető. E téren tehát a horvát származásúak a magyar őslakosokkal megegyezők. A szuloki német nők közel állnak az őssomogyi átlaghoz és az ottani német férfiak is jelentősen eltérnek a járomcsont formája tekintetében a hajósi németektől (Henkey 1981).

Homlokprofil

A somogyi magyar férfiak és nők túlnyomó többségére a meredek homlok a jellemző. E téren az őslakos és telepese eredetű népelemek szinte teljesen megegyezők. A 85,4%-os őssomogyi férfi és a 92,8%-os női átlagtól elsősorban azért van említésre méltó eltérés, mert a Duna–Tisza közén, főleg kiskun férfiakkal (Henkey–Kalmár 1984) eléggé gyakori a hátrahajló forma.

Orrhát profilja

A Somogy megyei magyaroknál mindkét nemnél konvex, egyenes, konkáv az előfordulás sorrendje. Őslakosoknál kissé emelkedik az egyenes forma aránya a somogyi átlaghoz képest, míg a telepese férfiakkal a konvex, telepese nőknél a konkáv előfordulása növekszik. Országos szinten a magyaroknál az egyenes orrhát a leggyakoribb, férfiakkal 48,5%-ban, nőknél 52,7%-ban észlelhető.

(Az orrhát profilja a magyaroknál a legkevésbé egységes megoszlású jelleg.) Somogyi horvát és német származású férfiakkal a konvex forma előfordulása emelkedik, az előbbieknél 68,7%, az utóbbiaknál 63,4%, de nőknél a konvex forma gyakorisága a somogyi magyarokhoz közeli, a horvátoknál 45,8%, a németeknél 43,9%. Községenként elemelve a megoszlást, a konvex forma az andocsi férfiakkal és a gamási nőknél a leggyakoribb.

Orrhát kiemelkedése

A Somogy megyei magyarok nagy többségénél az orrhát közepesen kiemelkedő. Az erősen kiemelkedő forma telepese férfiakkal és őslakos nőknél

kissé gyakoribb. A közepesen kiemelkedő orrhát előfordulása az általam vizsgált összes magyaroknál kissé nagyobb, férfiaknál 73,3%, nőknél 87,5%. Községek szintjén a közepesen kiemelkedő forma a legnagyobb arányban a vörsi férfiaknál és az andocsi nőknél észlelhető. E forma gyakorisága a somogyi horvátoknál (f. 62,5%, n. 79,2%) és német férfiaknál (56,1%) csökken, német nőknél a magyar átlaghoz közeli, 87,8%.

Tarkó profilja

A somogyi magyarok nagy többségére az enyhén domború tarkó a jellemző, férfiaknál a lapos forma is eléggé gyakori. Telepes eredetű férfiaknál csökken az enyhén domború és emelkedik a lapos tarkó előfordulása az őslakosokhoz képest. A vizsgált összes magyar férfiaknál az enyhén domború tarkó gyakorisága 68,2%, nőknél 78,7%.

Szemszín

A Somogy megyei magyaroknál a sötét (barna, sárga) szemszín előfordulása a legnagyobb, őslakosoknál és telepes nőknél abszolút többségben is van. A sötét szemszín magyar férfiaknál 42,8%-ban, nőknél 49,1%-ban észlelhető, némileg kisebb mértékben, mint a somogyiaknál. A dél-somogyi horvátoknál a sötét szemszín gyakorisága az őslakosokhoz képest is nagyobb, férfiaknál 54,7%, nőknél 63,9%. Bár a szuloki németeknél csökken a sötét szemszín előfordulása (f. 29,3%, n. 43,9%), de lényegesen nagyobb arányban észlelhető, mint a korábban vizsgált németeknél (Henkey 1981).

Hajszín

A somogyi magyarokra csaknem kizárólag a barna-fekete hajszín a jellemző. Az őslakos és telepes eredetűek között e téren alig van eltérés. Férfiaknál 7, nőknél 5 Somogy megyei népességnél csak barna-fekete hajszínárnyalatokat észleltem. A vizsgált magyarok a hajszín tekintetében a legegységesebbek, a barna-fekete hajszín férfiaknál 97,3%-ban, nőknél 96,6%-ban észlelhető. A somogyi horvát származású férfiaknál a barna-fekete hajszín 100%-ban, nőknél 98,6%-ban, szuloki német férfiaknál és nőknél egyaránt 95,1%-ban volt meghatározó.

A Howells-féle szigma ráció

A Somogy megyei férfiak kilenc méretével és három jelzőjével kapcsolatban kiszámítottam a szigma rációkat (Thoma 1956), vagyis az egyes jellegek szórását az egész emberi faj megfelelő szórásának százalékában fejeztem ki. (20. táblázat.) Mind az őslakos, mind a telepes eredetű somogyi férfiak e tekintetben enyhén homogének (egységesekek), az őslakosok a jelzők, a telepes eredetűek a méretek vonatkozásában kissé nagyobb mértékben.

A Hiernaux-féle távolság

Az őslakos és telepes vagy részben telepes, somogyi népességek közötti távolságot a Hiernaux-féle antropológiai statisztikai módszerrel (Piveteau 1965) számítottam ki. Az alábbi jellegeket vettem figyelembe: testmagasság, fejhossz, fejszélesség, járomív-szélesség, morfológiai arcmagasság, állkapocsszögletszélesség, orrmagasság, fejjelző, arcjelző, frontálisan lapult járomcsont, meredek homlok, konvex orrhát, erősen kiemelkedő orrhát, enyhén domború tarkó, sötét szemszín (9, 11–16) és barna-fekete hajszín (P–Y). (16 jelleg összehasonlítása esetén 625 az átlagosnak tekinthető távolság.) Mind az őslakos, mind a bevándorolt somogyi magyarokat 8 másik népességgel hasonlítottam össze. Az őslakosokat 5 másik őslakos csoporttal (a fehérvárcsurgóiak a közép-dunántúliakat képviselik), a somogyi bevándorolt magyarokkal és a nádasdladányi, részben bevándorolt magyar népességgel (az utóbbiaknál 12,4%-ban voltak kimutathatók német, 2,9%-ban szlovák és 1,4%-ban horvát eredetű családnevek) és a dél-somogyi horvátokkal hasonlítottam össze. A somogyi bevándorolt és részben bevándorolt magyar népességeket 2 dunántúli őslakos csoporttal, 1 őslakos népességgel, 3 bevándorolt magyar csoporttal és a dél-somogyi horvátokkal hasonlítottam össze.

A 21. táblázatban látható, hogy a somogyi magyar őslakosok mindkét nemnél a tiszántúli, a nyugat-dunántúli őslakosokhoz és a somogyi bevándoroltakhoz állnak feltűnően közel, a fehérvárcsurgóiak, a dél-somogyi horvátok, a palóc centrumbeliek és a Duna-Tisza közi őslakos férfiak közelebbiek az átlagos távolságnál, csak a Duna-Tisza közi és a palóc centrumbeli őslakos nők különböznek az átlagosnál kissé nagyobb mértékben.

A somogyi bevándoroltak mindkét nemnél a nyugat-dunántúli és a somogyi őslakosokhoz állnak feltűnően közel, az átlagosnál kisebb az eltérés a dél-somogyi horvátokkal, a fehérvárcsurgóikkal, a tiszántúli bevándoroltakkal és a nádasdladányi nőkkel, az átlagosnál kissé nagyobb a különbség az egyéb (nagy részben bevándorolt) palócokkal, a nádasdladányi férfiakkal és a Duna-Tisza közi telepes férfiakkal. Az egyetlen nagyobb eltérés csak a Duna-Tisza közi telepes nőkkel mutatható ki (22. táblázat). Még a somogyi bevándorolt és Duna-Tisza közi telepes nők között észlelhető 1050-es eltérés sem látszik jelentősnek, ha figyelembe vesszük, hogy a palócföldi szlovákoknak a bolhói (f. 1666, n. 2097) és lakócsai (f. 2059, n. 1329) horvátokkal, valamint a katymári bunyevácokkal (f. 1978, n. 1292) kimutatott távolságai nagyrészt lényegesen nagyobbak.

E számítások eredményei tovább erősítik azokat a korábbi adatokat, melyek szerint a nyugat-dunántúli és a közép-dunántúli őslakosok mind egymáshoz,

mind a tiszántúli őslakosokhoz közel állnak, egyben bizonyítják azt is, hogy a Somogy megyei, jelentős részben telepés és nagyrészt horvátokkal, dalmátokkal (az utóbbi a bunyevácok és sokácok közös megjelölése) kevert magyar népeiségek igen közel állnak az ottani őslakosokhoz, sőt az 1910-ben túlnyomóan horvát anyanyelvű dél-somogyi népeiségek is alig térnek el a Somogy megyei őslakos és telepés magyaroktól.

A taxonómiai összetétel

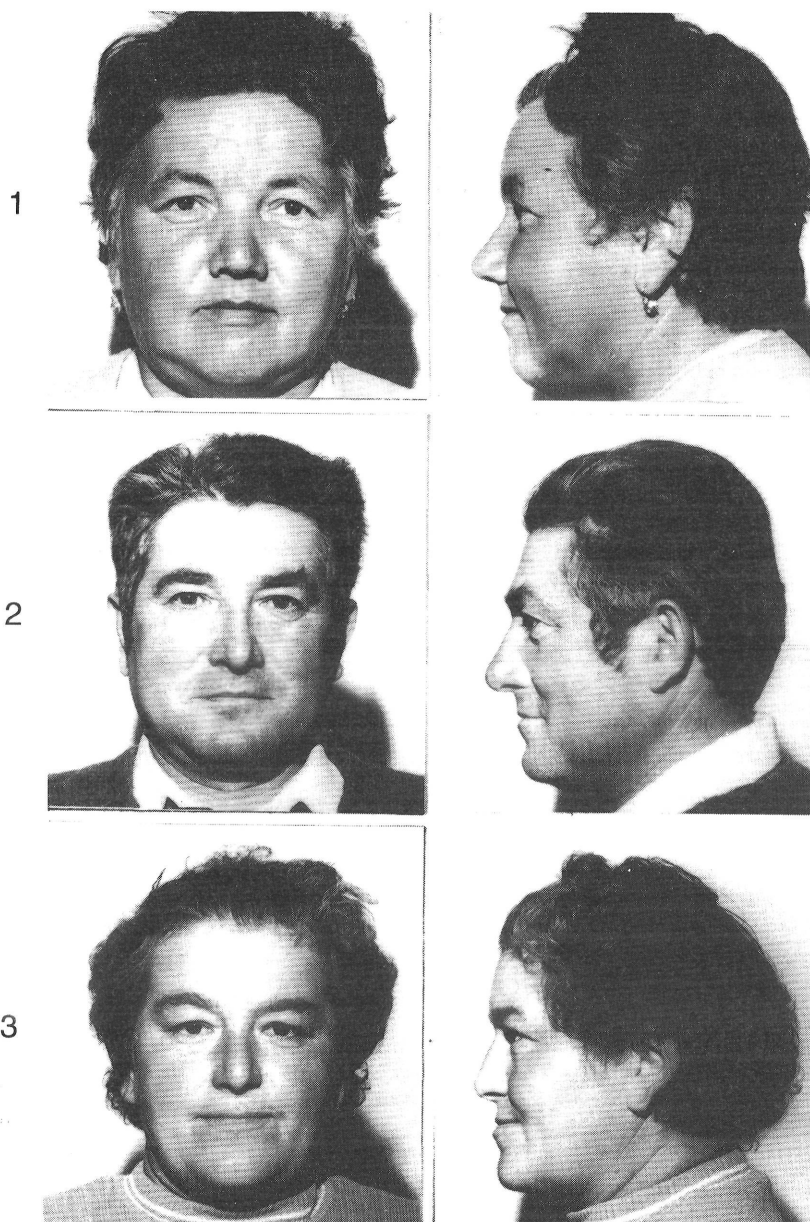
A taxonómiai elemzést az általam típusonként részletesen leírt szemlélet (Henkey 1978) szerint végeztem el. Álláspontom e téren megegyező a régebbi Lipták (1955, 1958), Nemeskéri és Gáspárdy (1954), valamint Bartucz 1955 utáni műveiben (1957, 1960, 1961) megnyilvánuló szemlélettel. Az általam is követett álláspont azzal tér el az újabb Lipták (1962) nézettől, hogy a turanid típusnak nagyjából európai és csak kisebb mértékben mongoloid jellegű formáit, melyek Liptáknál újabban cromagnoid-C, cromagnoid-C + turanid és pamiro-turanid megjelöléssel szerepelnek, én továbbra is a turanidok közé sorolom. A vizsgált Somogy megyei magyaroknál három típus, a turanid, a pamiri és a dinári típus gyakorisága jelentős (23. táblázat).

Az előfordulás szempontjából első helyen álló turanid típuson belül az alföldi változat (7–15. kép) a leggyakoribb, melyre a magas vagy nagyközepes termet (1956–1988. évi típus standardjaim szerint az alföldi változat átlagos termete férfiaknál 171,43 cm, nőknél 160,60 cm), a fej nagy méretei mellett brachyhyperbrachycephal (rövid-túlrövid) fejjelző, széles-igen széles, közép magas arc mellett europrosopia (széles arcjelző), frontálisan lapult (előreálló) járomcsont, meredek homlok, az arc síkjából közepesen kiemelkedő, egyenes, vagy enyhén konvex orrhát, enyhén domború tarkó, sötét, vagy zöldesbarna szemszín, és barna-fekete hajszín a jellemző. Eléggé gyakori az erősen andronovói (észak-kazahsztáni) jellegű változat (3–6. kép) is, melynek termete csaknem kivétel nélkül magas (1956–1988. évi típus standardjaim szerint e változat átlagos termete férfiaknál 174,61 cm, nőknél 162,59 cm), a fej méretei fokozottabban nagyok, mint az alföldi változatnál, az arc és az állkapocsszöglet is kissé szélesebb, a járomcsont teste nagyobb, frontálisan lapultabb, a gonion táj gyakrabban enyhén kiugró, a glabella erősebben fejlett, a közepesnél gyengébben kiemelkedő orrhát pedig kissé gyakrabban fordul elő. Az erősebben mongoloid jellegű változat (1. kép) és a turanid középtípus (2. kép) csak ritkán volt észlelhető. A turanid típusba sorolt kevert formák közül a turano-pamiri (16–21. kép) előfordulása a legnagyobb, de eléggé gyakori a turanid + dinári (40–41. kép) és a turanid + keleti mediterrán (46. kép) keveredés is. A turanid típus magyar őslakos népeiségeknél általában gya-

koribb és ez Somogy megyére is érvényes, de Somogyban e típus aránya a bevándoroltaknál és 37,3%-os előfordulással a dél-somogyi horvát származásúaknál is nagyobb a 30,2%-os összmagyar átlagnál. E típus a szuloki németeknél 18,0%-ban észlelhető, ami 15,3%-kal több, mint a hajósi németeknél (Henkey 1981).

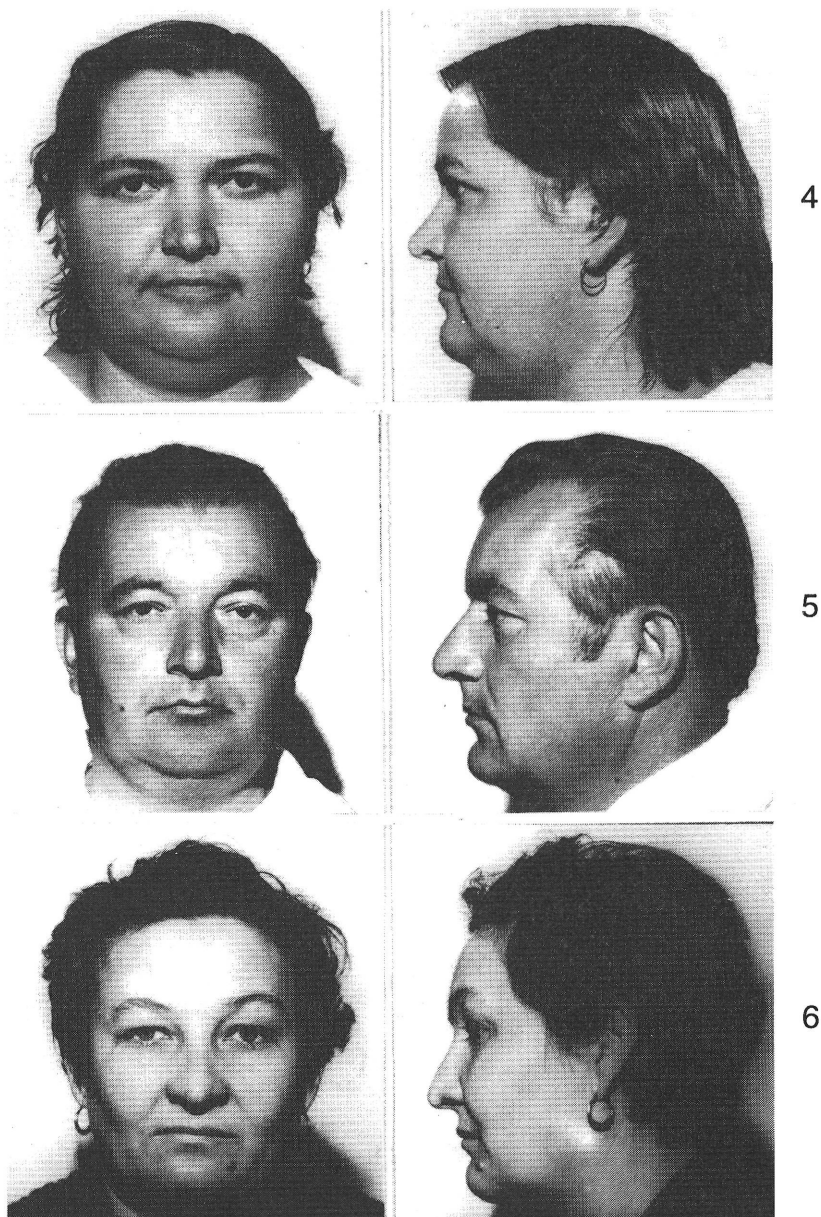
A második helyen álló pamiri típus Somogy megyében is nagyobb mértékben észlelhető az őslakos népeiségeknél. A markáns pamiri típus (28–29. kép) jellegei: az átlagban nagyközepes termet (1956–1988. évi típus standardjaim szerint az átlagos termet férfiaknál 168,94 cm, nőknél 157,54 cm), a fej kis méretei mellett hyperbrachy-brachycephalia (túlrövid-rövid fejjelző), enyhén széles-középszéles, közép magas vagy enyhén magas, mesoprosopp arc (közepes arcjelző), lekerekített járomcsont, meredek homlok, az arc síkjából a közepesnél kissé erősebben kiemelkedő, enyhén konvex vagy egyenes orrhát, csőrszerűen befelé és lefelé görbülő orrcsúcs, enyhén domború, vagy ritkábban lapos tarkó, sötét, vagy kevert (zöldes) szemszín és barna-fekete hajszín együtt csak ritkán észlelhetők. A markáns pamirinál Somogyban is gyakoribb a pamiro-turanid átmeneti forma (22–27. kép), melynél a fej méretei nagyobbak, az arc szélesebb és a járomcsont is előreálló. Előfordul a markáns pamirihoz közeli, pamiroid forma (30. kép) és a pamiri + dinári keveredés (47. kép) is. A pamiri jellegek kissé nagyobb mértékben mutathatók ki a somogyi őslakos, mint a telepés népeiségeknél. A pamiri típusba soroltak között a markáns pamiri és a pamiroid Darányban és Látrányban gyakrabban észlelhető, mint a többi somogyi népeiségeknél. A pamiri típus a somogyi horvátoknál 14,1%-ban, a szuloki németeknél 5,6%-ban mutatható ki.

A harmadik helyen álló dinári típuson belül egyenlő arányban határozható meg a balkáni dinári és a keleti dinaroid változat. Az utóbbit a grúz antropológusok kaukázusi változatként (Natishvili–Abdushelishvili 1960) említik. A balkáni dinári jellegei: magas termet – 1956–1989. évi típus standardjaim szerint az átlagos termet férfiaknál 175,78 cm, nőknél 164,86 cm –, a fejnek a magyar átlagnál kisebb méretei mellett a fejjelző hyperbrachy-brachycephal (túlrövid-rövid), középszéles vagy enyhén széles, igen magas-magas arc mellett az arcjelző keskeny, a járomcsont előre keskenyedő, a homlok férfiaknál enyhén meredek, a nőknél meredek, az orrhát az arc síkjából erősen kiemelkedő, konvex, a tarkó lapos, a szemszín sötét (barna, sárga) vagy kevert (zöldes), a hajszín barna-fekete. Skerlj (1938) Jugoszláviában meghatározta sötét hajú, világos szemű szávai, valamint világos szemű és hajú női formáját is, de Somogy megyében e két forma nem volt kimutatható, sőt markáns balkáni dinári is csak egy horvát férfinél volt észlelhető. A balkáni dinári változathoz a 31–32., képekkel be-

mutatott egyének állnak a legközelebb. A kaukázusi dinaroid változatnál (34–35. kép) a fej méretei általában nagyobbak, az arc szélesebb és kevésbé magas, mint a balkáni dinárinál, a járomcsont többnyire előreálló, csak ritkán előre keskenyedő, az orrgyök csak közép magas, az orrhát a vizsgáltak nagyobb részénél a balkáni dinárihoz képest fokozottabban kiemelkedő és erősen konvex, kisebb részénél kevésbé magas és csak enyhén konvex. A kaukázusinak is nevezett keleti dinaroid változatról részletesebben babócsai–bolhói és segedi tanulmányaimban (Henkey 1990, 1992a) írtam. A kaukázusi

dinaroid jellegek túlsúlyát határoztam meg erős turanid keveredéssel a 42. számú képekkel bemutatott férfinél. A 43. számú férfinél a balkáni dinári túlsúlyát észleltem, a 44. számmal jelölt férfi bár hasonló a kaukázusi dinaroidhoz, de lehet balkáni dinári + előázsiai is. Ugyanis azoknál, akiknél jelentős arányban észlelhetők turanid, pamiri, előázsiai jellegek, vagy ezek kombinációja, a balkáni és keleti dinaroid jellegek nem minden esetben voltak határozottan elkülöníthetők. A mindkét változathoz közeli formák a somogyi magyaroknál általában 20–25%-ban voltak észlelhetők, ezeket egyenlő arányban osztottam meg

a két fenti változat között. A somogyi őslakos és telepes magyarok között elsősorban az a különbség volt kimutatható, hogy az őslakosoknál a keleti, a telepeseknél a balkáni dinári változat aránya emelkedett az átlaghoz képest. A keleti dinaroid a legnagyobb mértékben (75%-ban) a nemesvidieknél volt kimutatható, a balkáni pedig a buzsákiaknál (65%-ban) a dinári típusba soroltak között. A dinári típus a délsomogyi horvát származásúaknál 21,1%-ban, a szuloki németeknél 19,1%-ban volt meghatározható (a hajósi németeknél 10,4%-ban – Henkey 1981). A horvátoknál a kaukázusi változathoz közeli formák is észlelhetőek voltak.

Eléggyé jelentős a keleti mediterránok gyakorisága is, főleg öt őslakos népességnél. Az utóbbiak közül Kőröshegyen, melynek határába besenyők telepedtek le (Lackovits 1972), előfordulása országos viszonylatban is a legjelentősebbek közé tartozik. Több korábbi munkámban leírtam e típus három változatának főbb jellemzőit (Henkey 1973, 1978, 1990a, Henkey–Kalmár 1984). Ezek közül a somogyi magyarok között a türkménekre nagyrészt jellemző kaszpi változat a túlnyomó (37–38. kép), melynek főbb jellegei: magas vagy nagyközepes termet, hosszú vagy közepes fejjelző, közepes arcjelző, lekerekített járom-

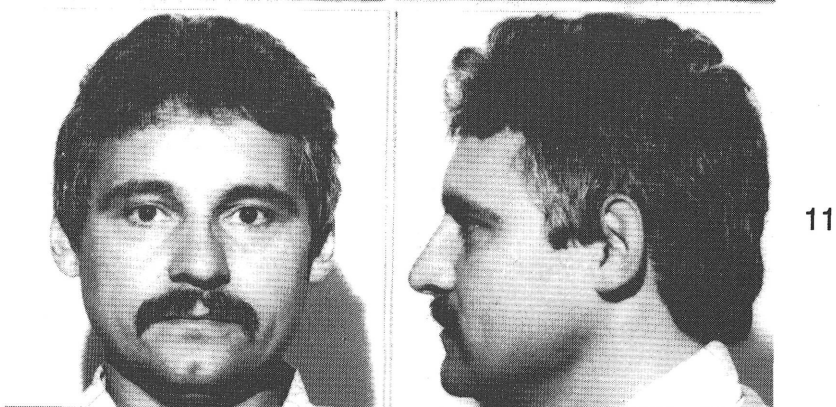

csont, a közepesnél erősebben kiemelkedő, enyhén konvex vagy egyenes orrhát, erősen domború tarkó, sötét szemszín, sötét, barna–fekete hajszín és barnás bőrszín (a bőrszín magyar viszonylatban a keleti mediterrán típus iráni változata után a legsötétebb). A keleti mediterrán típus a somogyi horvátoknál 1,4%-ban volt kimutatható, a szuloki németeknél nem volt észlelhető.

A Duna–Tisza közén, főleg a kiskunoknál gyakori előázsiai (armenid) típus Somogyban csak ritkán észlelhető. E típusra a közepes termet, rövid–túlrövid fejjelző, közepes, vagy keskeny arcjelző, előre-keskenyedő já-

romcsont, hátrahajló homlok, az arc síkjából igen erősen kiemelkedő, erősen konvex orrhát, lapos, vagy enyhén domború tarkó, sötét, vagy zöldes szemszín és barna–fekete hajszín a jellemző. Túlnyomóan előázsiai típusú férfit turanid keveredéssel a 39. képekkel mutatok be. Somogy megyében az előázsiai típus az őslakos népeknél nagyobb mértékben mutatható ki, legnagyobb gyakorisága Nemesviden volt észlelhető. E típus a somogyi horvátoknál 2,8%-ban, a szuloki németeknél 1,1%-ban volt meghatározó.

A klasszikus keletbalti típus jellegei, közepes termet, rövid fejjelző, enyhén széles, alacsony arc mel-

lett széles arcjelző, a közepesnél gyengébben kiemelkedő, rövid konkáv orrhát, felálló orrcsúcs, enyhén domború tarkó, világos szemszín és sötétszöke hajszín jellegzetes formában egyetlen somogyi személynél sem volt meghatározó. E típus erősen laponoid jellegű változata (36. kép) is csak elvétve volt észlelhető, lényegesen gyakrabban volt meghatározható a keletbalti + turanid kevert forma (48. kép). A keletbalti típus a somogyi horvátoknál 3,5%-ban, a szuloki németeknél 5,6%-ban volt kimutatható.

A típusok további előfordulási sorrendje: alpi, laponoid, mongoloid, cromagnoid, északi, gracilis me-

diterrán, urali. Az alpi, a cromagnoid és az északi típus jelentős részben kötődött apai vagy anyai ágon német eredetű családnévhez. Ezzel van összhangban, hogy e mindhárom típus a szuloki németeknél a leggyakoribb (alpi 13,5%, északi 2,2%, cromagnoid 2,2%), viszont e típusok mindegyike jelentősen kisebb arányban volt észlelhető náluk, mint a hajósi németeknél (Henkey 1981). A somogyi horvátoknál e három típus közül csak az alpi volt észlelhető 1,4%-ban.

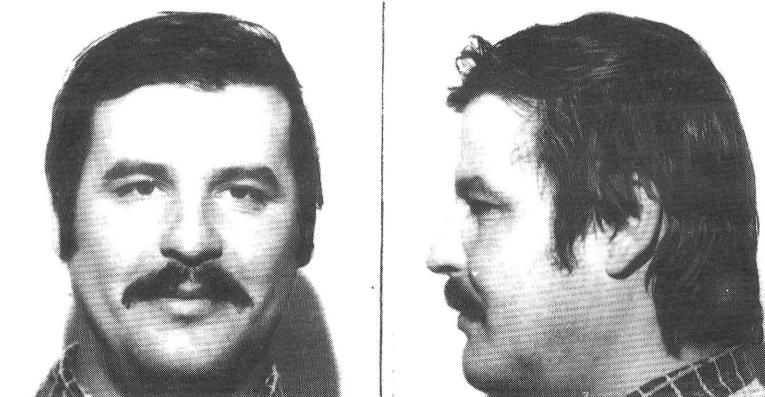
13

14

15

Népesedéstörténeti összefüggések

Lipták (1958) összefoglalója alapján, ha az ókécskei koponya tekintetében Nemeskéri és Gáspárdy (1954) meghatározását fogadjuk el, a törökös típusok (a turanid, pamiri, előázsiai és mongoloid) gyakorisága a honfoglaló magyaroknál 50,0%, a finnugor formáké (urali, lapponoid, keletbalti) 15,6%. Az általam 1992 végéig vizsgált 29512 magyar közül 48,3% a törökös típusok, 4,6% a finnugor formák (urali, lapponoid és a keletbalti finnugor alakjai), 2,4% a régi szláv (az északi és cromagnoid fele része, valamint a ke-

letbalti szlávok alakjai) és 0,4% a régi germán (az északi és cromagnoid fele része) jellegegyüttesek gyakorisága. A somogyi őslakosoknál a törökös típusok együtt 62,8%-ban, a finnugor formák 3,1%-ban, a régi szláv és germán jellegegyüttesek 0,7%-ban, illetve 0,2%-ban voltak meghatározók, míg a bevándoroltaknál a törökös típusok 57,1%-ban, a finnugor, a régi szláv és germán formák 2,8%-ban, 1,0%-ban és 0,3%-ban voltak észlelhetők. Bartucz (1938) Somogy megyében 35–40%-ra becsülte a turanid típus gyakoriságát, amit jól alátámaszt az általam kimutatott 39,2%-os megyei előfordulás. A somogyi telepes

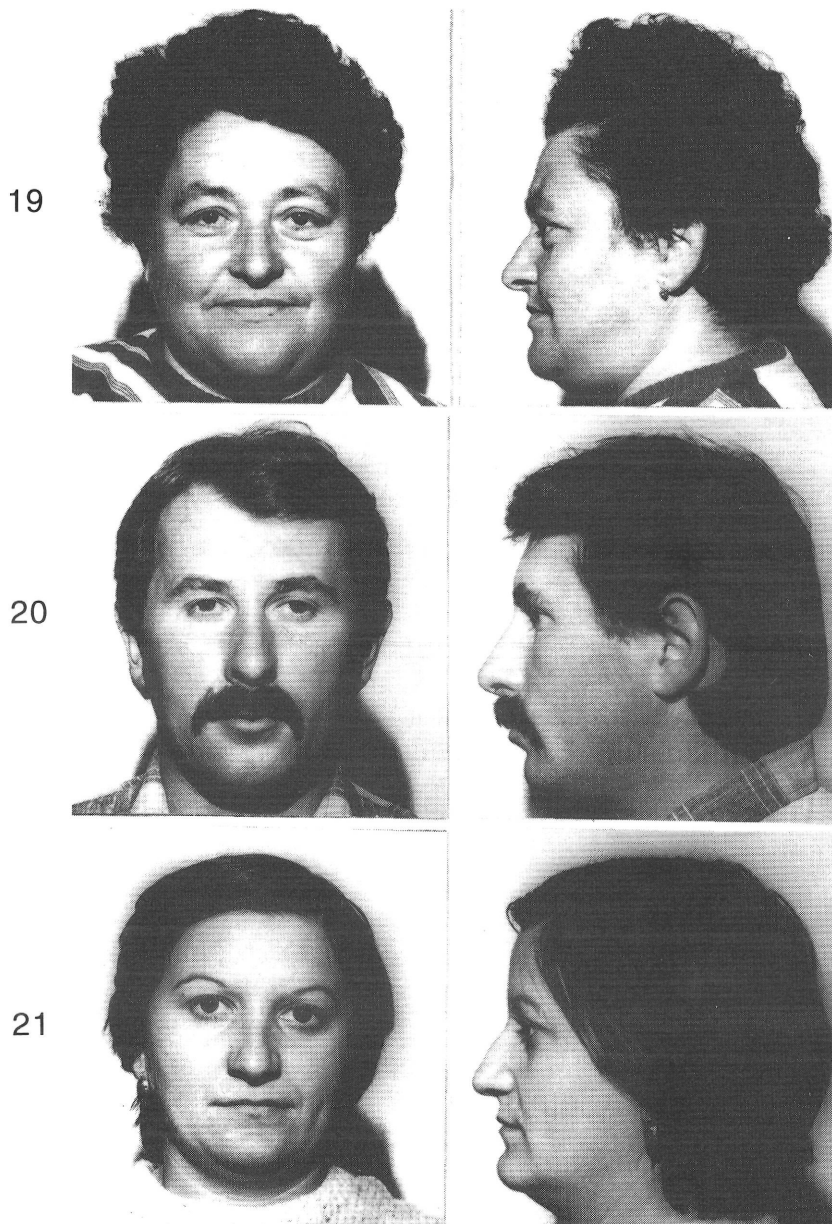
16

17

18

és kevert eredetű magyar népeiségeknél a népese-
déstörténeti kutatások főleg horvát, dalmát és szlovén beolvadást mutattak ki (Borovszky 1914), de a délszláv nyelvű népeiségekkel való keveredés nem befolyásolta jelentősebben a részben telepes eredetű itteni népeiségek tipológiai összetételét. A keletbalti típusnak finnugor és szláv formákra való bontását első ízben palócföldi magyarokkal és szlovákokkal kapcsolatban közöltem (Henkey-Kalmár 1979). Országosan a keletbalti típusba soroltak 58%-a minősült finnugor és 42%-a szláv jellegűnek, a somogyi őslakosok között ez az arány 80% a 20%-

hoz, az itteni bevándorolt magyaroknál 68% a 32%-hoz. A bolhói és lakócsai horvát származásúaknál a törökös típusok 56,2%-ban, a finnugor formák 3,5%-ban, a régi szláv jellegegyüttesek 1,4%-ban észlelhetők, azaz a három fenti típuscsoport aránya hasonló, mint a somogyi magyaroknál. Az egyetlen eltérés, hogy a horvát származásúaknál Dalmácia őslakóira, az illírekre visszavezethető balkáni dinári (Bartucz 1938) mintegy 12%-kal nagyobb mértékben mutatható ki, viszont a kaukázusi dinaroid hasonló százalékban észlelhető náluk, mint a somogyi magyaroknál. A szuloki németek mind a Baja környéki, mind a ha-

jósi németektől (Henkey 1981) jelentősen különböznek, eléggé közel állnak a Somogy megyei magyarokhoz és horvátokhoz, taxonómiai szempontból a legjelentősebb eltérés az alpi típus 13,5%-os előfordulásában nyilvánul meg náluk. (Az alpi típus a két korábban vizsgált hazai német népességnél 15,8%-ban, illetve 16,5%-ban volt észlelhető.)

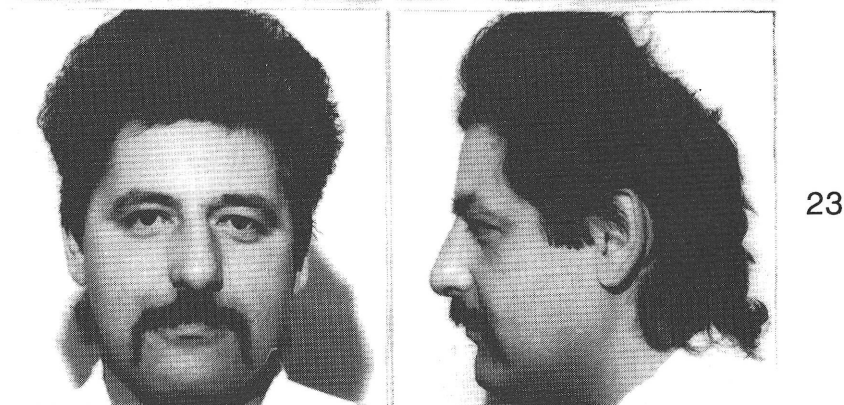
Adatok a Somogy megyeiek és más kárpát-medencei népességek származásához.

A Hiernaux-féle távolság számítások és a tipológiai megoszlás egyaránt azt támasztja alá, hogy a somogyi magyar őslakosság, valamint a jelentős mértékben

horvátokkal, dalmátokkal kevert, nagyrészt telepes eredetű népességek között szinte nincs embertani különbség, sőt az 1910-ben túlnyomóan horvát anyanyelvű dél-somogyi falvak lakói is igen közel állnak mind az őslakos, mind a telepes eredetű magyar népességekhez. E közelség főleg az alábbi három adatra vezethető vissza:

1. A honfoglaló magyarok törökös rétegével is kapcsolatba hozható típusok túlsúlya az őslakos, telepes és horvát eredetű népességeknél.

2. A régi szlávoknál gyakori jellegegyüttesek csaknem teljes hiánya mindhárom fenti csoportnál.

3. Az illírekre utaló balkáni dinári változat nagyobb gyakorisága a somogyi magyaroknál (a Sopron, Vas, Zala és Baranya megyei magyaroknál is) és még nagyobb előfordulása a dél-somogyi horvát származásúaknál.

Az embertani közelállás valószínű okai:

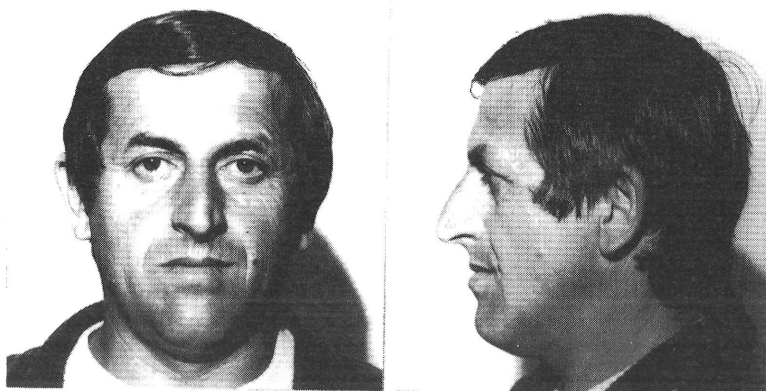
a) A korábbi történeti felfogás szerint a honfoglalás előtt Somogy megye területén nagyrészt szlovének laktak (Borovszky 1914), de a Somogy megyében is jelentős számban feltárt griffes-indás jellegű késő-avar temetők arra utalnak, hogy 670 körül az avarok katonai segédnépeként a Kárpát-medencébe betele-

pült onogurok nagyobb arányban éltek meg a magyar honfoglalást (László 1982, Költő-Szentpéteri 1988), mint egyes kutatók korábban vélték.

b) A jelenleg is nagyrészt horvátok által lakott Dalmáciába 670 körül Kuvrát onogur kagán ötödik fia telepedett le népével, amit az ott feltárt griffes-indás jellegű temetők is alátámasztanak. (László 1977).

c) Amikor Nagy Károly 803-ban megdöntötte az avar birodalmat, egész késő-avar törzsek menekültek a horvátok és szlovének közé. Az avarok beolvadását Horvátországban írásos forrás is támogatja (Erdélyi 1982, 1986, Barada 1952).

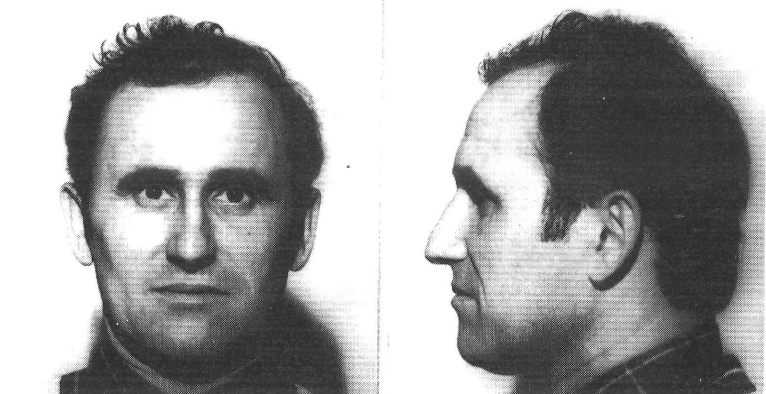
25

26

27

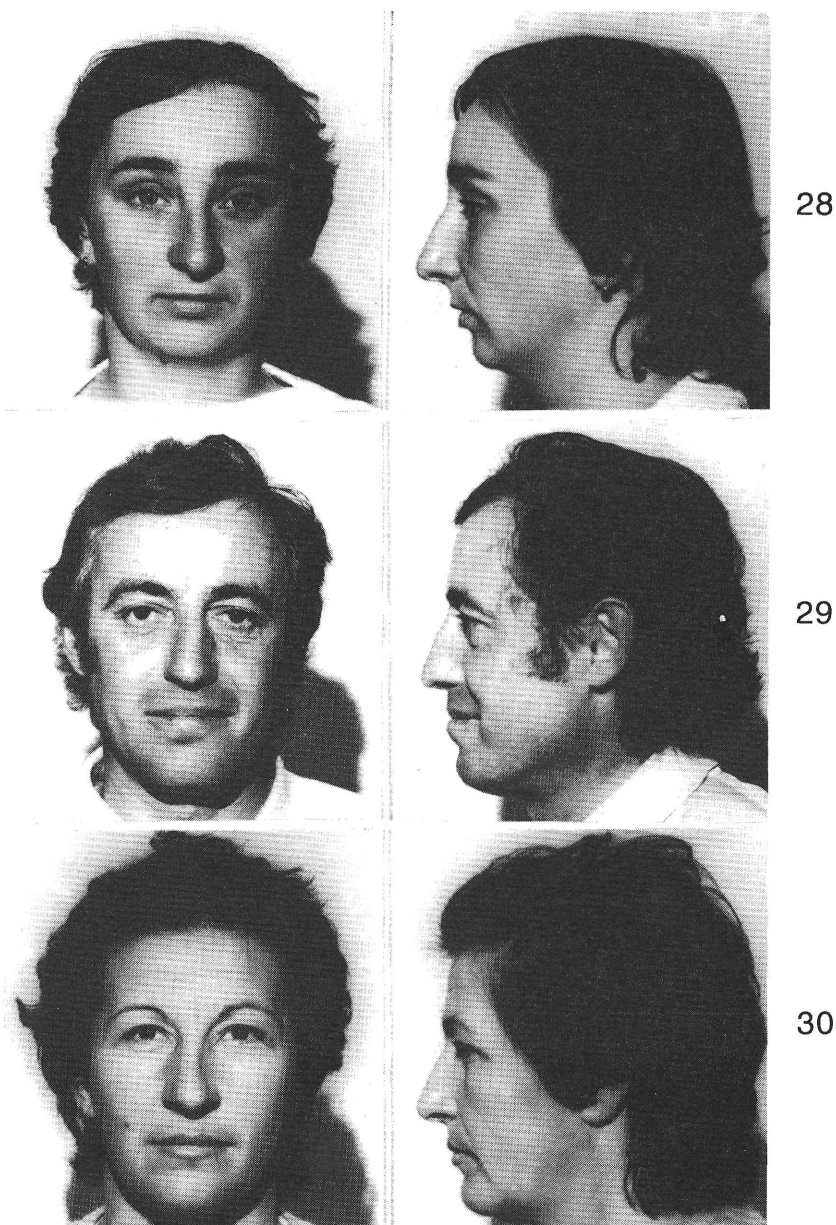
d) A Kárpát-medence szláv nyelvű népei nem voltak tiszta szlávok (Tretyakov 1953), így a velük való keveredés nem módosíthatta jelentősebben a magyarság embertani képét.

e) A dél-somogyi horvátok túlnyomó többsége kaj-horvát eredetű. E nyelvjárás jellemző Horvátországban a Verőce, Belovár, Sziszek vonaltól északnyugatra eső területre. E vidék északkeleti csücskében a lakosság a 15. században vegyes magyar–szláv, a Dráva–Száva közének északnyugati részében magyar volt (Szűcs 1982).

f) A horvátok a 7. század elején a Száva és az Adriai-tenger közötti területre telepedtek, Szlavóniá-

ban, valamint a Dunántúl déli és nyugati részében a honfoglalás előtt szlovének éltek, akiknek a beolvadása a Dunántúlon és Észak környékén a magyarokba, Szlavónia nyugati és délkeleti részében a horvátokba további embertani közelséget eredményezhetett a Somogy megyei magyarok és horvátok között, mert a horvát menekültek és telepések részben a Dráva–Száva közéből érkeztek.

A 24. táblázatban látható tájegységként a magyarok, valamint a hazai horvátok, bunyevácok, sokácok, szlovákok és somogyi (szuloki) németek tipológiai megoszlása. Ez alapján is megállapítható a

magyarság törökös rétegéhez kapcsolódó turanid és pamiri típusnak a magyar átlagnál nagyobb gyakorisága a szlovákiai, tiszántúli és dunántúli magyaroknál, azaz azon vidékeken, melyeket nem, vagy csak rövidebb időre hódítottak meg az oszmán-törökök, mint a Duna–Tisza között, a Dunántúl keleti és a Palócföld déli részét. A dél-somogyi horvátok e tekintetben a hazai nemzetiségek közül a legközelebb állnak a fenti területek általam vizsgált, nagyrészt őslakos magyar népeiségeihez. A Duna–Tisza közti magyaroknál, sokácoknál és bunyevácoknál az előázsiai, a palócoknál és főleg a palócföldi szlovákoknál a ke-

letbalti típus aránya emelkedik a magyar átlaghoz képest. Az előázsiai típus nagyobb gyakorisága egyrészt a kiskunokra jellemző (Henkey–Kalmár 1984), másrészt a bunyevácok és sokácok első csoportjai a törökök jobbágyaiként telepedtek le a Duna–Tisza köze déli és a Dunántúl délkeleti részébe (Borovszky 1909), Törökország középső és keleti részében viszont az előázsiai típus nagy gyakorisága jellemző (Enginalev 1963), így feltételezhető e két dalmátnak is nevezett népcsoportnak a törökökkel való keveredése is. A dinári típus jelentős előfordulása a bunyevácoknál és sokácoknál Dalmácia őslakóihoz, az illí-

rekhez kapcsolódik (Bartucz 1938), hasonlóan, mint a horvátoknál, a turanid típus eléggé nagy gyakorisága pedig a magyarság törökös rétegéhez mutathat közelséget. A Hiernaux-féle távolság számítások is igazolták a szlovákok, valamint a dél-somogyi horvátok és Baja környéki bunyevácok közötti jelentős embertani távolságot (Henkey 1990b). Ezt támasztja alá a tipológiai megoszlás is, mert a bunyevácoknál és horvátoknál gyakori dinári típus előfordulása a palócföldi szlovákoknál a legkisebb, az utóbbiaknál jelentős keletbalti aránya pedig a bunyevácoknál és horvátoknál teljesen

jelentéktelen. A palócföldi szlovákoknál a keletbalti típusba soroltak közel fele a finnugor formákhoz sorolható és a lapponoid előfordulása is náluk a legnagyobb az általam vizsgált népségek között (Henkey 1985). László Gyula (1982) feltételezi, hogy az avarkori onoguroknak volt finnugor rétegük is. Mert a későavaroknak jelentős szerepük volt a szlovák nép kialakulásában (Eisner 1933), feltételezhető, hogy a turanid és a pamiri típus részben a későavarok török, a keletbalti finnugor formái és a lapponoid pedig azok finnugor rétegéhez kapcsolódhatnak a szlovákoknál. Az általam vizsgált palócföldi szlovákok őseinek

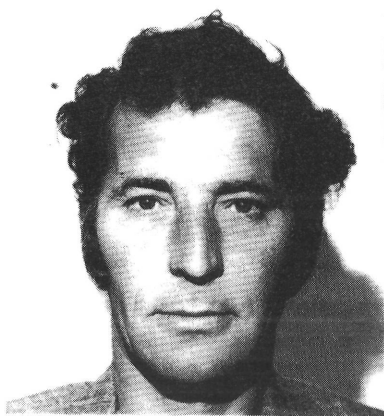

többsége a történeti Magyarországnak azon északi területeiről telepedett át Aszód és Salgótarján környékére, melyek a 15. században magyarok, vagy nagyjából magyarok által lakott vidékek voltak (Szűcs 1982), így a turanid és pamiri típus, valamint a lapponoid típus és a kelet-balti finnugor formái részben magyar beolvadás folytán válhattak a palóc-földi szlovákok jelentős összetevőivé. A hazai palóc-magyarok között a keletbalti típus finnugor és kisebb mértékben szlávok formái elsősorban a déli palóc, a 18. században újraterlelt községekben észlelhetők nagyobb számban, melyekben a szlovák eredetű csa-

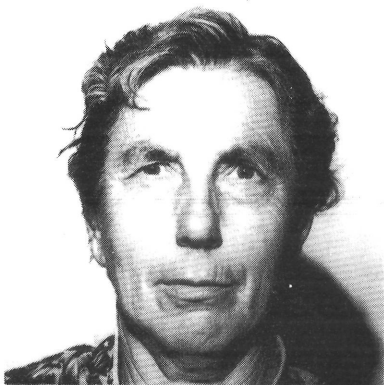
ládnevek eléggé gyakoriak (Henkey-Kalmár 1979, Henkey 1989).

A svábnak is nevezett hazai német telepések nagyrészt Délnyugat-Németországból érkeztek, de különböző tartományokból és kisebb részben Elzász-Lotaringiából, Ausztriából is. A legtöbb német telepés Baden-Württembergből és Bajorországból jött, ahol a Dunától északra eső területen az alpi, a Dunától délre pedig a dinári a leggyakoribb típus, a régi germánokra jellemző északi és cromagnoid típusok jelentős előfordulása csak Németország északi részére jellemző (Schwidetzky 1979). Ezzel van összhangban, hogy

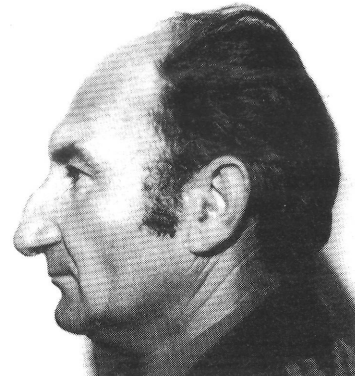
37

38

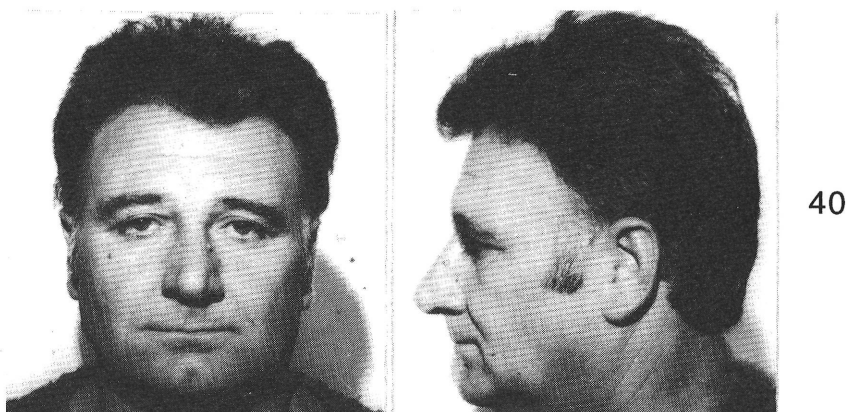
39

az észak-bácskai és hajósi németek között az alpi és a dinári a két leggyakoribb típus, az északi és cromagnoid típusok együttes előfordulása pedig csak 10,5%, illetve 9,1% (Henkey 1981). A szuloki németek jelentősen eltérnek a két másik hazai német népességektől, ezért fennáll annak a lehetősége, hogy a szulokiak ősei magyarokkal, vagy azokhoz ember-tani szempontból közelálló népcsoporttal keveredtek.

Kováts Zoltán (1969) szerint a Somogy megyei magyar őslakosság az oszmán-török hódoltság végére nagyobb mértékben maradt fenn, mint ahogy az az 1696-os országos összeírás alapján megállapítha-

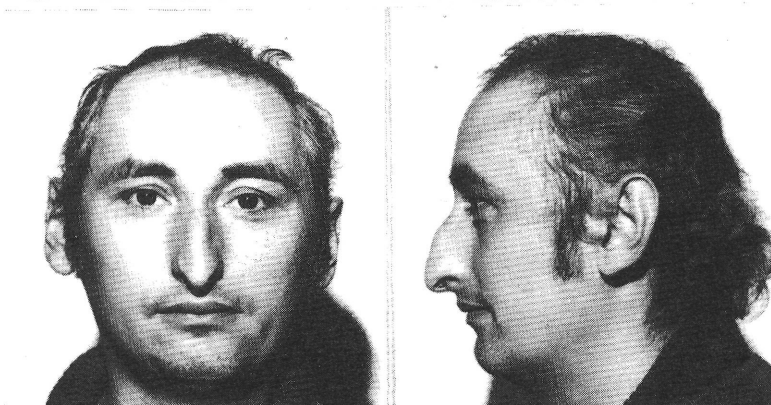
tó lenne. Ugyanis a lakosság egy része az országos összeírás alkalmával erdőkből, vízjárta területek kiemelkedésein élt és csak később tért vissza eredeti lakóhelyére, több köznemesi község pedig adómentességet élvezett. Az országos összeírásban szereplő 111 községen felül 49 további település van említve az 1692–1703 közötti urbáriumban és a megyei összeírásban, sőt e telepés eredetűnek tartott községek egy része is a fennmaradt környékbeli községek-ből népesült be. A somogyi magyarok egységes etnikai embertani képe összhangban van a fenti új népesedéstörténeti eredményekkel. Az igen jelentős törő-

40

41

42

kös túlsúlyhoz hozzájárulhatott a honfoglalást megelőző későavarok (Költő–Szentpéteri 1988) és a 11 Somogy megyei besenyő népeesség (Lackovits 1972) beolvadása is. A szlovénekkal való keveredés Somogy megyei embertani hatásait a Szentgotthárd környéki, apátistvánfalvi vendek adatai alapján szerettem volna tanulmányozni, de ott tervezett vizsgálatomhoz sem a helyi polgármestertől, sem a Magyarországi Szlovének Szövetségétől nem kaptam meg a kért támogatást. Bár Skerlj (1938) a volt Jugoszlávia területén vizsgált szlovéneket is, de adatait nem népenként, hanem északi (Dráva–Száva köze), közép-

ső és déli (Dalmácia, Macedónia) sáv megjelöléssel adta meg.

Bár a kárpát-medencei népeésegeket oroszokkal és a régi szláv embertani jellegeket viszonylag leginkább megőrző fehéroroszokkal nem lehetett Hienaux számításokkal összehasonlítani (az orosz szerzők a legfontosabb kvalitatív jellegek egy részét nem közölték, sőt az arcmagasságot és többnyire az orrmagasságot sem az orrgyöktől, hanem a szemöldöktől mérték), de a palóc összefoglalóban (Henkey 1989) megjelent táblázatok és grafikonok alapján megállapítható, az oroszok és fehéroroszok igen je-

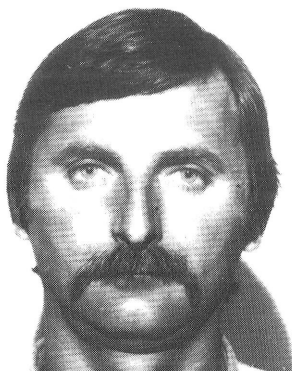
43

44

45

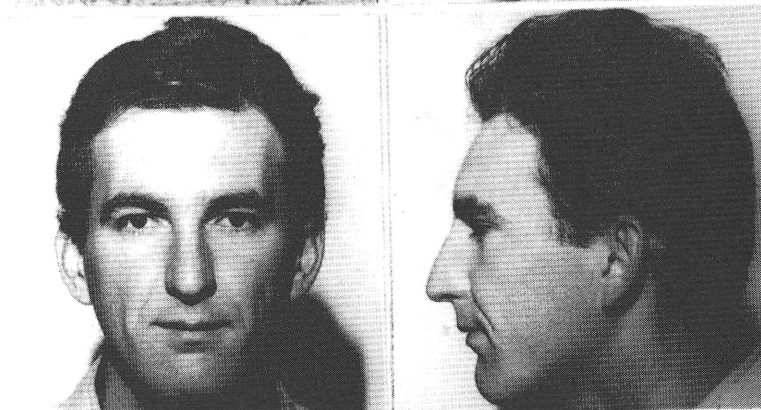
lentős mértékben különböznek mind a magyar, mind a hazai szláv nyelvű népeiségektől, leginkább a déli szláv népcsoportoktól.

Összefoglalva Somogy megyei vizsgálataim etnogenetikai lényegét, a mai falusi és mezővárosi magyarok embertani szempontból meglepően egységesek és ez még fokozottabban érvényes a Somogy megyeiekre. Bár a Duna–Tisza közén és a hazai palócok között eléggé jelentős eltérés van az ottani

őslakos és telepes eredetű magyarok között, a somogyi őslakos és telepes magyarok közelállása bizonyítható volt. Bár a telepes magyar népeiségekbe eléggé számottevő mértékben olvadtak be horvát származásúak, de mert a dél-somogyi horvátok is közel állnak a Somogy megyei őslakosokhoz, a horvátokkal való keveredés alig módosította a megye magyarságának embertani képét.

46

47

48

IRODALOM

- Barada, M.* (1952): Hrvatska dijaspora i avari. In: Starohrvatska prosvjeta. III. ser., sv. 2; 7–14.
- Bartucz L.* (1938): A magyar ember. Budapest.
- Bartucz L.* (1957): A szentes-kajáni avar temető tipológiájához. *Anthrop. Közl.* 1; 27–48.
- Bartucz L.* (1960): Die anthropologische Merkmale der Bevölkerung Zombor (Sombor) im XV–XVII. Jahrhundert. *Acta Univ. Budapest*; 23–48.
- Bartucz L.* (1961): Beiträge zur I. und II. Periode der Sarmatenzeit in Ungarn. *Acta Arch. Hung.* 13; 157–229.
- Borovszky S.* (1909): Bács–Bodrog vármegye I. Budapest, 394.
- Borovszky S.* (1914): Somogy vármegye. Budapest; 68, 198.
- Bunak, V. V.* (1976): Rassengeschichte Osteuropas. In: Rassengeschichte der Menschheit (kiadó Schwidetzky I.) 4. Lieferung, 68.
- Eisner, J.* (1933): Slovensko v pravku. Bratislava.
- Enginalev, A.* (1963): Anthropologischce Untersuchungen in vier türkischen Dörfern. *Homo* 14; 29–47.
- Erdélyi I.* (1982): Az avarság és kelet a régészeti források tükrében. Budapest; 206.
- Erdélyi I.* (1986): A magyar honfoglalás és előzményei. Budapest; 63.
- Henkey Gy.* (1973): Dunapataj népességének etnikai embertani vizsgálata. *Anthrop. Közl.* 17; 97–116.
- Henkey Gy.* (1978): Etnikai embertani vizsgálataim taxonómiai eredményei Közép-Magyarországon. *Cumania* 5; 395–448.
- Henkey Gy.* (1981): A hajósi népesség etnikai embertani vizsgálata. *Anthrop. Közl.* 25; 39–60.
- Henkey Gy.* (1985): Lucfalva és Vácegres népességének etnikai embertani vizsgálata. *Anthrop. Közl.* 29; 153–177.
- Henkey Gy.* (1987–88): Adatok a dunántúli magyarok antropológiájához. *Anthrop. Közl.* 31; 83–106.
- Henkey Gy.* (1989): Az embertani kép. Palócok I. Eger; 379–439.
- Henkey Gy.* (1990a): A magyar nép etnikai embertani vizsgálata. *Cumania* 12; 463–521.
- Henkey Gy.* (1990b): A magyarság etnikai embertani képe. Kandidátusi értekezés.
- Henkey Gy.* (1990c): Babócsa és Bolhó népességének etnikai embertani vizsgálata. In: Babócsa története és néprajza; 277–308.
- Henkey Gy.* (1992a): Segesdi magyarok etnikai embertani vizsgálata. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 9; 73–96.
- Henkey Gy.* (1992b): A Kárpát-medence népeinek etnikai embertani képe. (A MIÉSZ – Bratislava – kiadásában megjelenés alatt.)
- Henkey Gy.–Kalmár S.* (1979): Heves megyei palócok etnikai embertani vizsgálata. *Studia Palociorum* 4; 1–63.
- Henkey Gy.–Kalmár S.* (1984): Kiskunsági őslakosok etnikai embertani vizsgálata. *Cumania* 8; 541–602.
- Kováts Z.* (1969): Somogy megye népessége a XVII–XVIII. század fordulóján. *Somogyi almanach* 12; 1–52.
- Költő L.–Szentpéteri J.* (1988): A Vörs–Papkeri 9–11. századi temető. Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár; 12–13.
- Lackovits E.* (1972): A rábapatonaiak eredethagyománya. *Arrabona* 14; 242.
- László Gy.* (1977): Kovrát kagán fiainak történetéhez. *Magyar Östörténeti Tanulmányok*; 225–230.
- László Gy.* (1982): A kettős honfoglalásról. *História* 1982/1; 3–4.
- Lipták P.* (1955): Zur Frage der anthropologischen Beziehungen zwischen dem mittleren Donaubecken und Mittelasien. *Acta Orient. Hung.* 5; 271–312.
- Lipták P.* (1958): Awaren und Magyaren im Donau–Theiss Zwischenstromgebiet. *Acta Arch. Hung.* 8; 199–268.
- Lipták P.* (1962): *Homo sapiens* – species collectiva. *Anthrop. Közl.* 6; 17–27.
- Martin, R.–Saller, K.* (1957–66): *Lehrbuch der Anthropologie I–VI.* Stuttgart.
- Natishvili, A. N.–Abdushelishvili, M. G.* (1960): Contributions to the Anthropology of the Georgian People. Peabody Mus. Harvard Univ. Russian Translation Series I/2; 72–80.
- Nemeskéri J.–Gáspárdy G.* (1954): Megjegyzések a magyar őstörténet embertani vonatkozásaihoz. *Ann. Hist.–natur. Mus. Nat. Hung.* 5; 485–526.
- Piveteau, M. J.* (1965): Une nouvelle mesure de distance anthropologique entre populations. *Compte Rendu Ac. Sc. Paris*, t. 260 (II. 8) 1748–1750.
- Schwidetzky, I.* (1979): Rassengeschichte von Deutschland. In: *Rassengeschichte der Menschheit* (kiadó Schwidetzky I.) 7. Lieferung; 45–101.
- Skerlj, B.* (1938): *Zur Anthropologie der Jugoslawen.* Zeitschrift für Rassenkunde 7. Stuttgart.
- Szűcs J.* (1982): A középkori Magyarország népei. *História* 1982/1; 4.
- Thoma A.* (1956): Folytonos eloszlású jellegek variációjának mérése. *Anthrop. Közl.* 4; 71–72.
- Tretyakov, N. P.* (1953): Tretyakov professzorral folytatott megbeszélés jegyzőkönyve. *Szovjet Régészet* 5–6; 151–160.
- Véli Gy.* (1967): Az akceleráció a felszabadulás előtt és után. *Anthrop. Közl.* 11; 25–30.
- Weninger, J.* (1940): *Die anthropologischen Methoden der menschlichen Erbforschung.* Handbuch der Erbbiologie des Menschen II; 1–50. Berlin.

1. táblázat
Testmagasság – Statur (1)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	172.24	28.63	52	157.75	29.60
2 Látrány	43	170.74	31.88	37	158.54	45.02
3 Nemesvid	31	169.03	51.77	24	156.96	34.22
4 Tapsony	42	169.57	56.01	32	160.47	42.39
5 Kőröshegy	46	171.88	41.90	48	159.35	39.69
6 Segesd	60	174.48	38.20	60	158.25	31.54
7 Somogyszob	44	171.61	40.41	45	157.96	28.19
8 Darány	34	171.80	39.69	35	156.60	35.25
1–8 Somogyi őslakosok együtt	342	171.65	43.29	333	158.27	36.20
9 Kálmánca	42	169.95	33.39	33	159.21	83.68
10 Andocs	50	171.06	41.53	56	157.93	32.82
11 Gamás	37	171.30	43.59	44	157.91	25.01
12 Buzsák	70	172.66	37.24	70	159.57	40.29
13 Babócsa	65	171.22	43.79	71	160.76	35.54
9–13 Somogyi bevándoroltak együtt	264	171.38	40.73	274	159.23	41.57
1–13 Somogyiak összesen	606	171.53	42.19	607	158.71	38.85

2. táblázat
Fejhossz – Grösste Kopflänge (1)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	188.78	34.20	52	180.10	24.99
2 Látrány	43	186.28	36.98	37	178.00	34.50
3 Nemesvid	31	187.45	41.13	24	180.42	25.28
4 Tapsony	42	186.24	34.59	33	178.97	27.21
5 Kőröshegy	48	190.27	47.27	48	180.50	33.66
6 Segesd	60	189.13	33.29	60	179.45	26.29
7 Somogyszob	44	186.84	36.12	45	177.33	20.50
8 Darány	35	185.89	47.61	35	177.29	33.90
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	187.77	40.84	334	179.05	29.58
9 Kálmánca	42	187.88	39.08	33	180.17	24.49
10 Andocs	50	186.20	35.64	56	176.63	26.90
11 Gamás	37	186.84	40.10	44	177.14	36.28
12 Buzsák	71	186.35	31.07	70	177.30	24.49
13 Babócsa	65	185.14	40.38	71	178.20	35.60
9–13 Somogyi bevándoroltak együtt	265	186.34	37.51	274	177.72	30.88
1–13 Somogyiak összesen	610	187.15	39.90	608	178.45	30.60

3. táblázat
Fejszélesség – Grösste Kopfbreite (3)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	163.29	28.20	52	155.75	33.02
2 Látrány	43	159.19	29.15	37	152.60	25.82
3 Nemesvid	31	159.42	29.32	24	154.96	20.21
4 Tapsony	42	159.02	21.26	33	153.79	23.18
5 Kőröshegy	48	161.00	22.08	48	155.75	22.30
6 Segesd	60	161.70	36.19	60	156.25	24.00
7 Somogyszob	44	158.96	30.17	45	152.71	26.79
8 Darány	35	160.40	26.75	35	153.57	24.26
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	160.47	30.34	334	154.60	27.41
9 Kálmánca	42	159.78	33.31	33	156.14	23.56
10 Andocs	50	159.88	23.33	56	152.61	24.98
11 Gamás	37	159.62	25.15	44	154.34	35.44
12 Buzsák	71	160.07	34.16	70	153.19	25.38
13 Babócsa	65	159.80	37.77	71	153.78	24.64
9–13 Somogyi bevándoroltak együtt	265	159.86	31.63	274	153.76	27.59
1–13 Somogyiak összesen	610	160.21	30.99	608	154.22	27.66

4. táblázat
Homlokszélesség – Kleinste Stirnbreite (4)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	114.67	21.76	52	111.37	17.62
2 Látrány	43	113.95	33.50	37	110.65	15.47
3 Nemesvid	31	114.19	17.24	24	112.62	11.40
4 Tapsony	42	113.60	16.10	33	110.61	22.57
5 Kőröshegy	48	114.67	13.97	48	111.58	14.89
6 Segesd	60	114.57	15.54	60	112.12	17.16
7 Somogyszob	44	116.84	23.57	45	112.02	13.10
8 Darány	35	114.09	20.37	35	110.80	14.18
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	114.61	20.91	334	111.50	16.39
9 Kálmánca	42	113.79	19.19	33	111.14	12.06
10 Andocs	50	114.42	17.11	56	110.57	17.93
11 Gamás	37	116.22	17.09	44	110.93	23.14
12 Buzsák	71	116.59	16.54	70	112.03	13.88
13 Babócsa	65	113.95	24.42	71	111.75	15.40
9–13 Somogyi bevándoroltak összesen	265	115.04	20.53	274	111.38	16.69
1–13 Somogyiak összesen	610	114.79	20.79	608	111.44	16.53

5. táblázat
Járomívszélesség – Jochbogenbreite (6)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	149.40	36.76	52	142.00	30.26
2 Látrány	43	145.07	34.69	37	138.16	33.32
3 Nemesvid	31	146.58	31.73	24	140.62	13.84
4 Tapsony	42	145.20	23.74	33	139.55	27.76
5 Kőröshegy	48	147.38	30.56	48	140.75	27.94
6 Segesd	60	148.18	37.81	60	141.10	34.45
7 Somogyszob	44	145.46	38.44	45	138.80	19.62
8 Darány	35	146.00	35.70	35	137.94	25.21
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	146.76	36.06	334	140.04	29.61
9 Kálmánca	42	146.02	37.24	33	141.59	26.18
10 Andocs	50	145.16	33.81	56	137.13	25.44
11 Gamás	37	147.19	27.47	44	139.86	29.58
12 Buzsák	71	146.38	25.42	70	138.97	35.70
13 Babócsa	65	145.77	35.67	71	139.23	27.02
9–13 Somogyi bevándoroltak összesen	265	146.06	32.06	274	139.12	30.87
1–13 Somogyiak összesen	610	146.46	34.44	608	139.62	30.38

6. táblázat
Morfológiai arcmagasság – Morphologische Gesichtshöhe (18)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	121.14	40.18	52	111.94	27.96
2 Látrány	43	121.91	52.24	37	111.43	48.88
3 Nemesvid	31	120.32	24.43	24	111.87	31.41
4 Tapsony	42	120.29	45.35	33	111.97	18.18
5 Kőröshegy	48	119.87	33.82	48	110.58	27.49
6 Segesd	60	121.40	31.38	60	110.23	23.68
7 Somogyszob	44	121.57	31.93	45	109.62	24.34
8 Darány	35	120.03	22.03	35	111.63	28.48
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	120.87	36.16	334	111.03	29.02
9 Kálmánca	42	120.47	33.21	33	111.12	24.45
10 Andocs	50	120.02	45.63	56	108.41	29.96
11 Gamás	37	121.24	31.70	44	111.70	21.25
12 Buzsák	71	120.86	33.04	70	110.84	37.03
13 Babócsa	65	121.84	36.27	71	111.28	23.89
9–13 Somogyi bevándoroltak összesen	265	120.93	36.46	274	110.63	29.47
1–13 Somogyiak összesen	610	120.90	36.29	608	110.85	29.27

7. táblázat
Állkapocsszögletszélesség – Unterkieferwinkelbreite (8)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	114.62	21.54	52	108.96	18.30
2 Látrány	43	112.88	34.20	37	105.19	18.99
3 Nemesvid	31	112.90	23.03	24	107.71	15.89
4 Tapsony	42	113.88	35.13	33	107.67	16.93
5 Kőröshegy	48	112.73	17.40	48	106.90	24.06
6 Segesd	60	114.97	35.02	60	108.95	25.54
7 Somogyszob	44	114.80	36.63	45	107.69	16.37
8 Darány	35	114.03	27.76	35	105.89	25.52
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	113.92	30.01	334	107.53	22.33
9 Kálmánca	42	113.83	37.11	33	108.20	15.17
10 Andocs	50	113.00	38.92	56	104.48	17.06
11 Gamás	37	114.51	34.42	44	107.64	32.52
12 Buzsák	71	114.61	29.11	70	107.54	27.28
13 Babócsa	65	113.80	29.73	71	107.24	22.01
9–13 Somogyi bevándoroltak összesen	265	113.97	33.46	274	106.93	24.83
1–13 Somogyiak összesen	610	113.94	31.51	608	107.26	23.54

8. táblázat
Orrmagasság – Höhe der Nase (21)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	52.84	7.77	52	49.27	7.58
2 Látrány	43	53.40	11.29	37	49.89	8.02
3 Nemesvid	31	53.19	13.23	24	49.79	8.59
4 Tapsony	42	52.31	8.42	33	49.45	6.52
5 Kőröshegy	48	52.56	12.12	48	49.46	7.66
6 Segesd	60	53.27	7.96	60	49.27	6.25
7 Somogyszob	44	53.84	7.22	45	48.14	8.01
8 Darány	35	53.03	12.47	35	49.86	6.50
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	53.06	10.03	334	49.33	7.59
9 Kálmánca	42	53.63	8.11	33	50.06	9.49
10 Andocs	50	52.80	10.86	56	48.25	3.51
11 Gamás	37	53.19	15.13	44	48.98	6.91
12 Buzsák	71	53.38	9.97	70	49.97	7.41
13 Babócsa	65	52.92	9.44	71	49.13	7.14
9–13 Somogyi bevándoroltak összesen	265	53.17	10.52	274	49.25	7.14
1–13 Somogyiak összesen	610	53.11	10.25	608	49.30	7.39

9. táblázat
Orrszélesség – Breite der Nase (13)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	36.95	3.13	52	33.25	2.70
2 Látvány	43	36.40	6.88	37	32.19	2.40
3 Nemesvid	31	35.68	3.17	24	33.29	2.14
4 Tapsony	42	35.67	3.94	33	32.21	2.07
5 Kőröshegy	48	36.73	4.93	48	32.54	3.62
6 Segesd	60	36.50	4.34	60	33.20	3.38
7 Somogyszob	44	35.75	4.66	45	32.60	2.57
8 Darány	35	36.14	4.89	35	32.54	2.50
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	36.27	4.74	334	32.76	2.95
9 Kálmánca	42	36.60	3.47	33	33.48	1.96
10 Andocs	50	35.68	5.12	56	31.77	2.03
11 Gamás	37	35.35	3.89	44	32.77	2.54
12 Buzsák	71	36.38	3.96	70	32.84	2.82
13 Babócsa	65	36.57	4.07	71	32.76	2.55
9–13 Somogyi bevándoroltak összesen	265	36.19	4.34	274	32.67	2.70
1–13 Somogyiak összesen	610	36.23	4.57	608	32.72	2.84

10. táblázat
Fejfelző – Längen-Breiten-Index des Kopfes (3:1)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	86.56	8.39	52	86.42	9.20
2 Látvány	43	85.51	9.83	37	85.76	11.69
3 Nemesvid	31	85.19	13.56	24	85.88	6.99
4 Tapsony	42	85.45	5.92	33	85.94	9.68
5 Kőröshegy	48	84.67	11.51	48	86.43	8.35
6 Segesd	60	85.67	11.08	60	87.11	9.35
7 Somogyszob	44	85.20	7.56	45	86.07	10.02
8 Darány	35	86.37	13.89	35	86.63	8.65
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	85.56	10.45	334	86.36	9.52
9 Kálmánca	42	85.08	17.53	33	86.72	11.38
10 Andocs	50	85.96	10.08	56	86.34	9.57
11 Gamás	37	85.54	9.82	44	87.16	12.60
12 Buzsák	71	85.90	9.74	70	86.50	9.85
13 Babócsa	65	86.38	15.14	71	86.37	7.92
9–13 Somogyi bevándoroltak összesen	265	85.85	12.55	274	86.57	10.01
1–13 Somogyiak összesen	610	85.69	11.38	608	86.45	9.75

11. táblázat
Arcjelző – Gesichtsindex (18:6)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	81.12	18.13	52	78.99	16.22
2 Látrány	43	84.11	33.20	37	80.76	31.97
3 Nemesvid	31	82.19	11.29	24	79.54	15.57
4 Tapsony	42	82.93	24.07	33	80.21	12.77
5 Kőröshegy	48	81.29	27.79	48	78.57	14.78
6 Segesd	60	82.00	19.87	60	78.20	12.58
7 Somogyszob	44	83.68	21.06	45	79.04	14.86
8 Darány	35	82.28	17.39	35	80.94	14.76
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	82.43	23.07	334	79.35	17.30
9 Kálmánca	42	82.68	29.28	33	78.64	13.56
10 Andocs	50	82.74	23.87	56	78.90	12.13
11 Gamás	37	82.57	17.26	44	79.80	12.26
12 Buzsák	71	82.55	17.20	70	79.81	21.08
13 Babócsa	65	83.55	16.91	71	79.96	13.61
9–13 Somogyi bevándoroltak összesen	265	82.85	20.47	274	79.52	15.25
1–13 Somogyiak összesen	610	82.61	21.99	608	79.43	16.38

12. táblázat
Orrjelző – Nasenindex (13:21)

	Férfiak – Männer			Nők – Frauen		
	n	\bar{x}	s^2	n	\bar{x}	s^2
1 Vörs	42	70.09	23.31	52	67.71	27.39
2 Látrány	43	68.42	34.01	37	65.65	18.07
3 Nemesvid	31	67.45	38.07	24	67.12	23.59
4 Tapsony	42	68.43	33.77	33	65.27	19.34
5 Kőröshegy	48	70.06	42.57	48	66.12	33.39
6 Segesd	60	68.76	23.74	60	67.56	26.81
7 Somogyszob	44	66.46	22.21	45	67.87	27.71
8 Darány	35	68.40	39.13	35	65.40	21.60
1–8 Somogyi őslakosok együtt	345	68.57	32.75	334	66.72	26.52
9 Kálmánca	42	68.38	25.23	33	67.06	22.87
10 Andocs	50	67.72	30.98	56	65.89	14.39
11 Gamás	37	66.65	30.74	44	67.00	22.93
12 Buzsák	71	68.42	33.23	70	65.79	19.95
13 Babócsa	65	69.37	26.83	71	66.86	21.44
9–13 Somogyi bevándoroltak összesen	265	68.27	30.35	274	66.43	20.34
1–13 Somogyiak összesen	610	68.44	31.73	608	66.59	23.76

13. táblázat
Járomcsont alakja – Jochbeinform

	Össz.	Férfiak – Männer					Nők – Frauen							
		a		b		c	a		b		c			
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%			
1	42	5	11.9	33	78.6	4	9.5	52	2	3.8	48	92.3	2	3.8
2	43	11	25.6	26	60.5	6	14.0	37	8	21.6	28	75.7	1	2.7
3	31	4	12.9	23	74.2	4	12.9	24	4	16.7	20	83.3	–	0.0
4	42	8	19.0	32	76.2	2	4.8	33	6	18.2	26	78.8	1	3.0
5	48	10	20.8	31	64.6	7	14.6	48	8	16.7	38	79.2	2	4.2
6	60	8	13.3	47	78.3	5	8.3	60	5	8.3	51	85.0	4	6.7
7	44	10	22.7	32	72.7	2	4.5	45	7	15.6	38	84.4	–	0.0
8	35	5	14.3	28	80.0	2	5.7	35	8	22.9	25	71.4	2	5.7
1–8	345	61	17.7	252	73.0	32	9.3	334	48	14.4	274	82.0	12	3.6
9	42	10	23.8	29	69.0	3	7.1	33	3	9.1	27	81.8	3	9.1
10	50	12	24.0	36	72.0	2	4.0	56	12	21.4	43	76.8	1	1.8
11	37	5	13.5	28	75.7	4	10.8	44	9	20.5	33	75.0	2	4.5
12	71	13	18.3	56	78.9	2	2.8	70	12	17.1	56	80.0	2	2.9
13	65	13	20.0	48	73.8	4	6.2	71	10	14.1	59	83.1	2	2.8
9–13	265	53	20.0	197	74.3	15	5.7	274	46	16.8	218	79.6	10	3.6
1–13	610	114	18.7	449	73.6	47	7.7	608	94	15.5	492	80.9	22	3.6

a = lekerekített – anliegend, b = frontálisan lapult – vorstehend, c = előre keskenyedő – spitz auslaufend

14. táblázat
Homlokprofil – Stirnprofil

	Össz.	Férfiak – Männer					Nők – Frauen							
		a		b		c	a		b		c			
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%			
1	42	–	0.0	40	95.2	2	4.8	52	1	1.9	51	98.1	–	0.0
2	43	–	0.0	39	90.7	4	9.3	37	1	2.7	36	97.3	–	0.0
3	31	1	3.2	29	93.6	1	3.2	24	1	4.2	23	95.8	–	0.0
4	42	–	0.0	39	92.9	3	7.1	33	–	0.0	33	100	–	0.0
5	48	–	0.0	45	93.7	3	6.2	48	3	6.2	45	93.7	–	0.0
6	60	–	0.0	58	96.7	2	3.3	60	1	1.7	59	98.3	–	0.0
7	44	–	0.0	39	88.6	5	11.4	45	–	0.0	45	100	–	0.0
8	35	–	0.0	34	97.1	1	2.9	35	–	0.0	35	100	–	0.0
1–8	345	1	0.3	323	93.6	21	6.1	334	7	2.1	327	97.9	–	0.0
9	42	–	0.0	37	88.1	5	11.9	33	–	0.0	33	100	–	0.0
10	50	–	0.0	49	98.0	1	2.0	56	1	1.8	55	98.2	–	0.0
11	37	–	0.0	36	97.3	1	2.7	44	–	0.0	44	100	–	0.0
12	71	–	0.0	68	95.8	3	4.2	70	2	2.9	68	97.1	–	0.0
13	65	1	1.5	62	95.4	2	3.1	71	1	1.4	70	98.6	–	0.0
9–13	265	1	0.4	252	95.1	12	4.5	274	4	1.5	270	98.5	–	0.0
1–13	610	2	0.3	575	94.3	33	5.4	608	11	1.8	597	98.2	–	0.0

a = előre domborodó – vorgewölbt, b = meredek – steil, c = hátrahajló – fliehend

15. táblázat
Orrhát profilja – Profil des Nasenrückens

	Össz.	Férfiak – Männer						Nők – Frauen						
		a		b		c		a		b		c		
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
1	42	2	4.8	18	42.9	22	52.4	52	5	9.6	22	42.3	25	48.1
2	43	4	9.3	9	20.9	30	69.8	37	6	16.2	16	43.2	15	40.5
3	31	2	6.5	9	29.0	20	64.5	24	1	4.2	13	54.2	10	41.7
4	42	4	9.5	14	33.3	24	57.2	33	6	18.2	11	33.3	16	48.5
5	48	2	4.2	23	47.9	23	47.9	48	3	6.2	23	47.9	22	45.8
6	60	3	5.0	24	40.0	33	55.0	60	6	10.0	26	43.3	28	46.7
7	44	5	11.4	11	25.0	28	63.6	45	9	20.0	13	28.9	23	51.1
8	35	2	5.7	12	34.3	21	60.0	35	1	2.9	17	48.6	17	48.6
1–8	345	24	7.0	120	34.8	201	58.2	334	37	11.1	141	42.2	156	46.7
9	42	–	0.0	14	33.3	28	66.7	33	4	12.1	13	39.4	16	48.5
10	50	4	8.0	10	20.0	36	72.0	56	10	17.9	24	42.9	22	39.3
11	37	3	8.1	9	24.3	25	67.6	44	7	15.9	14	31.8	23	52.3
12	71	5	7.0	22	31.0	44	62.0	70	13	18.6	28	40.0	29	41.4
13	65	3	4.6	20	30.8	42	64.6	71	10	14.1	27	38.0	34	47.9
9–13	265	15	5.7	75	28.3	175	66.0	274	44	16.1	106	38.7	124	45.2
1–13	610	39	6.4	195	32.0	376	61.6	608	81	13.3	247	40.6	280	46.1

a = konkáv – konkav, b = egyenes – gerade, c = konvex – konvex

16. táblázat
Orrhát kiemelkedése – Hervorspringen der Nase

	Össz.	Férfiak – Männer						Nők – Frauen						
		a		b		c		a		b		c		
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
1	42	1	2.4	33	78.6	8	19.0	52	–	0.0	41	78.8	11	21.2
2	43	–	0.0	30	69.8	13	30.2	37	1	2.7	30	81.1	6	16.2
3	31	–	0.0	19	61.3	12	38.7	24	–	0.0	20	83.3	4	16.7
4	42	–	0.0	29	69.0	13	31.0	33	1	3.0	29	87.9	3	9.1
5	48	1	2.1	37	77.1	10	20.8	48	–	0.0	43	89.6	5	10.4
6	60	1	1.7	40	66.7	19	31.7	60	–	0.0	50	83.3	10	16.7
7	44	–	0.0	29	65.9	15	34.1	45	–	0.0	39	86.7	6	13.3
8	35	–	0.0	27	77.1	8	22.9	35	–	0.0	28	80.0	7	20.0
1–8	345	3	0.9	244	70.7	98	28.4	334	2	0.6	280	83.8	52	15.6
9	42	–	0.0	27	64.3	15	35.7	33	1	3.0	25	75.8	7	21.2
10	50	–	0.0	36	72.0	14	28.0	56	–	0.0	53	94.6	3	5.4
11	37	1	2.7	22	59.5	14	37.8	44	–	0.0	36	81.8	8	18.2
12	71	–	0.0	48	67.6	23	32.4	70	1	1.4	63	90.0	6	8.6
13	65	1	1.5	44	67.7	20	30.8	71	–	0.0	58	81.7	13	18.3
9–13	265	2	0.8	177	66.8	86	32.4	274	2	0.7	235	85.8	37	13.5
1–13	610	5	0.8	421	69.0	184	30.2	608	4	0.7	515	84.7	89	14.6

a = gyenge – schwach, b = közepes – mittelmässig, c = erős – kräftig

17. táblázat
Tarkó profilja – Hinterhauptprofil

	Össz.	Férfiak – Männer						Nők – Frauen						
		a		b		c		a		b		c		
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
1	42	1	2.4	34	80.9	7	16.7	52	5	9.6	46	88.5	1	1.9
2	43	1	2.3	33	76.7	9	20.9	37	6	16.2	30	81.1	1	2.7
3	31	2	6.5	21	67.7	8	25.8	24	5	20.8	18	75.0	1	4.2
4	42	3	7.1	29	69.1	10	23.8	33	5	15.2	28	84.8	–	0.0
5	48	12	25.0	30	62.5	6	12.5	48	10	20.8	38	79.2	–	0.0
6	60	3	5.0	43	71.7	14	23.3	60	6	10.0	54	90.0	–	0.0
7	44	2	4.6	27	61.4	15	34.0	45	5	11.1	40	88.9	–	0.0
8	35	2	5.7	24	68.6	9	25.7	35	4	11.4	30	85.7	1	2.9
1–8	345	26	7.5	241	69.9	78	22.6	334	46	13.8	284	85.0	4	1.2
9	42	6	14.3	28	66.7	8	19.0	33	5	15.2	28	84.8	–	0.0
10	50	7	14.0	27	54.0	16	32.0	56	10	17.9	44	78.6	2	3.6
11	37	4	10.8	20	54.1	13	35.1	44	6	13.6	36	81.8	2	4.6
12	71	2	2.8	47	66.2	22	31.0	70	8	11.4	62	88.6	–	0.0
13	65	4	6.2	40	61.5	21	32.3	71	8	11.3	61	85.9	2	2.8
9–13	265	23	8.7	162	61.1	80	30.2	274	37	13.5	231	84.3	6	2.2
1–13	610	49	8.0	403	66.1	158	25.9	608	83	13.7	515	84.7	10	1.6

a = erősen domború – stark abgerundet, b = enyhén domború – mässig abgerundet, c = lapos – flach

18. táblázat
Szemszin – Augenfarbe

	Össz. ⁺	Férfiak – Männer						Nők – Frauen						
		a		b		c		a		b		c		
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
1	42	7	16.7	12	28.6	22	52.4	52	12	23.1	17	32.7	23	44.2
2	43	10	23.3	10	23.3	23	53.5	37	4	10.8	9	24.3	24	64.9
3	31	9	29.0	7	22.6	15	48.4	24	1	4.2	8	33.3	15	62.5
4	42	13	31.0	9	21.4	20	47.6	33	9	27.3	10	30.3	14	42.4
5	48	14	29.0	8	16.7	26	54.2	48	9	18.7	11	22.9	27	56.2
6	60	16	26.7	17	28.3	27	45.0	60	13	21.7	12	20.0	35	58.3
7	44	10	22.7	11	25.0	23	52.3	45	10	22.2	9	20.0	26	57.8
8	35	10	28.6	4	11.4	21	60.0	35	6	17.1	9	25.7	20	57.2
1–8	345	89	25.8	78	22.6	177	51.3	334	64	19.2	85	25.4	184	55.1
9	42	14	33.3	15	35.7	13	31.0	33	12	36.4	8	24.2	13	39.4
10	50	10	20.0	20	40.0	20	40.0	56	11	19.6	15	26.8	30	53.6
11	37	9	24.3	14	37.8	14	37.8	44	9	20.5	14	31.7	21	47.7
12	71	23	32.4	15	21.1	33	46.5	70	10	14.3	19	27.1	41	58.6
13	65	19	29.2	19	29.2	27	41.5	71	11	15.5	20	28.2	39	54.9
9–13	265	75	28.3	83	31.3	107	40.4	274	53	19.3	76	27.7	144	52.6
1–13	610	164	26.9	161	26.4	284	46.6	608	117	19.2	161	26.5	328	53.9

a = világos (1a–4a), b = kevert (4b–8,10) c = sötét 9, 11–16)

+ 1 vörsi férfinél, 1-1 kőröshegyi és babócsai nőnél heterochromia iridis (a két szem színe eltérő)

– Bei einem Mann von Vörs, bei einer Frau von Kőröshegy und von Babócsa heterochromia iridis

19. táblázat
Hajszin – Haarfarbe

	Össz.		Férfiak – Männer				bar.-fek.		Össz.		Nők – Frauen				bar.-fek.			
	n	%	vörös I–VI n %	szőke A–L n %	átmen. M–O n %		n	%	n	%	vörös I–VI n %	szőke A–L n %	átmen. M–O n %		n	%		
1	42	1	2.4	–	0.0	–	0.0	41	97.6	52	–	0.0	–	0.0	1	1.9	51	98.1
2	43	–	0.0	–	0.0	–	0.0	43	100.0	37	–	0.0	–	0.0	1	2.7	36	97.3
3	31	–	0.0	–	0.0	1	3.2	30	96.8	24	–	0.0	–	0.0	–	0.0	24	100.0
4	42	–	0.0	–	0.0	–	0.0	42	100.0	33	–	0.0	–	0.0	1	3.0	32	97.0
5	48	–	0.0	–	0.0	–	0.0	48	100.0	48	–	0.0	–	0.0	–	0.0	48	100.0
6	60	–	0.0	–	0.0	–	0.0	60	100.0	60	–	0.0	–	0.0	–	0.0	60	100.0
7	44	1	2.3	–	0.0	–	0.0	43	97.7	45	–	0.0	1	2.2	–	0.0	44	97.8
8	35	–	0.0	–	0.0	–	0.0	35	100.0	35	–	0.0	–	0.0	–	0.0	35	100.0
1–8	345	2	0.6	–	0.0	1	0.3	342	99.1	334	–	0.0	1	0.3	3	0.9	330	98.8
9	42	1	2.4	–	0.0	–	0.0	41	97.6	33	–	0.0	–	0.0	–	0.0	33	100.0
10	50	–	0.0	–	0.0	–	0.0	50	100.0	56	1	1.8	–	0.0	1	1.8	54	96.4
11	37	–	0.0	–	0.0	–	0.0	37	100.0	44	–	0.0	–	0.0	1	2.3	43	97.7
12	71	–	0.0	–	0.0	2	2.8	69	97.2	70	1	1.4	1	1.4	1	1.4	67	95.7
13	65	1	1.5	–	0.0	1	1.5	63	97.0	71	–	0.0	–	0.0	1	1.4	70	98.6
9–13	265	2	0.8	–	0.0	3	1.1	260	98.1	274	2	0.7	1	0.4	4	1.5	267	97.4
1–13	610	4	0.7	–	0.0	4	0.7	602	98.7	608	2	0.3	2	0.3	7	1.2	597	98.2

20. táblázat
A Howells-féle szigma ráció – Die Sigma Rationen nach Howells

Jelleg – Merkmal	Somogyi őslak. 1–8	Somogyi bev. 9–13	Somogyiak össz. 1–13
Testmagasság (1)	113.45	110.00	112.07
Fejhossz (1)	103.06	98.71	101.94
Fejszélesség (3)	106.73	108.08	107.12
Homlokszélesség (4)	93.26	92.45	93.06
Járomívszélesség(6)	113.21	106.79	110.75
Morfológiai arcmagasság (18)	93.91	94.37	94.06
Állkapocsszögletszélesség (8)	94.48	99.66	96.72
Orrmagasság (21)	83.42	85.26	84.21
Orrszélesség (13)	75.17	71.72	73.79
Méretek átlaga	97.41	96.34	97.07
Fejjelző (3:1)	95.00	104.12	99.12
Arcjelző (18:6)	94.12	88.63	91.96
Orrjelző (13:21)	73.08	70.64	72.18
Jelzők átlaga	87.40	87.80	87.75

1–8 Urbewohner von Somogy, 9–13 Eingewanderte von Somogy, 1–13 Ungaren von Somogy zusammen

21. táblázat

Hiernaux-féle távolság I. – Die Indizes der Populationsdistanzes nach Hiernaux I.

	Férfiak–Männer	Nők–Frauen
1 Somogyi őslakosok – 2 Somogyi bevándoroltak	168.75	100.00
1 Somogyi őslakosok – 3 Nyugat-dunántúli őslakosok	62.50	156.25
1 Somogyi őslakosok – 4 Fehérvárcsurgói őslakosok	237.50	156.25
1 Somogyi őslakosok – 5 Duna–Tisza-közi őslakosok	556.25	825.00
1 Somogyi őslakosok – 6 Palóc centrumbeliek	412.50	762.50
1 Somogyi őslakosok – 7 Tiszántúli őslakosok	37.50	168.75
1 Somogyi őslakosok – 8 Nádasdladányi bevándor.–ak	387.50	218.75
1 Somogyi őslakosok – 9 Dél-somogyi horvátok	356.25	231.25

1 Urbewohner von Somogy; 2 Eingewanderte von Somogy; 3 Urbewohner von West-Transdanubien 4 Fehérvárcsurgó (Urbewohner von Mittel-Transdaubien); 5 Urbewohner von Donau–Theiss Zwischenstromgebiet; 6 Palotzen Zentrum (Urbewohner); 7 Urbewohner von der Gebiet jenseits der Theiss; 8 Nádasdladány (Eingewanderte von Mittel-Transdanubien); 9 Kroaten von Süd-Somogy

Átlagos távolság – Durchschnittliche Distanz: 625

22. táblázat

Hiernaux-féle távolság II. – Die Indizes der Populationsdistanzes nach Hiernaux II.

	Férfiak–Männer	Nők–Frauen
1 Somogyi bevándoroltak – 2 Somogyi őslakosok	168.75	100.00
1 Somogyi bevándoroltak – 3 Nyugat-dunántúli őslakosok	68.75	87.50
1 Somogyi bevándoroltak – 4 Fehérvárcsurgói őslakosok	575.00	300.00
1 Somogyi bevándoroltak – 5 Nádasdladányi bevándor.–ak	725.00	325.00
1 Somogyi bevándoroltak – 6 Duna–Tisza-közi bevándor.–ak	862.50	1050.00
1 Somogyi bevándoroltak – 7 Egyéb palócok	687.50	806.25
1 Somogyi bevándoroltak – 8 Tiszántúli bevándoroltak	500.00	437.50
1 Somogyi bevándoroltak – 9 Dél-somogyi horvátok	350.00	193.75

1 Eingewanderte von Somogy; 2 Urbewohner von Somogy; 3 Urbewohner von West-Transdanubien; 4 Fehérvárcsurgó (Urbewohner von Mittel-Transdanubien); 5 Nádasdladány (Eingewanderte von Mittel-Transdanubien); 6 Eingewanderte von Donau–Theiss Zwischenstromgebiet; 7 Andere Palotzen (Eingewanderte); 8 Eingewanderte von der Gebiet jenseits der Theiss; 9 Kroaten von Süd-Somogy

Átlagos távolság – Durchschnittliche Distanz: 625

23. táblázat
Somogy megyei magyarok taxonómiai megoszlása (%)
Taxonomie der Ungaren von Somogy (%)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Vörs	47.6	20.0	8.6	2.9	1.9	3.8	0.0	1.0	1.0	0.0	0.0	0.0	0.0	13.3	105
Látrány	31.3	22.5	11.2	6.3	1.2	5.0	1.2	0.0	0.0	1.2	0.0	0.0	0.0	20.0	80
Nemesvid	33.3	17.5	8.8	5.3	5.3	3.5	3.5	0.0	0.0	1.8	1.8	0.0	0.0	19.3	57
Tapsony	33.3	17.3	6.7	5.3	4.0	2.7	0.0	1.3	1.3	0.0	0.0	0.0	0.0	28.0	75
Kőröshegy	40.1	19.6	5.4	9.4	3.4	1.7	3.4	1.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	15.4	117
Segesd	48.8	17.6	11.2	5.6	0.8	0.8	0.0	0.8	0.8	0.0	0.0	0.0	0.0	13.6	125
Somogyszob	36.0	15.7	10.1	3.4	4.5	1.1	3.4	2.3	2.3	0.0	0.0	0.0	0.0	21.3	89
Darány	42.3	23.9	5.6	4.2	1.4	2.8	0.0	0.0	1.4	0.0	0.0	0.0	1.4	16.9	71
a	40.2	19.2	8.5	5.4	2.6	2.5	1.4	1.0	0.8	0.3	0.1	0.0	0.1	17.8	719
Kálmánca	34.7	18.7	9.3	4.0	2.7	4.0	0.0	1.3	1.3	0.0	0.0	1.3	0.0	22.7	75
Andocs	37.4	14.0	10.3	3.8	1.9	0.9	2.8	0.9	0.9	0.9	0.9	0.0	0.0	25.2	107
Gamás	33.3	11.1	13.6	2.5	1.2	3.7	2.5	2.5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	29.6	81
Buzsák	40.7	15.2	10.3	2.8	2.1	1.4	2.1	1.4	0.7	0.0	0.0	0.7	0.0	22.8	145
Babócsa	40.0	22.1	11.4	2.9	2.1	2.1	0.7	0.7	0.0	0.7	0.0	0.0	0.0	17.1	140
b	38.0	16.6	10.9	3.1	2.0	2.2	1.6	1.3	0.5	0.4	0.2	0.4	0.0	22.8	548
c	39.2	18.1	9.6	4.4	2.4	2.4	1.5	1.1	0.7	0.3	0.2	0.2	0.1	20.0	1267

1 turanid, 2 pamiri, 3 dinári, 4 keleti mediterrán (ost-mediterraner), 5 előázsiai (vorderasiatischer), 6 keletbalti (ostbaltischer), 7 alpi, 8 lapponoid, 9 mongoloid, 10 cromagnoid, 11 északi (nordischer), 12 gracilis mediterrán, 13 urali, 14 meghatározatlan (unbestimmt), 15 vizsgáltak száma (Zahl der untersuchter)

a = Somogyi őslakosok – Urbewohner von Somogy; b = Somogyi bevándoroltak – Eingewanderte von Somogy; c = Somogyi magyarok együtt – Ungaren von Somogy zusammen

24. táblázat
A taxonómiai elemzés összehasonlító eredményei
Die vergleichenden Ergebnisse der taxonomischen Analyse

Típus – Typ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Turanid	35.4	28.0	24.9	36.2	42.1	30.2	37.3	21.2	18.8	18.0	16.4
Pamiri	18.3	6.8	13.3	16.4	20.0	11.5	14.1	3.3	0.6	5.6	10.7
Előázsiai ^a	2.7	8.7	1.9	4.1	2.3	5.7	2.8	11.3	15.2	1.1	0.9
Dinári	8.7	5.5	5.1	4.0	7.2	5.7	21.1	25.2	18.8	19.1	4.2
Keletbalti ^b	3.2	4.4	7.6	3.8	4.0	4.7	3.5	1.7	4.2	5.6	14.5
Keleti mediterrán ^c	4.5	4.3	1.2	4.9	3.2	3.9	1.4	0.7	0.6	0.0	0.0
Alpi	2.0	2.5	2.8	2.6	2.8	2.5	1.4	2.6	3.6	13.5	4.3
Lapponoid	1.0	1.7	2.5	1.9	1.2	1.8	1.4	1.0	1.2	0.0	3.6
Mongoloid	0.8	1.0	0.9	0.7	0.3	0.9	2.1	0.3	0.0	0.0	0.5
Gracilis mediterrán	0.3	1.3	0.7	0.5	0.3	0.9	0.7	2.6	1.2	4.5	0.5
Cromagnoid	0.3	0.4	0.9	0.2	0.3	0.4	0.0	0.3	0.0	2.2	0.5
Északi ^d	0.2	0.6	0.5	0.2	0.0	0.4	0.0	0.3	0.0	2.2	2.3
Atlanto-mediterrán	0.2	0.1	0.2	0.1	0.0	0.1	0.0	1.0	1.8	0.0	0.0
Urali	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Meghatározatlan (x) ^e	22.3	34.7	37.6	24.4	16.4	31.2	14.1	28.5	33.9	28.1	41.6
Vizsgáltak száma ^f	4697	14467	5185	4567	596	29512	142	302	165	89	214

1 Dunántúli magyarok – Ungaren von Transdanubien, 2 Duna-Tisza közti magyarok – Ungaren von Donau-Theiss Zwischenstromgebiet, 3 Palócok – Palotzen, 4 Tiszántúli magyarok – Ungaren von der Gebiet jenseit der Theiss, 5 Szlovákiai magyarok – Ungaren von Slowakei, 6 Magyarok összesen – Ungaren zusammen, 7 Dél-somogyi horvátok – Kroaten von Süd-Somogy, 8 Baja környéki bunyevácok – Bunjewatzen von Gegend Baja, 9 Baja környéki sokácok – Sokatzen von Gegend Baja, 10 Szuloki németek – Deutschen von Szulok (Somogy), 11 Palócföldi szlovákok – Slowaken von Palotzland

a = Vorderasiatische, b = Ostbaltische, c = Ost-mediterrane, d = Nordische, e = Unbestimmt(x),

f = Zahl der untersuchter

25. táblázat
A fényképtáblákon szereplő egyének embertani jellemzői
Die charakteristischen Eigenschaften der Personen auf den Fototafeln

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	Típus – Typ
1	154.8	183	162	120	152	119	117	49	35	88.52	78.29	14	Y	turanid
2	166.1	191	166	116	152	124	120	55	38	86.91	81.58	14	Y2	turanid
3	163.3	184	157	116	141	109	111	48	31	85.33	77.30	14	X	turanid
4	166.1	183	157	121	151	115	117	48	32	85.79	76.16	15	U	turanid
5	173.2	189	170	125	160	123	118	54	37	89.95	76.88	16	X	turanid
6	163.1	177	159	111	143	109	111	50	36	89.83	76.22	6	W	turanid
7	168.2	182	160	113	147	110	109	50	34	87.91	74.83	8	Y	turan(o)id
8	170.2	187	172	118	160	116	118	48	35	91.98	72.50	13	W	turanoid
9	167.1	180	159	112	142	114	108	48	32	88.33	80.28	13	X	turanoid
10	169.3	183	167	119	147	109	115	50	34	91.26	74.15	14	U	turanoid
11	168.2	188	156	117	148	119	118	54	37	83.08	80.41	15	X	turanoid
12	172.2	185	158	115	146	114	108	51	33	85.41	78.08	13	X	turanoid
13	174.7	183	157	113	146	115	115	52	36	85.79	78.77	15	X	turanoid
14	158.3	190	167	123	150	119	109	53	33	87.89	79.33	13	Y	turanoid
15	179.3	188	159	115	147	124	114	52	36	84.57	84.35	14	W	turanoid
16	176.1	193	166	119	152	122	120	54	34	86.01	80.26	13	X	turano-(pamiri)
17	168.0	178	154	110	141	118	106	51	33	86.52	83.69	13	V	turano-(pamiri)
18	172.1	189	176	120	156	128	122	58	35	93.12	82.05	13	X	turano-(pamiri)
19	161.9	184	159	113	146	113	108	50	33	86.89	77.40	14	W	turano-pamiri
20	171.9	185	157	109	147	126	113	57	35	85.33	85.71	13	X	turano-pamiri
21	156.0	179	154	108	137	105	103	49	32	85.56	76.64	13	U	turano-pamiri
22	156.9	173	153	109	140	116	107	52	33	88.44	82.86	6	V	pamiro-turanid
23	175.1	187	158	117	148	134	118	58	35	84.49	90.54	16	W	pamiro-turanid
24	164.0	174	157	115	136	114	102	50	33	90.23	83.82	13	X	pamiro-turanid

a = testmagasság (1), b = fejhossz (1), c = fejszélesség (3), d = homlokszélesség (4), e = járomívszélesség (6), f = morfológiai arcmagasság (18), g = állkapocsszögletszélesség (8), h = orrmagasság (21), i = orrszélesség (13), j = fejjelző (3:1), k = arcjelző (18:6), l = szemszín (Martin–Schulz), m = hajszín (Fischer–Saller), Y2 = jelzéssel a Fischer–Saller táblában nem szereplő koromfekete hajszínárnyalatot vettem fel.

Mit dem Zeichen Y2 nahm ich den in der Fischer–Saller Tabelle nicht vorkommenden russisch-schwarzen Farbton auf.

25. táblázat/II. rész
 A fényképtáblákon szereplő egyének embertani jellemzői
 Die charakteristischen Eigenschaften der Personen auf den Fototafeln

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	Típus-Typ
25	165.3	180	160	110	145	129	110	54	34	88.89	88.97	13	W	pamiro-(turánid)
26	158.3	182	159	108	139	112	108	52	32	87.36	80.58	13	X	pamiro-(turánid)
27	166.7	181	160	114	146	118	113	51	32	88.40	80.82	15	Y2	pamiro-(turánid)
28	154.1	167	147	109	132	110	101	53	31	88.02	83.33	5	T	pamiri
29	174.2	177	168	113	145	129	106	56	35	94.92	88.97	15	W	pamiri
30	176.0	183	161	106	141	120	106	54	34	87.98	85.11	14	X	pamiroid
31	179.0	191	167	116	147	130	115	58	34	87.43	88.44	14	V	dinaroid
32	167.3	179	150	112	140	120	110	54	33	83.80	85.71	16	W	dinaroid
33	176.0	190	168	112	147	130	103	56	36	88.42	88.44	13	W	dinaroid
34	158.7	173	157	112	140	119	111	56	31	90.75	85.00	11	Y2	dinaroid
35	174.1	190	157	117	143	122	110	61	35	82.63	85.31	15	Y	dinaroid
36	150.2	177	152	111	133	100	103	44	33	85.88	75.19	1c	S	keletbalti
37	172.0	193	151	110	141	124	106	55	36	78.24	87.94	13	W	keleti mediterrán
38	156.1	180	144	105	132	127	107	53	30	80.00	96.21	13	X	keleti mediterrán
39	170.1	191	166	114	152	118	119	64	37	86.91	77.63	7	X	armenid+turanid
40	183.0	189	161	123	151	121	122	58	38	85.19	80.13	11	X	turanid+dinári
41	172.8	177	155	115	142	112	110	53	32	87.57	78.87	10	W	turanid+dinári
42	175.0	185	169	122	159	125	112	62	33	91.35	78.62	15	X	dinári+turanid
43	184.3	192	165	118	150	131	129	59	32	85.94	87.33	8	X	dinári+turanid
44	169.2	184	159	110	141	129	114	58	38	86.41	91.49	13	X	dinári+armenid
45	186.2	176	158	119	148	115	112	53	32	89.77	77.70	4a	X	dinári+keletbalti
46	163.3	189	155	122	152	119	111	53	35	82.01	78.29	15	X	turanid+keleti medit.
47	184.2	189	161	112	146	131	106	57	33	85.19	89.73	15	V	pamiri+dinári
48	159.2	184	154	111	140	110	106	46	33	83.70	78.58	1b	X	keletbalti+turanid

a = testmagasság (1), b = fejhossz (1), c = fejszélesség (3), d = homlokszélesség (4), e = járomív-szélesség (6), f = morfológiai arcmagasság (18), g = állkapocsszögletisélesség (8), h = orrmagasság (21), i = orrszélesség (13), j = fejjelző (3:1), k = arcjelző (18:6), l = szemszín (Martin-Schulz), m = hajszín (Fischer-Saller), Y2 = jelzéssel a Fischer-Saller táblában nem szereplő koromfekete hajszínárnyalatot vettem fel.

Mit dem Zeichen Y2 nahm ich den in der Fischer-Saller Tabelle nicht vorkommenden russchwarzen Farbton auf.

GYULA HENKEY: DAS ETHNISCH-ANTROPOLOGISCHE BILD DER BEVÖLKERUNG DES KOMITATES SOMOGY

Zusammenfassung

Zwischen den Jahren 1985 und 1991 untersuchte der Autor in 13 Dörfern im Komitat Somogy 1276 Magyaren. Die Grundangaben der Altersgruppe vom 24 bis 60 Lebensjahr der 8 Urbewohner- sowie der 5 eingewanderten Populationen befinden sich in den Tabellen Nr. 1–19. Die Forschungspunkte wurden auf dem Gebiet des Komitates gleichmässig sowie auch in Hinsicht der Urbewohner und Eingesiedelten bestimmt. In Gamás, Buzsák und Babócsa sind 30–47% der Familiennamen kroatischen und dalmatischen, in Andocs 16,8% deutschen Ursprungs, Kálmánca wurde aber völlig von den Magyaren der Umgebung neubesiedelt.

Unter den Magyaren des Komitates Somogy sind für die Männer die grosse, für die Frauen die übermittelgrosse Statur sowie Brachycephalie, Euryprosopie, vorstehendes Jochbein, steiler Stirn, mittelmässig vorspringender, konvexer Nasenrücken, mässig abgerundetes Hinterhaupt, dunkle Augenfarbe und braune-schwarze Haarfarbe charakteristisch. Am wenigstens einheitlich sind die Männer in Hinsicht der Augenfarbe, die Frauen in Hinsicht des Profils des Nasenrückens. Am einheitlichsten sind aber die Zeichen bei den beiden Geschlechtern in Hinsicht der Haarfarbe. Bei den Somogyer ungarischen Männern ist die durchschnittliche Sigma Ration der 9 Masse 97,07, die der 3 Indexe 87,75, die Urbewohner sind in Hinsicht der Indizes, die Eingewanderten aber in Hinsicht der Masse homogäner. Der Autor verglich die Somogyer Urbewohner und Eingewanderten – aufgrund der Distanzrechnung nach Hiernaux – mit 7 anderen ungarischen Gruppen, miteinander sowie mit Südsomogyer Kroaten (Tab. Nr. 21–22.). Die Somogyer Urbewohner stehen – mit der Ausnahme der Urbewohnerinnen auf dem Donau–Theiss–Zwischenstromland und im Palotzenzentrum, allen ungarischen Gruppen und auch den Kroaten nahe. Die Somogyer Eingewanderten weichen sich von den Eingewanderten auf dem Donau–Theiss–Zwischenstromland und den Palotzen-Eingewanderten sowie von den Nádasládányer Männern mehr als der Durchschnitt (625) ab. Auffallend ist die Nähe zwischen den Somogyer, den westtransdanubischen Urbewohnern und den Urbewohnern jenseits der Theiss sowie den Somogyer eingewanderten Magyaren, aber beide Somogyer ungarischen Gruppen stehen auch den Südsomogyer Kroaten nahe.

Die Tabelle Nr. 23 zeigt die taxonomische Teilung der Somogyer, die Tabelle Nr. 24 enthält die der anderen Bevölkerung des Karpatenbeckens sowie der vom Autor untersuchten 29.512 Magyaren. Bei den

Somogyer Magyaren ist das Vorkommen von 3 Typen: dem turaniden, pamirischen und dem dinarischen Typ bedeutend. Unter den Turaniden ist die Alföld-Variante (Bild Nr. 7–15) am häufigsten, aber auch die Häufigkeit der Variante mit starkem Andronowo- (Nord-Kasakstan-) Charakter (Bild Nr. 3–6) und der turano-pamirischen Formen (Bild Nr. 16–21) ist bedeutend. Bei denen, die zu dem pamirischen Typ gereiht wurden, sind die Pamiro-turaniden Übergangsformen (Bild Nr. 22–27) in größerer Zahl bemerkbar, als der markante Pamirische (Bild Nr. 28–30). Innerhalb des dinarischen Typs kann man die balkanische (Bild Nr. 31–33) und die von den Grusiniern Kaukasus-Variante genannte östliche Variante (Bild Nr. 34, 35, 42) gleichmässig ausweisen. Die erste Variante kommt bei den Eingewanderten, die letztere bei den Urbewohnern häufiger vor. Falls sich der balkanische Dinarische mit Turanidem, Pamirischen oder Vorderasiatischen vermischt, kommt nach den Angaben des Autors eine Charaktergruppe zustande, die der Kaukasus-Variante ähnlich ist. Deshalb verteilte der Verfasser die Streitfälle zwischen den zwei Varianten gleichmässig. Außer den 3 häufigen Typen ist auch das Vorkommen der Ost-Mediterranen ziemlich bedeutend, vor allem die bei den Türkmänen häufige kaspische Variante (Bild Nr. 37–38) war bemerkbar.

Bei den landnehmenden Ungarn kamen die sich den türkischen Schichten anschließenden turaniden und pamirischen Type am häufigsten vor, die Häufigkeit der türkischen Type war zusammen mit den vorderasiatischen und mongoloiden Typen 50,0%, die der finnisch-ungarischen Type 15,6%. Unter den heutigen Somogyer ungarischen Urbewohnern waren die türkischen Type in 62,8%, die finnisch-ungarischen Formen in 3,1%, die alten slawischen und germanischen Charaktergruppen in 0,7% bzw. in 0,2% ausweisbar. Bei den Somogyer Eingewanderten konnte man die türkischen Type in 57,1%, die finnisch-ugrischen sowie die alten slawischen und germanischen Formen in 2,8%, in 1,0% bzw. in 0,3% bestimmen. (Bei der Hälfte der in die nordischen und Cromagnoid-Type eingereichten Leuten konnte man von väterlicher oder mütterlicher Seite einen deutschen Familiennamen ausweisen.) Für die ungarischen Völker des Komitates Somogy ist in großem Masse jener turanide und pamirische Typ charakteristisch, den man mit der türkischen Schicht in Verbindung bringen kann. Die finnisch-ugrischen Formen verminderten sich im Verhältnis zu den landnehmenden Ungarn, das Vorkommen der alten slawi-

schen Charaktergruppen (die Formen des ost-baltischen Slawischen und die Hälfte des Nordischen und Cromagnoiden) ist völlig unbedeutend, die Häufigkeit des balkanischen dinaroiden Typs (den man auf die Urbewohner von Dalmatien, auf die Illyren zurückführen kann), sowie des „Kaukasus“ dinaroiden Typs (der sich der alanischen Schicht der kabarischen Grenzenwächter anknüpft) ist gleichmäßig 4,8%. Die wahrscheinlichen Ursachen der großen Häufigkeit der türkischen Type, der auffallenden Verminderung der finnisch-ugrischen Formen sowie des unbedeutenden Vorkommens der alten slawischen Charaktergruppen sind:

1. Die spätawarischen Onoguren erlebten die ungarische Landnahme in größerem Maße und größerer Zahl, als man früher meinte.

2. Nach der Landnahme ließen sich in 11 Somogyer Siedlungen Petschenegen, Völker finnisch-ugrischen Ursprungs kamen aber nicht an.

3. Die slawisch sprechenden Kroaten ließen sich im westlichen Teil des Balkans auf illyrische Urbevölkerung nieder.

4. Um 670 ließ sich in Dalmatien der fünfte Sohn des Onogur Kagans Kuvrat mit seinem Volk nieder.

5. Nach dem Verfall des awarischen Reiches in

Jahre 803 fliehen ganze spätawarische Stämme zu den Kroaten und Slowenen.

6. Man kann auf dem Gebiet zwischen Drau und Sau auch die Verschmelzung der Magyaren annehmen, da die Bevölkerung der nördlichen Hälfte der Gegend vor der osmantürkischen Eroberung und Herrschaft vorwiegend ungarisch war.

7. Wegen der Punkten Nr. 4–6. konnte die Verschmelzung mit den Kroaten und Slowenen das anthropologische Bild der Somogyer Magyaren bedeutender nicht modifizieren.

Das Nahestehen der Südsomogyer Kroaten zu den Magyaren kann man auch aufgrund der Tabellen Nr. 21, 22 und 24 feststellen. Auch die hier wohnenden Szuloker Deutschen stehen den Magyaren wesentlich näher, als die Ungardeutschen in Hajós und in der Umgebung von Baja. Im Vergleich zu den beiden anderen Bevölkerungen vermindert sich bei den Szulokern die Häufigkeit des alpischen, nordischen und cromagnoiden Typs, bedeutend wächst aber die Häufigkeit des turaniden, dinarischen und pamirischen Typs. Man kann annehmen, daß sich Magyaren oder eine, den Magyaren anthropologisch nahestehende Bevölkerung in die Vorfahren der Szuloker Deutschen verschmolzen haben.

ADATOK DÉL-DUNÁNTÚL NÉHÁNY KISEBB VIZE ALGAVEGETÁCIÓJÁNAK ISMERETÉHEZ

UHERKOVICH GÁBOR

Bevezető

A Dráván 1966–67-ben (UHERKOVICH 1969), majd 1972–74-ben (UHERKOVICH 1979, 1980, 1981, 1984) végzett hidrobiológiai-algológiai vizsgálataim publikálásakor a folyó mellékvizei közül csak a nagy vízhozamú Murát vettem figyelembe, mint amely érdemlegesebben befolyásolja a Dráva lebegtetett mikrovegetációjának alakulását. Nem publikáltam viszont a folyó néhány kisebb mellékvizéről nyert algológiai adataimat, noha ezek az adatok hazánk algavegetációja behatóbb megismeréséhez ugyancsak hasznosak lehetnek. Ezért kerítek most sort a Dráva mellékvizei közül a *Rinya-patak* algáira vonatkozó adatok közlésére.

A *Karasica-patak* Baranya viszonylag nagyobb vízfolyása, amely délszláv területen ömlik a Dunába. Jelen tanulmányban ebből a vízből is hozok algaelőfordulási adatokat.

A Kaposvártól északra létesült, horgászási-üdülési célokat szolgáló *Deseda-tározótó* és a *tó táppatakjairól* is hoz ez a tanulmány adatokat, valamint a *Gyékényes* közelében lévő *kavicsbánya-tó* algáiról, ugyancsak abból a megfontolásból, hogy ezek az adatok hasznosan épülhetnek be a hazai algavegetáció gazdagabb dokumentációval alátámasztott megismerésébe.

Az említett vizek egyikéről sem jelentek meg eddig algológiai adatok. Miután itt különböző típusú vizekről van szó, a közölt adatok – szerényebb terjedelmük ellenére – egyben tipológiai értékűek is. A *Deseda* esetében pedig – ahol idővel remélhetőleg részletesebb limnológiai-algológiai feldolgozásra is sor fog kerülni a tó üdülővíz jellege miatt – a most közölt adatoknak bizonyos mértékig bázis-jellege is lehet.

A vizsgált vizek rövid jellemzése

A következő rövid áttekintés fiziográfiai-hidrológiai adatainak forrásai a vonatkozó hazai publikációk (FAZEKAS 1973, PUSKÁS 1961, STELCZER 1962, 1964), míg a vízkémiai adatok a Dél-dunántúli Környezetvédelmi Felügyelőség Mérőállomásának adattárából származnak. Az adatokat rendelkezésemre bocsátó KOVÁCS Árpád igazgatóhelyettes úrnak kollegiális segítségéért őszinte hálával tartozom.

A *Rinya-patak* a Dráva folyóinak balparti mellékvize. Babócsa községtől délre ömlik a Drávába. Hossza 76,4 km, jórészt dombvidéki vízgyűjtőjének kiterjedése 921,3 km². 170 m t. sz. f. magasságban ered és 108 m t. sz. f. magasságban ömlik a Drávába. Vízhozama átlagosan (KÖQ) 4,5 m³/sec körüli. A vízfolyásból a babócsai vízmércénél mérve 1970–79. közötti időszakból havi gyakorisággal állnak rendelkezésre adatok. A pH értékei 7,2 és 8,3 között ingadoznak, zömmel 7,8 és 8,0 közöttiek. A vezetőképesség (μS) 230 és 675 közöttinek adódott, többnyire 400 és 500 közötti. A BOI₅ mg/l szélső értékei 1,5 és 8,3, többnyire 4,0 és 5,5 közöttiek.

A *Karasica-patak* a Keleti-Mecsek és az ahhoz délen csatlakozó dombvidék vizeit gyűjti össze nagyjából É-D-i irányú futásában, majd K-re fordulva a délszláv baranyai háromszög É-i szegélyének vizeit is felvéve Batina mellett ömlik a Dunába. Teljes hossza 86,6 km. Vízfolyás területe 940,8 km², ebből hazánk területén kívülre 173,7 km² esik. 220 m t. sz. f. magasságban ered és 85 m t. sz. f. magasságban ömlik a Dunába. Vízhozama Magyarország határánál átlagosan (KÖQ) 1,6 m³/sec körüli. A vízfolyásról a villányi vízmércénél havi gyakorisággal mérve 1970 és 1979 közötti időszakból vannak vízkémiai adatok. A pH szélső értékei 7,7–8,6, zömmel 8 és 8,3 közöttiek. A vezetőképesség (μS) 430 és 810 között változik, leggyakrabban 560 és 660 közötti. A BOI₅ mg/l szélső értékei 1,2 és 11,4, leggyakrabban 4,5 és 8 közöttiek. (Mindhárom értékcsoportban a Rinya értékénél magasabb értékek adódnak.)

A *Deseda-tározótó* a Balatontól délre elterülő dombvidékről É-D-i irányba lefutó két táppatak-ból kapja vizét. A tározótó északon Y formájú, a tó nyugati ágába a kisebb vízhozamú Magyaregresi-patak, vagy más néven Vargabonyi vízfolyás, míg nyugati ágába a valamivel nagyobb vízhozamú *Deseda-patak* ömlik. A tározótó túlfolyó vize *Deseda-patak* néven a Kaposba tart. A tározótó vízgyűjtője hozzávetőlegesen 175 km². A tározótavat 1976-ban létesítették, üzemkezdete 1977-ben volt. Teljes duzzasztásnál a tó 245 ha felületű, térfogata 8,2 millió m³. Csökkentett vízfelülete 218 ha, ilyenkor 6,5 millió m³ térfogatú. Átlagos vízmélysége teljes duzzasztáskor 3,35 m, csökkentett duzzasztásnál 2,98 m. A tóból 1976 és 1979 között évszaki gyakorisággal a zsilipfolyónál

vett minták alapján a következő jellemző adatok adódnak = pH 7,6–8,5, vezetőképessége 420–692 (μS), BOI_5 4,1–30 mg/l, klorofill-a 12,3–500 mg/m³, összes P 0,08–0,78 mg/l, összes N 0,9–2,61 mg/l. A legmagasabb trofitási szintre utaló értékek természetesen a tározótó feltöltési időszakában jelentkeztek, amikor a medencében található szerves maradványok még intenzív lebontásban voltak.

A gyékényesi kavicsbánya-tó egy még művelés alatt álló, majd a művelést fokozatosan csökkentő kavicsbánya mélyületében összegyűlt vízből keletkezett. A tó legmélyebb pontja 12,9 m. A tóból 1978. III. 31-én vízkémiai elemzés céljaira 26 vízmintát vettek a felszín különböző pontjairól, másrészt az É-i és D-i tórész, valamint a tóközép különböző mélységeiből, egészen a fenékgig. A pH értékei az egyes mintavételi pontokon 8,1–8,6, a vezetőképesség értékei 300–360 (μS) közöttiek voltak. A BOI_5 az egyes mintákban 3,3 és 7,1 mg/l közöttinek adódott, a minták többségében 3,6 és 4,0 közötti volt. A klorofill-a mennyisége az egyes mintákban 0,76 és 3,40 mg/m³ között ingadozott, a minták többségében 1,10 és 1,50 mg/m³ közötti volt. Az összes P mennyisége az egyes mintákban 0,17 és 0,70 mg/l között ingadozott, többségében 0,25 és 0,35 mg/l közöttinek adódott. Az összes N mennyisége 0,31 és 1,83 mg/l közötti, a minták többségében 0,25 és 0,40 mg/l közötti volt.

A fentiekben az egyes vizekről közölt BOI_5 és klorofill-a értékek egybevetéséből közvetlenül leolvashatók e vizek trofitási szintjei közötti különbségek. De az összes N és P adatai is hozzásegítenek e vizek ökológiai besorolásához.

A vizsgált vízminták algaegyütteseinek dominancia-viszonyai

A dominancia-viszonyok rövid bemutatása némi betekintést nyújthat a szakember számára az adott alga-együttest kialakító ökológiai viszonyokba. A következőkben D-vel az illető algataxon határozott domináns jelenlétét, SD-vel a szubdomináns jelenlétét jelezzük. Az igen kis egyedszámú jelenléttel szemben a némileg gyakoribb jelenlétet N-nel jelöljük.

Rinya-patak Babócsánál, 1972. február 28-án. – D = *Microcystis aëruginea*, SD = *Oscillatoria limosa*, *Cymatopleura solea*, N = *Synura uvella*, *Asterionella formosa*, *Nitzschia acicularis*, N. *Linearis*, *Synedra acus*, *Scenedesmus opoliensis*.

Rinya-patak Babócsánál, 1973. március 12. – SD = *Oscillatoria limosa*, *Synura uvella*, *Eudorina elegans*, N = *Microcystis aëruginea*, *Cymatopleura solea*, *Synedra ulna*, *Pediastrum boryanum*. (Ekkor egy algataxon sem alakított ki határozott dominanciát.)

Karasica-patak Villánynál, 1973. március 12-én. – SD = *Euglena caudata*, *Synura uvella*, *Stephanodiscus hantzschii*, N = *Euglena* sp. (*E. proxima*?), *Cyclotella* spp., *Diatoma elongatum*, *Fragilaria capucina*,

Nitzschia palea, N. *sigmoidea*, *Synedra acus*, *S. nana*, *Eudorina elegans*.

Deseda-tározótó és táppatakjai, 1977. március hó 29. – Keleti ágának táppatakja Somogyaszalónál: D = *Navicula viridula*, SD = *Navicula cryptocephala*, *Surirella ovata*, N = *Nitzschia palea*, *Gyrosigma kuetingii*. – Nyugati ágának táppatakja Magyaregresnél: D = *Nitzschia palea*, SD = *Navicula viridula*, N. *cryptocephala*, N = *Oscillatoria limosa*, *Gyrosigma kuetingii*, *Nitzschia acicularis*, N. *linearis*. – A tározótó a toponári elfolyónál: SD = *Aphanizomenon flos-aquae*, *Dinobryon divergens*, N = *Trachelomonas volvocina*, *Synedra acus*.

Kavicsbánya-tó Gyékényesnél, 1973. május hó 14. – D = *Oscillatoria limosa*, SD = *Dinobryon cylindricum*, N = *Ceratium hirundinella* f. *robustum*, *Synedra nana*.

Az észlelt algataxonok rendszertani felsorolása

Az egyes vízmintákból meghatározott algataxonokat a nagyobb rendszertani egységeken belül alfabetikus sorrendben hozzuk a listánkban. A lelőhelyeket a nevek után a következő rövidítések jelzik = *Deseda-tározótó* 1977. III. 29., nyugati ágának táppatakja: D₁, keleti ágának táppatakja: D₂, a tó elfolyó vize a duzzasztógátnál: D₃; *Karasica-patak* Villánynál 1973. III. 12.: K; *Rinya-patak* Babócsánál 1972. II. 28.: R₁, 1973. III. 12.: R₂; *Kavicsbánya-tó* Gyékényesnél 1973. V. 17.: Gy.

CYANOPHYTA

Aphanizomenon flos-aquae (L.) RALFS – D₃
Chroococcus limneticus LEMM. – R₁
Ch. minutus (KÜTZ.) NAEG. – R₁
Dactylococcopsis raphidioides HANSG. – R₁
Lyngbya limnetica LEMM. – D₁
Lyngbya sp. (*L. aestuari* [METT.] LIEBM.) – R₂
Microcystis aëruginea KÜTZ. – K, R₁, R₂
M. ichthyolabe KÜTZ. – R₁
Oscillatoria limosa KÜTZ. – D₁, D₃, K, R₂, Gy
O. putrida SCHMIDLE – R₂
O. tenuis AGH. – D₂, D₃, R₁
O. tenuis var. *tergestina* (KÜTZ.) RABENH. – K
Siphononema polonicum (RACIB.) GEITLER – R₂

EUGLENOPHYTA

Euglena caudata HÜBNER – K, D₁
Euglena sp. (*E. proxima* HÜBNER?) – K
Euglena sp. – R₁
Lepocinclis subsalina FRITSCH – K
L. texta (DUJ.) HÜBNER – R₁
Petalomonas ventritracta SKUJA – D₃
Phacus orbicularis HÜBNER – D₁
Ph. pyrum (EHRENB.) STEIN – R₁
Trachelomonas hispida (PERTY) STEIN – D₃
T. scabra PLAYF. – R₁
T. volvocina EHRENB. – D₃, R₁

PYRRHOPHYTA

- Ceratium hirundinella* (O. F. MÜLL.) BERGH typ (f.)
robustum (AMBERG) BACHMANN – Gy
Cryptomonas erosa EHRENB. – K
C. ovata EHRENB. – K, R₂
C. parapyrenoidifera SKUJA – D₃
C. rostratiformis SKUJA – D₃
Cryptomonas sp. (*C. caudata* SCHILL. ?) – D₃
Gymnodinium sp. – D₃
Peridinium cinctum (O. F. MÜLL.) EHRENB. – Gy

CHRYSOPHYTA Chrysophyceae Xanthophyceae

- Anthophysa vegetans* (O. F. MÜLL.) STEIN – R₂
Chrysochromulina parva LACKEY – D₃
Dinobryon cylindricum IMHOF – R₂, Gy
D. divergens IMHOF – D₃, R₁, R₂, Gy
D. sertularia EHRENB. – D₃, K, R₂
Synura uvella EHRENB. – D₃, K, R₁, R₂
Tribonema vermichloris Ettl – D₃

CHRYSOPHYTA Bacillariophyceae

- Achnanthes* sp. – K
Amphora ovalis KÜTZ. – D₁, K
Asterionella formosa HASS. – K, R₁, R₂
Caloneis amphisbaena (BORY) CLEVE – K
Cocconeis pediculus EHRENB. – R₁
C. placentula EHRENB. – R₂
Cyclotella sp. – K, R₂
Cymatopleura elliptica (BRÉB.) W. SMITH – R₂
C. solea (BRÉB.) W. SMITH – D₃, K, R₁, R₂
Cymbella affinis KÜTZ. – R₁
C. ehrenbergii KÜTZ. – R₁, R₂
C. prostrata (BERKELEY) CLEVE – D₃, R₁
Diatoma elongatum (LYNGB.) AGH. – D₃, K, R₂
Epithemia sorex, KÜTZ. – R₁
Eunotia pestinalis (KÜTZ.) RABENH. – D₂
Fragilaria capucina DESM. – D₂, D₃, K
F. construens (EHRENB.) GRUN. – D₃
F. crotonensis KITT – D₁, D₃, R₂
F. intermedia GRUN. – K
Gomphonema acuminatum EHRENB. – D₃
G. longiceps EHRENB. var. *subclavatum* GRUN. – D₂
G. olivaceum (LYNGB.) KÜTZ. – D₃
G. parvulum (KÜTZ.) GRUN. var. *micropus* (KÜTZ.)
 CLEVE – D₃, R₂
Gyrosigma kuetzingii (GRUN.) CLEVE – D₁, D₂, D₃, K, Gy
G. scalpoides (RABENH.) CLEVE – D₂, K, R₁
Hantzschia amphioxys (EHRENB.) GRUN. – D₃
Melosira granulata (EHRENB.) RALFS – R₁
M. granulata var. *angustissima* (O. MÜLL.) HUST. – R₁, R₂
M. granulata var. *angustissima* f. *spiralis* O. MÜLL. – K, R₂
M. varians AGH. – D₂, R₂
Meridion circulare AGH. – D₂, R₂
Navicula cryptocephala KÜTZ. – D₁, D₂, D₃, K, R₁
N. cryptocephala var. *veneta* (KÜTZ.) GRUN.
N. cuspidata KÜTZ. – D₃, R₁, R₂
N. cuspidata var. *ambigua* (EHRENB.) CLEVE – R₂

- N. gracilis* EHRENB. forma – D₁
N. menisculus SCHUMANN – D₁
N. placentula (EHRENB.) GRUN. – D₁
N. placentula f. *latiuscula* (GRUN.) MEISTER – R₁
N. rhyngocephala KÜTZ. – D₁, K
N. viridula KÜTZ. – D₁, D₂, D₃, K, R₂
Neidium productum (W. SMITH) CLEVE – R₁
Nitzschia acicularis W. SMITH – D₁, D₂, D₃, K, R₁, R₂, Gy
N. ignorata KRASSKE – D₃
N. linearis W. SMITH – D₁, D₂, D₃, K, R₁, R₂
N. palea (KÜTZ.) W. SMITH – D₁, D₂, D₃, K, R₁, R₂, Gy
N. recta HANTZSCH – D₃
N. sigmoidea (EHRENB.) W. SMITH – D₁, K, R₁
N. sublinearis HUST. – D₃, R₁
N. vermicularis (KÜTZ.) GRUN. – Gy
Pinnularia gibba EHRENB. – D₃
Rhoicosphenia curvata (KÜTZ.) GRUN. – D₃
Rhopalodia paralella (GRUN.) O. MÜLL. – Gy
Stephanodiscus hantzschii GRUN. – K, R₁
Surirella linearis W. SMITH – Gy
S. ovata KÜTZ. – D₁, D₂, D₃, K, R₁, R₂
S. ovata var. *pinnata* (W. SMITH) HUST. – K
S. robusta EHRENB. – R₂
Synedra acus KÜTZ. – D₃, K, R₁, R₂, Gy
S. affinis KÜTZ. (= *S. tabulata* [AGH.] KÜTZ.) – D₂
S. capitata EHRENB. – R₂
S. nana MEIST. – K, Gy
S. parasitica (W. SMITH) HUST. var. *subconstricta*
 GRUN. – R₂
S. ulna (NITZSCH) EHRENB. – D₃, K, R₁, R₂
S. ulna var. *aequalis* (KÜTZ.) HUST. – D₁, D₂
S. ulna var. *impressa* HUST. – R₁
S. ulna var. *oxyrhynchus* (KÜTZ.) VAN HEURCK
S. ulna var. *spathulifera* GRUN. – R₁

CHLOROPHYTA Chlorophyceae

- Actinastrum hantzschii* LAGERH. – K
Ankistrodesmus angustus BERN. – K
A. longissimus (LEMM.) WILLE var. *acicularis*
 (CHOD.) BRUNNTH. – K, R₂
Botryococcus braunii (NAEG.) BRUNNTH. – K, R₁
Coleastrum reticulatum (DANG.) SENN – R₂
Crucigenia apiculata (LEMM.) SCHMIDLE – R₁
Dictyosphaerium pulchellum WOOD – R₁
Eudorina elegans EHRENB. – K, R₁, R₂
Kirchneriella lunaris (KIRCHN.) – R₁
Pandorina morum (O. F. MÜLL.) BORY – R₁
Pediastrum boryanum (TURP.) MENEGH. – D₃, K, R₁, R₂
P. duplex MEYEN – D₁, D₂, R₁
P. duplex var. *subgranulatum* RACIB. – R₁
P. integrum NAEG. – R₂
P. simplex MEYEN – R₂
P. simplex var. *radians* LEMM. – R₁
Scenedesmus armatus CHOD. – R₁
S. armatus var. *boglariensis* HORTOB. – R₁
S. bicaudatus DEDUSS. – R₁
S. denticulatus LAGERH. – R₁
S. denticulatus var. *linearis* LAGERH. – R₁

- S. ecornis* (RALFS) CHOD. – R₁
S. ecornis var. *disciformis* CHOD. – R₁
S. opoliensis P. RICHTER – D₃, R₁, R₂
S. opoliensis f. *granulatus* HORTOB. – R₁
S. protuberans FRITSCH – R₁
S. quadricauda (TURP.) BRÉB. – D₃, R₁, R₂
S. regularis SWIRENKO – R₁
S. spinosus CHOD.

Scenedesmus sp. (nova sp.?) – Négysejtű cönóbiomok. Sejtméret: 7,5–9,5x4,2–4,8 µm. A szélső sejtek pólusain rövid tüskék. A belső sejtek pólusain dudor vagy fogszerű tüske. A sejtek oldalán és néha a szélső sejtek kontúroltalán is egymás közt egyenlő méretű kis dudorok, nagyobb granulumok szabályos sora. Formális leírására a nem kielégítő számú megfigyelés miatt nem kerülhetett sor. – R₁

Tetrademus wisconsinensis G. M. SMITH f. *sibirica* (PRINTZ) FOTT ET KOMÁREK – R₁

CHLOROPHYTA Conjugatophyceae

- Closterium aciculare* T. WEST – R₁
Mougeotia sp. – R₁, Gy
Spirogyra sp. (= *S. corrugata* TRANSEAU ?) – D₃
Spirogyra sp. – D₃, K, R₁, R₂, Gy
Staurastrum paradoxum MEYEN – R₁

RHODOPHYTA

- Chantransia* sp. (= *Ch. chalybea* [LYNGB.] FRIES ?) – K
 Összefoglalás

A munka Dél-Dunántúl néhány kisebb felszíni vizéből (Deseda-tározótó és két táppatakja, Karasica-patak, Rinya-patak, a gyékényesi kavicsbánya-tó) hoz algaelőfordulási adatokat, amely vizekből eddig ilyen jellegű közlések nem voltak. E vizek rövid általános limnológiai-vízkeimiai jellemzésén túl a 70-es években vett vízminták algataxonómiai feldolgozása nyomán 144 algataxonról közlünk itt algaelőfordulási adatokat. Miként az felszíni vizeinkben általános, a vizsgált algaegyüttesekben a kovamoszatok vannak a legnagyobb fajszámmal (68) képviselve, s utána a zöldmoszatok osztálya taxonszáma (31) következik. A vizsgált élőhelyek közül a leggazdagabb fajszám a Rinyából adódott (86 algataxon), de figyelemre méltó a Deseda-rendszer algaegyütteseinek diverzitása is (57 algataxon). Természetesen több vízminta feldolgozása után e vizek algavegetációjáról jóval árnyaltabb kép bontakozna ki.

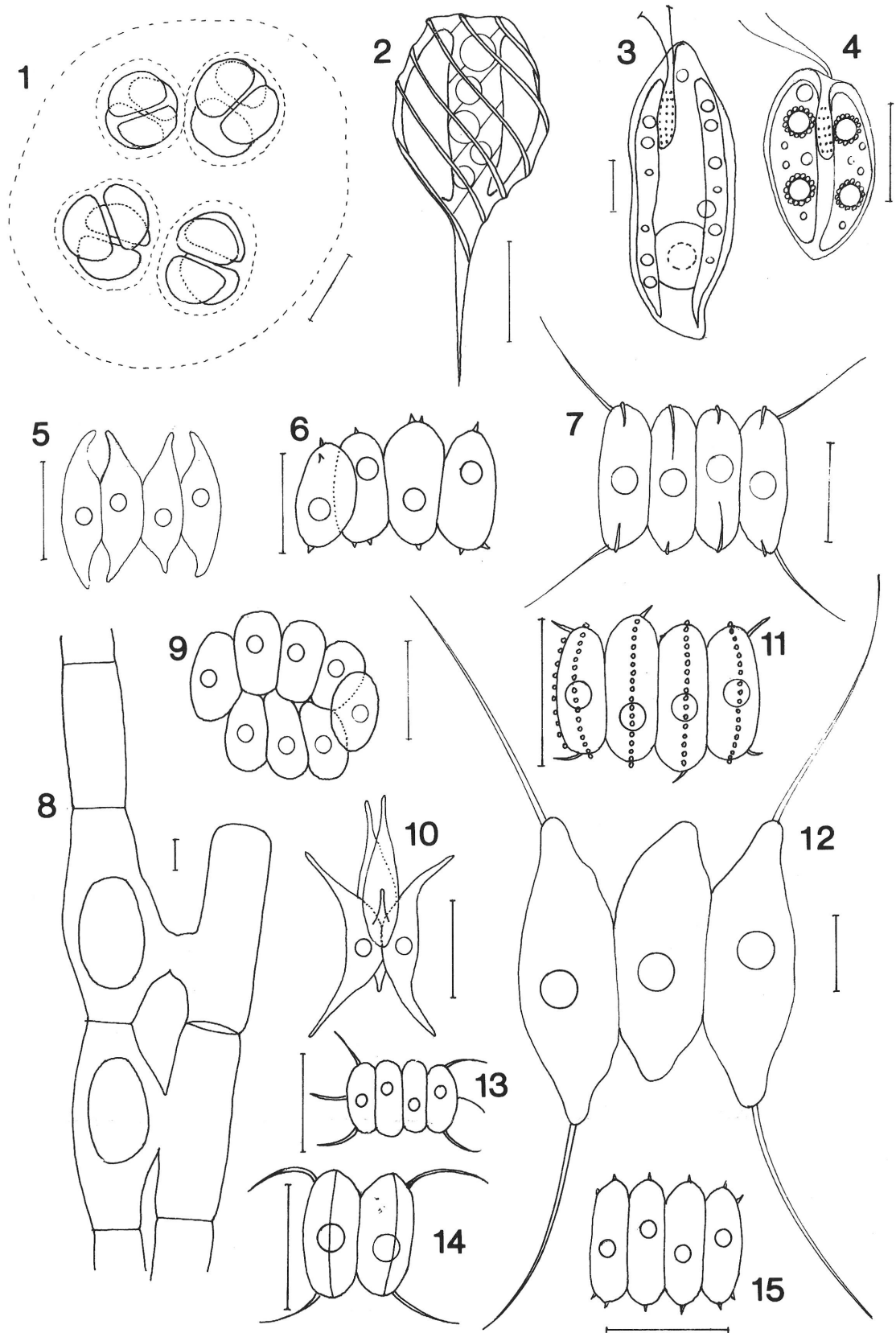
Az egyes vízmintákban a nagyobb egyedszámban (dominánsan, szubdominánsan) jelenlévő taxonokkal az illető algaegyütteseket kívántuk – legalább hozzávetőlegesen – jellemezni. Ez a, nyilván csak provizórikusnak tekinthető jellemzés a produkció, illetve a trofitás szintjére utaló vízkeimiai adatokkal együtt bizonyos ökológiai és tipológiai támpontokat nyújt a vizsgált vizek megítéléséhez, amely támpontok a későbbi vizsgálatok esetén ezen vizek állapotváltozása trendjének megítéléséhez segítséget nyújthatnak.

IRODALOM

- Fazekas, I. (red.) (1973): Alapadatok a vízminőség-gazdálkodáshoz. – OVH Vízkészletgazd. Közp. (Budapest), pp. 390.
 Puskás, T. (red.) (1961): Adatgyűjtemény Magyarország felszíni vizeiről. – VITUKI (Budapest), pp. 200.
 Stelczer, K. (ed.) (1962): Magyarország hidrológiai atlasza. I. 9. A magyarországi Duna-szakasz és kisebb mellékvizei. – VITUKI (Budapest), pp. 268.
 Stelczer, K. (ed.) (1964): Magyarország hidrológiai atlasza. I. 10. A Dráva. – VITUKI (Budapest), pp. 114.
 Uherkovich, G. (1969): Über die quantitativen Verhältnisse des Phytosestons der Donau, Drau und Theiss. – Acta. Bot. Acad. Sci. Hung., 15: 183–200.
 Uherkovich, G. (1979): A Dráva magyarországi szakaszának algavegetációjáról. – Janus Pannonius Múz. Évk. 23: 7–23.
 Uherkovich, G. (1980): Die wichtigsten Züge der quantitativen und qualitativen Zusammensetzung des Potamophytoplanktons der Drau (Dráva) in Ungarn. – Limnologica (Berlin), 12: 15–22.
 Uherkovich, G. (1981): A Dráva potamofitoplanktonja mennyiségi viszonyairól. – Janus Pannonius Múz. Évk., 25: 7–19.
 Uherkovich, G. (1984): Gemeinsame und abweichende limnologische Charakteristika der größeren Flüsse des Karpatenbeckens. – 24. Arbeitstag. IAD (Szentendre), p. 137–140.

Táblamagyarázat (Tafelerklärung)

1. *Chroococcus limneticus* LEMM. – 2. *Phacus pyrum* (EHRENB.) STEIN – 3. *Cryptomonas rostratiformis* SKUJA – 4. *Cryptomonas paraparenoidifera* SKUJA – 5. *Scenedesmus regularis* SWIRENKO – 6. *Scenedesmus denticulatus* (RALFS) CHOD. (Sajátos morfortípus. – Eigenartiger Morphotyp.) – 7. *Scenedesmus armatus* CHOD. – 8. *Spirogyra* sp. (= *S. corrugata* TRANSEAU ?) – 9. *Scenedesmus ecornis* (RALFS) CHOD. var. *disciformis* CHOD. – 10. *Tetrademus wisconsinensis* G. M. SMITH f. *sibirica* (PRINTZ) FOTT et KOMÁREK – 11. *Scenedesmus* sp. (nova sp. ?), I. a szöveget; s. im Text. – 12. *Scenedesmus protuberans* FRITSCH forma (forma „maximus”) (teratóma; Teratom.) – 13. *Scenedesmus spinosus* CHOD. – 14. *Scenedesmus armatus* CHOD. var. *boglariensis* HORTOB. – 15. *Scenedesmus denticulatus* LAGERH. var. *linearis* HANSG.

GÁBOR UHERKOVICH: DATA TO THE ALGAL VEGETATION OF SOME SMALL WATERS OF SOUTHERN TRANSDANUBIA, HUNGARY

Resume

The paper contains occurrence data of algae from the waters as it follow: Deseda reservoir and two of its feeding waters laying north to Kaposvár, the Karasica river flowing into Danube, the Rinya river flowing into the Drava river, and pools of gravel-excavations nearby Gyékényes, respectively. The water chemistry of these collecting sites are characterized

briefly. Important features of the studied algal communities are presented by the analysis of dominance.

The taxonomical list comprises data of 144 algal taxa, among others of 68 diatoms and 31 green algae. One of the green algae probably is novelty, but its formal description cannot be given due to the lack of sufficient observation.

GÁBOR UHERKOVICH: BEITRÄGE ZUR KENNTNIS DER ALGENVEGETATION VON EINIGEN KLEINEREN GEWÄSSERN DES SÜDLICHEN TRANSDANUBIENS, UNGARN

Zusammenfassung

In der Arbeit sind Vorkommnisdaten über Algen aus dem nördlich von der Stadt Kaposvár liegenden Stausee Deseda und seinen beiden Zuflüssen, ferner aus dem in die Donau mündenden Karasica-Bach und in die Drau mündenden Rinya-Bach, schließlich aus einem Baggersee neben der Ortschaft Gyékényes zusammengefaßt. Diese Gewässer werden kurz auch wasserchemisch charakterisiert. Auch werden durch kurze Analysen der Dominanzverhältnisse die wich-

tigsten Züge der untersuchten Algengemeinschaften angedeutet.

Die Auflistung der vorgefundenen Algen enthält Angaben über 144 Taxa, darunter über 68 Kieselalgen- und 31 Chlorophyceen-Taxa. Ein *Scenedesmus*-Taxon scheint ein Novum zu sein, doch wurde von einer formalen Beschreibung und Benennung abgesehen, da nach meiner Meinung das Beobachtungsmaterial vorläufig nicht ausreichte.

A CSOKONYAVISONTAI FÁS LEGELŐ FLÓRÁJA

JUHÁSZ MAGDOLNA

Juhász, M.: Flora of the Preservation Area of Csokonyavisonta, Hungary.

Abstract. This floristic list includes all species of vascular plants for the preservation area till 1992 and it consists of 266 species. Localities of 8 preserved plants species are represented on the map.

The analysis of the flora based on the nature conservation ranks shows that the native species are in vast majority, and the percentage of natural disturbance tolerants is the highest caused by the indicating degradation species.

1. ábra. Idős kocsányos tölgyek (*Quercus robur*) a fás legelőn

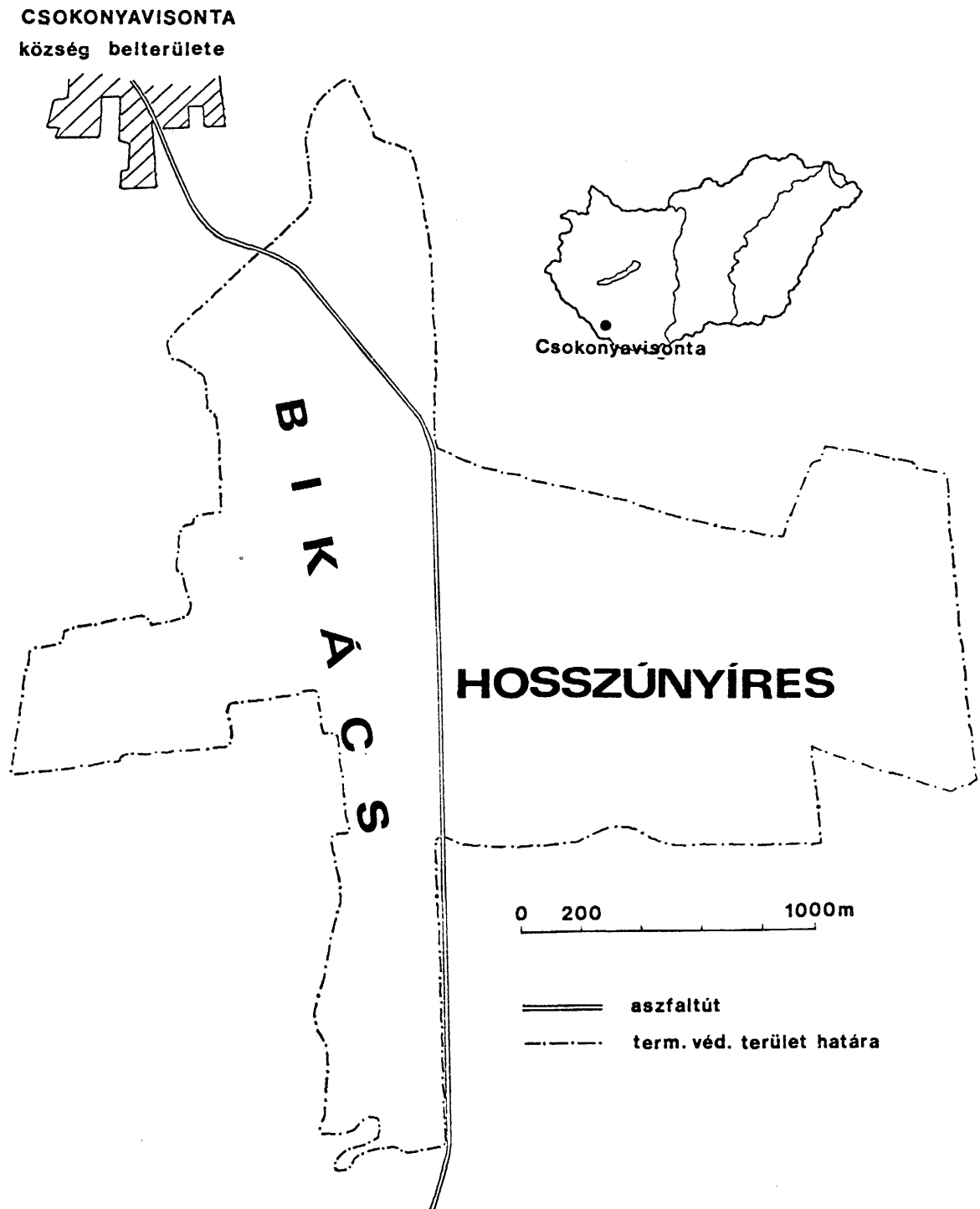
Bevezetés

A csokonyavisontai fás legelő 424 ha területtel 1977 óta természetvédelmi terület. Védetté nyilvánítását gazdaságtörténeti és tájképi szempontok indokolták, természeti értékeiről a mai napig szinte semmit sem tudunk. A környéken egykor igen jellemző legelőerdő gazdálkodás emlékét őrzi, hatalmas, öreg kocsányos tölgyei valóban lenyűgöző látványt nyújtanak (1. ábra). A terület nagy részén, ahol az utóbbi évtizedekben felhagytak a legeltetéssel, megindult a másodlagos szukcessziós folyamat, a terület beerdősülése. A legeltetés felhagyása után beerdősülő területeken a spontán felnövő fafajok elsősorban a gyertyán (*Carpinus betulus*), a mézgás éger (*Alnus glutinosa*), a nyír (*Betula pendula*), a magyar kőris (*Fraxinus angustifolia* ssp. *pannonica*). Sajnos az erdőgazdálkodás legtöbb helyen beavatkozott a természetes folyamatokba, és homogén (égeres, akácos, kocsányos tölgyes)állományokat telepített illetve alakított ki. Ily módon napjainkra a tényleges legelőerdő területe a Bikácsi-legelő egy részére szorult vissza. A fiatal kultúrerdők mellett helyenként idősebb, spontán feljött fafajokból álló, üde-félnedves természetes erdők is előfordulnak.

A terület növényföldrajzi helye

A természetvédelmi terület Belső-Somogy déli részén található (2. ábra), tengerszint feletti magassága 124–144 m között váltakozik. A savanyú homok alapkőzeten (az erdészeti üzemtervek termőhelyleírásai szerint) rozsdabarna erdőtalajok, réti talajok és humuszos homoktalajok alakultak ki. A vegetációt eredetileg gyertyános–tölgyesek, homoki és cseres–tölgyesek, égerligetek, égerlápok, fűzlápok alkották, valamint kisebb foltokban a Hosszúnyíres területén savanyú homokpusztagyepek is előfordultak. A gyertyános–tölgyesek inkább a bikácsi részre jellemzőek, míg a szárazabb tölgyesek a magasabb fekvésű, tagoltabb Hosszúnyíres területén voltak nagyobb kiterjedésben.

A természetvédelmi terület növényföldrajzilag a Pannóniai Flóratartomány (Pannonicum) dél-dunántúli flóravidékének (Praelillyricum) belső-somogyi flórajrásába (Somogyicum) tartozik (Borhidi 1958).

2. ábra. A Csokonyavisontai fás legelő Természetvédelmi Terület elhelyezkedése és helynevei

A flórákutató története

A területen eddig rendszeres botanikai vizsgálatok nem folytak, Boros Ádám és Borhidi Attila járt ugyan a környéken, de pontosan behatárolhatóan a jelenlegi természetvédelmi területre vonatkozóan csak Boros Ádám kéziratos útinaplójában (Boros ined.) találtam utalást. Ő 1922 szeptemberében Mezőcsokonyáról Somogytarnócára menet a Hosszúnyíresen ment keresztül, erősen legelt erdőkről és nagy szárazságról ír, és mindössze két fajt említ, a *Thymus serpyllum* és a *Peucedanum palustre* itteni előfordulását. Magam 1991-ben márciustól októberig 10 terepnap alkalmával végeztem itt vegetációtérképezést és florisztikai megfigyeléseket.

A flórákutató eredményei

A területről eddig 266 növényfaj került elő (harasztok, virágos növények), ezek a következők.

Enumeratio

Pteridophyta

Athyrium filix-femina (L.) ROTH.
Dryopteris carthusiana (VILL.) H. P. FUCHS
Dryopteris filix-mas (L.) RICH.
Equisetum arvense L.
Equisetum palustre L.
Polystichum aculeatum (L.) ROTH.
Pteridium aquilinum (L.) KUHN.

Gymnospermatophyta

Juniperus communis L.

Angiospermatophyta

Acer campestre L.
Acer platanoides L.
Acer tataricum L.
Achillea collina (L.) BECKER
Adoxa moschatellina L.
Aegopodium podagraria L.
Agrimonia eupatoria L.
Agrostis alba L.
Agrostis tenuis SIBTH.
Aira caryophyllea L.
Ajuga reptans L.
Alisma plantago-aquatica L.
Alliaria petiolata (M. B.) CAV. et GRANDE
Alnus glutinosa (L.) GAERTN.
Alopecurus aequalis SOBOL.
Alopecurus pratensis L.
Ambrosia elatior L.
Anchusa officinalis L.
Andropogon ischaemum L.
Anemone ranunculoides L.

Angelica silvestris L.
Anthemis arvensis L.
Anthoxanthum odoratum L.
Artemisia vulgaris L.
Artemisia absinthium L.
Asarum europaeum L.
Astragalus glycyphyllos L.
Bellis perennis L.
Berteroa incana (L.) DC.
Betula pendula ROTH.
Bidens tripartita L.
Briza media L.
Bromus mollis L.
Calamagrostis epigeios (L.) ROTH
Calamintha clinopodium SPENNER
Caltha palustris L.
Calystegia sepium (L.) R. BR.
Campanula patula L.
Cardamine pratensis L.
Carduus acanthoides L.
Carduus nutans L.
Carex brizoides L.
Carex divulsa STOKES
Carex elata ALL.
Carex elongata L.
Carex hirta L.
Carex vesicaria L.
Carex vulpina L.
Carpinus betulus L.
Centaurea banatica ROCH.
Centaurea pannonica (Heuff.) SIMK.
Centaurium minus MÖCH.
Cerastium brachypetalum DESP.
Cerastium vulgatum L.
Cerasus avium MÖNCH.
Chelidonium majus L.
Chenopodium album L.
Chrysanthemum leucanthemum L.
Chrysanthemum vulgare (L.) BERNH.
Cichorium intybus L.
Circaea lutetiana L.
Cirsium arvense (L.) SCOP.
Cirsium canum (L.) M. B.
Cirsium oleraceum (L.) SCOP.
Cirsium palustre (L.) SCOP.
Cirsium rivulare (JACO.) ALL. em. LK.
Cirsium vulgare (SAVI.) TEN.
Colchicum autumnale L.
Convolvulus arvensis L.
Cornus sanguinea L.
Coronilla varia L.
Corydalis bulbosa (L.) PERS.
Corydalis solida (L.) CLAIRV.
Corylus avellana L.
Crataegus monogyna JACO.
Cruciata ciliata OPIZ. em. SOO
Cynanchum vincetoxicum (L.) PERS.
Cynodon dactylon (L.) PERS.

- Cynosurus cristatus* L.
Cytisus ratisbonensis SCHAEFF.
Dactylis glomerata L.
Dactylorhiza incarnata (L.) SOO
Daucus carota L.
Dianthus armeriastrum WOLFN.
Dianthus deltoides L.
Echinochloa crus-galli (L.) P. B.
Echinocystis lobata (Michx.) TORR. et GRAY
Echium vulgare L.
Eleocharis palustris (L.) R. et SCH.
Epilobium hirsutum L.
Erigeron canadensis L.
Erodium cicutarium (L.) L'HÉRIT.
Erophila verna (L.) CHEVALL.
Eryngium campestre L.
Eupatorium cannabinum L.
Euphorbia cyparissias L.
Euphorbia esula L.
Euphrasia stricta WOLF.
Euonymus europaeus L.
Festuca vaginata W. et. K.
Ficaria verna HUDS.
Filipendula vulgaris MÖNCH.
Fragaria vesca L.
Fraxinus angustifolia ssp. *pannonica* SOO et SIMON
Gagea lutea (L.) KER.–GAWL.
Galanthus nivalis L.
Galeopsis speciosa MILL.
Galinsoga parviflora CAV.
Galium aparine L.
Galium palustre L.
Galium schultesii VEST.
Galium verum L.
Geranium molle L.
Geranium phaeum L.
Geranium robertianum L.
Geum urbanum L.
Glechoma hederacea L.
Glyceria maxima (HARTM.) HOLMBG.
Gratiola officinalis L.
Heracleum sphondylium L.
Hedera helix L.
Hieracium pilosella L.
Holcus lanatus L.
Hottonia palustris L.
Humulus lupulus L.
Hypericum perforatum L.
Hypochaeris radicata L.
Impatiens noli-tangere L.
Inula britannica L.
Iris pseudacorus L.
Jasione montana L.
Juncus effusus L.
Juncus inflexus L.
Juncus tenuis Willd.
Knautia arvensis (L.) COULT.
Knautia drymeia HEUFF.
Lamium galeobdolon (L.) NATH.
Lamium purpureum L.
Lemna trisulca L.
Leontodon autumnalis L.
Ligustrum vulgare L.
Linaria vulgaris MILL.
Lotus corniculatus L.
Luzula campestris (L.) DC.
Lychnis flos-cuculi L.
Lycopus europaeus L.
Lysimachia nummularia L.
Lysimachia vulgaris L.
Lythrum salicaria L.
Malus silvestris (L.) MILL.
Malva alcea L.
Melampyrum pratense L.
Melandrium album (MILL.) GARCKE
Mentha arvensis L.
Mentha aquatica L.
Morus alba L.
Muscari comosum L. (MILL.)
Mycelis muralis (L.) WALLR.
Myosotis arvensis (L.) HILL.
Myosotis palustris (L.) NATH.
Oenanthe aquatica (L.) POIR.
Oenanthe fistulosa L.
Ononis spinosa L.
Orchis laxiflora ssp. *elegans* LAM.
Orchis laxiflora ssp. *palustris* LAM.
Orchis morio L.
Ornithogalum umbellatum L.
Oxalis europaea JORD.
Pastinaca sativa L.
Peucedanum palustre (L.) MÖNCH
Phragmites communis TRIN.
Phytolacca americana L.
Plantago lanceolata L.
Plantago media L.
Poa annua L.
Polygala comosa SCHRANK.
Polygonatum multiflorum (L.) ALL.
Polygonum hydropiper L.
Populus canescens (AIT.) SM.
Populus tremula L.
Potentilla argentea L.
Potentilla erecta (L.) RAUSCHEL.
Potentilla reptans L.
Primula vulgaris HUDS.
Prunella laciniata NATH.
Prunella vulgaris L.
Prunus spinosa L.
Pulmonaria officinalis L.
Pyrus pyraeaster (L.) ROTHM.
Quercus cerris L.
Quercus robur L.
Quercus rubra L.
Ranunculus acris L.
Ranunculus auricomus L. em. KORSH.

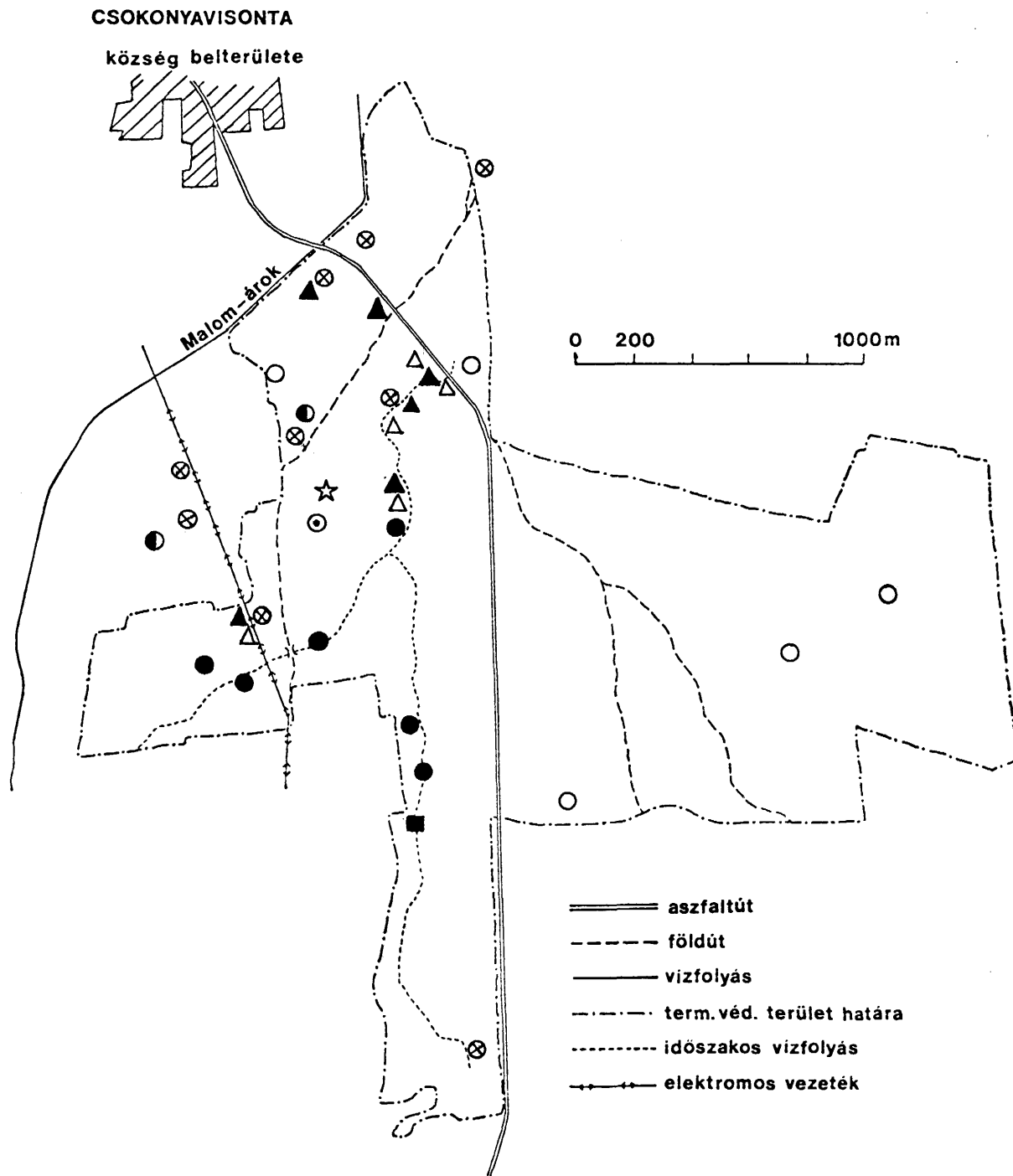
Ranunculus bolbosus L.
 Ranunculus flammula L.
 Ranunculus repens L.
 Ranunculus sceleratus L.
 Reseda lutea L.
 Rhinanthus minor L.
 Robinia pseud-acacia L.
 Rorippa amphibia (L.) BESS.
 Rubus caesius L.
 Rumex acetosa L.
 Rumex acetosella L.
 Rumex crispus L.
 Rumex sanguineus L.
 Salix cinerea L.
 Salvia pratensis L.
 Sambucus nigra L.
 Sanicula europaea L.
 Scabiosa ochroleuca L.
 Scirpus silvaticus L.
 Scrophularia nodosa L.
 Scutellaria galericulata L.
 Sedum sexangulare L.
 Sieglingia decumbens (L.) BERNH.
 Sinapis arvensis L.
 Sium latifolium L.
 Solidago gigantea AIT.
 Sparganium erectum L.
 Spiranthes spiralis (L.) CHEVALL.
 Spirodela polyrhiza (L.) SCHLEID.
 Stachys silvatica L.
 Stellaria graminea L.
 Stellaria holostea L.
 Stenactis strigosa (MÜHLENB.) DC.
 Symphytum officinale L.
 Symphytum tuberosum ssp. nodosum SCHUR.
 Taraxacum officinale F. WEBER. ex WIGGERS
 Teucrium chamaedrys L.
 Thymus serpyllum L.
 Tilia argentea DESF.
 Tilia cordata MILL.
 Tilia platyphyllos SCOP.
 Trifolium arvense L.
 Trifolium repens L.
 Tunica prolifera (L.) SCOP.
 Tunica saxifraga (L.) SCOP.
 Ulmus laevis PALL.
 Ulmus minor MILL.
 Urtica dioica L.
 Valeriana officinalis L.
 Verbascum phlomoides L.

Veronica chamaedrys L.
 Veronica hederifolia L.
 Veronica officinalis L.
 Veronica scutellata L.
 Veronica verna L.
 Viburnum opulus L.
 Vicia grandiflora var. sordida SCOP.
 Viola arvensis MURR.
 Viola canina L.
 Viola odorata L.
 Viola silvestris GMEL.
 Viscaria vulgaris BERNH.
 Viscum album L.

Flóratérképezés

A természetvédelmi területen az eddigi kutatások szerint jelenleg 8 védett növényfaj él, ezek – és a ritka, de nem védett *Hottonia palustris* – előfordulási helyeit térképen ábrázoltam (3. ábra). A páfrányok közül a *Dryopteris carthusiana* általánosan elterjedtnek mondható, szórványosan előfordul az erdészet által kevésbé kezelt égerligetekben és félnedves kevert erdőkben. A *Polystichum aculeatum* egyetlen helyen, egy időszakos vízfolyás partoldalában található, itt is mindössze 2 tő. A *Primula vulgaris* a bikácsi részen gyakori, elsősorban az időszakos vízfolyások környékén található üde erdőkben él. Az *Orchis morio* előfordulása Fenyősi László természetvédelmi őrszobeli közlése, ennek alapján néhány példány virágzott 1991-ben a bikácsi legelőn. Az *Orchis laxiflora* ezer körüli egyedszámban található az aszfaltúttól nyugatra az időszakos vízfolyást kísérő nedves lápréteken, néhány száz példány szintén nedves lápréten az elektromos vezeték alatt. A két alfaj, az *Orchis laxiflora* ssp. *elegans* és az *Orchis laxiflora* ssp. *palustris* együttesen fordul elő, és az alfaji bélyegek a legtöbb egyeden keverten jelentkeznek. Az említett lápréteken a fenti faj mellett tömeges (többezres egyedszámú) a *Dactylorhiza incarnata* is. A *Spiranthes spiralis* egy helyen sikerült megtalálni (50–100 példány) a bikácsi legelőn, a jelenleg is intenzíven legeltetett gyeppen. Az *Iris pseudacorus* általánosan elterjedtnek mondható, szinte minden többé-kevésbé állandóan nedves élőhelyen megtalálható.

A ponttérképből világosan látható, hogy a botanikai értékek túlnyomó része a természetvédelmi terület nyugati felén, a jelenleg is legelőként hasznosított területen összpontosul.

○ *Dryopteris carthusiana*, ■ *Polystichum aculeatum*, ● *Primula vulgaris*,

☆ *Spiranthes spiralis*, ⊙ *Orchis morio*, ▲ *Orchis laxiflora*, △ *Dactylorhiza incarnata*,

⊗ *Iris pseudacorus*, ● *Hottonia palustris*

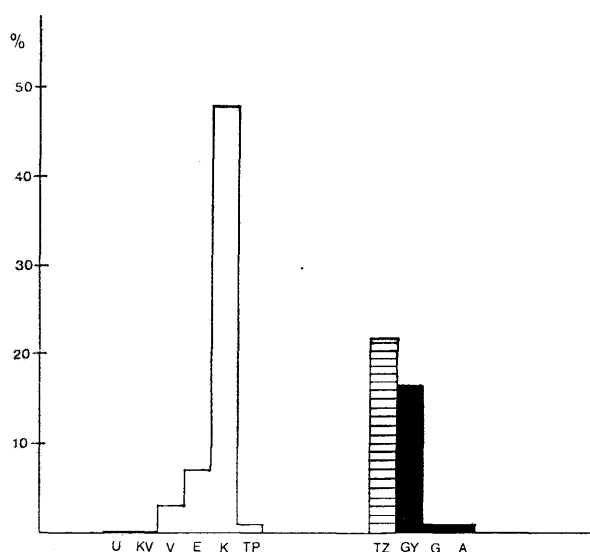
3. ábra. A védett és ritka növények előfordulási helyei

Természetvédelmi értékelés

A terület flórájának természetvédelmi-érték besorolása (Simon 1988) alapján (1. táblázat) készített oszlopdiagramok (4. ábra) mutatják a terület növényzetének jelenlegi állapotát. Látható, hogy többségben vannak a természetes állapotot jelző fajok (59.1%); a degradációt jelző fajcsoportok közül a természetes zavarástűrők aránya a legnagyobb (22,2%).

	V	E	K	TP	TZ	GY	G	A	össz.
FAJ-SZÁM	8	18	128	3	59	44	3	3	266
%	3,0	6,8	48,2	1,1	22,2	16,5	1,1	1,1	100

1. táblázat: A flóra természetvédelmi-érték csoportok szerinti megoszlása

4. ábra. A flóra természetvédelmi-érték csoportok szerinti megoszlása (Simon szerint)

A flóra szociális magatartási típusok (Borhidi 1991) szerinti megoszlása (2. táblázat) alapján a pozitív természetességi értékszámokkal jellemzett fajcsoportok (S, C, G és NP) összrészessége 56,9%. Figyelemre méltó, hogy egy ilyen tartósan antropogén

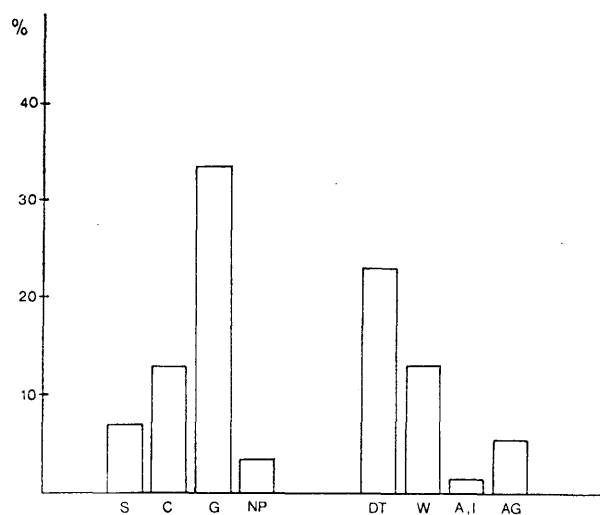
A kutatómunkát az MTA OTKA Bizottsága támogatta. A kutatási téma száma: 2335.

hatás alatt álló területen a termőhelyi változásokra érzékeny specialisták (S) részessége még mindig 7,2% (5. ábra), ami kétségtelen az ősi gazdálkodási mód természetes növényzetre gyakorolt kíméletes hatását húzza alá. Emellett érthetően igen magas számban vannak jelen a tartós emberi behatás alatt álló féltérmetes növénytársulások növényfajai (DT) és a természetes gyomfajok (W) is. Szembetűnő viszont az agresszív növényfajok (AG = 5,6%) viszonylag magas aránya, ez azonban a tereptasz-talatok alapján főleg a lecsapolások és az erdészeti beavatkozások következménye.

Fentieket összefoglalva megállapítható, hogy a gazdaságtörténeti és tájképi szempontok mellett a csokonyavisontai fás legelő a természeti értékeit tekintve is méltó a védelemre.

	S	C	G	NP	DT	W	A,I	AG	össz.
FAJ-SZÁM	19	35	88	9	61	35	4	15	266
%	7,2	13,2	33,1	3,4	22,9	13,1	1,5	5,6	100

2. táblázat: A flóra szociális magatartási típusok szerinti megoszlása

5. ábra. A flóra szociális magatartási típusok szerinti megoszlása (Borhidi szerint)

IRODALOM

- Borhidi, A. (1958): Belső-Somogy növényföldrajzi tagolódása és homokpusztai vegetációja – MTA Biol. Csop. Közl. 1: 343–378.
 Borhidi, A. (1991): A magyar flóra szociális magatartási típusai - II. Magyar Ökológus Kongresszus, Keszthely, 22.

- Boros, Á. (ined.): Kézirat utinaplók, 1915–1972. MTM Növénytára
 Simon, T. (1988): A hazai edényes flóra természetvédelmi-érték besorolása – Abstracta Botanica 12. 1-23.

MAGDOLNA JUHÁSZ: DER HUTWALD BEI CSOKONYAVISONTA

Zusammenfassung

Der Hutwald bei Csokonyavisonta wurde aus agrarhistorischen und landschaftlichen Gründen zum Naturschutzgebiet erklärt. Mit seinen botanischen Werten beschäftigt sich zum erstenmal diese Studie.

Das Naturschutzgebiet gehört pflanzengeografisch zum pannonischen Floragebiet (Pannonicum) der südtransdanubischen Floragegend (Præillyricum) und damit zum inneren Somogyer Florabezirk. Die Vegetation bestand ursprünglich aus Weissbuchen- und Eichenwäldern, Sand- und Zerreichenwäldern, Erlenauen, Erlen- und Weidensümpfen und in kleineren Flecken auch aus saueren Sandsteppenwiesen. Aus diesem Gebiet wurden bisher 266 Pflanzenarten

bekannt (Farne und höhere Pflanzen), die im Anhang aufgezählt sind. Darunter fallen 8 geschützte Arten, deren Vorkommen aus der Karte hervorgeht.

Die Diagramme über den Wert dieser Flora (vom Standpunkt des Naturschutzes aus betrachtet) zeigen, daß auf diesem Gebiet solche Arten dominieren (59,1%), die einen naturnahen Zustand signalisieren. Ist bereits eine Degradation eingetreten, dominieren solche Pflanzen, die eine höhere Störverträglichkeit aufweisen (hier nur 22,2%). Daraus kann man schließen, daß durch eine natürliche Bewirtschaftung (Tierweide) die Vegetation in verhältnismäßig hohem Maße ihren natürlichen Zustand behält.

A MAGYARORSZÁGI NEUROPTEROIDEA FAUNA KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE (Neuropteroidea: Megaloptera, Raphidioptera, Neuroptera)

ÁBRAHÁM LEVENTE*–PAPP ZOLTÁN

Ábrahám L.–Papp Z.: The story of researching the Hungarian Neuropteroidea fauna (Megaloptera, Raphidioptera, Neuroptera)

Abstract: The authors survey the examinotus of the Hungarian Neuropteroidea fauna in their paper until 1992. The activities of Hungarian research workers, the described species, and the synonyms are summerised from Hungary. A list of Neuropteroidea species with their literary references is given.

Bevezetés

Az első hazai Neuropteroidea gyűjtemény felállítása óta közel 150 év telt el. A magyarországi recésszárnyú faunával foglalkozó tanulmányok száma is meghaladja a százat. Így a gyűjteményekben és a szakirodalomban felhalmozódott tudománytörténeti információkat hasznosnak véltük kronológiailag összegezni.

Dolgozatunkban végigkövettük a hazai szakirodalomban használt neveken és adatokon keresztül a neuropterológiai nevezéktan fejlődésének főbb pontjait, s közben figyelemmel kísértük a nemzetközi irodalomban történt fejlődést is. Célunk volt továbbá, hogy a magyar faunából leírt fajneveket és junior szinonim neveket rendszerezetten összefoglaljuk, és kiemelten foglalkozzunk a magyar faunából leírt fajokkal.

Tudományos munkásságukon keresztül pedig bemutatjuk azokat a szerzőket, akik a faunakutatásban tevékenykedtek. A munkánkat nehezítette, hogy a régi gyűjtemények megsemmisültek.

Hazánk területe az I. világháború után jelentősen megváltozott, így 1919-ig a történelmi Magyarország területének megfelelően követtük az irodalmi adatokat. A teljes hazai tudományos irodalom és részben az általunk ismert ismeretterjesztő irodalom összeállításával a bibliográfiai céloknak is szeretünk volna eleget tenni munkánk során.

A Systema Naturae-től az első hazai gyűjtemény létrehozásáig (1758–1850)

Az élőlények rendszerezésének diszciplinája a taxonómia tudományos alapossággal segít megismerni a növények és állatok világát.

A svéd Carl Linné 1758-ban a „*Systema Naturae*” (10. kiadás) című munkájában fektette le a mai rendszerezés és tudományos fajleírás alapjait.

Kortársai körében rendszere gyorsan elterjedt és megalapozta a fajleírások és az egységes faunakutatások alapját.

Linné nevéhez fűződik a Neuroptera rend megalotása is, melyben rendkívül heterogén fejlődésű és származású rovarok együttesét csoportosította. A *Systema Naturae*-ban hét fajt említ: *Hemerobius lutarius* (= *Sialis lutaria*), *Raphidia ophiopsis*, *Hemerobius phalaenoides* (= *Drepanopteryx phalaenoides*), *Hemerobius hirtus* (= *Megalomus hirtus*), *Hemerobius humulinus*, *Hemerobius perla* (= *Chrysopa perla*), *Panorpa coa* (= *Nemoptera coa*), melyeket napjaink rendszertana is a Neuropteroideákhoz (Megaloptera, Raphidioptera, Neuroptera) sorol. Ezek közül az első hat faj él Magyarországon.

Hazánkban először Linné kortársa, Giovanni Antonio Scopoli (1723–1788) – olasz származású több tudományágban jártas tudós – művelte a taxonómia tudományát.

Scopoli legjelentősebb rovarantani munkája az *Entomologica Carniolica* (1763), melyet – 1754-től a hazánktól alig néhány kilométerre fekvő krajnai – Idríában a kincstári higanybányák orvosaként írt.

Ebben több mint száz rovarfajt említ, köztük három Neuroptera fajt is: *Hemerobius flavus*-t (= *Nineta flavus*), *Hemerobius fulvicephalus*-t (= *Osmylus fulvicephalus*), *Papilio macaronius*-t (= *Libelloides macaronius*).

Scopoli 1765-ben a Selmeci Bányászati Akadémián tovább folytatta botanikai és zoológiai vizsgálatait. Ezt az „*Observationis Zoologiae*”-ban (Állattani megfigyelések) teszi közzé, de ezek között Neuropterát nem találunk.

A XIX. század elejének kiemelkedő magyaryelvű munkája Földi János 1801-ben írt könyve, mely Linné rendszerét követi. Műve a hazai állatvilág rendszerezésének, leírásának első szintézise. Rendszerében a (VIII.) Bogarakat (= Rovarokat) nemekbe

* A kutatómunkát támogatta az MTA OTKA Bizottsága. A kutatási téma száma: 2335

osztva ismerteti, melyekből a Neuropteroideákra vonatkoztatva 3 nemet és 3 fajt említ:

55. nem Fátyolka, Egynapeltű. *Hemerobius*
Hemerobius Perla (= *Chrysopa perla*) – zöld fátyolka
56. nem Hangyales, *Myrmeleon*
Myrmeleon formicarius – hangyapazér hangyales
58. nem Tevenyakbogár, *Raphidia*
Raphidia ophiopsis – kígyófejű tevenyakbogár

Ezeket kitűnő morfológiai leírással látja el, sőt kiegészíti azt a fajok életmódjáról, fejlődéséről és természeti környezetben való előfordulásáról szóló ismeretekkel is. Könyvének érdekessége még a köznap magyar nevek első nyomtatásban megjelent használata.

A XIX. század első feléig a külföldi irodalmakból sem tudunk meg sokkal többet a hazai Neuropteroidea faunáról. Magyarországon fogott Neuropterák-ról Rambur készít először fajleírást fő művében – „*Histoire naturelle des insectes*” – 1842-ben. Itt említi Kindermann Albert által Budáról küldött barnafátyolkát, melyet *Megalomus torticoides*-nek nevezett el. Az általa *Ascalaphus hungaricus* (= *Libelloides macaronius* Scopoli, 1763) néven szintén leírt faj junior szinonimának bizonyult. Munkájában hazánk területéről öt fajnak az előfordulását ismerteti.

Rambur rovarrendszere jelentősen túllép az eddigi rendszereken. Az imágók taxonómiai besorolását egymáshoz hasonló alaktani tulajdonságok alapján végzi (pl. a *Raphidia* és a *Mantispa* megnyúlt előtora miatt egy rendbe kerül). Rovarrendszeréből kiragadva a recésszárnnyúakra vonatkozó részt mutatjuk be:

Planipennes

<i>Panorpates</i>	<i>Hemerobides</i>
Nemoptera	Hemerobius
Bittacus	Sialis
Panorpa	<i>Termites</i>
Boreus	Mantispa
<i>Myrmeleonides</i>	Raphidia
Myrmeleo	Termes
Ascalaphus	Psocus

Ebben a munkájában választja szét a *Myrmeleonidae* és az *Ascalaphidae* családokat. Nem sokkal később Schneider (1851) elkülöníti a *Hemerobiidák*-tól a *Chrysopidák*-at is.

Kutatások az első hazai faunakatalógusig (1850–1900)

Az első hazai Neuroptera (Linné névhasználata szerinti Neuroptera melyben: *Odonata*, *Plecoptera*,

Ephemeroptera, *Trichoptera*, *Neuroptera*, stb rendek voltak) gyűjteményt Frivaldszky János állította össze hazai és törökországi anyagok alapján 1850-ben (80 faj, 190 példány), majd további anyagokkal gyarapították: Vidra Ferdinánd, Kovács Gyula, Májer Mór 1853–1865-ig (Mocsáry 1903). Ezt fejlesztette tovább Frivaldszky Imre 1864-ben 698 példánnyal, és természetesen számos expedíciós anyag is került a gyűjteménybe, pl. Zichy expedíció Csiki Ernő (60 pld.), Bíró Lajos ausztráliai és új-guineai (1578 pld.) Xantus János kelet-ázsiai (77 pld.) gyűjtéseiből.

Mint említettük, főleg a külföldi szerzők – Brauer & Löw (1857 2 faj), Löw (1885 2 faj), Brauer (1867 21 faj) osztrák entomológusok – munkáiban találunk még több hazai lelőhelyi adatot. Brauer (1876) Magyarországról Debrecenből említi a *Chrysopa walkeri* előfordulását. Ezt a fajnevet Európa szerte ekkor már széles körben használták, de a faj leírását McLachlan (1893) adja meg, megtartva a *walkeri* nevet a leírás során (Aspöck & Aspöck 1964).

Ugyanakkor, amikor részint megjelentek az első komoly európai faunát feldolgozó munkák, Magyarországon csak ekkor indult meg a Neuropterák vizsgálata. Az első publikációkban – Frivaldszky (1871 1 faj, 1872 11 faj, 1873 11 faj, 1876 7 faj, 1879 6 faj), Mocsáry (1872 6 faj, 1875 1 faj, 1876 15 faj, 1878 3 faj, 1886 2 faj), Kuncz (1880 3 faj), Schuk (1882 8 faj), Kertész (1890 4 faj), Simonkai (1893 2 faj) – egy-egy közigazgatási terület környékének a faunáját dolgozták fel.

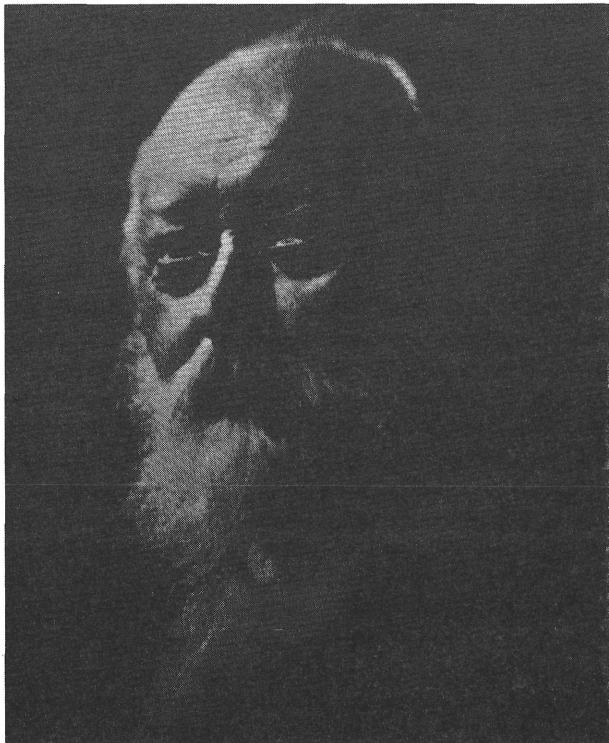
A hazai Neuroptera tanulmányok közül a múlt század végén Bíró, 1885-ben „*Magyarországi hangyaleső fajok I., II.*” című tanulmánya igazán kiemelkedő. Ebben a tanulmányban a hangyalesők meghatározásához határozó kulcsot adott, rövid jellemzést írt a megtalált fajokról és lelőhelyeiről.

A Neuropterák rendszertani sokfélesége már régóta szétfeszítette a Linné által alkotott rendet. A XIX. század hetvenes éveire ebben a témakörben három rendszerezési nézet vált a leginkább ismertté. Packard a Linné féle Neuroptera (*Corrodentia*, *Plecoptera*, *Ephemeroptera*, *Odonata*, *Trichoptera* *Planipennia*, *Megaloptera*, (*Mecoptera* mint család szerepel)) rend változtatására és további kiegészítése mellett szólt.

Szerinte a nem teljes átalakulással fejlődő rovarokkal együtt a Neuropterák az Orthopterákhoz tartoznak. Erickson rendszerében az egyedfejlődés minősége szerint szétválasztja a rendet az 1880-as években. Felosztása szerint *Pseudoneuroptera*-nak tekinti mindazon rovarcsoportokat, melyek nem holometamorfózissal fejlődnek (*Plecoptera*, *Ephemeroptera*, *Odonata*) és a teljes átalakulással fejlődő csoportok alkotják az igazi Neuropterákat (*Trichoptera*, *Planipennia*). McLachlan még módosítja Erickson felosztását is és a Neuropterákat három rendbe sorolja *Pseudoneuroptera*, *Planipennia*, *Trichoptera*. Munkáiban a *Megaloptera*, *Raphidioptera*, *Mecoptera* család

1. kép: Frivaldszky János 1822–1895)
(Foto: Papp Z.)

2. kép: Bíró Lajos (1856–1931)
(Repro: Gózsy G.-né)

18. ábra. — A közönséges hangyaleső (*Myrmoleon europaeus* ML.) és átalakulása: a, kifejlett rovar; b, álcza, oldalvást nézve; c, ugyanaz, felülről nézve és nagyítva; d, gubó; e, főfog-verem, szélén egy menekülési iparkodó hangyával.

3. kép: „Földibárány” (hangyaleső lárvája) ábrázolás Bíró „Magyarország hangyalesői” című tanulmányából
(Repro: Papp Z.)

szintű rendszertani kategóriaként szerepel a Planipennián belül.

A hazai faunakatalógus rendszertanában is a McLachlani rendszerezési felosztást találjuk meg.

Intenzív kutatások a századforduló után (1900–1920)

Az első hazai faunakatalógust a Magyar Királyi Természettudományi Társulat megbízásából adják ki hazánk ezer éves fennállásának emlékére. A Neuropterákkal foglalkozó rész összeállítását Mocsáry Sándorra bízták, aki a faunakatalógus összeállításában és a gyűjteményi anyag revíziójában Klapalek F. cseh származású kutató tanártól kapott segítséget.

A hazai faunakutatásban a *Fauna Regni Hungariae* szerepe kiemelendő. Jól determinált, lelőhelyekkel ellátott adatsort közöl a történelmi Magyarországgal területéről és mint úttörő munka minden csoport faunakutatásának az alapját megvetette.

A *Fauna Regni Hungariae* a *Neuroptera*-kat, mint önálló rendet ismerteti két alrenddel *Trichoptera*, *Planipennia*. A Planipenniákon belül az egyes családokat az 1. táblázat mutatja. A faunakatalógus, melyet Mocsáry (1899) állított össze, teljes keresztmetszetét adja a hazánkra vonatkozó szakirodalomnak és tükrözi a hazai gyakorlatilag egyetlen gyűjteményt (Nemzeti Múzeum Állattár) is.

Klapalek által determinált hazai anyagban két fajról külön kell szólnunk.

Az egyik a *Megalomus torticoides* hazánkból Rambur által leírt faj. Ezt a fajt McLachlan szinonimizálja a Linné által leírt *Megalomus hirtus*-hoz. Csak 1935-ben Kimmins munkája nyomán McLachlan féle gyűjtemény revíziója után derült ki ismét, hogy Rambur leírása helyes.

A MAGYAR BIRODALOM ÁLLATVILÁGA.

A MAGYAR BIRODALOMBÓL EDDIG ISMERT ÁLLATOK
RENDSZERES LAJSTROMA.

MAGYARORSZÁG EZERÉVES FENNÁLLÁSÁNAK EMLÉKÉRE

KIADTA

A K. M. TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT.

FAUNA REGNI HUNGARIE.

ANIMALIUM HUNGARIE
HUCUSQUE COGNITORUM ENUMERATIO SYSTEMATICA.

III. ARTHROPODA.

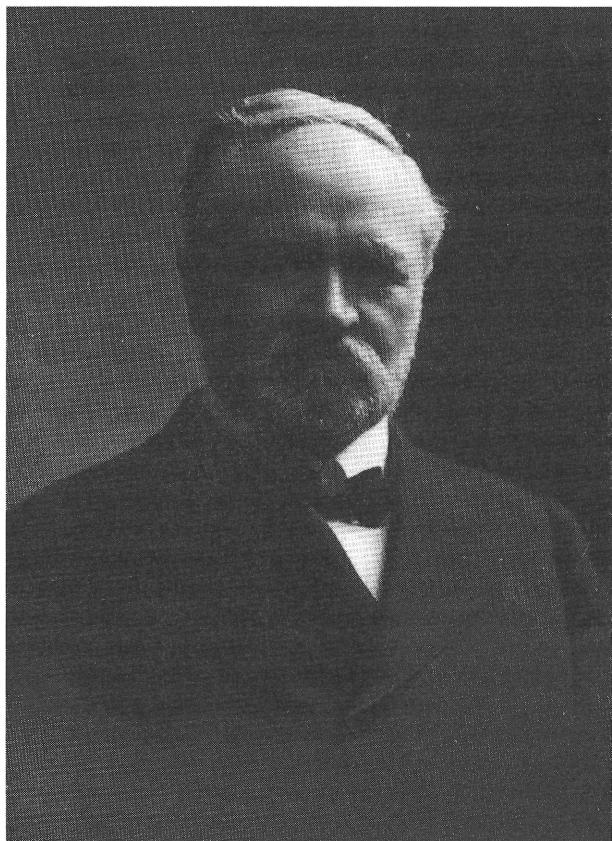
IN MEMORIAM REGNI HUNGARIE MILLE ABHINC ANNIS CONSTITUTI

EDIDIT

REGIA SOCIETAS SCIENTIARUM NATURALIUM HUNGARICA.

BUDAPEST.

1900.

5. kép: Mocsáry Sándor (1841-1915)
(Repro: Papp Z.)

A másik hazánkból leírt faj a *Chrysopa hungarica* Klapalek, 1899. Ennek a fajnak 2 hím példányát a Farkas-völgyben (Budapest) gyűjtötte Mocsáry Sándor. Érdekes ellentmondás fedezhető fel a *Chrysopa hungarica* faj magyarországi gyűjtőjét illetően (Pongrácz 1936). Az eredeti fajleírásban Klapálek (1899) a holotípus és paratípus lelőhelyeként egyértelműen Budapest Farkas-völgyet említi. Pongrácz (1912) szintén átveszi Klapálek adatait, majd „*Helyesbítések a magyar fauna jegyzékeiben*” c. (1936) munkájában úgy ír, mintha azt Frivaldszky a Farkas-völgyben (Budapest) figyelte volna meg, majd megjegyzi, hogy a faj csak Kisászsiában él. A faj holotípus példánya eltűnt (Tjeder 1969). Sajnos jelenleg sincs a hazai gyűjteményekben Magyarországon gyűjtött példány (Sziráki et al. 1992). A fajt határainktól nem messze viszont gyűjtötték (Szlovénia Maribor, Románia Kolozsvár). Ritkaságát a rendkívül lokális előfordulásában, valamint a rövid rajzás intervallumában kell keresnünk. Hazánkból ezért bármikor ismét előkerülhet.

A hazai faunát érintően a századfordulón Klapálek (1899, 1904, 1906) végzett a külföldi kutatók közül vizsgálatokat. A magyarországi Neuroptera fauna kutatásáról és a hazai gyűjteményekről Mocsáry több rövid cikkben beszámolt, amelyek rendkívül értékes

információkat tartalmaznak tudománytörténeti szempontból. Azonos tartalmú és szövegezésű cikkeket több helyen megjelentetett Magyarország Neuropteráiról Mocsáry (1899a, 1900a, 1900b) és a Nemzeti Múzeum Neuroptera gyűjteményéről (1902, 1903).

A századfordulón a rendszertanban a rovarrendek taxonómikus helyzete az újabb főleg a paleozoológiai vizsgálatok ismeretében részben átalakult, ebben különösen Handlirsch (1906–1908) munkássága jelentős. Nézetei alapján a Neuropteroidea egy önálló alosztály, melybe a *Sialoidea* (= Megaloptera), *Raphidioidea* (= Raphidioptera), *Planipennia* (Neuroptera) rendek tartoznak. Erickson *Pseudoneuroptera* rendjében lévő alrendeket önálló rendbe (*Odonata*, *Ephemeroptera*, *Plecoptera*) sorolja.

Szintén Handlirsch munkásságának az eredménye a Neuropteroidea rendjeinek kialakítása. Ezek alapján a rend rangjára emelte a *Megaloptera*-t (*Sialoidea*), *Raphidioptera*-t (*Raphidioptera*), *Neuroptera*-t (*Planipennia*), valamint a *Hemerobiidae* és a *Sisyriidae* családokat szétválasztotta.

Végeredményben a XX. század végi Neuroptera irodalomban is Handlirsch által alkotott rendszertani felosztást használjuk.

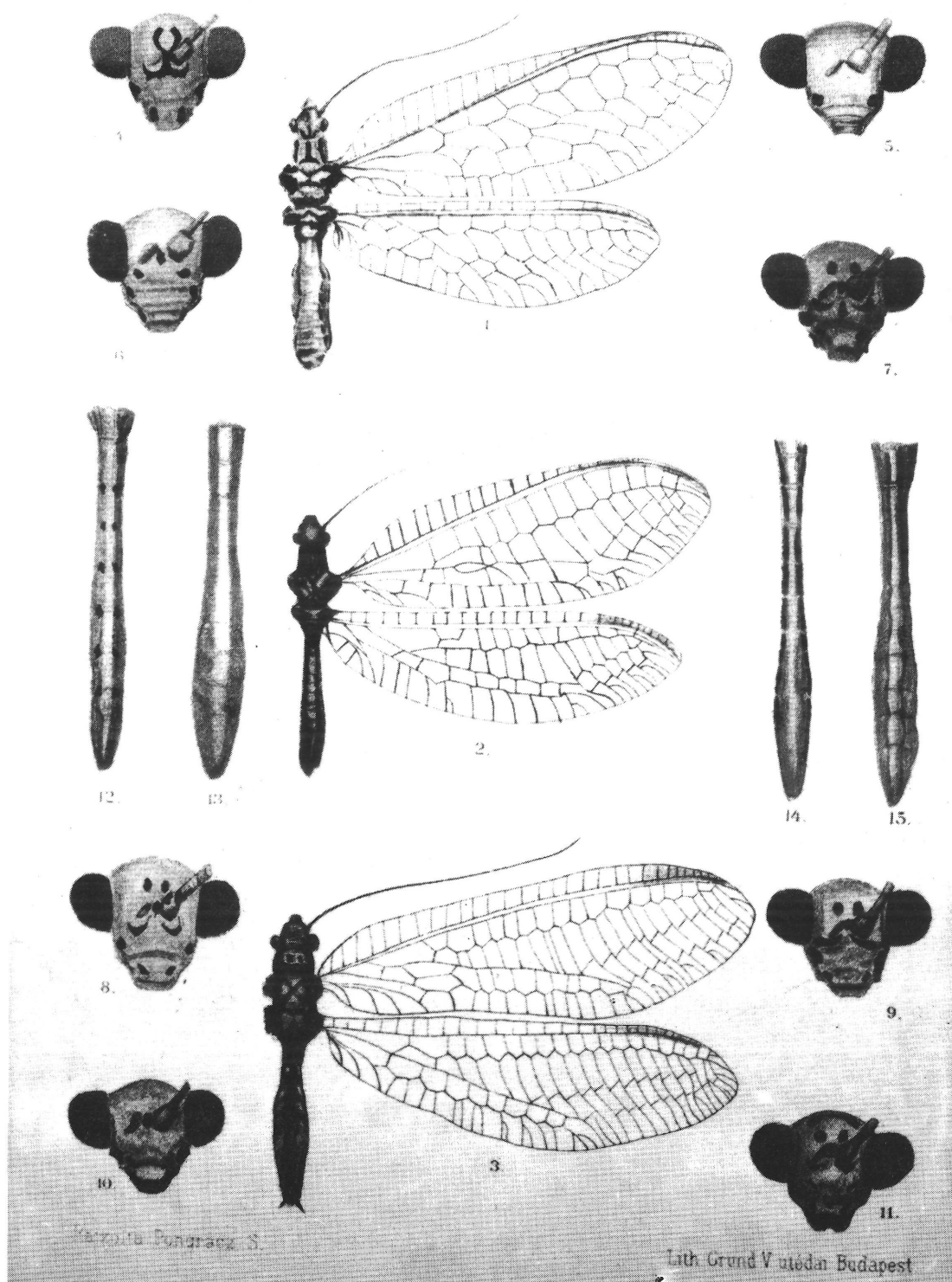
Taxonómiai rendszerét a hazai szakirodalomban mintegy húsz év után használták először Pongrácz

6. kép: Pongrácz Sándor (1887-1945)
(Repro: Papp Z.)

Állattani Közlemények, XI. 1912.

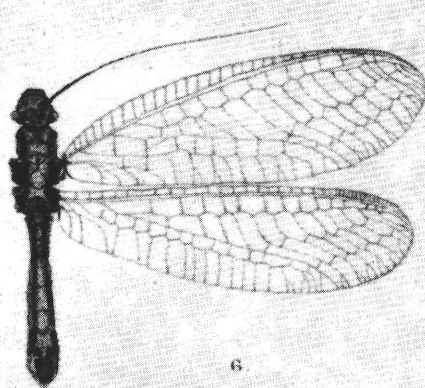
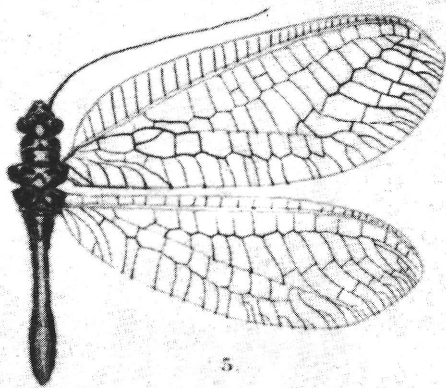
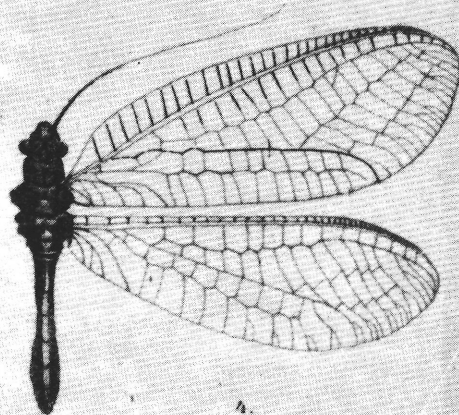
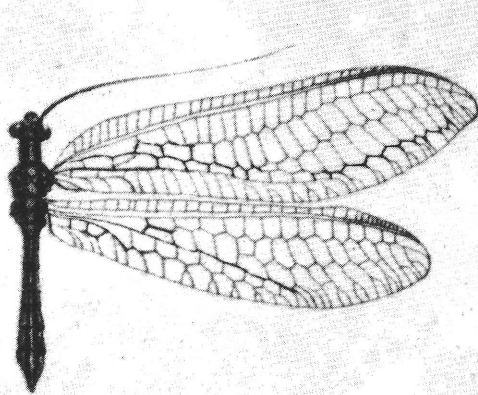
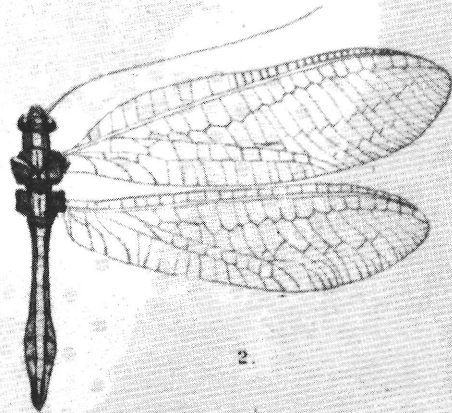
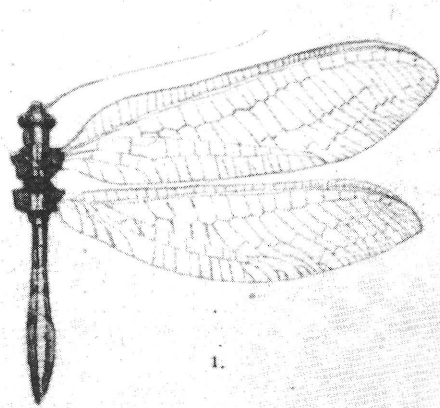
V. Tábla.

7-8. kép: Pongrácz csodálatos ábrái „Magyarország Chrysopái alak és rendszertani tekintetben” című tanulmányából
(Repro: Gőzsy G.-né)

Állattani Közlemények, XI. 1912.

IV. Tábla.

Pajzsa József S.

1st. Grand V utóda Budapest

(1936) Sători (1939). A rovar-tani kutatások a múlt század végén a polgárosodó Magyarországon felerősödtek, ezt jelzi a Rovartani Lapok megjelenítése és a Magyar Rovartani Társaság megalakulása is. Ekkor már a múzeumi szakemberek mellett számos kiváló magángyűjtő is részt vett a tudományos feltáró munkában. A neuropterológiában a századforduló tízes éveiben kapott nagy lendületet a gyűjtés és a kutatás hazánkban.

A gyűjtőmunkában Szilády Zoltán (1912) Gammel Alajos, Fekete Győző, Pazsiczky Jenő, Pillich Ferencz, Mallász József, Kovács Ödön vettek részt.

A külföldi kutatók közül pedig Klapálek járt expedíciós úton hazánkban.

Az első igazán hazai szakembernek számító neuropterológus Pongrácz Sándor volt, akinek e témában aktív közreműködése a század tízes-húszas éveire esik, Pongrácz (1912, 1913, 1914).

Pongrácz doktori értekezésében „Magyarország Chrysopái alak- és rendszertani tekintetben” címmel a Neuropterák egyik legismertebb családját dolgozza fel igényességgel, rendkívüli szakirodalmi alapossággal.

Művének rendszertani fejezetében külön leírással látja el a hazai Chrysopida fajokat, megadja lelőhelyeiket, ismert elterjedésüket, valamint határozókulcsot ír az egyes fajok elkülönítéséhez, amelyet csodálatos színes festett táblákkal is illusztrál.

A történelmi Magyarország területéről 25 fajt említ. *Chrysopa nigrovenosa* Pongrácz, 1912 (= *Chrysopa nigricostata*, Brauer 1850) néven új fajt ír le és azt 1913-ban saját maga sorolja junior szinonimának. Ugyanitt még négy *Chrysopa vulgaris* Schneider, 1851 (= *Chrysoperla carnea* Stephens, 1836) variétást jellemez.

A *Chrysopa vulgaris* var. *rufostigma* néven jellemzett 4 példányt 1913-ban *Chrysopa pillichii* (= *Chrysoperla carnea* Stephens, 1836) néven emeli faji rangra, mivel a *rufostigma* nevet egy afrikai zöld fátyolka elnevezésére Maclachlan már alkalmazta. A faj holotípus példánya nincs meg – (talán 1956-ban a MN. Múzeum Állattárában keletkezett tűzben szintén elpusztultak). Aspöck et al. (1980) szerint valószínűleg csak egy eltérő *Chrysoperla carnea* alak lehetett. (A variétasnak taxonómiai jelentősége nincs, a speciáció folyamatában viszont a szelekciós nyomás hatására a varietasban lévő genetikai tulajdonságok a faji kialakulást lehetővé teszik.)

Nagyon hasonló a helyzet Navas (1915) által – a Nemzeti Múzeum Természettajzi Osztályának gyűjteményéből – *Lesna hungarica* néven leírt fajjal is. Holotípus példánya elégett, ezért utólag revízióját elkészíteni nem lehet. Lelőhelye Herkulesfürdő (ma Románia) volt. (vö. Aspöck et al. 1991.) Pongrácz 1914-ben írt Magyarországi Neuropteroideái című tanulmányának Myrmeleontidae *Myrmeleon elongatum* Oliv. nevű fajnak dalmáciai előfordulásáról, melynek a pontos faji hovatartozását nem sikerült eddig megállapítanunk. A *Myrmeleon elongatum* Olivier, 1811

faj leírása szerint „*Flavus, fusco varius; antennae nigricantes, basi flavae; abdomen nigrum, vitta laterali flava; alae hyalinae, venis albis nigro punctatis.*” és Myrmeleontidae fajlistájában az említett név helyzete szerint a *Neuroleon nemausiensis* Borkhausen 1791 fajjal azonosíthatónak tűnik.

Ismerjük, hogy a *Neuroleon nemausiensis*nek létezik egy Myrmeleon lituratus Olivier, 1811 leírt junior szinonimája is. Leírása: „*Flavus, nigro varius; abdomen obscurum; pedes flavi, femoribus anterioribus tarsisque obscurioribus; alae hyalinae, venis albo nigroque variis, anticae lituris duabus fuscis.*” mely hasonlóságot mutat a *Myrmeleon elongatum* leírásával.

Feltételezéseinket alátámasztják még az elterjedési adatai is. Ennek ellenére sem sikerült a fajnak megtalálni egyetlen monográfiában vagy összefoglaló műben a szinonimizálását. (Esben–Petersen 1918, Hölzel 1972, Steffan 1975, Aspöck et al. 1980, Gepp & Hölzel 1989). A kérdés tisztázása további kutatást igényel.

Pongrácz (1910) taxonómiai vizsgálatai során egy új hangyaleső fajt ír le *Myrmeleon mocsaryi* néven, a magyar tengermellékről (Novi), amely később a *Gymocnemia variegata* Schneider, 1845 szinonimjának bizonyult, (Steffan 1975). Pongrácz Sándornak az első világháború végéig végzett neuropterológiai munkássága kiemelkedő, bár újonnan leírt fajait szinonimizálták, mégis jelentősen gazdagította a hazai irodalmat, számos faj új lelőhelyei adatával. Munkáiban alkalmazott taxonok a „*Fauna Regni Hungariae*” rendszertanát követik. Handlirsch (1906–1908) új szemléletű rendszertani felosztását még nem alkalmazta.

Az I. világháború után hazánkban intenzív gyűjtést, feldolgozást és publikálást senki nem végzett. Pongrácz kutatásait a származástan területén folytatta az 1918-as évtől, és mint „múzeumi őr” (a múzeumokban a tudományos kutatást végző személyeket nevezték így) a hazai fosszilis rovaranyagokat tanulmányozta.

Evolúcióelméleti munkássága mellett az I. világháború alatt Csiki Ernő vezette (1916–1918-as) Balkán expedíciós anyagot is determinálta és 1921-ben publikálta, valamint Lengyelország faunájáról is jelentetett meg egy tanulmányt 1919-ben. Utolsó rovar-tani munkája hosszú szünet után 1936-ban látott napvilágot a hazai fauna állatföldrajzi értékeléséről a kutatások során előkerült és a téves megfigyeléseken alapuló fajokról.

Handlirsch rendszertani felosztása után lényegében a hazai faunában előforduló taxonok hierarchikus helyzetét illetően lényegi változást az új rendszertani kutatások nem hoztak. Századunk első harmadában Tillyard, Martynov, Withycombe fossziliákon végzett filogenetikai vizsgálatok eredményeképpen a Neuropteroidea származási kapcsolatok újabb és újabb részletei tisztázódtak a század harmincas éveiben.

Vizsgálatok a II. világháború kezdetétől napjainkig
(1939–1992)

Hazai recésszárnyúkkal foglalkozó publikáció a két világháború között alig akadt (Szilády 1933), Sátori (1938). Sátori a debreceni egyetemen dolgozott, innen a környező tájegységekre (Bükk, Mátra, Erdély) járt gyűjteni s ezekről az anyagokról készített beszámolókat.

Munkája faunisztikai jellegénél fogva fajfelsorolásokra szorított Sátori (1938) 4 faj, (1939a) 2 faj, (1939b) 9 faj, (1940) 8 faj.

A Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteményében megtalálható az a *Macronemurus bilineatus* (Brauer, 1868) példány, melyet Sátori gyűjtött Debrecen környékén. E példány alapján került később irodalmunkba (Steinmann 1967).

A II. világháború után a hazai recésszárnyúak vizsgálatában két kutató jeleskedett Steinmann Henrik és Újhelyi Sándor. Steinmann-nak a hazai faunában végzett vizsgálatai kétirányúak voltak. Kutatásainak egyik része a recésszárnyúak általános taxonómiai revíziójára irányult. Steinmann Raphidiopterákkal és Neuropterákkal foglalkozó munkáiban (1963a, 1963b, 1964a, 1964b, 1967) 15 taxont ír le hazánkból, melyet később junior szinonimának sorolt be Aspöck & Aspöck (1966, 1969) Aspöck et al. (1980), Sziráki (1992). Először ismeri fel és különíti el a *Chrysopa* nemtől a *Chrysoperla* nemet. A *Metachrysa* és a *Nigrochrysa* nemeket Tjeder (1966) munkája után szinonimának tekintjük, de több francia kutató még ma is használja őket.

A magyar faunáról íródott összefoglaló taxonómiai munkájában a Magyarország Állatvilága sorozat XIII. Neuropteroidea (1967) c. kötetben előforduló fajok számát mai ismereteink alapján négy kategóriába osztva a 2. táblázatban ismertetjük. Kutatásainak másik részét a hazai faunában végzett elterjedési (Steinmann 1963) és természetvédelmi célú vizsgálatok eredményeinek publikálása jelenti (Steinmann 1981, 1987).

Magyarország Állatvilága Neuropteroidea kötete megjelenése után Újhelyi (1968, 1974, 1978, 1981) több dolgozatában számol be újabb fajok hazai felbukkanásáról. Hazánk faunájából kimutatott 2 *Chrysopidát*, 7 *Hemerobiidát*, 1 *Sisyridát*, 6 *Coniopterygidát*. Újhelyi Sándor Kis Bélával – a Kolozsvárott élő kiváló neuropterológussal – együtt írja le 1965-ben a *Chrysopa commata* fajt, összehasonlítva azt a *Chrysopa phyllochroma*-val. A faj önálló létét a hatvanas évek elején egymástól függetlenül mindketten felismerték.

A hetvenes évek végétől Sziráki György intenzíven tanulmányozza a Coniopterygidák előfordulását gyümölcsösökben, valamint természetes növénytársulásokban. Munkájának eredményeképpen 9 újabb lisztesfátyolka faj vált ismertté faunánkban (Sziráki 1979, 1985, 1989, 1990a). Napjainkban dolgozta ki

a nőstény Coniopterygidák genitália morfológiai alapon történő elkülönítését, melynek során a közép-európai fajok határozhatókká váltak (Sziráki 1992b, 1992d).

A recésszárnyúaknak nagyrészt aphidofág életmódjuknál fogva különös jelentőségük van a mezőgazdasági kultúrákban. Hazai kutatóink közül Szentkirályi Ferenc foglalkozik életmódjukkal, ökológiájukkal és rendkívül jelentős publikációs tevékenységet fejtett ki (Szentkirályi 1982, 1983a, 1983b, 1984a, 1984b, 1984c, 1984d, 1985a, 1985b, 1986a, 1986b, 1987a, 1987b, 1987c, 1988a, 1989a, 1989b, 1989c, 1989d, 1991, 1992a, 1992b, 1992c, 1992d, Szentkirályi et al. 1980, 1981, 1983a, 1983b, 1983c, 1985, 1986, 1987, 1989).

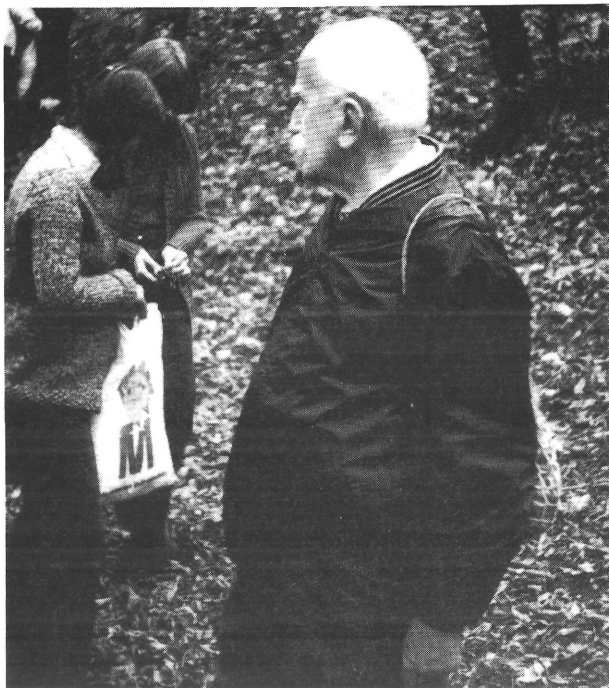
A másik kutatási irányvonalat képviselik azok a szakemberek, akik a múzeumi munkához kapcsolódva a faunafeltárással és a taxonómiával is foglalkoznak (Sziráki Gy., Ábrahám L.).

Érdeemes röviden néhány gondolat erejéig megemlékezni a hazai Neuroptera gyűjteményekről is. Gyűjteményi anyagok ma már nem koncentrálnak teljességgel a Természettudományi Múzeumra. Vidéki múzeumaink anyaga az 1960-as évektől jelentősen gyarapodott. Ebben Újhelyi Sándornak nagy érdeme van, sőt több vidéki múzeumi gyűjteményben végzett feldolgozó munkát is. Az egyik leggazdagabb anyag található a Mátra Múzeumban (Gyöngyös), ezt a gyűjteményt Újhelyi Sándor is tanulmányozta. A preparált gyűjtemény adatait Ábrahám (1989) adta közre. A Janus Pannonius Múzeum (Pécs) gyűjteménye mintegy 2 rovardoboznyi preparált anyag. Két kiemelkedően ritka faj egyede található ebben a kollekcióban, az egyik a *Nineta quadarramensis* (Pictet 1865,) a másik pedig a *Myrmeleon bore* (Tjeder, 1941,) amelyet Uherkovich Ákos gyűjtött.

A Bakonyi Természettudományi Múzeum (Zirc) preparált gyűjteményének bakonyi anyagait Újhelyi (1979) publikálta. Ezenkívül még az Alpokjáról tartalmaz néhány érdekesebb fajt, melyet Tóth Sándor gyűjtött.

A vidéki múzeumok között a legjelentősebb gyűjteménnyel a Somogy megyei Múzeum büszkélkedhet. Ebben a gyűjteményben az egész ország területéről található példányok, gazdag lelőhelyi adatokat képviselve, a gyűjtemény zömét alkoholban tárolják. A hazai anyagon túl palearktiumi anyagokat is találunk itt.

A magyar neuropterológiai gyűjteményeket 1956-ban érte a legnagyobb veszteség, amikor a Természettudományi Múzeum gyűjteményének egy része leégett, köztük a Neuroptera gyűjtemény is. Intenzív gyűjtőmunka eredményeképpen ma ismét hazánk legjelentősebb kollekciója. A múzeumi gyűjteményeken túl jelentősebb anyagot találunk még a Növényvédelmi Kutató Intézetben, amely Szentkirályi Ferenc munkája alapján állt össze, a hazai növényvédelmi fénycsapdahálózat által fogni anyagot tartalmazza.

9. kép: Újhelyi Sándor
(Fotó: Papp Z.)

Szerencsére ma már vannak jelentős magángyűjtemények is. Az elmúlt időszakban az egyik legnagyobb és legértékesebb magángyűjteménye Újhelyi Sándornak volt, mely a Természettudományi Múzeum (Budapest) gyűjteményébe került 1989-ben.

Mai tudomásunk szerint Mészáros Zoltán (Budapest) Ascalaphidae és Papp Zoltán (Budapest) Myrmeleontidae magángyűjteménye a legjelentősebb.

Neuropteroideákat gyűjt még Sipos Imre (Miklósi) és Kazinczy László (Budapest).

A hazai rovarászok különösen a lepidopterológusok – Balogh Imre, Balásházy László, Szabóky Csaba, Szeőke Kálmán stb. – gyűjteményében is található néhány nagyobb testű Neuroptera, főleg hangyaleső és rablópille.

Gyorsan változó világunkban a természetvédelemlről szóló jogszabályok, a kutatásokon alapuló intézkedések nemcsak a bioszféra konzervációját segíthetik elő, hanem előmozdítják a faunafeltárást, ökológiai állapotfelmérést, de még a taxonómiai vizsgálatokat is.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1982. évi 4. számú rendeletében – a természetvédelemlről – négy Neuroptera faj kapott helyet:

<i>Mantispa styriaca</i>	eszmei értéke: 1000 Ft
<i>Acanthaclisis occitanica</i>	eszmei értéke: 3000 Ft
<i>Myrmeleon formicarius</i>	eszmei értéke: 1000 Ft
<i>Libelloides macaronius</i>	eszmei értéke: 1000 Ft.

Tudjuk, hogy sokkal több azoknak a fajoknak a száma, amelyek megérdemelnék a törvényes védelmet, nem is beszélve a ritkább és értékesebb fajokról, amelyek közül itt most csak néhányat említünk meg (pl. *Chrysopa hungarica*, *Dendroleon pantherinus*, *Neuroleon nemausiensis*, stb.).

Sajnos a magyar „Vörös Könyv” nem foglalkozik ezzel a csoporttal.

A nemzeti parkokban, tájvédelmi körzetekben végzett kutatások mutatják, – Steinmann (1981, 1987), Újhelyi (1981a, 1985), Sziráki (1990b), Ábrahám (1992), Ábrahám–Sziráki (1992) – hogy mennyire nem ismerjük még ezen fajok előfordulásait.

Az elmúlt években a hazai szakembereken kívül több külföldi, főleg osztrák entomológus által készített összefoglaló munka is foglalkozik hazánkkal. Így Aspöck et al. (1991) a Föld tevenyakú fátyolkáiról szóló monográfiájukban 13 Raphidiopterát említ hazánkból. A *Raphidia setulosa* Aspöck & Aspöck, 1967 (Aspöck et al. 1987) Bükkből említett példánya faunára nézve új faj (vö. Sziráki et al. 1992).

A neuropterológiai irodalomban Magyarország területéről említett fajok jegyzéke

Megaloptera (= Sialodea)

Sialidae

Sialis lutaria (Linnaeus, 1758)

Mocsáry 1877, Kuncz 1880, Schuk 1882, Simonkai 1893, Klapalek 1899, Mocsáry 1899b, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990a, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992.

Sialis flavilatera Kolbe, 1880

Sátori 1938, Sátori 1940, Steinmann 1967, Steinmann 1981

Sialis morio Klingstedt, 1932

Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1990a, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992

Sialis fuliginosa Pictet, 1836

Mocsáry 1877, Schuk 1882, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1929, Fekete 1930, Steinmann 1967, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1987, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992

Sialis nigripes Pictet, 1865

Sziráki 1992c

Rahidioptera

Raphidiidae

Pheostigma notata (Fabricius, 1781)

Aspöck et al. 1991

Raphidia notata Fabricius, 1781

Frivaldszky 1872, Frivaldszky 1873, Brauer 1876, Mocsáry 1899b, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Fekete 1930, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992.

Raphidia laticeps Wallengren 1871

Brauer 1876, Mocsáry 1899c

Lesna notata (Fabricius, 1781)

Navas 1915, Steinmann 1967, Steinmann 1969

- Lesna navasi* (Steinmann, 1963)
Steinmann 1963a, Aspöck & Aspöck 1966, Steinmann 1967
- Lesna lestica* (Steinmann, 1963)
Steinmann 1963a, Aspöck & Aspöck 1966, Steinmann 1967
- Lesna stigmata* (Steinmann, 1963)
Steinmann 1963a, Steinmann 1967, Aspöck & Aspöck 1969
- Lesna laticaput* (Steinmann, 1963)
Steinmann 1963a, Steinmann 1967, Aspöck & Aspöck 1969
- Navasana perumbrata* (Steinmann, 1963)
Steinmann 1963a, Steinmann 1967, Aspöck & Aspöck 1969
- Phaeostigma pilicollis* (Stein, 1863)
Lesna pilicollis (Stein, 1863)
Navas 1915, Steinmann 1967
Ismert előfordulási helye: Balkán-félsziget
- Phaeostigma major* (Burmeister, 1839)
Aspöck et al. 1991
- Raphidia major* Burmeister, 1839
Mocsáry 1899b, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1929, Fekete 1930, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992
- Lesna major* (Burmeister, 1839)
Navas 1915, Steinmann 1967, Steinmann 1969
- Phaeostigma pontica* (Albarda, 1891)
Raphidia pontica (Albarda, 1891)
Steinmann 1967,
Ismert előfordulási helye: ÉK-Anatólia, Kaukázus.
- Raphidia alloneura* Navas, 1915
Steinmann 1967, a szinonim nevet, mint várható fajt említi.
- Phaeostigma setulosa* (Aspöck et Aspöck, 1967)
Aspöck et al. 1987, Aspöck et al. 1991
Faunánkra nézve új faj.
- Phaeostigma biroii* (Navas, 1915)
Lesna biroii (Navas, 1915)
Steinmann 1967,
Ismert előfordulási helye: Kréta
- Phaeostigma caucasica* (Esben-Petersen, 1906)
Lesna caucasica (Esben-Petersen, 1906)
Steinmann 1967,
Ismert előfordulási helye: ÉK-Anatólia, Kaukázus.
- Dichrostigma flavipes* (Stein, 1863)
Aspöck et al. 1991
- Raphidia flavipes* Stein, 1863
Klapálek 1899, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Olasz 1906, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Navas 1915, Fekete 1930, Sándor 1939b, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989c, Sziráki 1990b, Sziráki et al. 1992
- Raphidia adanana* Albarda, 1891
Pongrácz 1913, Pongrácz 1914
- Subilla sulfuricosta* (Steinmann, 1963)
Steinmann 1963a, Aspöck & Aspöck 1966, Steinmann 1967
- Raphidia maculicaput* Steinmann, 1964
Steinmann 1964a, Aspöck & Aspöck 1966, Steinmann 1967
- Raphidia dichroma* Steinmann, 1964
Steinmann 1964a, Aspöck & Aspöck 1966, Steinmann 1967
- Raphidia durmitorica* Steinmann, 1964
Steinmann 1964a, Aspöck & Aspöck 1966
- Raphidia monotona* Steinmann, 1964
Steinmann 1964a, Aspöck & Aspöck 1966, Steinmann 1967
- Raphidia affinis* Schneider, 1843
Frivaldszky 1872, Frivaldszky 1873, Brauer 1876,
- Subilla confinis* (Stephens, 1836)
Aspöck et al. 1991
- Raphidia cognata* Rambur, 1842
Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Navas 1915, Sándor 1940, Steinmann 1967, Újhelyi 1979
- Raphidia schneideri* Ratzeburg, 1844
Pongrácz 1913
- Subilla schneideri* (Ratzeburg, 1844)
Steinmann 1967
- Raphidia confinis* Stephens, 1836
Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992.
- Ornathoraphidia etrusca* (Albarda, 1891)
Aspöck et al. 1991,
- Raphidia etrusca* Albarda, 1891
Steinmann 1967, Sziráki et al. 1992
- Xanthostigma xanthostigma* (Schummel, 1832)
Aspöck et al. 1991, Ábrahám 1992
- Raphidia xanthostigma* Schummel, 1832
Mocsáry 1899b, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Sziráki et al. 1992
- Raphidilla xanthostigma* Schummel, 1832
Navas 1915, Steinmann 1967, Steinmann 1969
- Raphidia germanica* Steinmann, 1964
Steinmann 1964a, Aspöck & Aspöck 1969
- Raphidia rapax* Steinmann, 1964
Steinmann 1964a, Aspöck et al. 1980
- Agulla xanthostigma* (Schummel, 1832)
Újhelyi 1979, Újhelyi 1981a
- Parvoraphidia microstigma* (Stein, 1863)
Raphidia microstigma Stein, 1863
Steinmann 1967,
Ismert előfordulási helye: Balkán-félsziget
- Raphidia ophiopsis* Linnaeus, 1758
Földi 1801, Mocsáry 1875, Frivaldszky 1876, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Schuk 1882, Szilády 1912, Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Navas 1915, Fekete 1929, Fekete 1930, Sándor 1940, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Török 1983a, Aspöck et al. 1991, Sziráki et al. 1992
- Raphidia ulrikae* (Aspöck, 1964)
Aspöck et al. 1980, Aspöck et al. 1991, Sziráki et al. 1992
- Ohmella baetica* (Rambur, 1842)
Raphidia baetica Rambur, 1842
Mocsáry 1875, Frivaldszky 1876
Ismert előfordulási helye Európában csak az Ibériai-félsziget.
- Puncha ratzeburgi* (Brauer, 1876)
Navas 1915, Steinmann 1967
- Raphidia ratzeburgi* Brauer, 1876
Pongrácz 1914, Sziráki et al. 1992
- Raphidia alpina* Steinmann, 1964
Steinmann 1964a, Aspöck & Aspöck 1969
- Venustoraphidia nigricollis* (Albarda, 1891)
Aspöck et al. 1991
- Raphidilla nigricollis* (Albarda, 1891)
Steinmann 1967, Steinmann 1969
- Raphidia nigricollis* Albarda, 1891
Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992
- Lesna hungarica* Navas, 1915
Navas 1915, Aspöck et al. 1991
Típuspéldányok hiányában a fajt nem tudták azonosítani.
- Inocellidae
- Fibla maclachlani* (Albarda, 1891)
Burcha maclachlani (Albarda, 1891)
Pongrácz 1936, Steinmann 1967, Steinmann 1969
- Inocellia sicula* Navas, 1915
Steinmann 1967
Ismert előfordulási helye: Korzika, Szardínia.
- Parainocellia braueri* Albarda, 1891
Aspöck et al. 1991
- Inocellia braueri* Albarda, 1891
Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992

Inocellia crassicornis (Schummel, 1832)

Mocsáry 1899b, Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Szentkirályi & Török 1983a, Aspöck et al. 1991, Sziráki et al. 1992

Neuroptera (= Planipennia)

Coniopterygidae

Aleuropteryx loewii Klapalek, 1894

Újhelyi 1978, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b

Aleuropteryx juniperi Ohm, 1968

Sziráki 1990a, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b

Aleuropteryx umbrata Zeleny, 1964

Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b

Helicoconis lutea (Wallengren, 1871)

Pongrácz 1914, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b

Aleuropteryx lutea Wallengren, 1871

Mocsáry 1899b

Helicoconis pseudolutea Ohm, 1965

Újhelyi 1978, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b

Coniopteryx tineiformis Curtis, 1834

Frivaldszky 1872, Frivaldszky 1873, Pongrácz 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Sziráki 1979, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Sziráki et al. 1992, Ábrahám & Sziráki 1992a, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx lactea Wesmael, 1841

Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Pazsiczky 1914

Coniopteryx borealis Tjeder, 1930

Sziráki 1979, Aspöck et al. 1980, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx parthenia (Navas et Maçret, 1910)

Újhelyi 1978, Aspöck et al. 1980, Újhelyi 1981a, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx pygmaea Enderlein, 1906

Újhelyi 1979, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx aspoECKi Kis, 1967

Sziráki 1985, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx haematica McLachlan, 1868

Sziráki 1979, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx renate Rausch et Aspöck, 1964

Újhelyi 1978, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx esbenpeterseni Tjeder, 1930

Újhelyi 1978, Sziráki 1979, Aspöck et al. 1980, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx arcuata Kis, 1965

Sziráki 1989, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx lentiae Aspöck et Aspöck, 1964

Sziráki 1989, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Coniopteryx tjederi Kimmins, 1934

Sziráki 1979, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b, Sziráki 1992d

Parasemidalis fuscipennis Reuter, 1894

Újhelyi 1978, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b

Parasemidalis annae Enderlein, 1906

Steinmann (1967) említi, mint várható fajt.

Semidalis aleyrodiformis (Stephens 1836)

Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Újhelyi 1981a, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b

Coniopteryx aleyrodiformis Stephens, 1836

Löv 1885, Mocsáry 1899c

Semidalis curtisiana Enderlein 1906

Steinmann (1967) említi, mint várható fajt.

Conwentzia psociformis (Curtis, 1834)

Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Farkas & Szalay 1974, Sziráki 1979, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi 1989d, Sziráki 1990b, Sziráki et al. 1992, Ábrahám & Sziráki 1992a, Sziráki 1992b

Coniopteryx psociformis Curtis, 1834

Löv 1885

Conwentzia pineticola Enderlein, 1905

Fekete 1930, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Aspöck et al. 1980, Újhelyi 1981a, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992b

Osmylidae

Osmylus fulvicephalus (Scopoli, 1763)

Pongrácz 1914, Fekete 1929, Fekete 1930, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Ábrahám 1986, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992

Osmylus chrysops Linnaeus (FD.) 1758

Mocsáry 1874, Frivaldszky 1873, Frivaldszky 1876, Sántori 1938, Sántori 1939a, Sántori 1939b, Steinmann 1967, Steinmann 1969

Osmylus maculatus (Fabricius, 1787)

Frivaldszky 1872, Mocsáry 1877, Mocsáry 1899b Mocsáry 1899c, Olasz 1906, Pazsiczky 1914, Schuk 1882

Sisyridae

Sisyr fuscata (Fabricius, 1793)

Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Sántori 1939a, Sántori 1939b, Sántori 1940, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Mészáros 1984, Újhelyi 1985, Steinmann 1987, Ábrahám 1990, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992

Sisyr terminalis Curtis, 1844

Pongrácz 1914, Újhelyi 1978, Aspöck et al. 1980, Újhelyi 1985, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992

Sisyr dali McLachlan, 1866

Steinmann 1967, Sziráki et al. 1992
Az MTM gyűjteményében található egy példány.

Sisyr jutlandica Esben–Petersen, 1915

Ábrahám 1989a, Sziráki et al. 1992
Egy példány a SMM gyűjteményében található.

Mantispidae

Mantispa styriaca (Poda, 1761)

Brauer 1876, Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Ábrahám 1988, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992

Mantispa perla Pallas, 1772

Mocsáry 1899, Pongrácz 1914, Steinmann 1967, Hódmezővásárhelyről előkerült példánya csak egy *Mantispa styriaca* egyednek bizonyult, viszont Csévharasztól a MTM gyűjteményében található egy példány.

Dilaridae

Dilar turcicus Hagen, 1858

Pongrácz 1913, Pongrácz 1914
Csak a történelmi Magyarország területéről volt ismert.

Hemerobiidae

Drepanopteryx phalaenoides (Linnaeus, 1758)

Frivaldszky 1872, Frivaldszky 1873, Brauer 1876, Mocsáry 1877, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

Drepanopteryx algida (Erichson, 1851)

Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Újhelyi 1978, Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1989b, Sziráki et al. 1992

Megalomus torticooides Rambur, 1842

Rambur 1842, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Ábrahám 1989b, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a

Megalomus hirtus (Linnaeus, 1761)

Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Steinmann 1967, Ábrahám 1989b, Sziráki et al. 1992

Megalomus pyraloides Rambur, 1842

Pongrácz 1913, Pongrácz 1914
Csak a történelmi Magyarország területéről volt ismert.

Wesmaelius concinnus (Stephens, 1836)

Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a
Hemerobius concinnus Stephens, 1836
Brauer 1876, Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930

Wesmaelius quadrifasciatus (Reuter, 1894)

Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Török 1983a, Szentkirályi 1984a, Mészáros 1984, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Sziráki et al. 1992

Hemerobius quadrifasciatus Klap.?

Pongrácz 1913, Pongrácz 1914 Predeáról említ.

Boriomyia quadrifasciata Reuter, 1894

Újhelyi 1968

Wesmaelius betulinus (Strom, 1788)

Szentkirályi & Szabó 1981

Boriomyia betulina (Strom, 1788)

Újhelyi 1968

Wesmaelius nervosus (Fabricius, 1793)

Aspöck et al. 1980, Szentkirályi 1984a, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b, Ábrahám 1992b

Hemerobius nervosus Fabricius, 1793

Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930
Boriomyia nervosa (Fabricius, 1793)
Steinmann 1967, Steinmann 1969, Steinmann 1981

Wesmaelius helveticus (Aspöck et Aspöck, 1964)

Újhelyi 1981, Sziráki et al. 1992

Wesmaelius malladai (Navas, 1925)

Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

Wesmaelius tjederi (Kimmins, 1963)

Sziráki et al. 1992
Egy példány a SMM gyűjteményében található.

Wesmaelius subnebulosus (Stephens, 1836)

Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Újhelyi 1985, Szentkirályi 1989a, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

Hemerobius subnebulosus Stephens, 1836

Mocsáry 1899b, Pazsiczky 1914, Fekete 1930

Boriomyia subnebulosa (Stephens, 1836)

Pongrácz 1914, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979
Wesmaelius ignoratus Steinmann, 1967
Steinmann 1967, Steinmann 1969, Sziráki 1992a

Wesmaelius ravus (Withycombe, 1923)

Újhelyi 1978, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992

Wesmaelius mortoni (McLachlan, 1899)

Szentkirályi 1974, Ábrahám 1989b, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

Hemerobius humulinus Linnaeus, 1758

Frivaldszky 1871, Mocsáry 1875, Schuk 1882, Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1929, Fekete 1930, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Steinmann 1981, Újhelyi 1981a, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

Hemerobius perelegans Stephens, 1836

Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992

Hemerobius simulans Walker, 1853

Pongrácz 1914, Steinmann 1967, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Újhelyi 1985, Sziráki et al. 1992

Hemerobius orotypus Wallengren, 1870

Pongrácz 1913, Pongrácz 1936

Hemerobius stigma Stephens, 1836

Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Aspöck et al. 1980, Újhelyi 1981a, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

Hemerobius limbatus Wesmael, 1841

Mocsáry 1899, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967

Hemerobius limbatellus Zetterstedt, 1840

Pongrácz 1914, Steinmann 1967

Hemerobius pini Stephens, 1836

Brauer 1876, Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967, Újhelyi, 1968, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi 1984a, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

Hemerobius contumax Tjeder, 1932

Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992

Hemerobius fenestratus Tjeder, 1932

Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992

Hemerobius antrifrons McLachlan, 1868

Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Szentkirályi 1984a, Szentkirályi 1989a, Sziráki et al. 1992

Hemerobius fasciatus Gözsy, 1852

Mocsáry 1878

Hemerobius nitidulus Fabricius, 1777

Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Újhelyi 1985, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

Hemerobius hanschini Tjeder, 1957

Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Újhelyi 1985, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

- Hemerobius micans* Olivier, 1792
Frivaldszky 1872, Mocsáry 1872, Frivaldszky 1873, Mocsáry 1875, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Sátor 1939b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Steinmann 1981, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a
- Hemerobius fuscinervis* Schneider, 1845
Pongrácz 1913
- Hemerobius lutescens* Fabricius, 1793
Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b
- Subboriomyia fusca* Steinmann, 1967
Steinmann 1967, Sziráki 1992
- Hemerobius gilvus* Stein, 1868
Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b
- Hemerobius marginatus* Stephens, 1836
Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Pongrácz 1914, Újhelyi 1978, Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a
- Micromus variegatus* (Fabricius, 1793)
Mocsáry 1872, Frivaldszky 1872, Frivaldszky 1873, Mocsáry 1877, Kertész 1890, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Sátor 1939b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Steinmann 1981, Szentkirályi et al. 1983b, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b
- Micromus angulatus* (Stephens, 1836)
Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Török 1983a, Szentkirályi et al. 1983b, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b
- Micromus aphidovorvus* (Schränk, 1781)
Mocsáry 1899b, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Fekete 1930
Eumicromus angulatus (Stephens, 1836)
Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Szentkirályi & Szabó 1981, Steinmann 1981, Újhelyi 1981a
- Micromus paganus* (Linnaeus, 1767)
Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Pongrácz 1914, Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1989b, Sziráki et al. 1992
- Stenomicromus paganus* (Linnaeus, 1767)
Steinmann 1967, Steinmann 1969
- Eumicromus paganus* (Linnaeus, 1767)
Újhelyi 1968
- Micromus lanosus* (Zelény, 1962)
Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1989b, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a
- Eumicromus lanosus* (Zelény, 1962)
Újhelyi 1968, Újhelyi 1979
- Psectra diptera* (Burmeister, 1839)
Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Pongrácz 1914, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Aspöck et al. 1980, Újhelyi 1985, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1990, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b
- Symphorobius pygmaeus* (Rambur, 1842)
Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1990, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992b
- Symphorobius laetus* Steinmann, 1967
Steinmann 1967, Aspöck et al. 1980
Hagen 1866-ban tévesen szinonimizálta a fajt, mint *S. elegans* Stephens, 1836, így hazánkban is az 1930-as évektől különítik el a két fajt.
- Symphorobius elegans* (Stephens, 1836)
Pongrácz 1914, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b
- Hemerobius elegans* Stephens, 1836
Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pazsiczky 1914
- Hemerobius striatellus* Klapálek, 1905
Pongrácz 1913, Pazsiczky 1914
- Symphorobius striatellus* (Klapálek, 1905)
Pongrácz 1914
- Symphorobius fuscenscens* (Wallengren, 1863)
Újhelyi 1979, Újhelyi 1981a, Ábrahám 1990a, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992b
- Hemerobius incospicuous* McLachlan, 1868
Pongrácz 1914, Fekete 1930
- Niremberge fuscenscens* (Wallengren, 1863)
Steinmann 1967
- Symphorobius pellucidus* (Walker, 1853)
Újhelyi 1968, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992b
- Niremberge pellucidus* (Walker, 1853)
Steinmann 1967
- Hemerobius pellucidus* Walker, 1853
Pongrácz 1913, Pongrácz 1914
- Symphorobius klapaleki* Zelény, 1963
Steinmann 1967, Ábrahám 1990a, Sziráki et al. 1992, Szentkirályi 1992a, Szentkirályi 1992b

Chrysopidae

- Nothochrysa fulviceps* (Stephens, 1836)
Brauer 1876, Mocsáry 1899b, Pongrácz 1912, Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Nothochrysa capitata* (Fabricius, 1793)
Pongrácz 1912, Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930
Jelenlegi határainkon belül még nem mutatták ki.
- Hypochrysa elegans* (Burmeister, 1839)
Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Török 1983a, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa nobilis* Schneider, 1851
Frivaldszky 1872, Frivaldszky 1873
- Hypochrysa nobilis* (Schneider, 1851)
Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Olasz 1906, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979
- Italochrysa italica* (Rossi, 1790)
Nothochrysa italica (Rossi, 1790)
Mocsáry 1899, Pongrácz 1912,
Pongrácz 1914 Simontornyai lelőhelyi adata valószínűtlennek tűnik, a tengermelléken ma sem ritka faj.
- Nineta flava* (Scopoli, 1763)
Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa flava* (Scopoli, 1763)
Brauer 1876, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete

- 1930, Sátor 1939b, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Újhelyi 1981a
- Nineta guadarrensis* (Pictet, 1865)
Sziráki et al. 1992
- Nineta vittata* (Wesmael, 1841)
Újhelyi 1968, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Ábrahám 1989b, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa vittata* Wesmael, 1841
Mocsáry 1899b, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1964b, Újhelyi 1968
- Nineta carinthiaca* (Hölzel, 1965)
Sziráki 1990, Sziráki et al. 1992
- Nineta inpunctata* (Reuter, 1894)
Újhelyi 1974, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992
- Nineta pallida* (Schneider, 1846)
Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa pallida* Schneider, 1846
Mocsáry 1899b, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968
- Chrysotrophia ciliata* (Wesmael, 1841)
Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Török 1983a, Szentkirályi 1984a, Újhelyi 1985, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Sziráki 1990b
- Chrysopa alba* Linnaeus (FD.), 1758
Mocsáry 1899b, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Fekete 1930
- Chrysopa ciliata* (Wesmael, 1841)
Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Szentkirályi & Szabó 1981
- Chrysopidia ciliata* (Wesmael, 1841)
Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992, Ábrahám & Sziráki 1992a, Ábrahám 1992b
- Chrysopa perla* (Linnaeus, 1758)
Földi 1801, Mocsáry 1872, Frivaldszky 1872, Frivaldszky 1873, Mocsáry 1875, Frivaldszky 1876, Mocsáry 1877, Mocsáry 1878, Kuncz 1880, Schuk 1882, Kertész 1890, Simonkai 1893, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1929, Fekete 1930, Sátor 1938, Sátor 1939b, Sátor 1940, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Steinmann 1981, Újhelyi 1981a, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Steinmann 1987, Ábrahám 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Sziráki et al. 1992, Sziráki 1992a
- Chrysopa chrysops* Linnaeus, (FD), 1758
Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Steinmann 1969
- Chrysopa walkeri* McLachlan, 1893
Brauer 1876, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Steinmann 1987, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa dorsalis* Burmeister, 1839
Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Újhelyi 1981a, Steinmann 1987, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa hungarica* Klapalek, 1899
Klapalek 1899, Mocsáry 1899b, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Pongrácz 1936, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Aspöck et al. 1980, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa abbreviata* Curtis, 1834
Mocsáry 1877, Klapalek 1899, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992
- Chrysopa dasyptera* McLachlan, 1872
Steinmann 1967, Szentkirályi & Szabó 1981
Magyarország Állatvilága alapján került be a hazai faunába, de hazánkban nem él.
- Chrysopa formosa* Brauer, 1850
Mocsáry 1872, Brauer 1876, Frivaldszky 1876, Klapalek 1899, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1929, Fekete 1930, Sátor 1940, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Szentkirályi & Szabó 1981, Újhelyi 1981a, Szentkirályi & Török 1983a, Szentkirályi et al. 1983b, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa phyllochroma* Wesmael, 1841
Frivaldszky 1876, Klapalek 1899, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Sátor 1939b, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Újhelyi 1981a, Szentkirályi et al. 1983b, Szentkirályi 1984a, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa commata* Kis et Újhelyi, 1965
Kis & Újhelyi 1965, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi 1984a, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa viridana* Schneider, 1845
Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Újhelyi 1981a, Steinmann 1987, Ábrahám 1990, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa zelenyi* Steinmann, 1964
Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Aspöck et al. 1980
- Chrysopa nigricostata* Brauer, 1850
Pongrácz 1914, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa ingens* Steinmann, 1964
Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Hölzel 1973
- Chrysopa nigrovenosa* Pongrácz, 1912
Pongrácz 1912, Pongrácz 1913
- Chrysopa pallens* (Rambur, 1838)
Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992
- Chrysopa septempunctata* Wesmael, 1841
Mocsáry 1872, Frivaldszky 1872, Frivaldszky 1873, Mocsáry 1875, Mocsáry 1877, Kertész 1890, Klapalek 1899, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912, Pongrácz 1912, Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1929, Fekete 1930, Sátor 1940, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Szabó 1981, Steinmann 1981, Újhelyi 1981a, Szentkirályi & Török 1983a, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992
- Mallada flavifrons* (Brauer, 1850)
Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992
- Chrysopa flavifrons* Brauer, 1850
Szilády 1912, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979
- Anisochrysa flavifrons* (Brauer, 1850)
Aspöck et al. 1980, Steinmann 1987, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992

- Mallada prasina* (Burmeister, 1839)
Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992
- Chrysopa prasina* Burmeister, 1839
Mocsáry 1872, Frivaldszky 1876, Pongrácz 1912
- Chrysopa aspersa* Wesmál, 1841
Klapálek 1899, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1900a, Szilády 1912, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1929, Fekete 1930, Satori 1938, Satori 1940, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Steinmann 1981, Újhelyi 1981a
- Chrysopa abdominalis* Brauer, 1856
Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Fekete 1929, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Szentkirályi & Szabó 1981
- Anisochrysa prasina* (Burmeister, 1839)
Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992
- Mallada zelleri* (Schneider, 1851)
Sziráki et al. 1992
- Chrysopa zelleri* Schneider, 1851
Pongrácz 1912, Pongrácz 1913, Pongrácz 1914
- Mallada ventralis* (Curtis, 1834)
Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992
- Chrysopa ventralis* (Curtis, 1834)
Pongrácz 1912, Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Szentkirályi & Szabó 1981, Újhelyi 1981a
- Anisochrysa ventralis* (Curtis, 1834)
Aspöck et al. 1980, Szentkirályi 1984a, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992
- Mallada clathrata* (Schneider, 1845)
Chrysopa clathrata Schneider, 1845
Mocsáry 1899b, Klapálek 1899, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914
Csak a történelmi Magyarország területén volt ismert.
- Peyerimhoffnia gracilis* (Schneider, 1851)
Ábrahám 1992
- Tjederina gracilis* (Schneider, 1851)
Aspöck et al. 1980, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa gracilis* Heyd.?
Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930
- Chrysopa tricolor* Brauer, 1851
Steinmann 1964b, Steinmann 1967
- Chrysoperla carnea* (Stephens, 1836)
Aspöck et al. 1980, Szentkirályi & Török 1983a, Szentkirályi et al. 1983b, Mészáros 1984, Szentkirályi 1984a, Szentkirályi 1985, Anonymus 1986, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Szentkirályi 1989e, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa carnea* (Stephens 1836)
Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Steinmann 1981, Szentkirályi & Szabó 1981, Újhelyi 1981b
- Chrysopa vulgaris* Schneider, 1851
Mocsáry 1872, Mocsáry 1875, Frivaldszky 1876, Mocsáry 1877, Mocsáry 1878, Kuncz 1880, Kertész 1890, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Olasz 1906, Szilády 1912, Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1929, Fekete 1930, Satori 1939b, Satori 1940
- Chrysopa pillichii* Pongrácz, 1914
Pongrácz 1913, Pongrácz 1914, Aspöck et al. 1980
- Chrysopa microcephala* Brauer, 1850
Pongrácz 1913, Pongrácz 1914
- Chrysopa lamproptera* Stein, 1863
Pongrácz 1913, Pongrácz 1914
- Chrysoperla mediterranea* (Hölzel, 1972)
Sziráki 1990b, Sziráki et al. 1992
- Cunctochrysa albolineata* (Killington, 1935)
Aspöck et al. 1980, Steinmann 1987, Szentkirályi 1989a, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Chrysopa tenella* Schneider, 1851
Pongrácz 1912, Pongrácz 1914, Pongrácz 1936
- Chrysopa albolineata* (Killington, 1935)
Steinmann 1964b, Steinmann 1967, Újhelyi 1968, Újhelyi 1979, Steinmann 1981, Újhelyi 1981a
- Nemopteridae**
- Nemoptera coa* (Linnaeus, 1758)
Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914
A történelmi Magyarország területén volt csak ismert, az idézett művek szerint. Mai ismert elterjedése alapján feltehetőleg összetévesztették a *Nemoptera sinuata* Olivier, 1811 fajjal, ugyanis a *Nemoptera coa* csak a Balkán-félsziget legdélebbi részén él.
- Myrmeleontidae**
- Palpares libelluloides* (Linnaeus, 1764)
Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Szilády 1912, Steinmann 1963, Steinmann 1967, Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Gepp & Hölzel 1989, Sziráki et al. 1992
A hazai populáció léte megerősítésre vár, a tengermelléken ma is él.
- Dendroleon pantherinus* (Fabricius, 1787)
Bíró 1885a, Bíró 1885b, Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Aspöck et al. 1980, Gepp & Hölzel 1989, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki et al. 1992
- Acanthaclisis occitanica* (Villers, 1789)
Rambur 1842, Brauer & Löw 1857, Brauer 1876, Frivaldszky 1876, Frivaldszky 1879, Bíró 1885a, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Olasz 1906, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Sipos 1987, Mészáros 1989, Gepp & Hölzel 1989, Sziráki et al. 1992
- Acanthaclisis baetica* Rambur, 1842
Steinmann 1967, Aspöck et al. 1980, Gepp & Hölzel 1989, Steinmann (1963) adata téves határozás eredményeként került be az irodalomba. A faj létezése megerősítésre vár.
- Myrmecaelurus trigrammus* (Pallas, 1781)
Mocsáry 1877, Brauer 1876, Frivaldszky 1876, Frivaldszky 1879, Redtenbacher 1884, Bíró 1885a, Bíró 1885b, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Olasz 1906, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Gyovai 1980, Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Sipos 1987, Stelz & Gepp 1988, Mészáros 1989, Gepp & Hölzel 1989, Ábrahám 1989b, Sziráki et al. 1992
- Myrmecaelurus zigan* (Aspöck et al. 1980)
Aspöck et al. 1980, Steinmann 1987, Stelz & Gepp 1988, Gepp & Hölzel 1989, Ábrahám & Papp 1990, Sziráki et al. 1992
- Myrmecaelurus punctulatus* Hagen, 1858
Brauer 1876, Frivaldszky 1876, Frivaldszky 1879, Bíró 1885b, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Pongrácz 1914, Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1981
- Myrmeleon formicarius* Linnaeus, 1767
Földi 1801, Mocsáry 1877, Schuk 1882, Bíró 1885a, Bíró 1885b, Mocsáry 1899b, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Mészáros 1984, Újhelyi 1985, Mészáros 1989, Gepp & Hölzel 1989, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Myrmeleon innotatus* Rambur, 1842
Rambur 1842
- Myrmeleon formicarius nigrolabris* Steinmann, 1963
Steinmann 1963, Steinmann 1967, Aspöck et al. 1980
- Myrmeleon incospicuous* Rambur, 1842
Steinmann 1963, Steinmann 1967, Aspöck et al. 1980,

- Steinmann 1987, Sipos 1987, Gepp & Hölzel 1989, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Myrmeleon erberi* Brauer, 1868
Bíró 1885a, Bíró 1885b, Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914, Sátor 1940
- Myrmeleon bore* (Tjeder, 1941)
Ábrahám & Papp 1991, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Morter hyalinus* Olivier, 1915
Steinmann 1969
Steinmann (1967) Kelebiai lelőhelyéről tudósít, de csak az igazi mediterrán területekről ismert. (vő: Sziráki et al. 1992)
- Euroleon nostras* (Fourcroy, 1785)
Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Sipos 1987, Gepp & Hölzel 1989, Ábrahám 1989b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Myrmeleon europeus* McLachlan, 1873
Mocsáry 1872, Bíró 1885a, Bíró 1885b, Mocsáry 1899b, Olasz 1906, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Sátor 1940
- Macronemurus bilineatus* (Brauer, 1868)
Pongrácz 1936, Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Aspöck et al. 1980, Gepp & Hölzel 1989, Sziráki et al. 1992,
Pongrácz (1913) Makarska, Zeleninka lelőhelyéről tesz említést. Pongrácz (1936) Temes megyei előfordulását megkérdőjelezi.
Steinmann (1967) Sátor gyűjtése alapján vette be hazánk faunájába ismét.
- Macronemurus appendiculatus* (Latreille, 1807)
Pongrácz (1913) Mostarból említi.
Pongrácz 1914
Hazánk jelenlegi területéről ezt a fajt nem mutatták ki.
- Delfimius irroratus* (Olivier, 1811)
Macronemurus irroratus (Olivier, 1811)
Pongrácz 1914
- Myrmeleon imbecillus* Stein, 1863
Pongrácz 1914
Pongrácz (1913) Dalmáciából említi, ahol ma is él.
- Neuroleon nemausiensis* (Borkhausen, 1791)
Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Stelz & Gepp 1988, Mészáros 1989, Gepp & Hölzel 1989, Sziráki et al. 1992
- ? *Myrmeleon elongatum* Olivier, 1811
Pongrácz 1913, Pongrácz 1914
- Distoleon tetragrammicus* (Fabricius, 1798)
Steinmann 1969, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Sipos 1987, Mészáros 1989, Gepp & Hölzel 1989, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Formicaleon tetragrammicus* (Fabricius, 1798)
Rambur 1842, Brauer 1876, Frivaldszky 1876, Frivaldszky 1879, Bíró 1885a, Bíró 1885b, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899a, Szilády 1912, Pongrácz 1914, Pazsiczky 1914, Fekete 1930, Steinmann 1963, Steinmann 1967, Újhelyi 1981a
- Myrmeleon tetragrammicus* Fabricius, 1798
Schuk 1882
- Deutoleon lineatus* (Fabricius, 1798)
Sziráki et al. 1992
- Formicaleon lineatus* (Fabricius, 1798)
Steinmann 1963, Steinmann 1967
Az MTM gyűjteményében található egy példány. Romániában erdélyi lelőhelyei tévesen kerültek az ország faunaművébe (Kis et al. 1967), legközelebb Moldvában található (Iasi környéke).
- Nicarinus poecilopterus* (Stein, 1863)
Pongrácz (1936) a magyar Tengeremellékről említi, ekkor viszont ez a terület már nem tartozott Magyarországhoz.
- Creoleon plumbeus* (Olivier, 1811)
Aspöck et al. 1980, Újhelyi 1981a, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Sipos 1987, Stelz & Gepp 1988, Gepp & Hölzel 1989, Ábrahám 1992, Sziráki et al. 1992
- Creagris plumbeus* (Olivier, 1811)
Mocsáry 1872, Brauer 1876, Frivaldszky 1876, Mocsáry 1877, Frivaldszky 1879, Bíró 1885b, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Pongrácz 1914
- (*Creoleon lugdunense* Villers, 1789)
Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969
Lásd a következő fajt.
- Creoleon lugdunense* Villers, 1789
Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969
- Myrmeleon pictus* Burmeister, 1839
Pongrácz 1914
Pongrácz (1913) Dalmáciából említi, mivel a faj elterjedését Hölzel (1976) tisztázta, így a régi irodalomban szereplő *C. lugdunense* adatok valójában *C. plumbeus* vonatkozásnak, kivéve a tengeremelléki területeket, mivel ott mindkét faj megtalálható.
- Megistopus flavicornis* (Rossi, 1790)
Brauer & Löw 1857, Brauer 1876, Frivaldszky 1876, Frivaldszky 1879, Bíró 1885b, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912,
Pongrácz 1914, Steinmann 1963, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Újhelyi 1979, Aspöck et al. 1980, Steinmann 1981, Újhelyi 1981a, Mészáros 1984, Steinmann 1987, Mészáros 1989, Gepp & Hölzel 1989, Ábrahám 1989b, Ábrahám 1990, Sziráki 1990b, Ábrahám & Sziráki 1992, Ábrahám 1992b, Sziráki et al. 1992
- Gynocnemis variegata* (Schneider, 1845)
Myrmeleon mocsaryi Pongrácz, 1910
Pongrácz 1910, Steffan 1975, Pongrácz 1913, Pongrácz 1914
A Tengeremelléken ma is élő faj.

Ascalaphidae

- Deleproctophylla australis* (Fabricius, 1787)
Theleproctophylla barbara L. (FD)
Brauer 1876 (?), Mocsáry 1899b, Pongrácz 1914
A történelmi Magyarország területéről volt csak ismert.
- Libelloides coccajus* (Denis et Schiffermüller, 1775)
Sziráki et al. 1992c.
- Ascalaphus libelluloides* (Schaffer, 1763)
Steinmann 1967
Az MTM gyűjteményében található egy példány.
- Libelloides ottomanus* (Germer, 1817)
Ascalaphus lacteus Brulle, 1832
Pongrácz 1914
Pongrácz (1913) A Tengeremellékről említi előfordulását, ahol ma is él.
- Libelloides macaronius* (Scopoli, 1763)
Aspöck et al. 1980, Mészáros 1984, Ábrahám 1989b, Papp 1991, Sziráki 1992c
- Ascalaphus macaronius* (Scopoli, 1763)
Frivaldszky 1872, Frivaldszky 1873, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Pongrácz 1914, Steinmann 1967, Steinmann 1969, Mészáros 1989
- Ascalaphus pupillatus* Rambur, 1842
Brauer 1876 (?)
Mint fajnak az előfordulását említi, de a magyarországi lelőhelyét kétségbe vonja.
- Ascalaphus hungaricus* Rambur, 1842
Rambur 1842, Hagen 1866, Hermann 1868–70, Frivaldszky 1876, Mocsáry 1899b, Mocsáry 1899c, Szilády 1912
- Ascalaphus kolyvanensis* (Laxmann, 1770)
Rambur 1842, Brauer 1876, Pongrácz 1914
- Libelloides rhomboideus* (Scheider, 1845)
Ascalaphus rhomboideus Schneider, 1845
Brauer 1876 (?)
A fajnak az előfordulását említi, de a magyarországi lelőhelyét kétségbe vonja.

1. táblázat: A Fauna Regni Hungariae-ban a Planipennis alrend tagolása és az ismertetett fajok száma

Családok	Fajok száma
Sialidae (Raphidioptera + Megaloptera)	9 (7+2)
Panorpidae (Mecoptera)	8
Myrmeleonidae	11
Ascalaphidae	3
Nemopteridae	1
Mantispidae	2
Hemerobiidae (Sisyridae + Hemerobiidae)	19 (1+18)
Osmylidae	1
Chrysopidae	17
Coniopterygidae	4

2. táblázat: Magyarország Állatvilága (1967) c. kötet rendszertani felépítése és ismertetett fajainak száma

Rendek és családok	Említett fajok	Várható [un. zárójeles] fajok	Junior szinonim fajok
Raphidioptera			
Raphidiidae	39	16	17+1
Inocellidae	4	1	1
<i>Megaloptera</i>			
Sialidae	2	2	–
<i>Neuroptera</i>			
Osmylidae	1	1	–
Ascalaphidae	4	2	–
Myrmeleonidae	19	2	1
Mantispidae	2	–	–
Chrysopidae	31	–	7
Hemerobiidae	35	8	5
Sisyridae	2	–	–
Coniopterygidae	9	6	1

3. táblázat: Összesítés a magyar Neuropteroidae irodalomban. Összefoglaló jellegű munkák fajszaíráiról
TMo = Magyarország 1918 előtt Mo = Magyarország 1918 után

	Mocsáry (1899)		Pongrácz (1914)		Steinmann (1967)*	Aspöck et al. (1980)	Checklist (1992)
	Mo	TMo	Mo	TMo			
<i>Raphidioptera</i>							
Raphidiidae	5	6	6	8	12	8	10
Inocellidae	1		1	1	2	1	2
<i>Neuroptera</i>							
Coniopterygidae	2	4	3	4	3	12	20
Mantispidae	1	2	1	2	2	1	2
Osmylidae	1		1		1	1	1
Sisyridae	1		1		2	2	4
Hemerobiidae	10	17	13	25	22	30	37
Chrysopidae	11	17	15	29	21	24	28
Myrmeleontidae	10	11	10	15	15	14	15
Ascalaphidae	1	2	1	3	2	1	2
Megaloptera	1	2	1	2	2	3	3
Nemopteroidae	–	1	–	1	–	–	–
Daliridae	–	–	–	1	–	–	–
Fajszaírási összesen:	44	64	53	83	84	97	124

* A szinonimizált fajnevek és a várható [zárójeles] fajok nélkül

4. táblázat: Junior szinonimák jegyzéke, melyeket magyarországi példányok alapján készült ismételt fajleírás eredményezett

Az eredeti fajleírásban szereplő, később szinonimizált név	Érvényes név	Szinonimizálás megállapítása
Ascalaphus hungaricus Rambur, 1842	Libelloides macaronius (Scopoli, 1763)	Hagen 1866
Chrysopa nigrovenosa Pongrácz, 1912	Chrysopa nigricostata Brauer, 1850	Pongrácz 1913
Chrysopa pillichii Pongrácz, 1914	Chryoperla carnea (Stephens, 1836)	Aspöck et al. 1980
Myrmeleon mocsáryi Pongrácz, 1910	Gynocnemia variegata Schneider, 1845	Steffan 1975
Lesna navasi Steinmann, 1963	Pheostigma notata (Fabricius, 1781)	Aspöck & Aspöck 1966
Lesna lestica Steinmann, 1963	Pheostigma notata (Fabricius, 1781)	Aspöck & Aspöck 1966
Lesna laticaput Steinmann, 1963	Pheostigma notata (Fabricius, 1781)	Aspöck & Aspöck 1969
Navasana perumbata Steinmann, 1963	Pheostigma notata (Fabricius, 1781)	Aspöck & Aspöck 1969
Subilla sulfuricosta Steinmann, 1963	Dichrostigma flavipes (Stein, 1863)	Aspöck & Aspöck 1966
Raphidia maculicaput Steinmann, 1964	Dichrostigma flavipes (Stein, 1863)	Aspöck & Aspöck 1966
Raphidia dichroma Steinmann, 1964	Dichrostigma flavipes (Stein, 1863)	Aspöck & Aspöck 1966
Raphidia monotona Steinmann, 1964	Dichrostigma flavipes (Stein, 1863)	Aspöck & Aspöck 1966
Raphidia rapax Steinmann, 1964	Xanthostigma xanthostigma (Schummel, 1832)	Aspöck et al. 1980
Wesmaelius ignoratus Steinmann, 1967	Wesmaelius subnebulosus (Stephens, 1836)	Sziráki 1992
Subboriomiya fusca Steinmann, 1967	Hemerobius lutescens Fabricius, 1793	Sziráki 1992
Sympherobius laetus Steinmann, 1967	Sympherobius pygmaeus (Rambur, 1842)	Aspöck et al. 1980
Chrysopa ingens Steinmann, 1967	Chrysopa nigricostata Brauer, 1850	Hölzel 1973
Chrysopa zelenyi Steinmann, 1964	Chrysopa viridana Schneider, 1845	Aspöck et al. 1980
Myrmeleon formicarius nigrolabris Steinmann, 1963	Myrmeleon formicarius Linnaeus, 1767	Aspöck et al. 1980

Összefoglalás

Dolgozatunkban a hazai Neuropteroidea fauna kutatásának történetét tekintettük át a szakirodalom alapján. Kronológiai sorrendben követtük végig a magyar faunát érintő hazai és külföldi publikációkat a Systema Naturae-től (1758) napjainkig. Összegyűjtöttük az összes fajnevet junior szinonimát az irodalmi idézésekkel együtt. Munkánk során ismertettük a Neuropteroidea rendszerezésében bekövetkezett főbb fejlődési pontokat, összehasonlítva azt a hazai szakirodalommal.

Kiemelten foglalkoztunk azokkal a fajokkal, melyek taxonómiai szempontból hazánk területéről kerültek elő (Megalomus torticoides Rambur, 1842, Chrysopa hungarica Klapalek, 1899, Chrysopa commata Kis et Újhelyi, 1965) táblázatos formában összeállítást adtunk a junior szinonimnak bizonyult fajokról, melyeket hazánkból írtak le. (4. táblázat.) Röviden beszámoltunk napjaink kutatási irányvonalairól, gyűjteményeiről és érintettük a természetvédelem problémakörét is. Idézett irodalom-jegyzékünkben a neuroptera szakirodalom vonatkozásában teljességre törekedtünk, de azon túl az általunk ismert népszerűsítő irodalmat is megadtuk.

IRODALOM

- Anonymus* (1929): Értelmes rovar-e a hangyaleső – Vasárnapi könyv I. félév, 22, 57, XIX. évfolyam.
- (1986): Fátyolkák (ed: Bubi Cs.) Biológiai védekezés a növényházak kártevői ellen – Mezőgazdasági Kiadó Bp. pp. 97–102.
- Ábrahám L. (1986): Vizifátyolkák a Zselicben – Somogyi Néplap július 7.
- (1987): Aranyszemű fátyolka – Somogyi Néplap, március 26.
- (1988): Somogyban is él (*Mantispa styriaca*) – Somogyi Néplap, aug. 25.
- (1989a): A hazai szivacsleány fauna újabb faja (*Planipennia*) – Fol. Hist. Nat. Musei Matrensis 14: 80.
- (1989b): Mátra Múzeum Neuropteroidea gyűjteménye (Neuropteroidea: Megaloptera, Raphidioptera, Planipennia) – Fol. Hist. Nat. Musei Matrensis 14: 81–86.
- (1990): On the Neuropteroidea and Mecoptera of Baranya county, Hungary. – J. P. Múz. Évk. 35: 13–18.
- (1992): A Boronka-melléki Tájévédelmi Körzet Nagyszárnyú, Tevenyakú és Recésszárnyú faunájának természetvédelmi értékelése – Dunántúli Dolg. Term. Tud. Sor. 7: 107–125.
- Papp Z., (1990): Preliminary report on the larva of *Myrmeceolus zigan* Aspöck, Aspöck et Hölzel, 1980 (*Planipennia: Myrmeleonidae*) – Fol. Hist. -nat. Mus. Matrensis 15: 37–42.
- Papp Z., (1991): *Myrmeleon bore* (Tjeder, 1941) in Hungary (*Planipennia, Myrmeleontidae*) – *Neuroptera International* 6(3): 137–139.
- Sziráki Gy., (1992): A Béda-Karapanca Tájévédelmi Körzet recésszárnyú faunájának természetvédelmi értékelése – Dunántúli Dolg. Term. Tud. Sor. 6: 71–78
- Aspöck H., Aspöck U. (1964): Synopsis der Systematik, Ökologie und Biogeographie der Neuropteren Mitteleuropas im Spiegel der Neuropteren-Fauna von Linz und Oberösterreich, sowie Bestimmungsschlüssel für die mitteleuropäischen Neuropteren und Beschreibung von *Coniopteryx lentiae* nov. spec. – *Naturk. Jb. Stadt Linz* 1964: 127–282.
- Aspöck H., Aspöck U., Hölzel H. (1980): Die Neuropteren Europas 2Bde – Goecke & Evers Krefeld
- Aspöck H., Aspöck U., Rausch H. (1987): The Raphidioptera of the Eastern Mediterranean: a zoogeographical analysis – *Biologia Gallo-hellenica* 15: 67–112.
- (1991): Die Raphidiopteren der Erde – Goecke & Evers Krefeld
- Bíró L. (1885a): Magyarországi hangyalesőfajok I. *Rovartani Lapok* 2(9): 177–183.
- (1885b): Magyarországi hangyalesőfajok II. *Rovartani Lapok* 2(10): 193–200.
- Brauer F. (1857): *Chrysopa tricolor* – *Ibid* MTA Math. és Természettud. Közl. pp. 201–204.
- (1876): Die Neuropteren Europas und insbesondere Oesterreichs mit Rücksicht auf ihre geographische Verbreitung – *Festschr. 25 Jahr. Best. Zool.-bot. Ges. Wien* pp. 263–300.
- Brooks, S. J. & Barnard, P. C. (1990): The green lacewings of the world: a generic review (Neuroptera: Chrysopidae) – *Bull. Br. Mus. Nat. Hist. (Ent)* 59(2): 117–286.
- Csiki E. (1916): Mocsáry Sándor (1841–1915) – *Rovartani Lapok* 23(1–2): 1–7.
- Esben-Petersen, P. (1918): Help-notes towards the determination and the classification of the European Myrmeleonidae. – *Ent. Meddr* 12: 97–127.
- Farkas Gy. és Szalay Z. (1974): Kis lisztesfátyolka (*Conwentzia psociformis* Curt. *Coniopterygidae, Neuroptera*) Baranyában – *Fol. Ent. Hung.* 27: 254–255.
- Fekete G. (1929): Recésszárnyú rovarok Besztercebányáról – *Fol. Soc. Ent. Hung.* 2.(1): 1.
- (1930): Adatok Trencsén vármegye Neuroptera- és Trichoptera faunájához – *Fol. Ent. Hung.* III. pp. 71–81.
- Földi J. (1801): *Természeti historica (Állatok országa)* – Pozsony
- Frivaldszky J. (1871): Adatok Máramaros megye faunájához – *MTA Math. Természettud. Közl.* 9: 230.
- (1872): Recésrőptűek (Herkulesfürdőn élő állatok) (Ed. Munk Manó) – *Herkulesfürdő és környéke* – Bp. p. 97.
- (1873): Állattani kirándulásaim Orsova, Mehádia és Korniareva vidékein – *A magyar orvosok és természetvizsgálók XIV. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai* p. 30
- (1876): Adatok Temes és Krassó megyék faunájához. *Data ad faunam Hungariae meridionalis conitutum: Temes et Krassó* – *MTA Math. és Természettud. Közl.* p. 13.
- (1879): *Neuroptera: Reczésrőptűek*, – Budapest és környéke állattani tekintetben. (ed. Margó T.) – *Budapest és környéke orvosi és természetrajzi helyirata* p. 49.
- Gepp, J., Hölzel, H. (1989): Ameisenlöwen und Ameisenjungfern (*Myrmeleonidae*) – *Die Neue Brehm-Bücherei* pp. 1–108.
- Gyovai F. (1980): A hangyafarkas (*Myrmeceolus trigrammus*) – *Élet és Tudomány*, IX. 12., 37. szám.
- Hanlirsch A. (1906–1908): Die fossilen Insekten und die Phylogenie der rezenten formen – *Leipzig* pp. 1–1430.
- Hermann O. (1868–1870): Állattani Közlemények (*Ascalaphus italicus = hungaricus* Ramb. sec. spec. typ. – *Az erdélyi Múzeumi Egylet Évkönyvei* 5: 92.
- Horváth G. (1988): A lejtőn nincs megállás? – *Élet és Tudomány* V. 13., 20. szám.
- Hölzel, H. (1972): Die Neuropteren Vorderasiens IV. *Myrmeleonidae*. – *Beitr. naturk. Forsch. SüdwDtl.* 1: 3–103.
- Kádár Z. (1990): Emlékezés Pongrácz Sándorra (1887–1945) – *Állattani Közl.* 761. (1–4): 3–8.
- Kertész M. (1890): Nagyvárad és vidékének állatvilága *Neuroptera, Recésszárnyúak*. (ed. Bunyitay V.) – *Nagyvárad természetrajza* – Budapest p. 209.
- Kis B., Újhelyi S. (1965): *Chrysopa commata* sp. n. and some remarks the species *Chrysopa phyllochroma* – *Acta zool Hung.* 11: 347–352.

- Klapalek F.* (1899): Bemerkungen über Trichopteren und Neuropteren fauna Ungarns – *Természetrázi Füzetek* 22: 429–443.
- (1904): Zpáva o vysledcích cesty do Transsylvanských Alp a Vysokých Tater – *Vest. Ceské. Akad. Césaré Frantiska Josefa* 13: 719–730.
- (1906): Ein Beitrag zur Kenntnis der Neuropteroidea Fauna von Croatia-Slavonia und der Nachbarländer – *Bull. int. Acad. Bol.* 11: 1–9.
- Kuncz A.* (1880): Szombathely rendezett tanácsú város monographiája, Recésröptűek, Szombathely, p. 24.. *Emmeratio specierum aliguat*
- Linné C.* (1758): *Systema Naturae* – Ed. X. Tom pp. 1–824.
- Löw F.* (1885): Beitrag zur Kenntnis der Coniopterygiden – *Sker. Akad. Wiss. Wien* 91: 73–89.
- Mészáros Z.* (1984): Szitakötők, kérészek, hangyalesők Búvár zsebkönyvek, Móra könyvkiadó, pp. 34–57.
- (1989): – (Ed. Balázs K. és Mészáros Z.) *Ascalaphidae, Myrmeleionidae, Mecoptera* – Biológiai védekezés természetes ellenségekkel – *Mezőgazdasági Kiadó Bp.*, pp. 91–94.
- Mocsáry S.* (1872): Adatok Bihar megye faunájához – Data ad faunam Hungariae orientalis conitatus Bihar – *MTA Math. és Természettud. Közl.* 10: 163.
- (1875): Adatok Zemplén és Ung megyék faunájához, *MTA Math. és Természettudományi Közl. Bp.*, 12(1): 176.
- (1876): Recésröptűek (Neuroptera) (Ed. Tömösváry Ödön) – Dél-Magyarország Állattani tekintetben p. 157.
- (1877): Bihar, Hajdú megyék hártya-, két-, recés-, egyenes és félröptűi – *MTA Math. és Természettud. Közl. Bp.* 14: 37–50.
- (1878): Adatok Zólyom és Liptó megyék faunájához Data ad faunam Hungariae septentrionalis Conitatum: Zólyom et Liptó – *MTA Math. és Természettud. Közlöny* 15.
- (1886): Helyrajzi Emlékmű a magyar orvosok és természetvizslők 1886-évi Buziás-Temesvárott megtartott XXIII. vándorgyűlésére – *Magyar Birodalom Állatvilága VII.* (2) 31–34.
- (1899a): Magyarország Neuropterái – *Akadémiai Értesítő* 10: 516–521.
- (1889b): (Neuroptera) Fauna Regni Hungariae – *Magyar Birodalom Állatvilága Bp.*, pp. 33–44.
- (1899c): Délmagyarország Neuropterái – A magyar orvosok és Természetvizsgálók XXX. vándorgyűlése munkálatai Bp., pp. 599–608.
- (1900a): Magyarország Neuropterái – *Rovartani Lapok* 7(2): 31–34.
- (1900b): Magyarország Neuropterái – *Természetrázi Füzetek*, 23: 109–116.
- (1902): Neuropterák (A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene) – Bp., pp. 243–244.
- (1903): A Magyar Nemzeti Múzeum Neuropterái – *Rovartani Lapok* 10(2): 36–38.
- Monserrat V. J.* (1991): Systematic checklist of the Hemerobiidae of the World (Insecta: Neuroptera) – In: Mansell M. W. Aspöck H. (Eds.) – *Advances in Neuropterology. Proceedings of the Third International Symposium in Neuropterology. Bergen Dal Krüger National Park R. S. A., 1988 Pretoria* pp. 215–262.
- Navas L.* (1915): Raphiidae Musei Nationales Hungarici – *Ann. hist.-nat. Mus. Hung.* 13: 331–336.
- Németh L.* (1992a): A hangyalesők – *Veszprém m. Napló IX.* 9.
- (1992b): Fátyolkák – *Veszprém m. Napló XII.* 30.
- Olasz K.* (1906): Adalék Magyarország Orthoptera és Neuroptera faunájához – *Rovartani Lapok* 13. (9): 194.
- Papp Z.* (1991): A rablópille, Élet és Tudomány, IV. 19. 16. szám
- Pazsiczky J.* (1914): Adatok Trencsén vármegye recés szárnyú rovarainak faunájához – *Trencsén vármegyei Múzeumok Értesítője* pp. 1–8.
- Pongrácz S.* (1910): Egy magyarországi új hangyalesőről – *Rovartani Lapok* 17: 187–189.
- (1912): Magyarország Chrysopái alak és rendszertani tekintetben – *Állattani Közlöny* 2: 161–221.
- (1913): Újabb adatok Magyarország Neuroptera faunájához – *Rovartani Lapok* 20: 175–186.
- (1914): Magyarország Neuropteroidái – *Rovartani Lapok* 21: 109–155.
- (1916): A bolhák és a Neuropterák rendszertani helyéről – *Rovartani Lapok* 23(3–4): 36–47.
- (1936): Helyesbítések a magyar fauna jegyzékében – *Állattani Közlemények* 33: 181–193.
- Rambur J. P.* (1842): *Histoire naturelle des insectes. Neuroptères* p. 534., Paris.
- Redtenbacher, J.* (1883): Zur Kenntnis der Myrmeleoniden-Larven. – *Wien. ent. Ztg* 2: 289–296.
- (1884): Die Lebensweise der Ameisenlöwen. – 29 pp. Verlag J. C. Fischer & Co., Wien.
- Sátori J.* (1938): Adatok a Bükk-hegység rovarfaunájának ismeretéhez – *Állattani Közl.* 35: 51–61.
- (1939a): Insekten faunistische Notizen aus dem Transdanubium in Mai und Juni – *Fragm. Faun. Hung.* 2: 31–32.
- (1939b): Adatok a Bükk és a Mátra rovarfaunájához – *Állattani Közl.* 36: 156–168.
- (1940): Insektenfaunistische Notizen aus der Großen Ungarischen Tiefebene-Fragm. Faun. Hung. 3: 116–118.
- Schneider W.G.* (1851): *Symbolae ad monographiam generis Chrysopidae Leach - Vratislaviae* p. 178.
- Schuk J.* (1882): Recésröptűek – Hajdú megye leírása A Magyar orvosok és természetvizsgálók 1882. évi, Debrecenben tartott nagygyűlésének alkalmából A megye állatvilágának rövid áttekintése p. 159.
- Simonkai L.* (1893): Neuroptera. Arad megye és Arad város állatvilága – Aradvármegyei és Arad szabad királyi város természetrajzi leírása, Arad p. 109.
- Sipos I.* (1987): Density of Ant-lions Larvae (Neuroptera: Myrmeleonidae) in sandy grasslands – *Acta Biol. Szeged*, 33: 115–123.
- Steffan J. R.* (1975): Repports entre climat, végétation et chorologie chez les Fourmilions d'Europe (Neur., Myrmeleontidae) – *Bull. Ecol.* 6: 33–40.
- Steinmann H.* (1963a): Raphidiopterological studies I. Navasana gen. n. from Hungary, Harraphidia gen. n. from Marocca new Lesna Nav. and Subille Nav. species from Europe – *Acta Zool. Ac. Hung.* 9(1–2): 183–198.
- (1963b): Magyarország hangyalesői (Neuroptera) – *Rovartani Közl.* 16: 211–226.
- (1964a): Raphidiopterological studies II. New Raphidia 2. annid Raphidilla Naw. species from Europa an Asia – *Acta Zool. Ac. Hung.* 10(1–2): 199–227.
- (1964b): The Chrysopa species (Neuroptera) of Hungary *Ann. Hist. Nat. Hung.* 56: 257–266.
- (1967): Tevenyakúfátyolkák, Vízifátyolkák. Recésszárnyúak és Csőrös rovarok Raphidioptera, Megaloptera, Neuroptera, Mecoptera In *Faun. Hung. XIII.* 14. Akadémiai Kiad. Bp. 203 pp.
- (1969): Recésszárnyúak – *Állathatózó* (Ed. Móczár L.) Tankönyvkiadó Bp. 349–361.
- (1981): The Dermatoptera, Neuropteroidea and Mecoptera of the Hortobágy National Park – *The Fauna of the Hortobágy Nat. Park* pp. 47–50.
- (1987): The Neuroptera fauna of the Kiskunság National Park – *The Fauna of the Kiskunság Nat. Park* pp. 81–84.
- Stelzl M. and Gepp J.* (1988): Food analysis of imagines of central European Myrmeleontidae (Insecta: Neuroptera) – *Advances in Neuropterology Proceedings of the Third International Symposium on Neuropterology* pp. 205–210.
- Szalkay J.* (1962): Egy különös ragadozó állat: A hangyaleső – *Élet és tudomány, VII.* 29.
- Szentkirályi F.* (1982): Chrysopidae and Hemerobiidae (Neuropteroidea Planipennia) populációk monokulturás és vetétforgós kukoricásokban – *Növényvédelmi Tud. Napok '82.* 15.
- (1983a): Communities of green and brown lacewings (Neuropteroidea, Planipennia: Chrysopidae, Hemerobiidae) in various apple orchards. P. *Int. Conf. Integr. Plant Prot.*, 76.
- (1983b): Ragadozó fátyolkák (Neuropteroidea: Chrysopidae, Hemerobiidae) közösségszerkezete és szezonális dinamikája a különböző természeti rendszerű kukoricá-

- sokban – Kukoricaneemesítési és Termesztési Ifj. Konf. Szeged. 50–53.
- (1984a): Results of Faunistical Studies in Hungarian Maize Stands (Ed. Mészáros Z.) – *Acta Phytopathologica* 19(1–2): 65–90.
- (1984b): Structural characteristics of lacewing subguilds living in agricultural areas and woodlands. In: 16th Cong. of the Hung. Biol. Soc. (Ed. Simon, T.) 96.
- (1984c): Analysis of light trap catches of green and brown lacewings (Neuropteroidea: Planipennia, Chrysopidae, Hemerobiidae) in Hungary. *Verh. SIEEC X.*, 177–180.
- (1984d): Neuropteroidea. (Ed. Mészáros, Z.) Results of Faunistical and Floristical Studies in Hungarian Apple Orchards – *Acta Phytopathol. Acad. Sci. Hung.*, 19, 91–176.
- (1985a): A biológiai védekezés közgazdasági entomofágok a növényvédelemben – *Élet és Tudomány* 26: 803–805.
- (1985b): A közönséges fátyolka – *Élet és Tudomány* 47: 1503–1504.
- (1986a): Niche segregation between Chrysopid and Hemerobiid subguilds – *Ecology of Aphidophaga* (ed. Hodek I.) *Academia, Prague and Dr. W. Junk Publ., Dordrecht.* pp. 197–302.
- (1986b): Rovarokkal a kártevők ellen, Növényvédelem biológiai eszközökkel – *Búvár*, 5: 20–22.
- (1987a): Barna fátyolkák – *Kertészet és Szőlészet*, 28: 15.
- (1987b): Recésszárnyú ragadozók (A tevenyakú fátyolkák. A lisztes fátyolkák.) *Kertészet és Szőlészet*, 29: 15.
- (1987c): Ellenálló zöldfátyolkák – *Kertészet és Szőlészet*, 30: 15.
- (1988): Fátyolka szubguildek (Neuropteroidea: Chrysopidae, Hemerobiidae) tér-időbeli szerveződése különböző kukoricásokban – I. Magyar Ökológus Kongresszus Előadás kivonatok és poszter összefoglalók. Budapest, 184.
- (1989a): Aphidophagus Chrysopid and Hemerobiid (Neuropteroidea) Subguilds in Different Maize Fields: Influence of Vegetational Diversity on Subguild Structure – *Acta Phytopathologica et Entomologica Hungarica* 24 (1–2): 207–211.
- (1989b): Zsákmány-ragadozó, gazda-élősködő kapcsolatok jellemzői. (Ed: Balázs K.–Mészáros Z.) *Biológiai védekezés természetes ellenségekkel – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest*, pp. 11–25.
- (1989c): Tevenyakú fátyolkák – *Raphidioptera*. (Ed: Balázs K.–Mészáros Z.) *Biológiai védekezés természetes ellenségekkel – Mezőgazdasági kiadó, Budapest*, pp. 89–91.
- (1989d): Síkszárnyúak – *Planipennia*. (Ed: Balázs K.–Mészáros Z.) *Biológiai védekezés természetes ellenségekkel – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest*, pp. 92–116.
- (1991): Reproductive numerical response of Chrysopids and Hemerobiids (Neuropteroidea) to aphids on the common thistle, *Carduus acanthoides* L. (Ed: Polgár, L.) *Behaviour and Impacts of Aphidophaga*. Springer Verlag. (in press).
- (1992a): Brown lacewing (Neuropteroidea: Hemerobiidae) assemblages in various types of apple orchards – *Acta Phytopathol. et Entomol.* (in press)
- (1992b): Spatio-temporal patterns of brown lacewings based on the Hungarian light trap network (Insecta: Neuroptera: Hemerobiidae). In: Canard, M. et al. (Eds.) *Current Research in Neuropterology*. Toulouse, France, 349–357.
- (1992c): Barna fátyolkák – *Kertészet és Szőlészet*, 35.
- (1992d): Zöld fátyolkák – *Kertészet és Szőlészet*, (?) p. 21–22.
- Szabó S. (1980): Community of Chrysopidae and Hemerobiidae in Apple and Maize Crop Systems – *Conf. on New Endeavours in Plant Prot.*, 109.
- Szabó S. (1981): Communities of Chrysopidae and Hemerobiidae (Neuroptera in some Apple-Ochrads) – *Acta Phytopathologica* 16. (1–2): 157–169.
- Török János (1983a): Neuropteroideák a madarak táplálékában – *Állattani Közl.* 70: 83–90.
- Bak M., and Erdélyi Cs. (1983b): Survey of the coccinellids, chrysopids and hemerobiids living in seedlucerne fields in Hungary P. *Int. Conf. Integr. Plant. Prot.* I: 137–143.
- Rácz, V., Visnyovszky, É. and Radwan, Z. (1983c): Aphidophagous populations based on maize aphids. P. *Int. Conf. Integr. Plant Prot.*, 4: 70–76.
- Rácz, V., és Visnyovszky, É. (1985): Levéltetű-afidofág kapcsolatok alakulása kukoricásban. *Növényvédelem*, 21, 221.
- Rácz, V., Visnyovszky, É. (1986): Study of aphid-aphidophage connections in maize stands. *Ecology of Aphidophaga*. (Ed: Hodek I.) *Academia, Prague & Dr. W. Junk Publ., Dordrecht.*, pp. 317–322.
- Rácz, V., Visnyovszky, É. (1987): Rol Heteroptera, Neuroptera, Diptera v szeptember i monokulture kukuruzú. I. O. B. C. East Palaearctic Section (Dokladü szimpoziuma), Moszkva, 84–100.
- Rácz, V., Visnyovszky, É. (1989): Importance of Predators in Maize Stands – *Acta Phytopathol. et Entomol. Hung.*, 24.
- Szilády Z. (1907): Klapalek gyűjtőútja Magyarországon – *Rovartani Lapok* 14: 181.
- (1912): Magyarországi rovargyűjtéseim jegyzéke II. Neuroptera et Pseudoneuroptera – *Rovartani Lapok* 19: 53–58.
- (1933): Hangyászlegyek és hangyászfátyolkák – *Ter. tud. Ism. Közlöny* 65(9–10): 236–238.
- Sziráki Gy. (1979): Notes on Hungarian Species of Coniopterygidae from different ochrads – *Fol. Ent. Hung.* 32(1): 181–184.
- (1985): Három, a magyar faunára új faj – *Fol. Ent. Hung.* p. 273.
- (1989): A magyar faunára új két lisztesfátyolka *Planipennia: Coniopterygidae* - *Fol. ent. Hung.* 50: 185.
- (1990a): Az *Aleuropteryx juniperi* Ohm, első hazai észlelése (*Planipennia, Coniopterygidae*) – *Fol. ent. Hung.* 51: 167–168.
- (1990b): A Survey of Neuropteroidea the nature conservation areas of Bátorliget – *The Bátorliget Natura Reserves – after forty years* pp. 369–373.
- (1992a): The type specimens of *Subborimya fusca* Steinmann, 1967 and *Wesmaelius ignoratus* Steinmann 1967 (*Planipennia: Hemerobiidae*) – *Fol. ent. Hung.* 52: 105–107.
- (1992b): Coniopterygidae of Hungary with a key to the identification of *Coniopteryx Curtis* females (Insecta: Neuroptera: Coniopterygidae) - *Current Research in Neuropterology Proceedings of the Fourth International Symposium on Neuropterology* pp. 359–366.
- (1992c): *Sialis nigripes* Pictet, 1865 – Magyarország faunájára új vízfátyolka – *Fol. Ent. Hung.* 53: 259
- (1992d): Female internal genitalia of the *Coniopteryx* species of Central Europe (Neuroptera, Coniopterygidae) – *Acta Zool. Hung.* 38 (3–4) pp. 359–371.
- Ábrahám L., Szentkirályi F., Papp Z., (1992): A checklist of the Hungarian Neuropteroidea (Megaloptera, Raphidioptera, Planipennia) – *Fol. ent. Hung.* 52: 113–118.
- Tjeder B. (1966): Neuroptera – *Planipennia* 5. Family Chrysopidae – *South-African Animal Life* 12: 228–534.
- (1969): Redescription of *Chrysopa Hungarica* Klap. (Neur. Chrysopidae) – *Ent. Tidskr.* 84: 230–233.
- Újhelyi S. (1968): Adatok a recésszárnyú rovarok hazai előfordulásához – *Állattani Közl.* 55: 129–139.
- (1974): Egy érdekes fátyolkafaj: *Chrysopa impunctata* Reuter (Neuroptera: Chrysopidae) előfordulása Magyarországon – *Fol. ent. Hung.* 27: 217–221.
- (1978): Über einige für die Fauna Ungars neue Neuropteren Arten (Neuroptera) – *Fol. ent. Hung.* 31. (2) 287–289.
- (1979): Adatok néhány rovarrend bakonyi elterjedéséhez – *Veszprém, M. Műz. Közl.* 14: 5–93.
- (1981a): A barcsi Borokás Recésszárnyú és tegzes faunájának alapvetése – *Dunántúli Dolg. Term. tud. sor.* 2: 59–63.
- (1981b): A *Wesmaelius helvetius* meglepő magyarországi előfordulása – *Fol. ent. Hung.* 34 (2): 277.
- (1985): Kiegészítés a Barcsi Borokás Recésszárnyúhoz. (Neuroptera) – *Dunántúli Dolg. Term. Tud. sor.* 4: 234.

LEVENTE ÁBRAHÁM–ZOLTÁN PAPP: THE STORY OF RESEARCHING
THE HUNGARIAN NEUROPTEROIDEA FAUNA
(Megaloptera, Raphidioptera, Neuroptera)

Resume

The authors outline the growth of the Hungarian neuropterology until now in their paper.

The first species described from the area of Hungary was the *Megalomus torticoides* Rambur, 1842. From 1850 a collection had been made up from the Neuropteroidea from the works of Frivaldszky. The Hungarian authors published only faunistic articles until the turn of the century Frivaldszky (1871, 1872, 1873, 1876, 1879), Mocsáry (1872, 1875, 1876, 1878, 1886).

From this period the study of Lajos Bíró written about the Hungarian antlions in 1885 is excelled Mocsáry completed the first faunacatalogue in 1899 with the help of Klapalek. Klapalek describes a species called *Chrysopa hungarica* from Budapest at that time. Mocsáry and Pongrácz made intensive researches in Hungary after the turn of the century. The species described by Pongrácz were all proved to be synonym. (See Table 4.)

The Hungarian fauna was hardly researched between the two World Wars.

Unfortunately the Neuroptera collection created in the middle of last century was burnt up so its details, type species were destroyed. Today there is still a collection in Mátra Museum (Gyöngyös) and in the

Natural History Museum of Bakony (Zirc) and in the Somogy county Museum (Kaposvár).

Steinmann H. valued the Hungarian fauna in taxonomic respect in the 60's of our century. He described several taxons which were synonymized later Aspöck & Aspöck (1966, 1969) Aspöck et al. (1980), Sziráki (1992a). The work of S. Újhelyi was a kind of revealing type and it was conducive to the development of the museum Neuroptera collection in several country towns. With Béla Kis they described a new species under the name of *Chrysopa commata* in 1965.

The authors give an account of today's research policies, and also of the Neuroptera collections kept in the provincial science and private collections. They also deal with the problems of environmental protection in their papers.

It had been found that the researchers working nowadays equally make taxonomical, faunistic and ecological studies. A list is given about the species living in Hungary, the synonym names appearing in the Hungarian literature. All the scientific articles dealing with the Hungarian fauna are listed in the literary catalogue.

LEVENTE ÁBRAHÁM–ZOLTÁN PAPP: DIE GESCHICHTE DER UNGARISCHEN
NEUROPTEREN FORSCHUNG
(Megaloptera, Raphidioptera, Neuroptera)

Zusammenfassung

Die Autoren beschrieben in ihrer Arbeit die Entwicklung der ungarischen Neuroptologie bis zur Gegenwart. Die erste in Ungarn gefundene und beschriebene Art war 1842 *Megalomus torticoides* Rambur. Ab 1850 wurde aufgrund der Arbeiten von Frivaldszky eine Sammlung aus Neuropteroiden zusammengestellt.

Bis zur Jahrhundertwende publizierten die ungarischen Autoren nur faunistische Artikel Frivaldszky (1871, 1872, 1873, 1876, 1879), Mocsáry (1872, 1875, 1876, 1878, 1886). Unter diesen ist die Studie von Lajos Bíró im Jahre 1885 über die ungarischen Ameisenlöwen hervorzuheben.

Der erste Fauna-Katalog wurde von Mocsáry mit Hilfe von Klapálek 1899 erstellt. In dieser Zeit beschrieb Klapálek die Art *Chrysopa hungarica* die in Budapest gefunden wurde. Mocsáry und Pongrácz führten nach der Jahrhundertwende intensive Forschungen in Ungarn durch. Die von Pongrácz beschriebenen Arten bewiesen sich aber alle als Synonyme. (Tabelle. 4.) Zwischen den zwei Weltkriegen befasste sich kaum jemand mit der ungarischen Fauna und 1956 brannte leider die aus dem vorigen Jahrhundert stammende Neuropteren-Sammlung im Ungarischen Naturkundemuseum ab. Deshalb gingen alle Daten und Typenexemplare verloren. Heute gibt es im Mátra-

Museum (Gyöngyös) und im Bakony-Naturkundemuseum (Zirc) einige Sammlungen.

In den 60er Jahren bewertete H. Steinmann die ungarische Fauna vom taxonomischen Standpunkt aus. Er beschrieb zahlreiche Taxen, die später synonymisiert wurden Aspöck & Aspöck (1966, 1969) Aspöck et al. (1980), Sziráki (1992a). Auch S. Újhelyi leistete Forschungsarbeiten in der Fauna und half somit, daß in vielen Städten des Landes eine neue Neuropteren-Sammlung zustande kam.

Mit Béla Kiss zusammen beschrieb er 1965 eine neue Art namens *Chrysopa commata*.

Die Autoren beschrieben über die derzeitigen Forschungsrichtungen und über Neuropteren-Sammlungen, die sich in Privatbesitz und verschiedenen naturkundlichen Institutionen des Landes befinden. Unter anderem wird auch die Probleme des Naturschutzes eingegangen.

Man stellte fest, daß gegenwärtig die Forscher gleichzeitig sowohl taxonomische und faunistische als auch ökologische Untersuchungen durchführen.

Man erhält Aufschluss über die in Ungarn lebenden Arten und die in der ungarischen Literatur zu findenden synonymen Namen. Im Literaturverzeichnis werden alle wissenschaftlichen Publikationen aufgeführt, die sich mit der ungarischen Fauna beschäftigen.

MAGYARORSZÁG NAPPALI LEPKÉI A TERMÉSZETVÉDELEM TÜKRÉBEN

(Lepidoptera, Rhopalocera)

BÁLINT ZSOLT

1. BEVEZETÉS ÉS KÖSZÖNETEK

Magyarországon a lepkészeti tevékenység 200 éves múltira tekint vissza. Ennek első évszázadát *Abafi-Aigner* (1898) és *Mészáros-Vojnits* (1972) tekintette át.

A századforduló gazdasági fellendülésének köszönhetően a lepkészet hazánkban is népszerűvé vált, sok amatőr és hivatásos művelője akadt. Határozókönyvek jelentek meg és megalakult a Rovartani Társaság is. Ezt az ígéretes fejlődést törte ketté a térség az első világháborút követő gazdasági és politikai átrendeződése. Ez a lepidopterológia további fejlődését nemcsak Magyarországon, hanem a környező államokban is negatívan befolyásolta, amely kihat egészen napjainkig. Ebből fakadóan a természetes környezet és velük együtt a lepkék védelme hazánkban még ma sem elsődleges közügy.

Ahhoz, hogy ez a helyzet megváltozzon, lényeges, hogy olyan kiinduló adatbázisok, könyvek és publikációk álljanak hazai lepkészeink rendelkezésére, amelyek segítséget nyújtanak természetvédelmi jellegű lepkészeti kutatások elvégzéséhez. Ez a dolgozat részben ezt a célt hivatott betölteni. Hazánk természetvédelmi viszonyait a nappali lepkék segítségével mutatja be, közölve azok teljes (bár szisztematikus szempontból provizórikus) listáját, a fajokhoz kapcsolódó jegyzetekkel, utalva a fontosabb taxonómiai, faunisztikai és ökológiai publikációkra. Mivel a témákat csak igen szűkszavúan tárgyalja, az eddigi eredmények kritikája, illetve a továbblépés, inkább a jövő kutatóinak feladata. A természetvédelem hivatalos adatainak forrása *Rakonczay* (1991) munkájára, a lepkékre vonatkozóan pedig jórészt saját kutatásaimra és az irodalomra támaszkodtam. Az itt összegyűjtött információk adatbázisul szolgálhatnak minden olyan amatőr vagy hivatásos lepidopterológus, kutatócsoport vagy intézmény számára, aki a jövőben magyarországi nappali lepkék védelmével kíván foglalkozni.

Jelen dolgozat első, angol nyelvű változata a III. Rhöni Lepkevédelmi Szimpóziumra készült, amelyek anyagát a Bad Neustadt székhelyű, lepkék védelmével foglalkozó Gesellschaft für Schmetterlingsschutz közölte le az „Oedipus” nevet viselő folyóiratának harmadik számában (*Bálint* 1991). Ennek a cikknek szövege az első változathoz képest több helyen is módosult, így lényegében újabb cikknek tekinthető.

A leglényegesebb változás az említett cikk megjelenése után bekövetkezett változás a hazai nappali lepkék listájában és azok eszmei értékének mefítélésében történt (ld. 3.2 fejezet). A magyar lepidopterológusok számára ismert, ám a külföldi szakembereknek érdekes történeti részeket lerövidítettem vagy kihagytam, viszont a fajokhoz tartozó jegyzeteket kibővítettem, esetleg az újabb kutatási eredmények figyelembevételével kiegészítettem.

Bizalommal adom a magyar lepkészek kezébe ezt a dolgotat remélve, hogy soraimat olvasva sokuk előtt egyértelművé válik, hogy még mennyi minden kikutatnivaló vár ránk, magyar lepidopterológusokra idehaza is, és hogy ennek inspirálására új lendülettel fognak hozzá hazai lepkefaunánk – és itt nem kizárólagosan csak nappali lepkéinkre gondolok – kutatásához.

Végül köszönetemet kell kifejeznem dr. *Uherkovich* Ákosnak (Janus Pannonius Múzeum, Pécs), dr. *Varga* Zoltán professzornak (Kossuth Lajos Tudomány Egyetem, Debrecen) és dr. *Vojnits* Andrásnak (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest) mindenkor baráti és kollegiális támogatásukért, amelyet munkám során tapasztaltam. Köszönetemet kell kifejeznem azoknak a lepkész-társaimnak is, akik valamilyen úton-módon – kritikával, adattal, kiegészítéssel járultak hozzá munkám elkészültéhez: különösen *Németh* Lajos (Tapolca), *Ronkay* Gábor (Budapest) és dr. *Ronkay László* (Budapest). Köszönet illeti dr. *Otakar Kudrna* barátomat (Bad Neustadt, Németország), aki meghívott a szimpoziomra és inspirálta a munka első változatának elkészültét, továbbá *Peregovits* Lászlót (Budapest), aki betegségem miatt hajlandó volt képviselni Magyarországot és a rendezvényen előadni helyettem is. Feleségem *Kertész* Annamária, aki hűséges kutatótársam terepen és múzeumban egyaránt, az itt elkészült munka szinte valamennyi fázisában szerepet vállalt. Köszönet érte.

2. A MAGYARORSZÁGI LEPIDOPTEROLÓGIA 1945 UTÁN

2.1. Nyilvánosság és irodalom

2.1.1 Szervezetek és folyóirataik

Magyar Rovartani Társaság. Székhely: Budapest – Jelenleg több mint 250 amatőr és hivatásos tagja van. A lepkék iránt érdeklődők legtöbbször gyűjtőtevé-

kenységet folytat, csak kevesen foglalkoznak tudományos kutatással és publikálják eredményeiket. A tudományos tevékenységet folytatók nagy része faunisztikai kutatásokat végez, taxonómus-szisztematikus, biogeográfus vagy ökológus igen kevés kerül ki soraikból. Néhányuk alkalmazott lepidopterológiával foglalkozik mezőgazdasági szakterületeken.

Folyóirat: *Folia entomologica hungarica*.

Magyar Biológiai Társaság Állattani Szakosztálya. Székhely: Budapest. – A szervezet elsősorban hivatásos és nemhivatásos biológusokat tömörít, közülük sokan tagjai a Rovartani Társaságnak is. Az üléseken elhangzó előadások anyagai kerülnek publikálásra a szakosztály orgánumban.

Folyóirat: Állattani közlemények.

2.1.2. Intézmények és folyóirataik

Janus Fannonius Múzeum Természettudományi Osztálya, Pécs. Hazai viszonylatban jelentős, mintegy 250.000 példányt számláló Lepidoptera-anyag található Pécsen. Az anyag tekintélyes része a Dunántúl faunáját reprezentálja, de nagy számban képviseltetik magukat a Balkán különböző vidékeiről származó nappali lepkék (Bálint 1993a) is. A JPM Természettudományi Osztálya vezetőjének, Uherkovich Ákosnak köszönhetően, a JPM különböző regionális faunisztikai kutatások központja.

Folyóirat: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Dunántúli Dolgozatok (Természettudományi sorozat).

Kossuth Lajos Tudományegyetem Állatrendszertani és Evolúciós Tanszéke, Debrecen. Hazai viszonylatban jelentős, mintegy 250.000 példányt számláló Lepidoptera-anyag található Debrecenben, amelynek nagy része Heterocera, de fontos a Tornai Karsztról és balkáni magashegységekből származó Rhopalocera anyag is. A tanszéken jelenleg, lepidopterológus professzorának dr. Varga Zoltánnak érdeklődéséből fakadóan, lepkékkel kapcsolatos állatföldrajzi-, evolúciós- és rendszertani kutatások is folynak. Ennek során néhány olyan szakdolgozat, doktori értekezés készült Debrecenben, amely a taxonómia legújabb módszereit alkalmazva néhány érdekes jelenséget vizsgált kárpát-medencei Rhopalocera-kon (Tóth 1977 és Moskát 1983).

Folyóirat: *Acta biologica debrecina*.

Magyar Természettudományi Múzeum Állattára, Budapest.

A hazai zoológia központi intézménye a MTM Állattára. Itt található az európai viszonylatban is jelentős, legnagyobb magyarországi lepkegyűjtemény (kb. 2,5 millió példány). Az Állattár lepkegyűjteményének kurátorai rendszerint a magyar lepidopterológia vezető egyéniségei, külföldön is elismert szakemberek voltak (Frivaldszky Imre, Schmidt Antal, Szent-Ivány József, Gozmány László; a vezető jelenleg dr. Vojnits

András ismert *Eupithecia*-specialista), így az intézményben mindig magas szinten folytak a kutatások.

Folyóirat: *Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici*.

A közölt intézmények a magyar lepkekutatás „fellegvárjai”. Természetesen vannak egyéb rendszeres vagy időszakos kiadványaik is, de én csak a lepidopterológia szempontjából általam fontosnak tartott periodikákat említem meg.

Néhány vidéki múzeumban is található kisebb lepkegyűjtemény. Ezek az intézmények többnyire saját folyóirattal is rendelkeznek. A hazai lepkészet szempontjából a fontosabbakat sorolom fel, betűrendben:

Bakonyi Természettudományi Múzeum, Zirc. Folyóirata: *Folia Musei historico-naturalis Bakonyiensis*.

Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Folyóirata: *Natura Borsodiensis*.

Komlói Helytörténeti Múzeum, Komló. Folyóirata: *Folia Comloensis*.

Mátra Múzeum, Gyöngyös. Folyóirata: *Folia historico-naturalis Musei Matrensis*.

Savaria Múzeum, Szombathely. Folyóiratai: *Prenorica*, *Folia historico-naturalis*.

Somogy Megyei Múzeum, Kaposvár. Folyóirata: *Somogy Megyei Múzeumok Évkönyve*.

A fent említett múzeumok és intézmények kutatógárdája nemcsak a felsorolt folyóiratokban, hanem az *Acta Zoologica Hungarica*-ban is rendszeresen publikál. Ez utóbbi folyóirat kiadója a legutóbbi időkig a Magyar Tudományos Akadémia volt.

A felsorolt közgyűjteményen kívül jelentős magángyűjtemények is léteznek. Ezek tulajdonosai mind tagjai a Magyar Rovartani Társaságnak, tárgyalásuk túllépné a dolgozat kitűzött céljait.

2.1.3. Könyvek

A magyarországi könyvkiadás a lepkékkel mostohán bánik. Egészen a mai napig *Abafi–Aigner* (1907) és *Gozmány* (1968) munkáján kívül szakkönyv a témában nem jelent meg. S ha tudjuk, hogy *Abafi–Aigner* egy jól ismert német munkát fordított és alkalmazott magyar viszonyokra, fény derül arra, hogy tulajdonképpen *Gozmány* faunafüzete az egyetlen eredeti magyar nappali-lepke határozó. *Abafi–Aigner* könyve volt a magyar lepkészek alapműve egészen *Gozmány* említett munkájáig, annak ellenére, hogy szakmai szempontból már igen régen elavult. Ma már *Gozmány* munkája sem felel meg a modern igényeknek, nemcsak alkalmazott taxonómiája és szisztematikája, hanem kiállítása miatt is (pl. színes táblák hiánya, vö. *Higgins and Riley* 1983).

Ugyanígy igen szűk a választék a népszerűsítő irodalom terén is. Az első népszerű lepkéskönyveket Pozsonyban és Budapesten adták ki (*Emich* 1868 és *Cserey* 1901). Ezt követően közel egy évszázadot kellett várni az újabb ismeretterjesztő könyvek meg-

jelenésére (Mészáros és Vojnits 1972, Kalmár 1973, Mészáros 1982 és Ronkay 1986). Ezek közül messze a legtöbb információt hordozza a tudományos igényű megírt Mészáros–Vojnits féle munka, amelyet idegen nyelvre (lengyel) is lefordítottak. Legújabban két nagyszerű angol sorozat lepkékkel foglalkozó részét alkalmazták magyar viszonyokra (Bálint és Kertész 1987, Herczeg 1990).

A múlt század végén, század elején kiadott könyvek ritka antikvitások, jelenleg (1992) a könyvesboltokban csak néhány újabban megjelent ismeretterjesztő munka kapható (Herczeg 1990, Kalmár 1973, Ronkay 1986.)

2.2 A nappali lepkék kutatása Magyarországon

2.2.1. Taxonómia

A magyarországi nappali lepkék taxonómiai szempontból kevésbé kutatottak. Ennek oka, hogy lepkészeink nagy része nem taxonómus volt, vagy ha folytatott is taxonómiai kutatásokat, érdeklődése nem kifejezetten a nappali lepkékre irányult (pl. Issekutz 1952, Issekutz and Kovács 1954, Kovács 1956a és 1966). Kivételt talán csak a boglárkalepkék képeznek, amelyekkel kapcsolatban néhány érdekes Kárpát-medencei vonatkozású tanulmány látott napvilágot (pl. Stempffer und Schmidt 1922, Szabó 1954 és 1956, Balogh 1956, Varga 1968, Dietzel 1989 és 1990, Bálint 1985 és 1989b, Bálint and Kertész 1990, Bálint and Fiedler, 1992).

Több olyan magyar lepidopterológus tollából származó dolgozatot is találunk, amelyek a Kárpát-medencéből új nappalilepke alfajokat írnak le. Ezek a taxonok revízióra szorulnak, akár csak a Gozmány (1968) által felsorolt alfajok (nagy részük leírója Fruhstorfer és Verity, vö. Kudrna 1983 és 1985), és valószínű, hogy tetemes részük szinonimnak bizonyul a későbbi revíziók során (ld. a Szabó-féle taxonokat Gozmány (1968) illetve Bálint (1989) munkájában).

A magyar lepidopterológusok által leírt kárpát-medencei Rhopalocera taxonok listáját (alfabetikus sorrendben) az alábbiakban közlöm. A már revideált és szinonimnak bizonyult taxonok zárójelben vannak, a név után kötőjellel elválasztva idézem a szinonimizáló revíziós munkát.

Apatura ilia nattani Uherkovich 1975a
(*Aricia agestis pelorion* Szabó, 1956 – Gozmány 1968)

Aricia allous isskeutzi Balogh, 1956
Brenthis ino simulatrix Dietzel, 1990
Colias chrysothema praealpina Kovács, 1956
Erebia medusa loricarum Kovács, 1966
Euphydryas maturna ornivora Gozmány, 1968
Euphydryas maturna partiensis Varga et Sántha, 1973
Fabriciana niobe zemplenensis Gozmány, 1968

(*Hipparchia syriaca rebeli* Gozmány, 1968 – Kudrna 1977)

(*Lycaeides argyrognomon argyropeza* Szabó, 1956 – Bálint 1989)

(*Lycaena alciphron cumanicus* Szabó, 1956 – Gozmány 1968)

(*Lycaena dispar hungarica* Szabó, 1956 – Bálint 1989)

Lycaena hippothoe sumadiensis Szabó, 1956

(*Lycaena virgaureae pyronitens* Szabó, 1956 – Bálint 1989)

(*Lysandra thersites pergrata* Szabó, 1956 – Bálint 1989)

(*Maculineaalcon curiosa* Szabó, 1956 – Bálint 1989)

(*Maculineaalcon limitanea* Bálint, 1985 – Bálint 1989)

Maculinea arion annarion Dietzel, 1989

Melanargia galathea bugacensis Kovács, 1966

Melitaea britomartis centroposita Issekutz and Kovács, 1954

Melitaea britomartis confulgens Issekutz and Kovács, 1954

Melitaea britomartis kaposensis Issekutz and Kovács, 1954

(*Parnassius apollo nitriensis* Issekutz, 1952 – Pekarsky 1954)

(*Parnassius apollo rosnaviensis* Issekutz, 1952 – Pekarsky 1954)

Parnassius apollo ruthenicus Issekutz, 1952

Pieris manni reskovitsi Gozmány, 1968

(*Plebeius sephirus foticus* Szabó, 1956 – Gozmány 1968)

Plebeius sephirus kovacsi Szabó, 1954

Plebeius sephirus proximus Szabó, 1954

2.2.2. Faunisztika

Faunisztikai szempontból az ország jól kikutatottnak tekinthető. Legjobban ismert terület a főváros környéke, a Bükk hegység és a Dunántúl déli része. Emellett természetesen vannak lepkészeti szempontból kevésbé ismert tájegységeink, pl. a Karancs–Medves dombság, a Göcsej, vagy a Szatmár–Beregi sík.

Kovács (1953 és 1956) munkái után számos faunisztikai publikáció született. A nappali lepkék szempontjából a legfontosabbakat a következő fejezet 3.3. részében sorolom fel tájegységeinkhez rendelve.

2.2.3. Ökológia

A legtöbb hazai hernyó–tápnövényekkel kapcsolatos adat (Abafi–Aigner 1907, Gergely 1947, Gozmány 1968 és Szabó 1956) nem autentikus, hanem főként a német irodalomból átvett, magyar viszonyok esetében sokszor félrevezető információ. Viszont számos faunisztikai közleményben előfordulnak feonológiai adatok, ezek összegyűjtése fontos feladat lenne.

A hernyók tápnövényeire vonatkozó eredeti magyar publikációk adatainak többsége éjjeli lepkékkel foglalkozik (hazai faunánk tetemes részét ezek adják), de ezekben számos nappali lepkékre vonatkozó adat is található (pl. *Herczig et al.* 1980, *Mészáros* 1969, 1972 és 1974, *Szeőke* 1975, *Szőcs* 1963, 1971 és 1972, *Tallós* 1961). Ezek összegyűjtése és újabb, autentikus adatok publikálása sürgető feladata a hazai lepkészetnek.

A nappali lepke asszociációkat *Kovács és Gozmány* (1954), továbbá *Uherkovich* (1972) vizsgálta, de kutatásait nem folytatták, követők sem akadtak a hazai lepidopterológusok között. Csupán *Kovács* (1983) munkáját említeném, de az idézett cikk szinte teljesen mellőzi a nappali lepkéket.

Hazai boglárkáink ökológiáját részletesebben tárgyalta *Szabó* (1956), de faunánk többi nappali lepkecsaládjára vonatkozóan csak nagyon elszórtan találunk adatokat, főként faunisztikai vagy taxonómiai munkák egyes fejezeteiben.

Modern ökológia-kutatási módszereket csak a legújabb vizsgálatok alkalmaztak (*Vojnits and Ács* 1980, *Bálint and Fiedler* 1992) több-kevesebb alapossgal néhány érdekesebb nappali lepke fajunkat vizsgálva hazai élőhelyükön. Ezeket az alábbiakban sorolom fel (a fajnevet követi a publikáció, illetve a már megszületett kézirat). A kutatások folytatása az összes faj esetében mindenképpen kívánatos lenne.

Anthocharis cardamines: Ács and Vojnits 1993.

Aricia issekutzii: Varga 1968.

Jolana iolas: Uhrík–Mészáros 1948.

Leptidea sinapis: Ács and Vojnits 1993.

Lycaena virgaureae: Ács and Vojnits 1993.

Melanargia russiae: Frohawk and Rothschild 1912, 1912a.

Melitaea athalia: Ács and Vojnits 1993.

Melitaea ogigya: Varga 1967.

Parnassius mnemosyne: Vojnits (kézirat).

Pieris brassicae: Ács and Vojnits 1993.

Pieris bryoniae: Varga 1967, *Tóth* 1977, Ács and Vojnits 1993.

Pieris napi: Ács and Vojnits 1993.

Pieris rapae: Ács and Vojnits 1993.

Plebejus sephirus: Bálint and Fiedler 1992, Fiedler és Bálint 1993a, Ács (kézirat).

Polyommatus damon: Bálint (kézirat).

3. A NAPPALI LEPKÉK MEGŐRZÉSE ÉS VÉDELME MAGYARORSZÁGON

3.1. Történeti bevezetés

A legelső, természetvédelemben is aktív szerepet vállaló lepidopterológus *Kovács Lajos* és *Gozmány László*. Az ő erőfeszítéseiknek köszönhetően nyilvánították védetté igen értékes lepkefaunájuk miatt 1953-ban az istvánkúti Nyírjest, majd a fői Somlyóhegyet. 1952-ig összesen 28 országos jelentőségű természetvédelmi területet tartottak nyilván, ezek bo-

tanikai vagy madártani szempontból kaptak védeltséget. Mindmáig csak a fent említett két terület az, amely kifejezetten lepkészeti jelentőséggel bír, de néhány javaslat már évek óta a Természetvédelmi Hivatalnál van (pl. Szentendrei-sziget, csomádi Öreghegy), ügyükben remélhetőleg hamarosan meghozzák a pozitív döntést. Természetesen a jelenleg mintegy 600 ezer ha-nyi védett területen sok olyan élőhely akad, amely a nappali lepke fauna szempontjából is elsődleges fontossággal bír.

A hazai irodalom csak a legújabban foglalkozik a fajok veszélyeztetettségi fokával, védelmük fontosságával (*Dietzel* 1989, 1989a és 1990, *Bálint and Fiedler* 1992, *Bálint and Kertész* 1990). *Fazekas* (1988) a komlókörnyéki nappali lepke faunát vizsgálta *Kudrna* (1986) analitikus módszereivel.

A magyar *Vörös Könyv* csak nemrégiben látott napvilágot (*Rakonczay* 1989), megjelenése mérföldkő a magyar természetvédelem útján. A könyv megjelenésére majdnem egy évtizedet kellett várni, így természetesen a kézirat fekvése alatt zajlott kutatások eredményeit nem tartalmazhatja. De mindezen túl elvülhetetlen természetvédelmi alapmű és nélkülözhetetlen információkat közöl a veszélyeztetett fajokról, némely esetben intézkedéseket is javasol megőrzésükre. (*Varga* 1989).

3.2. Magyarországi védett nappali lepkék

Az alább felsorolt nappali lepke fajokat védi Magyarországon a törvény. Ezeket védett területen kívül is szigorúan tilos gyűjteni. Mindegyik fajnak forintban kifejezett eszmei értéke van, amelyet a fajok neve utáni zárójelbe tett szám mutat. Az eszmei érték funkciója a szabálysértés esetén kiszabható pénzbüntetés mértéke.

HesperIIDae

Carcharodus lavatherae – 10.000 Ft.

Spialia orbifer – 2.000 Ft.

Papilionidae

Iphiclides podalirius – 10.000 Ft

Papilio machaon – 2.000 Ft.

Parnassius mnemosyne – 10.000 Ft.

Zerynthia polyxena – 10.000 Ft.

Pieridae

Colias chrysotheme – 10.000 Ft.

Colias myrmidone – 50.000 Ft.

Leptidea morsei major – 2.000 Ft

Pieris bryoniae marani – 2.000 Ft.

Pieris ergane – 10.000 Ft.

Pieris manni reskoivitsi – 10.000 Ft

Lycaenidae

Aricia artaxerxes allous – 10.000 Ft.

Aricia artaxerxes issekutzii – 2.000 Ft.

Aricia eumedon – 10.000 Ft.
Cupido osiris – 10.000 Ft.
Jolana iolas – 10.000 Ft.
Lycaena alciphorn – 2.000 Ft.
Lycaena dispar hungarica – 2.000 Ft
Lycaena thersamon – 2.000 Ft
Lycaena hippothoe – 2.000 Ft.
Maculineaalcon – 10.000 Ft.
Maculineaalconcuriosa – 2.000 Ft.
Maculinea arion – 2.000 Ft.
Maculinea ligurica – 10.000 Ft
Maculinea nausithous – 2.000 Ft.
Maculinea teleius – 2.000 Ft.
Plebejus sephirus foticus – 50.000 Ft.
Polyommatus (Agrodiaetus) admetus – 10.000 Ft.
Polyommatus (Agrodiaetus) damon – 2.000 Ft.
Polyommatus (Plebicula) amandus – 10.000 Ft.
Satyrrium ilicis – 2.000 Ft.
Satyrrium w-album – 2.000 Ft.

Libytheidae

Libythea celtis – 2.000 Ft.

Nymphalidae

Apatura ilia – 2.000 Ft.
Apatura iris – 2.000 Ft.
Apatura metis – 50.000 Ft.
Argyronome laodice – 10.000 Ft.
Boloria euphrosyne – 2.000 Ft.
Boloria selene – 2.000 Ft.
Brenthis ino – 10.000 Ft.
Euphydryas aurinia – 10.000 Ft.
Euphydryas maturna – 10.000 Ft.
Inachis io – 2.000 Ft.
Limenitis camilla – 2.000 Ft.
Limenitis populi – 10.000 Ft.
Limenitis reducta – 2.000 Ft.
Melitaea ogygia kovacsi – 2.000 Ft.
Neptis rivularis – 2.000 Ft.
Neptis sappho – 2.000 Ft.
Nymphalis antiopa – 2.000 Ft.
Nymphalis polycholoros – 2.000 Ft.
Nymphalis l-album – 2.000 Ft.
Nymphalis xanthomelas – 2.000 Ft.
Pandoriana pandora – 2.000 Ft.
Vanessa atalanta – 2.000 Ft.

Satyridae

Chazara briseis pannonica – 2.000 Ft.
Coenonympha oedippus – 50.000 Ft.
Erebia ligea – 10.000 Ft.
Hyponephele lupina – 2.000 Ft.
Lasiommata achine – 2.000 Ft.

Az izeltlábúakkal kapcsolatos természetvédelmi törvény csak elméletben, papíron létezik, megvalósítása gyakorlatban lehetetlen: nem létezik olyan hatá-

rozókönyv, amely alapján a védett fajokat a természetvédelmi területek őrei, kezelői élőhelyükön meg tudnák határozni, ellenőrizve az illegális és legális kutató- illetve gyűjtő-tevékenységet. Nemcsak külföldi, hanem hazai rovarbörzéken is feltűnnek védett fajaink, megfelelő szakkönyvek hiányában ezek kivételét a vámhatóságok, illetve a rovarbörzék rendezői azok kiszállítását, illetve kiállítását és áruvá válását képtelenek megakadályozni.

3.3 Magyarországi védett területek és a hozzájuk kapcsolódó érdekesebb nappali lepkék

Az élőhelyek védelme a természetvédelem legfontosabb eleme. A természetvédelmi területek kijelölésénél és megtervezésénél, pontosan ismerni kell a hely flóráját és faunáját. Ugyanígy, a lepkék védelmével kapcsolatban, tisztában kell lennünk azzal, hogy a már meglévő védett területeken milyen nappali lepkék fordulnak elő és ha lehetséges, a veszélyeztetett fajok populációjának megőrzését ezekre a területekre kell alapozni.

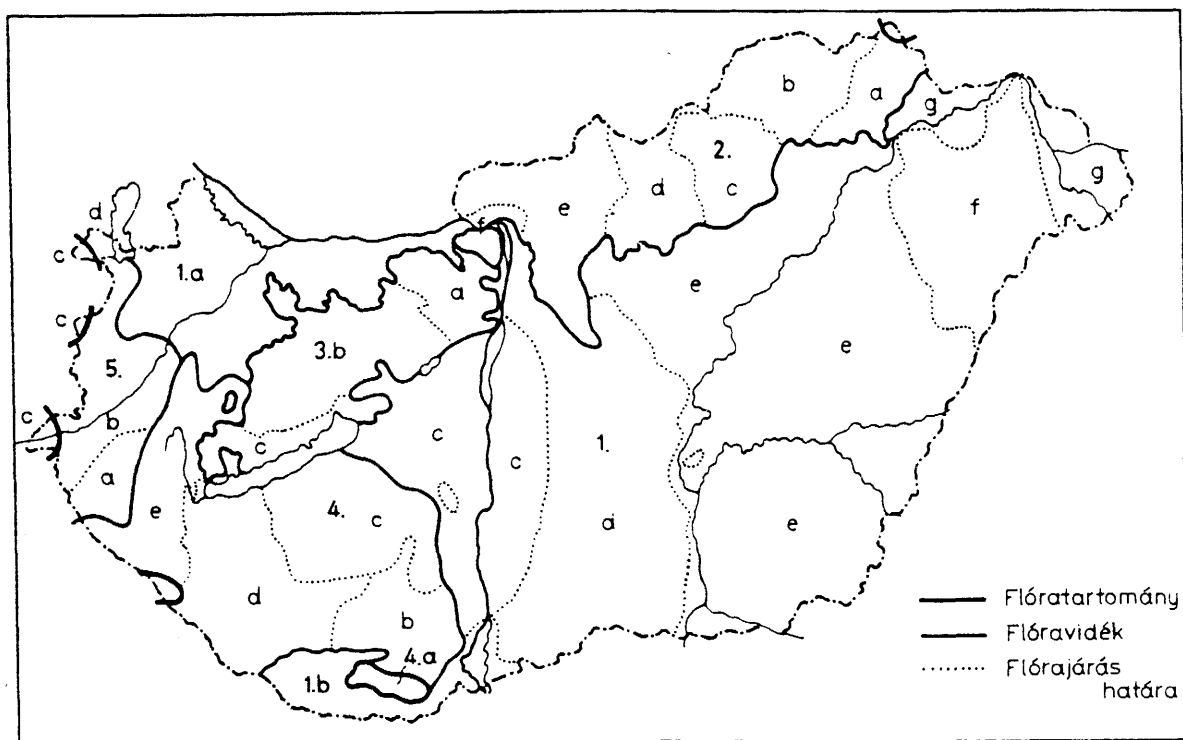
A magyarországi természetvédelem fejlődéséről, illetve a védett területekről remek áttekintést ad *Rakonczay* (1991) munkája. Ez a fejezet ennek a publikációnak az adataira támaszkodik.

Mindenképpen megemlítenéd, hogy a természetvédelmi törvények többnyire csak a legnagyobb természetvédelmi egység, a Nemzeti Park (NP) területén valósulnak meg (ha olykor erősen redukált formában is); a többi kategóriában [Tájvédelmi Körzet (TK) és Természetvédelmi Terület (TT)] esetében a törvényeket legtöbb esetben kijátszák, mivel az önkormányzatoknak nem áll érdekükben azok gondozása, anyagi lehetőségeik sem adottak kezelőszemélyzet alkalmazására, a hivatalok megvesztegethetősége, illetve a jogszabályok hézagai pedig szinte reménytelen helyzetet teremtenek a különösen frekvenciált helyeken (Balaton-felvidék, Budai-hegyvidék, Szentendre környéke).

Végül fontos megjegyezni, hogy a helyi jelentőségű természetvédelmi területek között igen sok, érdekes nappali lepkének élőhelyet adó egység van. Ezek felmérése egy következő tanulmány feladata lesz, a fontosabbak esetében javasolva országos jelentőségű védettséget (pl. Békés megye: bókoló zsálya élőhelye, Pest megye: Szentendrei-sziget, Tolna megye: nagydorogi Szenes-legelő).

A következőkben növényföldrajzi tájegységekre bontva (1. és 2. ábra) felsorolom a nappali lepkék szempontjából fontos védett területeket. Ezek nagyjából megegyeznek a *Varga* (1964)-féle, a hazai Lepidoptera-fauna állatföldrajzi elemzése nyomán kapott régiókkal. *Varga* eredményei, kisebb módosításokat leszámítva (pl. *Uherkovich* 1977: 91–92, *Uherkovich* 1981: 112.), ma is helytállóak.

Legelőszőr a tájegység, mint címszó szerepel, majd ezt követi a védett területek felsorolása betűrend-

1. ALFÖLD

- a) Kisalföld
- b) Déli-Alföld
- c) Mezőföld és Solti-síkság
- d) Duna–Tisza-köze
- e) Tiszántúl
- f) Nyírség
- g) Észak-Alföld

2. ÉSZAKI-KÖZÉPHEGYSÉG

- a) Zempléni-hegység
- b) Tornai-karszt

- c) Bükk hegység

- d) Mátra
- e) Börzsöny a Gödöllői-dombvidékkel
- f) Dunazug hegyvidék

3. DUNÁNTÚLI-KÖZÉPHEGYSÉG

- a) Pilis–Budai-hegység
- b) Vértes és Bakony
- c) Balaton-vidék

4. DÉL-DUNÁNTÚL

- a) Villányi-hegység
- b) Mecsek
- c) Külső-Somogy
- d) Belső-Somogy
- e) Zalai-dombvidék

5. NYUGAT-DUNÁNTÚL

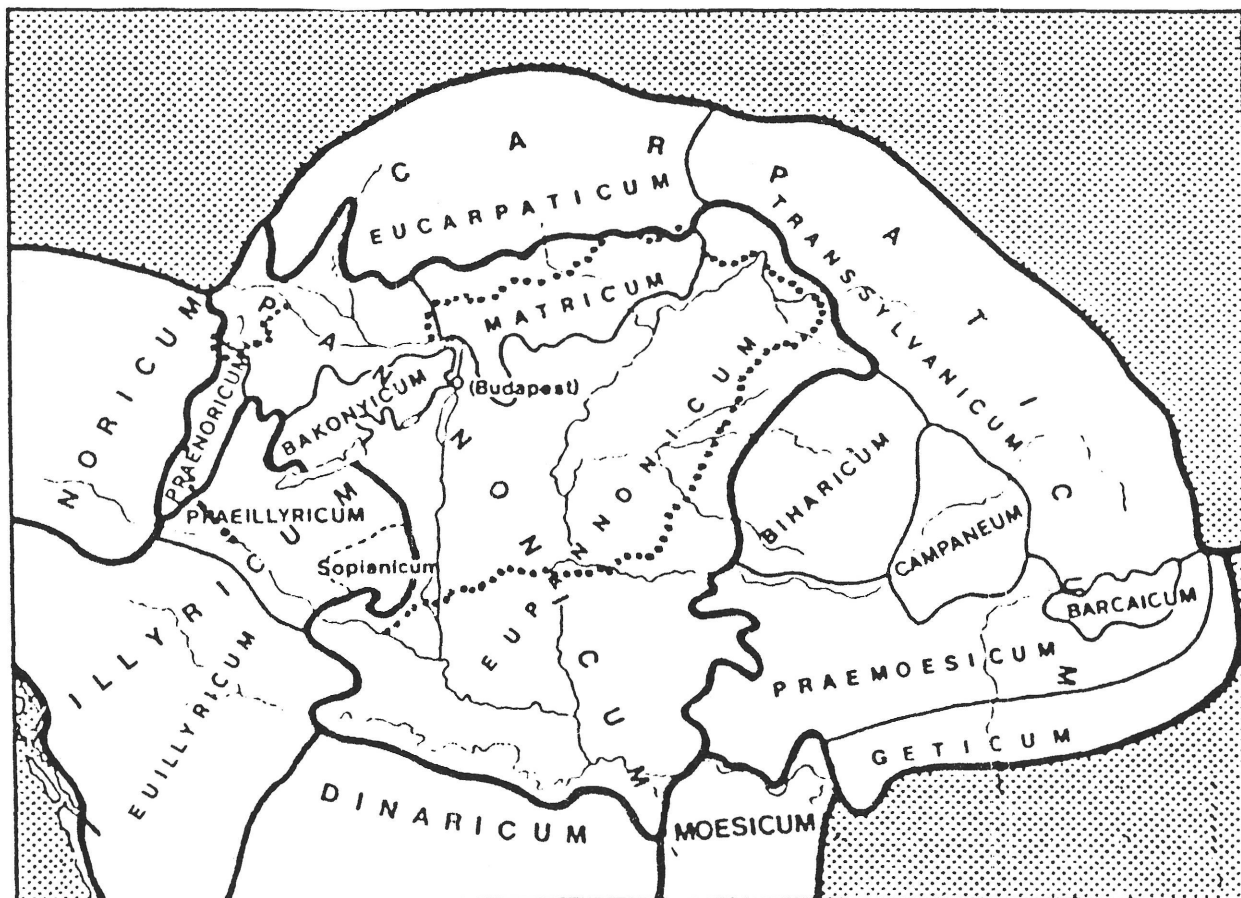
- a) Göcsej
- b) Órség–Vasi-dombvidék
- c) Magyar Alpok
- d) Lajta-hegység

(A vastag vonallal elhatárolt részek már a szomszédos Kárpáti, Nyugat-balkáni, illetve a Kelet-Alpesi Flóratartomány hazánkba benyúló részeinek tekinthetők)

1. ábra. Magyarország botanikai felosztása
(HORTOBÁGYI és SIMON 1981 nyomán)

ben (részletesebb információk *Rakonczay* (1991) munkájában). Itt csak az országos jelentőségű, természetvédelmi szempontból kiemelt szigorúan védett területeket vettem számba. Ez után olyan referenciákat sorolok fel, amelyek Kovács (1953, 1956 és 1958) összefoglaló dolgozatait követően jelentek

meg, tehát friss faunisztikai források. Itt elsősorban olyan munkák kiválogatására törekedtem, amelyekben nappali lepke adatok is találhatóak, tehát az irodalomjegyzék a faunisztikai irodalom teljes egészét nem reprezentálhatja. Így olyan, ugyancsak faunisztikai dolgozatokat nem említek meg, amelyben csak

2. ábra. A Kárpát-medence és a csatlakozó területek geobotanikai viszonyai (VAJDA 1984 nyomán)

Heterocera adatok szerepelnek. A jegyzet címszó alatt megemlítem a terület érdekesebb Rhopalocera fajait, amelyeket nagyobb alaposággal a 4. fejezetben tárgyalok.

EUPANNONICUM

KISALFÖLD

Védett területek: Hansági TK, Szigetközi TK.

Irodalom: Herczig 1985, Szeőke 1975.

Jegyzet: a *Coenonympha oedippus* hansági (Csorna) előfordulását az utóbbi évtizedekben nem jelezték. A vidék homokos területein két jellegzetes szemeslepkefaj található: *Hipparchia statilinus* (Komárom környéke) és *Hyponephele lupina* (Fenyőfő). A szigetközi homokon az utóbbi évtizedben találták meg az *Aricia allous*-t (Varga 1989). Érdekeséggéként megemlítem, hogy a Csallóköz északi részével határos területeken, még a pannóniai régióban, megtalálható a *Hipparchia hermione* (Kulfan and Kulfan 1992). Hazánkból eddig még nem mutatták ki.

DÉLI ALFÖLD

Védett területek: Gemenci TK, Szaporcai TT, Béda-Karapancsa TK.

Irodalom: Uherkovich 1971, 1971a, 1974, 1976, 1978b, 1989 és 1992.

Jegyzet: A Duna galériaerdeiben az *Apatura metis* nagy kolóniái tenyésznek (Baja, Bába, Gemenc, Mohács), de a faj Szerbiában a Tisza alsó szakaszán is megtalálható.

MEZŐFÖLD ÉS SOLTI-SÍKSÁG

Védett területek: nincs.

Irodalom: nincs.

Jegyzet: A vidék nappali lepke faunáját kevesen kutatták, publikált faunalistát nem sikerült találnom.

DUNA-TISZA KÖZE

Védett területek: Dabasi TT, Kiskunsági NP, Orgoványi TK, Ócsai TK, Kunfehértói TT, Tabdi TT.

Irodalom: Gozmány et al. 1986.

Jegyzet: Az egyetlen hazai és jelenleg megerősített *Coenonympha oedippus* (Ócsa-Dabas) előfordulás ebben a tájegységben található. A *Melanargia russiae* kipsztult (Budapest: Rákos; Kunpeszér). *Colias erate*, *Lycaena alciphron*, *Lycaena dispar*, *Plebejus argyrognomon*, *Hyponephele lupina*, *Argynnis pandora*, *Hipparchia statilinus* jellegzetes fajai a területnek.

TISZÁNTÚL

Védett területek: Biharugrai TK, Hortobágyi NP, Dévaványai TK, Kerecsendi TT, Közép-Tiszai TK, Mártélyi TK, Pusztaszeri TK, Tiszacsege TT, Tiszadorogmai TT, Újszentmargitai TT, Ohati erdő TT.

Irodalom: *Buschmann* 1985 és 1987, *Kovács* 1982, 1982a és 1983, *Ronkay et al.* 1983, *Simonyi* 1990, *Uherkovich* 1967, 1968 és 1973.

Jegyzet: Folyóvölgyi keményfaliget-erdőkben (Sajólád, Kerecsend) elszigetelt de erős síkvidéki, érdekes ökológiájú populációi találhatóak a *Parnassius mnemosyne* és *Euphydryas maturna* fajoknak. A terület faunisztikailag kevéssé kutatott, de botanikai értékei alapján még bőven tartogathat meglepetéseket a lepidopterológusoknak (*Philotas bavius* előfordulása a békési *Salvia nutans* élőhelyén?).

NYÍRSÉG

Védett területek: Bátorligeti TT, Bihari TT.

Irodalom: *Ács et al.* 1991, *Varga* 1960 és 1960a.

Jegyzet: A *Lycaena alciphron* gazdag populációja tenyészik Hajdúbagos környékén. Az *Euphydryas maturna* az utóbbi évtizedekben tűnt el a debreceni Nagyerdőből. Nem kizárt a *Colias myrmidone* előfordulása, mivel a fényi legelők romániai oldalán gyakori (*Szabó* 1986). A bátorligeti lágban a *Melitaea athalia*-nak egy ökológiai formája repül, amely a *M. neglecta*-val látszik azonosnak vagy paralellnek.

ÉSZAKI ALFÖLD

Védett területek: Szatmár–Beregi TK, Tokaj–Bodrogzugi TK, Tiszatelek–Tiszaberceli TT.

Irodalom: *Agócsi* 1958.

Jegyzet: A terület lepke-faunáját a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem az utóbbi években intenzíven vizsgálja. Érdekes adat az *Apatura iris* síkvidéki előfordulása (Lónya). A területen az *Europhydryas maturna* szép populációi találhatóak, továbbá a *Melitaea didyma* egy kétnemzedékes formája. A terület lepidopterológiai szempontból a kevéssé kikutatott vidékek közé tartozik.

MATRICUM

Matricum s. str.

ZEMPLÉN

Védett területek: Erdőbényei fás legelő TT, Tályai Patócs-hegy TT, Tokaj–Bodrogzug TK, Zempléni TK.

Irodalom: *Ronkay és Szabóky* 1981.

Jegyzet: A *Maculinea arion*-t többhelyütt megfigyeltük, bár mindenütt csak egyesével. A hegység központi területén (Rostalló: Nagygerében-oldal) igen gazdag populációja él a *Plebejus idas*-nak. A *Maculinea xerophila*-nak érdekes, hegyvidéki előfordulása ismert (Bohó-rétek). A Hegyalján (Tokaj: Kopaszoldal) pár éve bukkantak rá a *Plebejus sephirus* egy újabb magyarországi populációjára (*Varga* Zoltán közlése). Itt található az *Argyronome laodice* legnagyobb hazai populációi (Ósva, Bózsva, Kemence patakok völgyei). A *Boloria euphrosyne* még elterjedt, helyenként gyakori (pl. Kishuta, Nagyhuta), és a *B. selene*-nek is még számottevő kolóniai tenyészték a nyolcvanas években (Pálháza: Kóka-

pu–Rostalló). Az *Erebia medusa* és az *E. aethiops* általánosan elterjedt és gyakori. Az *E. ligea*-t Kőkapu környékén gyűjtötték, de jelenlegi itteni előfordulásáról nincs adatunk. A *Lasiomnata petropolitana*-t egyszer jelezték a Nagymilic környékéről (*Bálint* 1980), valószínűleg a közeli szlovákiai élőhelyekről (Szádélő-völgy) elsodródott példány volt.

TORNAI-KARSZT ÉS CSERHÁT

Védett területek: Aggteleki NP.

Irodalom: *Hreblay und Lobmayer* 1991, *Varga* 1961 és 1962. Jegyzet: Fontos előfordulási területe az *Aricia issekutzii*-nak. Az *A. eumedon* magyarországi kolóniai csak itt található (Szögliget: Ménesvölgy). A *Pieris manni*-t is jelezték erről a vidékről (Jósvafő: Tohonya-völgy). A Nemzeti Park területén gazdag kolóniai találhatóak a következő, értékesebb fajoknak: *Lycaena hippothoe*, *Maculinea xerophila*, *Brenthis ino*, *B. hecate*, *Melitaea britomartis*, *Apartura iris*, *A. ilia*, *Limnitis populi*, *L. camilla*, *Lasiommata achine*, *Erebia medusa* és *E. aethiops*. A Cserhátban még előfordul a *Leptidea morsei*. Ez utóbbi területen igen érdekes löszgyepek találhatóak, amelyek lepke faunája igen kevéssé kutatott.

BÜKK

Védett területek: Bükki NP, Szőlőskei erdő TT.

Irodalom: *Balogh* 1976, *Gyulai* 1976 és 1977, *Jablonkay* 1964, *Reskovits* 1963.

Jegyzet: A Bükk fontos előfordulási helye az alábbi fajoknak: *Aricia issekutzii*, *Leptidea morsei*, *Pieris balcana*, *P. bryoniae* és *P. manni*. A *Cupido osiris* (Eger: Szőlőske) és a *Jolana iolas* (Miskolc: Avas) boglárkalepkéket, továbbá a viszonylagos rendszerességgel előforduló *Nymphalis l-album*-ot húsz éve nem jelezték a területéről. Az *Erebia medusa* az utóbbi években jelent meg, számos helyen magam is megfigyeltem (1987: Nagymező, Fehérkút; 1988: Eger, Szilvásvárad), akárcsak a *Brenthis ino* (*Gyulai*: 1992). A *Boloria titania* (*Jablonkay* 1964) előfordulása tévesen cédlázott példányon alapul. A *Colias palaeno* bükki példányai pedig feltehetőleg elkóborolt egyedek lehetnek, bár a faj a legújabb kutatások szerint a jelenlegi klimatikus viszonyok között rendkívül stenochor (*Rüetschi* 1988). A Bükk hegység területe faunisztikai szempontból Magyarország egyik legalapvetőbb kikutatott vidéke.

MÁTRA

Védett területek: Mátrai TK, Gyöngyös–Sárhegyi TT.

Irodalom: *Fazekas* 1988a, *Jablonkay* 1972, 1979 és 1980. Jegyzet: Az *Argyronome laodice* (Parád) legnagyobb populációi találhatóak Parád környékén. A *Pieris bryoniae* előfordulása (Saskő, Galyatető, Kékes) faunisztikai szempontból érdekes. Az utóbbi években mutatták ki a Mátrából a *Lycaena hippothoe*-t (Mátraszentistván, leg. *Szabóky*) és az *Erebia medusa*-t (Bagolyirtás, 1988, saját mf.). A hegységben még előfordul a *Limnitis populi* is.

BÖRZSÖNY, CSERHÁT és GÖDÖLLŐI-DOMBVIDÉK

Védett területek: Börzsönyi TK, Gödöllői TK, Fót–Somlyó TT, Karancs–Medves TK, Kelet–Cserhát TK, Turai legelő TT.

Irodalom: *Szalkay* 1962, *Vojnits* 1957 és 1974.

Jegyzet: A Nagymaros környéki szőlőkben a *Jolana iolas* előfordulásáról tudunk. A *Plebejus sephirus* gazdag populá-

ciói található Fót, Csomád és Göd környékén. A Cserháton a *Cupidó osiris* két ismert élőhelye (Vác: Naszály: Szécsény: Kőkapu) található, ahol a *Polyommatus admetus*-nak és a *Maculinea ligurica*-nak is gazdag populációi tenyésznek. A *Scolitantides orion*-nak érdekes homoki előfordulásairól tudunk a területen, egyes kolóniák egyedszám-denzitása rendkívül magas (Fót: Somlyóhegy, Csomád: Öreghegy, saját mf.), de a fajt mészkövön is megtalálhatjuk (Vác: Naszály). A *S. orion* élőhelyein ugyancsak előfordul két homoki szemeslepkéfaj, a *Hipparchia statilinus* és a *Hyponphele lupina*. A *Lybitha celtis* helyenként igen nagy egyedszámban lép fel (Fót, Csomád, Vácrátót). A Börzsöny patak völgyeiben helyenként gyakori volt a *Nymphalis xanthomelas*, de napjainkra teljesen eltűnt. Viszont még ma is igen szép *Apatura iris* és *A. ilia* populációk tenyésznek (Királyháza, Királyrét, Magyarkút).

DUNAZÚG

Védett területek: Pilisi TK.

Referencia: nincs.

Jegyzet: A területen *Blattny Lajos* (Esztergom és környéke) és *Ilosvai-Varga Károly* (Szentendre–Pomáz) gyűjtött aktívan, de eredményeiket sohasem publikálták. Adataikat *Kovács Lajos* dolgozta fel faunaművében. Gyűjteményeik *Kovács* halála után kerültek a MTM Állattárába. A *Polyommatus damon* egyik hazai populációja (Esztergom: Vaskapu) erről a tájegységről ismeretes. *Blattny* Esztergom környékén *Lycaena hippothoe*-kat és *Maculinea alcon*-kat gyűjtött. A Nagykovácsi fölött lévő dolomitkopárosok (Nagyszénás és Kisszénás) lepkefaunája igen gazdag, a terület igen alkalmas a következő fajok tanulmányozására: *Parnassius mnemosyne*, *Maculinea xerophila*, *Polyommatus bellargus*, *P. corydon*, *P. dorylas*, *Melitaea britomartis*, *M. cinxia*, *M. ogygia*, *Hyponphele lycaon*, *Arethusana arethusia*, *Chazara briseis*, *Spialia orbifer*, *Pyrgus chartami* és *P. alveus*. Az említett fajoknak szokatlanul nagy egyedszámú kolóniái találhatóak itt.

MATRICUM–BAKONYICUM

PILIS, GERECSÉ és BUDAI-HEGYSÉG

Védett területek: Budavidéki TK, Gerecsei TK, Sashegyi TT.

Referencia: újabb összefoglaló faunisztikai munka nem jelent meg a vidékről, annak ellenére, hogy a legtöbb lepkész itt tevékenykedik és a fauna jelentős mértékben megváltozott. A régi adatokat *Kovács* (1953 és 1956) dolgozta föl.

Jegyzet: A területről, ezen belül is főként Budapest környékéről, az utóbbi évtizedekben számos faj eltűnt (pl. *Apatura iris*, *Limenitis populi*, *Coenonympha oedippus*, *Lasiommata achine*, *Leptidea morsei*, *Maculinea alcon*, *Plebejus sephirus*, *Polyommatus admetus*). Az egyetlen még meglévő hazai *Polyommatus damon* populáció Budapest közigazgatási területén belül található (Normafa, Harangvölgy). Gazdag kolóniái ismertek a *Polyommatus thersites*, *P. amandus* és a *Maculinea xerophila* (Budapest: Harangvölgy, Farkasvölgy és Farkastorok) boglárkalepkéknek. A *Neptis rivularis* a Budai-hegyvidéken, különösen Budapest zöldövezetében helyenként igen gyakori (Farkasvölgy, Zugliget). Megemlítendő még a *Melitaea ogygia kovacsi* több, kicsiny, elszigetelődött populációja (Budakeszi: Hársborkorhegy, Budapest: Farkas-

völgy, Budaörs: Csiki-hegyek). Az *Anthocharis gruneri* hajnalpír-lepkéfaj egyetlen példányát itt gyűjtötték (Budaörs).

VÉRTES és BAKONY

Védett területek: Devecseri Széki erdő TT, Farkasgyepűi TT, Fenyőfői kisfenyves TT, Magas-Bakonyi TK, Sümegi TT, Tapolcai láprétek TT, Uzsai csarabos erdő TT, Vértesi TK.

Irodalom: *Ábrahám* 1987, *Ábrahám és Uherkovich* 1986, *Dietzel* 1973 és 1979, *Fazekas* 1980, *Rézbányai* 1979, *Szeőke et al.* 1988, *Szócs* 1968, *Tallós* 1963.

Jegyzet: A Várpalota környéki dolomitpuszták a *Colias chrysotheme* és a *Chazara briseis* a két legértékesebb Rhopalocera-faj. Ugyanítt 1991-ben *Maculinea arion*-t gyűjtöttek. A *Maculinea ligurica* és a *Pieris ergane* a Várpalota–Öskü–Csákvár környéki karsztbokor erdők jellegzetes nappali lepkéi. A Vértesben szép *Maculinea xerophila* kolóniák tenyésznek, továbbá ezen a területen *Erebia medusa* és *Brenthis ino* reliktum-jellegű populációi ismertek.

BALATONFELVIDÉK

Védett területek: Badacsonyi TK, Balatonfüred-erdő TT, Káli-medence TK, Keszthelyi TK, Tihanyi TK.

Irodalom: *Buschmann* 1985, *Herczig et al.* 1981, *Szécsényi* 1981, *Németh* 1991.

Jegyzet: A Tapolcai-medence *Maculinea nausithous* és *Euphydryas aurinia* populációi, továbbá a Káli- és a Tapolcai-medence lápréti *Maculinea alcon* kolóniái fontosak a hazai lepkefauna szempontjából. Több helyütt előfordul még szép számban a *Boloria euphrosyne* és a *B. selene*. A *Pyronia tithonus* ugyancsak előfordul (Salföld). A Balaton-felvidék szubmediterrán gyepeiben és bozótosáiban számos melegkedvelő faj fordul elő (*Jolana iolas*, *Polyommatus amandus*, *P. admetus*, *Maculinea ligurica*, *Pieris ergane*), legújabbban a *Limenitis reducta*-t gyűjtötték ezen a területen (*Németh* Lajos közlése).

TRANSDANUBICUM capitules

GÖCSEJ

Védett területek: Lesencetomaji láprét TT.

Irodalom: *Uherkovich* 1982a.

Jegyzet: A terület nappali lepke faunája szinte teljesen ismeretlen.

ŐRSÉG és VASI-HEGYHÁT

Védett területek: Őrségi TK, Szentgyörgyvölgyi TK.

Irodalom: *Ekk* 1979 és 1981, *Uherkovich* 1973a, 1975a, 1977 és 1983.

Jegyzet: Országos jelentőségűek a *Colias myrmidone* szalaíi és a *Maculinea alcon* szentgotthárdi élőhelyei. Ahogy rendkívül fontosak az országban itt található legstabilabb és a legnagyobb egyedszámot produkáló *Limenitis populi* kolóniák. Tudunk a *Nymphalis l-album* régebbi előfordulásáról, bár legújabbban nem gyűjtötték. Kifejezetten gyakori a *Brenthis ino*, *Euphydryas aurinia*, *Maculinea nausithous*, *M. teleius*, *L. dispar*. Az *Aricia eumedon*-t régen Sárváron gyűjtötték, de újabb előfordulását nem jelezték.

TRANSDANUBICUM–PRAEILLYRICUM

KÜLSŐ-SOMOGY, TOLNAI-DOMBSÁG

Védett területek: Németkéri Látóhegy TT, Rinyaszentkirályi erdő TT, Szakadati legelő TT.

Irodalom: *Buschmann* 1985, *Farkas* 1992, *Rézbányai* 1972. Jegyzet: Érdekes a *Colias chrysotheme* és a *Jolana iolas* előfordulása (Balatonszabadi). Szántóról a *Maculinea nausithous*-t jelezték, míg a Kis-Balaton területéről a *Lycaena virgaureae*-t. Néhány személyes megfigyelés: a *Hipparchia fagi*, *Hipparchia semele* és *Kanetisa circe* (mindhárom országszerte elterjedt) szemeslepkék erős populációi élnek a nagyszékelyi erdőben (Tolna megye). A *Polyommatus admetus* adatai igen régi, viszont 1991-ben a Szárazd fölött lévő dombok elhagyott gyümölcsöseiben *Jolana iolas* kolóniára bukkantam. Pincehely környékén a *Pyronia tithonus* tenyészik. Érdemes lenne a szakadati legelő lepke-faunáját kikutatni. Legújabbban *Farkas* (1992) számol be három helyi természetvédelmi terület lepke-faunájáról. Kutatásai során előkerült a *Hipparchia semele*, a *Maculina alcon* és a *M. arion*. *Fazekas* (1992) történeti áttekintést ad a megye lepkészeti kutatásairól

BELSŐ-SOMOGY és ZALA

Védett területek: Barcsi TK, Kis-Balaton TK, Órtilos Szentmihály-hegy TT, Órtilos Vasút-oldal TT, Zákányi Tölös-hegy TT, Zselicségi TK.

Irodalom: *Ábrahám* 1990 és 1992, *Ambrus* 1987, *Uherkovich* 1976, 1978a, 1978b, 1981, 1981a, 1981b, 1981c, 1981, 1982, 1982a és 1983.

Jegyzet: Mindenképp megemlíthető az *Everes alcetas*, *Lycaena hippothoe*, *Melitaea britomartis* és *Melitaea diamina* előfordulása. Ezek a fajok országos viszonylatban többnyire ritkák, ám a kérdéses területen még virágzó populációik találhatók. A *Nymphalis l-album* (Kaposvár: Nádasdi-erdő) és a *Leptotes pirithous* (Kisbalaton) már évtizedek óta eltűnt. A *Nymphalis xanthomelas* recens előfordulásáról is van itteni adatunk. *Uherkovich* kutatásainak köszönhetően a Dunántúl ezen része az ország faunisztikailag legkikutatottabb területének mondható.

MECSEK

Védett területek: Jakabhegy TT, Kelet-Mecsek TK, Melegmágy-völgy TT.

Irodalom: *Balogh* 1978, *Fazekas* 1984, 1985 és 1988, *Uherkovich* 1976, 1978, 1980, 1981c és 1984.

Jegyzet: Faunisztikai szempontból igen fontos a *Limenitis reducta* előfordulása (Pécs: Tettye, Tubes, Székelyszabar), továbbá megemlíthető még *Jolana iolas* populációk gazdagsága (Pécs: Tubes, Tettye).

ILLYRICUM

VILLÁNYI-HEGYSÉG

Védett területek: Szársomlyó TT, Villányi Templom-hegy TT.

Irodalom: *Uherkovich* 1975, 1976 and 1981c.

Jegyzet: Igen jellegzetes a *Lampides boeticus* állandó jelenléte (Nagyhársány: Szársomlyó, Villány: Csukmahegy),

amely a *Jolana iolas* (Máriagyűd, Villány) és a *Limenitis reducta* (Máriagyűd) előfordulásával együtt némi illír színezetet ad a nappali lepke faunának is.

NORICUM

MAGYAR ALPOK

Védett területek: Kőszegi TK, Soproni TK.

Irodalom: *Ekk* 1985, *Rézbányai* 1974, *Uherkovich* 1975a.

Jegyzet: A *Coenonympha hero* soproni előfordulását a kutatások nem erősítették meg. Az *Erebia ligea* a legújabb információk szerint (*Németh Lajos* közlése) a Kőszegi-hegységben tenyészik, a másik két, gyakoribb rokonával együtt.

LAJTA-HEGYSÉG

Védett területek: Fertő-tó TK.

Irodalom: nincs.

Jegyzet: A *Colias chrysotheme* legnyugatibb populációi a Fertőrákos környéki sziklagyepekben élnek, akárcsak a legújabbban megtalált *Aricia allous* (Fertőrákos). A terület mindenképpen fokozott figyelmet érdemel, további faunára új fajok előfordulása várható.

4. A MAGYARORSZÁGI NAPPALI LEPKÉK JEGYZETEKEL ELLÁTOTT LISTÁJA

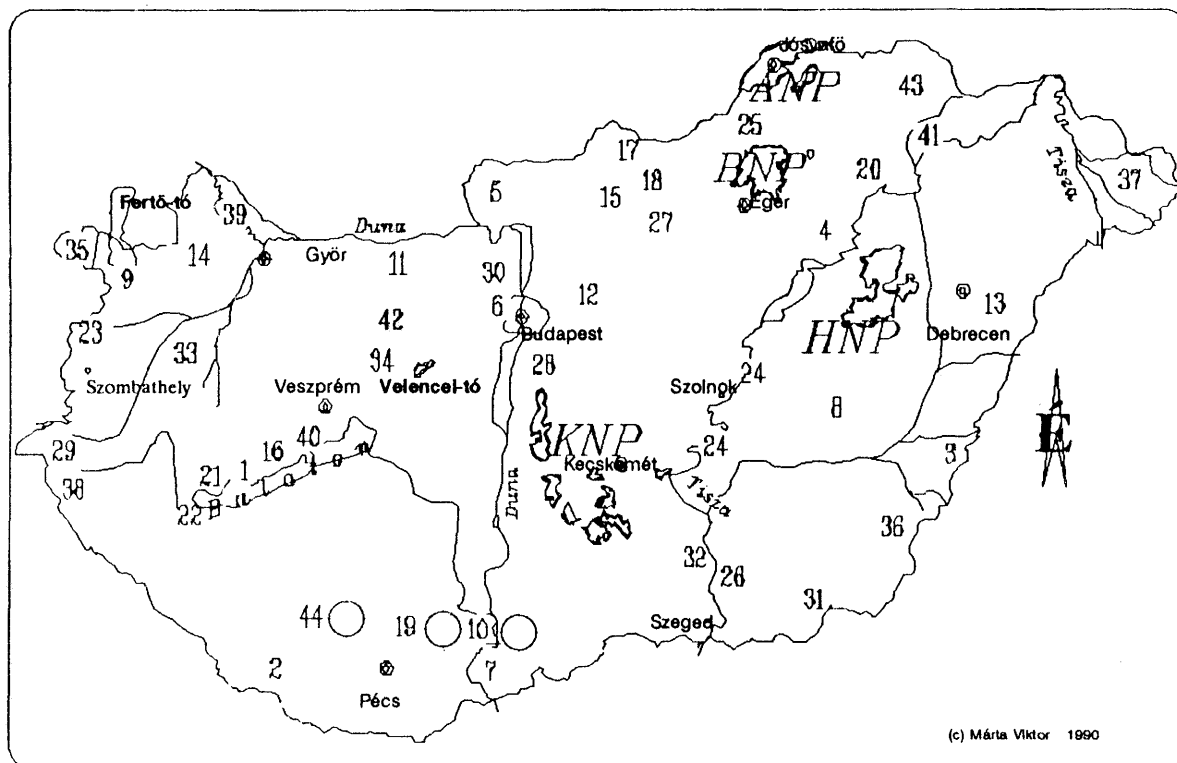
Az itt közölt nappali lepke lista provizórikus. Nevezetében *Kudrna* (1986) munkájára támaszkodik, elsősorban praktikus szempontból, mivel *Kudrna* említett könyve az első olyan lepidopterológiai munka, amely az európai Rhopalocera fauna egészét tárgyalja természetvédelmi szempontból. *Kudrna* listájától lényegesen csak a boglárkalepkék esetében tértek el, ahol saját kutatásaimra támaszkodik (vö. *Fiedler és Bálint* 1993). Ugyancsak praktikus szempontokat követve alcsaládokon belül nem a rendszertan alapján, hanem betűrend szerint (a génusz kezdőbetűje) sorolom föl a fajokat.

A lista és a hozzá csatlakozó jegyzetek többhelyütt eltérnek *Varga* (1989) munkájától. A legfontosabbak, amelyeket a fajlistában nem tárgyalok:

1. a *Polyommatus escheri* hazai és kárpát-medencei adatai tévesen cédulázott példányokon alapultak (*Bálint* 1985);

2. kihagytam a hazai fajlistából a *Lycaena helle*-t, mivel adatai igen megkérdőjelezhetőek, bár a folyamatszabályozások előtti hazai előfordulását nem lehetett kizárni (ld. például a Szatmári-síkság szegélyén, határainkhoz igen közel fordul elő: *Bálint és Szabó* 1982.) A faj erősen kötődik a *Polygonum bistorta*-s láprétekhez (*Geiger* 1988). Ezek magyarországi számbavételével és a *L. helle* repülési idejében való meglátogatásukkal a faj hazai honossága egyszerűen tisztázható.

3. a *Coenonympha hero* és *C. tullia* szénalepkéket, mivel azok hazai adatai nehezen magyarázhatók, ugyancsak nem vettem fel a listába.

(c) Márta Viktor 1990

NEMZETI PARKOK

ANP Aggteleki Nemzeti Park
BNP Bükki Nemzeti Park

HNP Hortobágyi Nemzeti Park
KNP Kiskunsági Nemzeti Park

TÁJVÉDELMI KÖRZETEK

1. Badacsonyi TK	16. Káli-medence TK	31. Pitvarosi puszták TK
2. Barcsi Ósborókás TK	17. Karancs-Medves TK	32. Pusztaszeri TK
3. Biharugrai TK	18. Kelet-Cserhát TK	33. Sághegyi TK
4. Borsodi Mezőség TK	19. Kelet-Mecsek TK	34. Sárreai TK
5. Börzsönyi TK	20. Kesznyéteni TK	35. Soproni TK
6. Budai TK	21. Keszthelyi TK	36. Szabadkígyósi TK
7. Béda-Karapancsai TK	22. Kis-Balaton TK	37. Szatmár-Beregi TK
8. Dévaványai TK	23. Kőszegi TK	38. Szentgyörgyvölgyi TK
9. Fertő-tó TK	24. Közép-Tiszai TK	39. Szigetközi TK
10. Gemenci TK	25. Lázberci TK	40. Tihanyi TK
11. Gerecsei TK	26. Mártélyi TK	41. Tokaj-Bodrogszeg TK
12. Gödöllői-dombvidék TK	27. Mátrai TK	42. Vértesi TK
13. Hajdúsági TK	28. Ócsai TK	43. Zempléni TK
14. Hansági TK	29. Őrségi TK	44. Zselicségi TK
15. Hollókői TK	30. Pilisi TK	

3. ábra. Nemzeti Parkok és Tájvédelmi Körzetek Magyarországon
(RAKONCZAY 1991 nyomán)

Jelmagyarázat a listához

S = Státusz (Kudrna 1986 nyomán)

X = kipusztult; bizonyíthatóan vagy minden valószínűség szerint honos faj volt, de 1940 óta nem jelezték.

E = eltűnt; egészen az 1980-as évekig bizonyíthatóan előfordult, de jelenleg nincs hazai adata.

V = veszélyeztetett; korábban izolált, de több és nagy népességű populációról tudunk, de mára elterjedési területe leszűkült és egyetlen, vagy csak igen kevés kolóniája maradt fenn.

É = érzékeny; helyenként gyakori faj, de kolóniái szigetszerű előfordulásúak és csak egy bizonyos tájegységre jellemzőek.

I = viszonylag érzékeny; széles körben elterjedt faj, helyenként gyakori, de populációi többféle antropogén hatástól szenvedhetnek.

N = nem veszélyeztetett; antropogén (külvárosi, városi) élőhelyekhez jól alkalmazkodott faj, zöldövezetekben, parkokban, utak mentén is előfordul.

F = fluktuáló; hazánkat időről időre kolonizálja, de populációi nem állandóak. Bizonyos években nagyobb számban is feltűnhet, vagy egy-egy populációja évekig tenyészhet, de akár hosszú ideig is hiányozhat a magyarországi nappali lepke faunából.

M = vándor.

- = nem értékelhető; egyetlen példány alapján jelezték Magyarországról vagy most mutatták ki a hazai faunából.

T = Területi védelem.

+ = erős populációi található védett területeken, a faj területi védelme megoldottnak tűnik.

= = csak néhány populációja található védett területen, de a faj területi védelme nem látszik megoldottnak.

- = egyetlen egy populációja sem található védett területen, területi védelme nincs megoldva.

VT = Veszélyeztető tényezők és káros hatások (Kudrna 1986 nyomán, részletesebb ismertetés ott.)

1 = nedves területek lecsapolása, kiszáritása, ártérrendezés.

2 = füves térségek intenzívebb használatba vétele.

3 = erdősítés.

4 = intenzívebbé váló erdészeti tevékenység.

5 = túlgyjűtés.

6 = a fentiekől (1-5) különböző (beépítés, urbanizáció, turizmus, forgalom); csak kivételes esetekben feltüntetve.

A Jegyzet oszlopban álló, kerek zárójelbe tett szám a lista után következő, a fajra vonatkozó jegyzetre utal.

S	T	CSALÁD, génusz és fajnév	VT	Jegyzet	S	T	CSALÁD	VT	Jegyzet
PAPILIONIDAE									
N	+	<i>Iphiclides podalirius</i> (L., 1758)	5.		I	+	<i>Aricia allous</i> (Reichenbach, 1834)	2,3	(14)
N	+	<i>Papilio machaon</i> (L., 1758)	5.		É	+	<i>Aricia issekutzii</i> Balogh (1956)	2,5.	(14)
-		<i>Parnassius apollo</i> (L., 1758)		(01)	V	+	<i>Aricia eumedon</i> (Esp., m 1780)	1,5.	(15)
É	+	<i>Parnassius mnemosyne</i> (L., 1758)	3,4,5.		I	+	<i>Callophrys rubi</i> (L., 1758)	3,6.	(16)
N	+	<i>Zerynthia polyxena</i> (D. & Sch., 1775)	5,6.	(02)	N	+	<i>Celastrina argiolus</i> (L., 1758)		
PIERIDAE									
N	+	<i>Anthocharis cardamines</i> (L., 1758)			I	+	<i>Cupido alcetas</i> (Hffmngg., 1804)	1.	(17)
-		<i>Anthocharis gruneri</i> (H.-Schg., 1851)		(03)	M		<i>Cupido argiades</i> (Pallas, 1771)		
F	+	<i>Aporia crataegi</i> (L., 1758)		(04)	I	+	<i>Cupido decoloratus</i> (Staud., 1886)	3,6.	
I	+	<i>Colias alfacariensis</i> Berger, 1948	2,3.		N	+	<i>Cupido minimus</i> (Fuessly, 1775)		
É	+	<i>Colias chrysotheme</i> (Esp., 1780)	2,3,5,6.	(05)	V	=	<i>Cupido osiris</i> (Meigen, 1829)	3,5.	(18)
M		<i>Colias crocea</i> (Geoff., 1785)			I	+	<i>Fixsenia pruni</i> (L., 1758)	3.	(27)
-	+	<i>Colias erate</i> (Esp., 1804)		(06)	I	+	<i>Glaucoopsyche alexis</i> (Poda, 1761)		
N	+	<i>Colias hyale</i> (L., 1758)			V	+	<i>Jolana iolas</i> (Ochs., 1816)	3,5,6.	(19)
V	=	<i>Colias myrmidone</i> (Esp., 1780)	2,5.	(07)	F		<i>Lampides boeticus</i> (L., 1767)		(33)
-		<i>Colias palaeno</i> (L., 1758)		(08)	I	+	<i>Lycaena alciphron</i> (Rott., 1775)	2,5.	
N	+	<i>Gonepteryx rhamni</i> (L., 1767)			I	+	<i>Lycaena dispar</i> (Haworth, 1803)	1,5,6.	(20)
V	=	<i>Leptidea morsei</i> (Fenton, 1881)	3,4.	(09)	É	+	<i>Lycaena hippothoe</i> (L., 1761)	1.	(21)
N	+	<i>Leptidea sinapis</i> (L., 1758)			N		<i>Lycaena phlaeas</i> (L., 1761)		
-		<i>Pieris balcana</i> Lork., 1970	3.	(10)	F		<i>Lycaena thersamon</i> (Esp., 1784)		(22)
N	+	<i>Pieris brassicae</i> (L., 1758)			I	+	<i>Lycaena tityrus</i> (Poda, 1761)		
É	=	<i>Pieris bryoniae</i> (Hbn., 1806)	4.	(11)	I	+	<i>Lycaena virgaureae</i> (L., 1758)	4.	
N	+	<i>Pieris daplidice</i> (L., 1758)			V	=	<i>Maculineaalcon</i> (D. & Sch., 1775)	1.	(23)
É	+	<i>Pieris ergane</i> (Geyer, 1828)	3.	(12)	É	+	<i>Maculinea arion</i> (L., 1758)	2,3,5,6.	(24)
É	=	<i>Pieris manni</i> (Mayer, 1851)	3,4.	(13)	I	+	<i>Maculinea ligurica</i> (Wagner, 1904)	2,3,5,6.	(24)
N	+	<i>Pieris napi</i> (L., 1758)			I	+	<i>Maculinea nausithous</i> (Bergstr., 1779)	1.	(25)
N	+	<i>Pieris rapae</i> (L., 1758)			I	+	<i>Maculinea xerophila</i> Berger, 1946	3.	(26)
LYCAENIDAE									
N	+	<i>Aricia agestis</i> (D. & Sch., 1775)			I	+	<i>Maculinea teleius</i> (Bergstr., 1779)	1.	(25)
					I	+	<i>Neozephyrus quercus</i> (L., 1758)	4.	(27)
					I	+	<i>Philotes shiffermülleri</i> (Hemm., 1929)	2,3	
					N	+	<i>Plebejus argus</i> (L., 1758)		
					I	+	<i>Plebejus argyrognomon</i> (Bergstr., 1779)		
					V	+	<i>Plebejus idas</i> (L., 1761)	3.	(28)
					V	=	<i>Plebejus sephirus</i> (Friv., 1835)	2,3,5.	(29)
					V	=	<i>Polyommatus admetus</i> (Esp., 1785)	3,5.	(30)

S	T	CSALÁD, génusz és fajnév	VT	Jegyzet	S	T	CSALÁD	VT	Jegyzet
I	+	<i>Polyommatus amandus</i> (Schneider, 1792)	3,5.	(31)	É	+	<i>Apatura metis</i> (Freyer, 1829)	1,4,5.	(43)
I	+	<i>Polyommatus bellargus</i> (Rott., 1775)	2,3.		N	+	<i>Araschnia levana</i> (L., 1758)		
I	+	<i>Polyommatus coridon</i> (Poda, 1761)	2,3.		I	+	<i>Argynnis adippe</i> (L., 1767)	4.	
V	=	<i>Polyommatus damon</i> (D. & Sch., 1775)	2,5.	(32)	I	+	<i>Argynnis aglaja</i> (L., 1758)	4.	
I	+	<i>Polyommatus daphnis</i> (D. & Sch., 1775)	2,3.		I	+	<i>Argynnis niobe</i> (L., 1758)	3,4.	
I	+	<i>Polyommatus dorylas</i> (D. & Sch., 1775)	2,3.		F	+	<i>Argynnis pandora</i> (D. & Sch., 1775)		(44)
N	+	<i>Polyommatus icarus</i> (Rott., 1775)			I	+	<i>Argynnis paphia</i> (L., 1758)		
X		<i>Polyommatus ripartii</i> (Freyer, 1830)		(30)	É	+	<i>Argyronome laodice</i> (Pallas, 1771)	3,4,5.	(45)
I	+	<i>Polyommatus semiargus</i> (Rott., 1775)			N	+	<i>Boloria dia</i> (L., 1767)		
I	+	<i>Polyommatus thersites</i> (Cantener, 1834)	2,3.		I	+	<i>Boloria euphrosyne</i> (L., 1758)	1,2,4.	
I	+	<i>Scolitantides orion</i> (Pallas, 1771)	2,3.		É	+	<i>Boloria selene</i> (D. & Sch., 1775)	1,2,4.	(46)
I	+	<i>Satyrium acaciae</i> (Fabricius, 1787)	3.	(27)	I	+	<i>Brenthis daphne</i> (Bergstr., 1780)	3,4.	
I	+	<i>Satyrium ilicis</i> (Esp., 1779)	3,6.	(27)	I	+	<i>Brenthis hecate</i> (D. & Sch., 1780)	2,3.	
I	+	<i>Satyrium spini</i> (D. & Sch., 1775)	3.	(27)	I	+	<i>Brenthis ino</i> (Rott., 1775)	1,2.	(47)
I	+	<i>Satyrium w-album</i> (Knoch, 1782)	4.	(27)	I	+	<i>Euphydryas aurinia</i> (Rott., 1775)	1,5.	(48)
F		<i>Lampides Syntarucus pirthous</i> (L., 1767)		(33)	É	=	<i>Euphydryas maturna</i> (L., 1758)	4,5,6.	(49)
N	+	<i>Thecla betulae</i> (L., 1758)			N	+	<i>Inachis io</i> (L., 1758)	5.	
RIODINIDAE					N	+	<i>Issoria lathonia</i> (L., 1758)		
É	+	<i>Hamearis lucina</i> (L., 1758)	4.		I	+	<i>Limenitis camilla</i> (L., 1764)	4,5,6.	(50)
LIBYTHEIDAE					É	+	<i>Limenitis populi</i> (L., 1758)	4,5,6.	(51)
É	+	<i>Libythea celtis</i> (Laich., 1782)		(34)	É	=	<i>Limenitis reducta</i> (Staud., 1901)	4,5,6.	(52)
DANAIDAE					I	+	<i>Melitaea athalia</i> (Rott., 1775)	3.	
-		<i>Danaus plexippus</i> (L., 1758)		(35)	I	+	<i>Melitaea aurelia</i> (Nick., 1850)	3.	
SATYRIDAE					I	+	<i>Melitaea britomartis</i> (Assman, 1847)	3,4.	
I	+	<i>Aphantopus hyperantus</i> (L., 1758)	3.		I	+	<i>Melitaea cinxia</i> (L., 1758)	2,3.	
É	+	<i>Arethusana arethusa</i> (D. & Sch., 1775)	2,3.		É	+	<i>Melitaea diamina</i> (Lang, 1789)	1,4.	(53)
É	+	<i>Chazara briseis</i> (L., 1764)	2,3,5.		É	+	<i>Melitaea didyma</i> (Esp., 1779)	2,3.	
I	+	<i>Coenonympha arcania</i> (L., 1761)	3.		N	+	<i>Melitaea fascelis</i> (Esp., 1784)		
N	+	<i>Coenonympha glycerion</i> (Borkh., 1788)			-		<i>Melitaea neglecta</i> Pfau, 1962		(54)
V	+	<i>Coenonympha oedippus</i> (Fabr., 1787)	1,5.	(36)	É	+	<i>Melitaea ogygia</i> Fruhst., 1908	2,3.	(55)
N	+	<i>Coenonympha pamphilus</i> (L., 1758)			N	+	<i>Melitaea phoebe</i> (Goeze, 1779)		
É	+	<i>Erebia aethiops</i> (Esp., 1777)	3,4.	(37)	I	+	<i>Neptis rivularis</i> (Sc., 1763)	3,4,5.	(56)
-		<i>Erebia ligea</i> (L., 1758)		(37)	I	+	<i>Neptis sappho</i> (Pallas, 1771)	3,4,5.	(57)
É	+	<i>Erebia medusa</i> (D. & Sch., 1775)	3,4.	(37)	I	+	<i>Nymphalis antiopa</i> (L., 1758)	4,5,6.	
I	+	<i>Hipparchia fagi</i> (Sc., 1763)	3,4.		E		<i>Nymphalis l-album</i> (Esp., 1780)		(58)
I	+	<i>Hipparchia semele</i> (L., 1758)	3,4.	(38)	I	+	<i>Nymphalis polychloros</i> (L., 1758)	4,5,6.	
É	+	<i>Hipparchia statilinus</i> (Hufn., 1766)	2,3.		F		<i>Nymphalis xanthomelas</i> (Esp., 1781)		(59)
É	+	<i>Hyponephele lupina</i> (Costa, 1836)	2,3.		N	+	<i>Polygonia c-album</i> (L., 1758)		
É	+	<i>Hyponephele lycaon</i> (Kühn, 1774)	2,3.		M		<i>Vanessa atalanta</i> (L., 1758)		
I	+	<i>Kanetisa circe</i> (Fabr., 1775)	2,3,5.		M		<i>Vanessa cardui</i> (L., 1758)		
V	+	<i>Lasiommata achine</i> (L., 1763)	3,4.	(39)	HESPERIIDAE				
I	+	<i>Lasiommata maera</i> (L., 1758)			N	+	<i>Carcharodus alcae</i> (Esp., 1780)		
N	+	<i>Lasiommata megera</i> (L., 1767)			-		<i>Carcharodus boeticus</i> (Rambur, 1840)		(60)
-		<i>Lasiommata petropolitana</i> (Fabr., 1787)		(40)	É	+	<i>Carcharodus flocciferus</i> (Zeller, 1847)	2,3.	(61)
N	+	<i>Maniola jurtina</i> (L., 1758)			É	+	<i>Carcharodus lavatherae</i> (Esp., 1783)	2,3.	(62)
N	+	<i>Melanargia galathea</i> (L., 1758)			I	+	<i>Carterocephalus palaemon</i> (Esp., 1783)	2,3,4.	
X		<i>Melanargia russiae</i> (Esp., 1784)		(41)	N	+	<i>Erynnis tages</i> (L., 1758)		
I	+	<i>Minois dryas</i> (Sc., 1763)	2,3.		I	+	<i>Hesperia comma</i> (L., 1758)	2,3.	
N	+	<i>Pararge aegeria</i> (L., 1758)			É	+	<i>Heteropteus morpheus</i> (Pall., 1771)	1,3,4,5.	
É	+	<i>Pyronia tithonus</i> (L., 1771)	3.	(42)	N	+	<i>Ochlodes venatum</i> (Brem. & Grey, 1783)		
NYMPHALIDAE					I	+	<i>Pyrgus alveus</i> (Hbn., 1803)	2,3,4.	(63)
N	+	<i>Aglais urticae</i> (L., 1758)			É	+	<i>Pyrgus armoricanus</i> (Obth., 1910)	2,3,4.	(63)
I	+	<i>Apatura ilia</i> (D. & Sch., 1775)	1,5.	(43)	I	+	<i>Pyrgus carthami</i> (Hbn., 1813)	2,3.	
I	+	<i>Apatura iris</i> (L., 1758)	4,5,6.	(43)	N	+	<i>Pyrgus malvae</i> (L., 1758)		
					É	+	<i>Pyrgus serratulae</i> (Rmbr., 1839)	1,2,3.	(63)
					E		<i>Pyrgus sidae</i> (Esp., 1782)		(64)
					É	+	<i>Spialia orbifer</i> (Hbn., 1823)	2,3.	(65)
					É	=	<i>Spialia sertorius</i> (Hffmegg., 1804)	1,2,3.	(65)
					I	+	<i>Thymelicus actaeon</i> (Rott., 1775)	3,4.	
					N	+	<i>Thymelicus flavus</i> (Brünnich, 1763)		
					N	+	<i>Thymelicus lineola</i> (Ochs., 1808)		

JEGYZETEK

- 1 *Parnassius apollo* – az utóbbi évtizedekben hazánkban nem figyelték meg. Az irodalomból (Gozmány 1968) ismert kóbor példányokat 1933-ban gyűjtötték Sopronban. A határainkhoz legközelebbi populációk az ausztriai Burgenlandban (Borostyánkő–Bernstein), illetve Dél-Szlovákiában (Rozsnyó–Roznava) találhatók.
- 2 *Zerynthia polyxena* – helyenként gyakori, különösen homokos talajú telepített akácokban és nyárfásokban, erős antropogén hatások alatt álló területeken, ahol a hernyó tápnövénye a megbolygatott laza talajon gyomnövényként lép fel (Duna-völgye). Ennek ellenére az utóbbi évtizedekben számos Budapest-környéki élőhelyéről eltűnt. Ezek okait a fölhagyott szőlőkultúrák újrainvázálásában (Farkasrét, Budaörs), az élőhelyek beépítésében (Farkasrét, Budaörs), továbbá a megnövekedett forgalom okozta, az útszegélyi gyomtársulások összetételét erősen megváltoztató (Csillaghegy, Káposztásmegyér, Németvölgy) légszennyeződésben kereshetjük.
- 3 *Anthocharis gruneri* – a budaörsi dolomitdombokon fogtak egy példányát (Bálint és Janáky 1989). Ezen a területen számos szubmediterrán faj honos. Az adat mindenképpen további megerősítésre szorul.
- 4 *Aporia crataegi* – a Magyar Természettudományi Múzeum adatai és saját megfigyelésem szerint hazánkban erősen fluktuáló faj. Kolóniái a hetvenes években szinte teljesen eltűntek, de egy évtized múlva helyenként újra tömeges megjelenését észleltem (pl. 1985 VI. 19-én és 1991 VI. 24-én Vezőkövesd környékén a fajnak hatalmas gradiációja volt, a városban és környékén többszáz ezer egyedét figyeltem meg.)
- 5 *Colias chrysotheme* – régebben homokos vidékeinken általánosan elterjedt volt (Kovács 1956a), ám jelenleg ezekről a területekről hiányzik. Viszont igen szép populációi tenyésznek a Dunántúl északi részének nagyterjedésű mészköves sziklaplatóin. Ezek közül számos élőhely káros antropogén hatások miatt (illegális személtelakóhelyek, moto-cross tevékenység, fenyőtelepítés) következtében erősen veszélyeztetett. Minthogy a faj hazai populációi európai szempontból jelentősek, fontos lenne kikutatni életmódját.
- 6 *Colias erate* – első hazai példányait már az ötvenes években gyűjtötték (Bálint 1992). A Kárpát-medencét a nyolcvanas évek végén kolonizálta (Herblay et al. 1992, Lorkovic et al. 1992). Jelenleg az ország egész területén elterjedt, helyenként igen gyakori. Kóborló egyedei össze a *Colias croceus*-szal együtt olykor városok belterületein is megjelennek (Budapest, Makó, Szeged, Székesfehérvár, saját mf.).
- 7 *Colias myrmidone* – akárcsak egész Nyugat-Európában (Kudrna und Mayer 1990), a faj populációi hazánkban is eltűnőben vannak. A Természettudományi Múzeum adatai szerint a második világháború előtt még országszerte elterjedt volt. Viszonylag erős populációj jelenleg csak az ország nyugati határsávjában, az Őrségben és a Vendvidéken (Szakonyfalu, Magyarszombatfa) tenyésznek. Határainkhoz igen közel keleten pedig a Fényi erdő romániai oldalán (minden bizonnyal a magyarországi oldalon is megtalálható). Kóbor egyedeit megfigyelték az ország belső részein is (Göd, 1990. V. 26., Bálint; Nagykovácsi, 1988. VIII. 25., Iványi). Eltűnésének okai a mezőgazdasági módszerek megváltozásában keresendők, amelyek károsan befolyásolják a még meglévő populációk jövőbeni sorsát is (Bálint 1992, Varga 1989). Az őrségi populációk a tájvédelmi körzet területén találhatók, de védelmükre nincs kidolgozott módszer, a hazai populációk ökológiáját senki sem vizsgálta.
- 8 *Colias palaeno* – két alkalommal észlelték a Bükk-hegységben (Gyulai 1977), de minden bizonnyal kóborló egyedeiről volt szó, mivel egyrészt se előző, se későbbi magyarországi előfordulásáról nincs adatunk, másrészt az északmagyarországi dagadólápok olyan kicsik, hogy a faj számára semmi esetre se szolgálhatnak megfelelő élőhelyül. Határainkhoz legközelebb Észak-Szlovákiában, az árvai Beszkidekben fordul elő (Kuffan und Kuffan 1991).
- 9 *Leptidea morsei* – helyzete bizonytalan. Több, hajdan gazdag populációja az utóbbi évtizedekben teljesen eltűnt (Budapest környéke, Déli-Bükk, Dunazug hegység). Legújabbban a Cserhátról vannak adatai (Herblay und Lobmayer 1992). A *morsei* csoport taxonómiaja nem tisztázott: a nálunk előforduló *major* Grund, 1905-öt a keleti Palearktikumban honos *morsei* nyugati vikariánsaként is értelmezhetjük, mivel a két taxon elterjedési területe között nem hiány van, akár külön fajok is lehetnének (ld. *Apatura metis-substituta* taxonpár esetét, Varga 1978). Legújabbban Lorkovic (1993) mutatta ki többek között a Dráva mellékéről a *Leptidea reali* (Reiss, 1989) fajt. Hernyójának tápnövénye a *Lathyrus protensis*, a taxon a dráamenti nedves réteken gyakori. Minden bizonnyal hazánkban is előfordul.
- 10 *Pieris balcana* – a Kárpát-medence bánáti területein elterjedt faj (Herkulesfürdő, Mehádia környéke) a Természettudományi Múzeum adatai szerint a Bükk-hegységben is előfordulnak *balcana*-fenotípusú példányok (Bálint 1992). További vizsgálatok szükségesek a faj hazai honosságának megállapításához, de ha bükki adatait sikerül megerősíteni a *P. bryoniae* és *P. balcana* szimpatikus hazai előfordulása mindenképpen állatföldrajzi érdekesség. A két taxon bükki populációinak vizsgálata részben választ adhat arra a kérdésre, hogy a *bryoniae* miért váltja fel a *balcana*-t az Alpokban és a Kárpátok láncolatának jelentős részén.
- 11 *Pieris bryoniae* – hazai populációi azáltal veszélyeztetettek, hogy antropogén hatások következtében (erdőirtások, erdészeti feltáróutak megnyitása, útszélesítés) az elszigetelt kolóniák az útmenti gyomtársulásokkal együtt megjelenő rokon *P. napi*-val hibridizálódnak és genetikai állományuk ennek következtében leromlik (Varga 1967). Ez jól megfigyelhető a Természettudományi Múzeum anyagain is: a Bükk-hegység területéről jóval több a *napi x bryoniae* hibridpopulációból származó egyed, mint a tiszta *bryoniae*. A Bükki Nemzeti Park területén a faj védelme megoldható lenne, ha az erdészet és más kezelő szervek számára rendelkezésre állna egy megfelelő módon kidolgozott program a még genetikailag ép, reprodukív módon elszigetelődött *P. bryoniae* populációk védelmére. A Mátrában előforduló kolóniák (Galyatető, Kékes) a fenti okok miatt szinte teljesen eltűnőben vannak. A zempléni populációk helyzete ismeretlen.
- 12 *Pieris ergane* – hazai lelőhelyei a Dunántúli Középhegység szubmediterrán területein találhatók (Keleti Bakony, Vértes, Gerecse), ahol több populációja is természetvédelmi területen, vagy tájvédelmi körzetben található (pl. Csákvár környéke). Ezek közvetlenül nem veszélyeztetettek (bár a *Colias chrysotheme* esetében fősorolt tényezők helyenként az *ergane*-ra is érvényesek), de minthogy a sziklai fehérlepke hazánk nappali lepkefaunájának egyik érdekes színezőeleme, érdemes lenne vele alaposabban foglalkozni. Az előzetes felmérések szerint (Litér, 1992 július, Bálint, publikálatlan megfigyelések), a faj sztenotóp, feltűnően ragaszkodik a hernyó tápnövényekhez, amely az *Aethinomea saxatile*. Az imágók fő nektárforrása a *Linum tenuifolium*. Viselkedésükben feltűnően különböznek a szimpatikus, és egyben szinkornikus *P. napi* és *P. rapae* rokonfajoktól: a délelőtti órákban kizárólag a sziklagyepeken, szikla kibújások közvetlen közelében mozognak; a későbbi nagy melegben (kb. 12.30 után) mindkét ivar szívesen húzódik bokrok (*Cotinus* vagy *Crataegus*) közé vagy azok árnyékába a fűbe. Délután lényegesen kevesebbet repülnek, míg ugyanott és ugyanakkor előforduló két rokona (*P. rapae* és *P. napi*) viselkedése feltűnően különböző.
- 13 *Pieris manni* – hazánkban eddig csak a Bükk-hegységből és a Tornai Karsztról mutatták ki, de a Zempléni-hegység szlovákiai részéről is ismeretes. Az utóbbi évtizedekben

- állománya erősen megritkult, egyes élőhelyekről el is tűnt (pl. Bükk-hegység: Hór-völgy, saját mf.). Fontos lenne életmódját és ökológiai jellegzetességeit kikutatni, hogy ennek nyomán megfelelő védelmi intézkedések születhessenek a faj érdekében vagy az Aggteleki, vagy a Bükki Nemzeti Park területén.
- 14 *Aricia artaxerxes*: *issekutzi* és *allous* – Kudrna (1986) az *artaxerxes-allous* csoport allopatrikus képviselőit önálló fajokként értelmezi (ld. Bálint 1989). Ennek alapján a hazai faunában két faj van jelen: az alpesi „*allous*” (ÉNy Magyarország) és a *macedonica* alakkörbe tartozó *issekutzi* (ld. Bálint 1991: 22-23). De ha Kudrna logikáját következetesen alkalmazzuk, akkor a kárpát-medencei *issekutzi*-t is bona speciesként kellene értelmeznünk, akárcsak az igen diverz belsőázsiai alakokat (vö. Bálint 1993). A fajjal kapcsolatban felmerült taxonómiai és rendszertani problémák jól szemléltetik a lepkékkel kapcsolatos felfogásbeli különbségeket. Az „*allous*” nyugat-magyarországi előfordulását a közelmúltban fedezték fel (Varga 1989). A populáció az ausztriai határhoz igen közel lévő fertőrákosi dolomitok sziklagyepeiben és a Szigetköz homokján él. Az említett helyen az elmúlt időszakban igen körülményes volt kutatótevékenységet folytatni, így várható, hogy a terület még tartogat meglepetéseket a faunakutatás számára. Mindenképpen fontos lenne a populációk vizsgálata és összehasonlítása az alpesiekkel és a kelet-magyarországi kolóniákkal. Az „*issekutzi*” populációk ökológiáját Varga (1968) kutatta, a megfigyeléseket célszerű lenne tovább folytatni.
- 15 *Aricia eumedon* – csak az Aggteleki Nemzeti Park területéről ismert (Bálint and Janáky 1989: Szögliget, Ménes-völgy), ahol a kolóniák ideális körülmények között tenyésznek, és úgy tűnik, területi védelmük megoldott. Minthogy jelenleg csak ez a néhány ménesvölgyi kolónia ismert, a faj magyarországi helyzete veszélyeztetett. Az *eumedon* dunántúli előfordulása nem kizárt, de régi adatait (Kovács 1958: Sárvár) a legújabb kutatások nem erősítették meg. A dunántúli *Geranium palustre* (lápréti populációk) és *Geranium sanguineum* (homoki populációk, vö. Rose 1988) termőhelyek főlkeresésével a faj nyugat-magyarországi honossága egyszerűen megállapítható.
- 16 *Callophrys rubi* – fő előfordulási helye meleg mikroklímájú bozótosok, irtásrétek szegélye. Így a Kárpát-medence belsejében állandó élőhelyei közé tartoznak azok a meleg karsztbokorerdők, amelyek a Középhegység déli oldalait borítják. Az irtásréteket hamar kolonizálja, de a természetes szukcesszió következtében ezekről a területekről hamar eltűnik. Hazai fenológiája kevéssé ismert, az irodalom a hernyó tápnövényének ismertetésekor (Szabó 1956 és Gozmány 1968) egyértelműen német fordításokat idéz (pl. Vacciniun). Budapest környékén a nőstények rendszerint sárgavirágú *Genista pilosa* bokrok hajtásvégeire petéznek (saját mf.).
- 17 *Cupido alcetas* – higrofil faj, főként a Dél-Dunántúlon és az Ipoly vidékén fordul elő. Életmódja teljesen ismeretlen, ennek kikutatása sürgető feladat. Az *alcetas-decoloratus* csoport taxonómiája és rokonsági viszonyai is még tisztázásra várnak (vö. Bálint 1989).
- 18 *Cupido osiris* – eddig három magyarországi előfordulásáról tudunk (Bálint 1985a), de csak egyetlen egy populációról vannak friss információink. (Vác: Naszály), és ez erősen veszélyeztetett helyzetben van (külszíni mészkőitermelés, a bánya illegális terjeszkedése, légszennyezés). Az első Magyarországon felfedezett élőhelyet (Kovács 1958: Szécsény, Kőkapu) már évtizedek óta nem látogatta lepidopterológus. Bükki adata egyetlen példányon alapul, és az élőhely valószínűleg már el is tűnt (újból művelésbe vett szőlő). A faj területi védelme nem megoldott, halaszthatatlan az ismert élőhelyek újbóli felmérése, párhuzamosan újabb kolóniák keresésével.
- 19 *Jolana iolas* – még gazdag populációi ismertek a Dunántúlon, elsősorban a Balaton-felvidéken és a Mecsek-, illetve a Villányi-hegységben. Az ország többi részén állományai jelentősen megfogyatkoztak, vagy a faj ki is pusztult (Budapest környéke, déli Bükk, Dunakanyar, Szentendre környéke). Ennek oka a főlhagított szőlők és gyümölcsösök újraművelésében, vagy élőhelyeinek beépítésében, illetve a mértéktelen gyűjtésben keresendő. Érdekes módon számos olyan ismert *iolas*-biotóp van, ahol régebben a lepke nagy számban tenyészett és a hely látszólag nem változott, de mégis eltűnt, mivel évtizedek óta nem sikerült régi élőhelyén észlelni. Ilyen esetben a faj eltűnésében a fő szerepet mikroklimatikus tényezők játszhatták (pl. Csiki-hegység: feketefenyő telepítések következtében bekövetkezett szukcesszió). Életmódja Uhryk (1948) és Szabó (1956) nyomán ismert, de a populációk ökológiáját még senki sem vizsgálta.
- 20 *Lycaena dispar* – még erős populációi tenyésznek országSZerte, de számos korábban virágzó kolónia ma már nem létezik. Ezek főként az urbanizáció áldozatai lettek (pl. Budapest: Farkasrét és Kamaraerdő, saját mf.). Annak ellenére, hogy hazánkban nem veszélyeztetett, gazdag magyarországi populációi európai viszonylatban értékesek. Erdemes lenne összehasonlító vizsgálatokat végezni a nemzedékek ökológiájával kapcsolatban, mivel saját megfigyelésem szerint a nyári generáció hímjei erősen hajlamosak a kóborlásra.
- 21 *Lycaena hippothoe* – a számára megfelelő területeken helyenként közönséges (pl. Őrség: Hegyhátszentjakab, Szaknyér, Bakony: Bakonybél saját mf.). Szép kolóniái tenyésznek ÉK Magyarországon is: Mátraszentistván (leg. Szabóky, MTM Allattára), Bükk (Gyulai 1977), Jászvafő–Szelcepuszta (Bálint, saját mf.). A fajt kárpátmedencei élőhelyén még nem kutatták, viszont taxonómiájával több hazai szerző is foglalkozott (Szabó 1956, Fazekas und Balázs 1979). A dunántúli és az északkeleti populációk ökológiájukban különböznek (két-, ill. egy-nemzedékesek), de taxonómiai szinten véleményem szerint elkülönítésük nem indokolt (Bálint 1989).
- 22 *Lycaena thersamon* – a hatvanas években még országSZerte gyakori volt, majd a hetvenes évek végére szinte teljesen eltűnt. Csupán a Villányi-hegységben maradtak állandó kolóniái. Legújabban megint sok helyütt felbukant, ősi nemzedéke száraz helyeken pedig kifejezetten gyakori (Kunpeszér 1990. X. és Szeged–Asotthalom 1992. IX., saját mf.), ilyenkor egyes példányai még nagyobb települések, városok belterületén is megjelennek. Erősen fluktuáló faj, természetvédelmi szempontból nehezen értékelhető (vö. *Argynnis pandora*).
- 23 *Maculinea alcon* – fokozottan veszélyeztetett, lápréti faj. Populációi szinte teljesen eltűntek. Az ország nyugati felének néhány Tájvédelmi Körzetében még ismeretes néhány kolónia (Őrség: Szentgotthárd, Balaton-felvidék: Káli-medence), legújabban pedig Tolna megyében találtak rá (Farkas 1992: Némethék). A maradványpopulációk védelme különös figyelmet kíván. A hazai populációk biológiájáról, a hernyók tápnövényének ismeretén kívül, semmi információ nem áll rendelkezésünkre.
- 24 *Maculinea arion* és *M. ligurica* – a *M. arion* május közepétől július végéig repül, amikor a hernyó tápnövénye (*Thymus* spp.) virágzik, így reproductív módon izolálódott a *M. ligurica*-tól. Ez utóbbi június végétől augusztus közepéig repül az *Origanum vulgare* L. virágzásának idejében, amelyre nősténye petéit rakja. A két taxon külön bélyegek alapján könnyen elkülöníthető (Szabó 1956, Bálint 1989, Dietzel 1990). A csoport taxonómiája még tisztázásra vár: a nyugatmediterrán *ligurica* alak különbözik a Pannóniában tenyésző taxontól és a hazai populációk számára talán rendelkezésre áll egy már érvényes név. A *M. ligurica* helyzete minden szempontból bizonytalan, így az *arion-ligurica* taxonpár vizsgálata mindenképpen kívánatos lenne, így én csak provizórikusan szerepeltetem őket önálló faji szinten. Az *arion* országSZerte ritka, nagyobb számban sehol sem lép fel, hosszabb sorozatokat csak Budapesten gyűjtöttek (Budafok, Promontor, Kelenföld), de ez minden bizonnyal annak tudható be, hogy a főváros környéke a legintenzívebben „kigyűjtött” terület. Megemlítendő viszont, hogy a régi

- klasszikus Budapest-környéki gyűjtőhelyek legnagyobb része ma már nem létezik a város terjeszkedése miatt. A *ligurica* főként a Mecsek, a Dunántúli- és az Északi-Középhegység szubmediterrán jellegű bokorerdeiben él, igen lokális, de a populációi egyedszáma rendkívül magas. Mindkét taxon természetvédelmi besorolása bizonytalan, Angliában a *M. arion* az egyik legtöbbet kutatott faj (Thomas 1989), hazánkban az említett taxonpár eddig igen kevés figyelmet kapott, bár egyes populációk eltűnését már jelezte a legújabb irodalom (Dietzel 1990).
- 25 *Maculinea nausithous* és *M. teleius* – higrofil fajok, főként vérfüves lápréteinken élnek, de az utóbbi szélesebb ökológiai tűréshatárt mutat, szárazabb, időszakosan kiszáradó helyeken is előfordulhat. Így a *teleius* országszerte elterjedt, míg a *nausithous*-t eddig csak a Dunántúl nyugati és déli területeiről mutatták ki. Hazánkban több természetvédelmi területen vagy tájvédelmi körzetben is előfordulnak, de a magyarországi populációkat még senki sem vizsgálta. Erdemes lenne a két faj összehasonlító vizsgálatával foglalkozni, és a hazai megfigyeléseket összevetni a nyugateurópai populációkon végzett eredményekkel (pl. Thomas 1984).
- 26 *Maculinea xerophila* – átmenetileg mint önálló fajt említtem, de véleményem szerint csupán a higrofil *alcon* ökológiai formája. Az irodalom (pl. Kudrna 1986, Geiger 1987, Dietzel 1989, stb.) ezt az alakot helytelenül azonosítja az alpesi *M. rebeli*-vel és emeli önálló faj rangjára Berger tévedése nyomán (ld. Bálint 1989). Az igazi *M. rebeli* kifejezetten magashegyi faj, míg a xerofil vagy mezofil körülmények között tenyésző *xerophila* a Palearktikum nyugati felében (az Altáj hegységétől az Atlanti óceánig) széles körben elterjedt és szimpartikusan fordul elő a higrofil *alcon*-nal (Bálint 1989 és 1991). A *xerophila* Magyarországon a *Gentiana crutiata*-val együtt széles körben elterjedt, jellemző élőhelyei a hűvösebb mikroklímájú sziklagyeppek, töbörretek és erdőirtások. Megfigyeléseim szerint könnyen kolonizál újabb élőhelyeket: A Dunazúg-hegységbeli Kétbükkfanyereg alatti bükköst kb. tizenöt éve vágták ki, majd ezt követően telepítették be lucfenyővel. A *Gentiana crutiata* megjelenésével az irtásrét igen magas egyedszámú *M. xerophila* populációnak ad éleletteret (saját mf.). A pannóniai populációk biológiája nem ismert.
- 27 A farkosboglárkák (*Satyrion*, *Fixsenia*, *Neozephyrus* és *Thecla* fajok) helyzete tisztázatlan, az itt közölt adatok csak feltételezettek. Velük kapcsolatban csupán szórványos megfigyeléseim vannak: A *S. ilicis* régebben a főváros környéki mészköves területek karsztbokorerdeiben igen gyakori volt. Újabbban több ismert régi élőhelyéről eltűnt, pedig azok látszólag érintetlenek maradtak. A *S. acaciae* sziklagyeppekben, homokpusztaréteken, ahol nagyobb *Thymus* állományok virítanak, igen gyakori. A *S. spini*, a *F. pruni* és *S. w-album* párásabb mikroklímájú erdők szegélyeiben, bozótosokban helyenként gyakori lehet, bár állományaik Budapest környékén, ahol a régi adatok szerint szép számban előfordult mindkét faj, az utóbbi években erősen megfogyatkoztak. A *N. quercus* még általánosan elterjedt, és ott, ahol nagyobb kiterjedésű meleg bozóttölgyesek vannak, megfigyelése könnyű; egyébként a lombkoronaszintben tartózkodik, csak délelőtt látható a melegebb talajfőlötti rétegekben. Ez utóbbi faj a palearktikum keleti felében igen nagy fajszámot elérő *Neozephyrus* génusznak egyetlen nyugati képviselője. A taxon sem biológiájában, sem alakutani jellegzetességeiben nem különbözik annyira keleti rokonaitól, hogy külön génuszba kellene sorolni (ld. Fiedler 1991). A *T. betulara* kóborlásra hajlamos, első generációja igen ritka, ám ősszel helyenként nagy számban is felléphet. Egészen az őszi fagyokig repül, ilyenkor példányai akár szélnek erősen kitért hegygerinceken (pl. Börzsöny; Nagymánna), vagy a városi parkokban is előfordulhatnak. A Palearktikum nyugati felében előforduló farkosboglárka fajok biológiája kevésbé ismert, míg a Távol-
- Keleten, illetve Észak-Amerikában, ahol számos képviselőjük található, ökológiájuk meglehetősen jól kikütdött.
- 28 *Plebejus idas* – hazai populációi alig ismertek, a Természettudományi Múzeum gyűjteményében is igen kevés hazai példány található. Az irodalom szerint országszerte elterjedt (Gozmány 1968), de véleményem szerint a faunisztikai adatok legnagyobb része téves határozáson alapul. A Zempléni-hegységben (Rostalló: Nagy-Gereben, 400 m, déli és délkeleti lejtők) olyan xerophil szilikát sziklagyeppekben fordul elő, amelyeket részben *Quercus cerris* L. és *Quercus petraea* (Matt.) Lieb. bozótos borít. A talaj savanyú, és a faj elterjedése is azt mutatja, hogy savanyú talajú biotópokhoz ragaszkodik. Ez egyben meg is magyarázná hazai ritkaságát. A pannóniai *idas* biológiájáról az imágók repülési idején kívül semmit sem tudunk.
- 29 *Plebejus sephirus* és *P. argus* – az utóbbi időkben számos taxonómiai és ökológiai munkában foglalkoztam *P. sephirus*-szal (magyarul: Bálint 1991a, 1992a, Fiedler és Bálint 1993a, angolul: Bálint and Kertész 1989 és 1990, Bálint and Fiedler 1992). Jelenleg két populációja található természetvédelmi területen (Fót: Somlyóhegy, Tokaj: Kopaszhegy oldal). Főten a faj védelme nem megoldott, számos negatív hatás éri az élőhelyet (illegális személtlerakás, moto-crossover, fenyőtelepítés, katonai tevékenység). A tokaji populációt most mérik fel (KLTE Debrecen, dr. Varga Zoltán), míg egy főtökzei populáción a MTM végez populációdinamikai vizsgálatokat (dr. Ács Eszter). A fajjal kapcsolatos taxonómiai ismereteket, illetve ökológiáját és védelmi vonatkozásait a fent idézett dolgozatok részletesen tárgyalják. A nálunk még gyakori, de a nyugati államokban már veszélyeztetett *P. argus* (Ravenscroft 1990) hazai populációinak életmódjáról szinte semmit sem tudunk. A hazai irodalom polifág fajnak tünteti fel, pedig megfigyeléseim szerint kolóniai monofágok, vagy sztenolifágok. Ez megmagyarázza a faj rendkívüli földrajzi variabilitását és a hernyók majdnem obligát-jellegű mirmekofiliáját (ld. Fiedler és Bálint 1993a). A *P. argus* hazai populációinak kutatása mindenképpen igen érdekes eredményeket ígér.
- 30 *Polyommatus admetus* és *P. ripartii* – a *P. admetus* elszórt populációi országszerte megtalálhatók, de pl. Budapest környékéről, ahol pedig régebbi adatok szerint igen gazdag kolóniai éltek (MTM Allattára: Fenyőgyöngye, Farkas-völgy, Hármashatárhegy) teljesen eltűnt. Az utóbbi évtizedben elszórt adatai mellett (Buschmann 1985, Gyulai 1977) csak két erős populációjáról tudunk (Vác: Naszály, Torna: Zádorfalva). Mindkét helyet káros antropogén hatások érik, annak ellenére, hogy a naszályi élőhely természetvédelmi területen van, a hazai *admetus* ökológiája nincs kikutatva, amely különösen fontos lenne ahhoz, hogy védelmére megfelelő programot lehessen kidolgozni. A MTM gyűjteményében egy budapesti *P. ripartii* példány található, amelyet korábban téves adatként kezeltem (Bálint 1989), de a kárpátmedencei lepkefauna történetének ismeretében, előfordulása egyáltalában nem lehetett valószínűtlen: Macedóniában együtt fordul elő a már hazánkból kipusztult illetve eltűntnek tekinthető *M. russiae* és *P. sidae* fajokkal, így lehetséges, hogy velük együtt tenyészett Budapest környékén. Újabb adat híján kipusztultnak tekintjük.
- 31 *Polyommatus amandus* – hazánkban mészköves területeken mindenütt előfordul. A populációk szétszórtak, egyedszámuk alacsony. A fajt az utóbbi években több, „új lelőhelyen” is megfigyelték (vö. Gozmány 1968). Valószínű, hogy terjedőben van (vö. Kudrna 1986). Biológiáját hazánkban még senki sem kutatta, így pl. a hernyók tápnövényéről sincs biztos tudásunk. Fazekas (1987) a fajra vonatkozó régi faunisztikai adatokat összegyűjtve mutatott rá rövid cikkében az *amandus*-szal kapcsolatos szisztematikai problémákra, amelyek egyébként az egész *Polyommatus*-csoportra jellemzőek. Erdemes lenne valamelyik hazai populációt élőhelyén vizsgálni.

- 32 *Polyommatus damon* – Kovács (1953) két magyarországi előfordulását említi. Az esztergomit több évtizede nem erősítették meg; viszont Budapesten a Normafa környékén még három igen szép kolóniája található. Élőhelye a főváros egyik legnépszerűbb hétvégi pihenőhelyén található, ennek következtében a populációt rengeteg káros behatás éri (taposás, nyári kaszálás, téli sportok: a tápnövény „kiszélese”), így a kolóniák fennmaradása igen kétséges. Az MTM Állattárának adatai szerint a faj még előfordult Törökbalinton, továbbá a Farkas-völgyben és a Hármashatár-hegyen, de ezeken a helyeken a hetvenes- majd nyolcvanas években többször is hiába kerestem. A faj ökológiájának vizsgálata és ezzel párhuzamosan védelmének kidolgozása folyamatban van.
- 33 *Leptotes pirithous* – kóbor példányai az ország egész területéről ismertek (Diósgyőr, Budapest, Szentgottárd). Egyetlen, viszonylag hosszan egzisztáló, állandó jellegű populációja volt a Dunántúlon (Kovács 1953: Kisbaldon, Diás-sziget). Az élőhelyet évtizedekig nem látogatta lepidopterológus. Valószínűleg a faj eltűnésével kell számolni, mivel a közelben végzett jelölés-visszafogásos vizsgálatok során nem került elő (Vojnits A. szem. közl.) A *pirithous* helyzete hasonló a *L. boeticus* vándorfajához (Uherkovich 1979): mindkettő csak időszakosan képes a Kárpát-medencében megtelepedni, amely az említett fajok fluktuációs zónájába esik.
- 34 *Libythea celtis* – hazánkat és a Kárpát-medencét a negyvenes évek végén kolonizálta (Gaál 1948). Jelenleg szinte az egész országban megtalálható, de állandó populációi csak az Alföldön és annak szegélyén tenyésznek (pl. Gödöllői dombvidék). Ezek közül néhány védett területen is előfordul (pl. Vácrátót, Fót: Somlyóhegy). Biológiáját még senki sem kutatta.
- 35 *Danaus plexippus* – néhány éve gyűjtötték egy példányát (Bálint 1992). Ismert vándorfaj, amely Észak-Amerikában honos, de rendszeresen elvetődik Európa atlanti partvidékeire is.
- 36 *Coenonympha oedippus* – jelenleg csak egyetlen hazai populációjáról tudunk (Pest megye: Ócsa-Dabas). Budapest környéki élőhelyeit lecsapolták és beépítették (Rómaifürdő), hansági populációit (Hanság) pedig újabbban senki sem kereste, bár a faj ott talán még előfordul. A pestmegyei populáció természetvédelmi területen található, de az *oedippus* védelme nincs megoldva. Alapos vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy a faj védelmének módszereit kidolgozzák és belefoglalják a terület kezelési feladataiba.
- 37 *Erebia aethiops*, *E. medusa* és *E. ligea* – a legelső két faj hazánkban a számára megfelelő helyeken gyakori, de szinte kizárólag az ország nyugati és északkeleti felében fordulnak elő. Kivételesen a *medusa* vértesi populációja, amely a tájvédelmi körzet területén található, továbbá az *aethiops* egy régi adata a Dunazug-hegységből (Tahi, leg. Andreánszky, a MTM gyűjteményében). Mindkét faj terjeszkedő tendenciát mutat, különösen a *medusa* jelent meg az utóbbi években számos „új helyen”. Az *Erebia ligea* zempléni előfordulását (Zemplén: Kőkapu; Kovács 1966) intenzív kutatásaink nem erősítették meg, viszont Nyírő Miklós szerint a Kőszegi-hegységben (Irott-kő) gyakori (Németh L. közlése). Érdemes lenne az *E. medusa* vértesi populációjának ökológiáját kikutatni, választ keresve arra a kérdésre, miért tudott ott a faj elszigeteltségében is fennmaradni.
- 38 *Hipparchia semele* – elsősorban erdős-sztyepp jellegű helyeken fordul elő, de a Villányi-hegységben van egy populációja (Nagyharsány: Szársomlyó), amely egészen érdekes ökológiai körülmények között él. Ez az élőhely déli kitétségű sziklafüves lejtő, amely nyílt sztyeppe jellegű és flórájában erős illír hatás mutatkozik. A terület jól ismert a lepidopterológusok körében, mivel számos mediterrán faj szinte kizárólag csak itt fordul elő hazánkban nagyobb számban (*Callipistria latreillei* (DUPONCHEL, 1827), *Cucullia formosa* (ROGENHOEFER, 1860), *Dysgonia algira* (LINNAEUS, 1767), *Panchrysia deaura* (ESPER, 1787), *Polymixis rufocincta isolata* RONKAY and UHERKOVICH, 1985). Érdemes lenne a kétféle *semele*-alak ökológiáját összehasonlítani.
- 39 *Lasiommata achine* – a régebbi adatok szerint minden erdős területen előforduló faj mára teljesen kipusztult hazánk központi részéről. Gazdag populációi tenyésznek viszont a Dunántúlon (Sopron környéke, Drávasík) és a Tornai Karszton. Közülük számos természetvédelmi területen vagy tájvédelmi körzetben található, a faj fennmaradása megoldottnak látszik abban az esetben, ha élőhelyei a páras, ligetes erdők érintetlenek maradnak vagy az erdészeti kezelés nyomán ökoszisztémájuk nem szenved drasztikus változásokat. Hazai populációinak életmódja ismeretlen.
- 40 *Lasiommata petropolitana* – egyetlen újabb hazai adatról van tudomásunk (Bálint 1980), régebbi adatait (Abafi et al., 1986: Budapest, Kovács 1953: Isaszeg) nem erősítették meg a kutatások, talán tévesen cédulázott példányokon alapultak. Hazánkban nincs állandó kolóniája, de határainkhoz igen közel, a szadeli völgyben és Rozsnyó környékén (Dél-Szlovákia) már tenyészik.
- 41 *Melanargia russiae* – kipusztult. Budapest környéki élőhelyeit (Frivaldszky 1865) a terjeszkedő város a századforduló táján teljesen fölszámolta. Kiskunsági (Frohawck and Rotschild 1912, 1912a) populációinak eltűnését pedig Gozmány (1968) és Varga (1989) szerint minden valószínűség szerint az erdészeti munkálatok után megváltozott ökológiai viszonyok és a túlgyűjtés okozták.
- 42 *Pyronia tithonus* – az ország központi területeiről eltűnt (Kovács 1953: Budapest, Csepel, Gödöllő), a keleti részekről pedig sohasem jelezték. A hatvanas években csak néhány elszigetelt dunántúli populációját ismertük. Újabbban a faj terjeszkedő tendenciát mutat, a nyugati országrészben számos helyen megjelent és a számára megfelelő, főként savanyú talajú, de száraz élőhelyeken szép populációval találkozhatunk (pl. Baranya: Abaliget, Hetvehely, Orfű; Balaton-felvidék: Palföld).
- 43 *Apatura iris*, *A. ilia* és *A. metis* – az *A. iris* domb- és hegyvidéki meleg, páras mikroklímájú erdeinkben még általánosan elterjedt és helyenként igen gazdag populációi tenyésznek, de kóbor példányai mindenütt felbukkanhatnak. Ennek ellenére sok helyről eltűnt a faj számára fokozódó, káros civilizációs hatások miatt (túlzott hétvégi turizmus, növekvő gépkocsiforgalom, erdő- és területrendezés, mikroklímaváltozás pl. Budapest környéke). Az *A. metis* gradációs éveiben az ország déli részének folyóvölgyeiben rendkívül magas egyedszámot érhet el. Ezeken a területeken együtt repül az *A. ilia*-val. Ez utóbbi egyébként álló- és folyóvizeink mentén országszerte elterjedt. Mindhárom *Apatura* fajnak szép populációi tenyésznek védett területeinken. Magyarországi állományuk Európában az egyik leggazdagabb, védelmükre és megőrzésükre fokozottan ügyelnünk kellene. Az *A. metis* taxonómiájával és biogeográfiájával Varga (1978), ökológiájával Lorkovic (1983) és Lorkovic and Siladjev (1982) foglalkozott.
- 44 *Argynnis pandora* – egészen a hatvanas évekig országszerte gyakori volt, de a hetvenes-nyolcvanas években teljesen eltűnt. A nyolcvanas évek legvégén jelent meg újra, először a Kiskunságban lépett fel nagyobb számban. Erősen fluktuáló faj, természetvédelmi szempontból nehezen értékelhető, bár mint feltűnő és szép lepkefaj, mindenképpen érdemes a védelemre.
- 45 *Argyronome laodice* – hazai populációi (Mátra, Bükk, Tornai Karszt, Zemplén) a faj legnyugatibb állandó előfordulási pontjai. Legközelebb Kárpátalján (Bereg és Ung megyék), illetve Máramarosban és a partiumbéli Szilágyságban fordul elő. Hazai lelőhelyei közül csak a zemplénieket vehetjük állandónak, mert a többi populáció igen hullámzó egyedszámú, és olykor a faj évekre el is tűnik a területről. A Zempléni-hegység keletre nyíló patak völgyeiben viszont igen gazdag kolóniái élnek. A faj ökológiáját senki sem kutatta.

- 46 *Boloria euphrosyne* és *B. selene* – a régi adatok szerint gyakori fajok, de kolóniáik mára rendkívüli módon megfogyatkoztak. Különösen a *B. selene* eltűnése drasztikus. Mindkét faj vizsgálata szükséges saját élőhelyükön, ahol közösen előfordulnak, összehasonlítva populációik dinamikáját. Még mind a *B. euphrosyne*, mind a *B. selene* szép számmal fordul elő védett területeinken, de védelmük intézkedéseket kívánna, amelyekhez ugyan-csak kívánatos az alapos terepmunka.
- 47 *Brenthis ino* – Tallós (1959) az ötvenes években még a „legritkább” hazai nappali lepkének tartja, de újabban sok helyről előkerült, különösen a Dunántúlról. A faj terjeszkedésben van (Kudrna 1986), és ezt hazai adatai is jól bizonyítják (már Budapest környékén is gyűjtötték: Pomáz, Majdán fennsík, 1984. VI. 9., leg. Iványi L., a MTM gyűjteményében, továbbá Gyulai 1992), akárcsak a kabhegyi populáció megjelenése, amelyet Dietszel (1989a) *Brenthis ino simulatrix* néven írt le.
- 48 *Euphydryas aurinia* – Kovács (1953, 1956 és 1958) még egyetlen hazai előfordulásáról sem tud. Később Gozmány (1968) négy nyugatdunántúli (Tapolcai-medence) előfordulási pontját sorolja föl. Azóta számos további dunántúli helyről került elő, főként az Őrségben gyakori (saját mf. és Uherkovich adatai). A faj együtt fordul elő a fent említett *B. ino*-val és talán ugyanúgy terjedésben van.
- 49 *Euphydryas maturna* – országszerte megtalálható (Varga und Sántha 1973). Xerotherm élőhelyeket benépesített kolóniái eltűntek; csak folyóvölgyekben (Duna, Ipoly, Sajó, Bodrog, Tisza és Dráva) lévő keményfaligetekben (*Querceto-Ulmetum*) tenyésző populációi maradtak fenn, ahol viszont a faj igen magas egyedszámot is elérhet. Ökológiáját Varga (publikálatlan kézirat) kutatta ki. Élőhelyeinek egy részén a talajvíz szennyezettsége miatt az erdők aljnövényzete elszegényedik (ahol főként *Urtica* és *Sambucus* dominál), és ezáltal a hernyók lágy-szárú tápnövényei eltűnnek, s vele együtt a faj is. Védelme még néhány egészséges ökoszisztémájú területen (pl. Beregi TK) megoldottnak látszik, de számolni kell azzal, hogy legtöbb maradványpopulációja a következő évtizedekben eltűnik.
- 50 *Limnitis camilla* – az ország belső területeiről (Budapest környéke, Pilis) teljesen eltűnt, ez valószínűleg a megnövekedett turizmusra és erdőgazdálkodási okokra vezethető vissza (parkerdők létesítése, erdőtisztítás, tarvágás). Gazdag populációi ismeretesek a Bükki NP és az Aggteleki NP területén, ahol védelme megoldottnak látszik.
- 51 *Limnitis populi* – csak olyan helyeken fordul elő, ahol még hagyományos módon gazdálkodnak. Élőhelyeit, a meleg, ligetes, párás lombhullató erdőket a modern módszereket alkalmazó erdészet sokhelyütt felszámolta. Így mára eltűnt nemcsak a főváros környékéről, hanem jelentősen megritkult a Mátrában, a Bükkben és Sopron környékén is. Erős populációi tenyésznek az Őrségi TK és az Aggteleki NP területén, ezek védelme igen fontos természetvédelmi feladat.
- 52 *Limnitis reducta* – Baranya megyéből több előfordulását ismerjük (ld. Uherkovich munkáit). Legújabbán Csopakon fogták (Németh L. közlése). Egyéb régi adatait nem sikerült megerősíteni (Kovács 1953; Kaposvár; Abafi et al., 1986; Eger és Győr). A populációk kevésbé ismertek, akárcsak a faj életmódja. Területi védelme sem megoldott.
- 53 *Melitaea diamina* – akárcsak a *B. selene* és *B. euphrosyne*, ez a faj is eltűnően van. Élőhelyeit a dombvidéki vagy hegyi üde kaszálók nagy részét beszántották vagy beerdősítették. Helyzetének pontos meghatározása sürgős és alapos terepmunkát igényel, különös tekintettel a védett területeken lévő kolóniákra.
- 54 *Melitaea neglecta* – a Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteményének *M. athalia* anyagában nagy dunántúli (Hetes, Pati erdő) sorozat található. Higrofil faj, egyes szerzők szerint az *athalia* ökológiai formája (ld. *alcan-xerophila* probléma), a hazai populációk taxonó-miai és ökológiai vizsgálata mindenképpen továbblépés lenne a jelenség ismeretében.
- 55 *Melitaea ogygia* – a *M. phoebe* testvérfaja, amely Kiszánián és a Balkánon át egészen Pannóniáig terjedt el, míg a *M. phoebe* a palearktikum nyugati felében mindennütt megtalálható. Varga (1967) a hazai populációkat *kovacsi* néven írta le, és a leírásán túl a taxon ökológiáját is ismertette. Ezek szerint a *M. phoebe* majdnem mindennütt előfordul hazánkban, akár útszegélyek gyomtársulása is megfelelő élőhelyéül szolgálhat. Am a *M. kovacsi* biotópjai szubmediterrán jellegű karsztbokorerdők (*Cotino-Quercetum pubescentis*, *Ceraso-Quercetum pubescentis*) tisztásain vannak, populációi egymástól izoláltan fordulnak elő, számos közülük természetvédelmi területeken (Aggtelek NP, Bükk NP, Budai TK, Vértes TK). A *kovacsi* nőténye kizárólag az endemikus *Cirsium pannonicum*-ra petézik (Varga Zoltán megfigyelése). A faj veszélyeztetett: a sérült ökoszisztémába behatól *M. phoebe*-vel kereszteződik és a kolónia génállománya leromlik (ld. *napi-bryoniae*). A *kovacsi* hazánk egyik igen értékes színezőeleme, védelmére ki kell dolgozni a megfelelő módszereket, ökológiájának kikutatása sürgető feladat.
- 56 *Neptis rivularis* – az ország meleg tölgységeiben, szurdokerdeiben mindennütt előfordul, populációi többnyire erősek. Néhány kolóniája Budapest zöldövezetében tenyészik, a Budai-hegyek már kifejezetten beépült részén (Budapest: Hűvösvölgy, Mártonhegy, Németvölgy), ahol a *Spiraea schinabecki* sövényekhez erősen ragaszkodik. Itt számos esetben megfigyeltem a nőtények peterakását. Ezeknek a kolóniáknak alapos vizsgálata rendkívül érdekes eredményeket hozhat.
- 57 *Neptis sappho* – a Dunántúl és az ország északi részének ligetes, párás erdeiben gyakori. Kolóniái erősek, de a faj érzékenyebben reagál a környezeti változásokra, mint előbb említett rokona. Így például Budapesten, ahol a század elején még előfordult, ma már nem él. A két hazai *Neptis* faj hazai ökológiáját nem ismerjük.
- 58 *Nymphalis l-album* – több pontról is előkerült (Kovács 1953 és 1956), de már több, mint egy évtizede nem fogták. Az adatok nagy része kóborló példányokon alapul, viszont két helyen állandó populációja volt (Bükk: Hór-völgy, Kaposvár: Nádasdi-erdő), de a faj ezekről a helyekről is eltűnt. Az *l-album* tőlünk nyugatabbra nem tenyészik, így a Kárpát-medence elterjedési területének fluktuációs zónájának legnyugatibb szegélye.
- 59 *Nymphalis xanthomelas* – régen patakparti fűzesek mentén gyakori volt, rendszeresen nevelték. Mára jelentősen megritkult, csak szórványos adatai ismertek (Ábrahám 1992) és jelenleg talán nem is tenyészik hazánkban. Akárcsak fent említett rokona, a *N. xanthomelas* is fluktuáló fajunk.
- 60 *Carcharodus boeticus* – eddig csak két hazai példány ismert (det. De Jong; Fazekas 1980)
- 61 *Carcharodus flocciferus* – Gozmány (1968) még ritka fajnak tartja, de tapasztalataim szerint a számára megfelelő magasfüves xerotherm élőhelyeken (pl. Pomáz: Kőhegy; Vác: Naszály; Budapest: Farkas-völgy, Farkastorok, stb.) országszerte megtalálható. Sehol sem lép fel nagyobb egyedszámban, általában csak néhány példány kerül a lepidopterológus szeme elé. Legújabb biotópjai fogyatkoznak: a második világháború után bekövetkezett kitelepítések nyomán számos, korábban német vagy szlovák parasztlak által gondozott gyümölcsös, szőlő vált a természetes szukcesszió következtében mediterrán-jellegű fajok élőhelyévé (ld. területi példaként a fenti felsorolást); ezek a nyolcvanas évek elejétől kezdve egyre intenzívebben kerülnek újra művelés alá.
- 62 *Carcharodus lavatherae* – mézskövön vagy dolomiton élő populációi eltűntek (Vác: Naszály; Budapest: Tétényi-fennsík). A néhány homokról ismert fővároskörnyéki lelőhelyét az utóbbi évtizedekben építették be (Cinkota, Csepel). Varga (1989) a faj területi védelmét a Kiskunsági Nemzeti Parkban megoldottnak látja.

- 63 *Pyrgus alveus*, *P. armoricanus* és *P. serratulae* – A három faj elkülönítése sokszor problémákba ütközik, de meghatározásukban a Gozmány (1968) által szemléletesen leírt morfológiai bélyegeken túl a fajok biológiájának ismerete is sokat segíthet. A *P. alveus* mezofil, dűsfűvű élőhelyek busalepkéje. Dombvidéken két-, hegyvidéken egy nemzedékes. A *P. armoricanus* korábban jelenik meg az *alveus* első nemzedékénél, és olykor három nemzedéke is kifejlődik, egészen késő őszig találkozhatunk példányaival. A *P. armoricanus* kifejezetten szárazságtűrő faj, homokpusztákon és dolomitgyepekben fordul elő. A *P. serratulae* két előbb említett rokonánál jóval ritkább, és egyben a leginkább nedvességhez kötődő. Csupán a Bükkben gyűjtötték nagyobb példányszámban. Renner (1991) monográfiája azt sugallja, hogy a mi *alveus*-unk (részben?) egy másik taxont, nevezetesen az általa faji rangra emelt *Pyrgus trebevicensis* (Warren, 1926)-t képviseli. Renner a numerikus taxonómia módszereit alkalmazta, de magyarországi anyagokon nem végzett vizsgálatokat.
- 64 *Pyrgus sidae* – két „Budapest” lelőhelycédulával ellátott példányt őriz a londoni Natural History Museum lepke-

5. KITEKINTÉS

A lepkék fontosságát hangsúlyozni kell a természetvédelemben, hiszen a madarak mellett a legnépesebb állatcsoport. A nappali lepkék csoportja pedig feltűnő megjelenésüknél fogva igen jó kutatási alany, segítségükkel számos környezeti változás kontrollja, természetvédelmi intézkedések eredményessége és sokféle ökológiai kísérlet eredményesen elvégezhető.

Igen fontos hangsúlyozni a faunisztika és taxonómia mellett az ökológia-irányultságú kutatások fontosságát is. A jövőben megtervezett programoknak a hazai nappali lepke faunával kapcsolatosan elsősorban ilyen irányultságúnak kell lennie, felmérve a pannon lepkefauna érdekességeit, hogy még a közeljövőben megvalósulhasson minden értékes faj tudományos kutatások eredményein alapuló megtervezett természetvédelmi programja.

A hazai lepidopterológia egyik nagy fegyverténye lenne a pannon lepkefauna egy részét bemutató tanösvény létrehozása (valamelyik gazdag nappali lepkefaunájú Természetvédelmi Területen (pl. a fóti Somlyó, vagy a Nagyszénás Nagykovácsi felett, vagy az Aggteleki Nemzeti Parkban).

- gyűjteménye (De Jong 1972). Előfordulása olyan típusú helyeken, ahol a *P. sephirus* él, egyáltalában nem kizárt, de mivel fonákja igen feltűnő rajzolatú, nem valószínű, hogy gyűjtőink figyelmét elkerülte volna. Több, mint fél évszázada nincs magyar adata, kipusztultnak tekinthető.
- 65 *Spialia orbifer* és *S. sertorius* – Fazekas (1986) tanulmányában több dunántúli előfordulási pontját említi. Az általa megvizsgált anyagot (MTM Állattára) revideálva megállapítottam, hogy adatai mind a *S. sertorius* nővérfajára, a *S. orbifer*-re vonatkoznak. A *S. sertorius* publikált és az MTM anyagainak alapján megerősített hazai lelőhelyei: Sopron, Mosonmagyaróvár. A Tornai Karszt szlovákiai oldalán (Gombaszög) és magyar oldalán (Varga Z. közlése), továbbá a nyitrai Zobor-hegyen (Darásfalva) is előfordul. Az *orbifer* xerotherm pusztagyeppek jellemző busalepkéje, hernyójának tápnövénye hazánkban a *Sanguisorba minor* (saját mf.: Nagykovácsi, Nagyszénás és Csomád, Öreg-hegy). A *sertorius* lápréteinken fordul elő szóróványosan, hernyójának tápnövénye a *Sanguisorba officinalis* (Varga Zoltán közlése).

Ahhoz, hogy a hazai lepidopterológia fejlődhessen, a természetvédelemben aktív szerephez jusson, a véleményem szerint elsősorban a következők szükségesek:

- a magyar lepkészeti publikációk bibliográfiája,
- modern kutatási módszerek (taxonómia, állatföldrajz, ökológia) ismertetése, és azok alkalmazása,
- a faunaterképezés megszervezése,
- igényes szakfolyóirat (amatőrök részére is),
- modern határozókönyv(ek),
- szélesebb körű ismeretterjesztő és tudományos publikációs tevékenység,
- hazai lepkészeink rendszeres találkozója.

Az előzőekben felsoroltak tulajdonképpen az én személyes kívánalmaim, tehát felfoghatók az én saját, hazai lepkészettel kapcsolatos kívánságaim listájának is. Az egyes pontok mindegyike magyarázatot, alapos kifejtést érdemelne. De mivel ennek a munkámnak elsősorban azt a szerepet szántam, hogy a magyarországi nappali lepkéket a természetvédelem tükrébe helyezzem és a lepkészársaim szemét ráirányítsam az előttünk kibontakozó újabb távlatokra (vö. Mészáros és Vojnits 1972, utószó), a hosszabb fejtegetésektől és magyarázkodásoktól ezúttal is eltekintek, meghagyva annak örömét a következő évtizedekre.

IRODALOM

- Abafi, L. et J. Pável, F. Uhryk, 1896. Fauna Regni Hungariae. Animalium Hungariae Hucusque Cognitorum Enumeratio Systematica in Memoriam Regni Hungariae Mille Abhinc Annis Constituti. II. Arthropoda. Insecta. Ordo Lepidoptera – K.M. Természettudományi Társ., Budapest, 82 pp.
- Abafi–Aigner L., 1898. A lepkészet története Magyarországon – Kir. Magy. Term. Társ., Budapest, 202 pp.
- Abafi–Aigner L., 1907. Magyarország lepkéi – Kir. Magy. Term. Társ., Budapest, VI++XXXII+137 pp.
- Ábrahám L., 1987. Adatok a Bakony keleti része nagylepkefaunájának ismeretéhez – Folia Mus. hist.-nat. Bakonyiensis, Zirc 6: 117–118.
- Ábrahám L., 1989. Nattán Miklós nagylepke-gyűjteménye a pécsi Janus Pannonius Múzeumban – Janus Pannonius Múz. Évk., Pécs, 34: 63–71.
- Ábrahám L., 1992. A Zselici Tájvédelmi Körzet macrolepidoptera faunájának ismeretéhez (Lepidoptera) – Somogyi Múz. Közl. 9: 293–306.
- Ábrahám L. és Uherkovich Á., 1986. Dudar környékének nagylepkefaunája – Folia Mus. Hist.-nat. Bakonyiensis 5: 57–78.
- Ács, E. and Zs. Bálint, G. Ronkay, L. Ronkay, Cs. Szabóky, Z. Varga and A. Vojnits, 1991. The lepidoptera of the Bátorliget Conservation Areas. In: S. Mahunka (ed.): The Bátorliget Nature Reserves – after forty years, 1990 – Magyar Természettudományi Múzeum 505–540.

- Ács, E. and Vojnits, 1113. Investigations on the population movements of lepidoptera with capture – recapture method in the Bükk National Park. In: S. Mahunka (ed.), The Fauna of Bükk National Park F. MTM Budapest : 166–182
- Ambrus A., 1987. A Zalai-dombvidék nagylepkéinek ökofaunisztikai és állatföldrajzi elemzése – Praenorica Folia Hist.-nat. 2: 129–134.
- Agócsy P., 1958. Néhány adat Szabolcs megye Lepidoptera-faunájának ismeretéhez – Folia ent. hung. (SN) 11: 9–20.
- Balogh I., 1956. Új Lycaenida-faj Magyarországról – Folia ent. hung. 9 (SN): 65–77.
- Balogh I., 1967. A Bükk-hegység lepkefaunájának kritikai vizsgálata – Folia ent. hung. 20 (SN): 95–166, 521–588.
- Balogh I., 1978. A Mecsek-hegység lepkefaunája – Folia ent. hung. 31: 41–66.
- Bálint Zs., 1980. Lasiommata petropolitana F. a Zempléni hegységből – Folia ent. hung. 41: 192. (in Hungarian)
- Bálint Zs., 1985. Plebicula escheri (Hübner, 1823) in the Carpathian Basin? – Nota lepid 8: 289–292.
- Bálint Zs., 1985a. Cupido osiris Meigen, 1829 a Kárpát-medencében – Folia ent. hung. 46: 256–257.
- Bálint Zs., 1985b. Maculineaalcon limitanea ssp. n. from Transylvania, Rumania – galathea, Nürnberg 1: 62–74.
- Bálint Zs., 1986. Further studies on Maculineaalcon Den. and Schiff., 1775 – galathea, Nürnberg 2: 92–108.
- Bálint Zs., 1989. A Kárpát-medence boglárkalepkéinek revíziója – Janus Pannonius Múz. Évk. 34: 47–62.
- Bálint Zs., 1991. Conservation of Butterflies in Hungary – Oedippus 3: 5–36.
- Bálint Zs., 1991a. Egy xeromontán boglárkalepke: A Plebejus pylaon (Fischer von Waldheim, 1832) és rokonsági köre, I. – Janus Pannonius Múz. Évk. Pécs 35: 33–69.
- Bálint Zs., 1992. Egy xeromontán boglárkalepke: A Plebejus pylaon (Fischer von Waldheim, 1832) és rokonsági köre, II. – A taxonok biológiája, ökológiája és védelme. Janus Pannonius Múz. Évk. Pécs 36: 37–48.
- Bálint Zs., 1992a. Kárpátmedencei nappali lepke jegyzetek – Folia ent. hung. 52: 219–222.
- Bálint Zs., 1993. Faunistic data of Lycaenid butterflies from the Himalayan Region I (Lepidoptera, Lycaenidae) – Linneana Belg. 13: 395–422.
- Bálint Zs., 1993a. Adalékok a Balkán boglárkalepke faunájához. (Lepidoptera, Lycaenidae) – Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs, 37. (megjelenés alatt)
- Bálint Zs. és Szabó Gy., 1982. A Lycaena helle Den. et Schiff. elterjedése a Szatmár–Beregi síkon (Lepidoptera) – Folia ent. hung. 42: 235–236.
- Bálint Zs. and K. Fiedler, 1992. Plebejus sephirus (FRIVALDSZKY, 1835) in Pannonia, with special reference to its status and ecology in Hungary – Oedippus 4: 1–22.
- Bálint Zs. és Janáky I., 1989. Nappali lepke-jegyzetek – Folia ent. hung. 50: 229–232.
- Bálint Zs és Kertész A., (ford.), 1987. Lepkék, in: Fűrész könyvek – Gondolat, Budapest, 255 pp.
- Bálint Zs. and A. Kertész, 1990. The conservation of Plebejus sephirus (FRIVALDSZKY, 1835) in Hungary – Linneana Belgica 12: 254–272.
- Blab, J. und O. Kudrna, 1982. Hilfsprogram für Schmetterlinge. Ökologie und Schutz von Tagfaltern und Widderchen – Kilda-Verlag, Greven, 135 pp.
- Buschmann F., 1985. Jászberény és környékének lepkevilága – Jászvári füzetek, Jászberény, No. 16., 73 pp.
- Buschmann F., 1985. Néhány adat Balatonszántód és a Tihanyi-félsziget nagylepkefaunájához – Folia ent. hung. 46: 257–258.
- Buschmann F., 1987. Újabb adatok Jászberény és környéke nagylepkéinek ismeretéhez – Folia Hist.-nat. Mus. Matrensis, Gyöngyös, 12: 69–70.
- Cserey A., 1901. Lepkehatározó, vagyis hazánkban előforduló nagylepkék neveinek és gyakrabban előforduló fajainak megismerésére szolgáló útmutató – Pozsony–Budapest, Stampfel Károly kiadása.
- Dietzel Gy., 1973. A Márkó–Szentgál–Csehbánya–Hárskút (Bakony-hegység) négyszög lepidopterológiai kutatásának jelentősebb eredményei – Veszprém Megyei Múz. Közl. 12: 389–394.
- Dietzel Gy., 1979. A Márkó–Szentgál–Csehbánya–Hárskút (Bakony-hegység) négyszög lepidopterológiai kutatásának eredményei II. – Veszprém Megyei Múz. Közl. 14: 199–209.
- Dietzel Gy., 1989. Új nappali lepke faj a Bakonyban: Maculinea rebeli Hirschke? – Folia Mus. Hist.-nat. Bakonyiensis, Zirc 8: 57–62.
- Dietzel Gy., 1989a. A Brenthis ino ssp. simulatrix ssp. nova előfordulása a Bakonyban – Folia Mus. Hist.-nat. Bakonyiensis, Zirc 8: 63–66.
- Dietzel Gy., 1990. Taxonómiai vizsgálatok a Bakony Maculinea arion populációján. A Maculinea arion ssp. annarion ssp. nova előfordulása a Bakonyban – Folia Mus. Hist.-nat. Bakonyiensis, Zirc 9: 71–76.
- Ekk I., 1979. Adatok a Sághegy nagylepkefaunájához, I. – Savaria 13–14: 49–51.
- Ekk I., 1985. Adatok a Kőszegi-hegység nagylepkefaunájához – Folia ent. hung. 46: 217–218.
- Ekk I., A Sághegy nappali lepkéi. In: Az Alpokalja Kutatók I. Konferenciája Előadásának Kivonatai – Vas Megy. Múz. Igazg. Szombathely: 108.
- Emich G., 1868. A kis lepkegyűjtő – Atheneum, Budapest.
- Farkas S., 1992. Vizsgálatok Tolna megyei természetvédelmi területek nappali lepke faunáján – Folia ent. hung. 53: 253–255.
- Fazekas I., 1980. A Keleti-Bakony nagylepkefaunája I., Kiválszállás és környékének nagylepkefaunája – Veszprém Megyei Múz. Közl. 15: 11–130.
- Fazekas I., 1984. A Keleti-Mecsek nagylepkefaunája VI. Sikonda Zygaenidae, Hesperidae és Papilionidae faunája – Folia Comloensis 1: 93–115.
- Fazekas I., 1985. Vizsgálatok a Keleti-Mecsek lepkefaunáján V. A Zengővárkonyi gesztenyész lepkei – Állattani Közlemények 72: 61–71.
- Fazekas I., 1988. A Keleti-Mecsek lepkefaunája VII. Komló környékének védett és veszélyeztetett lepkefajai – Folia Comloensis 3: 13–32.
- Fazekas I., 1988a. A Mátra hegység lepkefaunája III. A gyöngyösi Sár-hegy lepkefaunájának alapvetése – Folia Hist.-nat. Mus. Matr., Suppl. 2: 13–32.
- Fazekas I., 1987. A Plebicula amanda SCHNEIDER előfordulása az Alpokalján és a nomen genericum kérdése – Praenorica Folia Hist.-nat. II: 125–128.
- Fazekas I. und T. Balázs., 1979. Taxonomische, ökologische und faunistische Überprüfung des Palaeochrysophanus hippothoe sumadiensis Szabó 1956 – Ent. Z. 89: 230–236.
- Fazekas I., 1992. Tolna megye nappali lepkéi. Babits-Füzetek 7. Szekszárd, 142 pp.
- Fiedler, K. és Bálint Zs., 1993. Európai és északnyugat-afrikai boglárkalepkék kapcsolatai a hangyákkal – Jan. Pann. Múz. Évk. 38. (megjelenés alatt)
- Fiedler, K. és Bálint Zs., 1993a. A zefír-boglárkalepke (Plebejus sephirus FRIVALDSZKY, 1835) hangyaszimbiózisával kapcsolatos megfigyelések – Jan. Pann. Múz. Évk. 37: 65–78.
- Frivaldszky, I., 1865. Jellemző adatok Magyarország faunájához – Magy. Tud. Akadémia Évk. 11: 1–275.
- Frohawke, F. W. and N. Ch. Rotschild, 1912. Some notes on the life-history of Melanargia japygia subsp. suwarovius – Ent. 45: 1–5.
- Frohawke, F. W. and N. Ch. Rotschild, 1912a. Completion of the life-history of Melanargia japygia subsp. suwarovius – Ent. 45: 275–278.
- Gaál, I., 1948. Das auffallende Vordringen von Libythea celtis Laich im Karpaten-Becken – Fragm. Faun. Hung. 11: 12–14.
- Geiger, W. (ass. ed.), 1987. Lepidopteren Arbeitsgruppe: Tagfalter und ihre Lebensräume – Schweizerischer Bund für Naturschutz, Basel, XI+516 pp.
- Gergely I., 1947. A magyarországi hernyók táplálónövényei – Manuscript, Budapest, 344 pp.

- Gozmány L., 1968. Nappali lepkék – Diurna. In: Fauna Hungariae XVI (15), No. 91. – Akadémia Kiadó, Budapest, 204 pp.
- Gozmány, L. and É. Herczeg, L. Ronkay, Cs. Szabóki, A Vojnits, 1986. The Lepidopterous fauna of the Kiskunság National Park. In: The Fauna of the Kiskunság National Park I. (ed. by S. Mahunka) – Akadémia Kiadó, Budapest: 219–356.
- Gyulai P., 1976. A Bükk hegység Macrolepidoptera faunájának ökológiai és állatföldrajzi vizsgálata Diurna 1. – Herman Ottó Múz. Évk., Miskolc, 15: 351–375.
- Gyulai P., 1977. A Bükk hegység makrolepidoptera faunájának ökofaunisztikai-állatföldrajzi vizsgálata II. Diruna 2. – Herman Ottó Múz. Évk., Miskolc, 16: 345–373.
- Gyulai P., 1992. *Brenthis ino* (Rottemburg, 1775) a Bükk-hegységből (Lepidoptera, Nymphalidae) – Folia ent. hung. 53: 255–256.
- Herczeg É., (ford.) 1990. Lepkék és pillangók. In: Szemtanú Sorozat – Park kiadó, Budapest, 64 pp.
- Herczig B., 1985. Tata és környéke nagylepkéfaunája – Folia ent. hung. 46: 259–267.
- Herczig B., Bürgés Gy. és Ronkay L., 1981. A Keszthely-hegység nagylepkéfaunisztikai alapvetése – Veszprém Megyei Múz. Közl. 16: 141–160.
- Herczig B. and L. Ronkay, Cs. Szabóki, 1980. Data to the knowledge of the natural foodplants of Lepidopterous larvae in Hungary – Folia ent. hung. 41: 67–73.
- Higgins, L. and W. Riley, 1983. A field guide to the butterflies of Britain and Europe – Collins, London, 384 pp.
- Hreblay, M. et I. Janáky, S. Simonyi, Zs. Bálint, 1991. *Colias erate* (ESPER, 1804) espèce nouvelle pour la faune de Hongrie – Linneana belg. 13: 13–16.
- Hreblay, M. und A. Lobmayer, 1991. Die Schmetterlingsfauna des Nord-Tarna Gebietes, Ungarn (Lepidoptera) – Folia ent. hung. 52: 35–39.
- Hruby, K., 1965. Prodrómus Lepidopterorum Slovaciae – Vyd. Slov. Akademie Vied, Bratislava, 962 pp.
- Hortobágyi T. és Simon T. (szerk.), 1981. Növényföldrajz, társulástan és ökológia – Tankönyvkiadó, Budapest, 546 pp.
- Issekutz, L. and L. Kovács, 1954. *Melitaea britomartis* Assmann, with special regard to its occurrence in Hungary – Annls. hist.-nat. Mus. Nat. Hung. 5 (SN): 87–303.
- Issekutz, L., 1952. *Parnassius apollo* (L.) in the Carpathians – Annales Hist.-nat. Mus. nat. Hung. 11: 133–140.
- Jablonkay, J., 1964. Bericht über die Macrolepidopteren-sammlungen im Jahre 1963 in der Umgebung von Eger und in dem Bükk-Gebirge – Heves Megyei Múz. Évk.: 55–104.
- Jablonkay, J., 1972. A Mátra-hegység lepkéfaunája – Folia Hist.-nat. Mus. Matr. 1: 9–14.
- Jablonkay J., 1979. Újabb adatok a Mátra-hegység lepkéfaunájához – Fol. Hist.-nat. Mus. Matr. 5: 57–62.
- Jablonkay J., 1980. Adatok a Mátra-hegység lepkéfaunájához – Fol. Hist.-nat. Mus. Matr. 6: 127–130.
- Kalmár Z., 1973. Lepkék, in: Búvár zsebkönyvek - Móra könyvkiadó, Budapest, 63 pp.
- Kopasz M. (szerk.), 1978. Védett természeti értékeink – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 395 pp.
- Kovács L., 1953. A magyarországi nagylepkék és elterjedésük – Folia ent. hung. 6 (SN): 77–184.
- Kovács, L., 1955. The Macrolepidoptera Characteristic to our Sandy Districts – Annales Hist.-nat. Musei nat. Hung. 6 (SN): 327–342.
- Kovács L., 1956. A magyarországi nagylepkék és elterjedésük, II. – Folia ent. hung. 96 (SN): 89–140.
- Kovács, L., 1956a. Some data concerning the subspecific distribution of *Colias chrysothoe* Esp. – Annales Hist.-nat. Musei nat. Hung. 7 (SN): 425–444.
- Kovács, L., 1958. Die Veränderungen in der Groß-Schmetterlingsfauna von Ungarn seit dem Erscheinen der Fauna Regni Hungariae bzw. des Schmetterlingsbuches von Abafi-Aigner – Folia ent. hung. 11 (SN): 133–188.
- Kovács, L., 1966. Data on the knowledge of Hungarian Macrolepidoptera, I. – Annales Hist.-nat. Musei nat. Hung. 58: 453–468.
- Kovács S., 1982. Adatok Csongrád megye lepkéfaunájának ismeretéhez – Folia ent. hung. 43: 238–235.
- Kovács, S., 1982a. Data on the knowledge of Lepidoptera fauna at the Mártély-Körtvélyes environment protection area I. – Tiscia, Szeged, 17: 163–173.
- Kovács S., 1983. Jellegzetes dél-alföldi ökoszisztémák nagylepke-együttesei Csongrád megyében – Móra Ferenc Múz. Évk. Szeged: 453–466.
- Kovács L. és Gozmány L., 1954. Állattársulások vizsgálata, különös tekintettel a lepkékre – Folia ent. hung. 7 (SN): 81–89.
- Kudrna, O., 1977. A revision of the genus *Hipparchia* Fabricius – E. W. Classey Ltd., Faringdon, Oxon, 300 pp, 353 figs.
- Kudrna, O., 1983. An annotated catalogue of the butterflies named by Roger Verity. – J. Res. Lepid. 21: 1–105.
- Kudrna, O., 1985. European butterflies (Lepidoptera: Papilionoidea) named by Hans Fruhstorfer – Nachr. ent. Ver. Apollo, Frankfurt, Suppl. 5: 1–60.
- Kudrna, O., 1986. Butterflies of Europe. Vol. 8.: Aspects of the conservation of butterflies in Europe – Aula-Verlag, Wiesbaden. 323 pp.
- Kudrna, O., 1986a. Grundlagen zu einem Artenschutzprogramm für die Tagfalterlingsfauna in Bayern und Analyse der Schutzproblematik in der Bundesrepublik Deutschland – Nachr. ent. Ver. Apollo Frankfurt am Main, Suppl. 6, 90 pp.
- Kudrna, O. und L. Mayer, 1990. Grundlagen zu einem Artenhilfsprogramm für *Colias myrmidone* (Esper, 1780) in Bayern – Oedippus 1: 1–46.
- Kudrna, O. und W. Seufert, 1991. Ökologie und Schutz von *Parnassius mnemosyne* (Linnaeus, 1758) in der Rhön – Oedippus 2: 1–44.
- Kulfan, J. und M. Kulfan, 1991. Die Tagfalterfauna der Slowakei und ihre Schutz unter besonderer Berücksichtigung der Gebirgökosysteme – Oedippus 3: 75–102.
- Kulfan, M. and J. Kulfan, 1992. Changes of distribution of the thermophilous butterflies in Slovakia – J. Res. Lepid. 29(4): 254–266.
- Lorkovic, Z., 1983. Zusätzliches zu den präimaginal Stadien von *Apatura metis* (Freyer, 1829) – Atalanta 14: 12–23.
- Lorkovic, Z. and S. Siladjev, 1982. Des Erstfund der Raupe von *Apatura metis* (Freyer, 1829) in Europa und deren Biotop – Atalanta 13: 126–135.
- Lorkovic, Z. and S. Siladjev, R. Kranjcevic, 1992. Die Einwanderung von *Colias erate* (Esper, 1804) nach Mitteleuropa in den Jahren 1989 und 1990, ihre Überwinterung, Polymorphismus und Genetik (Lepidoptera, Pieridae) – Atalanta 23: 89–102.
- Lorkovic, Z., 1993. *Leptidea reali* (Reissinger 1980) (=Lorkovici Real, 1988), a new European Species (Lepid., Pieridae). Nat. Croat. Zagreb 2(1): 1–26.
- Mészáros Z., 1969. Adatok a magyarországi lepkéhernyők természetes tápnövényeihez, különös tekintettel a lucernára – Folia ent. hung. 22: 365–369.
- Mészáros Z., 1972. Adatok a magyarországi lepkéhernyők természetes tápnövényeihez (Lepidoptera), II. – Folia ent. hung. 25: 473–480.
- Mészáros Z., 1974. Adatok a magyarországi lepkéhernyők természetes tápnövényeihez (Lepidoptera), III. – Folia ent. hung. 27: 113–117.
- Mészáros Z., 1982. Trópusi pillangók, in: Búvár zsebkönyvek – Móra könyvkiadó, Budapest, 63 pp.
- Mészáros Z., és Vojnits A., 1972. Lepkék, pillék, pillangók – Natura, Budapest, 119 pp.
- Moskát Cs., 1983. Numerikus taxonómiai vizsgálatok az *Aricia agestis-artaxerxes* fajcsoporton (Lepidoptera, Lycaenidae) – Doktori értekezés, Budapest. 85+X pp.
- Németh L., 1991. Adatok a Tapolcai-medence lepke (Lepidoptera) faunájához, I. (Diurna) – Folia. Mus. hist.-nat. Bakonyiensis 10: 105–136.

- Pekarsky P.*, 1954. *Parnassius apollo* L. in den Karpaten; seine Gesichte und Formenbildung – Z. Wien. ent. Ges. 39: 137–152, 194–200, 219–227, 257–264, 289–293, 327–335, 352–356.
- Rakonczay Z.* (szerk), 1989. Vörös Könyv. A Magyarországon kpusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok – Akadémiai Kiadó, Budapest, 359 pp.
- Rakonczay Z.*, 1991. A magyar természetvédelem 50 éve számokban, 1939–1990 – Országos Természetvédelmi Hivatal, Budapest, 149 pp.
- Ravenscroft, N.O.M.*, 1990. The Ecology and Conservation of the Silver-studded Blue Butterfly *Plebejus argus* L. on the Sandlings of East Anglia England. – Biol. Conserv. 53: 21–36.
- Renner F.*, 1991. Neue Untersuchungsergebnisse aus der *Pyrgus alveus* Hübner Gruppe in der Palaearktis unter besonderer Berücksichtigung von Süddeutschland (Lepidoptera, Hesperidae) – Neue ent. Nachr. 28., 97 pp.
- Reskovits M.*, 1963. A Bükk-hegység lepkefaunája – Folia ent. hung. 16 (SN): 1–62.
- Rézbányai L.*, 1972. Vizsgálatok a Balaton délkeleti (Balatonszábadi–Zamárdi) partvidékének nagylepkefaunáján – Folia ent. hung. 25 (SN): 229–252, 2 figs, 4 tbls.
- Rézbányai L.*, 1974. A Kőszegi hegység nagylepkefaunája – Folia ent. hung. 27 (SN): 139–182.
- Rézbányai L.*, 1979. Az Északi-Bakony nappali lepkefaunája – Bakony Term. Tud. Kut. Eredményei No. 12., Zirc, 70 pp.
- Ronkay L.*, 1986. 88 színes oldal a nappali lepkéről – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 88 pp.
- Ronkay, L. and Cs. Szabóky.* 1981. Investigations of the Lepidoptera fauna of the Zemplén mountains (NE Hungary), I. – The valley of Kemence stream. Folia ent. hung. 42: 167–184.
- Ronkay, L. and A. Vojnits, A. Gyulai, P. Gyulai.* 1983. Macrolepidoptera from the Hortobágy National Park. In: The Fauna of the Hortobágy National Park II. (ed. by S. Mahunka) – Akadémiai Kiadó, Budapest: 227–240.
- Rose, K.*, 1988. Das Sterben eines Schmetterlings-Biotops: Der Mainzer Sand – Nachr. ent. Ver. Apollo 9: 69–88.
- Rüetschi, J.*, 1988. Wiedereinbürgerungsversuch von *Colias palaeno* europome (Esper, 1777) (Lepidoptera, Pieridae) – Nota lepid. 11 (3): 223–230.
- Simonyi S.*, 1990. Adatok az Alpár-tiszakécskei magaspart vidéke nagylepkefaunájának ismeretéhez – Folia ent. hung. 51: 137–148.
- Slaby, O.*, 1954. O puvodu *Jasone cervenoookeho* (*Parnassius apollo* L.) ve slovenskych Karpatech – Biológia Bratislava 9: 398–441.
- Stempffer, H. and Schmidt, A.*, 1932. Studien über zwei oft verwechselte Lycaeniden: *Lycaeides argyrognomon* Bgst. und *Lycaeides ismenias* Meigen (*Insularis* Leech) und deren Rassen in Mittel- und Ost-Europa – Int. ent. Z. 25.
- Szabó, E.*, 1986. Date noi referitoare la citive specii de Lepidoptere de pe terenurile nisipoase de la Foiieni (jud. Satu Mare) – Lucrarile celei de a III-conferentie de Entomologie, lasi: 129–132.
- Szabó, R.*, 1954. A *Plebejus sephirus* FRIV. közép-dunai formái – Folia ent. hung. 27: 235–362.
- Szabó R.*, 1956. Magyarország Lycaenidái – Folia ent. hung. 9 (SN): 235–362.
- Szalkay J.*, 1962. Fót és környékének nagylepkéi – Folia ent. hung. 15. (SN): 365–417.
- Szeőke K.*, 1975. Adatok a Hanság nagylepkefaunájához – Folia ent. hung. 28: 201–208.
- Szeőke K.*, 1982. Data to the foodplants of lepidopterous larvae in Hungary – Folia ent. hung. 43: 169–173.
- Szeőke, K. and L. Szeőke, M. Nyíró.* 1988. Results of the investigations on the Lepidoptera Fauna of the eastern Bakony Mts. – Folia Mus. hist.-nat. Bakonyiensis 7: 133–150.
- Széchenyi L.*, 1981. Adatok a Balaton-felvidék nagylepkefaunájához – Veszprém Megyei Múz. Közl. 16: 137–140.
- Szőcs J.*, 1963. A lepkehernyók tápnövényei – Folia ent. hung. 16: 83–120.
- Szőcs J.*, 1968. Adatok Sümeg lepkefaunájához – Veszprém Megyei Múz. Közl. 7: 395–408.
- Szőcs J.*, 1971. A lepkehernyók természetes tápnövényei – Folia ent. hung. 24: 443–464.
- Szőcs J.*, 1977. A lepkehernyók természetes tápnövényei, II. – Folia ent. hung. 30: 140–150.
- Tallós P.*, 1959. Adatok az Őrség és a Vendvidék nagylepkefaunájához – Folia ent. hung. 12 (SN): 449–456.
- Tallós P.*, 1961. Hazai nagylepkéink hernyóinak természetes tápnövényei – Folia ent. hung. 14 (SN): 413–422.
- Tallós P.*, 1963. Adatok a Bakony és környéke nagylepkefaunájához – Veszprém Megyei Múz. Közl. 1: 301–310.
- Thomas, J.*, 1984. The Behaviour and Habitat Requirements of *Maculinea nausithous* (the Dusky Large Blue Butterfly) and *M. teleius* (the Scarce Large Blue) in France. – Biol. Conserv. 28: 325–347.
- Thomas, J.*, 1989. The Conservation of Butterflies in Temperate Countries: Past Efforts and Lessons for the Future. In: Vane-Wright, R. I. and Ackery, P. R. (eds.): The Biology of Butterflies – Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 333–353.
- Tóth I.*, 1977. A *Pieris napi* L. és a *Pieris bryoniae* O. (Lep: Pieridae) Bükk-hegységi populációinak morfológiai, állatföldrajzi és evolúció-genetikai vizsgálata – Doktori értekezés, Debrecen. 235 pp.
- Uherkovich Á.*, 1967. Die Tagfalter des Tisza-Tales – Tiscia, Szeged, 3: 57–65.
- Uherkovich Á.*, 1968. Beiträge zur Verbreitung der Tagfalter im Tisza-Tal – Tiscia, Szeged 4: 103–109.
- Uherkovich Á.*, 1971. Adatok a Drávasík nagylepkefaunájának ismeretéhez – Savaria, Vas Megyei Múz. Ért. 5–6: 115–145.
- Uherkovich Á.*, 1971a. Adatok Baranya megye lepkefaunájának ismeretéhez I. Sellye környékének nappali lepkéi – Janus Pannonius Múz. Évk. 13: 15–18.
- Uherkovich Á.*, 1973. Neuere Beiträge zur Kenntnis der Groß-Schmetterlinge des Theiss-Tales, mit besonderer Rücksicht auf die Umgebung von Tiszafüred – Tiscia, Szeged, 8: 83–92.
- Uherkovich Á.*, 1973a. Egyházasdoróc környékének nagylepkefaunája – Savaria, Vas Megyei Múz. Ért. 7–8: 65–68.
- Uherkovich Á.*, 1974. Adatok Baranya nagylepkefaunájának ismeretéhez II. Nappali lepketársulások vizsgálata Sellye környékén – Janus Pannonius Múz. Évk. 14–15: 39–49.
- Uherkovich Á.*, 1975. Adatok Baranya nagylepkefaunájának ismeretéhez IV. A Villányi hegység nappali lepkéi – Janus Pannonius Múz. Évk., Pécs 17–18: 33–43.
- Uherkovich Á.*, 1975. *Apatura ilia nattani* ssp. nov. Magyarországról – Folia ent. hung. 28 (SN): 209–211.
- Uherkovich Á.*, 1976. Adatok a Dél-Dunántúli nagylepkefaunájához – Folia ent. hung. 29 (SN): 119–137.
- Uherkovich Á.*, 1975a. Az Alpokalja nagylepkéinek faunisztikai alapvetése – Savaria, Vas Megyei Múz. Ért. 9–10: 25–55.
- Uherkovich Á.*, 1977. További vizsgálatok az Őrség nagylepkefaunáján – Savaria, Szombathely 11–12: 67–97.
- Uherkovich Á.*, 1978. Adatok Baranya nagylepkefaunájának ismeretéhez VIII. Mecseki karsztbokorerdők nagylepkéi – Janus Pannonius Múz. Évk., Pécs, 22: 61–72.
- Uherkovich Á.*, 1978a. A barcsi ősbörökös nagylepkefaunája I. – Dunántúli Dolgozatok, Term. Tud. Sor., Pécs 1: 93–125.
- Uherkovich Á.*, 1978b. Komlósd környékének nagylepkefaunája – Janus Pannonius Múz. Évk. 22: 73–87.
- Uherkovich Á.*, 1979. Vándorlepke-megfigyelések a Dél-Dunántúlon 1966–1977 – Janus Pannonius Múz. Évk. 23: 51–70.
- Uherkovich Á.*, 1980. Adatok Baranya nagylepkefaunájának ismeretéhez X. Egy mecseki cseres-tölgyes erdő nagylepkéiről – Janus Pannonius Múz. Évk. 24: 63–75.
- Uherkovich Á.*, 1981. A barcsi ősbörökös nagylepkefaunája II. – Dunántúli Dolgozatok, Term. Tud. Sor., Pécs 2: 89–125.
- Uherkovich Á.*, 1981a. A Zselic nagylepkefaunája, I. Vásárosbérc környéke – Janus Pannonius Múz. Évk. 25: 85–98.

- Uherkovich Á.*, 1981b. A Zselic nagylepkefaunája III. A Zselici Tájvédelmi Körzet nagylepkefaunája – Somogyi Múz. Évk., Kaposvár 4: 5–24.
- Uherkovich Á.*, 1981c. Data on the Macrolepidoptera Fauna of South Transdanubia II – Folia ent. hung. 42: 239–252.
- Uherkovich Á.*, 1982. A Zselic nagylepkefaunája II. Délkelet-Zselic – Janus Pannonius Múz. Évk. 26: 33–50.
- Uherkovich Á.*, 1982a. Adatok a Zalai-dombság nagylepkefaunájához – Janus Pannonius Múz. Évk. 26: 51–62.
- Uherkovich Á.*, 1983. A Zselic nagylepkefaunája IV. Kelet-Zselic: Pálé környéke – Janus Pannonius Múz. Évk. 27: 37–50.
- Uherkovich Á.*, 1984. A mecseki Nagy-Mélyvölgy nagylepkefaunája és a Délnyugat-Dunántúl bükkön élő faunaelemei – Janus Pannonius Múz. Évk. 28: 23–37.
- Uherkovich Á.*, 1987. Néhány adat Szőce környékének nagylepkefaunájáról – Praenorica Folia Hist. nat., Szombathely 2: 119–124.
- Uherkovich Á.*, 1987a. További lepkészeti adatok a Nyugati-Mecsekből – Janus Pannonius Múz. Évk. 30–32: 23–32.
- Uherkovich Á.*, 1989. Kisdobsza nagylepkefaunája – Janus Pannonius Múz. Évk. 34: 73–80.
- Uherkovich Á.*, 1992. A Béda-Karapancsa Tájvédelmi Körzet nagylepkefaunája (Lepidoptera) – Dunántúli Dolg. Term. Tud. Sorozat 6: 165–177.
- Uhrik-Mészáros T.*, 1948. Adatok a *Lycaena iolas* O. életmódjának ismeretéhez – Folia ent. hung. 3 (SN): 5–8.
- Vajda L.*, 1984. Flora Photographica Carpat-Pannonica – Képzőművészeti Kiadó, 153 pp.
- Varga Z.*, 1960. Debrecen környéke nagylepkefaunájának állatföldrajzi elemzése – Folia ent. hung. 13 (SN): 69–123.
- Varga Z.*, 1960a. Újabb adatok Debrecen környéke nagylepkefaunájához – Folia ent. hung. 13 (SN): 537–542.
- Varga Z.*, 1961. Állatföldrajzi vizsgálatok az Északborsodi Karszt nagylepkefaunáján – Folia ent. hung. 14 (SN): 345–386.
- Varga Z.*, 1962. További vizsgálatok az Északborsodi Karszt nagylepkefaunáján – Folia ent. hung. 15 (SN): 335–346.
- Varga Z.*, 1964. Magyarország állatföldrajzi beosztása a nagylepkefauna komponensei alapján – Folia ent. hung. 17 (SN): 119–167.
- Varga Z.*, 1967. Populationsstudien über *Pieris bryoniae* O. im Karpatenbecken, I.: Verbreitung und Phaenologie der *Pieris bryoniae* O. in Ungarn. Autökologische und synökologische Beobachtungen – Acta Biol. Debrecina 5: 139–151.
- Varga Z.*, 1967a. A *Melitaea phoebe* Schiff. délkelet-európai populációinak taxonómiai elemzése, két új alfaj leírásával – Acta Biol. Debrecina 5: 119–137.
- Varga Z.*, 1968. Bemerkungen und Ergänzungen zur taxonomischen Beurteilung und Ökologie der im Karpatenbecken vorkommenden Populationen von *Aricia artaxerxes* Fabr – Acta Biol. Debrecina VI: 171–185.
- Varga Z. und G. Sántha*, 1973. Verbreitung und Taxonomische Gliederung der *Euphydryas maturna* in SO-Europa – Acta Biol. Debrecina, Debrecen 10–11: 213–231.
- Varga Z.*, 1978. Remarques sur la validité et sur la répartition de „l'espèce” *Apatura metis* (Freyer, 1829) – Linneana belgica 7: 192–208.
- Varga Z.*, 1989. Gerinctelen állatok. Bevezető. Lepkék (Lepidoptera) rendje „Invertebrata, Bevezető, Ordo Lepidoptera”. In: Vörös Könyv. A Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok, szerk. Rakonczay Zoltán – Akadémiai Kiadó, Budapest: 171–177, 188–244.
- Vojnits A.*, 1957. Adatok a Csóványos (Börzsöny-hegység) lepkefaunájához – Folia ent. hung. 10: 395–406.
- Vojnits A.*, 1974. Adatok a Központi- vagy Magas-Börzsöny nagylepkefaunájához – Fol. hist.-nat. Mus. Matr., Gyöngyös 2: 31–43.
- Vojnits A.*, 1981. Das Forschungsprogramm des Naturwissenschaftlichen Museums Budapest bezüglich der ungarischen Nationalparke – Beih. Veröff. Naturschutz Landschaftspflege Bad.-Württ. 21: 121–124.

ZSOLT BÁLINT: THE BUTTERFLIES OF HUNGARY IN THE SCOPE OF NATURE CONSERVATION

Resume

After the introduction present paper briefly reviews in its second part the situation of the Hungarian lepidopterology after 1945. The existing organizations and institutions with their periodicals connected somehow to lepidopterology are listed and shortly commented. The books published in Hungarian dealing with Lepidoptera are also listed and briefly discussed.

In the second part the Hungarian research on butterflies is under discussion: taxonomic (with a list of taxa described by Hungarian lepidopterists), faunistic (surveyed regions) and ecologic (realized programs) results are listed.

List of protected butterflies, protected areas in Hungary (national parks, nature parks and nature reserves), lepidopterological publications and species concerned are discussed in the third part.

An annotated check list of butterflies occurring in Hungary with reference to the status of the different species, has been compiled. New ecologic and faunistic data are given. Some taxonomic aspects are also discussed revising a few previously published results.

The fifth part gives recommendations for the Hungarian lepidopterology for the future. The paper is enclosed by an extensive bibliography.

ZSOLT BÁLINT: SCHUTZ DER TAGFALTERFAUNA IN UNGARN

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit behandelt im ersten Teil die Geschichte und gegenwärtige Organisation der Lepidopterologie in Ungarn unter Berücksichtigung folgender Themen, Museen und Institute, Vereinigungen, Veröffentlichungen, Forschungsprojekte, Kenntnisstand (mit einer Liste der in Ungarn beschriebenen Rhopalocera-Taxa).

Im Kapitel über den Schutz der Tagfalter werden die gesetzlich geschützten Arten aufgelistet und ihre Wahl wird kritisch kommentiert. Ferner werden tagfalterrelevante Schutzgebiete (Nationalparks, Naturparks, Naturschutzgebiete etc.) aufgelistet und ihre spezifische Bedeutung für den Schutz der Tagfalterfauna diskutiert.

Im einer kommentierten provisorischen Artenliste der Tagfalter Ungarns werden u. a. Gefährdungsursachen, Bestandsentwicklung, Verbreitung und einige naturschutzrelevante taxonomische Aspekte diskutiert. Dabei werden zahlreiche bisher nur ungenau oder unvollständig bekannte Literatur- und Sammeungsangaben überprüft, kommentiert und ggf. korrigiert.

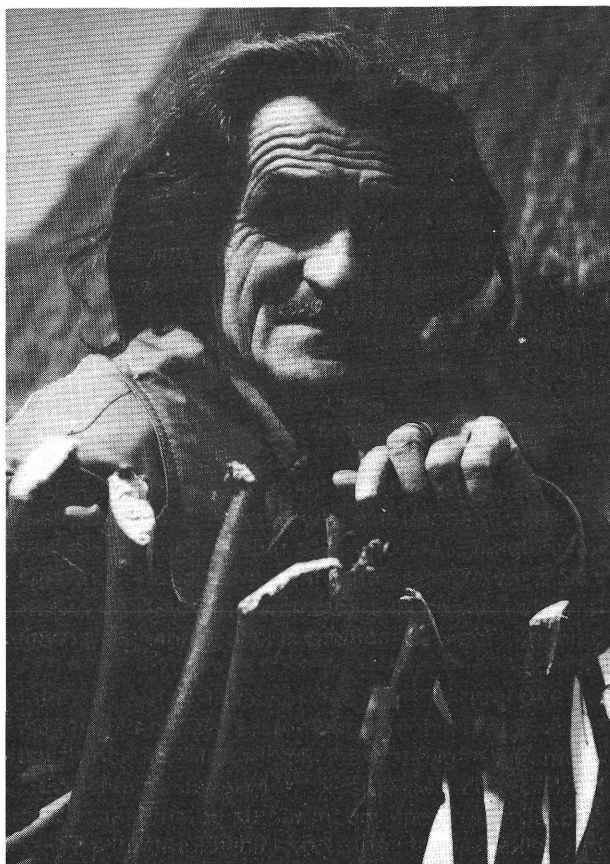
Zum Schluss werden Empfehlungen für die ersten Schritte gemacht, die zu einem wirksamen Schutz der Tagfalterfauna Ungarns führen sollen. Eine umfassende Bibliographie schliesst die Arbeit ab.

EGYÜD ÁRPÁD HAGYATÉKA I.

SZAPU MAGDA

Együd Árpád (1921–1983) a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága néprajzos-muzeológusa, a Rippl-Rónai Múzeum igazgatóhelyettese, tudományos főmunkatársa tíz éve halott. Életműve, gyűjtő és feldolgozó munkájának eredménye¹ – az Együd-hagyaték – a megyei múzeum néprajzi gyűjteménye részeként feldolgozás alatt áll.²

E tanulmány a hagyaték két tematikus egységének, Együd Árpád levelezésének és az Együd-hagyaték archív filmanyagának bemutatására vállalkozik.

Együd Árpád
(Gyertyás László felvétele, 1980)

I. Együd Árpád levelezése

Az Együd-hagyaték három nagy csoportja a hangzóanyag, a kéziranyag és a filmanyag. A kéziranyag legegységesebb része – Együd Árpád levelezése – teljes mértékben előrendezett, nyilvántartott és feldolgozott.

A mintegy hatszáz – az 1968-as évektől datálható, zömében 1975 és 1983 között íródott – levél³ kiválóan dokumentálja Együd egész munkásságát, kapcsolatait, szakmai-baráti körét. Nyomon követhetők az adatok alapján készülő és megjelent tanulmányai, kézirban maradt anyagrészei, hangszalagon és filmen rögzített gyűjtései. A levelek híven őrzik a néprajzi anyaggyűjtés és feldolgozás örömeit és nehézségeit. Tanulmányainak, tanulmányköteteinek lektorai, az érintett tudományterület kiválóságai – a levelek tanúsága szerint – fokozatosan barátokká, segítőtársakká lettek. Az özvegy által rendelkezésünkre bocsátott anyag⁴ a szakma két nagy tudósának – Bálint Sándornak és Scheiber Sándornak – meleg hangú, atyai-baráti kéziratait, leveleit is tartalmazza.⁵

A hagyaték Együd Árpád 144 db géppel írt levelének másodpéldányait tartalmazza. A helyenként nehezen olvasható dokumentumok egyharmada kapcsolódik Együd gyűjtőmunkájához és jobbra a Somogyban élő adatközlőknek szól. A néprajztudomány, vagy más szakterületek kutatóihoz íródott a levelek zöme. Ezek a levelek – kevés kivétellel – Együd Árpád tudományos kapcsolatait tükrözik, alig találni utalást egyéb, muzeológusi, vagy igazgatóhelyettesi tevékenységére.

Együd Árpád első levele⁶ 1972-ben Manga Jánosnak szól.⁷ Ebben a levélben, mint a siófoki Beszédes József Múzeum néprajzos-muzeológusa, együttműködését ajánlja fel a Magyar Tudományos Akadémia Népzene-kutató Csoportjának egy közös hangarchívum létrehozásához. Ekkor már több mint egy évtizede gyűjt néprajzi anyagot, balladákat és 30 szalagnyi felvétel van a birtokában. E gyűjteményéről publikál a Somogyi Hírlap hasábjain és összegzi munkáját 1973-ban „Külső-Somogy népballadái” című tanulmányában.⁸ A levélben felajánlja még gyűjtött balladái szöveglejegyzéseit Kriza Ildikónak⁹ és a Somogyban gyűjtött apokrif imákat Erdélyi Zsuzsannának.¹⁰

Még ebben az évben Manga János felkéri Együ-döt¹¹ az Élő népdal című rádióműsorba, melyben Együd balladagyűjtéseiről beszél, ill. adatközlőit szerepelteti.

1974-ben Kriza Ildikó megküldi lektori véleményét¹² Együd Árpád addigi munkáját összegző, nagy érdeklődéssel várt tanulmánykötetéről, a „Somogyi népköltészet”-ről. A kötet 1975-ben jelenik meg Kaposváron¹³ Olsvai Imre zenei szerkesztésében, Takáts Gyula ajánlásával, két hanglezáró kíséretében, 15 hangfelvétellel. Együd Marcaliban veszi kézhez a levelet, hiszen ekkor már a Marcali Helytörténeti és Munkásmozgalmi Múzeum igazgatója. A kötet igen jó visszhangot vált ki a megyében és a szakmában egyaránt. Erről tanuskodnak a levelek, a recenziók, a méltatások is.¹⁴ A könyv rövid időn belül elfogy.

1975-ös datálással Erdélyi Zsuzsannától három levelet is őriz a hagyatéka. Az elsőt még Marcaliba címezi, a másik kettőt azonban már Kaposvárra, a megyei múzeum igazgatóhelyettesének.¹⁵ A meleg hangú, baráti levél többek között méltatja a fentiekben jelzett könyvet: „Haza jöve várt könyve, melyet nagy szeretettel vettem kézbe, szeretettel az anyag iránt és szeretettel a különösen szép kiállítás iránt. Már nem is beszélek arról a szeretetről, mellyel az ember egy szinte életműbe illő munkát tekint. Ha ezek után Maga mást nem csinálna, mint malmozna, már akkor is meg lehetne Magával elégedve mind Somogy, mind az ország. Somogy megint kitétt magáért, s most nézzük, melyik megye tudja ezt bárhogyan lihegve is követni. Azon kívül az egész magyarságnak ilyen örökértéket adni.” Majd a technikai szerkesztőt, Farkas Bélát dicséri: „Ha alkalmasint beszél Farkas Bélával, mondja meg, hogy könyvük könyvészetileg is remekmű.”

1976 Újévén Takáts Gyula költő és Bálint Sándor professzor köszöntik Együd Árpádot és megjelent kötetét (1–2. számú mellékletek). Ebben az időszakban megszaporodnak a levelek Bálint Sándor és Együd Árpád között, kapcsolatuk szorosabbá, barátabbá válik, s tart egészen Bálint Sándor haláláig. 1976 februárjában Együd két levelének egyike is Bálint Sándornak szól: „Drága Sándor Bátyám ...kérem további útmutatásaidat, magányomban szerető szívedre szoruló atyai-baráti segítségemet”, írja, és beszámol munkájáról, terveiről. Jelzi készülőt, a regölésről szóló tanulmányát is. Már ekkor hivatkozik a búcsúokról és „istóriások”-ról készülőt hatalmas anyagra, melynek sorsa később igen hányatott. Ma kéziratban, rendezetlenül, lektorálatlanul része a hagyatéknak. A másik levél Volly Istvánnak¹⁷ íródik, melyben Együd beszámol a pécsi Berze Nagy János Tanácskozás eseményeiről és a Vikár Emléküléséről.¹⁸ A levélből értesülünk előadása témájáról „Vikár nyomában” címmel, amely később kötetben is megjelenik.¹⁹

Együd nemcsak ír, de részt vesz a Magyar Rádió műsorkészítésében is, vetélkedők anyagait állítja

össze,²⁰ filmfelvételeket készít a legkülönbözőbb témakörökben. A Magyar Televízió felkérésére²¹ szakérti a berzencei zászlós lakodalom filmfelvételeit.

Bálint Sándor következő levele 1976 decemberében érkezik Együd címére:²² „Most kaptam meg újabb, nagyértékű anyaggyűjtésedet a regölés somogyi világából. Ebből is látszik, hogy mi mindent tehetne még mindig a szakkutatásunk, ha Hozzád hasonló, igazán önfeláldozó apostola állna minél több munkába. A hagyomány jó része már nem él, de ott álmódoszik múló parasztságunk emlékezetében. Az a tisztos gyűjtői teljesítmény, amit Neked köszönhetünk, odaírja nevedet Vikár Béla, Gönczi Ferenc mellé.” Majd így folytatja: „A népi imádságokat föltétlenül tedd a múzeumi évkönyvben közzé, kiegészítve a „Somogyi Népköltészet” anyagát. Esetleg a tervezett II. kötetbe építsd bele. Zsuzsa nagyszerű anyagpublikációjával a gyűjtés még nincs lezárva.”²³ „A Búcsú-sok és istóriások nyomában” nehéz szerkesztői feladat elé állíthat, nekem is fő effélében a fejem. Egyelőre a kéziratot állítsd össze, minél több anyagot belefoglalva. Utána következhet a revízió, illetőleg a formábaöntés. Ha élek, számíthatsz rám még a lektorálás előtt.”

A jelzett regöléssel kapcsolatos tanulmány az 1975-ös múzeumi évkönyvben jelenik meg.²⁴ Kriza Ildikó levélben gratulál a cikkhez:²⁵ „Örömmel olvastam élvezetes, jól megszerkesztett, sok szép adatot tartalmazó csodaszarvas-cikkét. Igazán nagyon tetszik, pedig ebben a témában nem könnyű újat és jót írni.”

1973-tól Együd szorgalmasan készít recenziókat az évkönyv részére a nagyobb lélegzetű, általa is fontosnak tartott folklórkivadványokról.²⁶

A Magyar Rádió Pécsi Stúdiója felkéri 1976-ban Együd Árpádot az általa létrehozott Hangarchívum bemutatására.²⁷ „Nagy érdeklődéssel olvastam a Rippl-Rónai Múzeum Hangarchívumáról. Mivel nagyon értékesnek és példamutatónak tartom, szeretnék a Magyar Rádió Pécsi Stúdiójának műsoraiban módot adni ennek bemutatására, szélesebb körben való megismertetésére... Készítenék egy riportműsört, melyben Ön beszélne a hangarchívum keletkezéséről, feladatáról és bemutatná a legérdekesebb felvételeket... 5–10 perces műsorokban, rövid bevezető szöveggel ismertetnénk a hangarchívum egyes területeit, pl. egyik alkalommal a betyár- és pásztor-dalokat, másik alkalommal a katonanótákat, szerelmi dalokat.”

1976-ban és 1977-ben folyamatosan érkeznek levelek, gratulációk, adatkérések és adatközlések a „Somogyi népköltészet” című kötet kapcsán,²⁸ valamint további felkérések. A Magyar Televízióból, a „Muzsikaszó” című műsorhoz tíz percnyi tánckoreográfia elkészítését kérik. Kriza Ildikó gratulál a TV-szereléshez³⁰ és felkéri Együ-döt az 1978-ban rendezendő nemzetközi balladakutatók találkozóján szereplésre, „autentikusabb balladaénekesek” szerepel-

tetésére, somogyi gyűjtései, filmfelvételei bemutatására.³¹

1978 fontos év volt Együd életében. Bálint Sándorral egyre szorosabb a kapcsolatuk, erről tanúskodnak a mellékelt levelek is (3–4. számú mellékletek). Bálint Sándor elvállalja Együd készülő könyvének lektorálását rengeteg munkája és „állandó hajszoltsága” ellenére is.³² Együd a múzeumi évkönyvben köszönti a 75 éves Bálint Sándort³³ és ugyanott ismerteti a mesternek a Szent István Társulatnál megjelentetett nagy művét, az Ünnepi kalendárium két kötete folytatásaként kiadott „Karácsony, húsvét, pünkösöd” című könyvét.³⁴ Ugyanebben az évkönyvben recenziót ír Scheiber Sándor „Folklór és tárgytörténet” című hatalmas munkájáról³⁵ és felveszi a kapcsolatot az általa igen tisztelt professzorral is. Ez év szeptemberében Együd megkapja első, Scheiber professzor hozzá címzett levelét (5. számú melléklet).

Szeptemberben még egy fontos levél érkezik, Domokos Pál Péter³⁶ megküldi Együdnek lektori véleményét³⁷ az „Adatok a láncversek számszimbolikájához” című tanulmányhoz. A tanulmány az 1987-es

évkönyvben jelenik meg.³⁸ Ebben a kiadványban ismerteti Ortutai–Krizsa „Magyar népballadák” című könyvét is.

Az 1978-as évekből Együd Árpád hat levelét őrzi a hagyaték. Bari Károly cigány költőnek és gyűjtőnek biztató szavakat, Bodza Klára népdalénekesnőnek két kazettát küld. Két levél Kriza Ildikónak szól,⁴¹ melyekben húsz év alatt megszorodott filmanyagról számol be, illetve adatközlők lajstromát küldi meg a majdani ballada-konferencia kapcsán. Kriza Ildikótól pedig egy kis biztatást, témafelvetést vár cserébe. (6. számú melléklet)

1978. novemberében írja meg Lelkes Lajos főszerkesztőnek Budapestre azt a levelet, amelyben híven beszámol eddigi munkájáról, mindenekelőtt táncos múltjáról.⁴² (7. számú melléklet) Eközben sikeresen zajlanak a „Röpülj páva” televíziós felvétel somogyi szereplőinek vetélkedései.⁴³

1979-ből az Együd-hagyaték Bálint Sándor élete utolsó leleveleinek két darabját őrzi (8–9. számú mellékletek). Ezekben a levelekben egyrészt az atyai jóbarát megköszöni Együd ünnepi gratulációját 75.

A „Repülj páva” vetélkedő televíziós felvételei a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményben (Gyertyás László felvétele. 1978)

A „Repülj páva” vetélkedő televíziós felvételei a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményben (Gyertyás László felvétele. 1978)

születésnapja alkalmából és kéri Együd türelmét a „Búcsúk és istóriások” kézirat lektorálását illetően, hivatkozva egyéb, sürgős teendőire.⁴⁴ Egy másik levélben megköszöni somogyi kedves fogadtatását: „Igen jól éreztem magamat köztetek, bár ez így volna egész néprajzos társadalmunkban”.⁴⁵

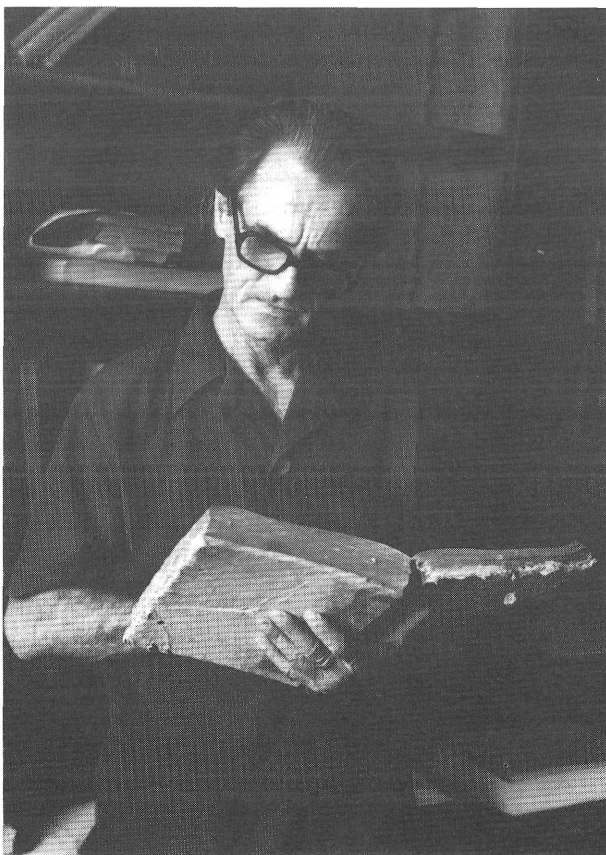
Együd ebben az évben három levelet küld Bálint Sándornak.⁴⁶ „Kedves Mesterem, Drága Sándor Bátyám” megszólítást követően jelzi küldeményét, a már elkészült, legépelt szakrális anyagot és várja a mester javaslatait. A kötet várható megjelenését 1981-re datálja. A decemberi levél hangneme aggódó, hiszen Bálint Sándortól semmilyen visszajelzést nem kapott. Örömmel számol be újabb terveiről, a készülő, szántópusztai cselédek szellemi hagyatékát feldolgozó munkájáról.⁴⁷ Tervezi a temetők néprajzi és régészeti feldolgozását, értesít a zsidó évkönyvbe megküldött cikkéről, az „Örökké bolygó zsidó” legendájáról.⁴⁸ Ebben a levélben arról ír, hogy az általa újonnan felfedezett, az „Ismeretlen Sárközy verses könyv”-ről készült cikket írni.⁴⁹ Ez utóbbi felfedezéséről, a Sárközy-féle anyagról ír Andrásfalvy Bertalannak is,⁵⁰ kérve az ő segítségét a kézirat „propagálásában és feldolgozásában”. Levelében említést tesz a Vikár nyomá-

ban végzett somogyi gyűjtéseiről,⁵¹ s e témakörből előadást is tart. Pogány Péternek⁵² egyik évkönyvbeli cikkéről, a „láncversek számszimbolikájáról” ír,⁵³ melyet – mint írja – „átnézett Sándor bácsi, Scheiber professzor és Domokos apó is”. Itt is szól távolabbi tervéről, a nagyszámú, somogyi népi imák megjelenítéséről.

Volly Istvánnak 1980 elején küldött levelében részletesen beszámol az elmúlt, az 1979-es évről.⁵⁴

Az 1980. év, a levelek tartalma szerint ismét egy szomorú időszak Együd életében. Második infarktusból lábadozik,⁵⁵ elveszíti atyai jóbarátját Bálint Sándort,⁵⁶ akinek halálát követően „több kilónyi kéziratanyagának” sorsa is igen kétségessé válik. A hagyatékek részeként a kéziratot is zárolják, így megindul a hajsza annak visszaszerzéséért. Együd levelet ír Bálint Péternek, kérve őt, hogy édesapja hagyatékából saját kéziratát kiválogathassa.⁵⁷ Ugyanakkor levélben keresi meg a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatóságát, Juhász Antalt, hogy a ő segítségét is kérje.⁵⁸ Bálint Péter türelmet kér, Juhász Antal hivatalosan is lép az ügyben.⁵⁹

Októberben, Scheiber Sándornak címzett levelében már a megkerült kéziratról tudósít: „Nemrég vol-

A Sárközy-verses könyv (Gyertyás László felvétele. 1980)

tam Szegeden kedves Bálint Sándor bátyánk lakásán, ahol ádáz tusa honol Péter (Bálint Péter) és a hivatalos szervek között... ott volt lektorálás végett több mint három kilónyi anyagom, s több hónapi ígértetés után magamnak kellett visszaszereznem..., amit a megyei ígértetés szerint jövőre Somogy néprajza 3. kötetként kiadnák.⁶⁰ A továbbiakban beszámol aktuális feladatairól. Ebben az évben befejezi a somogyi Zselicben végzett anyaggyűjtéseit és 1981-ben megjelenteti tanulmányát.⁶¹ Jelzi további két tanulmányának megírását is „Száz somogyi népdal” és „Somogyi gyermekjátékok” címmel (mindkettő 1981-ben jelent meg).⁶²

Több levél érkezik a cigány folklórgyűjtés ill. cigány szövegfordítás kapcsán.⁶³ Kiss József filmrendezőnek Budapestre⁶⁴ filmfelvételeiről ír (10. számú melléklet), azokról a felvételekről mindenképp elõtt, amelyeken a „legarchaikusabb szokásokat” örökítette meg.⁶⁵

Az 1981-es év a „Búcsúsok és istóriások” megkerült kézírata feletti örömeivel indul. Erről levelekben számol be és lektort, lektorokat keres kiadandó tanulmánykötetéhez. Januárban Sajósernyére, Juhász László lelképásztornak ír,⁶⁶ és elpanaszolja, hogy két kötetre tervezett anyagát egy köteté kell összesűrítenie. „Sokféle munkát kell végezni, volt is már két infarktusom, de mindent meg kell menteni, ami érték, hiszen rohanó korunk sokmindent hamarosan el fog söpörni a népélet értékei közül.” (11. számú melléklet)

Egy márciusi levelében beszámol újabb szerzeményéről,⁶⁷ egy váratlanul előkerült, 810 oldalas, kézíratos, „hallatlanul értékes kötettről, a 'Keresztyén ABC' címmel és 22 verssel.”⁶⁸ Ugyanott kéziratanyagának zenei válogatásához lektort keres: „...zenei szakember (sőt több is) kritikus válogatására és főleg zenei ismeretére szükség van (12. számú melléklet). Néhány katolikus pap barátomnak mutattam, akiknek semmi ismeretük nincs a régi búcsús énekekről, s egyéb szakrális folklorisztikai anyagról. Ellenben ajánlották a győri bencés zenetanárt, Jáky Teodort, s a pannonhalmi Sz. Sándort. Feltehetően szükség lesz az ő segítségükre is. ...elmondanám elképzelésemet a kötet strukturális vonatkozásaival kapcsolatban, ui. hasonló kiadvány-modell nem áll rendelkezésünkre, hiszen Sándor bátyám más aspektusú tudományos vizsgálódásait adta közre, amire természetesen sokat fogok hivatkozni másokkal egyetemben.” Kriza Ildikónak decemberben örömmel írja: „több évtizedes munka volt benne..., ez a sacra simighiensis összefoglalná Somogy teljes szakralitását, mint ahogy próbálkoztam az 1. kötetben világi vonatkozásban.”⁶⁹

Az 1982-es évből őrzött levelek száma 31. Több levél íródik Olsvai Imrének „Öcsémuram” megszólítással az átjártszandó anyagokról, a leendő erdélyi gyűjtések időpontjának egyeztetéséről.⁷⁰ Scheiber professzor úrnak is több levelet küld, melyekben egy-

rész adatokat kér és ad, ill. munkájáról számol be: „Lényeg volna befejeznem a nagykötetemet mérhetetlen sok anyaggal, amit folyvást gépelek, de sose lesz már kész.”⁷¹ Veszprémbe pedig ezt írja: „...azt mondják, századunkban – egy személyre esően – nekem sikerült a legtöbb regőséneket magnóra rögzítenem, kb. 72 darabot.”⁷²

Az Együdnek írt levelek közül Scheiber Sándor levele érdemel külön figyelmet, melyben nagyon várja már Együd Árpád szakrális kötetének megjelentetését (13. számú melléklet).

1983. év Együd Árpád halálának éve. Már 1981-ben Együd elérte a nyugdíjkorhatárt, de tudományos főmunkatársként tovább dolgozik a múzeumban. Rendszeresen kéri és küldi levélben a somogyi gyűjtők és gyűjtések adatait. Napi 16 órát dolgozik, Csurgón két kolléganővel gyűjtést tervez. Megkapja Kriza Ildikó válaszelevelét is, amelyben Kriza elvállalja a tervezett kötet „klasszikusabb folklór részének” lektorálását.⁷³ A szakrális anyagrész még mindig lektorálatlan.

Gunda Béla professzornak júniusban Debrecenbe írt levele⁷⁴ tengernyi tennivalóját dokumentálja: „Most három nagy kötetten dolgozom. Az egyik a Somogy néprajza 1. kötetének folytatása, az összes fellelhető műfajokkal, sokféle variánssal, stb., a másikon most dolgozom, Somogyi jeles napok és szokások lenne a címe, a harmadik pedig megyénk teljes szakrális anyagát öleli fel, mit szintén szeretnék befejezni ebben az évben (ez 3–4 ezer oldal). Van tehát mit tenni nyugdíjazásom előtt, bár továbbra is munkaviszonyban leszek, mert fel kellene dolgozni a közel 25 ezer méternyi magnófelvételeket és filmszalagokat...”⁷⁴

Egyik utolsó levele júliusban Erdélyi Zsuzsannának szól, kitüntetéséhez gratulál: „Mindén igazul végzett munkájáért, különösen a Maga által végzett pótolhatatlan értékmentésért érdemes valójában élni; ezt csak egészséget, életet sem kímélő teljes odaadással lehet csinálni.”⁷⁵ (14. számú melléklet)

A fenti gondolat igaznak bizonyult, Együd Árpád 1983. augusztus 17-én, harmadik infarktusa után Kaposváron elhunyt. Hagyatéka őrzi „életét nem kímélő, pótolhatatlan” értékmentését.

II. Az Együd-hagyaték archív filmanyaga

Az Együd-hagyaték Filmarchívuma a Somogyi Megyei Múzeumok Igazgatósága Néprajzi Gyűjteményében található. Ugyanitt őrizzük az archív anyagról készült másolatokat is, munkakópiaként.

A filmanyag nyilvántartását egy füzetben vezették 1971. június 29-től – az első bejegyzéstől – 1983. májusáig. A nyilvántartás utolsó leltári száma a 146. és 1980-tól azt maga Együd Árpád jegyzi.⁷⁶ A megadott szempontok alapján viszonylag pontos kimutató sikerült elkészíteni az anyagról.⁷⁷

Nagy segítségemre volt munkámban továbbá az is, hogy az archív anyag videoszalagra rögzítését követően újfenn nyilvántartásba vették a filmeket.⁷⁸ Az ott felvett szempontok kevésbé részletek, ám a felvétel idejének rögzítésével jól használható adatot kapunk. A mintegy másfélszáz archív film készítője jobbra maga Együd Árpád.⁷⁹ A felvételeket normál és szuper 8-as fekete-fehér, ill. színes filmre rögzítették.

A felvételek témája zömében néprajzi és régészeti vonatkozású, de jelentősebb mennyiség (20%) az úgynevezett egyéb témaköröket képviselő, nehezen csoportosítható anyagrész. A felvételek helye – néhány kivételtől eltekintve – Somogy megye.⁸⁰

A régészeti ásatásokról készült felvételek (61'17") majd fele (27') dr. Bakay Kornél somogyvári ásatásait dokumentálja 1972 és 1976 között, valamint Bárdos Edith kaposvári avar régészeti feltárásait rögzíti 1977 és 1980 között (7'). További felvételek készültek az ötvöskónyi, a kereki, a babócsai, a bodrogi, a Balatonszemes–Rád pusztai, a szalacsikai és a zamárdi ásatásokról.⁸¹

A néprajzi anyag tetemes része néptánc felvétel (mintegy másfél órányi), annak is majd fele cigánytánc. E témakörben a táncok zömét Kaposvár-Kaposzentjakabon vették fel az ott élő beás és oláh cigány lakosság körében. Több fekete-fehér és színes felvétel készült a büssüi, a sasréti, a babócsai és a simonfai cigányok táncairól.⁸²

A táncfilmek között berzencei, somogyudvarhelyi, vízvári, pogányszentpéteri, szenyéri, ürögi, kötcsei, rinyakovácsi, tapsonyi, tótújfalusi szóló, páros ill. csoporttánc szerepel.⁸³ Készültek táncfilmek fesztiválokon (pl. Folkfesztivál–Balatonföldvár, 1982.), szezonnyitó ünnepségeken (Siófok, 1983.), búcsúkon (1979-ben a szántódpusztai Jakab-napi búcsún), jubileumokon (a Georgikon Együttes 20 éves jubileumának ünnepségén) és 1977-ben a csángók körében.⁸⁴

A következő, jelentősebb témakör a szokásanyag. Sajnos a felvételek fekete-fehérek, idejük közel 40'. A szokásfelvételek témái – csupán címszavakban – a következők: a berzencei zászlós lakodalom (1972), pogányszentpéteri babonák (Orbán, 1975), a somogyi búcsú és a „Röpülj Páva” TV-felvételei (1977), a berzencei farsang (1979), a balatonberényi betlehemezés (1981), a kaposvári farsangi felvonulás és téltemetés (1983).⁸⁵ Felvételek készültek lakodalmakról (Nikla), tojásfestésről és külön kell szólni Együd Árpád kedves adatközlőjének, Sánta Vendelnének ezüstlakodalmáról (1972) készült filmanyagáról.⁸⁶

Mintegy 29 percnyi filmanyag őrzi a segesdi búcsú eseményeit (1979, 1981), de Együd megörökítette az andocsi (1977), a buzsáki (1977, 1978), a szántódpusztai Jakab-napi búcsúkat (1979), valamint a kaposvári, augusztus 20-i vásárokat és ünnepségeket (Cseri park, 1979).⁸⁷

A temetőkről készült felvételek között a perőcsényi és a vízvári sírjeleken túl szennai, nagybajomi és kiskorpádi fejfák is megtalálhatók Együd Árpád filmjein.⁸⁰

Utolsó filmfelvételei egyike legkedvesebb adatközlőjének, Sámitné Pöttendi Lidinek temetése Hetes községben.⁸⁹

A filmfelvételek egy csoportja kismesterségeket, fafaragókat, pásztorokat elevenít meg. A kismesterségek közül a legrégebb, a legelső felvétel az óbányai cserepesekről készült 1972-ben. Hasonlóan régi a nagyatádi kötélgyártásról készült film. Ekkor készített felvételeket Együd a bonyhádi Reinwald János kerégyártó mesterről, gépi és kézi eszközeiről, a bognármunka eszközeiről és fázisairól. Megörökítette az utolsó siogárdi vásáros bábust és játékait (1972), a Tolna megyei Kéty község teknővájó cigányainak munkáját (1979), a kaposvári Sötényi József gyertyaöntő mester és felesége mézesbábos–bábkészítő munkafázisait (1975, 1981).⁹⁰ Készültek felvételek fazekasmesterekről (pl. Tamás László kaposvári fazekasmesterről),⁹¹ fafaragókról (pl. Varga László bőhőnyei pásztorfaragóról, Tóth Mihály lászlópusztai fafaragóról, Nagy Ferenc és Kálmán István faragásairól, Horváth Ferenc, Varga József és Takács Vendel munkáiról), Jankovics Imre dudakészítőről.⁹²

Több felvétel őrzi a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény építési munkálatait és megnyitóját (1978), a kaposvári Rippl-Rónai Villát, a zalai Zichy Kúriát, a Zamárdi Tájházat és a Nagyatádi Művésztelepet.⁹³ Emléklésekről (Rippl-Rónai Emléklés, 1979.), tanácskozásokról (Dél-Dunántúli Tudományos Tanácskozás, Szántódpuszta, 1980.), fesztiválokról (igali, balatonlellei, siófoki, stb.) készültek felvételek.⁹⁴

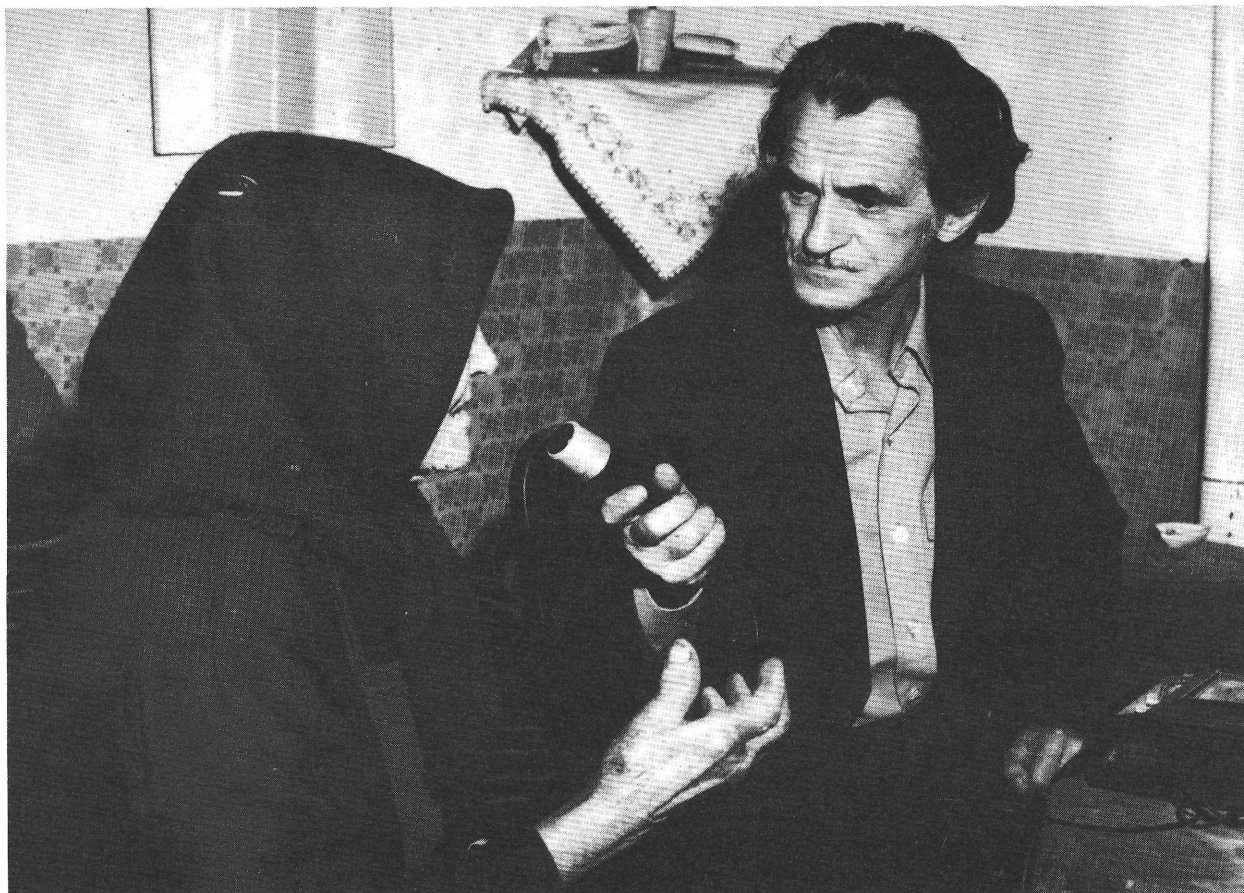
Néhány felvétel készült a buzsáki hímzésekről, a berzencei kontyról, ill. a csökölyi fehér gyász, a pogányszentpéteri, a törökkoppányi, a színes csángó és a bukovinai székelly viseletekről.⁹⁵

A munkakópiaként készült videofelvételek, az archív filmanyag másolatai a megyei múzeumban hozzáférhetők.

Együd Árpád hagyatékának legnagyobb részét kitevő hangzóanyag sajnos még teljesen feldolgozatlan. A szalaglejegyzések is csak a közelmúltban kezdődtek el. Hasonlóan feldolgozásra vár Együd hatalmas kéziratanyaga.

Az elkövetkezendő évek feladata lesz a hagyaték folyamatos rendezése, a film-, a kézirat, a fotó- és hanganyag hiányzó adatainak pótlása, pontosítása. A zenei és a szöveges anyag lejegyzése előfeltétele a tudományos feldolgozás megindításának. Meg kell oldani az anyag szakszerű tárolását. Távlati terveink között pedig a feldolgozott anyagrészek, a jelentősebb munkák közzététele szerepel.

A lejegyzés, a feldolgozás, a publikálás munkái alatt az Együd-hagyaték zárolt, külső kutatók számára nem hozzáférhető.

Együd Árpád felvételt készít a hetesi Pöttendi Lidivel, Vikár Béla egykori adatközlőjével (Gyertyás László felvétele. 1980)

JEGYZETEK

1 Részletesebben lásd *Szapu Magda: Együd Árpád és Somogy népköltészete*. In: *Somogyi Múzeumok Közleményei* 9. 1992. Kaposvár. 339–344. p.

Az Együd-hagyaték legnagyobb része *hangzóanyag*. A mintegy kétszáz magnószalag és félszáz kazetta – szöveges és zenei anyag – lejegyzése megkezdődött. A hangzóanyag másolatai, a munkakópiák, a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében készültek Olsvai Imre irányításával, Németh István közreműködésével. A hagyaték másik része *kéziratanyag*, amely nagy mennyiségű, részben előrendezett, szöveges folklórt, illetve Együd levelezését tartalmazza. A rendezés folyamatos.

A harmadik csoport – *archív filmanyag* – az Együd Árpád által készített mintegy másfélszáz tekercsnyi mozgófilm.

2 A hagyaték előrendezését, mutatózását, tematikus csoportosítását és a hangzóanyag lejegyzését Molnár Éva gyűjteménykezelő végzi. A hagyaték gondozására, kezelésére, rendszerezésére, lejegyzésére, tudományos feldolgozására és sajtó alá rendezésére alapítvány létesült „Együd Árpád Népzenei Alapítvány” címmel. Az alapít-

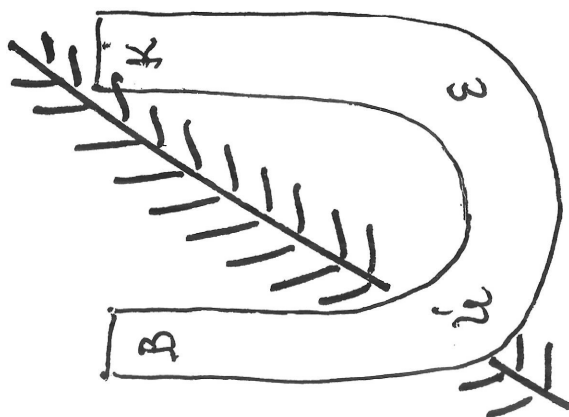
vány székhelye Kaposvár, kezelője az alapítvány kuratóriuma: Király Zoltán, Csikvár József, dr. Klujber László, dr. Olsvai Imre, dr. Szapu Magda és özv. Együd Árpádné tiszteletbeli tag. Együd Árpád hagyatékát a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága Néprajzi Gyűjteménye őrzi. A lejegyzést Molnár Éva gyűjteménykezelő, a tudományos feldolgozást dr. Szapu Magda néprajzkutató végzi. Az alapítvány nyitott.

3 Az özvegy ezt az anyagrészt 1991-ben a hagyaték egyesítése során adta át megőrzésre és feldolgozásra a megyei múzeumnak.

4 A levelek évi bontásában – elkülönítve a küldött és a kapott leveleket – kerültek nyilvántartásba. A küldött levelek száma 144 darab: 1972-2 darab, 1976-2 db., 1977-1 db., 1978-6 db., 1979-15 db., 1980-22 db., 1981-29 db., 1982-31 db., 1983-36 db. Az Együd Árpád nevére érkezett levelekből 430 darabot őriz a hagyaték. Évi bontásában: 1968-1 darab, 1969-2 db., 1970-2 db., 1971-3 db., 1972-4 db., 1973-8 db., 1974-9 db., 1975-20 db., 1976-24 db., 1977-43 db., 1978-84 db., 1979-57 db., 1980-41 db., 1981-54 db., 1982-31 db., 1983-47 darab.

- 5 *Bálint Sándor* (1904–1980) etnográfus, ny. egyetemi tanár, az alföldi népelet és Szeged kiváló kutatója, a r. k. vallási néphagyomány egyik legjobb ismerője és publikálója. Lásd: Magyar Néprajzi Lexikon (a későbbiekben MNL) 1. kötete. Budapest. 1977. 202. p. és *Együd Árpád–Sudár János*: Köszöntjük a 75 éves Bálint Sándort. In: Somogyi Múzeumok Közleményei (a későbbiekben SMK) 3. 1978. Kaposvár. 311–313. p., valamint *Erdélyi Zsuzsanna*: Vallásos néphagyományaink nagy összegzője *Bálint Sándor*. Vigília. 1978. szept. 597–602. p.
- Scheiber Sándor* (1913–1985) irodalomtörténész, történész, hebraista, ny. egyetemi tanár, a Budapesti Országos Rabbiképző Intézet igazgatója, tanára. Zsidó vallástörténettel és a magyarországi zsidóság történetével foglalkozott. Szűkebb területe a magyar folklór keleti kapcsolatainak vizsgálata. Világszerte a legjobban ismert és a legtöbbet publikáló magyar folklórista volt. Lásd: MNL 4. kötete. Budapest. 1981. 434. p., valamint *Voight Vilmos*: Scheiber Sándor hetven éves. In: Évkönyv 1983/84. Kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. Budapest. 1984. 528–529. p. szerk.: Scheiber Sándor
- 6 Együd-hagyaték (a továbbiakban EH) 1972/1. (április 29.)
- 7 *Manga János* (1906–1977) folklórista, a pozsonyi rádió magyar adásának első szerkesztője. Szűkebb területe a népi hangszerek, a népzene és a r. k. vallásos néprajz vizsgálata. Lásd: MNL 3. kötete. Budapest. 1980. 515–516. p.
- 8 *Együd Árpád*: Külső-Somogy népballadái. In: SMK 1. 1973. Kaposvár. 177–206. p.
Együd Árpád: Egy alig ismert népballadáról. In: SMK 1. 1973. Kaposvár. 314–317. p.
- 9 *Kriza Ildikó* néprajzkutató, kutatási területe a balladák és a legendaköltészet. Lásd: MNL 3. Budapest. 1980. 334. p.
- 10 *Erdélyi Zsuzsanna* folklórkutató, szövegfolklórral, apokrif imádságokkal foglalkozik, a népköltészet szimbolikáját vizsgálja. Lásd: MNL 1. Budapest. 1977. 707. p. Fő műve, az apokrif imádságokat feldolgozó „Hegyet hágék, lőtőt lépék” könyvének első kiadása 1974-ben Kaposváron jelent meg.
- 11 EH 1972/2 (november 11.)
- 12 EH 1974/3 (május 10.)
- 13 *Együd Árpád*: Somogyi népköltészet. Gyűjtötte és szerkesztette Együd Árpád. Kaposvár. 1975. 511. p. + két hanglemez mell. In: Somogyi néprajza 1.
- 14 A könyvről méltatások és recenziók jelentek meg, lásd *Együd Árpád* válogatott bibliográfiája. In: SMK 9. Kaposvár. 1992. 343–344. p.
- 15 EH 1975/1 (május 27.), 1975/2. (június 12), 1975/3. (december 29.)
- 16 EH 1976/1/3 (február 24.)
- 17 *Volly István* tanár, folklórista. Több népdal gyűjtemény kiadója és szerkesztője. Lásd: MNL 5. Budapest. 1982. 588. p.
- 18 EH 1976/2/4 (november)
- 19 Az előadás később tanulmánykötetben is megjelenik: *Együd Árpád*: Vikár Béla és a somogyi népköltészet gyűjtése (A folklórista Vikár Béla nyomában). In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 25 (1980). Pécs. 287–289. p.
- 20 EH 1975/20 (március 2.)
- 21 EH 1975/14 (június 6.), Lengyel Miklós, EH 1975/17 (október 14. A forgatást a rossz időjárás miatt 1976. tavaszára teszik át.)
- 22 EH 1976/4 (december 1.)
- 23 *Erdélyi Zsuzsanna*: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imák. Magvető Kiadó. 2. kiadás. Budapest. 1976.
- 24 *Együd Árpád*: „Csodatevő szarvas ezer ága-boga”. Adatok a somogyi regőléshez. In: SMK 2. 1975. Kaposvár. 69–101. p.; *Együd Árpád*: Regőlés Somogyban. Somogyi Néplap. 1975. 293. sz. december 14. 5. p.
- 25 EH 1976/15 (november 22.)
- 26 *Együd Árpád*: *Voight Vilmos*: A folklór alkotások elemzése. Néprajzi tanulmányok. Akadémia Kiadó. Budapest. 1972. 377. p. Recenzió In: SMK 1. 1973. Kaposvár. 373. p.; *Együd Árpád*: *Voight Vilmos*: A folklór esztétikájához. Kossuth Kiadó. Budapest. 1972. 383. p. Recenzió In: SMK 1. 1973. Kaposvár. 373–374. p.; *Együd Árpád*: *Dömötör Tekla*: Magyar népszokások. Corvina Kiadó. Budapest. 1972. 72. p. Recenzió In: SMK 2. 1975. Kaposvár. 290. p.; *Együd Árpád*: *Martin György*: A magyar nép táncai. Corvina. Budapest. 1974. 74. p. 54. t. Recenzió In: SMK 2. 1975. Kaposvár. 290. p.; *Együd Árpád*: *Dömötör Tekla*: A népszokások költészete. Akadémia Kiadó. 1974. Budapest. 260. p. 16. t. Recenzió In: SMK 2. 1975. Kaposvár. 290–291. p.
- 27 EH 1976/18 (január 9. dr. Nádor Tamás, zenei szerkesztő)
- 28 EH 1976/24 (január 12. Volly István: „Kedves Barátom, sok jót mesélnék az egyetemi szombat délutáni társaságunkban a dalos-balladás kötetéről.”; EH 1977/4 (Balogh Gyula, Vrbas)
- 29 EH 1977/33 (február 15. MTV Szór. Zenei Oszt.)
- 30 A Somogyi népköltészet című kötet kapcsán Együdről TV-felvétel készült, ehhez gratulál Kriza: EH 1977/43 (október 17.); erről és az 1977-es „Röpülj Páva” televíziós felvételeiről lásd Filmarchívum, színes felvételek.
- 31 EH 1977/24 (november 9.)
- 32 Lásd e témában 1978/65 (Sudár Jánosnak január 15-i levele: „Sándor bácsinál pár nappal ezelőtt jártam, említette, hogy a Búcsúok könyv lektorálását szeretné vállalni, minden elfoglaltsága ellenére.”
- 33 *Együd Árpád–Sudár János*: Köszöntjük a 75 éves *Bálint Sándort*. In: SMK 3. 1978. Kaposvár. 311–313. p.
- 34 *Együd Árpád*: *Bálint Sándor*: Karácsony, húsvét, pünkösd. (A nagy ünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából) 2. kiadás. Szt. István Társ. Budapest. 1976. 403. p. Recenzió In: SMK 3. 1978. Kaposvár. 573. p.
- 35 *Együd Árpád*: *Scheiber Sándor*: Folklór és tárgytörténet. 1–2. 2. bőv. kiad. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete. Budapest. 1977. Recenzió In: SMK 3. 1978. Kaposvár. 537–538. p.
- 36 Domokos Pál Péter ny. tanár. Kutatómunkáját a népzene, a történeti zene területén végzi. Cikkei irodalmi kérdésekkel is foglalkoznak. Lásd: MNL 1. Budapest. 1977. 603. p.
- 37 EH 1978/26 (szeptember 8.)
- 38 *Együd Árpád*: Adatok a láncversek számszimbolikájához. In: SMK 3. 1978. Kaposvár. 271–310. p.
- 39 *Együd Árpád*: *Ortutay Gyula–Kriza Ildikó*: Magyar népballadák. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 1976. 403. p. (Magyar Remekírók) Recenzió In: SMK 3. 1978. Kaposvár. 537–538. p.
- 40 EH 1978/2/7 (november); EH 1978/3/8 (november)
- 41 EH 1978/6/11 (február 1.); EH 1978/7/12 (május 5.)
- 42 EH 1978/8/13 (november 1.)
- 43 Lásd a Filmarchívumban kb. egy perces fekete-fehér felvétel, valamint: EH 1978/5; 1978/7; 1978/23; 1978/37, 1978/48; 1978/55; 1978/73
- 44 EH 1979/6 (augusztus 10.); 1979/8 (december 14.)
- 45 EH 1979/7 (október 26.) 1980-ban már csak fiától, Bálint Pétertől jön levél, aki tájékoztatja Együd Árpádot a hagyatékban található kézirat sorsáról. EH 1980/3 (június 5.)
- 46 EH 1979/4/17 (augusztus); 1979/5/18 (augusztus 17.); 1979/6/19 (december 4.)
- 47 A cikk önálló kötetként majd halála után, 1985-ben jelenik meg: *Együd Árpád*: Szántódpusztá és környéke szájhagyománya. Siótour. 1985. 116. p. (Szántódi Füzetek 12.)
- 48 Megjelent: *Együd Árpád*: A bolygó zsidó mondája a somogyi néphagyományban. In: Évkönyv 1979/80. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete 1980. Budapest. 126–143. p.
- 49 A cikk a Somogyi Néplapban jelent meg: *Együd Árpád*: Sárközy István verseskönyve. Új adatok Csokonai somogyi patrónusához. Somogyi Néplap 1979. 247. sz. október 21. 7. p.
- 50 *Andrásfalvy Bertalan* etnográfusként a népi gazdálkodás, néprajzi csoportok és társadalom kérdéseivel foglalkozik mindeneke előtt Tolna és Baranya megyékben. EH 1979/1/14 (augusztus 11.)

- 51 A tanulmány Együd halálát követően jelenik meg 1985-ben: *Együd Árpád*: Vikár Béla nyomában. (Emlékezés Vikár Bélára.) In: SMK 7. 1985. Kaposvár. 123–156. p.
- 52 *Pogány Péter* r. k. lelkész, folklorista. A magyar népdal-szövegkataszter megszervezője és gondozója. Lásd: MNL 4. Budapest 1981. 253–254. p.
- 53 Lásd 38. jegyzetpont.
- 54 EH 1980/20/48 (január 24); 1980/21/48 (február)
- 55 Első infarktusa 1976-ban, a harmadik 1983-ban volt.
- 56 A Confessioban 1980-ban megjelenő köszöntő még az élő Bálint Sándornak szól: *Együd Árpád*: „Bálint Sándor a szakrális néprajz nagy öregje”. *Confessio*. 1980. 4. sz. 109–111. p. Lásd még EH 1979/39 (augusztus 29.)
- 57 EH 1980/2/30
- 58 EH 1980/5/33
- 59 EH 1980/3, 1980/11
- 60 EH 1980/14/42 (október 28.) A Somogy Néprajza 2. kötete Anyagi kultúra. Kaposvár. 1980. Szerk. Knézy Judit. Az Együd által jelzett kézirat még ma is kiadatlan, feldolgozatlan.
- 61 *Együd Árpád*: Újabb szövegfolklorisztikai adatok a somogyi Zselicből. In: Zselici Dolgozatok. 5. 1981. Kaposvár. 59–84. p.
- 62 *Együd Árpád*: Kaposváron megverték a rézdobot: Száz somogyi népdal. Kaposvár. 1981. 100. p. *Együd Árpád*: Népi sportszerű játékok Somogyban. In: SMK 4. 1981. Kaposvár. 95–126. p.
- 63 EH 1980/4 (Bencsik, február); 1980/5 (október); 1981/2, 3, 4, 5 (Bari); 1981/11 (Daróczi); 1981/50 (Varga); 1982/1 (Bari); 1982/13 (Kovalcsik)
- 64 EH 1980/6/34 (február 28.)
- 65 Erről a tanulmány második részében bővebben
- 66 EH 1981/9/58 (január 9.)
- 67 EH 1981/25/74 (Vályi Nagy Ervin, Budapest. március)
- 68 Az Együd-hagyatékban őrzött anyag.
- 69 Lásd 13. jegyzetpont, valamint EH 1981/10/59 (Krizsa)
- 70 Olsvai Imre népzene kutató, zeneszerző, a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetében dolgozik. Együd egyik legjobb barátja és gyűjtőtársa. A „Somogyi népköltészet” című könyv (13. jegyzetpont) zenei szerkesztője. Lásd még MNL 4. Budapest. 1981. 91. p.; EH 1982/9/86 (augusztus): 1982/8/85
- 71 EH 1982/12/89 (május); 1982/13/90 (szeptember); 1982/14/91 (november)
- 72 EH 1982/23/100 (Újhelyi Tiborné, Veszprém, január)
- 73 EH 1983/24–25 (január, február)
- 74 *Gunda Béla* etnográfus, ny. egyetemi tanár, elsősorban Közép-Kelet-Európa népeinek összehasonlító néprajzával, a néprajz elméleti kérdéseivel foglalkozik. Fő kutatási területe az ősfoglalkozások, település, építkezés. Lásd: MNL 2. Budapest. 1979. 326. p.
- 75 EH 1983/6/114 (július 6.)
- 76 A bejegyzések Lóczy Katalin könyvtáros-gyűjteménykezelőtől és magától Együd Árpádtól származnak.
- 77 A megadott szempontok a következők: a felvétel témája, a tudományág megjelölése, a felvétel helye, ideje, a készítő neve, valamint a filmre vonatkozó egyéb megjegyzések. A filmek zömében 15 méteresek kivéve az alábbi leltári számok alatt szereplő filmeket: 1, 3, 28, 43, 45 (30 méteres filmek); 18, 27, 103, 104, 130, 133, (60 méteres filmek); 24, 33, 34, 49, 26, 89, 92, 93–96 (10–20 méteres filmek) és a 23. leltári számú film (40 méteres). A felvételek ideje – a videoszalagra történt rögzítést követően – kb. hét órányi anyag, minősége változó. A felvett és archivált filmanyag pontos, részletes feldolgozása, az események, helyszínek, adatközlők, stb. beazonosítása még további feladatot jelent. Újabb feladatként jelentkezik a filmekben rögzített táncfelvételek táncleírása.
- 78 A filmek utómunkálatait és videoszalagra történő rögzítését a Magyar Televízió operatőre Táskai Mihály és munkacsoportja készítették el. A filmek újbóli nyilvántartásba vételét Molnár Éva és Simon Andrea gyűjteménykezelők végezték 1990-ben.
- 79 Jelentősebb mennyiségű felvétel Bakay Kornél régész neve alatt szerepel a Somogyvári Bencés Apátság ásatási munkálatairól: 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 33, 34 leltári számok alatt szereplő filmek.
- 80 Készült néhány felvétel Tolna, Baranya és más megyék helységeiben, illetve Erdélyben is: leltári szám (a későbbiekben l.sz.) 4. (Szakcs), l.sz. 7. (Sióagárd), l.sz. 8. (Kakasd), l.sz. 13. (Bonyhád), l.sz. 38. (Kőszeg), l.sz. 42-43. (Szárász, Egyházaskozár), l.sz. 48. (Sopron), l.sz. 66. (Esztergom, Dobogókő, Budapest), T. sz. 69. (Budapest), l.sz. 70. (Szentendre), l.sz. 97-99. (Kéty).
- 81 A somogyvári ásatásokról készült filmek: l.sz.: 14, 15, 17, 19, 21, 22, 25–27, 33–34; a kaposvári, 61-es múút melletti avar temetőről: l.sz.: 40, 53, 83, 86-88, 91-92, 94–95, 102-103; egyéb ásatásokról: l.sz.: 21, 54–56, 84, 20, 135.
- 82 Cigánytánc-filmek: 24, 122–125, 131, 132–134, 137, 138. leltári számok alatt.
- 83 Táncfilmek: 6, 23, 49, 73–74, 75, 77, 126-129, 136, 143–146. leltári számok alatt.
- 84 Leltári számok: 137/1982, 146/1983, 89–90/1979, 47/1978 és 42–43/1977. (Szárász, Egyházaskozár).
- 85 Leltári számok: 9/1972, 31-32/1975, 41/1977, 36, 44-45/1977, 72/1979, 130/1981, 141-142/1983.
- 86 Leltári számok: 35/1977 (Nikla), 6/1972, 106-107/1981 (Sánta Vendel).
- 87 Leltári számok: 93, 96/1979, 113-115, 118-121/1981 (Segesd), 41/1977 (Andocs), 41/1977, 50/1978 (Buzsák), 89-90/ 1979 (Szántódpusztá, 95/1979 (Kaposvár).
- 88 Leltári számok: 5, 77, 81.
- 89 Az adatközlő haláláról a helyi sajtó is tájékoztat: *Együd Árpád*: Elapadt a forrás. *Somogyi Néplap*. 1983. 7. sz. április 1. 8. p. Meghalt Pöttendi Lidi hetesi népdalénekes, aki Vikár Bélának is énekelt. A film a 145/1980. leltári szám alatt szerepel.
- 90 Leltári számok: 1/1972 (Óbánya), 2/1972 (nagyatádi kötélgártó), 13/1972 (Bonyhád, 7/1972 (Sióagárd), 97-99/1979 (Kéty) 28/1975 (Sötényi), 112, 116-117/1981 (Sötényiné).
- 91 105-ös leltári szám alatt.
- 92 Leltári számok: 16, 40, 62, 79, 82, 88.
- 93 Leltári számok: 60-61 (Szenna), 51-52 (Rippl-Rónai Villa), 101 (Zala), 46 (Zamárdi), 43 (Nagyatád).
- 94 Leltári számok: 82/1979, 104/1980, 11/1972 (Igal), 111/1981 (Balatonlelle), 146/1982 (Siófok).
- 95 Leltári számok: 3/1972 (Csököly), 16/1973 (Buzsák), 11/1972 (Törökkoppány), 23/1975 (Berzence), 8/1972 (Kakasdi székely), 42-43/1977 (Szárászi és egyházaskozári csángó), 49/1978 (Pogányszentpéter), 74/1979 (Pogányszentpéter).

1976
Tarló, Zoltán

Magyar Könyv
és írásain könyv
mestere. Szatmár
köz. és üzemelt.

Allami Nyomda - Ár: 70 filler.

LEVELEZŐLAP

A POSTAI
IRÁNYÍTÓSZÁMOT
SZÍVESKEDJÉK FELÍRNI!

Egyed. Könyv

tit. iktató

Feladó:

Tarló, Zoltán

7400

Könyv
Könyv S. a. g.

7400

Könyv
Könyv - Könyv Műhely

Ileáives Barátom,

igen halálosan kíváncsi vagyok művésznéd megfélemlítését.
 Külső megjelenésed igen szép, tartalma pedig igen gazdag és
 értékes. Egyszerűt mutatja gyűjteményi anyagodat, valótlanul
 det, egyben azt a tiszteltet és nagy szeretetet, amellyel mun-
 kádat végeztél. Meggyőződésem szerint még igen sok volna
 a menteni való, de kevesen vannak, akikben a Tiedéhez ha-
 sonló buzgalom lobogna. Ne állj meg az úton, folytatd to-
 vább a munkát.

Lehetőség, hogy a tél végén len valami dolgom ka-
 pocsolt. Gyöngyösre szeretnék fogom az alkalmat, hogy ti-
 látkoztam beled és nagy szeretettel megköszönhessek.

Minden kapcsolati barátságokat is üdvözlöm.

1976. június

Bélint Sándor

Együd Árpád úrnak
 népművészeti kutató

fi Bélint S.

6720 Szeged

Tömörkény u. 2/1b

Kaposvár

Művelés

Hedves Annyáé,

Örömmel olvastam a Magyar Hírlapnak Rólad kedő magyar igaz méltóságot.

Levelettel, a küldött igen hasznos könyvet hálásan köszönöm. Bizseregdről nem írtál, de a hírlapi jellemzésből úgy értem, hogy összedetted a magadat. Kívánom, hogy onig sokáig végezd szép missziódat. Nagy érdeklődéssel várom bármely könyvedet. Később is szívesen olvasnék, haitha segítenék vele. Köszönettel a felmondni követésem is.

A Szent István Társulatnál (1053, Bp., Thörsöth Lajos. u 1) megjelent az Ünnepi kalendárium I-II. és a Hosszú, hűvös, fűrészkösz (ez utóbbi 2. kiadásban.) c. két művem. Holonnal lehet forogtatni, talán rendelni meg a múzeum könyvtár számára (utánvétellel).

Küldök Neked ajándékba egy értékes szegedi kiadványt, Polner Zoltán gyűjtését.

A múzeum kiadásában megjelent A Szegedi nemzeti c. monográfiám I. kötete. Ez cserepéldányként előbb-utóbb Hosszú is eljut.

Amennyire szeretnék már veled elbeszélgetni. Thörsöthre hallottam rólad egyet-másról, de ez kevés. Haitha ebben az új esztendőben sikerül.

Jó egészséget, örömmel végzett munkát kívánok Neked ebben az új esztendőben.

1978 I. 9

Szeretettel

Térső bétyád

Ilédus Árpád,

államotom későültöm. Neked imi, már előzé leveledre választolni. Sajnos, állandó hajcsakthágbon ~~életék~~ életék, posta-munkák yomnak. Teleségom állandó betegségt. is említem.

Most nméhetőleg alkalmanam len. Ueled végre kosszalomson is elbeségetni. It vlna - ha nem osona nekés-ségét-ponyoggyjteményektet is átérni, Sípóthróé átkozni. Ugyanakkor átérsem kaposvári időközom alatt a Bácsisán és hitörösön nyersanyagát is. Tgen hívesen lenek mindenben a szolgéltodra.

ca két októberi előadást illetőleg: a Baráti Körben

telén Somogy környhoni szakrális világa is a néphagyomány

A Famitthekéző Késholdn A, domogyi néprajzi kutatók esed-ményei és feladatai.

Éke elválasztásoldó nagyon kélek, hogy egyéges szabban helyesítet el. Semmit nem szeretnék álmotlansággommal zavarni.

Tgen sít a munkám de előttöm a Te kedvedért.

így önmómmel vállalkozom a kaposvári útra.

Baráti szeretettel sokszor köszöntelek barátaink -

kal együtt

Sándor bátyád

Ilédus Árpád,

ké. vilón már lassan a kaposvári útra. Amra kérnélek azonban, hogy semmiképpen ne küldjetelek autót emtem, mert odamémet hétjón elindulva elotráison, majd Pécsre kérésnek pár dolgot elintézni. Pécsre kedd délután mennék

Kaposvára, legkésőbb 7re (19 óra) kérésni j. glaki a múzeumomban. Kérésnek a khor este Ueled, a Te dolgaidról elbeségetni.

1978 IX. 19

Baráti szeretettel ölellek

Ilédus bátyád

ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ INTÉZET
IGAZGATÓSÁGA

Budapest, VIII., József körút 27.
Telefon: 131-715

Buĉapest,

Uj Egidij Árpád
gyógyás

Somogy megyei Miskolcra

7400 Kaposvár

Rippel - Rónai tér

Postafiók 70

51/6. - 1000 - 6,20699 Pátria ny. (o)

74.11.0

Édes Anyám!

Sokszor elgondolom kislányod.

Attól félek, hogy a jövőben senki sem fogja

szívesen fogadni, hogy utána bonyolult

életet éljen.

A legrosszabb, ha - később nem érkezik,

de az esélyed is, a szülőidben elhelyezkedni,

de amint látom, nem tudod, hogy utána

legyen - maradjon-e?

És tudom: a legrosszabb, ha

valaki nem fogadja, hogy ott, ahol

élsz, az Anyám (Párisban).

Szeretettel írod:

Magda

Édes Anyám! és tudom, hogy a legrosszabb, ha

valaki nem fogadja, hogy ott, ahol

élsz, az Anyám (Párisban).

6. sz. melléklet

Kedves Ildike!

Nem tudom, válaszoltam-e arra a régebben írt levelére, melyben az augusztusi tanácskozással kapcsolatos dolgokról írt? Ezt most azért említem, mert ha igény van a jó adatközlőim szereplésére, akkor ezt már most kellene velük közölnöm, tekintettel az ő nyári elfoglaltságukra.

Ha még aktuális szereplésük, az alábbiakat javaslom:

Tislér Antalné (Reza mama 80 éves) énekelné a ritka példányú Rákóci kis úrfit (ha még kellene tőle más, tudja a Megesett lány jó változatát, kotyulást, lakodalmi életfa-köszöntést, számtalan más műfajt is).

Húga – Káplár Mihályné 73 éves – kitűnő hangú, s jól tudja a Gunaras lány-t, a régi és újabb stílusú balladák közül is többet ismer.

Az ugyancsak szenyéri *Gál Istvánné (65 éves)* szép somogyi akcentussal beszél; őt feltétlen szerepeltetni kellene a Megesett lány eléneklésével, mert egy nem ismert régi dallamra tudja a balladát, nagyon szép.

(Ha szükség lenne rá, hárman szépen tudják énekelni az andocsi legenda vallásos népének és egyéb énekeket, gyermekjátékokat stb.)

A *varjaskéri Hosszú Lázár (80 éves pásztor)* szinte csak archaikus dalokat, pásztor-balladákat tud feleségével egyetemben.

A *kisbárapáti Tóth Imre (76 éves)* a legjobb énekesünk szintén csak régi dalokat, balladákat ösmer; tőle talán az Eladott lány mehetne.

A *szennai Kis Kati néni (86 éves)* korát meghazudtoló fiatalos temperamentuma külön élményt jelentene a hallgatóságunknak.

A *hódosháti Horváth Györgyné (80 éves)* éneklése szintén régies karakterű; ő énekelte a Somogyi búcsúban azt a középkori istóriás éneket, de tud balladákat, virrasztókat (leányával együtt, aki 57 éves).

A negyvenes-ötvenes korosztályból akad jó néhány énekesünk, pl. *Sümeiginé Törökkoppányból* (az „eredeti” Rákóci kis úrfi-énekes – 1930-as évek adatközlőjének családjából); a *torvaji Kerekesné* azért javasolnám, mert szép hangja van, s végig tudja a Halálra ítélt húga, Angoli Borbála stb. dallamait és kislányát is tanítgatja a balladákra, bár a kicsi inkább az új stílusúakat tanulta meg anyjától; a *buzsáki Kara Lajosné* remek előadó, bár egy kicsit „túl szép” hangja van, de régi nótákat énekel. Van még néhány énekesünk, de azt hiszem ez is bőven sok lenne.

Azt még jó lenne tudnom, hogy csak klasszikus ballada kellene, vagy az új stílusból is, vagy más rokon műfajból is kellene-e ének?

Azt megtehetem – ha igényli –, hogy egy kazettára átjatszom az említettek néhány anyagát; így jobban ki tudná választani a szükséges anyagokat.

Ha szükséges, néhány kérdéshez hozzászólhatok röviden... Szíves válaszát várva sok szeretettel és kézcsókkal:

Kaposvár, 1978. V. 5..

Együd Árpád

7. sz. melléklet

Lelkes Lajos főszerek. elvtársnak
Budapest: Báthori u. 10.

Kedves Barátom!

Örömmel teszek eleget mesterem és barátom* születésnapjára rendezett műsorral kapcsolatos kérdéseiteknek.

A közölt (1–4) ponton felül is szívesen írnék még többet is, de nem akarván szaporítani a szót rátérek a válaszadásokra:

1./ Első találkozásunk a 40-es évek elején történt a Testnevelési Főiskolán, ahol előadást és bemutatót tartott. Meglepő és megragadó az volt közlésében – amit most újra „felfedeztek” –, hogy a magyar mozgáskultúrának az oktatása nagyon is beilleszthető a testnevelési órák keretébe. Továbbá: a népi sportjátékok jelentőségére, azok iskolai oktatás keretében való felhasználására ő hívta fel figyelmemet. Személyes erőteljes hatásának köszönhető, hogy a TF több hallgatója járt el tanfolyamaira, az akkori Ruggyanta Gyár égisze alatt működő együttesbe.

2./ Mint 1946-ban Csurgóra kerülő fiatal testnevelő tanár az ő nyomdokain haladva alakítottam meg az ország egyik első diák táncsoportját (mely 15 éven át működött, majd tanítványaim vették át irányítását).

* Molnár István

Közben 2 éven át látogattam siófoki népfőiskolájára; jártam pesti tanfolyamaira, ahol több kisebb-nagyobb koreográfiáját elsajátítván tovább adtam tanítványaimnak, egyéb együtteseknek, amelyek közben megalakultak Somogyban. Közvetetten Pista bácsinak köszönhető, hogy akkortájt Somogy élen járt a táncmozgalomban. Kérésemre kétszer is járt Csurgón, ahol nagyobb közösség előtt beszélt és egyéni bemutatót tartott az ún. „Cserkészházban” és a gimn. dísztermében. Nem véletlen, hogy az ötvenes években Csurgó volt a somogyi táncélet: táncoktatás, gyermekjáték-kutatás főbázisa, melynek termékenyítő hatása kihatott az egész megye ilyen irányú tevékenységére. Testnevelési óráimon – az országban is talán elsőként – minden esetben szerepeltek olyan táncmotívumok, amelyek a – gimnasztikai részben – kitűnő bemelegítést is szolgálták, s egyben azt a célt is sikerült megvalósítani, hogy mind a lányok, mind a fiúk megismerkedtek (főleg a somogyi) néptánc elemeivel, aminek eredményei között olyan jelenségekről is beszámolhatok, hogy pl. a „buzsáki kopogóst” észrevétlenül megtanulta az egész osztály. Nem múlt el óra, ahol ne szerepelt volna népi sportjáték, amelyeket a lányok és fiúk egyaránt a legnagyobb örömmel játszottak: hosszú-méta, görcözés, nyulazás, paprikázás, likra pógár kapura, stb. stb. Óráimról Hajdú Gyula és az akkori Béresné filmet is készítettek. Pista bácsi sokoldalú tehetségének köszönhető, hogy megismerkedhettem a tánc- és játékgyűjtésen felül bizonyos fokú dramaturgiai fogásokkal is, aminek az lett a következménye, tanítványaimmal betanítottam Illyés Gyula (talán máshol szocio-dramatikus ihletésű színdarabját (amit a szerző Németh László társaságában meg is tekintett nem kis meglepetéssel).

3./ Mind ezek együttvéve azt jelentették, hogy a negyvenes évek végétől – az akkor tespedő – kulturális életet sikerült felrázni, több vonatkozásban érvényre juttatni Molnár hatásának eredményeit. Ha szabad még szubjektív vonatkozású relációkat említenem, hadd tegyem hozzá, hogy őszinte barátság, atya-fiúi szeretet alakult ki közöttünk, s ennek bizonyítéka, hogy évek hosszú során mindig meglátogattam Pesten és zamárdi-felső nyaralójában (legutóbb ez év nyarán is). Ugyancsak neki köszönhetem, (valamint a népfőiskolán akkor tanító Andrassy-Kurta Jánosnak), hogy bizonyos szinten megtanultam faragni (népi faragás, kisplasztika stb.), amit hobbyként máig is művelek, amennyiben ráérő időm engedi. (Úgy tudom, „A szobor neve kalász-sz...” kicsi szobrocskám Pista bácsinál van.)Közvetve így neki köszönhető, hogy Somogyban sorra alakultak a falusi népiegyüttesek, a megyei népiegyüttes tánckarát tanítványaimmal együtt alakítottuk, vezettük, s elsőként juttattuk ki külföldre (a Kanyar és Tóky által vezetett nagy körussal és zenekarral együtt). Ha jól emlékszem, 1950-ben rendezett nagy országos fesztiválon diák-csoportom képviselte meggyénket (Csepel, Műv. Központ), ahol Pista bácsi is ott volt és az utolsó simításokat ő végezte el a fellépés előtt. A bemutató sikere örök élményt jelentett gyerekeimnek, de a közönségnek is. Molnár István hatásának legfőbb értékét – a fentiekén kívül – személyes életemben abban látom, hogy (elsőként Somogyban) magnóval és filmfelvevővel nekiláttam most már minden oldalú néprajzi gyűjtésnek, amelyről több ezer méter szalag és filmszalag tanúskodik. Ennek nyomán kerültem hivatalosan is muzeológus állományba; megszületett Somogy néprajza I. Somogyi népköltészet c. nagykötetem (amiről TV-film is készült), több folklórsztikai tanulmányom (s most rendezem sajtó alá 2. nagyobb volumenű kötetemet Búcsúk és istóriások nyomában címen (szakrális anyag). (Csak mellékesen említem meg, hogy több kisebb-nagyobb koreográfiát magam is „elkövettem” – kifogván az egykori Molnár-koreográfiákból –, s pl. az általam alakított és 10 éven át vezetett Balaton Együttessel bejártuk Dániát, Csehszlovákiát, Lengyelországot, Németországot stb.; tanítványaimmal minden esetben felléptem egészen 1976-ig bekövetkezett infarktusomig. Szabad legyen megemlítenem, hogy az ország első cigány-csoportját én hoztam létre a szentai cigányokkal, amely ugyan rövid ideig, negyedévig működött a körülmények okozta nehézségek miatt.) A teljesség kedvéért teszek említést arról, hogy abban a bizonyos „mellőzési korszakban” is mindig kiálltunk a magunk lehetőségei szerint a „Molnár-ügy” mellett. Pista bácsit kemény természetű embernek tartották, ez azonban a mi kapcsolatunkban sosem okozott semmiféle problémát. Magam és néhány tanítványa akkor is láttuk, hogy Molnár Istvánnak jelentősége túlnő a csak-tánc-kérdés problematikáján, s egész tevékenysége kihat a magyarság-tudat és népelet jelentőségének fejlődésére, kihangsúlyozására. Közművelődési és tudományos munkálkodásának országos jelentőségét szintén felesleges hangsúlyoznom. Hadd emlísem még meg, hogy nemcsak magam köszönhetek sokat a Molnár-hatásnak, de bizonyára Martin Gyurka, Falvai Karcsi, Vásárhelyi Laci és a többi tanítványok is, akik szintén mesterüknek vallják Pista bácsit, s akiknek munkálkodása túlnőtt az ország-határokon is.

Mindezekért és a még itt el nem mondottak miatt is vallhatom magam Molnár István tanítványának, aki – talán nem túlzás – irányít szabott ma már tudatos néprajzkutatói és tudományos tevékenységemnek.

4./ A fentiek szerint már csak azzal zárom rövid beszámolómat, hogy jelenleg a Somogy megyei Múzeumok igazgató-helyettese vagyok.

Kaposvár, 1978. nov. 1.

Együd Árpád
megyei múzeumig. h.

Thedues Árpád,

Kálás, meghabott szíved köszönöm meg ünnepi gratulációdért. Most életem estjén látat a horvátbi hit: non omnis moriatur, nem halok meg egészen, ott fogok élni a Te hűségged szívedben is.

Théimóddal foglalkozom. Tiszteletet kérem, amely minden körében mindig.

1979 VIII.10

Thilónis szeretettel ölel

Sándor boltyád

Ugyregyhácm hívtek előadásra, amit csak innen

talpra liturgiás inspirációs szöveg transzmissió, amelyet deppél
elválaszt egy kollektív kötetbe kész, de még néhány kisebb határozat
dolgoz is.

És azt nagyon kérem bennük megértését, elvárását,
tiszteletét, hogy készíthetők-e eddig nem tudtam foglalkozni
és így kénytelenem is érek vel. Elmondásukra ha kiadása van
szó, ind meg is beleszerintem a Teológusok a munkába.

Gyűjtemény az új bűnbánat megjelent sötétjövőkészlet.
Szóval a szövegben direktívákat, művészeti munká-
társait, Langot, Gyula Gábor, Békényi Imrét és újrakész.
Legyőzhető esetben Néked kívánok bonyolultokat a legúj-
ségekre vonatkozóan.

1979 dec. 14.
Sándor bíró

István Árpád,

Szent István,

ugyanis nagy megelégedéssel szentül a szövegben, ami-
kor felmerül az esély az elkészítésre és a közzétételre, bármit
igazán nem érdemlünk meg és éppen ezért megkértem közönsé-
tet mondani. Figyelmeztet, szövegét csak irányadóval
tudom vélelmezni.

Tudom, így látjuk máris így is lesz, csak az a tény,
feladatok, határozatok, köztük a közzététel, amelyet
valódi gondjaim is szövegben. Talán egyik-másik elöl
kérhetőnek, de ebből - úgy vélem - az így tudni a rövides-
bet. Először a múlt kiben valami nehéz közzétételről szó-
ban: a közzétételről III. kötetben nyomon követhető. Tegyük
ne meg fogja közzéadni a 100 oldal. Megjelenés 80 má-
sodik felére várható, addig is tiszteletet kérek mindenkitől.

Munkában van három kisebb művel, köztük a szöveg
elkészítése: a közzététel, egy szöveg közzététel, közzététel-
nyomtatás (tulán a közzététel fogja kiadni) és a szöveg halott-

Kiss József főrendező úrnak
Budapest: Könyves Kálmán krt. 15.

Kedves Jóskám!

Nem a mellékelt visszaküldött jegyek miatt írok sebtiben (hiszen azt nem is neked kellett volna küldeni), hanem a beszélgetésünk és a látottak alapján utólag fölmerült sokféle probléma és kérdés miatt, ami a pesti sietség miatt elkerülte figyelmünket.

A beszélgetés, igény és a látottak mind jobban meggyőztek arról, hogy egy nagyon lényeges, tudományosan megalapozott ügyről van szó, amit eddig remekül oldottál meg, s a rám háruló felelősség – magam felé is nagyobb alaposágra készítet. – Több problémám van, amit szeretnék minél teljesebb értékkel megoldani, de ennek néhány nehézsége felmerül. Pl. Utána kell nézmem, hogy régi adatközlőim közül élnek-e azok, akik a legarchaikusabb formákat őrizték meg szalagjaimon: tűzugrás-csóválás; főcstejivás, Kische-járás; Kotyulás; Harmatszedés; siratók; stb. – Azért azzal vigasztalom magam, hogy ezek nagy részét teljes hitelességgel meg tudjuk játszani-mondatni azokban a falvakban a fiatalabbakkal is, akik némileg még emlékeznek rá, illetve csak pontosan be kell nekik tanítanom. Pl. a szentiván-napi tűzugrást és öregasszonyokkal vettem filmre, ami ugyan jó, de annyiban nem aktuális, mert azt csak a fiatalok csinálták. Ha ez megfelel, akkor pl. Berzencén a fiatal szakköri tagokkal meg tudom játszani teljes hitelességgel (ha szükséges, az öregjeim is ott lesznek)... Az egykori lucázó-kotyulók már komoly papák lettek, de ez sem lesz talán akadály, mert kitűnő fiatal csoportjaink vannak, akikkel hitelesen megjátsszuk (pl. Mesztegnyőn), hasonlóan itt az összes gyermek (ősi)-játékokat, hiszen egy részét már ismerik is. Mesztegnyőt azért is javaslom, mert az ország egyik „díjazott”, sokféle anyagot ismerő kis és nagy csoportból áll és lelkes vezetőjük egy kiváló pedagógus. A főcstejivást itt, vagy a szomszéd faluban Bizén is fel tudjuk venni. A kotyulást még megjátsszák talán az eredeti adatközlőim Szenyérben, hasonlóan a „harmatszedéshez”, „mez-telen”-hentergés közben való bőségvarázsláshoz, szitából-szakajtóból való praktikáktól kezdve az ősi farázásig stb. – Nehezebb ügynek látszik a gyugyi kiszabábú égetése, mert úgy tudom, meghalt a bácsi; de: egyáltalán nem fog nagy gondot okozni, mert egyik tanítványommal megcsináljuk a kische-szalma Matyit, aminek még az az előnye van, hogy a szennai falumúzeumnál, ill. a közeli határba és ároknál megjárjuk a népegyüttes tagjaival, de lehet, hogy Gyugyot, vagy Somogyfajszot választom. Ez utóbbi azért is feltűnést fog jelenteni a néprajzi kutatásban (aminek László Gyula bátyánk is örülni fog), mert onnan származik egyetlen adatunk a „szalma-csikó”, s ez némi emléket hordozza az egykori már nem teljes lovastemetkezésnek, amikor is már csak részlegesen temetkeztek így, ill. bizonyos csontokat hagytak meg, vagy szalmával tömték ki a lóbőr bizonyos részeit. Igaz, ez már (az idő távlati felejtése miatt) a farsangi alakoskodók között szokott régen szerepelni. (Erről meg is feledkeztem beszélgetésünk alkalmával.) A dolgok lényegére való válaszodat mielőbb azért várom, mert az anyag sok, és válogatnod kell belőle; jónak látod-e (az öregek mellett, esetleg nélkülözését) a fiatalsággal való hiteles megrendezést. Válaszod azért is sürgős, mert az egyes adatközlők és helyek néha száznál is távolabb esnek (kilométerre) egymáshoz, s ezeket és csak véleményed után járom le. Ezek ellenére sincs ok a kudarcra, mert Mesztegnyő, Berzence, Szenna biztos hely a legtöbb anyag rendezésére és forgatására, hogy minél kevesebb helyre kelljen kiutaznotok, s így egy-két helyre összpontosítva több anyagot is fel lehet venni. Az esetlegesen szükséges népviseletes felvételeket is megoldom majd valahogy, ahol a felvétel azt kívánja: tűzugrásnál, „röpiké”, bőszyoknya; harmatszedésnél „péntő” és lepedő; kotyolásnál, főcstejnél szita-rosta, szakasztó, bundasapka stb. – Nem tudom, hogy a termés-szerelmi és egyéb varázsjátékú szövegeknél, játékoknál kell-e viselet a felvételhez, vagy csak elég, ha a gyerekek mondják az éneket illetve a mondókákat??? – Lehetséges, hogy az említetknél is kevesebb falura lokalizáljuk a felvételt, ha neked megfelel, hogy egy-két faluba hozzam össze a szereplőket.

Mint látod, – utólagos átgondolás után –, meg is feledkeztünk e több dolgot érintő kérdésekről, de azért nem esünk kétségbe, mert az nem szokásunk, s a nehézségek is azért vannak, hogy leküzdjük őket.

Ha valami még felmerül benned ezeken felül, azt is légy szíves jelezni mielőbb, hogy időben intézkedhessek a közös ügy érdekében.

Eddigi szívességeket is köszönve sok szeretettel:

Kaposvár, 1980. II. 28..

Együd Árpád
megyei múzeumig. h.

Kedves Nagytisztelető Úr, Drága Barátom!

Hálásan köszönöm kedves, meleg hangú leveledet. Elnézést a minden formalitást mellőző közvetlenségért, de a magunkfajta embereknel bizonyára sokkal közvetlenebb lehet a kapcsolat munkálkodásaink során.

In medias res: Márton Gábor munkálkodásáról – sajnos – magam elég keveset tudok. A mellékelt kötetben bejelöltem néhány helyen (egy papírdarabbal), hogy van róla szó; elég kevés.

Mint egykori csurgói tanár, akkor még felületesen beleolvastam a Könyvtár sorozat-kiadványaiba, most pedig egyéb tudományos tevékenységem szinte minden időmet leköti. A 18 sorozat mindegyike nekem sincs meg. Javasolom az alábbiakat:

Írni kellene a Csokonai gimn. Könyvtárvezetőjének információ végett, hogy a kéziratok ott maradtak-e, de úgy tudom, hogy Pápára került egy része; azért kellene oda is írni, a volt Teológia épületében lévő (ha jól emlékszem) Református Egyházi Gyűjtemény vezetőjének; nevét nem tudom hirtelenjében. – A többi lehetőségek az alábbiak. Dr. Boross Dezső barátom (volt csurgói kolléga) doktori disszertációja felől is érdemes lenne érdeklődni Debrecenben a Kossuth L. Tud. Egyetem Bölcsészkarán. – Dr. Bódy Ferenc barátom pesti címét jelenleg nem tudom (elköltözött az Ó utcából), de talán Dezső tudja, ui. ő is írt a csurgói gimn. történetéről. Érdemes lenne még érdeklődni volt kedves tanítványomtól, dr. Kovács Kálmán prof. a debreceni Bölcsészkaron (őt még Dezső is tanította), s e témával ő is foglalkozott.

A Csurgói Könyvtár 2. számaként megjelent Beck Gergely: A Belsősomogyi Ref. Egyházmegye története I. rész c. kötetnek e kölcsönzését javasolom még, ha írsz Csurgóra. Máté Lajos lelkész kötetében nem találni érdemleges adatokat (Egy falusi lelkipásztor élményei c.). Talán legtöbbet tud majd mondani volt kollégám, Pókos Feri, aki a Könyvtár vezetője volt, és az egész katalógust ismeri (nyugdíjas ugyan, de néhány órában még tanít, tehát az iskolába is lehet neki írni).

Amit még megígérek: dr. Mózsza Ernő orvos összeírta régebben a már széthordott Sárközy-féle Téka lajstromát. Most hívtam telefonon, de bizonyára nincs otthon (Címe: Bajcsy Zs. u. 50. Tel.: 12-803). Ugyancsak érdeklődni fogok Takáts Gyula volt múzeumig. és neves költőnkől, aki szintén foglalkozott Csokonai korával (Kaposvár, Kovács Sebestyén u.), de jelenleg nincs itthon; valószínűleg alkotó üdülőjében van Becehegyen. Elnézést a kapkodó reflexióimért, de most jutott eszembe, hogy – az Általad is bizonyára ismert – dr. Csomasz – Tóth Kálmán bátyám teológiai prof. és volt veje Vályi Nagy Ervin is régi jó barátaim még Csurgóról, talán ők is tudnának nyomra vezetni.

Közben megszakítván a gépelést, sikerült felhívni Mózsza Ernő bácsit, aki közölte, hogy nem találta a Tékában a kért anyagot, de ő is az általam javasoltak megkérdezését szorgalmazná.

Nagyon sajnálom, hogy nem tudtam eddig érdemben segíteni, de iparkodni fogok továbbra is érdeklődni ösmerőseim körében.

Ha nem veszed szerénytelenségnek, magamról néhány szót. Tíz éve dolgozom múzeológusként. Megjelent nagykötetem Somogyi népköltészet c., ami a kevés pld. miatt 3 nap alatt elfogyott. Több tanulmányt írtam Somogyi folklorisztikájáról: regősökről, balladákról, a lánctersek számszimbolikájáról (évkönyveinkben), s most jelent meg a zsidó Évkönyvben a Bolygó zsidó mondája a néphagyományban c. Befejezés előtt áll a Somogyi népi gyermekjátékok és sportszerű játékok c. tanulmányom, néhány hét múlva kerül nyomdába a Kaposváron megverték a rézdobot c. 100 somogyi népköltést tartalmazó kötetünk; jelenleg életem főművén dolgozom: Búcsúok és istóriások nyomában c., amely Somogy katolikus szakrális arculatát mutatja be: népi imák, Mária-búcsús-énekek, vallásos szokások, köszöntők, biblikus imágók népies variánsai stb.

Nehéz a helyzet, mert a pénzsűke miatt 2 kötetre tervezett anyagot egybe kell sűrítennem. Közben kisebb-nagyobb tanulmányt, előadásorozatot illik tartani. Gyakran dolgozom a TV-vel, rádióval. Talán láttad a Somogyi búcsús filmünket a Röpülj páva műsorában? most nyert nagydíjat Moszkvában. Rólam, ill. kötetemről is készült egy TV-film kb. két éve, ami (rajtam kívül) nagyon szép volt, mert adatközlőim szerepeltek, vagyis „megszólalt” a könyv. Sokféle munkát kell végezni (volt is már két infarctusom), de mindent meg kell menteni, ami érték, hisz rohanó korunk sokmindent hamarosan el fog söpörni a népelet értékei közül.

Elnézésed kérem a sok „dicsekvésért”! – nem annak szántam, csupán a nagyon szívesen végzett munka sokfélesége miatt tettem.

Utoljára még annyit, hogy hittanáram Perőcsényben Kovács Sebestyén József, Balassagyarmaton Antal Zoli bácsi voltak.

Ha mégis sikerülne valamit megtudnod az említettek nyomán, várom szíves értesítéseted.

Szíves érdeklődésedet köszönve és értesítéseted várva, ismeretlenül is sok szeretettel köszöntelek, s jó egészséget, munkálkodást kívánok:

Kaposvár, 1981. jan. 9.

Együd Árpád
(ig. h.)

Kedves Ervin, Drága Barátom!

Először is szívből gratulálok magas kinevezésedhez, s nagyon örülök, hogy végre a megfelelő posztra kerültél; végre!!!

Elnézésed kérem, hogy hosszú levelemmel zavarlak, de többé-kevésbé közös ügyről van szó. Talán tudod, hogy kisebb-nagyobb publikációim mellett (pl. Confessio, 2 cikkem stb.) intenzívebben foglalkozom tudományos munkával. Jelenleg készülő kötetemet (Búcsúok és istóriások) szeretett Sándor bátyám lektorálta volna. Kizárólag szakrális anyag (imák, énekek, köszöntők, jeles napi szokások stb.), ami főleg a somogyi katolikumhoz kötődik, de sok ref. vonatkozású adat is lesz benne. Talán furcsának találsz, hogy éppen a ref. anyag kapcsán fordulok hozzátok: Hozzád, Kálmán bácsihoz, vagy Bucsay professzorhoz!? Ha az alanti kérdéseimre válaszodot tudsz, légy szíves megírni Kálmán bácsi és Bucsay pontos címét!

Bizonyára magad is ösmered az un. Arany ABC-t, vagy Arany Miatyánk néven ismert ref. és kat. szöveget, amiből lentebb majd közlök részletet. (Kb 2 éve a ref. újságban is megjelent.) Arra szeretnék tájékoztatást kapni, hogy: ki írhatta, mikor jelent meg először, ill. mióta funkcionál gyakorlatban, s milyen alkalommal, avagy hol található rá vonatkozó adatot, irodalmat stb.???

A napokban került kezembe egy a századforduló után írt 810 oldalas kézírásos hallatlanul értékes kötet, melyben a számtalan műfajon kívül az alábbi szövegre bukkantam:

„Ez A Reformatus, vagy. Kálvonyistás Keresztén ÁBécze... 22 vers..

Á. – Áron vétettünk meg. még pedig nagy áron
a Jézusnak vérén. nem a sárga sáron.
nem árthat a sátán. minekünk imáron
egész erejével. dühösködjék báron.
B. – Boldog kinek dolgát. Isten igazgasa
mert boldogulását. mindenben várhasa.
..... stb.

S így megyen végig abc-sorban, majd ezt írja zárszóként: „Ez Kálvonyistás ÁBécze. dea papistákes tanolhatnak belöle, egy a lelkünk s egy Istenünk, aból az ÁBéczéből eleget érthetünk”. (ugye, milyen aranyos!). Utána közli a Katolikus. vagy papistás ÁBécze-t:

Az legyen az első. mi lelked illeti.
ki csak testének él. lelkét is el veszti.
Bizál az Istenbe. ne saját erődbe
ki magába bizik. könnyen csalatkozik.
Célunk a Menyország... stb. 17 strófával.

Nemrégiben írt Adatok a láncversek számszimbolikájához c. tanulmányomban sokat írtam az olyan formákról, amit a szám, a számsor fog össze: Katekizmusi ének, Kánai menyegző, számversek, játékok, apokrif imák stb., de akkor nem írtam meg azokat a formációkat, amiket a Betű fog össze, az abc-sorrend. Most ez is szerepelne kötetemben, azzal a kis lapon talált anyaggal együtt, ami Az aranya ABC andocsi emlékként jelent meg kb. a századfordulón.

Ebbéli segítségetek azért lenne sürgős, mert kötetem az egyetlen, aminek kiadását engedélyezték a múzeum részéről, s az idén meg kell jelennie Somogy néprajza III. k-ként.

A másik problémám (amihez többen ígértek segítséget, de még mindig kevés) az, hogy ki lektorálja? és az általam szalagra játszottak közül Kálmán bácsi vállalna-e lejegyzést, ill. azok közül olyanokat, amelyek érdekesek arra, hogy elsőstrófásan dallammal jelenjenek meg? – Az anyag mennyisége 4 kiló körül van, s ennyi nem jelenhet meg egy kötetben; kénytelen vagyok egybe sűríteni (pedig kétkötetesre terveztem). Bár jobbára magam is beleástam a kat. folklór-anyagba, azért egy zenei szakember (sőt több is) kritikus válogatására és főleg zenei ismeretére szükség van. – Néhány kat. pap barátomnak mutattam, akiknek semmi ismeretük nincs a régi búcsú-énekekről, s egyéb szakrális folklorisztikai anyagról. Ellenben: ajánlották a győri bencés zenetanárt, Jáky Teodózt, s a pannonhalmi Sz. Sándort. Feltehetően szükség lesz az ő segítségükre is. Tudom, hogy Kálmán bácsi rendkívüli tehetsége révén jól ismeri az egész keresztyén zenekultúra és deákos műveltség minden vonatkozását, s éppen ezért szeretném, ha ő segítséget vállalna ebben a válogató és lejegyző munkában, amennyiben egészségileg bírja még; és remélem, igen! – Ha jónak látod, ezt a levelet megmutathatod neki, vagy írd meg a címét, hogy ezekről írhaszak számára is egy informáló levelet. Az is elképzelhető – s talán az lenne a legjobb –, hogy felkeresném őt ebben az ügyben, s az anyagot

is bemutatnám neki, ill. elmondanám az én elképzeléseimet a kötet strukturális vonatkozásaival kapcsolatban; ui. hasonló kiadvány-modell nem áll rendelkezésünkre, hiszen Sándor bátyám más aspektusú tudományos vizsgálódásait adta közre, amire természetesen sokat fogok hivatkozni másokkal egyetemben.

Nagyon kérlek, hogy mielőbb informálj engem (vagy Kálmán bácsi) a kért ügyekben, elsőbbsen is az ÁBC-vel kapcsolatban, de a többit is várom.

Már nyomdakész állapotban van a Megyei Műv. Osztály által kiadásra kerülő Kaposváron megverték a rézdobot c. 100 somogyi népdalt, játékot, balladát, betlehemes stb.-t tartalmazó kötetem, ha megjelenik, küldök belőle. (A somogyi gyermekjátékok c. kötetem is készül, de azt most félre kellett tennem a nagykötet miatt.)

Szeretném még befejezni ezt a kötetet, hisz ki tudja, meddig élek. Tavaly ilyenkor volt a 2. infarktusom. (Pedig lenne mit hagyni a magyar népköltésből utódjaink számára.) – Nem tudom, írtam-e, hogy a zsidó Évkönyvben Scheiber Sándor bácsi is közöl tőlem egy kis tanulmányt A bolygó zsidó mondája a somogyi néphagyományban c., s a következőben is – valószínűleg – írni fogok, ha még élek. (Nem akarom a „portékát árulni”, de van rá igény, szívesen írok a Confessioban is még, vagy tartanék előadást az érdeklődőknek. Talán írtam már, hogy a hamburgi egyetemre is kaptam meghívást, de „ki nem mehetvén” állapotom miatt, ők jöttek el hozzám.) – Elnézést a sok nyavalygásért! Várom soraidat és nagyon sok szeretettel öllelek Mindnyájatokat:

Együd Árpád

14. sz. melléklet

Dr. Erdélyi Zsuzsa
néprajzkutató

Budapest: MTA. NÉPR. KUT. CSOPORT

Kedves Zsuzsa!

Őszinte szívvel gratulálok magas kitüntetéséhez. Azt hiszem, nyugodtan idézhetem a Horatius-i mondást: Non omnis moriar.

Minden igazul végzett munkáért – különösen a Maga által végzett pótolhatatlan értékmentésért – érdemes valójában élni; ezt csak egészséget, életet sem kímélő teljes odaadással lehet csinálni.

Adja az Isten, hogy mentül tovább szolgálhassa azt, amiért eddig-is annyit fáradozott. „A vetést elvágta ugyan a jég, lepörkölte a nap, azért maradt benne annyi szem, hogy megérdemli a betakarítás munkáját”.

Erőt, egészséget kívánok további munkálkodásához.

Baráti szeretettel:

Kaposvár, 1983. július 6.

Együd Árpád

ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ INTÉZET
IGAZGATÓSÁGA

Budapest, VIII., József körút 27.

Telefon: 342-121

Budapest, 197...

*Együd Árpád
nyogcs.*

*Kapuvár
Műzei Múzeum*

7400

51/6 — 732097 FNYV 11. F

Dr. x. 1.

Kedves barátom!

*A Dombóvári és az előző
Művelődési központokból.*

*Előzőleg 9. 9.-mal elváltam a
Párttól.*

*Kiváncsán nyitottam ki
Cimérem az Együdöt.*

*Előzőleg nyitottam ki
előzőleg. Bonyosa meg nyugodt és
szelíd.*

Dr. x. 1.

Schmidl

MAGDA SZAPU: THE INHERITANCE OF ÁRPÁD EGYÜD

Resume

Árpád Együd – the ethnographer-museologist of the Museums' Management in Somogy county, the assistant manager and the senior research worker of Museum Rippl-Rónai had been dead for 10 years. The result of his collecting and processing work – the Együd inheritance – is under treatment as a part of the ethnographical collection of the county museum.

The biggest part of the inheritance is the sounding-material, preserving about 200 tapes and about 50 cassettes. The other meaningful group is the manuscript-material which consists of several thousand pages scripting folklore, as well as about 600 pieces of letters. The third group is the archiv film-material-about 150 rolls of black and white and coloured motion-pictures.

The study is prepared to take the introduction of the inheritance's technical units on – the correspondence of Árpád Együd and the archiv film-material of the Együd inheritance.

Árpád Együd had close friendly relations with the greatest folklorists of the trade, he made collections in

every genre of folklore. About this, among others – his letters give evidence. His film-material, however preserved the more considerable excavations of Somogy county, his ethnographical-related shots document first of all the dance-culture and the custom-material of the Hungarian and gipsy population.

His shots show small trades which are died out long ago or are passing away, his films made about cemeteries, headboards, carvings and costumes are the representatives of the vanishing material civilization.

The supplementary material of the study records the stages of Árpád Együd's activity, the relating bibliography proves the publication of the fragment of his collected and processed material.

This inheritance is the life-work of Árpád Együd, an irrecoverable value-rescue of decades. The work didn't spare his health, his life, so we – who outlived him – inherited the flattering but the very hard responsibility, the elaboration of the inheritance. We fulfil this duty with the publication of this study.

MAGDA SZAPU: NACHLAß VON ÁRPÁD EGYÜD

Zusammenfassung

Árpád Együd (1921–1983), der Ethnolog-Museologe der Direction der Somogy-Komitat-Museen, der Vizedirektor und leitende wissenschaftliche Mitarbeiter des Rippl-Rónai Museums ist seit 10 Jahren tot. Sein Lebenswerk und die Ergebnisse seiner Sammel- und Bearbeitungstätigkeit, der Együd-Nachlaß als ein Teil der ethnographischen Sammlung des Komitats-museums wird zur Zeit aufgearbeitet.

Den größten Teil des Nachlasses beträgt der Tonstoff aus fast 200 Tonbändern und 50 Kassetten. Den anderen bedeutenden Teil bildet der aus Mehrtausend Seiten bestehende Folklorstoff mit Text bzw. ein Handschriftsmaterial aus fast 600 Briefen. Die dritte Gruppe besteht aus ca. 150 schwarzweiße und farbige Streifen enthaltenden Laufbildern.

Diese Studie nimmt auf sich die Aufgabe, die thematische Einheit dieses Nachlasses, die Korrespondenz von Árpád Együd und den archiven Filmstoff des Együd-Nachlasses zu präsentieren.

Árpád Együd pflegte eine enge Freundschaft mit den berühmtesten Folkloristen auf diesem Bereich, er sammelte Stoffe von allen Folklorarten. Seine Briefe beweisen unter anderem diese Tatsache. Seine

Filmstreifen bewahrten aber die bedeutendsten archäologischen Stoffe des Komitats Somogy und seine ethnographischen Aufnahmen dokumentieren vor allem die Tanzkultur und die Sitten der ungarischen und zigeunerischen Bevölkerung.

Auf seinen Fotos sind längst ausgestorbene bzw. veraltete Kleinhandwerke demonstriert, und seine Filme von Friedhöfen, Grabhölzern, Schnitzwerken und Trachten beabsichtigen, eine hinschwindende gegenständliche Kultur zu repräsentieren.

In den dieser Studie beigefügten Anmerkungen werden vom Verfasser die Stationen der Tätigkeit von Árpád Együd fixiert und die betreffende Bibliographie beweist die unvollständige Publikation des von ihm gesammelten und aufgearbeiteten Stoffes.

Dieser Nachlaß scheint das Lebenswerk von Árpád Együd bzw. die Rettung der unersetzlichen Werte von Jahrhunderten zu sein. Die Arbeit schonte seine Gesundheit und sein Leben nicht und es fiel uns, den Weiterlebenden die ehrevolle, aber sehr schwere Pflicht zu, den Nachlaß aufzuarbeiten. Wir sind durch Publikation dieser Arbeit bemüht, dieser Pflicht nachzukommen.

SOMOGYSZOB KÖZSÉG REFORMÁTUSSÁGÁNAK HÁZASSÁGI KAPCSOLATRENDSZERE 1850–1930 KÖZÖTT

L. KAPITÁNY ORSOLYA

Az anyakönyvek adatainak hasznosítására már több tudományág képviselője felhívta a figyelmet, mert a helytörténeti kutatásban olyan távlatokat nyitnak meg, amelyet az emlékezet már nem tud átfogni, ugyanakkor ebben a nyilvántartásban a közösség minden tagja képviselteti magát, vagyoni helyzetétől függetlenül. Ezek az egyházak által vezetett dokumentumok az első és egyetlen olyan hivatalos források, amelyek minden községben rendelkezésre állnak, vezetésükre pedig a rendszeresség és a folytonosság jellemző.

E kritériumok teszik alkalmassá forrásként való felhasználásukat is. Az emberélet nagy fordulóit (születés, házasság, halál) ragadják meg egy falu közösségére kivetítve. Az anyakönyvi adatok számszerű feldolgozását az elsők között a sárközi és ormánsági kutatók végezték el az egyke kérdésének vizsgálatakor. Azóta számos kutató nyúlt e forráshoz, amely segítette őket az etnikumok, kisebb régiók körülhatárolásában. E kutatómunkához szeretnék hozzájárulni szakdolgozati témámmal is, amelyben egy belső-somogyi község házassági kapcsolatát vizsgálom.

Somogyszob és népe

A község geográfiai értelemben a Belső-Somogy-nak nevezett középtájunkon fekszik, Kaposvártól DNY-ra, a Budapest–Gyékényes vasútvonal mentén. A történeti időkben többféle formában említették az oklevelek Zoob, Zub, Szub néven egyaránt. Írásos formában a XVIII–XIX. században már Szob, Somogyszob nevet pedig a legújabb időkben kapta a Hont megyei Szobtól való megkülönböztetés miatt.

Az Árpád-korban e terület a királynői birtok része és az akkor létező Següsd vármegye tartozéka volt. Első okleveles említése 1295-ből való, amikor „Thomasina, András király anyja a Següsd nevű prédiümához tartozó Zub nevű földjét minden hasznával és tartozékával Miklós fiának, László comesnek adja”¹ szolgálatának fejében. Többszöri ajándékozás és eladás után a XV. század közepére – a szenyéri uradalom részeként – Bakócz Tamás bíboros esztergomi érsek birtokában állt. A községnek 1524-ből származó összeírása is akkor készült, amikor a bíboros a szenyéri uradalmat végrendeletileg az esztergomi

káptalanra hagyta. A terület birtokosa 1715-ben már gróf Nádasdy Tamás, míg 1726-tól 1912-ig folyamatosan ismét az esztergomi főkáptalan tulajdonában találjuk. Ekkor megvásárolta a szobi uradalmat herceg Hohenlohe Oehringen Kraft Keresztény Ujest porosz nagybirtokos örökáron, aki végrendeletileg 1926-ban János fivérének a fiára herceg Hohenlohe Oehringen Ágostonra hagyta. Ő a birtokot az államosításig kézben tartotta. A község a kuruc világban és a rác pusztítások során elpusztult, lakosai a harcok elmúltával új területen telepedtek meg. A visszaszívargó nép magyar volt, többségében református hitvallású. 1744-ben templomukat a vármegye bezáratta, mert vallásgyakorlásuk beleütközött a Carolina Resolutio rendelkezéseibe. 1747-ben már prédikátorukat és iskolamesterüket is elmozdították helyéről.² Ezután templomba a szomszédos Kónyiba jártak. A korabeli leírások szerint a helybeliek, az Alsósegéddiek és a Szobiak egy alkalommal sem értek be a templomba istentisztelet alkalmával.

Gyermekeiket Szobon a katolikus iskolamester tanította, halottaikat is az temette „pápista” módon. Az egyházi szertartások között vannak adatok esketéről is, de ezek szűkszavúak. Esketést csak a virágzó gyülekezetben végezhetett a prédikátor. A szobiakat a kónyi prédikátor adta össze 1 Forintért.³ 1789-ben Somogyszob református egyháza Bolhás filiája lett. Ugyanebben az évben templomot építettek fából, sövényfállal, zsupptetővel. A szobi református egyház az evangélikusokkal 1800-ban szerződést kötött a templom közös fenntartására. A gyenge alapokon álló templom helyére 1837–41 között téglából újat építettek. Az egyházmegye csak 1862-ben engedte meg a gyülekezetnek, hogy anyaegyházzá alakuljon.⁴ Ettől kezdve indul meg helyben a folyamatos anyakönyvezés is.

A falu lakosságát tekintve magyar, még 1902-ben is református többséggel.⁵ A XIX. század utolsó évtizedeiben vasúti csomóponttá fejlődő község lélekszámát a betelepülő katolikus vallású nép (cselédek, mesteremberek, a vasutas családok) folyamatosan növelte. A községhez tartozó puszták: Csillag-, Kaszó-, Kerékaraszi-, Kisbaráti-, Külvölgyi-, Mihályfa-, Nagybaráti és Szomorúpuszta.

A statisztikai adatok szerint Somogyszobon 1897-ben a gazdaságok száma 203 volt.

A parasztagazdaságok kb 1225 kat. hold területen gazdálkodtak.

A szarvasmarha állomány	450 db
ló	239 db
sertés	468 db.

Jelentős volt a baromfiak száma. A 203 gazdaságra kivétítve összesen 4747 db. Az összeírás 87 méhcsaládot említ. Az esztergomi káptalani birtok 6097 kat. hold terjedelmű volt. Az állandó cselédek száma 88 fő.

Az uradalom állatállományát 72%-ban a juh, 14%-ban a szarvasmarha, 14%-ban a sertés jelentette és a gazdaság 43 db lovat tartott.⁶ Somogyszob életén nagyot lendített a vasút. 1901-ben önálló körjegyzősége lett, addig Felső-Segedhez tartozott. Az első kaszinó 1896-ban alakult, melyet 1913-ban egy úri kaszinó létrejötte is kiegészített. 1902-ben polgári olvasókör, 1914-ben az iparoskör kezdett működni. Iskolája a község reformátusságának már 1746-ban volt. Szilárd alapú iskolaépületet 1825-ben a főkapitán építtetett, melyet 1907-ben újabb tantermekkel egészítették ki. Az évtizedek során több tanító váltotta egymást az iskola élén, akik közül többen a csurgói képezdében végezték tanulmányaikat és somogyi származásúak voltak. (Draskovics Márton, Fónay Imre). A falu szellemi életének lendületet a vasutasok és a helyi értelmiségiek (tanító, jegyző, lelkész, gazdatiszt) adtak.

Ismerkedés, párválasztás

A házasságkötést megelőző ismerkedést, párválasztást a közösség kinyilvánított vagy hallgatólagos akarata befolyásolta. A gyermeket szinte észrevétlenül irányította a család azon kapcsolat(ok) felé, amely vagyoni, felekezeti stb. szempontból legkedvezőbbnek ígérkezett. A család magára nézve kötelességen képviselte egy nagyobb közösség érdekeit, amikor több felekezet együttélése esetén vallási endogámiát próbált megvalósítani. Ezt kiterjesztette a foglalkozásra és adott esetben a területre is. Ezeket a törekvéseket bizonyítják az anyakönyvi adatok (pl. cseléd cseléddel kötött házasságot, pásztor is a saját köréből nősült). A falu fiatalságának többféle ismerkedési lehetősége volt. Ezek közül kiemelkednek a munkaalkalmak (kukoricafosztás, tollfosztás), a különböző rendezvények, bálók, a vasárnap délutáni és húsvéti játszóok.

Nem minden esetben várták meg a gyermekek felszerülését: gazdag helyen a baba alighogy megszületett, a falu szemet vetett rá. Hasonló korú gyerekekhez szerette volna minden család a kis jövevényt megszerezni. „De jó lenne majd a mi gyerekünkhöz” sóhajtoztak az öregebbek. Nyíltan persze erről nem beszéltek, legföljebb csak a családban. Akik nem voltak érdekeltek, mert nem volt a családban korban

hozzá illő, vagy nemű személy, akkor ezt mondogatták: „Ej ez majd milyen kapós lesz!”

A somogyszobi reformátusság lányait szigorú erkölcs szerint nevelte. Már a bölcsőtől kezdve a közösségi elvárásoknak megfelelően irányították őket. Az állandó példálózás elegendő volt arra, hogy az anya vagy nagymama szép szóval megfelelő mederbe terelje a gyermek tevékenységét, érzelmeit és előkészítse az erkölcsi normatívák elfogadására. A gyermek feltétel nélküli engedelmessége természetes volt a paraszti családban. Vitát, ellenvetést nem tűrtek a felnőttek, ha ilyen esetleg adódott, azt a család férfitagjai egy szóból helyretették. Még nagy lányt is megütött az apa, ha az érdek úgy kívánta.

A lány jó hírét a „röndös” családok nagyon féltették, mert különben „röndös” ember nem vette volna el. Bálokra az édesanyák kísérték el a lányokat, templomba a családon kívül csak lánypajtásaival mehetett. Ha egy fiúnak az édesanyja megengedte, hogy a lányt a bálból hazakísérje, a kapuig mehetett és ott rövid időn belül elbúcsúztak. Hosszabb kinttartózkodás, búcsúzkodás már illetlen dolog volt. A bálozó fiatalokat az asszonyok figyelték, ki kívül táncol, egy lányt hányszor kérnek fel, egy fiúval egy lány mennyi ideig táncol. Ezekből a megfigyelésekből próbáltak a terem szélén körben üldögélő asszonyok következtetni egy-egy leány és fiú kapcsolatára.

A lányokat konfirmálás (12 éves) után a család már nagylányként kezelte. Ezt viseletükben és a rájuk bízott feladatokban is kifejezésre juttatták. 17–18 éves korukban férjhez adták őket. A fiúk is ettől a kortól kezdve vettek részt aktívan a paraszti életet meghatározó földmunkában és állatnevelésben. Az érettség fokmérője a munkához való viszony és az elért eredmény, a kiszolgált katonaidő volt. Csak azokat tartotta a közösség házasságra érettnek, akik e kívánalmaknak megfeleltek. Aki katonaidő előtt nősült, azt gyerekszámba vették.

A párválasztást meghatározó tényezők közül első helyen a vagyoni állapot állt. A jó módot a föld mennyiségén, az igás állatok számán, a gazdálkodás módján mérték le. „Édesanyám alsóki lány volt.” Horvát Illés somogyszobi fiút szerezték neki a rokonok. Az alsóki nagyapám háztűznézőbe jött a Horvát portára. Horvát nagyapám mutogatni akarta neki, hogy hogy is áll a gazdaság. Épp cséplés után voltak, az udvaron álltak a kazlak. „Hívta nagyapám, hogy gyűj-jék ke' nézzen má fő a pallásra is. Nem mögyök ke', mer ahun szóma van, ott szöm is van.” Adott esetben ennyit jelentett egy jól gazdálkodó középparaszt gazdaságának a szemrevételezése.

Nemcsak a vagyoni, hanem a társadalmi hovatartozás is az endogámiát példázta. „Nagyatádon születtem, ott is nevelkedtem. Kárpitos mesterséget tanult egy pesti fiú Atádon. Megismerkedtünk és megszerettük egymást. Iparos embör vót, de anyám nem engedte, hogy hozzámenjek, mert azt mondta – Bicskászhoz nem adlak. Parasztemberhöz köllött menni,

mert úgy tartották, ha valakinek főggye van, akkor krumplit mindig tud vetni. Így kerültem Somogyszobra.” Az adatközlő apjának 12 hold földje volt, férje pedig 10 holdas gazda fia volt. Somogyi viszonylatban ezt a réteget „pógárnak” nevezték.

A „szerzés” intézménye a somogyszobi reformátuságnál általánosan elterjedt volt. Szinte minden házasság létrejöttében szerepe volt egy asszonynak, aki a rokonság köréből került ki. Elsősorban az exogám házasságok közvetítésében töltött be nagyobb szerepet, hogy a fiatalok és családjuk megismerhessék egymást. Rendezvényen találkoztak először a fiatalok, vagy valamilyen munkaalkalomhoz kapcsolták a bemutatást. „Engöm tollfosztásra hitak és amikor már csak nem akart előkerülni a fosztani való toll, akkor mondtam, hogy vagy hozzálátunk, vagy elmegyek má' haza, mer kezd későre járni. Nénikém mondta, hogy ma nem fosztunk tollat, mert vendég van. Aztán összeismertettek bennünket. Ez karácsony után vót. Március elsején meg má megesküdtünk.”

A szerzés többnyire jól sikerült, illetve eredményes volt, csak ritkán nem lett házasság a vége. Az összeismertetett fiatalok esküvőjét, mint ahogy a fentiek is mutatják, rövid időn belül megülték. Hosszan tartó udvarlás nem előzte meg. A közvetítő, az úgynevezett szerző asszony nem kapott munkájáért fizetséget, hiszen a dolog a rokonságon belül bonyolódott.

A szegényebb lányoknak, ha szépek voltak, ha csúnyácskák is, menni kellett, ha özvegy ember kérte is őket. Az egyik adatközlő így emlékszik vissza: „Tizenkilenc éves voltam. Velünk átellenben lakott egy negyvenegy éves özvegyember két gyerekkel. Eljött, apámtól megkért. Menni kellett, mert a helyzetem úgy kívánta.” A férfit gyerekkora óta ismerte, de még ránézni sem tudott, mégis a felesége lett. Amikor az esküvőre mentek a templomba a lányt a pajtásai a kapuban siratták.

Református katolikussal csak abban az esetben kötött házasságot, ha a gazdagság miatt elnézhettek a vallási különbség fölött. A két vallásfelekezet saját nyájából házasodott. Unokatestvérek közötti házasság ritkán fordult elő, úgy tartották az ilyen házasságból egészséges gyerek nem születik.

A morális és esztétikai szempontok nem voltak olyan jelentősek a házastárs választásánál, mint az előbb említettek. A lány szorgalmát figyelembe vették, az erkölcsösségére külön ügyeltek. A lány is inkább olyan legény után vágyakozott, aki nem volt iszákos, nem járt kocsmába. A szépség nem volt döntő tényező. Az adatközlők elmondása alapján megállapítható, hogy a házasságot, mint intézményt a falu lakossága vallásra való tekintet nélkül szentségként tisztelte. Válásról alig tudnak.

Az anyakönyvi bejegyzések is ezt igazolják. A házasságnak ha szerelemből, ha kényszerből is kötötték, feladatának tekintették a felek az utódok létrehozatalát, azok felnevelését, társadalmi rétegükhöz illő életfeltételek biztosítását, a vagyon gyarapítását.

Kevés volt az olyan házasság, amelyet szerelemből kötöttek. A fiatalok sorsáról a szülők határoztak, akik az érdekeket és a közösségi elvárásokat minden esetben fölébe helyezték gyermekük akaratának. „Egy gazdag lányt többen is kérték. A falu összes számításba jöhető legénye már felsorakozott előtte, de egyik sem kellett a családjának. Vidékről, Inkéről is jöttek érte hintóval. Mindenki azt mondta – Hát ehhez csak elmegy! De nem ment. Mert gazdag lány a faluból, a vagyonból nem ment ki. Egy idő után már kérő sem jött. Pedig nagyon szép lány volt.” A vagyon adott esetben akadálya is lett a párválasztásnak, mert a család rangját, módját annyira tartani akarta, hogy idegent nem engedett be a családi kötelékbe. Érdekessége ennek a családnak, hogy a gyerekek közül egyik sem házasodott meg.

Volt olyan lány, akit családja úgy irányított a kívánt házasság felé, hogy sohasem említették neki, hogy ehhez, vagy ahhoz kell férjhez mennie. A manipulálás lényege az volt, hogy sokat beszéltek a fiú családjáról. – Hogy azok milyen rendes emberek! – Akik ilyen dolgosak, becsületesek, azoknak a fia is csak olyan lehet. – Milyen jó lesz majd annak a leánynak, aki ahhoz a házhoz fog kerülni! A lány ezek után elkezdte figyelni a fiút, lassan azon vette magát észre, hogy már mást nem is lát boldogsága zálogaként, csak a kiszemelt fiút. Úgy érezte ő lenne a legszerencsétlenebb, ha nem venné el felségül. Hát elvette. Természetesen itt is az öregek akarata érvényesült, csak burkolt formában, kényszer nélkül.

Házassági kapcsolatrendszer az anyakönyvek tükrében

A településtörténeti és demográfiai kutatásban fontos, hogy mennyire marad állandó egy terület lakossága, honnan, milyen hatások érik.⁷ Az anyakönyvek elemzése során olyan adatokhoz juthatunk, amelyek a község mozgásterét, emberi kapcsolatainak irányát reprezentálják. Az emberélet fordulóinak legjelentősebb állomása a házasságkötés. Hogy ezt a sorsdöntő fordulatot megelőzően a párválasztásban milyen tényezők hatottak, azt a recens anyag segítségével nyomon követhettük.

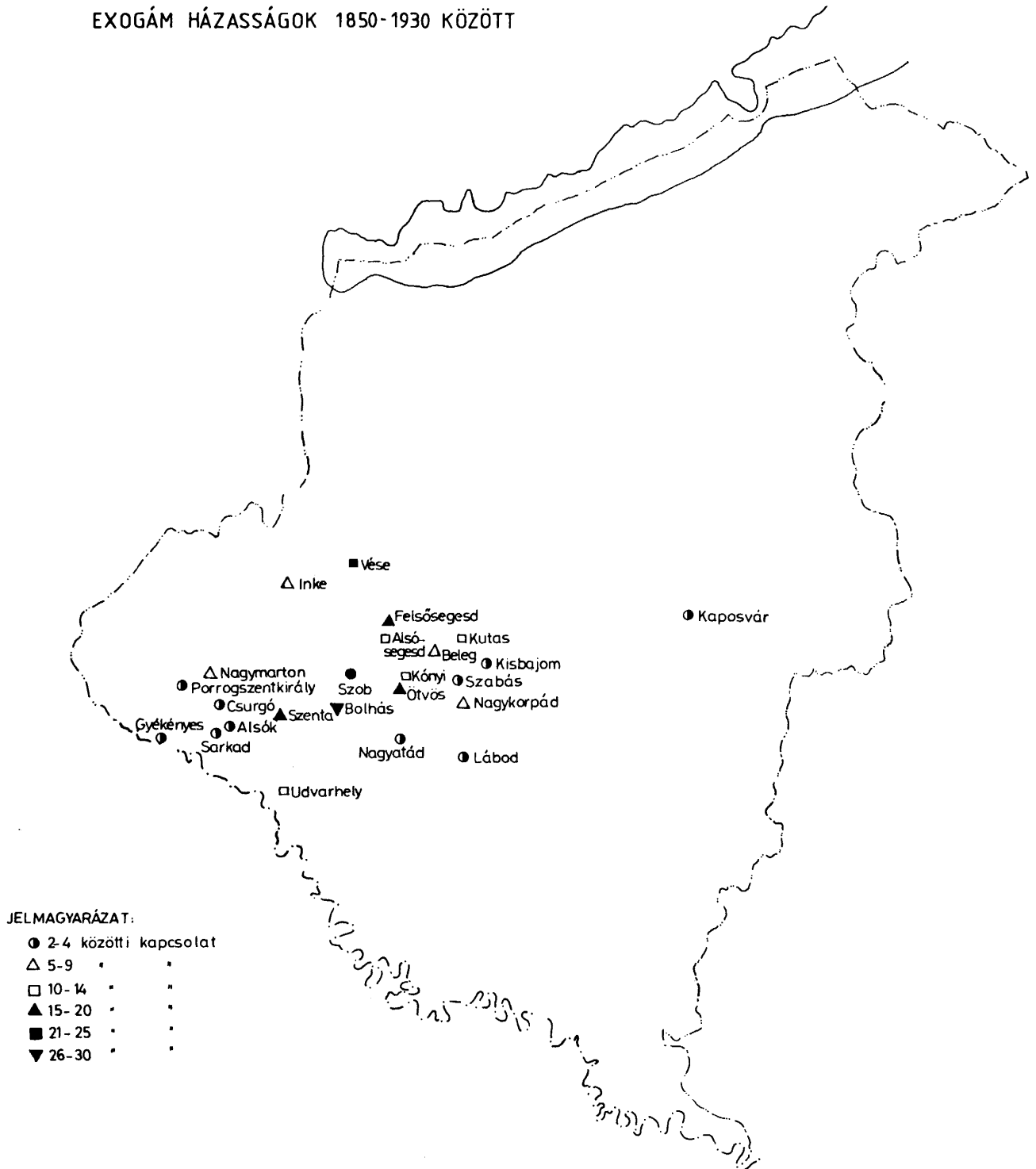
Az emlékezet szerint a somogyszobi reformátusok főleg helyben próbáltak maguknak házastársat választani, de ha nem sikerült, akkor Bolhásról, Véséről hoztak magukhoz valót. A falu református lakossága területi endogámiára törekedett.

Ezt azonban a viszonylag alacsony és az évtizedek során egyre inkább fogyó (reformátusok) lélekszáma miatt nem tudta megvalósítani. Az 1744-es adatok szerint a községben 243 református, 139 evangélikus és 79 katolikus élt.⁸ Fényes Elek nem egészen egy évszázad múlva 315 reformátust, 263 katolikust 72 ágostai hitvallásút, 10 zsidót említ.⁹ A római katolikusok számának viszonylag gyors ütemű növekedését nem követi a reformátusok lélekszámának hasonló

arányú növekedése. 1870–73-ban a Budapest–Fiumei vasútvonal megépítése, majd 1890–91-ben a Somogy-szob–Barcs, illetve 1892–93-ban a Somogy-szob–Balatonszentgyörgyi vasúti pályák Somogyso-

bot vasúti gócponttá tették. A beköltöző vasutas családok és a század elején meginduló pusztai cselédek beköltözése a katolikus lakosság számának rohamos növekedését eredményezték.

EXOGÁM HÁZASSÁGOK 1850-1930 KÖZÖTT

A reformátusok által kötött házasságok 51–76%-a területi endogámiát mutat. A vizsgált időszakban (1850–1930) legzártabb a település 1861–1870 között, ekkor 76,7%-os. Legnyitottabb 1891–1900 között, amikor csak 51,1%-os. Teljes az endogámia:

a házasságkötések száma	
1864-ben	3,
1867-ben	8,
1877-ben	2,
1911-ben	3.

Az endogámia megvalósulásához feltehetően a házasságkötések alacsony száma is hozzájárult. Számos esetben megfigyelhető az anyakönyvek elemzésekor az alábbi tendencia.

1852. febr. 11. Czippán Mihály	Vése, Szob 64.
földművelő	
ágost. 30 év özvegy	
Kiss Mihók Zsófia	Szob, Szob 26.
földművelő	
helv. 22 év hajadon	

A házasság révén korábban beszármazott férfi özvegye esetében helyben próbált párt választani.

A közösségnek a vizsgált időszakban 36 településsel alakult ki házassági kapcsolata. Ebből 12-vel a házasság előfordulása csak egyszeri. 2–4 közötti a kapcsolatok száma: Alsók, Csurgó, Gyékényes, Kaposvár, Kisbajom, Lábod, Nagyatád, Porrogszentkirály, Sarkad, Szabás, Zágráb. 5–9 esetben lépett házasságra szobi illetőségű belegivel, inkeivel, nagykorpádival, nagymartonival, 10–14 között alsó-segesdivel, Kónyiból származóval, kutasival és udvarhelyivel. 15–20 közötti a házasságok száma felső-segesdivel, ötvösivel és szentaival. Legmagasabb az arányszám Vésével: 22 és Bolhással: 28.

1850 és 1930 között 548 házasságkötésre került sor. Az 548 házasságból területileg endogám 327 59,67%, exogám 221 40,32%.

Vallási endogámiát a vőlegények 86,8%-ban, a menyasszonyok 95,44%-ban valósítottak meg.

Exogám a házasság vallás szempontjából a vőlegény részéről 72 esetben, amikor is a helvét hitvallású lányok ágostai hitvallású férfiakkal léptek házasságra. Ez a vizsgált házasságok (548) 13,1%-át teszi ki. A férfiak evangélikus vallású lánnyal 24 esetben 4,5% kötöttek házasságot. Ezek az adatok alacsony nyitottságot mutatnak. Az emlékezet szerint a többségében evangélikus vallású „Vésére elegendő volt elküldeni a kalapot, máris kaptak lányt a szobi legények.” Ezt a mondást az anyakönyvi vizsgálatok is igazolták a vizsgált időszakban, hiszen Vése az exogám házasságok esetében a 2. helyet foglalta el. Szobra azonban nem a vései lányok jöttek be házasság révén, hanem a vései fiúk házasodtak szívesen a falu lányával. A 221 exogám házasságból: 28 azaz 12,6% bolhásival, 22 azaz 9,9% véseivel, 20 azaz 9,0% szentaival, 16 azaz 7,2% ötvösivel, 16 azaz

7,2% felső-segesdivel, 14 azaz 6,3% alsó-segesdivel, 14 azaz 6,3% kónyival, 12 azaz 5,4% udvarhelyivel, 10 azaz 4,5% kutasival jött létre.

A legmozgékonyabb a nemek közül az exogám házasságot kötők tekintetében a női nem volt.

Szobi nő 209 esetben 38%-ban, szobi férfi 12 esetben 2,1%-ban kötött idegen falubelivel házasságot. A házasulandók állapotát nézve a következő adatokhoz jutottunk. Mintavétel formájában 1850–1895 közötti időszakot vizsgáltuk. Ebben az időszakban 301 házasságot jegyeztek be, ebből értékelhető volt 298. Három esetben nem volt teljes értékű a bejegyzés.

Nőtlen – hajadon	215	72,1%,
özvegy – hajadon	46	15,4%,
nőtlen – özvegy	8	2,6%,
özvegy – özvegy	29	9,7%.

Hogy a felek mindkét részről többségében az első házasságát kötötte, ezt az életkor szerinti vizsgálat is mutatja. Az életkor szerinti elemzést úgy végeztük el, hogy önkényesen a férfiak életkorát 16 évtől 3 éves, a nőket 14 éves kortól szintén 3 éves időmet-szetben néztük meg. Az eredményt az alábbi táblázatok mutatják. (Mivel az anyakönyvek 1850–51-ben nem jegyzik a házasulandók életkorát, ezért ebben az esetben 532 házassággal számoltunk.)

Vőlegény életkora			Menyasszony életkora		
év		%	év		%
16–18	5	0,9	14–16	39	7,3
19–21	42	7,8	17–19	223	41,9
22–24	171	32,1	20–22	131	24,6
25–28	185	34,7	23–25	61	11,4
29–	129	24,2	26–	78	14,6

Míg a 26 év felett kötött házasságokban gyakori volt a menyasszonynál a hajadon megjelölés, addig a vőlegény esetében 29 év felett többségében özvegy az állapot minősége. Vizsgálhatjuk a házasságkötések idejét is. Ennek eredményeként megállapíthatjuk, hogy a házasságok (548) közül:

januárban	173	31,5 %
februárban	168	30,6 %
márciusban	55	10 %
áprilisban	35	6,3 %
májusban	29	5,2 %
júniusban	22	4 %
júliusban	5	0,9 %
augusztusban	7	1,2 %
szeptemberben	6	1 %
októberben	3	0,5 %
novemberben	23	4,1 %
decemberben	22	4 %

A téli és őszi hónapokban a házasságkötések gyakoriságát a recens anyag is őrzi. „Parasztember csak ősszel, a termés betakarítás után, vagy télen házasodott. Dologidőben csak a cselédek, napszámosok, iparosok, vagy özvegyek.”

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a somogyszobi reformátusság – házassági anyakönyvei és a recens anyag alapján – vallási, foglalkozási és

vagyoni endogámiát igyekezett megvalósítani. Területileg azonban exogám volt. Szorosabb kapcsolata a szomszédos református településekkel alakult ki, távolabbra csak néhány esetben merészkedtek (Zágráb, Kaposvár, Budapest stb.). A zártságra való törekvés az élet minden területén kimutatható a szobi reformátusoknál, ellentétben a katolikusokkal, akik nyitottabb életformát képviseltek a faluközösségen belül.

JEGYZETEK

- 1 Somogy megye múltjából, 9. (1978) 58–59.
- 2 *Tóth Endre*, 1940. 22.
- 3 *Uo.*, 1940. 61.
- 4 *Szabó Bálint*, 1929. 107.
- 5 *Balogh Pál*, 1902, 302.
- 6 Magyar Korona Országainak Statisztikája 1–2. 108., 174.
- 7 *Órsi Julianna*, 1978. 203.
- 8 *Tóth Endre*, 1940. 166.
- 9 *Fényes Elek*, 1851. 11.

Adatközlők:

Hosszú Istvánné (Hóka Julianna) 1910. Somogyszob
 Kisillés Sándorné (Kisgyura Katalin) 1930. Somogyszob
 Puskás Istvánné (Sámóczi Erzsébet) 1910. Somogyszob
 Vincze Sándorné (Horváth Erzsébet) 1913. Somogyszob

IRODALOM

- Balogh Pál: A népfajok Magyarországon 1902. Budapest
Csánki Dezső: Somogy vármegye (Magyarország vármegyéi és városai) é. n.
Csorba József: Somogy vármegye ismertetése 1857. Pest
Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára II. 1851. Pest
 Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája I–II. 1897. Budapest
- Dr. Marosi Sándor*: Belső-Somogy alakulása és felszínalakítása (Földrajzi Tanulmányok 11.) 1970. Budapest
Órsi Julianna: Karcag házassági kapcsolata a XVIII–XIX. században (Szolnok megyei Múzeum Évkönyv 203–213.) 1978. Szolnok
 Somogy megye múltjából, 1978. 9. Kaposvár
Szabó Bálint: Belső-somogyi Emlékkönyv 1929. Pápa
Tóth Endre: A Belső-somogyi református egyházmege története Mária Terézia korában 1940. Kaposvár

ORSOLYA L. KAPITÁNY: THE MARRIAGE-RELATION SYSTEM OF THE REFORMATION OF SOMOGYSZOB

Resume

This essay studies the marriage-relations of the reformed inhabitants of Somogyszob – a village with mixed religion – on the basis of the register of marriages and the existent materials, during 1850–1930.

The data of the register of marriages prove that this community carried out a financial, occupational and religious endogamia, striving for its spreading also for this area. This however couldn't have been asserted because of its comparatively low population.

It kept up intensive relations with the nearest villages' reformed (Bolhás) and evangelical (Vése) people, so the related connections were attached to here.

The examination of the register of marriages contribute to the defining of the smaller regions in the bigger territories. This analysis is just the starting-point of that research, which aims to reveal the marriage relations of the people in Inner-Somogy.

ORSOLYA L. KAPITÁNY: FAMILIENBEZIEHUNGENSYSTEM DER REFORMIERTEN BEVÖLKERUNG VON SOMOGYSZOB

Zusammenfassung

In dieser Studie werden Familienbeziehungen der reformierten Bevölkerung einer Gemeinde – Somogyszob – mit verschiedenen Religionen nach Angaben der Heiratsregister und Rezensentstoffe im Zeitabschnitt 1850–1930 untersucht.

Angaben der Heiratsregister beweisen, daß die Gemeinde eine Vermögens-, Berufs- und Religionsendogamie verwirklichte, während sie nach Erweiterung dieser Endogamie auch auf den benachbarten Gebieten strebte. Sie konnte diese Absicht aber wegen ihrer relativ niedrigen Bevölkerungszahl nicht

geltend machen. Die Gemeinde hatte mit der reformierten (Bolhás) und evangelischen (Vése) Bevölkerung der nächstliegenden Dörfer intensive Beziehungen, so wurde sie durch verwandtschaftliche Bünde an diesen Ort gebunden.

Untersuchung der Heiratsregister trägt bei, innerhalb einer größeren Raumheit kleinere Religionen umzugrenzen.

Diese Analyse ist nur der Ausgangspunkt der Untersuchung, die beabsichtigt, die Familienbeziehungen der Bevölkerung von Innersomogy zu eröffnen.

GALIMBERTI SÁNDOR MŰVÉSZETE (A festői pálya korai évei 1903–1906-ig)

GÉGER MELINDA

A jelen tanulmány Galimberty Sándor nagybányai működésének első éveivel, továbbá müncheni, majd técsői tartózkodásának okaival és körülményeivel kíván foglalkozni. A festőként való színrelépés első évei ezek, amikor Galimberty a művészi problémákkal való szembenézés mellett a festői mesterség elsajátításával van elfoglalva. Ennek megfelelően a fennmaradt alkotások is a környező világ e stúdiumszerű megközelítését közvetítik számunkra mindössze két-két és fél évnyi tanulmányi idő reprezentálva. Segítség gyanánt továbbra is közvetett forrásokra vagyunk utalva, hiszen közvetlen visszaemlékezés, levél vagy dokumentum a festőtől magától nem maradt fenn, nem is szólva a műalkotások csekély számáról.¹ A művek hiányának fő akadályá mellett is szerencse, hogy a szórványosan fennmaradt alkotások időben oly módon szóródnak a művészeti szempontból értékelhető, nagyjából 10–12 évet magába foglaló produktív életszakaszban, hogy segítségükkel viszonylag átfogó kép rajzolható fel a művész munkásságának alakulásáról a Nagybányán töltött festőiskolai tanulmányoktól kezdve.

Galimberty művészi pályája – a korábbi, hosszabb-rövidebb ideig tartó művészeti tanulmányokat, tehát az Iparművészeti Iskolát is beleértve – ténylegesen Nagybányáról indult.²

A nagybányai művésztelep a századforduló éveiben

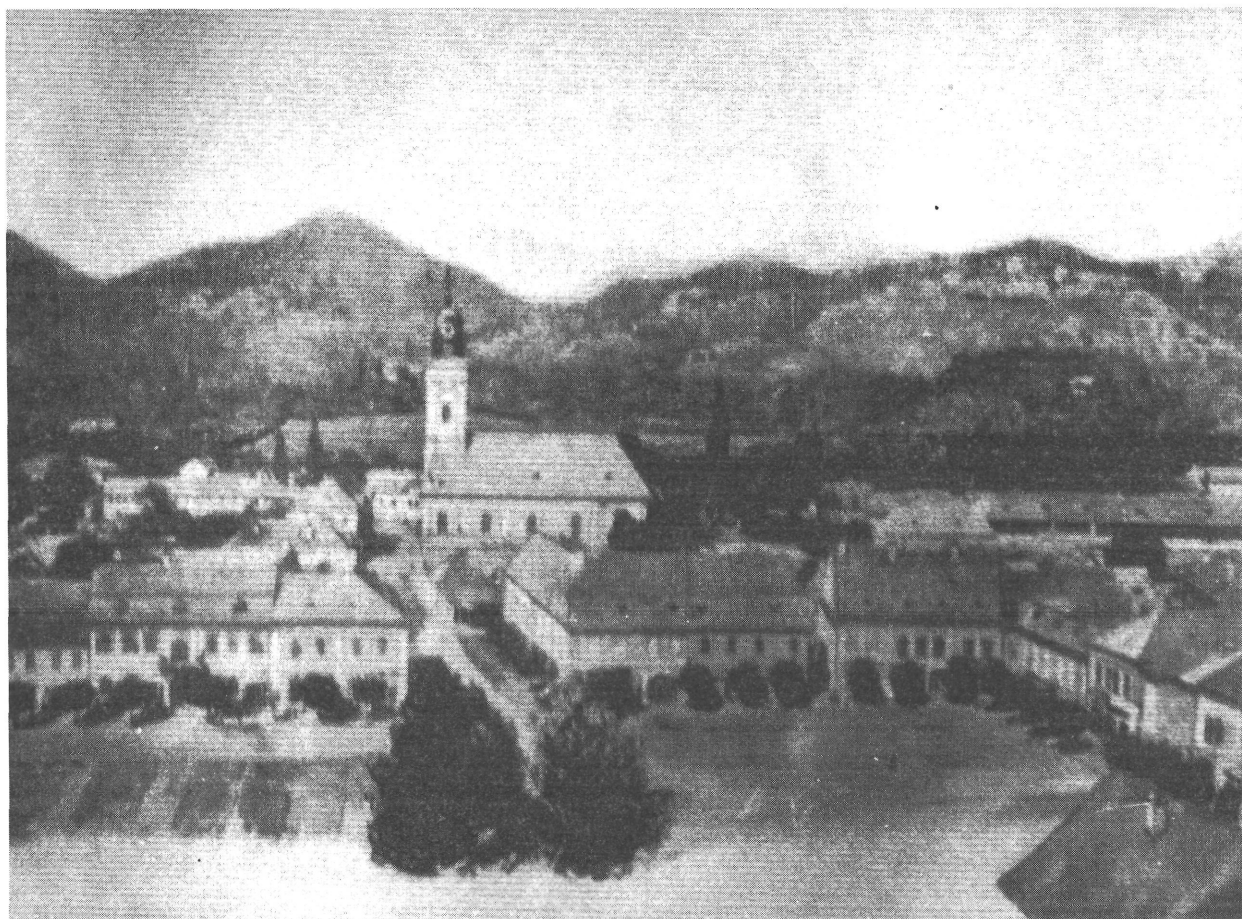
A Szatmár megyei Nagybánya a század elején, amikor Galimbertyvel együtt számtalan fiatal festő keresi fel magányosan vagy kisebb csoportban, hogy ihletet merítsen a tiszta természet francia Barbizonhoz hasonlítható idilli világából, a vármegye legnagyobb településének számított. A maga 11.000 fős lakosával a partiumi kisváros már régtől fogva soknemzetiségű bányásztelepülés volt nagy hagyományú múlttal. Középkorból származó emlékeit a század első évtizedeiben is őrzi a helység. (1. kép.) „A város külseje ma is ódon, de bizalmas jellegű. Az egyszerű házsorokat csak az utóbbi években kezdték tarkítani modern stílusú épületekkel, de máig megőrizte középkori színezetét, s nagyobb épületei mind, mind századosak. Még az új házak is szerencsésen, ösztönyszerűen igyekeznek szerényen megmaradni az öregek képeiben, s nem rikítanak ki avas falú társaik közül...

Nagy utcák nyílnak a főtérről, de szeszélyesen kanyarognak, elszűkülnek, s a régmúlt századok emlékei közé viszik az idegent, kopasz házaikkal, a melyeken az apró ablakok, nyomott boltíves kapuk s nehéz tölgyfaajtók, mintha még ma is az ellenséget akarnák fékentartani szigorú képükkel... A Zazar partján túl a város ősi főtömbjén kívül, a hajdani bástyákon túl, körös-körül új utcák épültek, nyíltak. Ezek már egyenesek, de éppen olyan érdekes jellegűek, mint a belváros. A Veresvíz-utca kékre-zöldre, sárgára festett apró bányászházaival, kemény színfoltjaival, zöld lomb alá bújt aprófalú, nagy tetejű épületeivel, olyan festői hatású, mint kevés város az országban.”³

Sokan leírták a környező táj varázslatos hatását is, amely csakugyan festői szépséggel bírt, és a művésztelep életében egyfajta megtartó vonzerőt is gyakorolt az évenkénti rendszerességgel visszatérő festőseregletre.

„... az egyik oldalán végtelen rónaságokra nyílik kilátása, másikon szelídvonalú, hatalmas hegyek övezik. Rézsisakos tornyaival, öreg házaival, festői környékével, melyben szelíd lankások vad szépségekkel váltakoznak, méltó azok ecsetjére, kik a természet folyton megújuló erejéhez fordulnak ihletért. Szébb helyek is vannak az országban, semmi kétség, de talán egyik sem ily egytetemes, ily változatos, sokféle motívumot nyújtó. Város és erdő meghittén szorosan egymáshoz tapad.”⁴ Egy másik visszaemlékezés szerint Nagybánya „álmos, balkánias, a kultúra szelétől eddig teljesen érintetlen kisváros”.⁵ Genthon István és Ferenczy Valér is a nagyvárosi kultúrával még meg nem rontott vidéket látnak benne, olyan helyet, ami a századelőn oly sok művész álma volt: lehetőség egyfajta kivonulásra a mesterséges kultúrából az eredeti, természetes állapotok közé.

Már a század első éveiben a művésztelep híre messze túlnőtt a szűkebb értelemben vett szakmai berkeken. A Hollósy Simon vezette iskola és a nagybányai festők 1896-os és 1899-es sikeres budapesti kiállításai felkavaró hatással vannak a közönségre és a kor hivatalos szemléletét képviselő Képzőművészeti Társulat köré tömörülő alkotókra és kritikusokra is: egyidejűleg támadó és helyeslő, üdvözlő, örömteli fogadtatás képezi az első kiállítások visszhangját.

1. kép. Egykorú kép Nagybánya főteréről az István toronnyal
(Fotó: Gáspár Boldizsár)

A második, 1898-as bemutatkozás sajtóviSSzhangjából is úgy tűnik, a nagybányai festők sikerei a hivatalos társulásokét felülmúlják, a növekvő számú vásárlás és a díjak egyaránt ezt a fokozódó térnyerést igazolják. A telep nemzetközi jellegű – eleinte Hollósy Münchenből érkező tanítványai révén, akiknek legnagyobb része német, angol, orosz és lengyel. A későbbi években a Hollósy növendékek körét jelentő „iskola” kereteit túlnőve egyre többen, az országhatárokon túlról is, mindenholnan érkeznek hozzájuk. Az idők folyamán egyre nyilvánvalóbbá válik a kereső, éber szellemű fiatalabb művészgenerációk számára, hogy a valódi művészi továbbképzést ígérő és továbblépést jelentő iskolát Magyarországon a század első éveiben Nagybánya adja. A kor más művészeti intézményei mellett az ország első nem hivatalos jellegű művészképző intézete alakul itt meg, ahonnan kiindulva korszerű, Európával kapcsolatot teremtő, a modern irányzatokkal együttélő művészetet hozhatnak létre. Nagybánya e hídszerű kapcsolat lépcsőfokává vált sokak számára. A művészképzés más magyarországi intézményei, így a Mintarajztanoda – a mester-

iskolákkal együtt is Benczúr, Lotz vezetésével tulajdonképpen a hagyományos konzervatívabb szellemű akadémikus képzés helyszínei, aminek ellenében működött a nagybányai szabadiskola.

A művésztelep alapító mesterei, Hollósy Simon, Réti István, Thorma János, Ferenczy Károly és Iványi Grünwald számára a századforduló első éveiben a müncheni közvetítésben megismert naturalista-szimbolista művészeti elvek voltak irányadók. A francia festészet finom naturalizmusát Bastien Lepage, Dagnan-Bouveret, vagy a szimbolikus erejű Puvis de Chavannes – aki Rippl-Rónait is csodálattal tölti el – műveiben fedezték fel maguk számára.⁶ A francia festészet e naturalista-szimbolista gyökerű, XIX. századból eredeztethető kisugárzása a nagybányai mesterek műveire természethez való szorosabb kötődés igényén alapult. Akárcsak Vaszary János vagy Rippl-Rónai, akik a századelőn a megteremteni vágyott egységes stílus eszményét tűzik ki maguk elé – még a nagybányaiaktól függetlenül, Ferencziék is „a természetben lévő nagy harmóniákat” keresik festészeti törekvéseikben. Példaértékűek azok a művészeti

eredmények voltak számukra, amelyek a természethez való szorosabb kötődést feltételezik. Ez a század első évtizedének közepén már konzervatív-nak ható elv válik az alapító mesterek, és a későbbi fiatalabb generáció közti szemléletbeli nézeteltérés fő kiváltó okává. Ugyanakkor a korabeli Magyarországon (Szinyei korai próbálkozásait nem számítva a plein airrel) újdonságnak hatott a nagybányai alapítómesterek által kultivált közvetlen, spontán reakciókon alapuló természeti és látványélmény is. Hollósy Simon 1894-es elaborátumában éppen ennek kapcsán írta a francia festészetről: „Ezek a nagy mesterek (a korabeli franciák) nem könyvből, de a természettől tanulták meg a leckéjüket, folytonos megfigyelés és a lelküknek közel összefüggése a természettel fejlesztette őket a tökéletességig.” Ezzel szemben az akadémiákról, melyek a fő ellenséget jelentik a friss szemlélettel szemben, így nyilatkozik: „Nem tudják megérteni az összefüggést Holbein és a természet között...” Arra tanítják a növendékeket, hogy „egy teljesen kész képutomat... mehesen debütálni a világba...”⁷

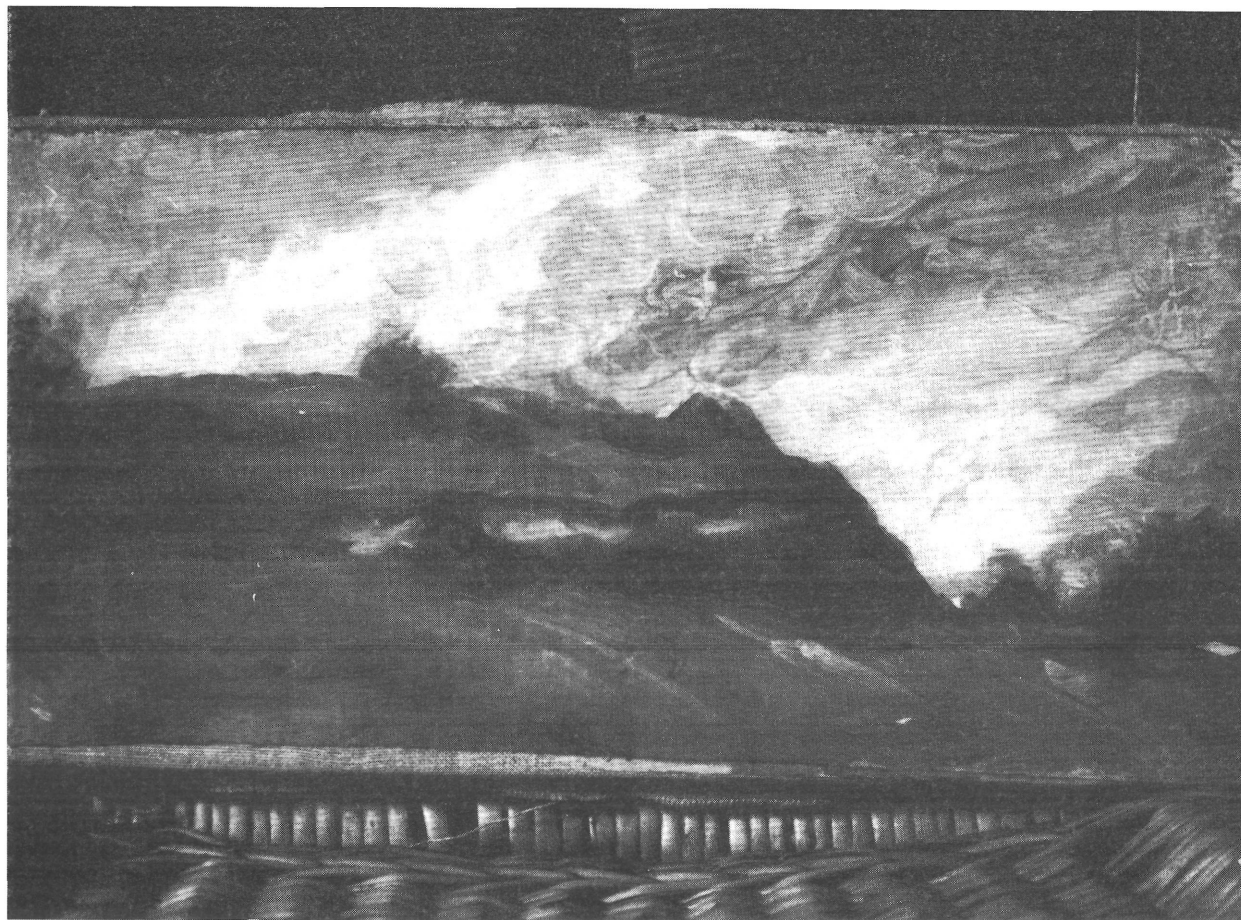
Idők folyamán a Nagybányán dolgozó alapító mesterek szétválására, Hollósy Simon és a vele közösen alapítótagnak számító művészkollégái, a nagybányai illetőségű Réti István és Thorma János, továbbá Ferenczy Károly, Iványi Grünwald Béla közti nézeteltérésre – amelyhez ürügyként a Hollósy-féle festőiskola Nemzeti Szalon-béli, illetve a nagybányai festők múcsarnoki külön kiállítása szolgált – sem a konkrét, nagynak nem mondható művészetfelfogásbeli különbözőség miatt került sor. Ehelyett az ellentét inkább a kétféle, általánosabb elvi és gondolkodásbeli nézeteltérésre vezethető vissza. Mezei Ottó részletesen kitér az igazi okra, mely végső soron Rétiék részéről „...a művészet emberi és társadalmi funkciójának értelmezésében, a közízléssel, hatalommal, a hivatalos Képzőművészeti Társulattal való kapcsolat keresésében, illetve (Hollósy részéről ennek) kerek elutasításában keresendő.”⁸

Ugyanakkor mindkét táborban egyformán a természetközelséget, a Hollósy által hangsúlyozottan szorgalmazott részletgazdag formakeresést próbálták összeegyeztetni a képalkotás során, úgy érzékelve, hogy a naturalizmus és a plein-air impresszionizmus az a két fő problémakör, aminek kimunkálására a nagybányai iskola megszerveződött. A párizsi tapasztalatokkal is rendelkező festők, mint Ferenczy, Csók vagy Réti e tanulmányok alapján a plein-air szórt, fényteli, reflexes festésmódját is megismerték, és ennek egyfajta módszeres gyakorlatát fejlesztették ki Nagybányán. A hivatalos művészeti fórumok részéről induló támadások révén a nagybányai szabadiskola megindulása utáni néhány évben nyilvánvalóvá vált, hogy a nagybányai szemlélet bizonyos vonásaiban a többi művészeti intézményekétől jól megkülönböztethető.

A Képzőművészeti Társulat hivatalos kritikusai – nem értve a Nagybányán divó művészeti elveket – gúnyolódtak még az 1897-es kiállításról szólva a „zöld lombok, lila fák, a zöld és kék fű” festőin. Az intoleráns bírálatok is hozzájárultak, hogy például a Mintarajztanoda igazgatója, Keleti Gusztáv megtiltotta, hogy a növendékek Nagybányán a szabadiskolában tanulhassanak a nyári szünetekben.⁹ Kifejezett tiltás az Iparművészeti Iskolában nem volt, innen a legtehetségesebb növendékek egyre többen látogatnak a művésztelepre, hogy aztán ott is maradjanak. (Galimberti Sándoron kívül is egyre többen „csapódnak” innen a nagybányai festők köréhez, megemlíthetjük Belányi Viktor, Ziffer Sándor, Czigány Dezső, Rudnay Gyula, Gara Arnold, Kubinyi Sándor vagy Nagy Endre nevét köztük.)

Galimberti számára a nagybányai, kötöttségek nélküli művészetfelfogás vonzóbb lehetett, mint az Iparművészeti Iskolában megtanult, és ennek következtében elsősorban ipari és iparművészet-centrikus gyakorlat. Ismerve későbbi feleségével, Dénes Valériával közösen vállalt művészi elhivatottságukat és eszmei-művészeti problémák iránti fogékonyságukat, hozzájuk is közelebb állt az a – Nagybányán tapasztalt – felfogás, amely a mesteremberi tevékenységek közül a festészetet a művészet szintjére emelte, és amely így művészi és etikai alapállást tekintve különbözött az iskolai gyakorlattól.

Csaknem ebből az időszakból, az 1903-as évből – egészen pontosan 1903. május 1-ről – származik Galimberti fennmaradt, kevésszámú ismert képe közül a legkorábbi is. A Domboldal¹⁰ (2. kép) – rendkívül érdekes alkotássá válik, ha figyelembe vesszük, hogy a nagybányai tanulmányokat megelőző időszakban született, közvetlenül az iparművészeti iskolai tanulmányok után. Maga a kompozíció egyszerű, igénytelen tájképi motívumokat vonultat fel: füves domboldal és jelzésszerű ecsetvonásokkal néhány bokor vázlatos ábrázolása. A Galimberti-oeuvre legkorábbi műveiből csupán ez a kis tájkép maradt fenn,¹¹ a kis vázlatból mégis fogalmat alkothatunk, milyen szinten állt a fiatal festő a nagybányai tanulmányokat közvetlenül megelőzően. Egészen bizonyos, hogy konkrét látvány után készült, talán egy hétvégi hazalátogatás alkalmából. A helyszín ugyan nem azonosítható, de vélhetően a somogyi dombvidék egy jellegzetes motívuma, a hullámzóan tagolt szelíd táj legalábbis erre utal. Elsőként azonnal szembeütő jelenség: az energikus, határozott ecsetvonások hullámozása, az erőteljes, tájképi motívumokkal tagolt térvizonylatok érzékeltetésére való ügyes képesség. Galimbertit ekkor már nem az aprólékos leképzés izgatja (iparművészeti iskolás növendéktől megkövetelt módon), ehelyett sokkal szívesebben időzik a felhőzet dinamikus vonulatain, az előtér szélesen futó barázdáin és a leszakadó homokpad érdekes térvizonylatának friss hatású visszaadásán. Ekkor

2. kép. Galimberti Sándor: Domboldal (1903)
(Fotó: Gáspár Boldizsár)

már eléggé érett szemléletű festő ahhoz, hogy – szinte megelőlegezve későbbi festészetének fő problémaköreit – a tájban elfekvő, ugyanakkor egymásnak is feszülő felületek, síkok mozgásélményét meggyőzően közvetítse a néző számára a szerény tájképi részlet kapcsán is. Úgy tűnik, színmegoldásaiban még nem eléggé választékos – érezhetően kereső, szürkével kevert színei azonban arra utalnak, hogy Galimberti – az Iparművészeti Iskola ilyen szempontból visszafogó jellegű ráhatásai mellett a szabadidőben festett munkáiban is – kevesebb figyelmet fordított a kolorisztikus megoldásokra. Mindezt összevetve a kis vázlat meggyőző bennünket arról, hogy a fiatal festő számára a friss, spontán élményekre és benyomásokra apelláló nagybányai iskola nyújthatta a továbblépési lehetőséget.

Az alkotói módszer, ami Nagybányán dívott, igen sokban különbözött az akadémikus intézményekben megszokottaktól. Nem osztrák vagy német, inkább francia szabadiskoláktól átvett liberális elvek alapján szerveződött, és népszerűségének jelölésére is a

„Kelet-Európa Académie Juliania” kifejezést használták, mivel a párizsi Julian Akadémia kedveltségéhez való hasonlóságra utaltak.

„A városkerttel csaknem szemben van a gyönyörű sétatér, a Széchenyi-liget, a melyről már megnyílik a várost környező panoráma, fölfelé a Kereszt-hegy és Virág-hegy képe, a klastrommező elbájoló, mély tónusú zöld pázsitja mögött. Nem csoda, ha ezen a részen választotta ki telepét a nagybányai festőiskola. Itt áll a közelben az egyszerű félszer, a hova eső és napsütés elől vonul be vázlatozni a fiatal művészgárda... A város a Széchenyi-liget legszebb pontján faműtermet állított föl az iskola számára...”¹² A körülmények – ahogyan a korabeli tudósításból is kiérezni, rendkívül egyszerűek, sőt mostohák voltak. Az a vasúti szabadjegy, amit a magyar állam a kolónia számára minden évben biztosított a magyar határtól Nagybányáig és vissza, Hollósi Simon és növendékei 1901-es távoztával ugyanúgy megszűnik, mint a telep számára biztosított évi 2000 Ft-nyi szubvenció, amelynek ellenében köteles volt a telep az évi mun-

káit Budapesten (Wlassics miniszternek) kiállításon bemutatni. 1902-től más anyagi alapokra kellett szervezni az éves munkát. A tanárok közül Rétié volt a főbb irányító-szervezői és pedagógiai szerep. Galimbertinek is ő volt a közvetlen mestere az első években. Oktatói alapelvei a korábbi, Hollósy-féle elképzeléseken alapultak.

Így „ – a tanár függetlenül, saját belátása szerint, tanterv nélkül foglalkozik a tanítványokkal;

– a felvételi vizsga mellőzendő, „előzetes gyakorlati jártasságban való hajlamot és tehetséget” kell demonstrálni;

– mellőzendő az elméleti oktatás is, legfeljebb kéthárom évi manuális munka után vezethető be;

– a tanítványok osztályba sorolás nélkül dolgozhatnak;

– a tanítvány szabadon választhat a négy tanár között, aki a korrektúrát végzi;

– a tanítás egyetlen elve a természet megismerése, az oktatást „élő alak utánzásával” kezdik; a modell esetről esetre közösen fizetik, tandíjat nem szednek.”¹³

*Az első évek Nagybányán
(1903–1904-es évek nyara)*

Galimberti Sándor nagyjából 20 éves, amikor megismerkedik a szabadiskolában folyó munkával. A kortársak leírása szerint kedves, közvetlen ember. Martyn Ferenc emlékeiben rendkívül okos, művelt, intelligens művész.¹⁴ „Nem vallott egyetlen porcikája sem olasz fajtára. Középtermetű volt, igen csontos nagy erejű ember, akin az izmok csak úgy feszültek. Örök sápadt, szürke szemmel és sötétszőke hajjal. Arcán feltűnt a kemény mintázatú orr és áll. Ember, aki a dolce vita ellenpólusa.”¹⁵ Dénes Zsófia, aki Galimberti második felesége révén szegről-végről rokona is volt a festőnek,¹⁶ írói képessége révén jól ráérezett Galimberti energikus lényére. Ferenczy Béni, a jóbarát viszont fizikai erejét emeli ki visszaemlékezésében: „Különös keveréke volt az olasz féktelen szenvedélynek és a somogyi bicskásnak, apja chersói olasz, anyja kaposvári magyar – sose tudja igazán, olasznak vagy magyarnak tartsa-e magát... Ha nem is mondja meg, de szíve mélyén sajnálja, hogy

3. kép. Székelt Aladár: Galimberti Sándor és Dénes Valéria
(Fotó: Gáspár Boldizsár)

fiúkorában még nem dívott a bokszolás, mert ebben ő biztosan sokra vitte volna. Mert Galimberty valóban veszedelmesen erős ember. Annál veszedelmesebben, mert nem látszott rajta. Aránylag keskeny válla, igen karcsú alakja, csak nagy, keskeny állkapcsa, húsos ajka, széles, lapos orra, kissé dülledt szemei árulnak el némi vadságot...¹⁷

Arcvonásait csupán egy fotóról ismerjük: Székely Aladár, a kor egyik legjelentősebb fotóművésze műtermében készült a fennmaradt fotográfia.¹⁸ (3. kép) Székely Aladár művészportréinak nagyszerű sorozatával (Ady, Móricz, Bartók, stb.) szerzett komoly hírnevet magának. A szóban forgó fénykép Galimbertyt második feleségével, Dénes Valériával együtt ábrázolja. Egyszerű beállítású, lírai kompozíció, amely a szórt fény lágyan összefogó és egyben világításával utal a két ember közti szoros kapcsolatra. A fotón Galimberty inkább látszik a szellem, mint a fizikai erő emberének. Hosszúarcú arcán könnyedén oldott, laza figyelem, amely ugyanakkor célirányosan koncentrált is. Elmélyülten lapozgat egy könyvben, míg felesége – kezével könnyedén a vállára támaszkodva – szorosan mögötte áll, és szintén a könyvre figyel. A férfi arcvonásaiban e családirányban nyugodt, elcsendesült pillanat ellenpontjaként ott a barátok által is ecsetelt intenzív belső erő, mint erre a kissé előreugró áll, duzzadt alsóajak és a markáns, erőteljes orr utal – büszke, férfias jelleget adva az egész arcnak. Ez a belülről hirtelen kitörni kész temperamentum, merész indulat határozza meg Galimberty Sándor személyes és művészi életútját is.

Galimberty Nemzeti Szalon-beli kiállításának katalógusában 1904-et jelöli meg első konkrét évszámként. „1904. év nyarán Réti Istvánnak voltam növendéke. Innen számítódik tulajdonképpen piktori pályám.”¹⁹ Szükszavúan csak ennyit közöl, mondataiból azonban nem derül ki, hogy 1904 volt-e csakugyan az első év, amikor Nagybányára utazott. Réti István Nagybánya monográfiájában az 1903-as évet adja meg annak a listának a bemutatásakor, amelyben a Nagybányán tartózkodó festők részletes névsorát közli évekre lebontva. Ebben Réti szerint 1903-ban járt első ízben a telepen, és kezdő festő lévén az iskolai oktatás keretében vesz részt az ott folyó munkában.²⁰ A következő években is pontosan kitér rá és jellemző precizitással tünteti fel Galimberty ott-tartózkodásának idejét is. Az ellentmondás látszólagos a két dátum között: a Galimberty által említett 1904-es évszám valószínűleg azt jelenti, hogy ekkor töltött ott egy egész nyarat és ekkor érte el Galimberty a saját maga által is elfogadhatónak tartott színvonalat addigi pályafutásában. Ebben az időben Réti volt a tanára. Így elképzelhető, hogy 1903-ban csakugyan Nagybányán járt, de ez csupán rövidebb ideig tartó, tájékozódó látogatás lehetett. Feltehetőleg csak számon nem tartandó iskolás munkaként értékelte korábbi teljesítményét, és rá jellemző nagyvonalúsággal nem is tartotta érdemesnek arra, hogy a kataló-

gus szükségű élettrajzi vonatkozásai között megemlítsse. A festővé érés tehát 1904-től számítható.

A nagybányai telep körülményei – akárcsak a korábbi időszakban – Galimberty ott-tartózkodásának első éveiben is rendkívül mostohák. A növendékek számára persze ez semmit nem rontott az „intézmény” megítélésén, hiszen önként, a körülményeket is vállalva jöttek ide tanulni a világ minden részéről. Mint már szó volt róla, egy zárt és egy nyitott deszkacsűr adott helyet a festőknek a nyári gyakorlatok idejére, amit az időjárástól függően használtak. A nyári festőélet viszonylag olcsónak számított: a városban egy-egy alkotásért cserébe kaptak sokszor kosztot vagy kvártélyt a vékonypénzű művésznövendékek.²¹

Leginkább kint a szabadban folyt a munka, a modelleket is ott állították be, ott festettek és rajzoltak. A szép környezetet kívül Nagybánya vonzereje a szabad, független oktatás és tanulás volt. „Hogy miben áll a szabad, független oktatás és tanítás, azt jóformán meg sem lehet körvonalazni. Hetenként többször felmennek hozzájuk – Ferenczy, Grünwald, Réti és Thorma, s egy kis korrigálással, kevés de lényegbeli észrevételeikkel irányítják őket. A többi a maguk dolga. Ebből a fiatalok kolóniájából kilöttek mindent, ami az akadémikus szóra csak reá is húzható. Menjen mindegyikük a saját talentuma, egyénisége szerint. Akiben van egy kis művészi jóra való, annak csak helyes irányítás kell – meg egy kis gyötörődés a fejlődéstáncok egymás után való elhagyogatására.”²² Ez a megállapítás 1904 nyarán keletkezett, pontosan abban az évben, amikor Galimberty is egyértelműen a telepen dolgozott. Maga Réti István – egyik tanítványa, Mikola András jellemzése szerint – kiváló pedagógus volt. „A tanítást hivatásszerűen végezte. Kitűnően tudott alkalmazkodni a tanítvány képességeihez: módszeresen és nem rapszodikusan fejlesztette tudását. Emberileg sem igyekezett zord zárkózottságban távol maradni tanítványai lelkétől...”²³ Ugyanakkor egy másik vélemény alapján Réti a kolónia dolgaiban „csaknem katonás, hierarchikus attitűd jellemezte”.²⁴ Ferenczy Valér e megjegyzése bizonyos tekintetben ellentmond Mikola Andrásénak. Ami miatt ez utóbbi vélemény igazságtartalmát tartjuk Galimbertyihez közelebb állónak, annak oka az, hogy Ferenczy Valér Galimbertyvel szorosabb kapcsolatban állt, vélekedését jobban ismerhette. Ferenczy maga is megjegyzi, hogy egyformán ítélték meg a Nagybányán kialakult dolgokat. A megjegyzés ugyanakkor utal azokra a körülményekre, ami többek között a fiatalok, köztük Galimberty és Réti István eltávolodásának is oka lesz.

1903 nyarán Galimberty nem egy kialakult, megalapozott, rendszerben dolgozó művésztelepre került a szónak abban az értelmében, hogy kikristályosodott szellemi alapokon nyugodott volna az iskola. Nagybánya ezekben az években válságról válságra jut. Az ott dolgozó növendékek szemében legfőbb értéként

a különböző festői szemléletek egymást ellenpontozó és ugyanakkor érlelő kölcsönhatását, a festői szabadságot képviselte, és válságos időszakokban ez a szellemi szabadság vált kérdéssé. 1902 nyarára épphogy átvészelték az első mélypontot, a Hollósy és növendékei távoztával maradt úrt. (A telep munkájának színvonala, a növendékek száma is csökkent ebben az időben.) 1903 nyarán újabb lendülettel kezdődik a munka, részben a korábbi évek tanítványival, részben az újonnan érkezőkkel. Galimbertin kívül most jelenik meg Nagybányán Perlrott Vilmos, vizsziatér egy évi kihagyás után Czigány Dezső. A korábbi nyarat is Nagybányán töltő fiatalokkal (Czóbel Béla, Ferenczy Valér, Bornemisza Géza, Börtsök Samu) erős, tehetséges csapatot képeznek, és később Boromisza Tibor is csatlakozik hozzájuk. A korabeli forrás így emlékezik erre az évre: „1903-tól átalakult a kolónia. Új művészgeneráció fejlődött, más, erősebb, mint a régi. Fiatal festők jöttek. Nem az ottmaradt festők egyénisége vonzotta őket, sem a „korrektúra”, hanem a vidék festői motívumai. Az új festők kevesebb zajjal, nagyobb munkakedvvel láttak a dologhoz. Négyen-ötven összeálltak közös modelltartásra „Szabad Festőiskola” név alatt”.²⁵

4. kép. Galimberti Sándor: Ülő parasztasszony (1904)
(Fotó: Gáspár Boldizsár)

Valószínűleg az 1904-es nagybányai tartózkodás idejéből származik Galimberti egyik, a kaposvári múzeumban őrzött műve, az Ülő parasztasszony²⁶ (4. kép). Keltezésre utaló évszám nincs a képen, de a bal alsó saroknál teljesen kiírt szignó után Nagybánya bekarcolt neve látható. Ennek alapján egyértelmű, hogy itt készült a festmény. A visszafogott színezés, a viszonylag kötött, tanulmányoszerű beállítás és egyszerű kompozíció alapján arra is következtethetünk, hogy mindenképpen a párizsi időszak előtt keletkezett. Az Ülő parasztasszony alapvető, és egyben legegyszerűbb téri viszonyok figurán belüli meghatározására törekszik. A közepes méretű kép egy fejkendő, bőszoknyás fiatal nőt ábrázol a szabadban, aki ölbe tett kézzel ül egy széles, támlás széken. Első pillanatra meglepő a kép tematikája: Galimberti ismert oeuvre-jén belül eddig az egyetlen olyan alkotás, amely tárgyában az ún. vidéki élet témaköréhez közelít. A festőt későbbi képei alapján kifejezetten városias-polgári témák: városképek, csendéletek alkotóiként tartja számon a művészettörténeti irodalom. Az Ülő parasztasszony ebben az életműben egy érdekes kivételnek számít, amit megmagyaráz, hogy mind a nagybányai festők, mind az 1904-től kezdve Técsőre áttelepülő Hollósy-féle kör alkotásaiban néha fel-felbukkannak a vidéki, esetleg kifejezetten falusias, paraszti életből vett jelenetek. Ugyanakkor az Ülő parasztasszony kapcsán meg kell állapítanunk, hogy Galimberti által nyújtott megoldás egyáltalán nem anekdota, illetve életképszerűség felé viszi a képet, inkább tanulmányoszerű szűkreszabottsággal a figurára teszi a hangsúlyt. Egyidejűleg feltűnő a modell beállításának természetessége és az a laza festőiség, amivel a művész a témát kezeli. Más nagybányai festőkkel összevetve ebben az időben még legfeljebb csak Ferenczy műveit jellemzi az illusztratív szemlélet meghaladásának hasonló igénye. Ugyanakkor Galimberti az életképi jelenetet a festői látás olyan fokú felszabadultságával és frissességével ragadja meg, ami Nagybányán 1904-ben még teljesen újszerűen hat. A magyar művészetben talán csak Vaszary 1905 körüli parasztképein (Vőfélyek, Alvó parasztfiú) találkozunk Galimbertiéhez fogható laza ecsetkezeléssel.

A nagybányai festők számára oly fontos motívum, az inspiratív táj feltűnő módon szinte semmiféle szerepet nem kap, mindössze egy halványan felderengő, alig észrevehető dombszerű alakzat sejlik fel a távolban. A festmény előterét a női alak és a szék átlós kompozíciójú tömege tölti ki, míg a háttér a szinte differenciálatlan levegőpára képezi. Szembetűnő a kompozícióban az erőteljes fény-árnyék hatásokra, ezek jelzesszerű plasztikai értékeire történő határozott utalás: a női alakot e sötét-világos síkok képezik, végtelenül egyszerű, de karakteres módon. A tónusok differenciáltsága az arcon a legfinomabb – különösen szépen csendül meg a fül rózsaszínjeiben és az orr árnyalataiban, míg lefelé haladva a szoknyán át a

A tónusok differenciáltsága az arcon a legfinomabb – különösen szépen csendül meg a fül rózsaszínjeiben és az orr árnyalataiban, míg lefelé haladva a szoknyán át a fedetlenül hagyott lábszárakig egész vázaltszerűvé válik. Az atmoszférateremtés törekvése figyelhető meg egy érdekes ellenpontozás kapcsán. A háttér finom modellálású tömege hosszú ecsetpásztákból áll: sötétebb foltban mindössze egy domb körvonala rajzolódik ki enyhén. A figura, illetve a szék ülésének és háttámlájának statikus hatású, erőteljes foltjával ellentétben a háttér levegőpárja a mozgás remegő, vibráló illúzióját kelti puhább, képlekenyebb, elformátlantó és ködszerű alakzatként a szórt fényben. Ebben a szellemben uralják a kompozíciót a tikkasztó nyári atmoszféra jellegzetes színei is: szürkével tört vörösek, okkerek és tompa zöldek. Hatásukra mindenütt a por finom, „permetező” hatását érezzük.

A kép alapján arra következtethetünk, hogy Nagybányán Galimberty a plein-air egyfajta gyakorlatát a konstrukcióra való egyértelmű törekvés mellett próbálja meg elsajátítani. Formaképzésében megtartja korábbi erényeit: a részletező letapogatás helyett a nagyvonalú, summázó összefogottságot, ugyanakkor keresi a nagybányai festők által kultivált atmoszférikus festés lehetőségeit. Az Ülő parasztságnyon megállapított kettősség kapcsán már tapasztalható a nagyvonalú, összefoglaló formaképzés iránti erősebb hajlama, szemben a levegőfestés impresszionisztikus, inkább fellazító törekvéseivel. A tradicionális nagybányai plein-air naturalizmustól már a kezdetekben is megmutató távolságtartásának és Réti-vel kapcsolatos tartózkodó magatartásának is az a fajta szellemi különállás lesz az oka, aminek csírát e korai képben már megtalálunk.

1904 tele: a müncheni kitérő

Galimberty az 1904-es nagybányai nyarat követően Münchenbe látogat²⁷ az ott működő festészeti akadémiára. Meglepő fordulatnak tűnő mozzanat, ha azt vesszük figyelembe, hogy a nagybányai szabadiskolát éppen az elavultnak számító müncheni akadémiázus ellenében hozták létre Hollósy Simon vezetésével az eredetileg nagybányai születésű festők, Réti István és Thorma János, valamennyien akadémiai képzettségű festők. Meglepő e lépés azért is, mert a Galimbertyvel egyívású generáció jobban érdeklődik a párizsi, mint a müncheni művészeti eredmények iránt. (A legjobbak közül pl. Boromisza Tibor, Mikola András vagy Perlott Csaba és Czóbel is párizsi tanulmányútra készül.) A fiatalok közül Czóbel és Bornemisza Géza került Nagybányára az akadémikus képzés fellegvárának tudományával. E fiatalok számára már nem oly vonzó a müncheni akadémia, ahol a hanyatlást az is mutatja, hogy a 80-as évektől kezdve egyre inkább apad a növendékek sora; az újabb nemzedék inkább Párizs felé orientálódik. Vé-

leményük szerint túlhaladott és sematikus az ott dívó művészeti felfogás, ami gátja az egyéni tehetség kifejlődésének is. A München megjárta fiatalok számottevőbb tagjaiban az iskolai tanulmányok mélyebb nyomot nem hagytak – lényegében a nagyobb mesterségbeli tudás és a jobb rajzi, komponálásbeli felkészültséghez adott nagyobb segítséget. Feltehetően Galimberty számára is ez lehetett a vonzó, ami Münchenbe csábította, noha életútjában a későbbiek során jelentéktelen epizóddá válik az akadémiai tanulmányok néhány hónapja. Az akadémia erősíthette a kezdő festő rajzi tudását, de tehetsége kibontakozásához az iskola igazából nem járult hozzá. Érdeklődését ténylegesen nem ragadták meg az ott látottak, így e tapasztalatszerző tartózkodás mindössze a téli időszakot jelentette Münchenben. Abból, hogy röviden summázó életrajzában érdemesnek tartja a müncheni állomást megemlíteni, mindenképpen következtethetünk arra, hogy tanulmányai szempontjából nem lehet közömbös az akadémiai időszak. Ugyanakkor szem előtt tartjuk azt is, hogy a müncheni akadémiát, mint egyfajta iskolázottságot jelző szakmai státuszt és a hivatalos „intézmények” előtt mint művészi rangot adó tényezőt lehetett még abban az időben is kezelni, ami egy fiatal, kezdő festő számára nem mellékes körülmény. Végeredményben Galimbertyt – hasonlóan más számottevő magyar festőhöz, Rippl-Rónai Józsefhez, Vaszaryhoz, még inkább a hozzá hasonló korú Czóbelhez – a mohó tanulási vágy, a festői tapasztalás igénye viszi Münchenbe, hogy előbb-utóbb Párizsban kössön ki.

Noha konkrét utalás nem maradt fenn, Galimberty müncheni tartózkodása kapcsán óhatatlanul felmerül Hollósy Simon neve, aki magániskoláját a téli szezonban szintén Münchenben tartja. Bizonyosra vesszük, hogy a fiatal festő felkeresi a tapasztalt mestert, hiszen a festőiskolában sokat hallott róla, a mendemondák, pletykák Hollósy személye körül Galimberty ott-tartózkodása idején a városban és a telepen is éltek, nem is beszélve Hollósy pedagógiai működésének legendás híréről. A nagybányai mozgalmat elindító, majd onnét kiszakadó mester személye joggal kelti fel Galimberty figyelmét, aki éppen érdeklődéssel keresi – mint azt Münchenben tett látogatása is mutatja – a tanulási lehetőségeket. A szemléletileg nyitottabb, és többféle művészi útkeresés iránt toleránsabb Hollósy a festői kísérletezésekhez is jóval megértőbben és segítőkészebben viszonyult, mint a pedáns, normatív gondolkodású Réti. Éppen ezért Hollósy „teoretikus hajlamával s emberi-művészi karakterének nagybányai mesterénél, Rétinél mélyebben érinthette a merész megoldásokra hajlamos, heves temperamentumú fiatal művészt” – írja e kapcsolatról Mezei Ottó.²⁸ Galimberty és Hollósy feltételezett müncheni ismeretségét támasztja alá az a tény is, hogy 1905 nyarán nem tér vissza a nagybányai telepre, hanem váratlanul Hollósy magániskoláját látogatja meg.²⁹

1905 nyara: Técső

Hollósy Simon a nagybányai szakítás után rendszeresen Técsőn tölti a nyarakat tanítványaival. A Rétiékkal való kellemetlen incidens után is vitathatatlan tekintély övezi alakját. Tanítványai rajongtak érte, és a nagybányai fiatal nemzedék továbbra is számon tartja, legalábbis erre utal, hogy ebben az időben növendékei között ott találjuk azokat a fiatal festőket, akik Nagybányán is rendszeresen megfordultak: Benkhardt Ágostont, Kiss Károlyt vagy éppen Ziffer Sándort. Ezek után szinte természetesnek tekinthető, hogy Galimberti is kíváncsi a Técsőn folyó munkára, különösen, hogy müncheni tartózkodása, az akadémiai kitérő – nem is beszélve a Hollósyval történő valószínű megismerkedésről – mind erre predestinálja. Hollósy 1904-től kezdve dolgozik Técsőn, amely egy kis máramarosi falu a Tisza mentén, a Nereszen hegy tövénél. A folyó jobb partján „fekszik a község maga, a balon pedig a Nereszen erdős aljának tövén az országút mellett néhány nádfedeles, kékre festett házból álló sor nyúlik el. A kettőt három íves vashíd köti össze... Bal parton, közvetlenül a hídfőnél van a kincstárnok... szép, gyepes telke, amelyen a festőiskola fából rótt színje áll. A Tisza kavicsos partjáiig nyúlik le a telek, és nagy, öreg fűzfák árnyékában dolgoznak a festőiskola tagjai szép időben, esőben behúzódnak a szín zsindeles fedele alá” – írja Toroczky Oszvald, az egyik Hollósy tanítvány elbeszélése után Toroczky Ágnes.³⁰ A mester korrektrái a következőképpen zajlottak: „A festőiskolában hetenként hétszer-háromszor nézi át tanítványainak munkáit, és beható magyarázattal kíséri megjegyzéseit. A fő súlyt mindig a tömör, körös-körül átérzett rajzra helyezi, amelynek lényegét nemcsak a felületi formák megfigyelése, lerajzolása adja meg, hanem a csontszerkezettel kapcsolatos megindokolt, lényegét kereső és kifejező konstruktív formamegértés. Técsői korrektrájánál tanítványainak azon melegeben igyekszik továbbadni legújabb tapasztalatait, amelyeket ő maga festés közben, gyakran közvetlen a bíráló előtt szerez, olyannyira, hogy fejtegetéseiből meg lehet érezni a saját problémáit.”

A. Ny. Tyihomirov, Hollósy egyik orosz származású tanítványa hasonlóképpen vélekedik a mester tanítványok felé közvetített módszeréről: „A legfőbb dolog az objektív forma megállapítása – a fejnek, a kéznek, a testnek s mindannak térfogati rögzítése, amit a rajzoló személy maga előtt látott.”³¹ Hollósy elvárta a növendékektől, hogy a modell téri helyzetét geometriai tisztaságú elvi alapon közelítse meg: „A fej hat síkjának, továbbá a homlok, az orr, a szem, a száj, stb. síkjának megvolt a tipikus váza, amelyek konkrét, pontos kidolgozása a modell egyéni vonásaitól függött. Ilyen módon a síkoknak valóságos hálózata alakult ki, amelyek megfelelő távlatból tökéletesen érzékeltették a fej vagy a test formáját, még mielőtt egy-egy sík árnyalatait vagy színeit megta-

láltuk volna.” E megközelítési elvek alapján készített tanulmányok Galimbertiben megerősíthették a nagyvonalú konstrukcióra való törekvést túl azon, hogy biztosabb rajzi alapot is szolgáltatott számára. „Miután a síkot meghatároztuk, a szín kérdése került előtérbe. Afelülről megvilágított vagy alulról árnyékolt meredek, szabályos szín- és fénymegoldást kapott, ilyen vagy olyan színkontrasztal... Döntő volt az összes elemek összehasonlítása, egészben: nem csak két vagy három szomszédos színé, hanem az összes főbb momentum, mellérendeltségükkel. ...A térfogat megoldásában Hollósy jelentős szerepet tulajdonított a színnek. Különös örömmel dolgozott tanítványaival szabad égalatt, mivel a visszatükröződő sugarak színeikkel pontosan meghatározzák az eleven formát. Az érettség ismérvét abban látta, hogy növendéke egészében ragadhatott meg egy-egy jelenséget.” Hollósy fent részletezett elvei – az Űlő parasztasszony tanulságai bizonyítják – közel állhat Galimbertihez, olyannyira, hogy a kép Técsőn is keletkezhetett volna. Mindazonáltal Hollósy művészetszemlélete nagyon sokban különbözött a Galimberti generációjába tartozó fiatal festőkéttől. Számára a vidéki élet, a paraszti világ erős érzelmi töltéssel bíró inspiratív élmény. A festői realizmus talajáról indulva belsőleg átélni már nem tudja az avantgarde akkoriban kezdődő mozgalmát, noha elismerte a jelentőségét. Látványhoz kötődő művészete a tolsztójánus panteizmushoz áll közel. „Egy-egy modell ölelte fel számára az egész természetet, és az egész művészetet... Ebben volt valami misztikus, vallásos elem, mely tanítványait is fantáziálni tudta és hasonlatos volt a remeték miszticizmusához.”³² Ebből következően „Hollósy a modell utáni studiózásnak olyannyira híve volt, hogy azt nem az önálló, e tanulmányozáson túlmenő alkotás előfeltételének tekintette, hanem öncélú; azt a meggyőződést igyekezett belenevelni tanítványaiba, hogy egy tanulmányfej megfestése már magában is szép és mindfelett nehéz dolog, hogy azon túl ne is gondolkodjanak ,még'... – írta kritikusan Hollósyval kapcsolatban Ferenczy Valér. Vélekedésében a fiatal festők is osztoztak Nagybányán, sőt maga Galimberti lehetett számára az egyik forrás. „Néhaj Galimberti Sándor barátom és mások is sokat beszéltek nekem erről, az egybehangzó vélemény az volt, hogy a Hollósy iskola művész-szanatórium, félemberek gyülekezési helye.” A fiatal nagybányai festőkhöz hasonlóan látta a Hollósy iskola működését már korábban Kunffy Lajos is. Ferenczynél konkrétan utalt arra, hogy Hollósynál a részletek stúdiumszerű tanulmányozása a kompozíció elképzelések fejlesztésének rovására ment. „A Hollósy iskolában nagyon szépen haladtunk, úgy megkonstruálni egy szemet, szájat, orrot más iskolában nem tudtak a növendékek, de kezdtük érezni, hogy ez a tárgyak nagyvonalú meglátásának hátrányára van. ...Hollósy vezérmotívuma a természetűség és az igazságosság volt. A legjelentékte-

lenebb tárgy hűséges megörökítését kecsesebbnek mondta, a legnagyobb kompozíciónál. Mi fiatalok azonban sejteni kezdtük, hogy így művészi kiképzésünk nem lesz teljes és nem lesz meg a készségünk nagyobb feladatok megoldására. Szinte titokban jöttünk néhányan estenként össze és kompozicionális feladatot tűztünk ki magunknak versenyezve, hogy ki fogja azt a legjobban megoldani.³³

Érdekesen cseng össze a fiatalabb generációt képviselő Galimberty és Ferenczy Valér, illetve a náluknál csaknem 20 évvel idősebb Kunffy Lajos véleménye. És annak ellenére, hogy a kétféle forrás megállapításai között nagyjából 15 évnyi időbeli eltérés van, mégis rámutat a közös kritikai alapokról megfogalmazott észrevétel a Hollósy iskola gyengéire és egyúttal Hollósy művészetszemléletének münchenies gyökereire. A mester – immár a nagybányai plein-air-rel kísérletező tapasztalataival gazdagabban – maga is érezhette festői kiindulópontja és tanításmódja hátrányait és néhány éven belül változtat oktatási módszerén. „Felhagyott a korábbi, kínosan aprólékos részletrajz tanításával, amellyel Batien-Lepage-on is túltett. Tanítványai munkáin és saját tapasztalatain okulva belátta, hogy ez a módszer kicsinyes s azzal fenyeget, hogy művelője belevész a részletekbe. Ettől kezdve széles látásmódot hirdetett. Nem mintha addig nem tette volna; de szélesen látni és részletekbe menően dolgozni, ez szinte megoldhatatlan feladatot jelentett nemcsak a tanítványoknak, de neki magának is...³⁴

Ziffert – és tegyük hozzá, Galimbertyt is – már az új szellemben tanította, a vizuális élmény kiszűrésére szorította, s hogy technikailag megkönnyítse munkáját, a szélesebb ecseteket ajánlotta nekik. (Ez a részletismeretek elsajátítása után volt, amikor már megbízott tanítványa biztosságában.)

Hollósy tehát a század első éveiben maga is igyekszik levetkőzni szemléletmódja korábról eredő korlátait. A naturalizmusból eredő részletező formakere-

sét a formához kötött, koncentrált kifejezéssel váltja fel. A nagyvonalúan szárnyaló, nagy átlátást igénylő képalkotást tanítványai között a gyengébb képességek nehezebben tanulták meg – kezdő festők számára végső soron a tisztán festői elveken alapuló, nagy vonalakban komponáló képlátást érhetőbben példázhatták Nagybányán Ferenczy Károly, vagy Iványi Grünwald, és még inkább Rippl-Rónai korabeli intérieur-képei.

Galimberty Hollósynál történő tapasztalatszerzése így csak a nyári időszakra terjedt – valószínűleg a fent részletezett okok miatt. Az idősebb mesternél tanulható módszeres, a kevésbé tehetségeseknél is valamiféle eredményt adó, de a veritékeesebb és viszonylag egyoldalúan fejlesztő munkamódszert a fiatal festő – érhető módon türelmetlen – képteremtő igénye lépi át.

Galimberty Sándor 1905 telén érkezik Párizsba.³⁵ Pályatársaihoz, pl. Boromisza Tiborhoz, Czóbelhez, Ziffer Sándorhoz vagy nem utolsósorban Rippl-Rónaihoz hasonlóan – aki minden bizonnyal ajánlja is neki e tanulmányutat – a francia fővárosban kíván tapasztalatokat szerezni a művészet terén bekövetkező változásokról, melyeknek híre egyre sűrűbben szállingózik Magyarországra is. (Nem közömbös adalék, hogy ez az az idő, amikor Rippl-Rónai József és Galimberty Sándor kapcsolatáról konkrét adatunk van. 1905 decemberéből származik az a levél, amelyet Rippl-Rónai Lázár Bélához írt. Ebben egy Kaposváron felállítandó múzeum tervével foglalkozik, és az ügy sikere érdekében hivatkozik helyi (kaposvári) indítatású művészekre, Vaszary, Grünwald, Kunffy, Kopits és „még néhány fiatal egész tehetség: Ungváry és Galimberty” nevét említi benne.³⁶) A párizsi tapasztalatok olyan művészeti impulzusokat közvetítenek Galimberty számára, amelyek festészete alakulásának szempontjából a jövőre nézve meghatározó jelentőséggel bírnak.

JEGYZETEK

- 1 Galimberty műveiből jelenleg mindössze 20 db festmény és két grafika ismert a Nemzeti Szalon kiállításának közismert reprodukcióin kívül, amelyek magyarországi múzeumokban és magángyűjteményekben találhatóak.
- 2 *Géger Melinda*: Galimberty Sándor indulása. (A művész tanulóéveinek rekonstrukciója 1883–1903-ig, Kaposvártól Nagybányáig.) Somogy Megyei Múzeumok közleményei. 1992. Kaposvár
- 3 Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár megye. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1908. 214–214. o.
- 4 *Genthon István*: A nagybányai iskola. Szépművészet, 1944. 1–8. o.
- 5 *Ferenczy Valér*: A régi Nagybányáról. Nyugat, 1931. márc. 301. o.
- 6 *Szabó Júlia*: Nagybánya és az európai művészeti irányzatok. Nagybányai festészet a neósook fellépésétől 1944-ig. MissionArt Galéria. Miskolc. 1992. 21. o.
- 7 *Mezei Ottó*: Nagybánya. A hazai szabadiskolák múltjából. Múzsák, Budapest, 26. o.
- 8 *Mezei Ottó*: Nagybánya. A hazai szabadiskolák múltjából. Múzsák, Budapest, 31. o.
- 9 *Lyka Károly*: Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig. 1896–1914-ig. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1953. 42. o.
- 10 Domboldal, olaj, vászon, 35,5x17 cm, Rippl-Rónai Múzeum, Lsz.: 67.12.
- 11 Galimberty festményeinek eltűnésével kapcsolatban Hincz Gyula mondta el az alábbiakat László Gyulának: „Volt egy Galimberty Sándor nevű festő, aki Bécsbe emigrált 1919 után. Művészi fejlődését tekintve a Nyolcához kapcsolódott és a Mához. Kassák környezetéhez. Hincz Gyulát ekkoriban érdekelte az impresszionizmus és a posztimpresszionizmus művészete, mert ez áthatott Vaszarytól a Rudnay osztályra. Kezdett is arrafelé tekintgetni, Rudnaynak ez nem tetszett. Galimberty képeit valaki, ez időben nyers vászonként áruba bocsátotta a Főiskolán. Így pusztult el Galimberty munkásságának egy része. Hincz Gyula meglátta „Önarckép”-ét, és „megszerezte”. Kissé Tihanyihoz, kissé Uitzhoz hasonlított. Észrevették a kép hiányát, s megfenyegették Hinczet, úgy, hogy visszaadta a képet, de el kezdett stúdiumokat készíteni ebben a szellemben. Rudnay nem vette jó néven ezt a szemléletváltozást. Lehordta: Ezek az emberek örültek voltak, ez a művészet örültekházába való”, idézi László Gyula: Vaszary János emlékezete. Somogyi Almanach 9. Kaposvár, 1967. 20. o.
Hincz Gyula tárgyi tévedései Galimberty életrajzával kapcsolatosak, a történetek idején, az 1920-as években a festő már csak egy egészen szűk művészeti kör emlékezetében él.
- 12 Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár megye. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1908. 214–215. o.
- 13 *Mezei Ottó*: Nagybánya. A hazai szabadiskolák múltjából. Múzsák, Budapest, 43. o.
- 14 *Martyn Ferenc* szóbeli visszaemlékezése a szerző és a művész közti párbeszéd során. 1983 tavaszán.
- 15 *Dénes Zsófia*: Galimberty Sándor, Dénes Valéria. A művészet kiskönyvtára, 131. Budapest, Corvina, 1979. 14. o.
- 16 Dénes Zsófia apai ágról Dénes Valéria unokatestvére volt.
- 17 *Ferenczy Béni*: Írás és kép. Magvető kiadó. Budapest, 1961. 33. o.
- 18 *Dénes Zsófia*: Galimberty Sándor, Dénes Valéria. A művészet kiskönyvtára, 131. Budapest, Corvina 1979. 1. o.
- 19 Galimberty Sándor és G.né Dénes Valéria kiállításának katalógusa, 1914. február, Nemzeti Szalon.
- 20 *Réti István*: A nagybányai művésztelep. Képzőművészeti Kiadóvállalat. Budapest, 1954. 326. o.
- 21 *Tersánszky Józsi Jenő* A félbolond c. regényében a nagybányai művészek bohém világát formálta meg.
- 22 idézi *Mezei Ottó*: Nagybánya. A hazai szabadiskolák múltjából. Múzsák, Budapest, 44. o.
Iván Ede: A nagybányai művésztelep. Jövendő, 1904. 44. sz.
- 23 idézi *Mezei Ottó*: Nagybánya. A hazai szabadiskolák múltjából. Múzsák, Budapest, 42. o.
Mikola András: „Színek és fények” Egy nagybányai festő emlékei. Kolozsvár, 1972.
- 24 *Ferenczy Valér*: A régi Nagybányáról. Nyugat, 1931. márc. 301. o.
- 25 idézi *Mezei Ottó*: Nagybánya. A hazai szabadiskolák múltjából. Múzsák, Budapest, 46. o.
Harsányi György Lajos: Modern művészeti irányok. Élet és Literatura, 1912. szept. 15.
- 26 Ülő parasztasszony, olaj, vászon, 66x52 cm, Rippl-Rónai Múzeum, Lsz.: 55.380.
- 27 Galimberty Sándor és G.né Dénes Valéria kiállításának katalógusa. 1914. február, Nemzeti Szalon
- 28 *Mezei Ottó*: Nagybánya. A hazai szabadiskolák múltjából. Múzsák, Budapest, 28. o.
- 29 Galimberty Sándor és G.né Dénes Valéria kiállításának katalógusa. 1914. február, Nemzeti Szalon
- 30 *Toroczkay Ágnes*: Hollósy Simon. MTA Művészettörténeti Kutatóintézete, adattár, MD-C-II-39/3. 18. o.
Hollósy técsői működésével kapcsolatban ld.: Hollósy Simon técsői működése Toroczkai Oszvald adatai alapján MTA Művészettörténeti Kutatóintézete, adattár, MCD-C-II-39, továbbá *Blattner Géza*: Técsői visszaemlékezéseim, MDK-C-39/2 és *Toroczkay Ágnes*: Hollósy Simon. MTA Művészettörténeti Kutatóintézete, adattár, MD-C-II-39/3. 18. o.
- 31 *A. Ny. Tyihomirov*: Hollósy Simon. Szabad Művészet, 1954. 1. sz. 38. o.
- 32 *Ferenczy Valér*: A régi Nagybányáról. Nyugat, 1931. március 1. 301.
- 33 *Kunffy Lajos*: Visszaemlékezéseim. Somogyi Almanach 31-33. sz. Somogy Megyei Levéltár, 1981. Kaposvár, 23. o.
- 34 *Borghida István*: Ziffer Sándor, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 10. o.
- 35 Galimberty Sándor és G.né Dénes Valéria kiállításának katalógusa 1914. február. Nemzeti Szalon.
- 36 *Rippl-Rónai József* levele Lázár Bélához 1905. december 20.
MTA Művészettörténeti Kutatóintézete, adattár. MKCS-C-I-36/523.

IRODALOM

- Galimberty Sándor és Dénes Valéria kiállításának katalógusa 1914. február. Nemzeti Szalon
- Kunffy Lajos*: Visszaemlékezéseim
Somogyi Almanach 31–33. sz. Somogy Megyei Levéltár. Kaposvár, 1981.
- Szijártó István*: Kaposvár közművelődésének és művészeti életének áttekintése a századfordulótól a felszabadulásig. – kézirat
- Fekete Gyula*: Az ötven év előtti Kaposvár
Új-Somogy Nyomda és Lapkiadó Részvénytársaság 1929. Kaposvár.
- Horváth János*: „Képzőművészek Somogyban – Somogy képzőművészei 1830–1945.”
Iskola és Levéltár – Dokumentumok a szülőföldről c. sorozatból.
Somogy Megyei Levéltár és Pedagógiai Intézet 1990. Kaposvár.
- Horányi Barna*: Villanófényben Galimberty Sándor
Somogyi Néplap. 1969. június 29.
Magyar Művészet I–II. kötet.
Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981.
- Dénes Zsófia*: Galimberty Sándor és Dénes Valéria
Corvina, Budapest, 1979.
- Pandur József*: Rónai Ödön
Adalékok Rippl-Rónai József munkásságához. kézirat
- Mezei Ottó*: Az Orsz. M. Kir. Iparművészeti Iskola (1880–1944) oktatási rendszere és forrásai.
Akadémiai Kiadó, Művészettörténeti Értesítő, 1975. I. sz.
- Csáky József*: Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből. 1904–1914. Corvina, Bp. 1972.
- Borghida István*: Ziffer Sándor
Kriterion, Bukarest, 1980.
- Rippl-Rónai József* emlékezése
Nyugat, 1911. Budapest.
- Bálint Aladár*: Galimberty Sándor és felesége képei.
Nyugat, 7. évf. 1914. febr. 1. sz.
- Dénes Zsófia*: Galimbertyék
Nyugat, 8. évf. 1915. 2. sz.
- Dénes Zsófia*: Galimberty Sándor – Dénes Valéria
Művészet, 4. évf. 1963. 5. sz.
- Dénes Zsófia*: Tegnapi újművészek – Visszaemlékezések
Bp. Kozmosz, 1974.
- A Galimberty kiállítás.
Somogyvármegye, 10. évf. 1914. 48. sz.
- A Galimberty pár kiállítása
Az Újság, 1914. január 25.
- Galimberty Sándor. Krónika. Művészet, 13. évf. 1914. 90. 1.
- Galimberty Sándor – Dénes Valéria. Művészet, 14. évf. 1915. 320–322. 1.
- Galimbertyék képkiallítása. Somogyvármegye, 10. évf. 1914. 49. sz.
- Galimbertyék képkiallítása. Somogyvármegye, 10. évf. 1914. 51. sz.
- Mezei Ottó*: Les Galimberty, Couple d'Artistes Hongrois des Années 1910.
Acta Historiae Artium. XXIII. köt. 1977.
- Németh Lajos*: Modern magyar művészet
Bp. Corvina, 1968.
- Szabó Júlia*: A magyar aktivizmus története Bp. 1971.
Művészettörténeti füzetek. Akadémiai Kiadó.
- Tilkovsky, Vojtech*: Egy cseh festőművésznő Nagybanán (Galimberty Sándorné Maria Provazkova) Művészet, 1961. 8. sz.
- Zolnay László*: A Galimberty-házaspár művészete
Művészettörténeti Értesítő. 23. évf. 1974. 4. sz.
- Kortársak szemével, 1896–1945. Szerk. Németh Lajos
Corvina, 1967. Budapest
- Pernecky Géza*: Tanulmányút a pávakertbe
Bp. 1969.
- Passuth Krisztina*: A Nyóicak festészete
Bp. 1967.
- Réz Pál* recenziója Pernecky Géza „Kortársak szemével” c. munkájához.
Valóság. XI. 1968. 4. sz.
- Beke László*: Képzőművészet a Ma 10 évfolyamában
Kritika, Bp. 1971.
- Réti István*: Nagybanányi művészek
Nyugat, 1924. március 16.
- Böloni György*: Képek között Bp. 1967
- Aknai Tamás*: Képelemzés (Galimberty Sándor: Amszterdam)
Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XVII–XVIII. 1972–73., Pécs
- Szabó Júlia*: Kaposvár és a XX. század.
Művészet, 1975. október 24.
- Mezei Ottó*: Lossonczy Tamás és a magyar szürrealista absztrakció Művészet, 1979. július 26.
- Mezei Ottó*: Az „élő perspektíva” Művészet, 1979. január.
- Mezei Ottó*: Pályakezds Művészet, 1979. március.
- Fejér Ernő*: Álmod és realitások Művészet, 1979. március.
- Ferenczy Valér*: A régi Nagybanányról
Nyugat, 1931. március 1.
- Ferenczy Béni*: Írás és kép Bp. 1961.
- Mezei Ottó*: Rendszerbe fogott jelek Művészet, 1981. február
- Sümei György*: Az 1910-es kecskeméti Forrás
Kecskemét, 1980. február
- Dévényi Iván*: H. Matisse magyar kapcsolatai
Forrás, 1975. 10/79.
- Uitz Béla*: Galimbertyék
MA, 1918. III. évf.
- Kállai Ernő*: Wo stehen unsere jungen Künstler
Pester Loyd, 1940. dec. 25.
- Réti István*: A nagybanányi művésztelep
Budapest, 1954.
- Réti István*: Századik kiállítás a Tamás Galériában
Az Est, 1938. október 9.
- Dévényi Iván*: Réth Alfréd
Művészet, 1966. november
- Jászai Géza*: München und die Kunst Ungarn 1800 bis 1945.
Ungarn, Jahrbuch, Mainz, 1970.
- BÁV 54. képauckió 1981. május
- Pataky Dénes*: István Farkas
Acta Historiae Artium, Budapest. 1970. 1–2 sz.
- Kállai Ernő*: Wo stehen unsere jungen Künstler?
Pester Loyd, 1940. dec. 25.
- Genthon István*: Rippl-Rónai Budapest, 1958.
- Dévényi Iván*: Szobotka Imre Művészet, 1970. november
- Dévényi Iván*: Perlrrott-Csaba Vilmos
Művészet, 1970. augusztus
- Fenella* – Visszaemlékezés Rippl egy cigány modelljére
Magyar Nemzet, 1962. november 20.
- Lendvai Károly*: Párizsi levél Művészet, 1908. 173. o.
- Passuth Krisztina*: Magyar művészek az európai avantgarde-ban Corvina, 1974.
- Nagybanány - Nagybanányi festészet a neósok fellépésétől 1944-ig MissionArt Galéria, Miskolc, 1992.
- Dutka Mária*: Nagybanányi festők kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában
Magyar Nemzet, 1963. január 6. 7. o.
- Szij Béla*: A NYOLCAK és Aktivisták grafikai kiállítása
Művészet, 1962. április 33. o.
- Háborús műtárgyvesztések - jegyzék, V. füzet, 7.1.
MUMOK Budapest, 1952.
- Réti István*: Nagybanány
A Műbarát, 1922. II. 221. o.
- Németh Lajos*: Modern magyar művészet
Corvina, 1968. 68. o.
- Börtsök Samu-Réti István*: A nagybanányi kiállítás katalógusa 1912.
- Körner Éva*: Ungarische Avantgarde München, 1971.
- Vigilia, 1969. március. 206. o.
- A Ház Modern Művészeti Folyóirat 1909. II. 3. sz. 56. o.
- Bálint Endre*: Hazugságok naplójából
Budapest, Magvető, 1972. 80. o.
- Ferenczy Béni*: Párizsi emlékeim
Csillag. X. évf. 1856. szept. 585. o. 592. o.

MELINDA GÉGER: L'ART DE GALIMBERTI

Resume

Sándor Galimberti et Valéria Dénes sont des figures importantes de l'art pictural hongrois du XXe siècle, qui sont entrées dans l'histoire de l'art hongrois comme l'élite de l'avant-garde du XXe.

Cette étude désire présenter les premières années de Galimberti, passées à l'école des peintres de Nagybánya, ainsi que son séjour à l'Académie de peinture de Munich et à l'école de Técső du peintre Simon Hollósy. Ce sont les premières années de l'entrée en scène de Galimberti en tant que peintre, étape où sa préoccupation est de maîtriser l'art de peindre et de connaître les problèmes artistiques. Les oeuvres qui nous restent, résultats de deux ou trois années d'apprentissage reflètent aussi ceci: une approche du monde environnant à la manière d'une étude.

C'est au cours de l'été de 1903 que Sándor Galimberti visite pour la première fois l'école de peintres de Nagybánya qui passait pour la plus importante en Hongrie.

Cette académie de peinture attirait bon nombre de jeunes gens de nationalités différentes, c'était un foyer artistique du début siècle. Cette école a joué assui un rôle quasi unique dans la formation artistique de plusieurs générations en Hongrie de la fin du XIXe siècle au milieu du XXe.

Son importance, redécouverte de nos jours, consiste dans le fait que des générations de peintres, à Nagybánya, ont produit dans la première décennie de notre siècle un art moderne, reflétant l'actualité, en symbiose avec les courants artistiques européens

– et s'enrichissant en même temps de spécificités hongroises. Nagybánya a apporté aux élèves les influences de Munich et de Paris. L'école de Nagybánya, établissement non officiel de l'État, pouvait concevoir un enseignement libre et sans contrainte.

Aux environs de 1904 une jeune génération d'artistes, contemporaine de Galimberti, travaillait à l'École. On peut observer sur un tableau de cette époque du peintre l'emploi simultané de la peinture en plein air et de l'aspiration vers la construction.

L'hiver 1904 il se rend à l'Académie de peinture de Munich pour perfectionner ses connaissances en dessin.

C'est, selon toute probabilité, là qu'il fait la connaissance de peintre Simon Hollósy qui tient une école privée d'hiver à Munich. L'été 1905 il le suit à Técső, petit village hongrois où Hollósy emmenait ses disciples tous les étés. Excellent pédagogue, Hollósy, dans ses corrections, insistait sur la compréhension des formes exprimant la relation du dessin et de la construction.

Galimberti arrive à Paris en hiver 1905. S'il visite la capitale française, c'est qu'il suit l'exemple de ses compagnons de travail, József Rippl-Rónai entre autres, qui s'y rendaient attirés par les influences artistiques de Paris. Galimberti s'y était rendu sans doute aussi pour suivre les conseils paternels et amicaux de Rippl-Rónai. C'est à Paris qu'il a reçu des impulsions artistiques portant sa peinture à pleine maturité.

MELINDA GÉGER: DIE KUNST VON SÁNDOR GALIMBERTI

Zusammenfassung

Sándor Galimberty und Valéria Dénes sind bedeutende Personen der ungarischen Malerei im XX. Jahrhundert. Sie erschienen in der ungarischen kunsthistorischen Fachliteratur als leitende Vertreter der avantgardischen Kunst unseres Jahrhunderts.

Diese Studie stellt vor sich die Aufgabe, erste an der Nagybányaer Künstlerkolonie von Sándor Galimberty verbrachten Jahre sowie die an der Münchener Akademie für bildende Kunst und an der Técsőer Kunstkolonie von Kunstmaler, Simon Hollósy verbrachte Zeit zu präsentieren. Diese Zeit bedeutet die ersten Jahre der Erscheinung von Galimberty als Kunstmaler, als er mit dem Erlernen eigenes Berufes und Kennenlernen der künstlerischen Probleme tätig war. Sogar in den aufgebliebenen Werken spiegelte sich diese Tatsache: als eine Summierung von zwei- bzw. zweiundhalbjähriger Studienzzeit vermitteln sie zu uns studiumweise die Darstellung unserer Umwelt.

Zum ersten Mal suchte Sándor Galimberty im Sommer 1903 Nagybánya auf, das die bedeutendste der heimischen Künstlerkolonien war. Die Malerschule zog zu sich Jugendliche in großem Stand und mit verschiedenen Nationalitäten und schien am Anfang des Jahrhunderts eine Art von Künstlerkolonien zu sein. Bei den Generationenreihen spielte diese Künstlerkolonie eine einzige Rolle vom Ende des letzten Jahrhunderts bis zum Mitte des XX. Jahrhunderts.

Heutzutage besteht seine wiederentdeckte Bedeutung daran, daß er mit den Nagybányaer Malergenerationen im ersten Jahrzehnt eine mit Europa zusammenlebende progressive Kunst schuff, die mit den modernen künstlerischen Trends im Einklang steht

und mit typischen ungarischen Motiven gemischt wurde. Nagybánya schien eine Brücke zwischen München und Paris für die dort studierenden Kunstmalerlehrlinge zu sein. Die Nagybányaer Künstlerkolonie arbeitete als keine offizielle Anstalt, so bildeten sich seine Ausbildungsmethoden im Zeichen einer freien Kunstauffassung ohne Beschränkungen.

Um 1904 existierte eine mit Galimberty gleichartige junge Künstlergeneration an der Kolonie. Auf einem Bild aus dieser früheren Epoche des Künstlers sieht man gleichzeitig die Luftmalerei und die Bestrebung nach der Konstruktion.

Im Winter 1904 begann er die Münchener Malerakademie zu besuchen, um seine zeichnerische Fähigkeit zu entwickeln. In München sollte er den Kunstmaler, Simon Hollósy kennengelernt haben, der seine Privatwinterschule in München organisierte. Infolge dieser Bekanntschaft verbringt er den Sommer 1905 in einem kleinen Dorf, in Técső, wo Hollósy mit seinen Schülern die Sommer verbrachte. Hollósy schien ein ausgezeichnete Pädagog zu sein. Bei seiner Korrektur legte er den Wert auf das die Verhältnisse des Zeichens zu der Struktur ausgedrückende Formenverständnis.

Im Winter 1905 kommt Galimberty in Paris an. Als seine Kollegen – unter ihnen József Rippl-Rónai – wird er in Folge der Nachrichten von künstlerischen Ereignissen in Paris und auf Freundes- und Vatersratschläge die französische Hauptstadt aufgesucht haben. Die hier erfahrenen Tatsachen vermitteln zu ihm solche künstlerischen Impulsen, die aus Aspekten seiner reifenden Malerei eine bestimmte Rolle spielen.

NATANSON: FESTŐPORTRÉK

Szemelvények a Revue blanche festői c. részből

BEVEZETTE ÉS FORDÍTOTTA: SIKLÓS ZOLTÁN

A századforduló Európájának megújító, kísérletező művészeti életében jelentős szerepet játszott Párizsban a Revue blanche köréhez tartozó nabi festők csoportosulása. Érdeklődésünkre annál inkább számot tarthatnak, mivel a magyar piktúra kiemelkedő alakja, Rippl-Rónai József is pályafutása egy szakaszában tagjai közé tartozott.

A felgyorsuló technikai, társadalmi változások sodrásában a művészetek is versengve keresik az új kifejezési formákat és eszméket. Meg kell küzdeniük az uralkodó, a nagyközönség által preferált hagyományos, konzervatív irányzatokkal és egymással is. Sokszor kell vállalniuk a meg nem értést, a gúnyt, a kegyetlen nélkülözést, betegséget, magányt. De hangjuk egyre erőteljesebb, átütőbb, s idővel egyre nagyobb sikert aratnak, a legnagyobbak pedig haláluk után halhatatlanokká válnak.

Gyakorta tömörülnek csoportokba, hogy egységes fellépésükkel küzdjék ki maguknak helyüket a nap alatt. A nabi művészek is így találtak egymásra.

Gauguin kérdését feltehetjük rájuk nézve is: Honnan jöttek, kik ők, hová mentek?

A kis társaság Gauguin és ifjú festőtársa, Paul Sérusier találkozásának köszönhető létrejöttét, mely a festői bretagne-i kisvárosban, Pont Avenban történt 1888 szeptemberében.

Gauguin körül valóságos iskola alakult itt ki, Sérusier is azért kereste föl a mestert, hogy útmutatást kapjon tőle. Ez így szólt: „Milyenek látja ezeket a fákat? Zöldnek, jól van, tegyen oda zöldet, a paletta legszebb zöldjét; ez az árnyék inkább kék, ne féljen olyan kéknek festeni, amennyire csak lehetséges, tiszta ultramarinnal; ezek a piros levelek? tegyen oda vöröset!”¹ E tanácsok, esztétikai program alapján Sérusier kis vázlatot, egy kis szivardobozra festett tájképet készített, s kivételes becsének megfelelően a Talizmán címmel látta el. Megmutatkozik itt Gauguin s követőinek a keveretlen, tiszta színekről vallott elmélete, s síkszerűsége, dekoratív hatásra való törekvése, az impresszionista látvány helyett a látomás, a teremtő egyéniség belső világa megragadásának szándéka. Sérusier talizmánjával felkereste pályatársait, előbb a Julian Akadémián vele együtt tanuló Pierre Bonnard-t és Maurice Denis-t, majd Paul Ranson, Henri-Gabriel Ibels, még később az École des Beaux-Arts tanítványai, Édouard Vuillard és Ker

Xavier Roussel és mások csatlakoztak hozzájuk. Így formálódott ki festői körük 1890 körül, s Cazalis, a héber nyelvvel foglalkozó költő, Mallarmé barátja találó nevet adott nekik: nabis, azaz próféták. Valóban, művészi öntudattal prófétáknak vallották magukat, de nem kevés játékoságot és bohém hajlandóságot is takar az elnevezés. Szombatonként rendszeresen tartották összejöveteleiket Paul Ranson Boulevard Montparnasse-i műtermében. A „templomuk” volt ez, s mindegyiküknek prófétai mellékeve volt. Sérusier-t a „Nabi à la barbe rutilante” (vörös szakállas), Maurice Denis-t a „Nabi aux belles icônes” (a szép szentképek festője), Pierre Bonnard-t a „Nabi japonais” (a japános), Georges Lacombe-ot a „Nabi sculpteur” (a szobrász), Vuillard-t a „Zouave” és Verkadet, a szálfatermetű hollandot a „Nabi obélisque” (az obelisztk) névvel illették.²

E felsorolás is mutatja a csoport tagjainak színeségét, sokoldalú irányultságát. Valóban, homogenitásról aligha lehet szó. Sokféle, eltérő szándékú művészetüket a baráti kapcsolat, termékeny viták, a csoportos kiállítások, a közös elnevezés fűzte egybe. Havonta egyszer együtt vacsoráztak az Impasse Bradyban lévő Os à Moëlle (Velőscsont) nevű étteremben, találkoztak a festékkereskedő Tanguy apónál, a képkereskedő Le Barc de Boutteville-nél. E helyszíneken kívül még a művészeteket pártfogoló, progresszív Natanson fivérek (Alexandre N. 1867–1936, Thadée N. 1868–1951) szerkesztette La Revue blanche adott nekik valósággal otthont. A folyóirat 1891 és 1903 között jelent meg Párizsban. Lapjait a nabi művészek sok alkotása, illusztrációk, litográfiák, metszetek díszítik, s több kiállítást is rendeztek a szerkesztőség helyiségeiben.

Művészetük forrásvidékén a gauguini inspiráció mellett ott találjuk még az angol preraffaeliták, a trecento festészet, Giotto, a középkori üvegablakok, a japán fametszetek vagy az idős Puvis de Chavannes és mások hatását. Van ezekben valami közös: nosztalgikus elvágódás térben és időben távoli tájakra, vonalkultusz, szimbolista sejtelmesség. Nagyon sokat foglalkoztatta őket az elmélet. A fő teoretikusok egyike a szenvedélyes vitatkozó Paul Sérusier (1864–1927) volt, akinek 1921-ben jelent meg A festészet ABC-je c. könyve. 1908-tól a Ranson Akadémián adott elő. Elméletíróként jelentősebb, mint esz-

méinek megvalósítójaként: festőként. A másik nagy teoretikus, Maurice Denis (1870–1943) szintén nem tudta maradéktalanul megvalósítani kissé keresett, túlságosan nyugodt képein az írásaiban kifejtett gondolatait. Tőle származik az 1890-ben megjelent híres kiáltvány: „A művészet nem a közvetlen valóság ábrázolásán alapul, hanem azokon az emlékképeken, amelyek a valóságból kiszűrrik a lényegét.”³ Továbbá: „Ne felejtjük el, hogy egy kép elsősorban nem harci mén, meztelen nő, vagy valamilyen történet, hanem lényegében sík felület, amelyet bizonyos rendszer szerint csoportosított színekkel fednek be.”⁴ Ilymódon a dekoratív festészet útjára tért, mely mitológiai és vallásos képeire is jellemző.

A nabi festők közül a legjelentősebbek Pierre Bonnard (1867–1947) és Édouard Vuillard (1868–1940). Ők domináltak a csoportban. Mindketten az ember megihitt, bensőséges világát ábrázolták dekoratív módon.

Bonnard a hétköznapi valóságot vízióvá transzponálja. A leghétköznapibb tárgyakat tudja átszellemíteni. A legváltozatosabb tárgyakat, alakokat, tájakat varázsolja a vászonra. Sokszor párhuzamosan dolgozott képein, nemritkán évekig érlelve őket.

Vuillard életművének fő részét intim enteriőrjelenségek és dekorációk mellett a portrék alkotják. A Natanson testvéreket ugyancsak megörökítette.

Paul Ranson (1862–1909) is a Nabis „alapító tagjai” közé tartozik. 1892-ben Bonnard-ral, Vuillard-ral és Sérusier-vel együtt készítette el a Théâtre d'Art díszítőmunkáit. Sok litográfia került ki kezei közül a Revue blanche számára. 1908-ban megalapította a róla elnevezett akadémiát, amely ma is működik.

Ker Xavier Roussel (1867–1924) nevéhez fűződik a párizsi Théâtre des Champs-Élysées, a Chaillot palota, és a genfi Nemzetek Palotájának díszítése. Mesevilága természetességgel keveredik a való élettel.

A svájci Vallotton (1865–1925) ugyancsak dekoratív felfogású, klasszicizáló képein a mindennapokat stilizálja át. Portréi, fametszetei, illusztrációi kiemelkedők.

Jellemző a nabikra a sokrétű kísérletezés, a különféle művészeti ágak, technikák alkalmazása. Nemcsak festők voltak; maradandót alkottak a képillusztációk, a plakátművészet, az üvegfestészet, az iparművészet (gobelin-szövés, fafaragás, litográfia), a színpadi dekoráció (pl. Jarry: Ubu király) területén. Bonnard fotográfiával is foglalkozott, Maillol szobrász lett.

1899-ben állítottak ki utójára közösen, s a XIX. század befejeztével mint csoport ők is megszűntek, de századunk modern törekvéseinek, a különféle avantgarde irányzatoknak, fauvizmusnak, kubizmusnak, expresszionizmusnak, szürrealizmusnak előfutárai, s ők maguk is megújulva, új utakat keresve alkottak tovább.

Művészi önmegvalósítása során Rippl-Rónai nem véletlen csatlakozott hozzájuk. A müncheni akadé-

mizmus, majd Munkácsy hatása alól szabadulva a nabi csoport tagja lesz, ahol baráti szeretettel fogadják. Megfesti Vuillard, Bonnard arcképét és Maillolét, aki az ő ösztönzésére tér át a festészetről a szobrászatra. Ám Rippl-Rónai a kavargó élmények közepette is önnönmaga tudott maradni. „Fekete korszakának” szürke, sötét tónusú vásznai merészégeknek hatnak a kor színekavalkádjában. Éppen ezáltal tűnik ki Öreganyám című képe az 1895-ös Mars-mezei tárlaton, amellyel a nabi festők elismerését és barátságát nyeri el. További életútja mutatja, hogy annak Párizs végső soron csak egyik, ha mégoly fontos állomása. Nem tudott, nem akart ott végleg meggyökerezni.

„Bántja lelke a nagy város
Durva zaja,
De jó volna ünnepelni
Odahaza.”

– mondhatta ő is a költővel. Hazatért Magyarországra, szűkebb hazájába, az ő igazi világába, Kaposvárra, a kisvárosba. Itt később kiszínesedik palettája, talán párizsi emlékeinek fellobbanásaként. Mire azonban elfogadtatja művészetét és nabi barátait, addigra már az új művészi törekvések átcsapnak fölötte.

A Nabis kísérletező kedvű, sok új, elragadó megoldást hozó művészek voltak, de nem olyan korszakos zsenik, mint Gauguin, Van Gogh, Cézanne, akik a poklok bugyrainak végigjárásával megtalált világképüket konokul és váltig ismételték. Nem olyan fároszok és voyant-ok sem, mint Baudelaire vagy Rimbaud. Nem igazán próféták. Ők voltak a „nabik”.

Thadée Natanson Peints à leur tour (Most őket festik) (Paris, 1948, Albin Michel) című könyvében érzékletes és szeretetteli képet fest a Revue blanche alkotó gárdájáról, a Nabis-ről, köztük Rippl-Rónairól. Néhány szemelvényt közlünk visszaemlékezéseiből. (A Rippl-Rónairól készült fordítás a Somogy 1991. 5. számában megjelentnek némileg módosított változata.)

Egy magyar festő: RIPPL-RÓNAI

Rippl-Rónai meglehetősen korán búcsút vett tőlünk, hogy hazájába térjen, ahol a festőt és az iparművészt egyazon lelkesedés fogadta. Csakhamar végleg Magyarországon telepedett le, s hozzánk egyre messzebből járt vissza, s mindig csak rövid ideig. Huzamosabb párizsi jelenlétének csupán néhány esztendeig örülhettünk.

Mindnyájan elég furcsamód ismerkedtünk meg vele. Jó régen történt ez, a század vége táján, amikor még a szalonok megnyitói szoktunk összejönni egymással. Akkor épp a Mars-mezein. Így találkoзва többet elmondhattuk, milyen kellemes meglepetés és öröm ért bennünket, amikor egy élénk tekintetű, sápadt kis öreg parasztasszony, egy nagyanyó portréját fedez-

tük föl a tárlaton. A képen ismeretlen név állt, melyről addig egyikünk se hallott. Bonnard, Vuillard, Vallotton, Ker Roussel, s azt hiszem, még Maurice Denis is egyként elismerte az ismeretlent, aki teljességgel az volt, hisz akkor még Maillolról, Rippl-Rónai barátjáról sem tudtunk.

Hamarosan mindnyájan megismertük. Erősen barna, szép szál ifjú ember volt, sűrű, sötét bajsztát folyton simogatta. Kissé darabosnak tűnt, de csak addig, míg visszafogottan, lehajtott fejjel első szavait ki nem ejtette. Hallhattuk olykor rosszmájú és csalafinta kérdéseit, melyekre nem is várt választ. Habozó beszédét, mely szándékos is volt, meg nem is. Mondatait, melyek kiejtése idegenül csengett, mégis dallamosan, s ő volt az első, aki hangosan nevetett rajta, s vidáman fogadta, ha vele együtt nevettek. Megismertük szelíd mosolyát, miközben fehér fogai megvillantak. Sötét szemének mélyéről jövő ravasz, lapos, fürkésző pillantását, mely sokszor hízelkedő is volt, még inkább, mint mozdulatai. Időnként tettetett, hatásvadászó meglepődéseit. Egyszóval egy vonzó és igazán szeretetre méltó egyéniséget ismertünk meg benne, aki hol gyermekien kedves volt, hol kiváló, tájékozott műértő, s aki úgy tetszett, csak engedelemre vár, hogy nevetessen, s már hahotázik is, s még kacajának is volt dallama. Megismertük végül ütemes, egyik lábáról a másikra s előrehaladtában ringó járását, amelyről nem tudhattuk, hogy mikor folytatja hirtelen egy magyar tánclépéssel.

Ízes, kitűnő humorát még nem szoktuk meg, és a lelkesedését is alig, amivel rokonszenvesen fejezte ki vonzódásait, de tudomást se vett arról, amitől viszolygott. Szóval, még csak látásból ismertük, amikor nem sokkal a Mars-mezei tárlat megnyitása után megjelent egyikünk konyháján. Kötényt kötött magára, s a vendégek és a szolgálányok buzgó segítségével, nagy ígérek, füstölő serpenyők, magyarázatok és kacagások közepette mesteri módon elkészített egy színmagyar fogásokból álló vacsorát. Olyan paprikásan táltalták föl, hogy a meghívottak csakhamar a feje búbjukban érezték a szájpaplásukat, a nyelvük meg a fülükig dagadt. Ez persze nem gátolta s a tokaji sem, sőt ellenkezőleg, Vuillard-t, Vallotton-t, Bonnard-t és egyikünket sem az egész hölgy- és férfitársaságból, hogy tombolva ne fogadjuk az egymást érő vidám magyar nótákat, amelyek refrénjét kórusban harsogtuk Rónai után, aki erővel belénk sulykolta. Az énekszó a kitárt ablakon át az udvarra szállt, egykettőre minden ablakban csüngtek...

* * *

Hamarosan mindannyian közélről megismertük egy földszintes, nagy lakás kopár falú, igen szerény bútorzatú szobáit, ahol nem volt semmiféle fölösleges díszítés, de egy-két kalitka s egy akvárium azért akadt. E Neuilly-ben lévő szállás tágas szobáit

és kertjének hatalmas fáit Rónai megosztotta egy fiatal skót festővel, aki még nála is jobban rajongott Whistlerért. Újdonsült barátunk, vászonkalappal a fején már reggelente ott élvezte a paprikával pirosított száraz szalonnát s a kemény kolbászt. Lebilincselő mosollyal kínálgatott belőlük vékony szeleteket egy pohárka hazai pálinka kíséretében. Rónai állandóan azonos szívélyességet mutatott, amely nekünk úgy tűnt, mindig hálás, sőt udvariasságból csodálkozó a jó fogadtatásért.

Akik meglátogatták, sokszor láttak a társaságában egy komoly arcú hölgyet, aki fekete szalagokat viselt a hajában, néha egyszerűen eltűnt, a hangját sem ismerték sokáig. Mindenki a festő honfitársának hitte volna továbbra is a titokzatos barátnőt, ha a bájos Lazarine egy szép nap, igaz, csak évekkel később egy nagy véletlen folytán, el nem árulta volna annak a burgundiai falunak a nevét, ahol született.

* * *

Távozásuk után is hallottunk Rónaiékról, a legtöbbször Mailloltól, akivel időközben mindannyian rajongó barátságot kötöttünk. Megtudtuk, hogy Budapesten Rónai a legnevesebb magyar festő Munkácsy óta, akinek nagyszabású katolikus festészetét és felelőségét, kinek szabadosságát a külföld nagyzolásának tartották, a párizsi előkelő társaság a lehető legtöbbszörre becsülte a század végén. Estélyeiken úgy tolongtak, mint hajdan azon, amelyiken még hallhatták magyar honfitársukat, a nyolcvanas éveikhez közelítő Lisztet zongorázni.

Rónai valami ettől eltérőt vitt magával hazájába. Először számos fényűző otthont alakított át, felhasználva a Párizsban, az art nouveau úttörői körében, így Bengnél szerzett tapasztalatait. Tudtuk, hogy teljesen újjávarázsolta többek között a Batthyányak vagy az Andrássyak pompás palotájának egész berendezését a parkettától a mennyezetig, beleértve a kristályokat és ezüstnemüket is.

* * *

Budapesten alkalmam volt viszontlátni Rippl-Rónait. Sem az idő, sem honfitársai elismerése nem változtatott rajta semmit, csupán kigömbölyödött. Bajsztát, amely talán még tömöttebb lett, éppúgy simogatta, éppúgy hajolt előre, mikor figyelt vagy nevetett, s járás közben pocakos teste éppúgy kacszott, mint azelőtt. Elvitt néhány műkedvelőhöz, s láthattam, hogy a fogadtatását ugyanolyan szívesen veszi, mint a miénket valaha. Kajánkodva, ferde pillantással hallgatott bennünket, most is mosolyra készen, s ugyanazokat az elcsodálkozásokat mímelte, éneklő hangján a franciát most is elhibázta, hogy nevetessen, s ő maga is hahotázson rajta. Egyszer magával vitt, hogy megmutassa a csárdást, s őt is láthattam, amint derekasan ropja piruettezve és bokázva, s ujjai a szeméig pödörték a bajsza hegyét.

* * *

Bátran hű maradt ifjúkori álmaihoz Budapesten. Becsülettel, ízlésére hallgatva festett tovább, azt szerette, amit addig is. Ha megértetnie nem is sikerült, de elfogadtatta a XIX. századi francia festészet legjavát és Whistlert. Több képtárban láttam jelentős műveket, amelyeket ő ajánlott megvételre. De bejutatta oda barátai, Maillol, Vallotton s különösen Bonnard és Vuillard munkáit is. Nevüket éneklő, öblös hangján mindvégig egyformán és helytelenül ejtette.

* * *

Fiatalon halt meg Magyarországon. Távozása mindannyiunkat lesújtott, de hiányát nem csak mi fájlaltuk. Vidámsága, lendülete, kajánkodó és nevető – nevetető kedve, ha rá emlékezünk, mindig mosolyt csal ajkunkra. Végül ez a mosoly is egyszer elhal, mint az a dallam, amely néhány ütemmel még tovább zeng bennünk...

PAUL SÉRUSIER

Amiképp másvalaki feltűri ingujját és a tenyerébe köp, mielőtt munkához lát, Paul Sérusier karját kitárva, lengő szakállal akképp lépett mindenki felé, akit meg akart hódítani eszméinek. S mindenki ilyen volt. Minden festő, akivel a Revue blanche szerkesztőségében találkozott, szép sorjában, s akik már itteni együttműködésük előtt kis baráti kört alkottak. Összejöveteleik a továbbiakban az Oeuvre-nél folytatódtak, ahol Paul Sérusier és Maurice Denis, sőt Lautrec is, díszleteket festett, Vuillard pedig híres programjainak feketéit nyomatta ki. Szóval Sérusier valósággal rárontott mindenkire. Eközben kizárólag saját gondolatmenetével törődött, valamint a közbevetésekre (ha ilyen egyáltalán merészelték tenni) adott visszavágásaival, no meg azzal, hogy a beszéd közben szemébe, sőt ajkára hulló hosszú vörös hajfűrtjeit elhessegesse, melyeket ékesszólása lobogtatott kivörösödő arca körül.

Ennek az első pillantásra határozott férfinak eléggé különös tulajdonsága volt egész lényén elömlő légysága. Olyannyira, hogy kiabálásait követően minden keménységet nélkülöző vonások ültek ki rajta. Állkapcsa elernyed, s azt lehetett hinni, keze csonttalan. Hadonászása hajlékony lett, de ennek élénksége látta kárát. Akár így történt, akár nem, ez a puhaság meglepetést, sőt csalódást okozott.

Szvenedélyes szónok volt mindenképpen. Gyakrabban meggyőző, mint csípős. Olykor mennydörgő s hihetetlenül gúnyos. Éles elméjű dialektikus lévén csaknem annyi filozófust olvasott, mint Maurice Denis, s minden féle korszak és ország festészetét ismerte, így az égvilágon mindenkin éppoly könnyedén diadalmaskodott, mint lobogó hajfűrtjein és a füstgomolyokon. Akár mesterét, Gauguin vagy Fichtét, akár barátunk, Verkade zord esztétikáját magyarázta, aki bencés szerzetes lett, s festőként tanítványa volt,

s így őt is kioktatta, akár az újplatonista filozófia volt előadásának tárgya, akárhányszor Paul Sérusier elragadtatottságának lelt igaza.

CHARLES COTTET

A századvég és a századelő festői között, akiket Maurice Denis Tiszteletadás Cézanne-nak című festményén Odilon Redon köré csoportosítva örökített meg, vagy akiket Félix Vallotton Ker Roussel és őnmaga között ábrázolt, szerepel majdnem az összes pszeonabi, csaknem mindazok, akik a Revue blanche és kiadásainak lapjait illusztrálták vagy metszeteket adtak számára. Valamennyiük közül Vuillard és Bonnard lett a leghíresebb. A többiek sorából Odilon Redonon kívül, aki jóval korábbi nemzedékből való, Maurice Denis-t, Ker Rousselt és Félix Vallottont szintén szárnyára kapta a hírnév, de őket kevésbé dédelgették. Charles Cottet talán elsőként szerzett nevet, s már a Nemzeti Társaság megalakulásakor, ahol nagyon divatos volt. Dicsősége mindazonáltal a legrövidebb ideig tartott. Fiatalon halt meg, s a közönség hamarosan szinte elfeledte.

Charles Cottet az első között van, akik festésze számára Bretagne lett a kiválasztott, kedves föld. Az ő Bretagne-a miben sem hasonlít Gauguinéra. Egyáltalán nem papos szellemű Bretagne ez, s távolról sem kacérkodó, inkább egy érzelmes Bretagne, tengerre szálló, komoly tengerészekkel, akiket fehér fejkötős menyasszonyaik soha nem látnak viszont.

Igazi festőként festette le e tájat, komorabban, mint bárki más. Feketéi és sötétzöldjei, fehér színeivel egyetemben módfelett tehetséges koloristára vallanak, s ha nagyméretű képei kevésbé bizonyultak időtállóknak, e színei rendkívül kellemes színharmóniái maradnak a múzeumoknak. Ő maga távolról sem volt oly komor, mint festészte. Sok darabosság, még több vidámság jellemezte. Joviális fickó volt, erőteljes, dallamos, szavojai kiejtéssel. Bár markáns vonásai voltak, első pillantásra alig lehetett észrevenni a fejéből más egyebet, mint egy terjedelmes vörös szakállt, nem kevésbé bozontos és lobogó hajzatot, melyek közül két mély szeme alig látszott ki, s az arcának is eléggé vörösnek kellett lennie, hogy mégoly tekintélyes orrával ne tűnjön el. Gyakran és hangosan nevetett, ilyenkor látni lehetett fogait, egy kis sárgát e tenger vörös szín között. A lapos sapka jobban állt neki, mint a cylinder, amit időnként illendőségéből viselt Párizsban, ahol egyébként zárkózottnak tűnt. A szabad levegőn szertelensége szertefoszlott. Nem kevésbé, mint ezeknek a nagyon rőt színeknek illata.

Mihelyt kissé közelebb kerültünk ehhez a mozgékony, megtermett legényhez, aki messziről szinte gombának tetszett, örömmel fedeztük föl, hogy való-

jában könnyed, érzékeny, nagyon szeretetreméltó. Meglehetősen későn jutottunk szellemének s szívének friss inyességéhez. Az asztal mellett, a társaságában, remekül éreztük magunkat, s arcának és hajának választékos finomsága, s egyszersmind árnyalt szavai nem egyszer felidéztek bennem azokat a finom és ízletes leveleket, melyeket gondos házi-asszonyok készítettek.

Charles Cottet, aki teljes erejéből szeretett nevetni, csak a hivatásáról tudott megfelelő komolysággal beszélni. Ez erősen foglalkoztatta. Nem mint filozófust, vagy majdnem matematikust, Paul Sérusier módjára, akit időnként a pokolba küldött, akár bárki mást, hanem jobbára mint tisztán gyakorlati embert. Az érzékletesen valószínű technika megszállottja volt.

Charles Cottet csodálattal adózott Bonnard-nak, de Vuillard-nak kétségkívül még inkább, aki iránt testvéri szeretetet érzett. Az a férfi, aki oly gyakran és fennhangon nevetett, egy kicsit szégyellősségből, hogy oly komolyan kell beszélnie arról, ami énjét a legmélyebben érintette, azt a benyomást keltette, hogy nyíltságában épp úgy meg lehet bízni, mint erőteljes kézzorításában.

A festő, aki fölött orvos testvére örködött, erős fizikumúnak, életerővel telinek tűnt. Mégis nagyon fiatalon halt meg, mielőtt művészete kiteljesedhetett volna. Vigaszt nehezen lehet találni, fájó emléket hagy maga után.

PAUL RANSON

Paul Ransont is korán láttuk végleg eltávozni, nem sokkal azután, hogy egy műtermet létesített. Ennek az akadémiának hírnevét jóságos, kedves és szelíd özvegye sokáig fenntartotta.

Paul Ranson is vidám volt, de az ő vidámsága olyasféle volt, mint amely gyakran a búskomorságra gördített függönyhöz hasonlatos, erőtetettnek tűnt. Volt neki hajlama – nem ritka a hipochondereknél –, még hozzá különös hajlama a bohóckodásra. De ez a bohóckodás egyáltalán nem olyan gyászos külsejű és fogcsikorgató volt, mint egy Jarryé. Amikor a hirtelenszöke, göndörhajú és -szakállú Ranson, jókora orrán lornyonjának vasrugóit megigazítva, előrelépett s átnézett az üvegek fölött, igazi komikus színésznek tetszett, és mihelyt egy kicsit túl sokáig őrizte komolyságát, gyanítottuk, hogy valami csínyre, vagy ugratásra készül, amit harsány délvidéki kiejtéssel mindjárt előad. Egyébként kitalált egy komikus figurát, akit szívesen felléptetett, s aki jóval kisebb termetű volt Ununél, de megvolt neki a maga sajátos beszédmódora és hóbortjai. Egy pap volt ez, aki orrhangon, kenetteljesen mondta el maradi gondolatait, s aki bármely vitába rögvést bekapcsolódott, mondani se kell, nevetségessé téve azoknak a nézőpontját, akiket Paul Ranson műtermében megvetően „leburzsoáztak”. A pap, aki a Prout atya névre hallgatott,

mindig egyféleképpen vonta le a tanulságot, nagy kézdörzsölések közepette, imígyen:

– Derék, derék, ez aztán a derék dolog!

Ennek sem Serusier sőt sokszor Denis se tudott ellenállni.

Abból a kötetből, amelyben *Mercure de France* kiadványai összegyűjtötték *Prout atya* beszédeit, hiányzik a szerző előadása, kiejtése, s nemkülönben a nagyszerű publikum.

MAURICE DENIS

Maurice Denis-ben minden kerekded: arca, homlokának íve, nagyon nyílt szemei, párnás kezei, járása, még a léptei is, melyeket gyakran elapróz, s még szája szöglete és mosolya is az. Ettől még kövérebbnek tűnik, mint valójában. Dehát nem egy képe azt mutatja, hogy a kerek formákat kedveli. E tekintetben összes utóda is a jólelkű családapára ütött, amint eszméihez is hűségesek maradtak.

A mélyen vallásos emberektől Maurice Denis nem pusztán a férfiasságot örökölte, mely oly fontos a fájdalmas órákban, s oly értékes a boldogságban, s a komolyságot, amely már zsenge ifjúkorában annyira jellemezte. Tőlük való vidám természete is, de semmi sem az alázatosságukból, legalább is a társasági életben. Vidámsága a szerzetesekére hasonlít, vagy bizonyos papokéra, de nincs benne annyi gondtalanság.

A valláson soha nem nevet, és nem engedi, hogy bárki is nevéssen, se a festészetben, mely nála ugyancsak vallásszámba megy. Se a zenén, a barátság kultuszán, a haza iránti köteleességeken, s lehetne folytatni a sort.

VALLOTTON

Vallotton nem közvetlenül szülőföldjéről, Svájcban érkezett közibénk, hanem már egy meglehetősen hosszabb párizsi tartózkodás után. Nagyon fiatal és vékonydongájú volt, szöke, tojásdad, egy cseppet szabálytalan arcú, pici bajuszt s egy semmi kis szakállt viselt. Oldalozva haladt, lépéseire módfelett ügyelt. Öltözéke csak azért volt kissé kopottas, mert túl gondosan keféltte. Folyton óvatosságnak tűnt, ami csak növelte félénkségéből fakadó zavarát. Soha sem szokott le róla teljesen. Tágra nyílt szemeit gyakran vörös karikák szegélyezték, Poussin sok alakjához hasonlóan. Szemhéja szélét a könnyirmirigyek váladéka marta ki, de az is lehet, hogy a harag vagy a féltékenység könnyei.

Később kikerekedett az arca, mert ahogy öregeedett, úgy hizott Vallotton, de hiába tudott egyre többet, vonásai nem lettek hangsúlyosabbak, s úgy látszott, nem változnak. Egyáltalán nem ráncosodott, csak szöke haja lett idővel szürke. Még akkor is, amikor egyre gondosabb öltözködése szinte hivalko-

dó lett, és a divatot követve, szakállát és bajuszkáját levágta, még akkor is maradt még valami a féltékenységéből. Bizalmatlanságát, állandó aggályoskodását lehetett e mögött sejteni. Egy barátnője, aki rendkívüli módon rabja volt a kíváncsiságának, azt mondta, mindent megtenne azért, hogy egyszer meztláb járva lássa. Attól tartok, csak csalódás érte volna.

* * *

Nem volna mit mondani rend iránti szükségletéről és krajcároskodó szokásairól, ha nem vitte volna őket a végletekig túlzásba. Szenvedélyesen rendszerető és takarékos volt. Míg egyesek gyűjtögetnek, ő mindent rendszerezett. Nemcsak kiadásait és bevételeit vezette gondosan, de legcsekélyebb munkáit, s azok árait is. Kétségtelen attól való félelmében, nehogy visszasüllyedjen a nyomorba. Bár életében rengeteg pénzre, magas árakra sohasem tett szert, végül is hátra hagyott egy szerény kis vagyont, amiről különben nem vagyok meggyőződve, hogy valaki is hasznát látta.

Mindez azonban nem mutatja őt be teljes emberi mivoltában.

* * *

Már nem is szavai, hanem mozdulatai, melyeknek nem mindig tudott ura maradni, árulták el érzéki vágyát mindenféle ingyenségre, legfőképp a női húsrá. Csodálatosan tudta, hova vezethet a szenvedély egy Ingres-t, azt a festőt, akiben a legfőbb gyönyörűségeket lelte. S ha úgy hallotta, hogy a *Török fürdő* mesterének szertelensége miatt modelljei panaszkodtak, nem is gondolta, hogy megvédje őt. S elégedett mosollyal csak még jobban szerette, közelebb tudván magához. Nemcsak Ingres-ért rajongott. Dosztojevszkijt és Stendhált bálványozta.

BONNARD

Bonnard felsőtestével előrehajol, bólogat, hogy jobban lásson és megáll. Ha egy barátjával találkozik, szélesen elmosolyodik, előbukkanó nagy fehér fogai jobban kifejezik örömét, mint a szavak. Ha egy fűzfánál áll a Szajna-parton, nem mosolyog a tájra, hanem egy darabig elmerülten szemléli. Aztán kiadós léptekkel újra útnak ered. Sima arcának dörzsölgetése közben – valaha sokáig rövid szakáll körítette markáns állát – előfordul, hogy hozzáér a szemüvegszárához – régebben lornyónának időnként rozsdás fogantyújához – s az üvegek kacsintásra készítik sötét szembogaráit. Sokkal ritkábban esik meg, hogy nem visel szemüveget. Ilyenkor a szeme apróvá zsugorodik, s egészen idegenné válik. Még inkább így lenne, ha nem tudnánk, hogy szemüveg nélkül alig mutatkozik, mert Bonnard rövidlátó. Monet és Renoir óta egy festőt sem lehet összevetni vele, ki-

véve Vuillard-t. Bonnard azért nem annyira rövidlátó, mint Goya, akire gyakran emlékeztet.

Szereti azt a testtartást, amikor is egy kicsit hátrádól, s térdén összekulcsolja kezeit, melyek még akkor is vörösek, ha nem fáznak. Amikor újra kiegyenesedik, csontjai jobban ficánkolnak, mint izmai.

* * *

Bonnard a legtöbbször gyorsan jár. Ecsetje is, melyet időnként ujjával, vagy csupán körmével helyettesít. Bonnard heteken, hónapokon át dolgozik szerényen egy képen. Avagy ötön, haton, melyeket szobája falaira aggaszt, s felváltva osztja szét rajtuk ecsetvonásait – Poussin simogatásokat mondott. Aztán váratlan otthagya valamennyit, hogy máshol lelje kedvét.

A múzeum nyújtja neki a legtöbb élvezetet. De még az olyan is fárasztja, ahol egy új Veronese-képet lát, vagy amelyet közelebről is szemügyre vesz, egy Lautrec-művel, s egy órán belül már távozik. Egy szempillantás elég neki, hogy egy fehér szaténblúz merész eleganciáját, egy testtartás jellegét megragadja, vagy átpasztázza a félhomályt.

Különösen járás közben gyors Bonnard. Oda megy, ahol dolga van. Ha végzett vele, hazatér. Kora reggel kenyeret vesz – régebben kiflit szokott – újságot, amit nem mindig olvas el, bevásárol. Mindig szívesen szolgálja ki magát. Egyetlen piac se tudja úgy elragadni, mint ahol a halak élénk színeit látja. Nemcsak papirosba csomagolt élelmet visz magával. Ha lépteit lassítja, akkor dolgozik. Tanulmányoz egy kalapot, s ha ilyen nincs, a lánykakat, akik nem viselik. Figyeli a hídról a folyó futását, és azokat, akik ezt figyelik, s végigszemléli a hidak sorát, mielőtt hazaviszi őket.

Nem hosszabb ideig, de gyakorta láttam, mint lesi egy tejárusnő kimért mozdulatait, kiben egy antik istennő szobrának arányait fedezte föl.

VUILLARD

Vuillard Cuiseaux-ban született, 1868-ban. A Jura hegység e kicsi városkája közelebb fekszik Lons-le-Saunier-hez, mint Dole-hoz, Pasteur hazájához, az arbois-i borvidékhez is közeli, s nincs távol Courbet Omans-ja sem. Apját, a nyugalmazott tisztet ide neveztek ki adószedőnek. Az érzékeny, szeretetre áhítózó gyermeket Cuiseaux-ban mindenki dédelgeti, nemcsak övéi. Idős apja, már nagyobbacska nővére és bátyja gyengédséggel veszik körül, de legfőképp édesanyja, akinek legnagyobb boldogsága, ha őt rajongva szeretheti. Engedelmes jó fiú.

Párizsban, ahová visszatérve szülei magukkal viszik, sohasem felejt el Cuiseaux-t. Vissza-visszajár ide, egészen öregkoráig, s meghatóan hűséges barátai körében felkeresi azokat a helyeket, ahol boldog gyermekkorát töltötte, s annyi szép évet anyjával.

JEGYZETEK

- 1 A századvég és a századelő. Bp. 1988. Corvina. 34.
 2 Uo., 34.
 3 M. Denis-t idézi *M. Kiss Pál*: Művészetről mindenkinek. Bp. 1966. Corvina. 87.
 4 M. Denis kiáltványa (Pierre Louys álnéven). *Art et Critique*, 1890. augusztus 23. ld. Pierre Courthion. = A századvég és a századelő. 34.

IRODALOM

- Aknai Tamás*: Rippl-Rónai József művészete. = Rippl-Rónai József biográfia és bibliográfia. Kaposvár, 1978. 5-14.
Arnason: A History of Modern Art. London, 1982, Thomas and Hudson. (The Nabis: 90-95.)
Bernáth Mária: Rippl-Rónai József. Bp. 1976 Gondolat.
Champigneulle: Art Nouveau. Jugendstil. Szecesszió. Bp. 1978, Corvina. (A nabikról: Festők és költők: 63-82.)
Dictionnaire de la peinture française. Paris, 1989, Larousse.
Dorival, Bernard: Les peintres du vingtième siècle. Nabis. Fauves. Cubistes. Paris, 1957, P. Tisné. (Les Nabis: 11-30.)
Genthon István: Rippl-Rónai József. Bp. 1977. Corvina. 7-25.
Huyghe, René-Rudel, Jean: L'art et le monde moderne. 1. 1880-1920. Paris, 1969, Larousse. (La peinture entre deux tentations: 44-56.)
 Magyar művészet. 1890-1919. 1. Bp. 1981, Akadémiai K. (Rippl-Rónai József: 382-392.)
 A modern festészet lexikona. Bp. 1974., Corvina. (Nabis: 259-260.)
 Művészeti lexikon. Főszerk. Zádor Anna és Genthon István. 1-4. Bp. 1965, 1966, 1967, 1968.
Németh Lajos: Modern magyar művészet. Bp., 1968, Corvina. (Rippl-Rónai J.: 34-38.)
Németh Lajos: A XIX. század művészete a historizmustól a szecesszióig. Bp. 1974. Corvina. (A Nabis: 174-187.)
Read, Herbert: A modern festészet. Bp. 1965. Corvina.
Sérullaz, Maurice: Az impresszionizmus enciklopédiája. Bp. 1978, Corvina.
Szabadi Judit: Így élt Rippl-Rónai József. Bp. 1990, Móra. (Pályakezdés és stílussteremtés Párizsban: 47-91.)
 A századvég és századelő. Bp. 1988, Corvina. (A szimbolizmus és a „Nabis”: 21-44.)
 A szimbolizmus enciklopédiája. Bp. 1985, Corvina.
Wilenski, R. H.: Modern francia festők. Bp. 1972, Corvina.

NATANSON: PEINST À LEUR TOUR

Les peintres de la Revue blanche.

Extraist Instr. et trad par Zoltán Siklós

Resume

Dans le Paris du tournant du siècle c'était un mouvement artistique important que représentait le groupe postimpressioniste des Nabis (prophètes en hébreu). Leurs théoriciens principaux étaient l'organisateur Paul Sérusier (1864–1926) et Maurice Denis (1870–1943), les maîtres les plus en vue Pierre Bonnard (1867–1947), Édouard Vuillard (1868–1940), Paul Ranson (1862–1909), Ker Xavier Roussel (1867–1924), le Suisse Félix Vallotton (1865–1925) et Aristide Maillol (1861–1944). Rippl-Rónai s'est lié d'amitié avec eux au cours de ses années parisiennes, surtout avec Maillol, Vuillard, Bonnard dont il a fait les portraits et Denis.

A la fin de sa vie Thadée Natanson évoque les Nabis dans son livre „Peints à leur tour”, collaborateurs de la Revue blanche, dont il était le rédacteur en chef. Il peint des portraits expressifs et affectueux sur eux, surtout sur Rippl-Rónai. En voici quelques „coups de pinceau”:

Rippl-Rónai: „Nous n'avons joui pleinement de lui que trop peu d'années à Paris ... Un personnage, en tout, attrayant et cordialement affectueux ... Nous avons su que Ronai était, à Budapest, le peintre

hongrois le plus en renom depuis ... Munkaczy. Ronai était à Budapest resté courageusement fidèle à ses rêves de jeunesse et sa probité n'avait cessé de peindre selon son goût. Le souvenir de sa gaieté et de son entrain, le souvenir aussi de sa malice et de ce plaisir qu'il avait à rire et faire rire fait que, souvent, en pensant à lui l'on se surprend à sourire.”

Paul Sérusier: „Orateur ... véhément”

Charles Cottet: „...il est mort très jeune, avant même la pleine maturité”.

Paul Ranson: „De bonne heure aussi nous avons vu partir Paul Ranson, qui venait de fonder un atelier, cette académie dont sa veuve, douce, avenante et fine, a longtemps maintenu la réputation”

Maurice Denis: „Jamais il ne rit ni ne laissera rire de la religion, de la peinture, autre religion, qui, chez lui, s'accorde à la première.”

„Bonnard mettra des semaines, sinon des mois à travailler vite sur une toile. A cinq ou six.”

Les Nabis peuvent éveiller notre intérêt d'autant plus que Rippl-Rónai, maître éminent de la peinture hongroise, fut aussi de leur nombre à un moment de sa carrière.

A NAGYBIRTOK GÉPESÍTÉSE

KIRÁLY ISTVÁN SZABOLCS

„...Önt uradalmi gépésznek kinevezem”

A címadó mondat Dornay István uradalmi kormányzó leveléből való, melyben értesíti Ivanich Antal gépész urat, hogy őt a kegyesrend kormányzója 1872. március 12-én a mernyei uradalom gépészének kinevezte.¹ A kinevezés (vö. 1. sz. melléklet) annak a folyamatnak egy jelentős állomása, amely a piarista kuszódíátus mernyei uradalmában az 1860-as évektől kísérhető nyomon.² Miután a gépek alkalmazása kellő haszonnal járt, azok száma – az inventáriumok tanúsága szerint – évről-évre nőtt.³ Az egyre bonyolultabb és drágább gépek üzemeltetéséhez és javításához már nem volt elegendő az a szaktudás, amely az uradalmakban szinte évszázadok óta rendelkezésre állt (faragóbéres, bognár, kovács, ács, stb.).

Dolgozatunkban megvizsgáljuk azokat a körülményeket, amelyek elősegítették az uradalmi gépészet kialakulását, mint a mezőgazdaság tőkés átalakulásának fontos mozzanatát. A szükséges mértékben szólunk a gépek megjelenéséről és elterjedéséről, a szakképzésről, a gépészé válás útjáról. A levéltári források alapján bemutatjuk a mernyei uradalom első főgépészét Ivanich Antalt.⁴

Néhány gondolat a kutatás szükségességéről

A gazdaságtörténészek a gépek megjelenését, elterjedését az ártermelés és a piac kibővülésével hozzák összhangba. A mezőgazdasági termények iránti fokozott kereslet hívta életre az első próbálkozásokat a cséplés gépesítése terén is.⁵ Nem véletlen, hogy a szemnyerés lett az a munka, amelynek szinte teljes gépesítése már a 19. század végéig megtörtént. Neves kutatók egy-egy gazdaságot bemutató munkájukban, vagy a tőkés termelésre áttérő mezőgazdaság elemzésénél a dolog természeténél fogva – a számszerűen tetten érhető tényekre koncentrálnak.⁶ Csak kevés olyan mű van, amely technikátörténeti, netán szerkezeti vonatkozásban is bemutatná a kor gépeit. Az azokat kezelő, működtető emberről pedig hallgatnak a tanulmányok. Pedig látni fogjuk, hogy a gépek elterjedésének egyik jelentős akadálya volt a megfelelően képzett szakember hiánya.

Természetesen a technikátörténész sem akarja elítélteni a gépesítés szerepét a mezőgazdaság fejlődésében, csupán – ha szerény mértékben is – szeretné plasztikusabbá tenni az adott kor történeti összefüggéseit, elsősorban Somogy, ill. Dél-Dunántúl vonatkozásában.

A gépek megjelenése és elterjedése a mezőgazdaságban

A szerző abban a szerencsés helyzetben van, hogy számos kiváló műben találhat utalást a gépesítés kezdő lépéseire.⁷

Láthatjuk, hogy a mezőgazdasági termelés korszerűsítésének igénye a cséplésnél jelentkezik először a 18. és 19. század fordulóján. Annak ellenére, hogy a beépített, stabil, járgányos cséplőgépek még kiforratlanok voltak, Somogy megyében az 1850-es évekig több helyen találkoztunk velük.⁸

Jellemző, a kor szakírójának megjegyzése: „Örömet nevezném az imént említett eszközök és gépek sorát egy cséplő-gép névvel, ha a feltalált és javított ilyenmű gépek közt találkoznék egy, melly e' hármas kívánatnak: czélszerűség, egyszerűség és olcsóság megfelelné.”⁹

A szerző szerint a gépek alkalmazását „a gyakorlatban legnagyobb siker csak ott koszorúzza, hol az erőműi tudományok ismerete már általánosan el van terjedve és mindenek előtt a kézművesek tökéletesb kifejlődése létezik, hogy tehát nálunk még időelőtti-nek lehet nevezni.”¹⁰

T. Mérey Klára szerint a Festetics uradalomban 1839-ben használtak cséplőgépet, de a cséplés eredményét mutató táblázat szerint a gépi cséplés még tökéletlen volt.¹¹

Ugyanígy járt gr. Nicky Berzencén „akinek a gépét lovak forgatták, hamar csépelet: de sok szemet bent hagyott és már elpusztult.”¹²

Több szerző szerint a 19. század elején az uradalmak a gazdasági inventáriumok szerint gyengén voltak felszerelve munkaeszközökkel, gépeket inkább csak mutatóba rendelte meg egy-egy uradalom.¹³ A szakirodalmi források is egyértelműen jelzik, hogy a robot megszüntetése miatt az uradalmak rá voltak szorulva, hogy a munkáskezet gépi erővel pótolják.

A tőkeerős gazdaságokban néhány évtized alatt végbemegegy a teljes *eszközváltás*. (faeke–vaseke, sarló–kasza (kaszáló gép), kézi vetés–gépi vetés, kézi cséplés–gépi cséplés).

1857-ben a csurgói Festetics uradalomban Vidats-féle ekéket használnak, vetőgépeket, van 8 db újabbkori amerikai cséplőgép, répavágó, szecskametsző.¹⁴

A tatai és gesztesi Eszterházy uradalomban 1854-ben 43 db Vidats ill. Röck-gyártmányú ekével korszerűsítik a szántást. A régi ekéket árverésen adták el a környékbeli parasztoknak.¹⁵ A vasalkatrész, öntött-, kovácsoltvas és acél rendszeres beszerzése is a fejlettebb technika térhódítását jelzi.¹⁶

A somogytarnócai Széchényi uradalom 1855. évi leltárában még nem találunk cséplőgépet, de az állattenyésztés kisgépeit már beszerezték.¹⁷

A gépek 1850-es évekbeli elterjedését erősíti meg Csorba József és Galgóczy Károly is.¹⁸ Horhy Mihály uradalmi főtiszt tudósítása szerint 1851–1854 között Fejér megyébe 27 cséplőgép érkezett közvetlenül Angliából.¹⁹

A gépek többségét még néhány évtizedig külföldről, a fejlettebb nyugati országokból – szerezték be az uradalmak. A régióknak területén működő Soproni Kereskedelmi és Iparkamara éves jelentése szerint 1860–1863 között egyedül Mosonban Pabst és Krausz és Pécselt Madarász gyára volt jelentősebb mezőgazdasági gépeket gyártó üzem.²⁰ Ennek okát a jelentés a hitelek hiányában, a nyersanyagok és a vasúti szállítás drágaságában látja. Néhány üzem – megrendelés hiánya miatt – kénytelen volt bezárni.²¹ Pár évvel később sem változott a helyzet: „a ... földművelést űző Vas, Zala, Somogy, Veszprém, Tolna vármegyék ilyes iparral éppen nem, vagy alig említésre méltó módon bírnak.”²² Jóllehet a kamarai jelentés már 8 üzemet említ, amely gazdasági gépek és eszközök termelésével foglalkozik, közülük igazán jelentős csak Kühne Ede mosoni gyára volt és vált korszerű, európai színvonalú gyárrá.²³

Konek Sándor kutatása szerint az 1870-es évek elején a hazai gépgyárak nemcsak a hazai szükséglet nagyrészét fedezték, hanem a világ piacain is jelentkeznek. Budapesten ez idő tájt 18 nagyobb gyártelep van, amely mezőgazdasági gépekkel foglalkozik. Vidéken Győr, Moson, Nagycenk, Szombathely, Pécs, Makó a jelentősebb gyárak székhelye.²⁴

Évente, 1870 és 1873 között átlag 14,7 millió Ft a behozatal mezőgazdasági gépekből és csupán 1 millió Ft a kivitel.²⁵ A *gőzgép* amely nemcsak az ipari termelést forradalmasította, hanem döntő szerepet játszott a mezőgazdaság tőkés átalakulásában is, az 1860-as években Somogy minden jelentősebb gazdaságába eljut.²⁶ E gépek döntő többsége Clayton–Shuttleworth gyártmányú.²⁷ Jóllehet a hazai gőzgépgyártás 1860-tól megindul²⁸ – régióinkban is gyártanak már ilyen gépeket – a magyar gyártmányoktól egyenlőre idegenkednek az uradalmak.²⁹ A mernyei

uradalomban 1890-ben a 11 gőzkazánból 9 db Clayton–Shuttleworth gyártmányú volt.³⁰

A korabeli szakirodalmi források és statisztikák adatai szerint a termelőeszközök korszerűsítését szinte kizárólag a kellő tőkével rendelkező nagybirtokok tudta megvalósítani. A gazdaságok leírása alapján azonban még ugyanazon a birtokon belül is megtalálhatjuk az ősrégi és a legkorszerűbb technikát. A kézierőre berendezett önellátó, majd árutermelővé alakuló parasztgazdaságokban csak nagyon szórónyosan jelenik meg egy-egy kézi működtetésű gép (főleg az állattenyésztés gépei). Bár a gyárak készítettek a kisgazdaságoknak is gépet, de ezek igen drágák voltak.³¹ A gépek elterjedésének legfőbb okát Szabó István a szakemberhiányban, a tőkehiányban és bizalmatlanságban látja. Igen jellemző Roboz István megjegyzése: „Mert bár kiterjedtebb gazdaságokban meghonosultak a Garret–Siegel- ház gépei; bár a kisebb gazdaságokban, haszonbérletekben egyes tehetősékek részért működtették gőzgépeiket, – a kézerő egész arányban pótolva nem lehetett; nem pedig azért, mert az 50–100–200–300 holddal bíró tulajdonosok – egyéb terhektől is sújtva lévén – a gépeket be nem szerezhették. A géperők csak segíthettek, de a bajt gyökerestől nem orvosolták.”³²

A somogyi birtokosok gépeiket közvetlenül a gyárakból szerezték be, ilyen jellegű tevékenység a megyében nem volt. A század végén megélenkülő kereslet hatására Kühne – majd később a HSCS fiókraktárakat létesít a megye több területén.³³

Az uradalmak korszerűen felszerelt *gépműhelyei* kisebb gépek előállítására is alkalmasak voltak. Az első gyár, amely gazdasági gépek előállítására is alkalmas 1906-ban alakul Kaposvári Vasöntőde és Gépgyár Rt. néven.³⁴

Igen találó Tóth Tibor megjegyzése: „a XX. század Somogyban egy „virágos”, de iparnélküli, vagy éppenséggel alkalmosszerűen iparosított megyeszékhelyet örökölt.”³⁵

Szakember, szakképzés

A gépészeti tudósítások visszatérő témája a megfelelő, gépekhez értő szakember hiánya. A 19. század elején jegyzi meg Nagyváthy: „...a gépekhez ha törnek s vásznak, megigazításukhoz több mérföldre se találunk mester-embert.”³⁶ Jellemző a magyar állapotokra, hogy még száz év múlva is ezt olvashatjuk: „...mert minden haladásnak békijója, minden mozdulatnak kerékkötője: a jó gépészek hiánya.”³⁷

Bár a hagyományos mezőgazdasági szakképzésnek nagy hagyománya volt hazánkban, az önálló, államilag szervezett *gépészképzés* csak a 2. világháború után indult el.³⁸ A gépek javításához és üzemeltetéséhez értő szakembereket kezdetben maguk a gépgyárak képezték ki. Vidats István már 1850-ben keres „arravaló ügyes egyéneket” képzés céljára.⁴⁰ A Gazdasági Lapok 1853. évfolyamában már olyan

gépgyárról is olvashatunk, ahol: „mintarajz-szoba”, asztalos műhely, öntöde, kovács, lakatos és vas-eszterga-műhely áll a „gépészetre szándékozó ifjak rendelkezésére”.⁴¹ Ugyanők az ipartanodában rendkívüli hallgatóként eljárhatnak, ahol számtan, mértan, erőművi vagy természettani előadásokat hallgatnak.⁴²

A szakképzés színvonala összefüggött a népiskolai oktatással. Nem véletlen, hogy 1854-ben az abszolútista kormány rendeletben erősíti meg a vasárnapi vagy ismétlőiskolákat. A népiskolákat arra kötelezte, hogy az iparosinasok részére külön termekben szervezzék az oktatást. Itt a 3. osztályban a rajz oktatása kötelező volt.⁴³ Jelentős állomása volt a szakképzésnek az 1872. évi VIII. tc. az ipartörvényről, amely eltörölte a céheket és lehetőséget adott minden önálló iparosnak tanonc tartására.

Még ebben az évben indul Kassán az első gépészeti felsőbb ipartanoda, amelynek célja felkészíteni a műegyetemi tanulmányokra és gépészeti, gyáripari tudományokat elméleti és gyakorlati téren biztosítani. Ugyanitt történt *gépvezetők* és kazánfűtők képzése is.⁴⁴ A kötelező tanonccoktatást elrendelő 1884. XVII. tc. ipartörvény után jelentősen emelkedett a tanoncok száma. Kaposvárott 1884 és 1900 között mintegy 4500 tanonc látogatta az iskolát, amely 1886-tól lett önálló.⁴⁵ Az iskola szakmai struktúrája rendkívül korszerűtlen. A gépgyártás és gépjavítás szempontjából fontos lakatos szakmában 42-en tanultak. A tanoncok mindvégig a mesterek számára olcsó munkaerőt jelentettek. Az oktatás színvonalát jellemzi, hogy nem volt határozott tanoncidő, akkor is felszabadulhatott, ha nem fejezte be a három évet.⁴⁶

Az uradalmi gépészek szakmai alapképzettsége nagy valószínűség szerint valamilyen ipari szakma volt (lakatos, kazánkovács, esztergályos). Ezt bővítették gépkezelői-vezetői, kazánfűtői, stb. tanfolyamokkal. E tanfolyamokat felsőbb ipari iskolák, a műegyetem, a gazdasági akadémiák, gyárak és képviselőik, szakmai érdekképviseleti szervek stb. szerveztek. Somogy megyében 1877-ben 27 gépészt tartottak nyilván. A hagyományos kovács szakmában 516 főt, a bognárban 221 főt.⁴⁷ 1882-ben 25-re csökken a gépészek száma, a kovács szakmában még 405-en dolgoznak.⁴⁸ Minél többfajta gép került az uradalmakba annál nagyobb igény mutatkozott a jól képzett gépészek iránt. Néhány évtizeddel később a Köztelek hasábjain olyan hirdetések jelennek meg, amelyek igen magas követelményeket támasztanak a gépészekkel szemben. Pl.: legyen jártas benzin, gőzgép és villanymotorok kezelésében és emellett legyen ügyes patkoló.⁴⁹ Vagy: értse az összes mezőgazdasági gép javítását, karbantartását, a kettős-géprendszerű gőzeke, és szívógázmotor kezelését, legyen jártas a vasesztergályozás és autogén-hegesztés terén.⁵⁰ Az álláskereső hirdetések szerint a követelményeknek Somogyban is megfeleltek, pl.: a kiskorpádi Máté József, a felsőmocsoládi Déri Fe-

renc.⁵¹ Vizsgáljuk meg, hogy a mernyei uradalom főgépésze hogy felelt meg az uradalom elvárásainak.

Ivanich Antal uradalmi főgépész – gépműhely, gépkészítés, gépjavítás –

A kézierőre berendezett gazdaságban a 19. század közepéig a termeléshez szükséges eszközöket saját maguk készítették el. Az ekekészítéssel kapcsolatban jegyzi meg Balassa Iván, hogy Somogy megyében is voltak ún. faragó falvak. 1860 táján Nemespátrón két „eke-csinyáló” volt, akik igen kezdetleges szerszámmal faragták ki az ekéket.⁵² A pusztagyugyi Széchényi birtok leírásában 12 faekét találunk, amelyeket „avatott” faragóbéresek készítettek.⁵³ A somogytarnócai uradalomban a „faragóban” olyan kéziszerszámokat leltároztak fel 1855-ben, amelyekkel szintén készíthetők különböző termelőeszközök (fejse, szekerce, bárd, vonyó, vésőke, fúrók, reszelők, stb.).⁵⁴

Több forrás bizonyítja, hogy az első cséplőgépeket – általában külföldi minta alapján – helyi mesterek: ácsok, malomépítők készítették.⁵⁵ Ditz Henrik a magyar mezőgazdaságot jól ismerő szakember írja: „Nagyobb uradalmaknak gyakran saját műhelyük van, gazdasági gépek s eszközök előállítására s tartozására, melyekben egész cséplőgépek is újonnan készíttetnek.”⁵⁶

A mernyei uradalomban – a *fonói gépműhely* felépítése előtt (1872) – Taszáron készítettek mezőgazdasági eszközöket „urasági mester emberek által”.⁵⁷ A többnyire fából készült eszközök javítása még nem okozott gondot. Az egyre több fémből, (vasból, acélból, öntvényből, stb.) készült munkagép javítására az uradalom nem volt felkészülve. 1862-ben még Pestről kellett egy „gépész legényt” hívní, hogy a tászári szecsckavágót megjavítsa, amelyet Pestre kellett vinni, mivel helyben nem tudta rendbehozni.⁵⁸ Bár az uradalomban 1859-ben jelenik meg az első komolyabb gép – egy Farkas-féle járgányos cséplőgép – az igazi áttörést 1869. januárja hozza, amikor megveszik az első gőzgépet.⁵⁹ A rendkívül ambiciózus Polák János, majd Kemény Pál tisztartók szorgalmazására még ebben az évben Selmezbányáról 3 db Kachelmann-féle fogatos fúkaszt hozattak. 1872-ben már három gőzgép hajt cséplőgépet. 1875-ig 8 vetőgép, 4 arató- és fúkasztógép, 4 szénagyújtó, járgányok, körfűrészek, vastengelyes szekerek bővítik a leltárt.⁶⁰ Az egyre bővülő géppark, de különösen a gőzgép már egy más, az eddig megszokottól teljesen eltérő, új szakember beállítását igényli. Nem lehet véletlen, hogy az *uradalom első gépésze* 1869. július 1-jével lépett szolgálatba.⁶¹

Ivanich Antal – bár véglegesítésére még 1872. márciusáig várnia kellett – nagy szakértelemmel és szorgalommal kezdte munkáját. Legfontosabb feladata a fonói gépműhely megtervezése, felépítése és berendezése volt. A 2. számú mellékleten láthatjuk a

juk a gépműhely tervét: amely 1872-ben el is készül 1879,35 Ft-ért. A gépműhely felépítésére nem véletlenül kerül sor Fonóban. Ugyanis 1870-ben alakítják át az eddigi szárazmalomot gőzmalommá – amely rendkívül jó döntésnek bizonyult, mert jelentős hasznot hozott – s az itt működő gőzgép biztosította a műhely számára is a hajtó energiát. A rajz tehát nem egy szimmetrikus épületet ábrázol, hanem északi falával közvetlenül a malomhoz csatlakozik. Ugyanez a gőzgép hajtotta meg az olajütőt is.⁶³ A gépműhely fő méretei: hossza 12,6 m, szélessége 8,6 m, magassága 5,0 m. A kétoldali bejáró mérete: magassága 3 m, szélessége 2,2 m. A méreteket úgy alakították ki, hogy abba cséplőgép és gőzgép is beférjen. Az épület falazata téglából, héjazata cserépből, tetőszerkezete fából készült.⁶⁴

A gépműhely felszerelését is Ivanich tervezte és kivitelezte. A technikatörténetileg fontos eszközök név- és árjegyzékét sikerült megtalálnunk.⁶⁵ A jegyzék alapján teljes biztonsággal rekonstruálhatjuk a korabeli gépműhelyt. Ezek alapján lehetőség volt a fémek megmunkálására forgácsolással (esztergályozás, fúrás, menetmetszés, lemezvágás) és forgácsolás nélkül (kovácsolás, sajtolás, lemezdomborítás, egyengetés) és a fa sokoldalú megmunkálására. A legfontosabb eszköz a gépgyártásban és javításban döntő fordulatot hozó esztergapad volt. A közel 5 m (16') és 2 m-es (6') esztergapadokon a hozzátartozó készülékekkel minden forgácsoló munkát el tudtak végezni. A felszerszámozás 2777,65 Ft-os összegéből a két eszterga 1738,75 Ft-ba került. A vasállványos nagy fúrógép 127 Ft volt. A gépeket elötengegyen keresztül laposszíjjal hajtotta meg a malom gőzgépe. (A főszi 29' hosszú és 3" széles volt – 9 m és 76,2 mm.)

A gépműhely személyzete az indulásnál; tehát 1872-ben: 1 gépész (Ivanich Antal)

- 1 algépész (Domanek István)
- 2 tüzelő (gőzgépekhez)
- 1 lakatos.

A személyzet létszáma – miután minden gépet Fonóba koncentrálnak, s ez lesz az uradalom központi műhelye – 1875-től emelkedett. A gépműhely végleges létszáma 11 fő folt – 1940-ben. (1 főgépész, 1 művezető, 1 vasesztergályos, 4 lakatos, 1 gépészkozács, 1 kovács, 1 lakatos inas, 1 asztalos.)⁶⁶ A gépjavitást segítik ki azok a gépvezetők is, akik cséplési idényben a cséplést irányítják, s ezt követően kerülnek a műhelybe.

A gépészet működését a kormányzóság pontosan szabályozta. Az önelszámoltató gépészet tisztességes hasznot hozott az uradalomnak. A jövedelem számítását Dornay István uradalmi kormányzó – dr. Frei: Die Landwirtschaftliche Buchführung c. könyve alapján a következők szerint írta elő:

A gépműhely terhére íratik:

1. A gépműhelynek rendes és törlesztési kamatai
2. A lakóháznak rendes és törlesztési kamatai
3. A nagyobb gépek rendes és törlesztési kamatai
4. A kisebb gépek és eszközök után 9,5%-os kamat
5. A személyzet mindennemű járandósága, a boltból, gyárból vásárolt anyagok 5–6%-os kamata

Javára íratik:

1. A külmunkák után befolyt pénzüsszeg.
2. A gőzmalom–olajmalom számlájára készített új munkák, vagy javítások értéke.
3. A kerületek részére készített új gazdasági gépek, ill. javítások értéke.
4. A csépléssel keresett készpénz összeg, ill. szembeliek értéke.

A mérleg szerinti tiszta jövedelemből %-os arányban részesedik „a tisztartó, mint az összes munkának felügyelője, a kezelőtiszt, mint a gépműhely felügyelője, a főgépész, a gépvezetők kik a gépek javításában és szembeliek elkészítésében a legtevékenyebb munkásságot fejtették ki.”⁶⁷ Szembetűnő, hogy az állóeszközöket tartalmazó táblázatban a gőzgépek milyen magas amortizációs kamattal szerepelnek. Az egyik 8 Le-s gőzmozdony leírási kulcsa 25%-os, a másiké 10%-os. Mindkettőt igen magasnak tartjuk, hiszen az inventáriumok alapján tudjuk, hogy ezek a gépek gyakran 30–40 évig is üzemképesek voltak.⁶⁸

A nagyobb, értékesebb gépeket – a kezdeti, induló időszakot kivéve – az uradalom igen alapos körültekintés után közvetlenül a gyáráktól szerezte be. A fonói gépműhely gépeit is működtető Röck-féle gőzgép kicserélése egy korszerűbb Láng-féle gépre, szinte egy önálló tanulmányt érdemelne.⁶⁹

A gépműhely működéséhez szükséges nyersanyagokat, (idomacélokat, vaslemezeket) közvetlenül a gyárakból (pl.: Grazból), a kéziszerszámokat Pestről, a szenet a közelebbi bányából (Máza-Szászvár), a fát saját üzeméből, a kötőelemeket (szegecsek, csavarok) a kenőzsírt, kenőolajat a kaposvári kereskedőtől szereztek be.⁷⁰

A gépek számának növekedésével, a külső vállalkások fejlesztésével a gépműhely feladata megnőtt. Különösen sokat dolgoztak aratáskor és csépléskor, az átlagos 10 óra helyett 14–16 órát is. Miután a kormányzóság megbizonyosodott a gépészeti ágazat hasznáról 1875-ben szabályozta a gépészek évi járandóságát, amelyet a 3. sz. mellékletben eredetiben közlünk.⁷¹ A beosztástól függően változott a készpénz (60–300 Ft-ig) és a természetbeni járandóság. A gépész (majd főgépész) számára lakást biztosítottak Fonóban. Az állóeszköz nyilvántartás szerint ez kényelmes, többszobás lakás lehetett.⁷²

Az alcsuti, béllyei, a tatái–gesztesi uradalmakhoz képest a tőkés gazdálkodásra való áttérésre későn

induló mernyei uradalom hátrányát a századfordulóra „ledolgozta”. Ebben, tűzadás nélkül állíthatjuk, hogy a gépesítésnek döntő szerepe volt. A siker jelentős részben köszönhető Ivanich Antalnak, aki közel három évtizedig állt az uradalom szolgálatában.

Az első gépész életrajzi adatai nem állnak rendelkezésünkre. Az azonban, hogy éppen őrá esett az amúgy eléggé körülményes Dornay kormányzó vásárlása, nem véletlen. Ivanichnak jól felszerelt műhelye volt Dombóváron; erre következtetünk az 1865-ben nyomtatott árjegyzékből (vö. 4. sz. melléklet), valamint az általa felszerelt fonói műhelyből. Munkáját még alkalmazása előtt figyelemmel kísérte az uradalom, feltételezzük, hogy az 1860-as években az uradalom is vásárolt tőle valamilyen gépet. Mindenesetre az általa készített eszközök minősége kellő garancia lehetett arra, hogy 1869. július 1-től uradalmi szolgálatba álljon. Dornay bizalmatlansága – amely Ivanich iránt később sem szűnik meg – miatt végleges kinevezésére csak 1872-ben került sor. A kortörténeti értékű kinevezést teljes egészében közöljük az 1. sz. mellékletben. Hogy Ivanich miért vásárolta az uradalmat, azt pontosan nem tudjuk. Feltételezzük, hogy a saját műhelyében előállított gépek kereslete nem volt kielégítő. Ugyanis az uradalmak inkább pesti és külföldi gyáráktól rendelték meg a munkagépeket, a kisgazdaságok pedig nem engedhették meg maguknak a gépvásárlást. Ivanich jól számított, hiszen javadalmát 20–25%-kal magasabbra állapította meg a kormányzóság, mint a fonói ispánét.⁷³ A főgépész és az uradalmi kormányzóság között nem volt felhőtlen a kapcsolat. Ivanich 1876. június 18-i levelében arról panaszkodik, hogy nem részesült a gépműhely által készített külső munkák hasznából. E levélből tudjuk, hogy a műhely gyártott egy új olajpogácsa-zúzó gépet a fonói gőzmalomba, egy „egylő-erejű” járgányt a helyi majorba szecska vágásáhc, s javított többfajta gőzhengert.⁷⁴ Sérelemez, hogy a két tanuló tartása is saját kiadását terhelte. Arról azonban nem szól, hogy saját fia is mellette dolgozott.⁷⁵ A válasz szerint „valami jutalomra igényt tarthat” ha a számadó ezt bizonyítja.⁷⁶ Domának Alajos uradalmi számvevő levelében azt írja, hogy Ivanich nem számolta fel saját dombóvári műhelyét, ez visszatérő konfliktus forrása.⁷⁷ Figyelmezteti Ivanichot: „mondjon le minden mellékvállalásról, egyedül az uradalomnak szentelje összes tevékenységét.” A főgépészt ért zaklatások azonban folytatódnak, ezért 1882. október 24-én kilépett az uradalom szolgálatából, amit rövidesen meg is bánt, mert kéri visszavételét. A még nagyon is hasznos munkát végző Ivanichot a kormányzó visszaveszi 1883. január 24-ével.⁷⁸ Az anyagias főgépész 1885-ben újra kevesli járandóságát, és kéri annak felemelését. A plusz jövedelmek az uradalmi gépek számának emelésével csökkennek, hiszen egyre kevesebb külső munkát képesek vállalni. A kormányzó epésen jegyzi meg, hogy Ivanich jövedel-

memáreléri egy miniszteriosztálytanácsosfizetését. Kérését mi sem tartjuk teljesen megalapozottnak. Jövedelmére utal az a megjegyzése is, hogy dombóvári malmát lányának adta át, cséplőgépét az ifjabb fia kezeli, (feltehető, hogy idősebb fia, aki szintén Antal, a dombóvári műhelyt vezeti), betegeskedő feleségének Pécsset vett egy házhelyet (1897-ben!). Talán nem is véletlen, hogy Ivanich ragaszkodott az uradalomhoz.⁷⁹ 1886-ban ismételtlen figyelmeztetik, hogy „hagyjon fel privát üzletével, hiszen uradalmi járandósága:

– terményjárandóság,

– malomjövődék,

– pénzbeli járandóság – több mint a főerdészé, „akivel pedig egy rangban van”. Ivanich újból ígéretet tett, hogy felszámolja műhelyét, gépeit eladja.⁸⁰ Erre azonban nem került sor. Dombóvári műhelyét fia, ifj. Ivanich Antal működteti. Nevéhez fűződik az Ivanich-féle kétgépes rendszer. Közönséges gazdasági lokomobilokat alakít át gőzszántásra is alkalmas, önjáró gőzgépekké.⁸¹

Az 1890-es években Ivanich egyre többet betegeskedik. Távollétét az uradalom nem veszi jó néven. (Dombóvárra, Budapestre, Pécsre jár gyógykezelésre.)

Közel három évtizedes uradalmi szolgálat után 1898 februárjában kéri méltányos nyugdíjának megállapítását. A levél egy fáradt, beteg ember kezénymát mutatja.⁸² Azt nem tudjuk, hogy a kormányzóság mennyi nyugdíjat biztosított Ivanichnak, s későbbi élete hogyan alakult. Egy biztos, hogy utódja Rácz Imre lett, aki 1898. május 1-től dolgozott a fonói műhelyben, s 1900. májusában nevezik ki főgépésznek. Ráczot, aki géplakatos és kazán-kovács, s megszerzte a stabil és lokomobil gépkezelői bizonyítványt, kiváló referenciákkal rendelkezett – Raichl Károly gépészmérnök ajánlotta a kormányzó figyelmébe.⁸³ Rácz Imre gépkezelői bizonyítványát a 5. sz. mellékletben mutatjuk be.

Ivanich Antal uradalmi főgépész három évtizedes munkássága egy olyan szilárd alapot jelentett a gépesítésben, amelyre utódai biztosan építhettek. A személyi és tárgyi feltételek hiánya immár nem jelentett akadályt a további korszerűsítésnek. A fő hangsúly a 20. század elején a talajművelés gépesítésére esett. 1906-ban vették meg az első Fowler-rendszerű gőzekét, majd 1918-ban az első traktort. (Hart–Parr) A fonói gépműhely felszerelése is bővült, korszerűsödött.⁸⁴ Kisebb javításokat a kerületekben is el tudtak végezni, a nagyobb gépek felújítását azonban továbbra is az uradalom központi gépműhelyében – Fonóban – végezték.

Itt szükséges megjegyezni, hogy a fonói gépműhely tevékenységét röviden Tóth Tibor – a mernyei uradalom levéltárának rendezője, feldolgozója – elemezte először üzemgazdasági összefüggésben. (Nagybirtoktól a nagyüzemig. A mernyei uradalom gazdálkodása a jobbágyfelszabadítástól az első világháborúig, Budapest 1977. 308–309. old.)

E dolgozat szerzője az uradalom központi gépműhelyét technikai és a technikát működtető szakember oldaláról kívánta bemutatni.

Összehasonlításként mellékeljük (vö. 6. számú melléklet) Somogy megye nagyobb uradalmainak gépessitetttségét tartalmazó táblázatunkat.⁸⁵

JEGYZETEK

- 1 Somogy Megyei Levéltár (SML) A mernyei uradalom levéltára (MLt.) Kormányzósági iratok 1876–1900.
- 2 *Szentiványi Béla*: A piarista kuszatódiátus gazdaságtörténete, Bp. 1943.
- 3 MLt. Inventária 1835–1943.
- 4 A tanulmány szerves folytatása annak a kutatómunkának, amelyet a szerző az 1970-es évek második felében kezdett publikálni. Agrártörténeti Szemle 1978. 3-4. szám; Somogy megye múltjából 1981, 1982; Somogyi Múzeumok Közleményei 1983. 159–180. old.
- 5 *Király István Szabolcs*: A mezőgazdasági gépesítés kezdetei Somogyban, Somogy megye múltjából, szerk.: Kanyar József, Kaposvár 1981. és 1982.
- 6 Vö.: *Berend T. Iván, Szuhay Miklós, Ránki György, Szabad György, Gunst Péter, T. Mérey Klára, Tóth Tibor, Barbarits Lajos* stb. ide vonatkozó munkáit.
- 7 Vö.: a fenti szerzők munkáit, különös tekintettel *Barbarits Lajosra* (A cséphadarótól a kombájnig, Bp. 1959.; Mezőgazdaságunk gépesítésének kezdetei, MMM füzetek, Bp. 1959.; A vetés gépesítésének kezdetei és elterjedése Magyarországon, Bp. 1965.), ill. a statisztikai évkönyvek, közlemények közül az alábbiakra:
– Magyar Statisztikai Évkönyv, 1874. III. évf. I. rész, Bp. 1875
– Magyar Statisztikai Közlemények, 24. kötet Bp. 1900.
– Magyar Statisztikai Közlemények, 66. kötet Bp. 1924.
– Magyar Statisztikai Közlemények, 100. kötet Bp. 1937.
Ld még gr. *Széchenyi Imre*: Somogy megye, Bp. 1892.
- 8 *Király István Szabolcs*: i. m. (1981.) 356. old.
- 9 *Egon Eduárd*: Értekezések; Gazdasági Tudósítások, 1841. II. Buda
- 10 *Egon Eduárd*: i. m. 4. old.
- 11 *T. Mérey Klára*: Somogy megye mezőgazdasága 1790–1848. 66. old.
- 12 *Nagyváthy János*: Magyar Practicus Termesztő (1808.) 122. old.
- 13 *Pethe Ferenc* tudósítása a Georgikonról, Nemzeti Gazda 1814. 13. old.; *Szentiványi Béla* i. m. 371. old.; *T. Mérey Klára* i. m. 17. old.
- 14 Gazdasági lapok 1857., 197–198. old.
- 15 *Szabad György*: A tatai- és gesztesi Eszterházy uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1957. 428. old.
- 16 *Szabad György*: i. m. 429. old.
- 17 SML Somogytarnócai Széchenyi uradalom levéltári töredéke (1867–1940)
- 18 *Csorba József*: Somogy vármegye ismertetése, Pest 1857. 81. old.
Galgóczi Károly: Magyarország mezőgazdasági statikája, Pest 1855. 164. old.
A szerző a megye sok jeles gazdasága közt említi: Hunyadi József kéthelyi, gr. Hunyadi Ferenc marcali, Inkey család iharos-berényi, gr. Festetics György csurgói, gr. Széchenyi Lajos somogyvári, Czindery László ladi és szigetvári, valamint gr. Wickenburg ádándi birtokát, „ahol sok jeles gazdasági gépek vannak használatban.”
- 19 *Barbits Lajos*: A cséphadarótól a kombájnig. Bp. 1959.
- 20 A soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1860., 1861. és 1862. évben, Sopron 1863. 26. old.
- 21 Pl.: a Marcali melletti boronkai „gépgyár”. Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1863., 1864. és 1865. évben, Sopron 1867. 11. old.
- 22 A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1866–1869., Sopron, 1871.
- 23 *Puskás Vilmos*: Pabst–Krausz Mosoni Mezőgazdasági Gépgyára 1856–1863., Bp. 1970., és *Sárközi Zoltán–Szigetvári István–Szilágyi Gábor*: A százéves Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár története 1856–1956. Bp. 1969.
- 24 *Konek Sándor*: Magyar Birodalom Statisztikai kézikönyve, Bp. 1875. 346. old.
- 25 *Konek Sándor* i. m. 348. old.
- 26 *Roboz István*: Hogy áll Somogy megye gazdasági tekintetben? Somogy 1868. 44. szám
- 27 Clayton–Shuttleworth Mezőgazdasági Gépgyár Jubileumi képes katalógus 1858–1908. Bp. 1908. 9. old.
- 28 *Kund Ede*: Technikai fejlődésünk története 1867–1927. Bp. 1928.
- 29 A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése... 1882-ben, Pécs 1883.
- 30 MLt. Kormányzósági iratok (1867–1900.) Ivanich Antal főgépező összeállítása.
- 31 *Szabó István*: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Bp. 1965. 315. old.
- 32 *Roboz István*: Miért drága a napszám? Somogy, 1868. 49. szám
- 33 *Király István Szabolcs*: Agrártörténeti emlékeink nyomában, Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár 1983.
- 34 *T. Mérey Klára*: A gyáripar Somogy megyében a két világháború között, Somogy megye múltjából, 1972. Szerk.: Kanyar József, 220. old.
- 35 *Tóth Tibor*: Félúton a megyeszékhely és a megye-központ között, Kaposvár várostörténeti tanulmányok, Szerk.: Kanyar József, Kaposvár 1975. 319. old.
- 36 *Nagyváthy János* i. m. 122. old.
- 37 *Góth László*: Mezőgazdasági gépészek képzése, Köztelek 1924. 272–273. old.
- 39 *Dr. Vincze Ferenc*: Szakoktatásunk múltja és jelene, Bp. 1937.
Dr. Molnár László: Somogy megye mezőgazdasági szakoktatása 90 éves, in.: Kaposvári Mezőgazdasági Főiskola: Tudományos Közlemények, Kaposvár 1975.
- 40 Gazdasági Lapok 1850. 1080–1082. hasáb.
- 41 S. P.: Néhány szó a gépészetre szándékozó ifjakhoz. Gazdasági Lapok 1853. 59. old.
- 42 uo.
- 43 *Víg Albert*: Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867. óta Bp. 1932. 184. old.
44. uo. 202. old.
- 45 *Nárai Gábor*: Iparfejlesztés, ipari szakmunkásképzés Somogy megyében, Kaposvár 1980. kézirat
- 46 uo.
- 47 Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése... 1877. dec. 31-i állapot.
- 48 A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése... 1882-ben. Pécs 1883.
- 49 Köztelek 1921. 1025. old. Hirdetések
- 50 uo. 1073. old.

- 51 uo. 339. old.
- 52 *Balassa Iván*: Az eke és a szántás története Magyarországon, Bp. 1973. 336. old.
- 53 *Ivánszky János*: Egy somogyi gazdaság vázlatos leírása, Gazdasági Lapok 1862. 240. old.
- 54 SML somogytarnócai Széchényi uradalom levéltári töredéke (1867–1940)
- 55 *Király István Szabolcs*: Agrártörténeti emlékeink nyomában, Somogyi Múzeumok Közleményei 1983. 160. old.
- 56 *Ditz Henrik*: A magyar mezőgazdaság, Pest 1869. 197. old.
- 57 MLt. Fiókpénztári okmányok 1857–1858. Taszár
- 58 MLt. Jóságkormányzói eseménynaplók (1833–1862)
- 59 MLt. Gazdasági és pénztári számadási okmányok. Taszár 1859. és *Szentiványi Béla* i. m. 372. old.
- 60 *Szentiványi Béla* i. m. 373. old.
- 61 MLt. Ivanich Antal levele a kormányzónak. Fonó, 1876. június 18. Kormányzósági iratok 1876–1900. Itt jegyezzük meg, hogy Ivanich Antal nevét Szentiványi ts-sel (i. m. 119–120. old.), az uradalmi kormányzóság cs-vel írta. Ivanich saját nevét ch-val írta. Ezt vette át Tóth Tibor is. (Nagybirtoktól a nagyüzemig, Bp. 1977. 308. old.)
- 62 MLt. Officiosa, A mernyei uradalom építéseihez vonatkozó iratok, költségjegyzékek 1861–1888, és uradalmi tisztartó iratai 1849–1897.
- 63 *Szentiványi Béla*: i. m. 119. old. Megjegyezzük hogy Szentiványi (i. m. 368. és 369. old.) azt írja, hogy a fonói vízimalom 1872-ben alakult át gőzmalommá. Az eredeti források, valamint Tóth Tibor (i. m. 309–310. old.) munkája arról győz meg bennünket, hogy a gőzmalom ideiglenesen már 1869–1870-ben működött, de a teljes átalakítására csak 1872-ben került sor. Ezt erősíti meg az új gépjavító műhely felépítése, valamint a főmolnár (Pillik István) 1872. évi kinevezése. Az átalakított gőzmalom eredetileg a büssüi árkon álló vízimalom volt. (*Szentiványi* i. m. 119. old.) *Tóth Tibor* (i. m. 309. old.) következésként száraz malmot ír. Itt Szentiványi közlésére támaszkodunk.
- 64 Ivanich terve hosszú életűnek bizonyult. A műhely korszerűsítése, a Röck-féle stabil gőzgép cseréje kapcsán Raichl Károly okl. gépészmérnök, királyi kazánbiztos készít tervet az 1890-es évek végén. MLt. kormányzósági iratok.
- 65 A fonói gépműhelyben Ivanich uradalmi gépész által saját költségén fölállított segédeszközöknek szám és árjegyzéke. Fonó, 1872. dec. 16. MLt. Uradalmi tisztartó iratai 1849–1897.
- 66 *Szentiványi Béla* i. m. 124. old.
- 67 Dornay István levele a gépészeti ágazatot illetően. Mernye, 1877. febr. 11. MLt. Uradalmi tisztartó iratai, vegyes gazdasági ügyek (1849–1897)
- 68 Az első hazai gőzcséplő 48 évig működött, s került a MMM-ba. Fehér Sándor levele, a Clayton–Shuttleworth cégnek. Jubileumi képes katalógus 1858–1908. 2. old.
- 69 Az uradalom gazdaságossági számítások alapján döntött egy-egy új gép beszerzésében. Ha ez biztos haszonnal járt, úgy a legkorszerűbb technikát alkalmazta. A különösen nagyértékű berendezéseknél már gépészmérnök véleményét is kikérte. A pécsi székhelyű Raichl Károly okl. gépészmérnök és kir. kazánbiztos sokat tett az uradalom technikai fejlesztéséért. Nevéhez fűződik a gőzmalom korszerűsítése, a szeszgyár és az új gépműhely tervezése. Az 1899. márc. 19-i levelében azt írja a kormányzónak, hogy az új Láng-féle gőzgép beállításával: – 71%-os teljesítménymelkedést – 55%-os órlelési telj. emelkedést értek el 40%-os szénmegtakarítás mellett. A régi Röck-féle gőzgép adatai: teljesítmény: 26 Le lökethossz: 800 mm hengerátmérő: 405 mm lendkerék átmérője: 3200 mm! fordulatszám: 65/perc Az új compound, túlhevítős Láng-féle gőzgép adatai: ind. teljesítmény: 83,2 Le lökethossz: 600 mm hengerátmérők: magasnyomású: 302 mm alacsony nyomású: 462 mm fordulatszám: 113/perc MLt. kormányzósági iratok
- 70 MLt. Gazdasági és pénztári számadási okmányok, Taszár 1875/76.
- 71 MLt. Mernyei uradalmi tisztartó iratai. Vegyes gazdasági ügyek 1849–1897. Ugyanekkor a somogytarnócai Libich Mátyás gépész negyedévi zsold illetménye 100 Ft készpénz és 15 Ft értékű bor volt. (v. Somogytarnócai levéltári töredékek uo.)
- 72 MLt. kormányzósági iratok (1875) A gépműhely 1786 Ft-os értékben szerepel, a gépészlak 6264 Ft-tal!
- 73 *Szentiványi Béla*: i. m. 119. old.
- 74 MLt. kormányzósági iratok
- 75 uo.
- 76 uo.
- 77 MLt. kormányzósági iratok 1867–1900. Domanek Alajos levele a taszári tisztartónak 1876. nov. 4.
- 78 MLt. kormányzósági iratok, Ivanich Antal levele a kormányzónak 1882. nov. 30.
- 79 MLt. Ivanich Antal levele a kormányzónak 1885. jún. 30. Kormányzósági iratok
- 80 MLt. Domanek Alajos levele, 1886. nov. 10.
- 81 Az átalakítás jelentőségét – a gőzgép használhatóságának időbeli kiterjesztését – a kor két legjelesebb szakírója is elismerte. ifj. *Sporzon Pál* a Köztélek 1903-as és 1907-es évfolyamaiban ír róla. *K. Herdliczka Ernő*: Szántógépek c. könyvében emlékezik meg Ivanich gépéről. (Bp. 1911.)
- 82 MLt. uo. Ivanich Antal levele 1898. febr. 20.
- 83 uo.
- 84 Az 1918/19. évi leltárban már hegesztőkészüléket is találunk, valamint egy új esztergagépet. MLt. 1918/19-évi leltár.
- 85 *Csánki Dezső*: Somogy vármegye 324–343. old. adatai alapján.

Ivancs Antal gépész urnak

Tonóban.

Meggyőződve ön hűsége és szakavatottsága felül a Kegyesrend Kormányzójának, Főtisztelendő Somhegyi Ferenc urnak, utó jóváhagyása mellett önt ideiglenes állomásából a személyzeti táblában jegyzett évi járandóságának fentartásával Tonóban uradalmi gépésznek kinevelem.

Ezen kinevezéssel egyuttal rendelem, hogy a társári Kasznárnak - ki az összes gépészeti személyzetért ugyanint ön, felelős az uradalom javára exelző minden néven nevezendő utasítás, megbízás, és rendeletekben felelőség terhe alatt engedelmessédjék.

A gépészet terén minden új munkák után, ha azokból hiteles kimutatás nyomán történt hasonló munkák után is - ön annak idejében - a társári Kasznár véleményezésével - nemű, és pedig általam utalványozandó számlákban fog részvételni. Ugyan azért midőn önnek mindenekre nézve a legnagyobb szorgalmat lelkiismeretes keresést, és hűséget, mint jövőjének alapját, ajánlom, a következő rendeletek pontos megtartására kötelezem.

1° A gömmalomra nézve, hogy ön olyan naplót vezessen, mely a bevételeket úgy, mint a keresési folyó kiadásokat, készpénzben, és anyagokban mindenkör egyiránt ki- tüntesse, és azokra vonatkozó okiratokat a helybeli hajdu ellenőrzése után hiteles alakban a társári számadás készítéséhez a társári Kasznár ellenjegyzésével megerősítve - évről-évről kiállítsa és kézbesítse.

A malom által keresett gabonát - mely mindenkor a malom helyiségében lesz elhelyezve, és a magtártól elkülönítve - az említett ellenőrzést mellett felelő-

ség terhe alatt keveli ugyan, de a malom rész bemérése Tassarról Küldendő edjén által fog teljesíteni, a folyó kiadásokat pedig ön által beterjesztett Kellő részletes szerint, a Készítők fogja utalványozni, beszerezni, vagy beszeresíteni. —

A malom rész föl. illetőleg beméréskor — a gépezet, molniárt, és futót. illető ^{ti z. es, társn. egyedül} ~~ti z. es, társn. egyedül~~ várnak a malomból azonnal eltávolítandó.

Megjegyzendő még, hogy a tassári kerület szükségére kívántató daraból a rész türeghatodik leendő; a köreztő és liszt porból pedig a molnárnak egy harmad részét engedvén, két harmadról ellenőrzést melletti az Uradalom javára tartozik beszámolni.

Végre, miután az épületek önnek, mint uradalmi gépezetnek rendelkezése alá adattak, megkívánom, hogy az összes malom személynél a jó rendre, erkölcsös életre, még is az Uradalom hitelének megővésére, és az épületek tisztán tartására felelőség terhe alatt kiváló gondot fordítani szoros kötelességének ismerje.

2° A gépműhelyre nézve, négy rovatos napló; illetőleg jegyzőkönyv vezetése megkívántatván, az első rovathoz feljegyzendő a munkába vett gép, és a gép tulajdonos neve — a másodikba az alkut szerint megállapított készítési árakról — a harmadikba a készítésre fordított költség — számla szerinti összege — 4^{ik}be a beszámolás után fennmaradt tiszta haszon mennyisége. Ely napló minden vállalt munkának tárgya leendő, bele értve a tassári kerület folyó munkáit is azért, ^{hite és jegyzőkönyv} hogy midőn az év végével a zár számla, és a mérleg készíteni fog, láthassa az Uradalom, minő arányban áll a gépezeti személynél utáni haszon a befektetéshez? a gépműhelyben a személynél és munka vállalat — a mennyiben ez a gazdaság hátrányára nem esik, úgy a kiállított munkáért felelőség az épület gondozásával együtt, ön hatásköréhez tartozik.

3° A görceplőgépekre nézve, megkívánom, hogy ön azon 3 mozdonyt — a malombeli locomobilt, és két cseplőt, mely

ek felelőssége alá adattak, át is vett, jó karban tartsd, s lelkiismeretesen gondozza, mert jó és gyors munkát csak is a gépek kirozsága mellett lehet munka idény alatt reményleni, eszközölni, és tiszta hasznót kirozsítani. — Ön munka időben cseplőgépet egyedül beáltható szükségben vesztend, hogy annál több ideje legyen a működő gépeket időnkint megfigyelni, a malom körüli teendőit, a műhelyi munkákat, és egyéb megkivárasokat teljesíteni, az előfordulható akadályokat elhárítani, és bármiféle gép hibát azonnal orvosolni.

A gépek kezelésénél a fogadott, vagy fogadandó három szegődményes, illetőleg gépvezetők közül, kik egyszer mind fűtők is, ha a taxári kassznár szükségének látja, egyik rendszeri fixetással az uradalmi gépszoz felelősége mellett önálló segédgépszoz lehet megengedem, de ez is, amaxok is, hogy kiprobált egyének legyenek, megkivánom, megart is, hogy ők a gépvezetésnél önfelelősséget tiszteletben tartsák, és rendeleteinek mindenkor engedelmességedjenek, ellenkező esetben az engedetlen, úgy a keptelen egyén, ön alapos panaszára — a taxári kassznár beleegyezésével — viselt szolgálataiból azonnal elbocsájtatik, és helyébe új egyén fogadtatik fel.

Hogy ily rendszerezett személyzet mellett, ön minden néven nevezendő szerzemények, gépek, és eszközök közül — melyek az uradalom tulajdonai, és urasági kélyeggel ellátandók — felelőség terhe alatt, oly rendszeres leltárt köteles vezetni, melyben az kijutás, úgy, mint az elvülés időnkint bejegyzve legyen, a leltározás pedig külön íven osztályozva elkülönítve képezze a malmot, gépműhelyt, és a cseplőgépeket, magában értendődik.

4er Általánosságban arra figyelmestetem meg, hogy ön mindenképpen mindenkor az uradalom javára működjen; továbbá, hogy bármiféle bevisárlások, szerzemények, és költségek igényeltessenek, azok a taxári kassznár befolyásával, úgy eszközöltessenek, hogy önnek nagyobbzerű vásárlásokra, szerzemények- és költségekre a kassznárság véleményének tekintetbe vételével a kormányzóai hivatal kellő enge-

délyt, vagy azonnali utalványt adhasson; végre hogy ön a
 társai karnár hire, tuctta, engedelmé nélkül sem hi-
 vatalos, sem magány ügyben lakhelyéről el ne távozzék.
 Táblnyire, a' fenti utasítások, figyelmestételek, és
 rendeletek megtartását, mégis működésiben a' kettős
 szorgalmat, és az eddigis kitüntetett hűségének megör-
 zését továbbra is ajánlván - Kivánom, hogy Isten áldása
 legyen mindnyájunkon!

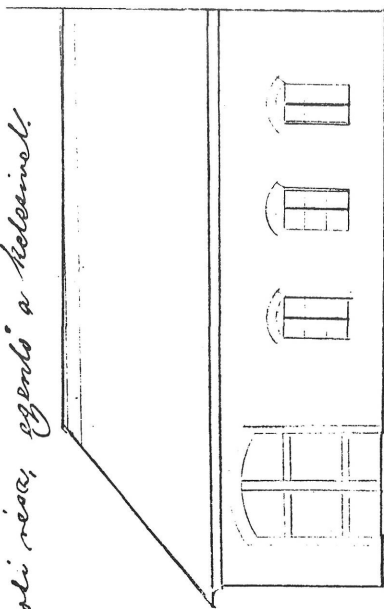
Kelt Mernyén Mártius 12^{én} 1872.

Dornay István ml.
 Uradalmi Kormányzó
 Domonok Alajos
 főbíró.
 Palák János
 urad. segéd-kormányzó.

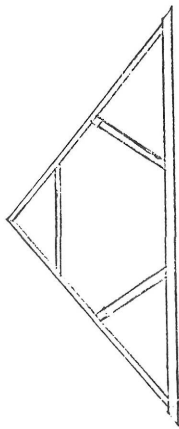
2. sz. melléklet

Sonori gépműhely rajza.

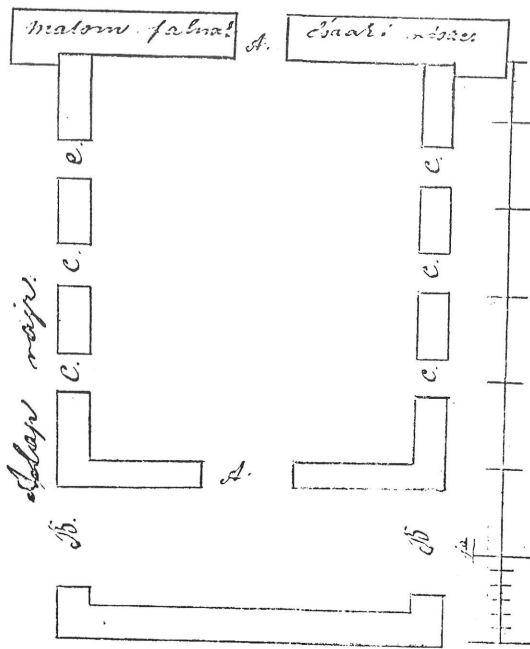
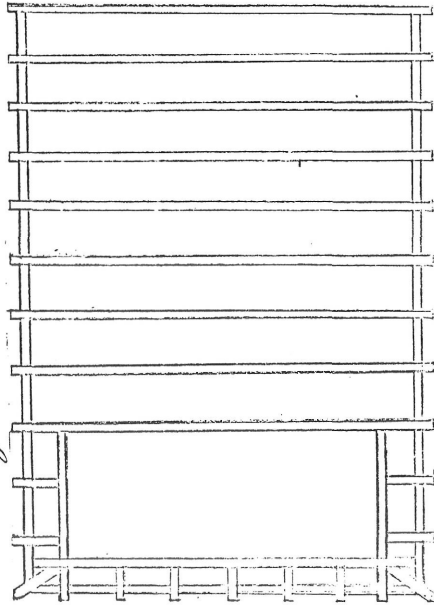
Magaslati rész, egyenlő a kelet felé.

szőlő fa.

gerenda.

*Sonori 871. febr. 8-án J. Szabolcs királyi
tanácsjegyző*

Gépesítési járandósága

I. Főgépesítési		II. Algépesítési	
Készpénz " " "	300.	Készpénz	200.
12 dbó bor. Gf " "	72.	8. dbó bor.	48
12 öl sürepa " "	72.	8. öl sürepa "	48
30 mérő bura " "	120.	20 m. bura "	80.
40 " " " " " "	120	30 m. " " " " " "	90.
15 " " árpa " " "	37.50	10 m. árpa " "	25
15 " " zab " " "	25.50	10 m. zab " "	17.
30 " " sz. kukor. 2.00.	69. " "	30 m. sz. kukor "	69.
20 " " burgonya " "	10	12 m. burgonya "	6.
2 db tehénlárta "	8.	80 tő kanyhacso.	5. 76.
3 " " sertéslárta "	6.	2 db tehénlárta.	8
150 tő kanyhacso. 7.20	10.80	3 " " sertésl.	6.
20 m. szénac "	24.	10 mársa szénac	12.
20 m. szarj "	20	20 m szarj	20
1/8 h. kenderiföld " "	1.50.	1/4 h. kenderiföld "	1.50
Összesen " " "	896.30.	Összesen	636. 26.

I Tüzelő.		III Tüzelő és lakások.	
Kérszén	120.	Kérszén	60
2 akó bor	12.	2 akó bor	12.
2 öl hacsabfa	12.	2 öl hacsabfa	12.
10 m. bura	40.	10 m. bura	40
20 m. rozs	60.	20 m. rozs	60.
8 m. árpa	20	20 m. rozs	60.
60 tő kenyérfő	4.32.	40 tő kenyérfő	2.88
1 db tehén sertés	4 -	1 tehén 2 sertés	8 -
2 " " sertésbort.	4 -	1 1/2 h. tav. 1/2 h. rét.	12
2 " " sav. föld	12	1/2 h. kend. föld	1.50
1/2 h. rét	1.50		
	4.50.	Összesen	208.38
Összesen	294.32.	figyelem	896.00.
		algepénz	636.26.
		I Tüzelő.	294.32
		II " "	208.38.
II Tüzelő.		Összesen	
Kérszén	80.		2260.64.
2 akó bor	12.		
2 öl hacsabfa	12.		
10 m. bura	40		
20 " " rozs.	60		
40 tő kenyérfő	2.88		
1 tehén 2 sertés	8		
1/2 h. tav. föld 1/2 h. rét	12.		
1/2 h. kend. föld	1.50.		
Összesen	228.38.		

IVANICH ANTAL

GÉPMŰHELYÉBEN

DOMBÓVÁROTT

az alább jegyzett

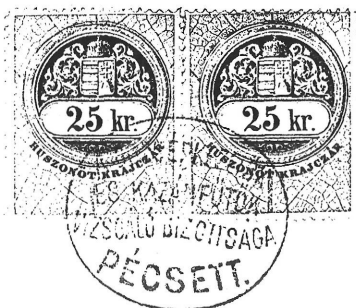
munkák s gépek megrendelhetők s a következő áron kaphatók:

	fl.	kr.		fl.	kr.
Cséplő gépek.			Sorban vető gép.		
2 ló erőre, rovátkos dob simmel, vas kosárral s vas álványos mozdonyval	450	—	2 vonó után 13 csoroszlával	270	—
3 ló erőre, mint az első	550	—	Viz emelő gép.		
4 ló erőre, " " "	800	—	4 ló erőre vagy gőzgéppeli hajtásra, emel óránként 1700 akót	300	—
Szeeska vágók.			Közönséges vidatseke. (Könnyű kormányval.)		
1 ló erőre, mozdonyval	300	—	2 vassal	14	—
2 " " "	400	—	erősebb szerkeszetre	16	—
Daráló gépek.			Taligák.		
1 ember erőre kézi hajtásra	80	—	Könnyű szerkeszetre	8	—
2 " " " "	130	—	erősebb	10	—
Szoró rosták.					
1 ember erőre kézi hajtásra	110	—			
2 " " cséplő géppeli hajtásra	130	—			

Továbbá bátorkodik a t. cz. közönségnek figyelmébe ajánlani, miszerint **gőzgépek csővezése** vagy bár mi nemű javítása, ugy szinte minden a **gépészeti szakba** vágó munka, hasonlóan nagyobb-szerű lakatos munkák is elvállaltatnak.

 Minden elkészített munkának szilárd- s tartósságáért kezeskedik.

10 szám.
885

Vizsgálati bizonyítvány.

Exennel hivatalosan bizonyítottatik, hogy Rácz
Imre ———— úr, született 1850 évben
Pécsett baranya megye
a Habilis Locomobil gépkerelekre nézve előirt vizsgálatot a mai
napon alulírott vizsgáló-bizottság előtt jó sikerrel letette.

Kelt Pécsett 1885 évi február hó 7-én.

A vizsgáló-bizottság:

Döckhágyórf
fővárosi igazgató

A hivatal főnök helyett.

Pont-Tivadary
Vasuti műhely főnök

Lankovits György
Kér. mérnök

Somogy megye nagyobb birtokainak gépellátottsága 1912–1913-ban

Község	Birtokos, bérő	Erőgépek, motorok							Munkagépek			Megjegyzés
		gőzgép	gőzeke	gőzcseplő	motoros talajm.	belsőégésű motor	vill. generátor	egyéb	fűkasza	aratógép	egyéb gép	
Ádánd	Satzger A.	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bárdibükk	Goszthony M.	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	
Bálványos	Satzger A.	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
Balatonszemes	gr. Hunyadi F.	-	-	-	1	1	-	-	-	1	-	
Babócsa	gr. Somssich B.	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	
Bárdudvarnok	Darnai B.	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
Bárdudvarnok	Somssich	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	
Csákány	Hertelendy	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
Erdőcsokonya	gr. Széchényi G.	-	-	-	1	-	-	-	-	5	-	
Felsőmocsolád	Kacskovics	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	vizimalom, olajütő
Felsőseged	gr. Széchényi	-	1	-	-	-	-	-	-	16	-	
Felsőzsitfa	Véssey	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	
Gölle	Mernyei-urad.	-	1	-	-	-	-	-	4	2	-	
Hetes	gr. Somssich I.	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
Iharos	b. Inkey P.	-	-	2	-	1	-	-	-	3	-	malom dízelmot.
Kálmánca	gr. Széchényi I.	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	malom benzin motorral
Kéthely	gr. Hunyadi J.	-	1	-	-	-	-	-	-	5	-	
Kutas	Tallián Gy.	-	-	-	-	2	1	-	-	2	-	
Kaposmérő	Gaál J.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
Kaposújlak	gr. Somssich I.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Kaposvár	Mg-i Ipar Rt.	-	3	18	-	2	1	-	-	26	-	5. gőzma- lom
Koppánymegyer	Polastik	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	
Lábod	gr. Széchényi E.	-	1	-	-	-	-	-	-	4	-	
Látrány-Rád pt.	gr. Festetics P.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	malom benzin motorral
Lengyeltóti	gr. Zichy B.	-	1	6	-	-	-	-	30	16	-	
Magyaratád	Kacskovics L.	-	-	8	-	-	-	-	-	2	-	

Község	Birtokos, bérlő	Erőgépek, motorok							Munkagépek			Megjegyzés
		gőzgép	gőzeke	gőzcséplő	motoros talajm.	belsőgésű motor	vill. generátor	egyéb	fűkasza	aratógép	egyéb gép	
Marcali	gr. Széchényi A.	-	1	-	-	-	-	-	-	3	-	malom benzin motorral
Mernye	uradalom	-	2	8	-	-	-	-	-	16	-	
Mozsgó	—	-	1	-	-	-	-	-	-	4	-	
Mosdós	örg. Pallavicini E.	-	1	-	-	-	-	-	-	6	-	
Nagybajom		-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	
Nágocs		-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
Nikla	Berzsényi S.	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	
Németlad	gr. Hoyos M.	1	-	-	1	-	1	-	6	6	-	vetőgép mút. szóró gőzmalom
Osztopán	Tallián A.	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	
Somogysárd	Somssich M.	-	1	-	-	-	-	-	-	5	-	gőzmalom
Somogyszob	ng. Hohenlohe K.	-	-	-	1	-	-	-	-	5	-	2 malom benzinm.
Somogytarnóca	gr. Széchényi A.	-	1	-	-	-	-	-	-	10	-	
Somogyvár	özv. gr. Széchényi I.-né	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	
Szigetvár	gr. Andrassy S.	-	1	-	-	-	-	-	-	3	-	2 gőzmalom
Szőlősgyörök	gr. Jankovich T.	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	
Szőkedencs	Véssey F.	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	
Szabás	gr. Tallián D.	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
Somodor	gr. Pergen J.	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	
Tab	gr. Welsérheimb Z.-né	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	
Tapsony	esztergomi kápt.	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	
Toponár	gr. Festetich K.	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	
Varázsló	gr. Zichy B.	-	1	-	-	2	-	-	-	2	-	
Összesen:		1	20	45	7	13	5	-	44	180	-	

ISTVÁN SZABOLCS KIRÁLY: THE MECHANIZATION OF THE LARGE ESTATE

Resume

The increased demand towards the agricultural products created the first attempts to the mechanization of agriculture.

References to mechanization of the threshing can be found at the beginning of the 19th century. The built-in threshing-machines with horse-gins can be found at almost every large estates in the 1850's. The real breakthrough was the introduction of the steam-engine, causing similar revolution in the mechanization of agriculture as in industry.

The machine-used for actuating only the threshing machine in the beginning – is employed wide-spread: e. g. in farming (steam-plough), for actuating the machine-tools of breeding, the mill and the engine-room. In the beginning the old trade plying carpenters, wheelers, carvers managed the repairing of the machines containing lot of wood. But the more and more metal-working, repairing and changing required a new kind of skill. A new production line developed on the large estates practically with the appearance of the steam-engine: the manorial engineering.

The first mechanic, who was in the estates's service for about three decades, was found in 1869 in Fonó (Somogy county) on the estate of the Piarist custodiatum. Antal Ivanich had been already a well-know technician at that time as he had his own

work-shop at the nearby Dombóvár, where he produced agricultural machines of several kinds, among others threshing machines and seeding-machines as well. Ivanich planned the building-later became work-shop- and supported the whole equipping. The engine-room's machine-tools (2 power-lathes, 1 driller) were actuated by the steam-engine of the neighbouring mill. The work-shop – working with 5 persons in the beginning – was modernized and the personal staff was increased at the beginning of the 20th century. The technicians had to be skilled in a lot of things in the early times (steam-engines, several agricultural machines, machine-tools, etc.). The certain trades became specialized only later.

The big manor at Mernye also caught up with the more developed large estates in the respect of mechanization by the end of the 19th century. They bought the first steam-plough (Fowler) in 1906 and the first tractor (Hart-Parr) in 1918.

The study is based on the wide-spread technical literature and archives sources. The supplements contain the promotion of the chief-engineer, the numerical development of mechanization, the work-shop's plan, the salaries of the technicians and so on.

ISTVÁN SZABOLCS KIRÁLY: MECHANISIERUNG DER GROßBESITZE

Zusammenfassung

Die ersten Versuche, die Großbesitze zu mechanisieren, wurden von der zunehmenden Nachfrage nach landwirtschaftlichen Produkten ins Leben gerufen. Schon am Anfang des XIX. Jahrhunderts findet man Hinweise auf Mechanisierung die Dresche. Die mit Göpelpferd angetriebenen Dreschmaschinen sind in den 1850-er Jahren fast an jedem Großbesitz zu finden. Den ersten Durchbruch bedeutete die Erscheinung der Dampfmaschinen, die eine gleiche Revolution auf dem Gebiet von Mechanisierung der Landwirtschaft sowie in der Industrie hervorriefen.

Die am Anfang nur zum Dreschmaschinenantrieb gebräuchlichen Maschinen wurden in breitem Kreis verwendet; z.B.: in der Bodenbearbeitung (Dampfpflug), in der Tierzucht, zum Antrieb der Mühlen und der Werkzeugmaschinen in Maschinenwerkstätten u.s.w.

Am Anfang wurden die aus viel Holz hergestellten Maschinen von den ursprüngliche Gewerbe teribenden Tischlern, Wagnern und Schnitzerknochten renoviert. Aber die Bearbeitung, Renovierung und Tausch der immer mehrerer Metalle forderte sogar Fachkenntnisse von neuem Typ. In der Praxis bildete sich ein neuer Betriebszweig gleichzeitig mit Erscheinung der Dampfmaschinen auf den Großbesitzen aus: herrschaftlicher Maschinenbau.

In Fonó im Komitat Somogy, auf Landgut der Piaristenkustodiat findet man im Jahre 1869. den ersten

Mechaniker, der fast 3 Jahrzehnte lang im Dienste der Domäne stand. Antal Ivanich war damals ein Spezialist von berühmtem Namen, da er im benachbarten Dombóvár eine eigene Werkstatt besaß, wo er verschiedene landwirtschaftliche Maschinen, unter ihnen auch Dresch- und Säemaschinen herstellte. Das Gebäude, das später als zentrales Gebäude diente, wurde auch von ihm gesichert. Werkzeugmaschinen der Werkstatt (2 St. Drehbank, 1 St. Bohrmaschine) wurden von Dampfmaschine der nachbarlichen Mühle angetrieben. Die früher mit 5 Mitarbeitern funktionierende Werkstatt wurde am Anfang des XX. Jahrhunderts modernisiert und ihr Personalbestand erweitert. In den Anfangszeiten mußten sich die Mechaniker auf alles verstehen (auf Dampf- und verschiedene landwirtschaftliche Arbeitsmaschinen, Werkzeugmaschinen u.s.w.)

Die einzelnen Berufe wurden nur später spezialisiert.

Bis zum Ende des XIX. Jahrhunderts schloß sich das Mernye-Herrschaftsgut an die entwickelten Wirtschaften an. Im Jahre 1906. wurde der erste Dampfpflug (Fowler) und im Jahre 1918. der erste Traktor (Hart-Parr) gekauft.

Diese Studie wurde von weitläufigen archivarischen Quellen begründet. Die Beilagen enthalten die Ernennung des Obermaschinenisten, die Angaben zur Mechanisierung, den Plan der Maschinenwerkstatt, die Gebüre der Maschinisten u.s.w.

SZENYÉR ÉS BIRTOKOSAI

(Borsa Iván: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei c. forrásközlés alapján.)

GÁL JÓZSEF

A Ny-somogyi Szenyér történetének apró epizódja tárul elénk a néhány oldalas dolgozatból. Figyelemre mégis érdemes, mert az esemény résztvevői cseppet sem „epizódszereplők”. Az Anjou-család tagjai, érsek, püspökök, udvari méltóságok, hiteles helyek papjai, somogyi nemesek. A részleges felsorolás is jelzi, hogy nem kis horderejű dologról van szó. Egy királyi vitéz szolgálatainak honoráriuma, a szolgálat feltételeinek biztosítása a tét. Szenyér birtok maga mellékszereplő csupán, noha fő tárgya minden ismétlődő pernek, vizsgálatnak, bő fél évszázad alatt közel tucatnyi birtokszerzési kísérletnek. A szomszédos falvakkal ugyanis mindössze 1 miles – harcos – ellátására elegendő földdel rendelkezett. Nem nagysága, értéke miatt fontos tehát, hanem mert 1 harcos ellátása függött tőle. Ezért hiába nyerte adományul László fia Miklós 1345-ben, s hiába erősítette meg oklevelét 1364-ben, jogait folyton kétségbe vonták elődje gyermekei, unokái, oklevél hamisítók és egyéb furfangos birtokszerzők, – végül maga az adományozó, Lajos király is. Ezen folyamatok feltárása közben derül ki, miként is működik a királyi bandérium, s miből élnek harcosai.

1345 szeptember 4-én kapta adományul László fia Miklós, Lajos király alétekfogója a neki és atyjának, Károlynak tett szolgálataiért „Zynyer, Edde és Mykofalua birtokokat, minden haszonvételeikkel és tartozékaikkal”.¹

A birtokok bejárása (elhatárolása) és a beiktatás a fehérvári káptalan és egy királyi ember feladata volt. Balázs karpap és Beke tárnok szeptember 25-én – 1345 – hajtották végre megbízatásukat. A szomszédok egy részének jelenlétében beiktatták „Miklós mester királyi alétekfogót”, aki a korábbi birtokost, László comest az ugyanott lévő Szt. Péter egyházban „édesatyjává fogadta”. László comes viszont esküvel fiává fogadta Miklóst és az adományozáshoz hozzájárult.² (1. kép)

Szenyér előző birtokosa ugyanis László, aki Lajos király atyjától kapta szolgálataiért a most rovására eladományozott birtokot. Az ok kettős: kora miatt László szolgálatra alkalmatlan már, birtokjoga viszont életfogytig szól. E gordiuszi csomót oldja fel a korabeli jog a kölcsönös örökbefogadás fikciójával. A bir-

tok ezáltal harcost ad a királynak, az új birtokos viszont gondoskodik veterán elődjéről...

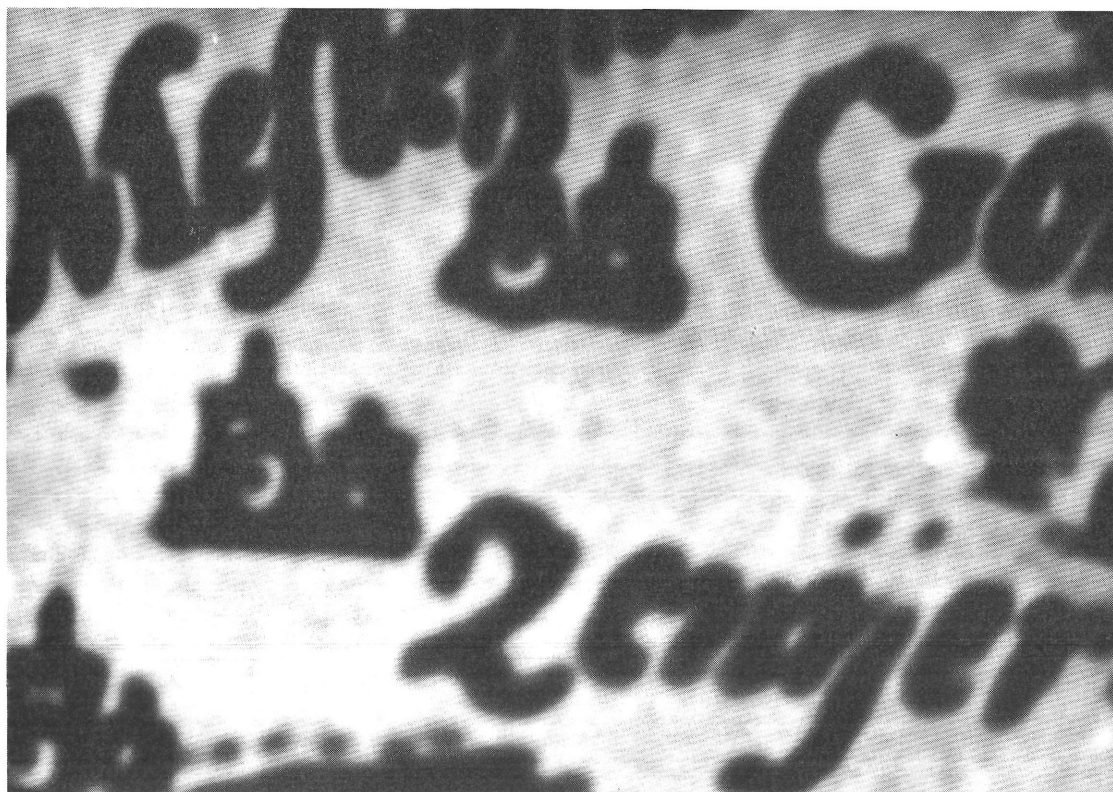
– Néhány hónap múlva azonban László bánni látzott engedékenységet. Testvére, Dénes az ő nevében is tiltakozott Miklós beiktatása ellen, és eltiltotta őt a birtok elfoglalásától.

Egy év harag és huzavona után végül is a fogadott apa és a fogadott fiú kiegyeztek: Miklós 50 budai márkát fizetett László comesnek, elismerve, hogy Szenyért, Edde és Mikófalva birtokokat még Károly királytól kapta élete végéig, mint „királyi szolgáltató birtokot”. A fiúvá fogadott Miklós – fogadott atyja jogait igazoltnak látva – vállalta, hogy fizet, László viszont (ennek fejében) érvényteleníti régi okleveleit. – Ezután már nem volt akadály a adomány véglegesítésének. I. Lajos király – anyja, Erzsébet királyné tudtával és hozzájárulásával! – „főpapok és főurak tanácsából kedves hívének, László fia Miklós mester miles (katona) alétekfogónak ajándékozta...” hűséges szolgálataiért a már említett királyi birtokokat. Az aktus jelentőségét aláhúzza, hogy az oklevelet 4 érsek (esztergomi, kalocsai, zárai és a spalatói), 11 püspök, a nádor, az erdélyi vajda, az országbíró, a királyi tárnokmester, három bán, királynéi tárnokmester, királynéi udvarbíró, étekfogó, pohárnok, lovászmester és pozsonyi ispán látták el pecsétjükkel – 1346. december 11-én...³

Az aláírók rangjából kiderül: rendkívüli alétekfogó lehetett Miklós, hisz egy templommal rendelkező királyi birtokközpontot kapott, a lehetséges maximális garanciákkal: országos méltóságok mellett az anyakirályné hozzájárulásával!...

A mindennapok bizonytalanságai közepette ámulva olvassuk ez abszolút biztosságot: pedig akkor sem volt másként, minthogy a leghangosabb eskü, a legfennköltebb fogadalom, a legtöbb pecsét alatt lapult a legkisebb garancia.

Alig évtizednyi gondtalan élvezet után összeállt ugyanis Konth Miklós nádor Somogyvárott tartott megyei közgyűlésén az ellenfelek mindent kétségbevonó argumentuma! Ott t.i. János és Mese (sic!) előadták, hogy Zynyer és Edde – övék...! Erről bemutatták 1276-ban (82 évvel korábban) kelt oklevelüket. László (foga-

1. kép. A szenyéri templom (Wolfgang Lazius térképe 1570 után. Részlet)
(Reprodukció: H-né Szentés Magdolna)

dott) fia Miklósnak volt ugyan oklevele Szenyérre, ám az alig 10 éves...

Hallott viszont arról, – előadott védekezésében –, kié volt a föld régen. Két tulajdonos, Serfesde és Pongrácz azonban párbajban elvesztették birtokait... Így lett I. Károly királyé, aki László comesnek, az meg (fogadott) fiának, Miklósnak hagyta.

A megye nemeseinek ez utóbbi változat tetszett jobban, a nádor ezért a soronkövetkező megyei közgyűlésre, Pozsonyba tette át a döntést. Ott Mese (János nevében is) újabb bizonyítékokkal állt elő, mire a nádor a végső döntést a Bars megyében tartandó közgyűlésre ígérte ugyanaz évben... Miként döntött? – 5 év múlva Lajos király „volt alétekfogója, László fia Miklós” birtokolja még Zinyert és a másik két települést.⁴ Dolgában oly bizonyos Miklós, hogy privilegiális alakban is átírta oklevelét 1364-ben (amit 1345-ben kapott).

Öreg napjait azonban most az egykori – bajvívásban vesztes – tulajdonos lánya, Katalin keseríti meg, bejelentve igényét az atya birtokától járó leány-negyedre!...⁵ Miklós oklevelei most sem elegendők: A nádor a királyi személyes jelenlét elé utalja ügyét 1368 októberére. Mivel a király háborúzik, a pert ismét elhalasztják.⁶ – Újabb fenyegető évek cammognak tova, miközben Miklós végre perdöntő dokumen-

tumra, „koronatanúra” bukkan: „...egy hártját talált, írás nélkül ... IV. László függő pecsétjével ellátva...”⁷

– Talán emlékszünk még, hogy Miklós nyugalmát a IV. László idejéből származó, 1276-os oklevél kezdte ki, s azóta sem sikerült a támadókat, – immár utódaikat – elhárítania. A nyilvánvaló hamisítvánnyal Miklós boldogan siet Lajos király elé. Az „saját kezűleg késsel keresztalakban belevágott” – (érvénytelenítette), a nádornak pedig meghagyta: „Katalinnak, Serfesde leányának parancsoljon hallgatást”, mert nincs igaza. Ugyanis atyjától Károly király jogszerűen, párbajjal szerezte meg „Zyniert”, azt tehát jogosan adományozta László comesnek, Lajos viszont Miklósnak...⁸

Ezzel sincs vége! Egy év múlva ugyanazon király be akarta iktatni ama vesztes párbajhős fiát, Lászlót „Zeneer” birtokába!... Miklós mester azonban ellentmondott a királyi parancslevélnek, – amiért persze a nádor elé idézték, majd éveken át folyó halasztások után 1377 decemberben az immár 101 esztendőes követelés felperesének, a párbajozó atya fiának parancsolt hallgatást a királyi ítélet...⁹

Talán hihetetlen, de még mindig van folytatás: most az öreg és beteg király kezd gyanakodni. Márton mestert küldi ki jogai felkutatására, ill. tisztázására, aki igyekszik jól szolgálni megbízóját: 1380 júni-

usában, a Somogyvár mellett tartott közgyűlésen előadja kutatásai eredményét: László fia Miklós alétekfogó jogtalanul tartja elfoglalva a nevezett birtokokat!...

Miklós – hány éves lehetett már? – ismét előmutatta okleveleit, ...amely szerint Zyner, Edde és Mykofalua birtokokat hűséges szolgálataiért neki adományozta” ugyanazon Lajos király, még 1345-ben... Ezt az alispán, a somogyi szolgabírák és esküdt ülnökök is hitelesnek találták. – László fia Miklós újabb haladékat kapott tehát. Meddig? – hallgatnak a szenyéri oklevelek 1403-ig! Ekkor az derül ki, hogy Szenyér birtokosa már Miklós fia (?) László, aki feltehetően ugyanúgy „fogadott fia” – „fogadott atyjának”, miként egykor Miklós – Lászlónak... A birtok így biztosította a harcra alkalmas vitéz honoráriumát és a régi harcos „nyugdíját”.

De nem sokáig. Anthymus fia János, Tapsony birtokosa, alnádor ugyanis igényt tartott szomszédja birtokára, annak gyermektelen halála esetén. Ezt a nádorral is elismertette több alkalommal.¹⁰

A rég várt nap 1412 decemberében érkezett el. A hajdani László comes fia Miklós fia László – utód nélkül távozott. Birtokait Borbála királyné, Zsigmond király második felesége el akarta foglalni. Ám „Tapsonyi Antimus fia János mester, alnádor ellentmondott!”... – hivatkozva a 12 évvel korábban készült végrendeletre, melyet a leendő örökös az örökhagyóval többször is megújított, s a királlyal is elfogadtatott: „Zenyer, Mykofalua és Edde ...” Tapsonyi Antimus fia János mesteré, az alnádoré! – majd utódaié...

– A két település sorsa ezidőtől egy ideig közös... (2. kép)

2. kép. A szenyéri vár Wolfgang Lazius 1556-os térképén. (Részlet) Hadtörténeti Múzeum Bp. (Reprodukció: H-né Szentes Magdolna)

JEGYZETEK

1 Somogy megye múltjából, 1978. Szerk.: Kanyar József	6 U.o. 77/47.
66. old./11 doc.	7 U.o. 77/49.
2 U.o. 66/23.	8 U.o. 78/50.
3 U.o. 68/27.	9 U.o. 80/54.
4 U.o. 74/38.	10 U.o.
5 U.o. 76/46.	

JÓZSEF GÁL: SZENYÉR AND ITS LANDOWNERS

(On the basis of Documents of Szenyér estate before Mohács by Iván Borsa)

Resume

This dissertation paper of some pages describes a short episode of the history of Szenyér in the Southern of Somogy county. It is even worth our attention, because the participants of the story are not „walking-on gentlemen” at all. They are the members of Anjou family, archbishops, bishops, courtiers, priests of authentic places and noblemen of Somogy.

The partial list also indicates that it is not a thing of little importance. The point is the honorarium of a king's warrior's service and providing the conditions of that. Estate of Szenyér plays only a secondary role itself although it is the main object of every persistent trial, inquiry and a dozen attempts to obtain that property during over a half century. But it – together with the neighbouring villages – had a land, which could provide only one person. Consequently it was not important because of its largeness of value but because one warrior's provision was dependent on it. So it was in vain won as a grant in 1346 by László's son Miklós and his document was also in vain endorsed. His rights were always brought into challenge by his predecessor's children, grandchildren, documents falsifiers and other tricky people who wanted to get that property – finally even the bestower King Lajos himself. Studying this case we learn what way the royal banderium worked and what the warriors' source of livelihood was. Namely Miklós received Szenyér together with the earlier owner László who had adopted Miklós as son and

Miklós accepted him as his father. That way Miklós became László's son. In addition to that „contract relating to support for life” Miklós had to pay László (the ex-owner) 50 gold coins in return for that László acquiesced in loss of his former rights and he invalidated his old documents.

„The foster-child” lived with his foster father for 10 years. During that time the estate supplied both of them and the king had a warrior due to crown land too. Miklós got into trouble when his valour's years had passed away and he was not willing to adopt anybody in exchange for himself. As a result he had to live to see that King Lajos, the former bestower made questions of his possessory right on two occasions after so many abortive attacks of others. Eventually the resistance of Miklós (László's adopted son) was broken by the permanent defence and the postponed palatine's passing sentences in different counties from year to year.

After 58 years, in 1403 the fief was already in the name of Miklós's son László. Of course, his son never occurred as an heir during the three-decade litigation. His sudden appearance as the greybeard's successor refers to the fact that László's son Miklós became weary of struggling with claimants and Miklós himself adopted a person called László, who could repel the attacks of people who wanted to obtain that property and László could fulfil Miklós's commitments in the royal army instead of Miklós.

JÓZSEF GÁL: SZENYÉR UND SEINE BESITZER

(Nach der Quellenveröffentlichung von Iván Borsa: Das Gut von Szenyér im Spiegel seiner Urkunden vor Mohács)

Zusammenfassung

In dem kurzen Aufsatz tun sich einem kleine Episoden aus der Geschichte von Szenyér im westlichen Somogy auf. Diese kleinen Episoden sind aber doch der Aufmerksamkeit würdig, denn ihre Beteiligten spielten keinesfalls eine nebensächliche Rolle. Uriter ihnen gibt es nämlich Mitglieder der Familie Anjou, Erzbischöfe, Bischöfe, Würdenträger am Hofe, Geistlichen der mit der Ausstellung von authentischen Urkunden beauftragten, sog. glaubwürdigen Orte (*loca credibilia*) und Adelige aus dem Komitat Somogy.

Schon diese undetaillierte Aufzählung deutet darauf hin, daß es hier um eine Sache von großer Tragweite gehen kann. Es handelt sich hier nämlich um die Gegenleistung für die Dienste eines königlichen Ritters, also um die Sicherung der materiellen Voraussetzungen seines Dienstes. Das Gut von Szenyér selbst spielt nur eine Nebenrolle, obwohl es den Hauptgegenstand der wiederkehrenden Prozesse, aller Untersuchungen und Eroberungsversuche darstellt, die in diesem halben Jahrhundert stattgefunden sind. Auch mit den umliegenden Dörfern zusammen reichte das Gut von Szenyér nur zum Unterhalt eines einzigen Kriegers aus. Nicht seine Ausdehnung und der Wert seines Bodens waren in diesem Zusammenhang wichtig, sondern jene Tatsache, daß der Unterhalt eines Kriegers von ihm abhing. Vergeblich wurde also Miklós, der Sohn von László im Jahre 1346 mit dem Gut belehnt, denn das Besitzrecht wurde ihm von den Kindern und Enkelkindern seines Vorgängers, von den Urkundenfälschern und anderen Glücksrittern und am Ende sogar selbst vom König Ludwig I. abgestritten. Bei der Aufklärung dieser Ereignisse stellt es sich heraus, wie das königliche Ban-

ner (*Banderium*) funktioniert, wovon die Krieger der Banner leben. Miklós erhielt nämlich Szenyér zusammen mit László, von dem er adoptiert wurde, und den er darauf zu seinem Vater erklärte. So wurde Miklós der Sohn von László... Für den Vertrag mußte Miklós seinem „Vater“ einen Zuschlag im Wert von 50 Goldstücken zahlen. László, der frühere Besitzer des Gutes willigte so in den Verlust seiner Rechte ein und ließ seine Urkunden annullieren. Der „Adoptivsohn“ verbrachte 10 Jahre mit seinem „Adoptivvater“. In dieser Zeit gewährte das Gut beiden Männern einen Unterhalt, und auch der König bekam den ihm zustehenden Krieger.

Miklós kam erst dann in Verlegenheit, als seine aktiven Soldatenjahre vorbei waren und er nicht bereit war, einen Ersatzsoldaten zu adoptieren. So konnte er nicht vermeiden, daß seine Rechte selbst von dem ehemaligen Donator, vom König Ludwig I., zweimal aufgehoben wurden. Die ständige Verteidigung seiner Rechte, die von Jahr zu Jahr verschoben und in unterschiedlichen Komitaten gefälltten Urteile brachen den Widerstand von Miklós, dem Adoptivsohn von László.

Nach 58 Jahren, im Jahre 1403 taucht das Gut schon im Besitz von einem László auf, der Sohn von Miklós ist. Als natürlicher Erbe wurde dieser László in den 3 Jahrzehnten des Prozesses nie erwähnt. Sein plötzliches Auftauchen als Nachfolger des Greisen Miklós deutet darauf hin, daß Miklós, der des Kampfes gegen die Kandidaten überdrüssig geworden war, der Adoptivvater von László wurde. László konnte so die Angriffe abwehren, und im königlichen Heer and der Stelle von Miklós seinen Mann stehen.

A SIÓFOKI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM TÖRTÉNETE ÉS BERENDEZÉSE

MATYIKÓ SEBESTYÉN JÓZSEF

II. Endre 1211. évi tihanyi birtokokat összeíró oklevele említi a mai Siófok területén és a Fok folyó torkolatától délre épült *Losta* községet.¹ Megemlékezik a Lostán átvezető „Fejérvárra menő régi útról” is. Számunkra a legértékesebb adat az első templomról tesz bizonyosságot. „A Balatin mellett van Szent Péter bazilika...”² Első templomunk, tehát Szent Péter tiszteletét hirdette. Közös volt több más faluval; a törökiek is ide jártak vallásukat gyakorolni. A Szent Péter bazilika a környék legrégebbi templomai közé tartozott.³

Az 1241–42. évi tatárjárás elpusztította Lostát, elpusztulhatott a Szent Péter bazilika is, mert később nincs róla említés. A szomszédságban lévő Török (Töröki) Mindenszentek templomáról is csak 1388-ból származó adatok beszélnek.⁴

Hosszú idő után, 1488. június 17-én, Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére fölépült *Fok* (Siófok régi neve) plébániatemploma, melynek plébánosa *Sisai Albert* volt.⁵ A török hódoltságig Fok esperesi székhely volt.

Fok földesura a tihanyi apátság volt, azonban a Sió vámja már a pannonhalmi apátságot illette. Hamar török megszállás alá került, s a törökök itt erődöt építettek. Ez lett balatoni vízi hadaiknak központja. A hajókikötő biztosítására a Sió foka előtt, ahol a víz a tóból kiömlik, védművet építettek. Hogy a hódoltság ideje alatt mi lett a foki templom sorsa, nem tudható. Fok Székesfehérvár visszavételével együtt került magyar kézre.⁶

Az öt vármegyére (Pilis, Fejér, Veszprém, Zala, Somogy) kiterjedő óriási Veszprémi egyházmegyének a XIV. században 431 plébániája, és több, mint 100 apátsága, prépostsága és szerzetesháza volt.⁷ Ezek közül a XVII. század közepén már csak 5 plébánia működött.⁸ Ez nem jelentette feltétlenül azt, hogy a falvak is elpusztultak templomaikkal együtt. Hiszen a török hódoltság időszaka az, amikor a dunántúli falvak, mezővárosok lakosságának nagy része protestánsná lett és az esetleg megmaradt templomot, mint evangélikus, vagy református templomot használta. Somogy megyében a pusztta helységek száma különösen szembetűnő. A Balatontól délre eső részen a veszprémi káptalan birtokai közül 1696-ban csak Fok és Fokszabadi lakott.⁹

Településünk lakosságának a magja túlélte a hódoltságot és a török elleni felszabadító háborúk viszontagságait. Jóllehet Siófokot Buda felszabadítása – 1686 – után teljes pusztulásban találták az összeírók, két esztendő múlva földesura, a veszprémi káptalan az örökös jobbágyi terhek viselését követelte a lakosoktól. Siófok népe azonban arra hivatkozva, hogy a hódoltság korában szabad státusban élt; igyekezett ezt a jogát megvédeni. Mindebből bizonyosnak látszik, hogy a teljes pusztulás és elnéptelenedés csak ideiglenes, sőt, nagyon rövid idejű lehetett: a lakosság elmenekült ugyan, de mihelyt a pusztító hadak elvonultak, azonnal visszatért ősei földjére és helyreállította a károkat.

Környékünk, sőt Somogy megye legelső plébániájának egyikét, 1681-ben, Balatonkilitin állítja vissza a veszprémi káptalan. Siófok a plébánia megszűnéséig, 1703-ig Balatonkilitihez tartozott. A siófokiak Balatonkilitire jártak misékre és a szentségek föl vételére. Ezt vallották eskü alatt a balatonkiliti templom visszavételének perében a beidéztet siófoki tanúk. *Pintér Pál* jobbágy vallomásában elmondta: „Azon időben Fokon pápista plébános nem volt, azért kén-telenített a pápistákkal együtt Kilitire, mint legközelebb való helyiségben a szentmisére és istenszolgálatra járni... egész kuruc világig, míglen ki nem verett (t.i. a plébános) ...maga is azon templomba járt misét hallgatni, akibe most a kiliti kálvinisták járnak”.¹⁰ Vagyis Fok régi temploma a hódoltság és a felszabadító háborúk viszontagságai alatt elpusztulhatott, vagy legalább is olyan állapotba kerülhetett, hogy nem lehetett használni, sőt helyreállítani se. 1703-ban megszűnt a balatonkiliti plébánia. Egy évtized múlva a visszaállított siófoki plébániához csatolják és 1763-ig lesz plébániánk fiókegyháza.¹¹

A felszabadító háborúk befejezése után erőteljesen megindult a katolikus egyház restaurációja és ezzel párhuzamosan a protestánsok üldözése. A II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc megindulása közel két évtizedre visszavetette ugyan a protestánsok vallásüldözését, de az 1711 után újult erővel fellángolt. Egymás után zárták be és foglalták le az evangélikus, református templomokat. Sokszor más faluból toborzott, több száz, botokkal felfegyverzett népséggel, a vármegyei hajdúk segítségével, nemegy-

szer közelharcot víva foglalták el a templomaikat és lelkészeiket védő hívektől az épületeiket. Ezek a harcok sokszor halálos áldozatokat is követeltek.

Vérfürdőt rendeztek Kajáron is, *Mihalik János* plébánost a „hitéért kegyetlenül megverték, hajánál fogva az ajtó küszöbéhez vonszolták, hogy hitét tagadja meg, félholtan visszahagyták olyan kegyetlenül, hogy a fejétől talpáig ép része nem maradt”.¹²

„A kenesei reformátusok is 1703-ban kegyetlenül összevervén ezerféle méltatlansággal illetvén a katolikus lelkészt, őt elűzték és a kisebbségben lévő katolikusoktól (237 katolikus volt) erőszakkal elragadták a templomukat. 1785-ben *II. József* a peres ügyet úgy oldja meg, hogy a templomot a reformátusoknak ajándékozza. A katolikusok pedig a „rozoga állapotban lévő uradalmi épület egyik szobáját kapták meg templom helyett”. A templom az „átalakítás alkalmával minden katolikus jellegéből ki lett vetkőztetve és minden ódonosság bizonyítéka le lett pusztítva”.¹³

A katolikus egyháznak már ekkor komoly vetélytársa lehetett Kilitiben a reformátusok gyülekezete, akik minden bizonnyal többségben is voltak. S valóban a reformátusok az első adandó alkalmat kihasználták, hogy kezükbe vegyék a templomot. A templomot a reformátusok lefoglalták és berendezték.

Kovács István, Kilitin született 79 éves református lakos eskü alatt vallotta: „A templom kifejezette és ami fogyatékozása volt azt megújították, hogy isteni szolgálatot tehessenek benne. Maga is a Balatonról akkor fővenyt vitt oda”.¹⁴ 1746-ban vették el a szárszói és szőládi templomokat, és üzték el lelképásztoraikat. A protestánsok vallásgyakorlata csak ott volt engedélyezve, ahol 1681 előtt *I. Lipót* uralma alá tartoztak. Siófok és környéke később szabadult fel a török járom alól, ezért nem volt biztosítva a protestáns vallásgyakorlat.¹⁵ Fok is 10 évig lelképásztornélkül maradt, mivel középkori plébániáját csak 1713-ban tudták felállítani.

A veszprémi székeskáptalan 1693-ban népesítette be Siófokot, kis fatemplomot építve a telepéseknek a középkori templom helyén.¹⁶ Az újjáépítés fő hatóereje a vallás gyakorlásának, tehát az új, az önálló kultusz hely létesítésének igénye volt mind a katolikus, mind a protestáns magyarokban. Ennek mielőbbi kielégítésére, miként saját házaikat, sövényből és fából építették újjá templomaikat is. A szegénység és a szükség miatt plébániánk visszaállítása idejében első templomunk fából épült fel a mostani helyén.

A fatemplom (boronafalás, oratorium ligneum septum, oratorium ligneum et luto plasmatum): fatalpra gerendákból vagy vastag pallókból csapokkal összefogott falat építettek, és ezt többnyire sárral tapasztották. A tetőzete nádból készült. 1735-ben már közel volt a pusztuláshoz.¹⁷

A török hódoltság után Siófokon az első plébános *Újhelyi János* volt.¹⁸ A templomnak tornya nincs, az épület kicsiny, a berendezés meg nagyon szegényes

és kezdetleges.¹⁹ Az első anyakönyv feljegyzéseiből tudjuk, hogy 1720-ban 45 font súlyú Szűz Mária és Szent György tiszteletére szentelt kis harangot a templom melletti egyszerű, kétlábú, fából készült haranglábra helyezték el.

A fatemplom felépítése körüli időkben a veszprémi egyházmegyében 59 plébánia működött. Ezek közül csak ötről jegyezték fel, hogy szép, kőtemploma van. A többiek fából, sártömésből (8 templom) épültek, vagy pedig kőből, sártömésből a falak, csak megrongálódott az épület. A kaposvári templom is fából készült. Őt filiánál említik, hogy templom található a faluban.²⁰

A kegyúr és a hívek adományából 1735. július 10-én valóra válhatott a templom alapkövetétele. Tévesek *dr. Meszlényi Antal* adatai, melyek szerint 1736-ban már felépült a „tornyos templom” és „Máriának Erzsébetnél tett látogatása tiszteletére szentelték fel”.²¹ Hadd hivatkozzam e helyütt a Veszprémi Püspöki Levéltárban végzett kutatásaimra, (Prot. Eppale I. 69–70. p.). Idézem a jegyzőkönyv ide vonatkozó szövegét: „Die 10-ma julii (Anno 1735.) Dominica utpote sexta post Pentecosten per me *Martínus Biro* sua solita solemnitate positus est primatus lapis Ecclesiae Possessionis Nostrae Capitularis Fok, in honorem Beatissime Virg. sine originalis peccati labe conceptae dicatae”. Azaz, „1735. július 10-én Pünkösöd utáni hatodik vasárnapon általam, *Bíró Márton* által a szokásos szertartással lett letéve az alapkö, a káptalanunk birtokán lévő Fokon, a szeplőtelenül fogantatott Boldogságos Szűz tiszteletére”. A továbbiakban olvashatjuk: a káptalant, mint földesurat *Zádory Mihály* nagyprépost és *Szabady János* éneklő kanonok képviselték. Veszprémből még két franciskánus: *P. Skerlecz Imre* házfőnök és *P. Ignác* is eljöttek. Az ünnepi beszédet *Borsothy Péter* mezőkomáromi plébános, kerületi esperes, a jónévű egyházi szónok tartotta. Az egész község és a környék is jelen volt az alapkövetéletesi ünnepségen, *Karányi Péter* siófoki plébánossal az élen.²² Újabb bizonyíték még az *1747-es Canonica Visitatio* (A 8/6. 72. p.) adata is, mely szerint az épület két év múlva elkészült. A püspök megbízásából *1737. július 2-án* (Sarlós Boldogasszony ünnepén) *Pöstyényi Mihály* püspöki helynök szentelte fel.²³

A szentély és a hajó a mostani Fő-út vonalának megfelelően épült fel. A szentély a lebontott²⁴ plébánia felé nyúlt, míg a főbejárat a jelenlegi plébánia felé²⁵ nézett. A templom hossza 17, a szélessége pedig 5 öl. A három öl hosszú és két öl szélességű sekrestye az északi részben foglalt helyet. A falakat téglából rakták. A hajót és a szentélyt téglával padlózták. A templom „padlása boltozott” volt. A hajó déli oldalán három (felső részén gömbölyű, 2,50 m magas és 1,60 m széles, egyszeres rostélyval ellátott) ablak adta a világosságot. Az északi oldalra csak két ablak nyílt. Az ablakok még 1872-ben is szimplák voltak.

A hívek három, kétszárnyú ajtón keresztül juthattak a templomba. A tetőzetet (később a toronyt is) még a múlt század hetvenes éveiben is faszindely borította.²⁶ (1. kép)

A barokk stílusú templomban két oltár nyert elhelyezést. A „fő és mellékoltár magas faalkotmány”, melyet aranyoztak és festettek. A főoltárt a Szeplőtelen fogantatás (1758 óta Sarlós Boldogasszony), a mellékoltárt pedig Nepomuki Szent János tiszteletére szentelték. A szentély oltárkövét *Volkra Ottó Ker. János* veszprémi püspök 1717. szeptember 11-

én, a mellékoltárét pedig *Balogh Miklós* váci püspök konsekrálta. A főoltáron hat, a mellékoltáron 4 barokk gyertyatartó volt. A keresztelőmedencét a mellékoltár mellé helyezték el.²⁷

A hajóban 27 fenyő- és hársfa-pad foglalt helyet. Érdekességként megemlíjük, hogy a fatemplomból származtak és 1810-ig voltak használatban. Ekkor *Godina István* veszprémi asztalos újakat faragott.

Az orgona 1779-ben négyváltozatú volt. Feljegyzések szerint ekkor már nagyon régi és hiányos volt. Gyóntatószék nem volt. A hívek gyónásukat a sekres-

1. kép. Templom és piactér a XVIII. században
(Varga Imre szobrászművész rekonstrukciós rajza, 1993.)

tyében végezték el. Itt őrizték a szenteltvizet is. A főbejáratnál szenteltvíztartó volt. Az oltárok ereklyéin kívül mást nem őriztek a templomban.

A főbejárat előtt és a mostani plébánia között lejáróút vezetett a Balaton-partra. Az út a plébánia mögött lévő ház sor és a Fő téren lévő házak között is elágazott.²⁸

A templom torony nélkül épült. Még 1758-ban is a torony helyett harangláb „vile campanile” állt a templom mellett.²⁹ A torony a XVIII. század végén épült fel a főbejáró előtt, és 1903-ban, a templom lebontásakor, is megmaradt. Egy kicsit megnagyobbítva az új templom nyugati homlokzati részére került.³⁰

A kétlábú fa haranglábban még 1746-ban is csak egy harang függött. Az első anyakönyvi bejegyzés szerint 1720-ban készült és Szűz Mária és Szent György tiszteletét hirdette. A 45 font súlyú kis harang 1769-ben elromlott.³¹ *Pöstitényi Mihály* (1691–1755) kanonok áldozatkészsége és a hívek adakozása révén egy 2 mázsás harangot szereztek. *Karányi Péter* plébános buzdítására annyi adomány gyűlt össze, hogy egy kisebb harangot is készíthettek. A két új harangot Mezőkomáromba vitték és az ott tartózkodó *Padányi Bíró Márton* veszprémi püspök 1747. december 19-én felszentelte őket. A nagyobbikat Szűz Mária, a kisebbiket pedig Szent Márton tiszteletére.³² Az 1758. évi esperesi látogatás jegyzőkönyve szerint is két harangja volt a templomnak. Az egyik két mázsás, a másik meg kb. 50 font súlyú.³³

1769. szeptember 14-én a templom pénztárából – az anyakönyvi feljegyzések szerint – egy 135 font súlyú harangot szereztek. Az elromlott 1720-as kis harang pótlására. Az 1779. évi vizitáció is megemlégette ezt a harangot, míg a másik, kisebb harangot csak 75 font súlyúnak mondta.³⁴

Beke Kristóf 1815-ben harmadik harangot szerzett. A földesuraságtól aratást kért a Kiliti határban a siófokiak részére, hogy terveit meg tudja valósítani. A munkából 936 Ft és 45 krajcár gyűlt össze. Ezen egy 345 font súlyú harangot öntettek Pesten. A harangért a plébános *Csepeli Dániel, Kálmán János és Soós Péter* esküdtekkel ment Pestre, ahonnan 1815. április 16-án meghozták. Másnap Kilitibe vitték, ahol az ott tartózkodó megyéspüspök április 29-én felszentelte. A harangon Szent György, Szent Mihály és Szent Kristóf képe volt a következő felírással: „A Siófoki Nép Buzgóságából 1815”. Az áldozócsütörtökön először megszólaló harang tiszteletére ünnepséget rendeztek. A buzgó lelkipásztor érdekesen fejezte ki örömet: „Az isteni szolgálat után szegénységemhez képest félakó bort húzattam a torony ablakába emlékezet okáért, és szabadon folydogált és aki akart, ivott”.³⁵

Az 1817. évi kánoni látogatás szerint már három harang függött a toronyban. Egy új 5 mázsa, a második 2 mázsa 75 font, a harmadik 1 mázsa 50 font volt.³⁶

A századforduló körül sok baj volt a harangokkal. A legnagyobb a szív ütése helyén kikopott és használhatatlanná vált. A 2 mázsás harang pedig megrepedt. Ezért, míg az új templom építkezései folytak, a templom tőkéjéből *Tóth Árpád* veszprémi harangöntővel, 1904 márciusában, két új harangot öntettek. Június 10-én, *Kutrovácz Ernő* győri örkanonok, Veszprémben felszentelte a harangokat, a nagyobbikat Boromei Szt. Károly, a kisebbiket pedig Szt. József tiszteletére.³⁷

A két kisebb harangot az első világháború alatt elvitték és hadi célokra felhasználták. Csak 1924-ben pótolták őket. A legkisebb harangot *Torkos Pál* plébános szentelte fel. A másik 1925. március 25-i felszentelését már nem érthette meg. A két új harang *Walsér Ferenc* budapesti harangöntő műve.³⁸

A kezdet szegénységét mutatja, hogy évtizedeknek kellett elmúlnia, míg a templom jövedelmi forráshoz, földhöz juthatott. Még az 1747. évi február 2-i *Canonica Visitatio* is azt mondta, hogy a templomban nem ég az öröklámpa, mivel nincs alapítvány, nincs föld és jövedelem, amivel a költségeket fedezni tudnák.

Az említett vizitáció jegyzőkönyve szerint a felszerelés is szegényes volt és a következőkből állt: 4 kazula, 3 alba, 3 öv, 2 karing, 2 velum, 3 kehelyabrosz, a 12 kehelytörlő, 1 kehely, áldoztató-kehely, 1 szentsegtartó, 1 füstölő és tömjéntartó, 1 pacifikale és 3 zászló. A ruhákat a plébános kezelte és mosatta.³⁹

Horváth György plébános fáradozásai gyarapították a szegényes felszerelést a következőkkel: 2 piros kazula (a „nagyon szép” kazulákat ákosházai *Sárkány Gábor* veszprémi kanonok ajándékozta 1756-ban⁴⁰); 2 alba, 4 kehelyabrosz, 3 kehelytörlő, 33 kéztörlő, 1 ezüstkehely, 2 misekönyv, 1 evangéliumos könyv, 1 rituále és 2 csengettyű.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a kórus 1764. évi javítására 63 Ft-ot költöttek. A restaurálási munkálatok adatai őrizték meg számunkra a templomunk első ismert gondnokának, *Bognár János*nak a nevét.

Az 1779. április 26-i *Canonica Visitatio* is felsorolta a felszerelést. Ebből megtudjuk, hogy a régi kehely ezüstből készült. Szereztek a felszereléshez azóta a szentelt olajok számára edényeket, 1 beteglátogató pixist burzával, 1 tömjéntartót, 1 gyászmisekönyvet, 1 aranyhímzésű kazulát, 1 zöld kazulát dalmatikákkal, 15 kehelytörlőt, 4 ampolnát, 1 kézmosót és 1 díszes umbellát. A kánoni látogatás templomunkban 2 fakeresztet talált. Az akkor általános, *Padányi Bíró Márton* veszprémi püspök által terjesztett Szentháromság-ájtatosság Siófokon is kedvelt volt.⁴¹ A kultuszt egy nagy és egy kicsiny Szentháromság szobor jelezte. Mindkettő fából készült. A templom akkori érdekessége a körmenetekben „körülhordozható” Mária szobor volt. A szentségi Jézus előtt réz öröklámpa függött. A sekrestyében őrizték a másik réz öröklámpát. A temetkezéseken használt keresztet, két „Szent Mihály lovát” a kórus alatt helyezték el.

Az 1779. évi Canonica Visitatio említette először a templom jövedelmi forrásait, a földeket. A jegyzőkönyv szerint a templom földjei: „Belső szőlők között észak felé, Pintér Mihály mellett (6 1/2 pozsonyi mérőre való), Kis-kút dűlő, a tanító mellett, mely Tóth Istváné volt. Északra a templom földje Erdős József mellett, dél felé pedig Nagy Ferenc mellett. A földeket a hívek munkálták.”⁴²

Az 1846. évi egyházlátogatás feljegyzései szerint a templom ingatlana 8 hold 654 négyszögöl szántó-föld. (A holdakat 1200 négyszögöllel számították.)

A földeken kívül a templom a községi rét után is kapott egy részt, amelyet minden évben újracsatolás útján adták át. A Szentháromság szobrának és a temetési zászló vitelének díjából évenként 9 Ft volt a bevétel. A földek évi bére csak egy forinttal több. A káptalan bizonytalan időre a vásárok alkalmával szedni szokott helypénzt is átengedte a templom részére. Ebből 12 Ft szokott összejönni.

1817-ben 24 alapítványi mise volt a templomban. A XIX. század elején már a legnagyobb gondot a templom kicsinyisége okozta. A hívek száma folyton gyarapodott. A templom kezdetben sem volt nagy és tágas. „A hívek nagy része kiszorul a templomból vasárnap és ünnepnap. A hitoktatás így eredménytelen.”⁴³ Mozgalom indult a templom bővítéséért. A hívek készséggel hozzájárultak kézierővel és iganapszámmal. A templom körül lévő „föld nagyon tág és ingadozó” volt, emiatt a „templom épülete sokszor omladozott”. Éppen ezért a század elején és később is sok gondot okozott a templom javítása.

Különösen a „sekrestye boltozata régen fenyegetett leomlással, mivel két részről igen elnyílt. Ezért 1819. október elején a boltozat leveretett és fenyő gerendák rakattak helyére... 1810-ben vontak boltozatot a szentély fölé is, oszlopokat pedig a szegleteken és a kar alatt”. A rozoga falak javítása helyett is szükség lett volna újat építeni. De erre nem volt pénz és egy évszázadnak kellett eltelnie, hogy a siófokiak vágya beteljesülhessen.

Az első templomépítkezési kísérletek, csak tervek maradtak. *Beke Kristóf* plébános úgy segítette a helyzetet, hogy a régi képeket a padlásra helyezte. Ezzel gyarapodott a hely. Volt a templomnak ugyanis két képe. Az egyik a Szentháromság, a másik pedig a Boldogságos Szűz Máriát ábrázolta. A képeket „felcifrázott leányok szották hordozni a körmenetek alkalmával, akik fizetést kaptak, valamint a vénasszony is, aki a Mária képnek gondviselője volt és magát Mária anyjának szerette neveztetni. Ez pedig Horváth Györgyné volt. Ezeket a képeket feltettem a templom padlására, mivel a templom szűk, a két kép legalább is elfoglalta 30 gyermek helyét... Ezen képek, különösen a Boldogságos Szűzé nagyon össze volt romolva és mazzagokkal kötözve. A népnek nagyobb része felzendült ezért ellenem, ámbár előre megtanítottam őket és cselekedetemenek okait elejbe adtam.”⁴⁴

Az egyházi felszerelések is eléggé megrongálódtak és tönkrementek. Beke ezért a kegyúrhoz fordult segítségért. „Könyörgő levelemre a Káptalan készített egy misemondó ruhát, egy albát, egy superpelliciumot (karing), két zöld oltárterítőt, négy oltárvánkost, egy pulviálét (vecsernye köpeny), négy minister ruhát”. Ezenkívül „szereztem egy függőlámpát és egy ezüst pixisecskét, belül jól megaranyozva a haldoklók részére”. A helyzetre jellemző, hogy az új plébános a szegényes helyzetet saját anyagi áldozatával is próbálta enyhíteni. Ezért több felszerelési tárgyat sajátjából fizetett ki.

Beke Kristóf idejében, 1823-ban, új szószék készült, mert a régi „minden órában leszakadással fenyegetett”. „Könyörögtem több ízben a káptalannak csináltatásáért, de az lett a felelet, hogy még lehet a régiből prédikálni”. A kérdést a nép buzgóságával oldotta meg. Részaratást vállaltak, melynek jövedelméből (634 Ft) Veszprémben Vörös Dániel asztalosmesterrel megcsináltatták a szószéket. „Egészen diófából kisimítva készíttettem el a szószéket”.⁴⁵

Meg kell emlékeznünk *Horváth József* kalocsai kanonok 1837-ben kelt végrendeletéről is. A nemesen gondolkodó kanonok 1000 Ft-ot hagyott két, halála évfordulóján mondandó szentmisére és a templom öröklámpájának fenntartására. A megmaradó kamatokat pedig községünk szegényei élvezhették.⁴⁶

1863 tavaszán *Kozarics János* plébános újabb javításokat eszközölt. Érdekes felterjesztésben számolt be a munkálatok után a „fennmaradt hiányról”. „Az összedőléssel fenyegető szúvas fa oltár helyébe márvány oltár, úgyszintén a repedt tuskó forma keresztelőkút helyett, kivált ily ország s vasút mellett márvány keresztelőkút felállítása szükséges”. *Kozaricsot* is foglalkoztatta a templom megnagyobbításának kérdése. Elgondolása szerint „a templom északi falához ragasztandó nagyobbítás”... „a hívek óhaja szerint volna eszközözlendő”. Különösnek tartjuk ezt az elgondolást, mert szerintünk a nehézségeket csak elodázta, nem pedig megoldotta volna. Pedig Siófok lakosságának gyarapodása mellett most már a „foki és töreki puszták megnépesítése miatt sem képes a templom, kivált télen a híveket befogadni.”⁴⁷

1868. augusztusában a „megromlott orgona helyrehozásáért a templompénztárból 350 Ft-ot fizettek.”⁴⁸

A templom siralmas helyzetét tárta fel Magyar János plébános, a kegyúr előtt 1871 tavaszán. „A téglával kirakott templom úgy tele van lyukakkal, hogy vigyázni kell, hogy el ne essenek. A nép már térdelni sem tud. A port annyira felverik, hogy a papot a beszéd és szentmise éneklésében akadályozza a por okozta köhögés”.⁴⁹

A húsvét emlékeztetésére nincs más, mint két fenyődeszkára durván festett katona. Egy széles deszkán meg a feltámadott Údvözítő volt festve. Ezeket a mellékoltárra az Oltáriszentség közelében helyezték el. Ez a három festett deszka alkotta Siófokon a szentsírt.⁵⁰

Magyar János 1875 szeptemberében megkezdte a helyreállítás munkáját. Elsősorban a rozoga sekrestye helyett újat csináltatott. Feljegyezzük a munkában résztvevő mesterembereket: Takáts János kőművesmester, Oszoszy Alajos ácsmester, Budai Sándor lakatosmester, Tolnai Gábor asztalosmester. Mint érdekességet említjük, hogy az új sekrestye tetőzetét faszindely borította. A következő évben hat új gyertyatartót kapott a főoltár és megjavították az orgonát is.

A torony 1878-ban siralmas állapotba került. Megdöbentő színekkel így vázolta a szakértői jelentés: „A koszorúfák és alapgerendák egészen elkorhadtak. Az úgynevezett őrfá, vagyis a kereszt-tartófa fönt, ahol a kereszt vasrúdja bevésvé volt, egészen elkorhadt, úgy, hogy a kereszt-rúdja egészen szabadon lóg, csak a vékony, de elázott téglatorony csúcs tartja. A haranglábak tetején négy darab téglalálható, amelyek az elkorhadt koszorúfa feletti téglalából estek le... A haranglábak szintén elévültek és elkorhad állapotban vannak”.

Megyesy József veszprémi ácsmester szakértői jelentésében a felújítás költségeit 1500 Ft-ban jelölte meg. Árlejtés után *Kürtli János* veszprémi építőmester kapta meg a torony csúcsának és a haranglábak elkészítésének munkáját.

A régi téglatornyot lebontották. A felső párkányokat és a két alsó párkányt „külön téglákkal” beborították. A négy toronyablakba új „redőket” készítettek, amelyeket új fenyőfa tokba helyeztek el. A haranglábak tölgyfából készültek, három harang számára. A tetőszerkezetet deszkákkal és rézlemezekkel fedték be. A torony beborítására 35 négyzetláb rézlemez használtak fel. Az új toronysisak piramis alakú, 5,4 öl magas. A piramis alakú tető felett „egy négyakós nagyságú vörös rézgömb egész simán készítve” nyert elhelyezést, felette a kereszttel.

A főbejárathoz új faragott, vörös kő küszöb került. Az ablakok kereteit, a főbejárat ajtaját kifestették, a templomot pedig kétszer kimeszelték. A hajó padlózatát is több helyen kijavították.⁵¹

Magyar János a „szükségletek pótlására” 1882-ben ruhaneműeket szerzett be, 244,80 Ft értékben. A következőket vásárolták: 1 színes, 2 fekete miseruha, 3 cibórium köpeny, 2 alba, 2 vállkendő, 4 minister ruha, füstölő, tömjéntartó és szekrény a ruhák tartására.⁵²

Minthogy az évek során át tartó, majdnem folyamatos munkák csak felújítás-jellegűek voltak, semmi sem oldották meg a siófoki templom nagy kérdését; a nagybővítés, a bővítés kérdését. Ezért aztán új templom építése állandóan foglalkoztatta mind a lelkipásztorokat, mind a híveket. Belátták, hogy a kérdés javításokkal nem oldható meg; gyökeres változást csak új templom építésével lehetne elérni.

Rosos István, 1884-ben plébániájának elfoglalásakor már siralmas állapotban találta a szűk és kicsi

templomot. A tapasztaltakról így írt a püspökhöz: „A templom belseje a legelhanyagoltabb állapotban van, a fő és mellékoltár magas, korhadt faalkotmány, melynek mázolása és aranyozása teljesen kopott és porral annyira be van lepve, hogy már lemosni is lehetetlen. Maga az oltárkép kopott mázolás. A szószék lépcsőzete olyan düledező állapotban van, hogy minden alkalommal összedüléssel fenyeget, valahányszor Isten igéjének hirdetését teljesítem; a templom padlózata kivájt téglalából áll; az orgona rongált és teljesen elhanyagolva; a kereszt-kütről és más egyházi készletekről szólni se merek: csak annyit sirva kénytelen vagyok kinyilvánítani, hogy a nagy kiterjedésű egyházmegyében nem létezik több ily elhagyott és siralmas állapotban lévő plébániatemplom, mint a siófoki.”⁵³

Rosos hiába tett kísérleteket új templom építésére. Kénytelen volt újból megkezdni a felújítási munkálatait. A kétségbeejtő helyzet azonnali megváltoztatására Rosos István megtette a lépéseket. Elődjétől, *Magyar János* kanonoktól, az egyházmegyei hatóságon keresztül *Markl Ignác* választott püspök, veszprémi nagyprépost 500 Ft adományát kérte „a legszükségesebb javítások” elvégzésére. Az 1876-ban elhunyt nagyprépost ugyanis még *Magyar János*nak adta az 500 Ft-ot a templom céljaira. Az egyházi hatóság fölszólítására a válaszból megtudjuk, hogy „Siófokon nem a templom ékesítésére van égetően szükség, hanem az építésre, mert a hívek egyhatoda sem fér el. A nagyprépost a pénzt egyébként oltárképre adta.”⁵⁴ A püspök azonban Rosos felfogását helyezte, és 1886. január 1-ig az összeg kifizetését rendelte el.

1886-ban megindult az újabb felújítás nagy munkája. Júliusban az orgonát csináltatták meg, mert „teljesen hasznavehetetlen” volt. *Végh B. Károly* budapesti orgonaépítő az összes változatok sípjait kijavította és meghangolta. A pedál-billentyűket új gépezettel szerelte fel, minden hiányt kiigazított és az elavultakat pótolta. Munkáját 200 Ft-ért végezte el.

Oszeszy Alajos siófoki ács a kórus alatti részt (37,60 négyzetméter) fenyődeszkával 58,28 Koronáért beburkolta, „a padok alatti téglalátózatot (34,16 négyzetméter) fenyődeszkával 47,82 Koronáért ellátja, a padokat megerősítette és kiigazította minden díj nélkül.”

Ifj. Say Ferenc székesfehérvári építőmester szeptemberben a „szentélyt egészen és a padok közötti padlózatot, mely 65 négyzetmétert tesz ki összesen, keramit lapokkal 364 Ft-ért beburkolta.”⁵⁵

Runggaldier József tirolai (Pufels-Gröden) oltárépítő pedig 1886. januárjában Siófokon járt és összeállította a főoltár és a szószék lépcsőjének terveit. A munkálatokkal csak 1887-ben végzett. Úgy, hogy Rosos Sárlos Boldogasszonyt követő vasárnap, július 3-án megáldhatta a munkát. A főoltárkép mellé a „két régi szobor” került, „amelyek igen szép kivitelűek. A szó-

szék feljáróját a főoltár színével egyezően festették be.” A főoltár és a szószék készítése a szállítással együtt 900 Ft-ba került.⁵⁶ Rosos eddig végzett restauráló munkája 1623,19 Ft-ot emésztett fel. A kiadásokat Markl Ignác nagyprépost 500 Ft adománya és a templom pénztára fedezte. Rosos a szentsír tűrhetetlen és a vallásos érzést is sértő állapotát is megszüntette. Terveit a főoltárt építő, már említett tiroli szobrász valósította meg. A sírbarlangba a fából kifaragott Krisztus egy méter hosszú holttestét ábrázoló szobrát helyezték el. A barlang tetején lévő keresztet pedig lándzsával és szivaccsal díszítették. Az Oltáriszentség a kereszt előtt állt és mellette két, fából faragott imádkozó angyalt helyeztek el.⁵⁷

Érdekes megemlíteni a templom vagyoni helyzetét. 1886-ban a tőke álladék: 3637,28 Ft volt. A templom földjei évenként 113,74 Ft-ot jövedelmeztek. A búcsúvásári bevétel 17 Ft, az évi perselypénz 40 Ft, a földmunkaváltság pedig 25 Ft volt. A tőke álladék évi kamatja 218,22 Ft-ot tett ki. A bevétel tehát évenként 410 Ft körül mozgott, míg a kiadás 250 Ft volt. Vagyis, ha lassan is, de képződött annyi tőke, hogy a jövőben szükséges javításokat rendre el tudják végezteni. Nem is kellett sokáig várni, mert a „roskadó állapotban lévő” mellékoltár helyett, 1889-ben, teljesen újat kellett készíttetni, valószínűleg a főoltárt építő Runggaldier tervei szerint. Mivel a mellékoltár rendbetétele után megfelelő mennyiségű pénz maradt hátra, a főoltár két régi szobra helyett is újakat rendeltek. Az összes költség a szállításokkal együtt 321 Ft volt.

Ezek a belső felújítási, újjáépítési munkálatok tűrhető helyzetet teremtettek a templomban. Az épület azonban továbbra is állandó gondokat okozott. 1890-ben „a templom ablakfái annyira elkorhadtak, hogy a most már nagy nehézséggel beillesztett üvegablakok kissé erősebb szél támadásainak ellenállni nem képesek. Az eső, homok, por az ablakfák korhadtsága folytán oly nagy mértékben behatolnak, hogy az újonnan készült oltárokat és orgonát erősen rongálják. A sekrestye boltívei nagy mértékben repedeztek.”

Rosos jelentésén a kegyúri vizsgálat enyhíteni próbált. A templom ablakfáit, a hajó és a torony falainak gyökeres kijavítását egy évre elhagyhatónak vélték. Ekkor lesz szükséges – mondták – a templomot „fазszindely tetőzettel újra burkolni.”

A sekrestye lehetett a legkétségbeejtőbb helyzetben. „A boltozat – a kegyúri vizsgálat szerint is – nagyon meg van repedve, boltozata ezért mulhatatlanul kiékelendő, fala kívül-belül kijavítandó, az avult és rozszant ajtaja helyett pedig újat kell csináltatni.” A káptalan elvégeztette a szükséges munkát. A „rossz ablak tokjait és salugáterjeit” újakkal cserélték ki. A templomot, a sekrestyét és a tornyot kívül és belül kimeszelték, a tetőzet rossz zszindelyeit pedig kicserélték. Az ablaktokokat és ráákat *Tolnai Gábor* asztalos vörösfenyőből készítette. A templomot új kerítéssel is körülvették.

A kórus boltozata, 1896-ban, megrepedezve lehámlott. Rosos három éven át kérte a kegyurat a szükséges javítások elvégzésére. Előzőleg meg egy szélvihar „a templom tornyának réztetőzetét annyira megrongálta, hogy a déli oldalon egy jó nagy rész fölszakadt.” A károkat azonnal kijavították.⁵⁸

A balatoni fürdőélet megindulásával Siófok lakossága rohamosan gyarapodott. Idegenek ezrei fordultak meg Siófokon.⁵⁹ A templom már a múltban sem tudta kielégíteni a lelki élet igényeit. Nemhogy most, az egyre inkább fokozódó idegenforgalom idején. De hiábavaló volt a plébánosok igyekezete. Itt csak az tudott volna segíteni, ha építenek egy új, a kor igényeinek megfelelő templomot.

A több, mint évszázados kívánság őszinte megnyilvánulását látjuk feltárulni a község 1895. június 10-én a káptalanhoz küldött felterjesztésében. *Sallay György* jegyző és *Antal József* bíró a község lakosságának aláírásával fordult a Káptalanhoz kérve, hogy építsenek új templomot. A felterjesztés drámai-an írta le a helyzetet. Négy-ötszáz hívő sem fér el a templomban. Siófokon pedig 1200 adózó és 350 iskolás gyermek lakik. A fürdőzők évről évre emelkedő nagy számát nem is említjük. Az iskolások a szentélyben és a sekrestyében zsúfolódnak össze. A botrányos helyzetet tovább tűrni és halogatni nem lehet – írták a felterjesztésben.

A község nagy megmozdulására a káptalan azonnal utasította az inspektort, hogy készíttesse el egy új templom terveit. Sajnos, éveknek kellett az építkezések megkezdéséig eltelnie. 1898 tavaszán a buzgó plébános kesergő hangon írta a püspöknek: „Miatán még a reményről is lemondtam, hogy a mostani kicsiny templom helyett, melyben a plébánia híveinek egy harmada sem fér el, új templom építtessék.” Ezért kehely, baldachin és vörösselyem zászló vételeire kért engedélyt és *Szalay Gyula* székesfehérvári orgonaépítővel rendbehozatta az újból elromlott orgonát. 1902-ben pedig felállították templomunkban Szent Antal szobrát.

Rosos lelkes tevékenysége azonban nem hagyta kialudni az új templom építésének pislogó reménysugarát. 1902-ben újra kérvényt küldött a kegyúrhoz. A káptalan február 1-i ülésén végre elfogadta az új siófoki templom építésének kérését és mindjárt 450.000 darab téglát „készségesen, ingyen adományozott a téglaegető telepről.” A meghordás azonban a hívek kötelessége volt.⁶⁰

Az évszázados kívánságot, szinte az egész község vágyát, végül is 1903-ban teljesítették. A káptalan március 21-i ülésén elhatározta, hogy „a siófoki anyaegyházban a jelen év folyamán új templomot építtet; az építés munkájával a bemutatott és elfogadott terv és szerződés szerint *Csomány Kálmán* veszprémi építőmester bízott meg.” A határozatot *Fejérvári József* kanonok (1834–1911) hajtotta végre. Száznegyvenezer Koronás ajándékával szinte egymaga vállalta az

építés költségeit. „A nagyszegű adomány nyújtója jóságát teljesen a névtelenség és ismeretlenség homályába burkolózva gyakorolta” – mondta róla *Huchthausen Lajos*.⁶¹

A község munkaváltság címén 10.000 Koronát fizetett. A nép az előjáróságtól megajánlott összeget még Rosos plébános idejében elvileg elfogadta. Ezt Csomay építőmester jelenlétében 1903. február 22-én újra megszavazta. A megegyezés szerint két részletben, 1903. szeptember és 1904. márciusi kifizetéssel.

A káptalani határozattal egyidőben az egyházmegyei hatóság megengedte, „hogy az új plébániatemplom építési ideje alatt a szentmiseáldozatot hétköznapi napokon az iskolában, vásár- és ünnepnap kedvező idő esetén a szabad ég alatt, kedvezőtlen időben pedig szintén az iskolában mutassák be.”⁶²

Húsvétvasárnapra, április 19-re tervezték az alapköszentelést. A rossz idő miatt azonban az ünnepséget fehérvasárnap tartották meg. „A régi kis katolikus templomot a torony kivételével teljesen lebontották. Én vagyok az egyetlen élő tanú, aki még jártam gyerekként a kis barokk templomban. A jelenlegi alapkövetételek 12 éves voltam, mint iskolás vettem részt azon a nagy ünnepen. Egy nagy árkusról olvasták fel az akkori előjárók neveit, köztük *Torkos Pál* plébános és *Antal József* bíró, valamint a többi előjáró neveit. Ezt egy tokba helyezték, majd lepecsételték és márványlappal borították le...” – mesélte *Tólinger Sándorné*.⁶³ Ez alkalommal a veszprémi káptalan, mint kegyuraság a Fogas-vendéglőben fényes bankettet rendeztetett s ugyanekkor az ünneplő közönség a nevezett káptalant, mint jótékony kegyurat sürgőnnyel üdvözölte.”⁶⁴

A kibővített templom-téren április 19-től a következő év július hónapjáig folyt az építkezés. A közmunkából derekasan kivette részét Siófok akkori polgársága is.⁶⁵

Az új templom méretei: hosszúsága 29 m, szélessége 10 m. A főbejáró a Fő utcáról nyílik, a szentély észak felé, a vasút közvetlen környékéig nyúlik. A latin kereszt alapzatú épület neoromán stílus és konstrukció részleteiben a veszprémi Szent László templomhoz hasonló. Megjegyezzük, hogy azt is Csomay tervezte és építette *Fejérvári József* kanonok adományából.⁶⁶

A szentélyben 5, a hajóban 12, a homlokzaton pedig 5 színes ablak ontja a világosságot. A templom titulusa a Sárlos Boldogasszony, akit színes ablakkép (a főoltár felett) mutat be. A ruszkai márványból készült főoltár *Hudecz* budapesti kőfaragó műve. Az evangélium-oldali kereszthajóban az egyetlen mellékoltár áll; a szentlecke-oldalon pedig a szűk sekrestye nyert elhelyezést. A hajó evangélium-oldalán a diadalívnél áll az egyszerű, terméskőből faragott szószék, a diadalív másik oldalán pedig a fából faragott keresztelőkút. Mögötte a hatalmas színes festmény *Leszkovszky György* festőművész alkotá-

sa, mely Jézus megkeresztelését ábrázolja a Jordán vizében.⁶⁷ A padok fenyőfából készültek, a padozatot cementlapokkal borították. A donga boltozatot, az oszlopokat, a templom egész belső falát pedig dekoratív festés tette hangulatossá.

Július 2-án délután a község apraja-nagyja ünnepi díszbe öltözött, hogy a nemsokára megérkező báró *Hornig Károly* veszprémi püspök, később bíboros, iránt való ragaszkodásának ily módon is kifejezést adjon.

A püspök, kinek kíséretében voltak: *dr. Palotay Ferenc* pápai prelátus, *Jánosi Gusztáv* c. püspök, *Kránitz Kálmán*, *dr. Rada István*, *Péller Pál*, *Káuzli Dezső* kanonokok, *dr. Simon György* püspöki titkár, *dr. Lukcsics József* püspöki könyvtáros és *Strausz Antal* succentor, Balatonfüreden át hajón érkezett Siófokra. A magas vendég fogadására megjelent a hajóállomáson Siófok község előjárósága *Sallay Jenő* jegyző vezetésével, aki Hornig Károlyt szép beszéddel üdvözölte. Felköszöntőt mondottak ezenkívül *dr. Ángyán* és *dr. Thanhoffer* egyetemi tanárok is.⁶⁸

A főpásztor szívélyes válasza után a menet hangrúgás között a plébániára vonult, ahol az enyingi és ságvári esperesi kerület papsága fogadta. Ezután következtek a tisztelgések, melyek végeztével Hornig az újonnan épült templomot tekintette meg.⁶⁹

Másnap reggel nyolckor vette kezdetét a szentelés, mely után Hornig fényes segédlettel csendes-misést mondott, ennek végeztével *Strausz Antal* veszprémi succentor mondotta el tartalmas és mindenkit elragadó alkalmi beszédét.⁷⁰ A beszéd vezérgondolata „Elválasztottam és megszenteltem e helyet, hogy ott legyen az én nevem mindörökké” (Krón. I. 7, 10.) volt.⁷¹ A szentbeszéd után báró *Hornig Károly* megyéspüspök mintegy 800 bérmálkozót – a szabadiak is Siófokra jöttek – bérmált.

A községnek már az elmúlt év szeptember 31-én és a templomszentelés előtt, szeptember 31-én két részletben törleszteni kellett volna az építésből ráháruló szekeres- és kézi munkát megváltó tízezer Koronát. A páronként 10 korona és az adókulcs alapján kivetett összeg nehezen folyt be. A kivetést a villatulajdonosok meg is fellebbezték. A Veszprém megyei Közigazgatási Bizottság elutasító döntése után a Vallás és Közoktatásügyi miniszter elutasító határozata volt szükséges a kérdés megoldására. A megszorult egyházközség kölcsön felvételére gondolt, hogy a hiányzó összegeket ki tudja fizetni és az esetleges pert elkerülhesse. A nehézségek megoldásához *Pintér Ferenc* áldozata jött segítségére. Sajátjából, kölcsönként az összeget felajánlotta az egyházközségnek. A megegyezés szerint az egyházközség még kamatot sem volt köteles fizetni.⁷²

1904. szeptember 8-án az egyházközség az Egyházmegyei Alapítványtól 2500 Korona kölcsönt vett fel, *Pintér Ferenc* kölcsönének teljes kifizetésére. Ennek a kölcsönnek teljes letörlesztése sok gondot okozott, mert még 1909-ben is azt kérték a püspöktől,

hogy a templomnak 5119,03 Ft-ot kitevő tőkéből törleszthessék.⁷³

A régi templom belső felszerelésének sorsa ismeretlen. Az új templom részére ezek a tárgyak az elavultság, és a stílusuk miatt sem voltak alkalmasak.⁷⁴ Természetes, hogy a templom berendezéséhez még hosszú idő alkotó tevékenységére volt szükség.

Még 1904. év őszén hat márvány szenteltvíztartó készült a templom pénzéből. A régi orgonát Róny orgonakészítő kijavította. 1906. nyarán, a templomtéren megcsinálták az utat. Ekkor készültek el a templom betonlépcsői, 264 Korona költséggel. 1907-ben a torony lépcsőit csinálták meg a „veszélyes lajtorja” helyett. Március 30-án az egyházközség a régi orgonát eladta a nagyhidegkútiaknak. A Káptalan az eladás hírére azonnal jelzi, hogy „az új orgonát a hitközség tartozik megfizetni, mert a kegyúr felépítette az új templomot és megbízta a hitközséget, hogy új orgonáról gondoskodják. A káptalan nem avatkozik az ügybe. Aki megrendelte, az a felelős.” Az orgonavétel ügyét Rosos István kanonok, Siófok népszerű plébánosa oldotta meg. Kifizette a két manuális, Angster cégtől vásárolt orgonát. 1910-ben órát kapott a torony, 440 Koronás költséggel. 1911-ben több felszerelési tárgyat szereznek be. 1914. október 18-án Zárjeczky Viktor balatonszabadi esperes plébános felszentelte az új orgonát.⁷⁵ A templom-tér parkosítása, már az első világháború után, Biczki Gyula adminisztrátor érdeme. A vaskerítés Antal József áldozatkésztségét hirdeti.

A templomot felépítették, de a berendezés elmaradt. Siófok egykor népszerű plébánosára Wohlmuth Imrére maradt a sok fáradságot és ízlést megkívánó munka. Az agilis plébános teljes egészében megoldotta a berendezés feladatát.⁷⁶

A szentélyben lényeges átalakítások történnek. A sötétséget új ablakok nyitásával megszüntették. A főoltárt három lépcsővel felemelték. Most már szépen érvényesült a nap, vagy reflektor fényében a márvány oltár. Az előcsarnokban is két új ablakot vágtak, hogy a világítás tökéletesebb legyen. A hajóban két új márvány mellékoltárt is állítottak. A régit megszüntették és a helyiségét raktárnak használták fel. A két márványoltár tervezője és készítője ifj. Havranek Antal (1865–1917) székesfehérvári szobrász volt. Az evangélium-oldali mellékoltáron Jézus Szíve, a másik, vele szemben lévön pedig Szent Antal márványszobrát helyezték el; mindkettő Krasznay Lajos (1884–1965) szobrászművész alkotása.⁷⁷ Ő tervezte egyébként és faragta a többszínű márvány áldozató korlátot is. A stílusos és praktikus gyóntatószéket diófából Kepeli Ferenc helybeli műbútorasztalos készítette és a sekrestyével szemben helyezték el.⁷⁸ A beuroni stációképek Büky Béla (1889–1988) festőművész alkotásai.⁷⁸

A legtökéletesebb és legértékesebb művészi munkát Leszkovszky György (1891–1968) főiskolai tanár,

festőművész végezte a templom kifestésével. A művésznek ez volt a harmadik templomfestése az egyházmegyében.⁸⁰ Az egykorú kritika megállapítása szerint a siófoki sikerült a legjobban. A dekoratív részek szépen hangsúlyozzák a román stílus szépségeit, a színek kellemes összhangja meg a templom áhitatos hangulatát emeli. (2. kép)

A szentélyben az Oltáriszentség szimbólumai és Krisztus-monogramok láthatók. A kereszthajóba a sarkalatos erények freskói, a keresztáldozat és az Oltáriszentség kegyelmet osztó képei kerültek. A legnagyobb hatást a diadalív freskói keltették. A közepén Patrona Hungariae trónol és fogadja a magyar szentek: Szt. István, Szt. Imre, Szt. László, Boldog Gizella, Szt. Margit és Szt. Erzsébet hódolatát. A hajóban az angyalok kilenc kara nyert megörökítést. A mellék kijáróhoz pedig a béke szimbolikus képe került.⁸¹ A templom üvegfestményei (1. Zakariás, 2. Mária látogatása Erzsébetnél, 3. Szt. József) Róth Miksa műhelyében készültek.

A lelkipásztort a templomépítésben hívei páratlan lelkesedéssel és áldozatkészséggel segítették; még a legszegényebbek is buzgón adakoztak.⁸² Egyidejűleg a templom sok és nagyrértékű edény- és ruha

2. kép. A siófoki templom 1938-ban

felszerelést is kapott. Nem maradhat említetlen a „világító toronyóra” *Kotschy Ferenc* gyógyszerész ajándéka sem.⁸³

Az átalakított, berendezett és művészien kifestett templomot 1938. július 31-én, fényes ünnepség keretében *dr. Simon György* veszprémi prelátus kanonok szentelte fel.⁸⁴ *Szabó Sándor Elek* sümegi esperes plébános mondott szentbeszédet. *Balogh Szend-*

rő kántortanító vezényletével pedig az énekkar az ünnep fényéhez méltó teljesítményt nyújtott.

1944. december 3-án 1/2 1-kor Kilitiből belőtték a templomot, akkor állt meg a toronyóra és azt mondták, hogy akkor kezdődött meg Siófokon a háború. A templom belül nem sérült meg, kivéve egy alkalommal, amikor egy részeg orosz katona bement és ott elkezdett lövöldözni. A károkat egy év múlva helyre is hozták. (3. kép)

3. kép. A jelenlegi templom, (1993)
(Varga Imre szobrászművész rajza.)

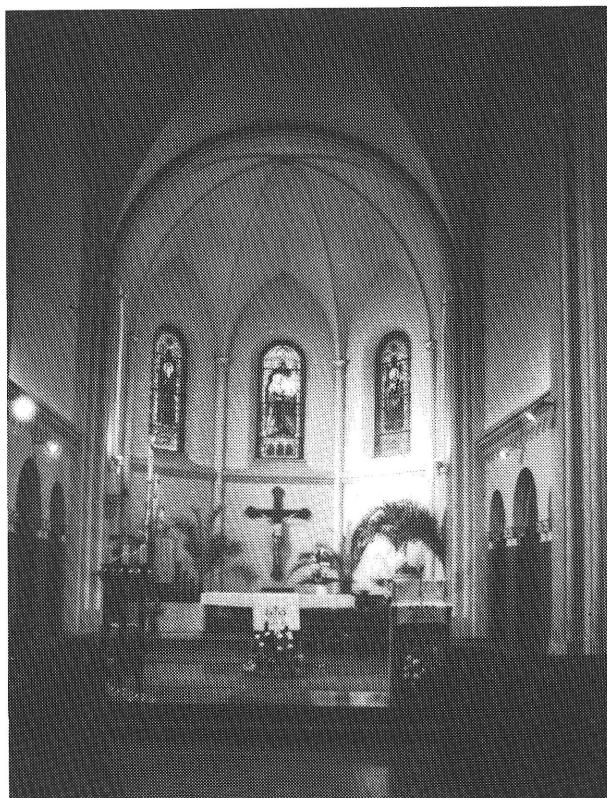
Több, mint száz éven át szolgált a plébánia épülete a plébánosok lakóházául, ismételten és ismételten javítgatva, modernizálva, villannyal, vízvezetékekkel ellátva, míg 1978-ban a szerencsés körülmények között megmaradt ingatlanok eladása után módjában állt az egyházközségnek egy minden igényt kielégítő modern lakóházat építtetni a plébános számára.

Siófok templomának szentélyét a II. Vatikáni Zsinat rendelkezései alapján, 1980-ban *Osztie György* tervei szerint alakították át. A pasztoforium *Madarassy István* ötvösművész munkája. A főoltár mögött látható egy XVII. századi tirolai mester alkotása, a fejét jobbra hajtó, szakállas, töviskoronás Krisztus.⁸⁵ (4. kép)

A város jelenlegi plébánosa *Wirth János* somogyi főesperes, aki püspöke megbízásából egyben kancellár (irodaigazgató) és püspöki helynök is Veszprémben. Kevés idő elteltével, Siófokra kerülése után, templomot építtetett Törökben.⁸⁶

A templomban található az egész Balaton vidék legnagyobb orgonája. A három manuális, harminchat regiszteres hangszer *Fábián Sándor* kántor tervei szerint *Paulus Frigyes* orgonaépítő mester építette.⁸⁷

A templom környékének nagyarányú rendezésével napjainkban sikerül az építményt végre megfelelő környezethez juttatni. A területrendezés méltó helyre, városunk tényleges központjába helyezi az ősi templomhelyen épített, oly sokszor felújított, újjáépített, átépített templomot.

4. kép. A plébánia-templom oltára (Helényi Béla felvétele, 1993.)

JEGYZETEK

- 1 *Erdélyi László*: A tihanyi apátság története, I. Az apátság önállósága. 1055–1701. Budapest, 1908. 347. Az 1211. évi birtokösszeírás határjárása szerint „Szent Ányos egyházaé az a falu is, amelyet Törk-nek nevezgetnek, s ezt ily határokkal erősítették meg: a Balatin mellett Szent Péter (lostai) bazilikájánál van nyugat felől egy földből való határjel. Innét (a határ) délre tart a Törk-be vezető úton, s ott van a határjel, amelyet határároknak neveznek.” A lényeg az, hogy a XI–XIV. századi források a mai Siófok területén a Fok, vagy másképpen Sió mentén öt települést tartanak számon: Holóvogy, Losta, Töröki, Kiliti, Fok. Vö.: *Matyikó Sebestyén József*: Siófok helynevei. = Siófok. Várostitörténeti tanulmányok. Szerk. *Kanyar József*. 1989. 895–897.
- 2 *Molnár István* kanonok (Tuskevár, sz. 1906.) szíves le-
vélbeli közlése. Veszprém, 1978. augusztus 25.
„Az oklevél eredetije *Csekő Ferenc*-né, Monoszló. Fényképe és másolata: *Csekő Árpád* pápai áll. liceum és tanítóképző igazgatójától kaptam 1941. június 30-án”.
- 3 Uo. 2.
- 4 *Fejér Georgius*: Codex diplomaticus. Buda, IX/2. 717.
„Az 1388 táján készült hamis összeírásnak elfogadható adata, hogy a tihanyi apátság és a fejérvári káptalan Török nevű falujának Mindszent-egyháza volt.”
- 5 Monumenta Romana Episcopatus Veszprimensis. (A veszprémi püspökség római oklevéltára. Budapestini, 1902. III. 310.
- 6 *Pfeiffer János*: Veszprémi schematismus. (Kézirat.) Veszprém, 1975. 254.
- 7 *Pehm József*: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. 102.
- 8 Uo. 7., 110.
- 9 *Pákay Zsolt*: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján (1531–1696). Veszprém-vármegyei Füzetek, 7. Veszprém, 1942. 33.
- 10 Somogy Megye Levéltára. Protocolum, 10., 1030 és 1036.
- 11 Uo. 6., 255.
- 12 Veszprémi Püspöki Levéltár. Protocolum Episcopatus Veszprimensis 1748–1749. IV. 226 és 227. – Vö. Bíró Márton Enchiridion-jával 95.
- 13 *Csontos Károly*: Kenese község és a kenesei plébánia története. Veszprém, 1899. 59–61.
- 14 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta negotium religionis cum acatholicis concernentia Cottus Simighiensis. Fasc. I. 1721–1770.
- 15 Uo. 10.
- 16 A veszprémi egyházmegye papságának névtára. Veszprém, 1975. 214–215.
- 17 *Körmendy József*: Fa- és sövénytemplomok a Veszprémi Egyházmegye területén a XVIII. században. = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. Veszprém, 10. köt. 1971. 62.

- 18 Pfeiffer János: A Veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. 1052.
- 19 Veszprémi Püspöki Levéltár. Conscriptioes Proventuum Parochialium Cottus Wesprimiensis. A, 1739. Fasciculus I.
- 20 Pehm József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. id. m. 110.
- 21 Meszlényi Antal: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök (1842–1849) egyházlátogatásai 1845–46-ban. Veszprém, 1941. 36.
- 22 Veszprémi Püspöki Levéltár. Protocollum Episcopatus Wesprimiensis I. 69-70.
- 23 Veszprémi Püspöki Levéltár. Visitatio Canonica Districtus Wesprimiensis A. 1747. A 8/6. 72.
1990-ben a Siófoki Városvédő- és Szépítő Egyesület márványtáblát helyeztetett el a templom főbejárata mellé, amely 1736-ra teszi a templom építését, ami rossz! Fel kell hívnom az illetékesek figyelmét arra, hogy a helytörténeti kutatás folyamán nem elégedhetünk meg egyetlen forrással, amely ráadásul 1855-ben íródott (Uradalmi épületek Invertariuma, 1855. P. M. 28.), hanem vissza kell mennünk a lehető legrégebb forrásokig és körültekintően kell kutatni, a meglévő legkorábbi dokumentumokig. Az általam idézett 1747-es *Canonica Visitatio* (a 8/6. 72. p.) elsődleges és megfellebbezhetetlen forrás.
- 24 A régi plébániát 1976-ban bontották le, a helyén jelenleg park van. Az új plébánia 1978-ban épült.
- 25 Az új, jelenlegi plébánia 1978-ban készült el dr. L. Szabó Tünde Ybl-díjas építész tervei szerint.
- 26 Tólinger Sándorné (Siófok, sz. 1889). Hangfelvétel: 1987. március 7. Kálmán Imre Múzeum, Adattár: 130-91-7.
- 27 Horváth György (1754–1759) feljegyzései 1756-ból a siófoki keresztelési anyakönyvben. Molnár István kanonok (Tüskevár, sz. 1906) szíves közlése. Veszprém, 1978. augusztus 7.
- 28 Kószegi Ferenc (Siófok, sz. 1901.). Hangfelvétel: 1977. március 7. Kálmán Imre Múzeum, Adattár: 3-88-17.
- 29 Veszprémi Püspöki Levéltár, Generalis Visitatio Districtus Palotensis per Stephanum Giczey parochum et V.A.D. Palotensem. A 1758. „Loco turris vile quoddam campanile visitur et illud ligneum.” „A torony helyén egy elég rossz állapotban lévő fából készült harangláb van.”
- 30 id. Matyikó József (Siófok, sz. 1891.) szíves közlése. Siófok, 1967. augusztus 25.
- 31 Uo. 27.
- 32 Uo. 31.
- 33 Uo. 32.
- 34 Uo. 33.
- 35 Horváth József püspöki könyvtáros (Szentgál, sz. 1909.) szíves levélbeli közlése. Vörösberey, 1985. május 20.
- 36 Horváth József püspöki könyvtáros (Szentgál, sz. 1909.) szíves közlése Beke Kristóf (1814–1828.) siófoki plébános működéséről. Vörösberey, 1985. augusztus 17.
- 37 Uo. 30.
- 38 Uo. 37.
- 39 Veszprémi Püspöki Levéltár, Visitatio Canonica Districtus Wesprimiensis. A. 1747.
- 40 Plébániai Levéltár Siófok. Horváth György (1719–1795.) siófoki plébános (1754–1759) feljegyzései 1756-ból, a Kereszteltek 1725–1825 anyakönyvben.
- 41 Baró Hornig Károly: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök naplója. Veszprém, 1903. 353-355.
Bíró Márton püspök (1745–62) az egyházmegye vezetésének átvételé után hamarosan elrendelte kedves áhitátának, a Szentháromság imáadásának terjesztését és a vele kapcsolatos Szentháromság-társulatok megalakítását. Lásd még Pehm József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. id. m. 137-158.
- 42 Matyikó Sebestyén József: Siófok helynevei. = Siófok. Várostarténeti tanulmányok. id. m. 907. Lásd még Veszprémi Püspöki Levéltár. A Veszprémi Káptalan Magánle-
véltára. Térképtár. C/3. Mappa Vienarum in Sió Fok az 1827. évben.
- 43 Veszprémi Püspöki Levéltár. Visitationes Canonicae. A. 1817. júl. 17.
- 44 Horváth József püspöki könyvtáros (Szentgál, sz. 1909.) szíves levélbeli közlése. Vörösberey, 1985. április 19.
- 45 Uo. 44.
- 46 Veszprémi Püspöki Levéltár. Protocollum Off. Dioec. Weszpr. 1837. Num. 271.
- 47 Veszprémi Püspöki Levéltár. Molnár István kanonok hagyatéka. Siófok doboz.
- 48 Veszprémi Káptalan Magánlevéltára. 1868/VIII.
- 49 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta parochialia 220/1871. sz.
- 50 Uo. 26.
- 51 Veszprémi Püspöki Levéltár. Molnár István kanonok hagyatéka. Siófok doboz.
- 52 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta parochialia 789/1882. sz.
- 53 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta parochialia 761/1885. sz.
- 54 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta parochialia 1409–1410/1885. sz.
- 55 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta parochialia 880/1886. sz.
- 56 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta parochialia 1835/1886. sz.
- 57 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta parochialia 794/1886. sz.
- 58 Uo. 51.
- 59 Lukács Károly: Siófok fürdő fejlődése (1863–1945.) Siófok, 1982. 33. – Az állandó, legalább egy hétig időző vendégek száma 1880-ban: 202, 1882-ben: 307, 1886-ban: 351, 1890-ben: 1056, 1892-ben: 1306, 1893-ban: 1483, 1895-ben: 2048, 1911-ben: 12116 fő.
- 60 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta parochialia 814/1902. sz.
- 61 Huchthausen Lajos kanonok (Nagykanizsa, sz. 1900.) 1935–1972-ig balatonkiliti plébános szíves közlése. 1991. május 26.
- 62 Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta parochialia 970/1903. sz.
- 63 Uo. 26.
- 64 Siófok haladása. = Veszprémi Hirlap. 1903. május 3. 4.
- 65 „Amikor a templomot építették a földanyagot onnan hordták, ahol most a kenyérgyár van. Az mellett volt egy mély gödör és mindig emlegették, hogy onnan hordták a templomhoz az anyagot, ami földanyag köllött.”
Ángyán József (Siófok, sz. 1922.) Siófok, 1992. november 27. szíves közlése.
- 66 Strausz Antal: A veszprémi Szent László templom története. Veszprém, 1902. A szerző utolsó soraiban azt írja: „Az alapító nevét e sorok között elhallgatnám ...”
- 67 Az 1980-as restaurálásakor a festmény megsemmisült.
- 68 Dr. Ángyán Béla és dr. Thanhoffer Lajos villatulajdonosok voltak Siófokon. Mindketten tevékenyen részt vettek Siófok fellendítésében. Dr. Thanhoffer Lajos orvosprofesszor nyaralója 1897-ben épült, jelenleg a Petőfi sétány 4. számú épület.
- 69 Uo. 61.
- 70 A siófoki templomszentelés. = Veszprémi Hirlap, 1904. július 10. 3.
- 71 Szent beszéd, melyet 1904. július 3-án a siófoki templom megáldásakor elmondott: Strausz Antal succentor. Veszprém, 1904. 5., 9. és 10.
- 72 Matyikóné Nagy Éva: Siófok iskolatörténete. = Siófok. Várostarténeti tanulmányok. 653.; „A Szabó László bácsi apósa volt. A felesége református vallású, kenesei származék. A századforduló táján Siófok egyik leggazdagabb embere. A lánya 1882. körül született, ő kb. 50 év körüli lehetett, amikor az egyházközségnek hitelezett. Ezen az összegben egy házat lehetett építeni.”
Ángyán József (Siófok, sz. 1922.) szíves közlése. Siófok 1992. december 1.
- 73 Plébániai Levéltár Siófok. 64/1909. sz.
- 74 „Azt szokták mondani, hogy a nagypapa is segített ledöntögetni a szenteket. Hogy hová lettek, azt nem tudom, de úgy köllött kötéllel lehúzni.”
Ángyán József (Siófok, sz. 1922.) szíves közlése. Siófok, 1992. december 3.
- 75 Historia Domus, Balatonszabadi.

- 76 *Wohlmuth Imre* (Dad, 1891. nov. 6. – Siófok, 1962. nov. 11.) római katolikus plébános Siófokon 1925–1952. áprilisi 25-én internált Kistarcsán. Előtte Veszprémben szerkesztője a Veszprémi Hirlapnak, megnyitotta az Egyházmegyei Könyvkereskedést és megvásárolta a Wörner-gépet a nyomda részére. Siófokon kifestette *Leszkovszky György*, az Iparművészeti Főiskola tanárával a templomot, 2 fehér márvány mellékoltárt faragtatt *Krasznay Lajos* szobrászművésszel. Balatonszéplakon templomot, Siófok-Tiszviselőtelepen kápolnát épített. Törekipusztán miséző helyet létesített. Siófokon a Széchenyi utcában háromtantermes iskolát építtetett, és a Fő utcai iskolát átépíttette. (A siófoki felekezetek papjai közül egyedül ő nem írja alá a népiskolák államosítási jegyzőkönyvét.) Mindezekhez maga is jelentős anyagi áldozattal járult hozzá. Helyre állította a háború okozta károkat a plébániatemplomon. Vö.: *Matyikóné Nagy Éva*: Siófok iskolatörténete. = Siófok. Várostörténeti tanulmányok. id. m. 643-712.
- 77 *Molnár István*: Siófok templomai. = Veszprémi Hirlap. 1938. július 31. 4.
- 78 *Kőszegi Ferenc* (Siófok, sz. 1901.) Hangfelvétel: 1977. augusztus 23. Kálmán Imre Múzeum, Adattár: 3-88-23.
- 79 *Huchthausen Lajos* kanonok (Nagykanizsa, sz. 1900.) szíves közlése. Balatonkiliti, 1992. január 7.
- 80 Uo. 79.
- 81 *Pintér Károly* (Siófok, sz. 1898.) Hangfelvétel: 1978. október 4. Kálmán Imre Múzeum, Adattár: 3-88-27.
- 82 *Molnár István*: Felszentelték Siófok templomát. = Veszprémi Hirlap. 1938. augusztus 7. 3-4.
- 83 *Matyikó Józsefné* (Siófok, sz. 1925.) szíves közlése. Siófok, 1992. június 19.
- 84 *id. Matyikó Józsefné* (Siófok, sz. 1901.) Hangfelvétel: 1982. augusztus 17.
- 85 *Corpus*. Tiroli mester (?), XVII. sz. Fejét jobbra hajtó, szakállas, töviskoronás Krisztus. Aranyozott ágyékkötő jobboldalon megkötve. Barna haj és szakáll. Döbröcze (Zala m.) melletti országútról szállították a Veszprémi Egyházmegyei Múzeumba, majd onnan restaurálás után Siófokra. Leltári száma: 73.292. Erősen átfestve. A kereszt hiányzott.
- 86 *Matyikó Sebestyén József*: Töreki új temploma. Szent Péter és Szent Pál tiszteletére avatták. = Somogyi Hirlap. 1990. szeptember 8. 6. *Wirth János* siófoki plébános jelenleg a város új templomának felépítésén tevékenykedik, amely *Ripszán János* építész-mérnök tervei szerint a Szépvölgyi út elején lévő ingatlanon fog felépülni. Az új templom 32x15 m külső alapterületű, három hajós, ó-keresztény bazilika stílusú épület lesz, alapköszentelését 1993. november 14-én *dr. Szendi József* veszprémi érsek végezte.
- 87 *Wirth János* főesperes, siófoki plébános (Korpavár, sz. 1931.) szíves közlése. Siófok, 1993. január 24.

JÓZSEF SEBESTYÉN MATYIKÓ: L'HISTOIRE ET L'ÉQUIPEMENT INTÉRIEUR DE L'ÉGLISE CATHOLIQUE DE SIÓFOK

Resume

Voici la première étude historique sur les origines et sur l'histoire mouvementée de l'église catholique de Siófok, basée sur les recherches effectuées par l'auteur dans les Archives autant religieuses que civiles. Grâce aux travaux consciencieux de l'auteur, nous apprenons ainsi que sur l'emplacement de la ville actuelle de Siófok se trouvait jadis un petit village nommé Losta, dont l'antique église était dédiée au souvenir de l'apôtre Pierre.

Lors des invasions de tartares ce village fut rasé et son église détruite.

La ville actuelle – simple village à ses débuts – a hérité son nom de la rivière Sió qui la traverse et qu'on appelait en ces temps Fok. Les premières sources écrites sur son église, consacrées en l'honneur de saint Pierre et saint Paul, datent de 1488. Jusqu'à l'occupation turque, Siófok était siège de doyennée. Les turcs ont construit un petit port pour leur flottille du Lac Balaton dans son voisinage. Avant d'être chassés du pays, ils ont tout détruit, une fois de plus, église et village.

Les survivants de sa population dispersée n'ont pu revenir qu'en 1693. Ils ont reconstruit une petite église, mais en bois.

A partir de 1713, Siófok redevient paroisse et une nouvelle église sera construite en 1739 et dédiée en l'honneur de la Vierge Immaculée.

Au début du XXe siècle, ses plages agréables attirent les vacanciers et devient un centre de vacances et de loisirs. Ses habitants, fidèles aux traditions, renouent leur église dans un style neo-baroque. Le nouveau sanctuaire, long de 29 m. et large de 10 m sera béni par Mgr Károly, baron Hornig, évêque de Veszprém. Oeuvre de l'architecte Károly Csomay, elle est orientée au Nord et sa nef prend la forme de la Sainte Croix.

L'auteur, en vrai historien, nous présente les origines, la destruction, la reconstruction, l'agrandissement et l'embellissement de ce sanctuaire pas à pas, en précisant à chaque étape l'enrichissement successif de sa décoration intérieure.

En se conformant aux recommandations du Concile Vatican II, son sanctuaire subit les dernières transformations en 1980 afin d'obtenir une plus efficace adaptation aux activités liturgiques.

Un tel attachement de ses fidèles ne pouvait pas laisser insensible la municipalité dynamique préposée aux destinées de la ville: elle a entrepris un embellissement heureux de son environnement; ce qui souligne encore mieux la place de ce petit sanctuaire dans la cité en nous rappelant son rôle de témoin des temps anciens et de signe visible de la vitalité de la foi des hommes du présent.

JÓZSEF SEBESTYÉN MATYIKÓ: DIE GESCHICHTE UND DIE EINRICHTUNG DER SIÓFOKER RÖMISCH-KATHOLISCHEN KIRCHE

Zusammenfassung

Die Abhandlung übernimmt als die erste die Geschichte der Siófoker Kirche aufzudecken. Der Verfasser zeigt mit Anwendung archivarischer Quellenwerke vor, daß auf dem Gebiet von Siófok ein Dorf, namens Losta, mit der auf die Ehre des Heiligen Peter geweihten Kirche stand.

Dieses Dorf ging in der Zeit des Tatarenzuges zugrunde. Das neue Dorf nahm den alten Namen „Fok“ auf. Über seine Pfarre und über seine Peter-Paul Kirche gibt es eine geschriebene Angabe aus dem Jahre 1488. Bis die türkische Eroberung war das Dorf der Sitz eines Dechantbezirkes. Die Türken, deren Plattenseer Flotte hier stationierte, haben es wieder vernichtet. Die zurückkommenden Uribewohner und das Vespriemer Kapitel haben es bevölkert. Das Kapitel liess im Jahre 1693 eine kleine Holzkirche für die Ansiedler auf der Stelle der mittelalterlichen Kirche bauen. Die Pfarre wurde im Jahre 1713 hergestellt. Die Barockpfarrkirche wurde im Jahre 1739 auf die Ehre der Makellosen Empfängnis der Heiligen Jungfrau aufgebaut. Der schnell wachsende Badeort bekam im Jahre 1903 eine größere neoromanische Kirche, die im Jahre 1904 von dem Vespriemer Bischof, von dem Baron Karl Hornig geweiht wurde.

Die Maße der Kirche: ihre Länge ist 29 m, ihre Breite 10 m. Das Sanktuarium geht nach Norden, der Haupteingang geht auf die Hauptstraße. Der Grund zeigt ein lateinisches Kreuz. Der Bauausführende und der Konstrukteur war Karl Csomay ein Vespriemer Architekt.

Der Verfasser verfolgt mit sorgfältiger Genauigkeit, auf Grund eigener Sammlung, die Wandlungen und die Erweiterung der Einrichtung der Kirche.

Das Sanktuarium der Siófoker Kirche wurde auf Grund der Anordnungen der II. Vatikaner Synode im Jahre 1980. umgebildet.

Die Arbeit, welche auf Grund einer Quellennachforschung beruht, ist eine vertiefte Übersicht der Geschichte der Siófoker römisch-katholischen Kirche.

Durch eine großzügige Ordnung der Umgebung der Kirche gelingt endlich das Gebäude zu einen entsprechenden Milieu zu bringen. Die Ordnung des Gebietes setzt auf eine würdige Stelle, in das wirkliche Zentrum unserer Stadt die Kirche, welche auf dem alten Kirchengebiet gebaut, so vielmal erneuert, wiederaufgebaut und umgebaut wurde.

SOMOGYI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI BIBLIOGRÁFIÁJA

Összeállította: FORRAI MÁRTA

- Somogyi múzeumok közleményei
Mitteilungen der Museen des Komitates Somogy.
Szerk. Bakay Kornél. Kiad. a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár: 1. 1973 –.
1. 1973. 412 p. ill.

Tanulmányok

- Bakay Kornél:* Az avarkor időrendjéről. – Újabb avar temetők a Balaton környékén. 5-86 p.
Matolcsy János: Balaton környéki avar lovak. 87-106 p.
Hankó Ildikó, K.: A káptalantóti avar temető ember-tani anyagának rövid jellemzése. 105-115 p.
Magyar Kálmán: A Báthoriak sárkányölő hagyománya. 117-131 p.
Andrássy Antal: Somogy megye 1848 őszén, a Jellasics-támadás idején. 117-131 p.
Rózsai Ágnes, V.: A Magyar Nemzeti Hadsereg megszervezése a kaposvári katonai körletben 1919–1921. 149-163 p.
Benke József: Termelőszövetkezeti mozgalom Somogyban, 1948–1956. 165-175 p.
Együd Árpád: Külső-Somogy népballadái. 177-207 p.
Knézy Judit, K.: A favázas lakóházépítés emlékei a belső-somogyi Csököly, Gige, Rinyakovácsi és Kisbajom községekben. 209-227 p.
Imre Mária, L.: Adatok Szenna népi építkezéséhez. 229-245 p.
Sági Károly–Füzes Miklós: Újabb adatok a Balaton 1863 előtti vízállástendenciájának kérdéséhez. 237-261 p.
Keve András: A somogyi Balaton-part halastavainak madárvilága. 263-275 p.

Közlemények

- Ecsedy István:* A Lengyeli-kultúra leletei Somogyvárott. 277-280 p.
Horváth László: Kelta sírok Sávolyon. 281-288 p.
Sági Károly: Római téglasír Balatonberényben és ókeresztény kapcsolatai. 289-297 p.
Kiszely István: Torzított koponyájú sírlelet rekonstruált arca. 299-301 p.
Perjés Judit, B.: Restaurátori feladatok a régészeti feltárásokon. 303-311 p.

- Együd Árpád:* Egy alig ismert népballadánkról. 313-317 p.
Kovács József: Rippl-Rónai József művei a Somogyi Képtárban. 319-323 p.
Répay Lajos: XVIII. századi somogyi receptek. 325-327 p.
Kemenczei Tibor: Előzetes jelentés a Nagyberki-Szalacsán végzett halomfeltárásról. 329-333 p.
Nagy Emese: Előzetes jelentés a kaposzentjakabi apátság feltárájáról. 335-339 p.
Bakay Kornél: Előzetes jelentés a somogyvári bencés apátság feltárájáról. 341-348 p.
Magyar Kálmán: Előzetes jelentés az ötvöskónyi reneszánsz várkastély feltárájáról. 349-356 p.
Magyar Kálmán: Előzetes jelentés a barcsi bődönháji feltárájáról. 357-362 p.
Évi jelentés 379-395 p.
2. 1975. 333 p. ill.

Tanulmányok

- Mozsolics Amália:* Somogy megyei bronzleletek I. 5-21 p.
Bakay Kornél: A X-XI. századi magyar köznép temetkezési rendjének egyik változata. 23-47 p.
Vásáry István: Julianus magyarjai a mongol kor után. 49-67 p.
Együd Árpád: „Csodatévő szarvas ezer ága-boga.” Adatok a somogyi regöléshez. 69-101 p.
Knézy Judit: A táplálkozás szokásai és rendszere Gige, Csököly, Rinyakovácsi és Kisbajom belső-somogyi községekben. 103-118 p.
Kerékgyártó Adrienne–Knézy Judit: A Buzsák környéki színes paraszti hímzés kialakulásának kérdéséhez. 119-135 p.
Imre Mária, L.: Varga János kadarkúti faragópásztor. 137-146 p.
Sáfrány Zsuzsanna: A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum gyufatartói. 148-154 p.
Keve András: Adatok az „Iszap” (Balatonberény) madárvilágához. 155-161 p.

Közlemények

- Kemenczei Tibor:* Beszámoló a Nagyberki-szalacsкаи 1974. évi ásatásról. 163-171 p.

- Soproni Sándor*: Előzetes jelentés az alsóhetényi késő-római erőd feltárásáról. 173-182 p.
- Tóth Endre*: A késő-római belső-pannóniai erődök kérdéséhez. Előzetes jelentés az 1971–1974. évi ságvári ásatásokról. 183-189 p.
- Bakay Kornél*: Második jelentés a somogyvári bencés apátság feltárásáról (1974–75). 191-207 p.
- Holl Imre*: A kaposszentjakabi kályhacsempék. 209-216 p.
- Molnár István*: A magyarországi pálosok „Zöld kódex”-ének Somogy megyei regesztái. 217-233 p.
- Horváth József*: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Somogyvárról és leányegyházairól. 235-248 p.
- Szemle*
- A marcali dél-dunántúli régészeti tanácskozás, 1974. 249-282 p.
- Bakay Kornél*: A régészeti kutatások koordinálása Dél-Dunántúlon. 249-252 p.
- Kalicz Nándor–Makkay János*: A dél-dunántúli neolitikum kutatásának fontosabb kérdései. 253-258 p.
- Ecsedy István*: A dél-dunántúli rézkor kutatásának helyzete és feladatai. 259-262 p.
- Kovács Tibor*: A dél-dunántúli bronzkor kutatásának újabb eredményei és feladatai. 263-268 p.
- Jerem Erzsébet*: Vaskori kutatások a Dél-Dunántúlon. 269-274 p.
- Tóth Endre*: Pannónia római útvonalaik kutatásairól. 275-278 p.
- Rosner Gyula*: Megjegyzések Dél-Dunántúl avarkori kutatásának kérdéséhez. 279-282 p.
- Évi jelentés 295-310 p.
3. Szerk. Honfi István. 1978. 553 p.
- Müller Róbert*: Késővándorlás-kori vaseszköz lelet Fonyód-Ilonaberekéből. 5-11 p.
- Bárdos Edith*: Avar temető Kaposvár határában. 13-65 p.
- Hankó Ildikó*: A balatonszentgyörgyi VIII-IX. századi temető embercsont anyagának anthropológiai jellemzése. 67-79 p.
- Bárdos Edith*: Előzetes jelentés a pusztaberényi avar temető és Árpád-kori telep feltárásáról. 81-94 p.
- Kiszely István*: A somogyvári apátsági templom területén előkerült csontanyag embertani vizsgálata. 93-130 p.
- Magyar Kálmán*: A babócsai nemzetségi központ régészeti kutatása I. (Beszámoló az 1978-ban folytatott ásatásokról). 131-153 p.
- Szathmáry László*: A fonyódi 13–16. századi népesség postkranialis vázelemeinek bilaterális szimetriaviszonyairól. 155-160 p.
- Magyar Kálmán*: Régészeti kutatások a középkori Hedrehely területén. 165-185 p.
- Bárdos Edith*: Középkori templom és temető Kaposvár határában. (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról.) 187-234 p.
- Patay Pál*: Harangok Somogy földjében. 235-242 p.
- Knézy Judit*: XVIII–XIX. századi viseletanyagok Somogyból. 243-263 p.
- Mándoki László*: Bagol András fafaragványai Pécssett. 265-270 p.
- Együd Árpád*: Adatok a láncversek számszimbolikájához. 271-310 p.
- Együd Árpád–Sudár Sándor*: Köszöntjük a 75 éves Bálint Sándort. 311-313 p.
- Lóczy István*: A balatoni fürdő kultúra kialakulásának történeti áttekintése, különös tekintettel a déli partira. 315-334 p.
- Mészáros István*: Az 1777-i Ratio Educationis-adalékok a hazai iskolareformok történetéhez és természetéhez. 335-338 p.
- Király István*: A Kapos völgye somogyi részének történeti-gazdasági elhatárolása és tipizálása 1848 és 1944 között. 339-346 p.
- Lóczy István*: A Kapos folyó völgyének rövid tájtörténeti áttekintése és a táj körülhatárolásának problémái. 347-353 p.
- Honfi István*: Somogy közművelődése 1948 és 1956 között. 355-398 p.
- Laczkó András*: Árkádia öröme múltán (Berzsenyi Dániel „Életfilozófiá”-ja). 399-412 p.
- Szűjártó István*: Adalékok Sipos Gyula költői pályájának jobb megismeréséhez. 413-432 p.
- Kovács József*: Adatok Rippl-Rónai József életéhez és munkásságához. 433-444 p.
- Szűj Béla*: Gulácsi Lajos művei a Somogyi Képtár gyűjteményében I. (Az álomkép című ceruzarajz.) 445-460 p.
- Keve András*: A Balaton déli partjának madárvilága. 461-501 p.
- Uherkovich Ákos*: Belső-Somogy és Zselic határvidékének lepidopterológiai viszonyai (Lepidoptera). 503-518 p.
- Keve András*: Xántus János az ornitológus. 519-527 p.
- Évi jelentés. 539-548 p.
- Somogyi múzeumok közleményei
Bultenoj de la Somogy-departementoj muzeoj
Szerk. Mészáros Balázs, kiad. a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár: 1. 1973. –.–
4. 1981. 293 p. ill.
- Uherkovich Ákos*: a zselici tájvédelmi körzet nagylepkéfaunája. 5-23 p.
- Honti Szilvia*: Rézkori temetkezés Balatonbogláron. 25-39 p.
- Magyar Kálmán*: Ispánsági és nemzetségi központok kutatása Somogyban I.. 43-77 p.

Knézy Judit: A somogyi paraszty gyermek életének kutatása. 83-92 p.

Együd Árpád: Népi sportszerű játékok Somogyban. 95-123 p.

Szapu Magda: A kaposszentjakabi „oláh” cigányok hiedelemvilága. 127-137 p.

Marton Klára: Egy Csökölyből származó polgári szűr restaurálása. 139-153 p.

Nemes Takách László: Kelet-ázsiai lakkművek kémiái, technikai jellemzői és restaurálásának problémái. 156-166 p.

Szűjártó István: A szülőföld képe Gyergyai Albert munkásságában. 171-182 p.

Mészáros Balázs: Bél Mátyás hagyatéka. 185-195 p.

Laczkó András: Zichy Antal az országgyűléseken. 199-213 p.

Andrássy Antal: Felderítő és információs jelentések a Kmety hadosztálynál 1849 nyarán. 217-237 p.

Takács Éva: Tábori levelek az első világháborúból. 243-253 p.

Múzeumi Krónika 1979–1981. 257-293 p.

5. 1982. 187 p. ill.

Költő László: Avar kori bronztárgyak röntgenemissziós analízise. 5-66 p.

Magyar Kálmán: A somogyi XIV–XV. századi mezővárosi fejlődés történetéről. 69-86 p.

Molnár László, V.: Huszárok a Somogy megyei végvári harcokban a XVI. század második felében. 91-106 p.

Boros Marietta: A kőhegyi szőlőhegyre kiadott rendtartások a 18. századból. 109-119 p.

Olsvai Imre: Megemlékezés Kodály Zoltánról. 121-127 p.

Laczkó András: Aranykoszorús drámaíró-adalékok Földes Imre pályaképéhez. 133-148 p.

Sváby Lajos: In memoriam Bernáth Aurél. 153-157 p.

Múzeumi krónika 1982. 163-187 p.

Somogyi múzeumok közleményei

Komunikajoj de la muzeoj en departemento Somogy
Szerk. Mészáros Balázs, Kiad. a Somogy Megyei
Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár: 1. 1973. –.–

6. 1983. 207 p. ill.

Wessetzky Vilmos: Thot majom szobrocskája Somogy megyéből. 5-6 p.

Magyar Kálmán: Az Árpád-kori Somogy francia kapcsolatairól. 13-99 p.

Dénes Zsófia: Csokonai utolsó útja 109-129 p.

Csiszár Terézia: Egy XIX. századi menyasszonyi láda restaurálása. 131-139 p.

Bernáth Mária: Rendhagyó mű az oeuvre-ben: Rippl-Rónai József emlékezései. 141-145 p.

Simonné Pallós Piroska: Adatok a kaposvári iparos-
ság társas összejöveteléhez 1920–1940. 147-157 p.

Király István Szabolcs: Agrártörténeti emlékeink nyomában. 159-177 p.

Múzeumi krónika 1983.

Somogyi múzeumok közleményei

Aktoj de muzeoj en departemento Somogy
Szerk. Mészáros Balázs, Kiad. a Somogy Megyei
Múzeumok Igazgatósága. Kaposvár, 1. 1973. –.–

7. 1985. 323 p. ill.

Bárdos Edith: IX. századi temető Kaposvár határában. 5-42 p.

Molnár László, V.: Kanizsa vára a török félhold uralma alatt (1600–1690). 47-92 p.

Mészáros Balázs–Tóth Péter: A Dél-Dunántúl és a Balaton körüli vármegyék leírása. 97-120 p.

Együd Árpád: Vikár Béla nyomában. 123-153 p.

Géger Melinda: Vaszary János 1896–1907 között alkotott művei a Somogyi Képtárban. 157-168 p.

Bognár Zsuzsa, F.: Írók a történelemben (Lengyel József: Visegrádi utca és Sinkó Ervin: Optimisták című művének összehasonlítása). 175-180 p.

Pallós Piroska, S.: A kaposvári iparosság művelődése 1920–1929. 183-208 p.

Múzeumi krónika 1984–1985. 210-232 p.

8. 1987. 239 p. ill.

Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában II.. 5-76 p.

Deák András: Mikovinyi Sámuel két „Monituma”. 83-97 p.

Mészáros Balázs–Tóth Péter: Compendium Hungariae geographicum. A Dél-Dunántúl leírása. 101-112 p.

Molnár Ágnes: Somogy megye néprajzi kutatása az Ethnográfia évfolyamainak tükrében. 115-151 p.

Bernáth Mária: Rippl-Rónai József kapcsolata az Országos Magyar Képzőművészeti Társulattal. 155-162 p.

Varga Éva: Kaposvár művelődési viszonyai az 1930-as évek közepén. 165-210 p.

Múzeumi krónika 1986–1987. 214-239 p.

Somogyi múzeumok közleményei

Szerk. Király István Szabolcs. Kiad. a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár: 1. 1973. –.–

9. 1992. 348 p. ill.

Tanulmányok:

Bárdos Edith: „Kopt” bronzedény a zamárdi avar temetőből. 3-40 p.

- Honti Szilvia*: A későbronz-kori kincslelet Nagyberki-Cseh-rétről. 41-48 p.
- Németh Péter Gergely*: A kőröshegyi kelta kard. 49-60 p.
- Visy Zsolt*: Római bronzmérleg Gyékényesről. 61-68 p.
- Költő László*: Avar-kori sír Balatonszárszón. 69-72 p.
- Henkey Gyula*: A segesdi magyarok etnikai embertani vizsgálata. 73-96 p.
- Gáll Éva*: Adalékok Nagyberki szőlőművelésének XVIII–XX. századi történetéhez. 97-122 p.
- Géger Melinda*: Galimberti Sándor indulása. (A művész tanulóéveinek rekonstrukciója 1883–1903-ig, Kaposvártól Nagybányáig). 123-142 p.
- Horváth János*: A Rippl-Rónai hagyaték. 143-168 p.
- Knézy Judit*: Épületfa kitermelésének korlátozása és csökkenő lehetőségei két somogyi községben 1786–1814 között. 169-174 p.
- Fejesné Bognár Zsuzsa*: Somogy a Pester Lloyd 1900–1902-ig megjelent kulturális cikkeiben. 175-184 p.
- Matyikó Sebestyén József*: A siófoki zsidóság története. 185-204 p.
- Takács Éva*: Egy parasztcsalád hétköznapjai „Fonai György írásos könyve” 1836–1912. 205-216 p.
- Gál József*: Pálos kolostor Nagyszakácsiban. 217-232 p.
- Varga Éva*: „A cseperkekalap” K. Papp János színművei. 233-248 p.
- Héra Zoltán*: Kaposvár környéki gyűjtőhelyek szárazföldi csigáinak faunisztikai, állatföldrajzi vizsgálata. 249-268 p.
- Uherkovich Ákos–Nógrádi Sára*: Néhány adat a Dráva magyarországi szakaszának trichoptera faunájához. 269-278 p.
- Józan Zsolt*: A Zselic darázsfaunájának (hymenoptera, aculeata) állatföldrajzi és ökofaunisztikai vizsgálata. 279-293 p.
- Ábrahám Levente*: A Zselic tájvédelmi körzet macrolepidoptera faunájának ismeretéhez (lepidoptera). 293-306 p.
- Tóth Sándor*: Adatok a Zselic zengőlégy faunájához (diptera: syrphidae). 307-320 p.
- Májér József*: Baláta-tó zoológiai felmérése (Különös tekintettel a madárfaunára) (1989–1990). 321-328 p.

Közlemények

Witt Lászlóné: Fejezetek Porrogszentkirály néprajzából. 329-338 p.

Szapu Magda: Együd Árpád és Somogy népköltészet. 339-344 p.

Király István Szabolcs: Mayer-téle motor a század elejéről. 345-348 p.

A KÖTET SZERZŐI

- Ábrahám Levente entomológus, tud. ref., SMMI
- Bálint Zsolt lepidopterológus, MTM Budapest
- Forrai Márta főkönyvtáros, SMMI
- dr. Gál József igazgató, Marcali
- Géger Melinda művészettörténész, főmuzeológus, SMMI
- dr. Henkei Gyula antropológus, ny. főiskolai docens, Dunaújváros
- dr. Honti Szilvia régész, főmuzeológus, SMMI
- Juhász Magdolna botanikus, főmuzeológus, SMMI
- Kapitány Orsolya néprajzkutató, főmuzeológus, SMMI
- dr. Király István agrártörténész, megyei múzeumigazgató, SMMI
- dr. Költő László régész, tud. ref., SMMI
- Karl von der Lohe régész, Németország
- dr. Magyar Kálmán régész, főtanácsos, SMMI
- Matyikó Sebestyén József igazgató, Siófok
- Mógáné Aradi Csilla régész
- Rózsás Márton főmuzeológus, Barcs
- Siklós Zoltán tanár, Kaposvár
- dr. Szapu Magda néprajzkutató, igazgatóhelyettes SMMI
- dr. Uherkovich Gábor ny. e. prof., Pécs

TARTALOM

HONTI SZILVIA: A MÉSZBETÉTES KERÁMIA KULTÚRÁJA LELETEI SOMOGYVÁRRÓL	5
KARL VON DER LOHE: LANGOBARD S-FIBULA VÖRS–KERÉKERDŐRŐL	23
KÖLTŐ LÁSZLÓ: VII–VIII. SZÁZADI AVAR TEMETŐ BALATONKILITI HATÁRÁBAN	37
MAGYAR KÁLMÁN: A BABÓCSAI NÁRCISZOS-BASAKERT ÁRPÁD- ÉS KÖZÉPKORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE A RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ALAPJÁN	73
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA–RÓZSÁS MÁRTON: A KÖZÉPKORI VALKÓ TEMPLOMÁNAK RÉGÉSZETI FELTÁRÁSA	95
HENKEY GYULA: SOMOGY MEGYEI NÉPESSÉGEK ETNIKAI EMBERTANI KÉPE	105
UHERKOVICH GÁBOR: ADATOK DÉL-DUNÁNTÚL NÉHÁNY KISEBB VIZE ALGAVEGETÁCIÓJÁNAK ISMERETÉHEZ	145
JUHÁSZ MAGDOLNA: A CSOKONYAVISONTAI FÁS LEGELŐ FLÓRÁJA	151
ÁBRAHÁM LEVENTE–PAPP ZOLTÁN: A MAGYARORSZÁGI NEUROPTEROIDEA FAUNA KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE	159
BÁLINT ZSOLT: MAGYARORSZÁG LEPKÉI A TERMÉSZETVÉDELEM TÜKRÉBEN	183
SZAPU MAGDA: EGYÜD ÁRPÁD HAGYATÉKA I.	207
L. KAPITÁNY ORSOLYA: SOMOGYSZOB KÖZSÉG REFORMÁTUSSÁGÁNAK HÁZASSÁGI KAPCSOLATRENDSZERE 1850–1930 KÖZÖTT	231
GÉGER MELINDA: GALIMBERTI SÁNDOR MŰVÉSZETE	239
NATANSON: FESTŐPORTRÉK (SIKLÓS ZOLTÁN)	253
KIRÁLY ISTVÁN SZABOLCS: A NAGYBIRTOK GÉPESÍTÉSE	261
GÁL JÓZSEF: SZENYÉR ÉS BIRTOKOSAI	281
MATYIKÓ SEBESTYÉN JÓZSEF: A SIÓFOKI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM TÖRTÉNETE ÉS BERENDEZÉSE	287
SOMOGYI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI BIBLIOGRÁFIÁJA (FORRAI MÁRTA)	301

CONTENTS

SZILVIA HONTI: THE FINDINGS OF THE TRANSDANUBIAN INCRUSTED POTTERY CULTURE FROM SOMOGYVÁR	5
KARL VON DER LOHE: LANGOBARDIC S-SHAPED FIBULA AT VÖRS-KERÉKERDŐ	23
LÁSZLÓ KÖLTŐ: 7TH-8TH CENTURY AVAR CEMETERY AT BALATONKILITI	37
KÁLMÁN MAGYAR: THE SETTLEMENT-HISTORY OF BABÓCSA-NARCISSUS FIELD IN ÁRPÁD- AND MIDDLE AGE WITH THE ARCHEOLOGICAL EXCAVATION	73
CSILLA ARADI-MÁRTON RÓZSÁS: THE RESULT OF THE ARCHEOLOGICAL EXCAVATION AT THE PARICH CHURCH OF THE MEDIEVAL SETTLEMENT VALKÓ	95
GYULA HENKEY: THE ETNICAL AND ANTROPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF POPULACIONES IN SOMOGY COUNTRY	105
GÁBOR UHERKOVICH: DATA TO THE ALGAL VEGETATIONS OF SOME SMALL WATERS OF SOUTHERN TRANSDANUBIA, HUNGARY	145
MAGDOLNA JUHÁSZ: FLORA OF THE PRESERVATION AREA OF CSOKONYAVISONTA	151
LEVENTE ÁBRAHÁM-ZOLTÁN PAPP: THE STORY OF RESEARCHING THE HUNGARYAN NEUROPTEROIDEA FAUNA	159
ZSOLT BÁLINT: THE BUTTERFLIELS OF HUNGARY IN THE SCOPE OF NATURE CONSERVATION . . .	183
MAGDA SZAPU: THE INHERTANCE OF ÁRPÁD EGYÜD I.	207
ORSOLYA L. KAPITÁNY: THE MARRIAGE-RELATION SYSTEM OF THE REFORMATION OF SOMOGYSZOB	231
MELINDA GÉGER: THE WORK OF ALEXANDER GALIMBERTI	239
NATANSON: SOME ESSAYS ON PAINTERS (ZOLTÁN MIKLÓS)	253
ISTVÁN SZABOLCS KIRÁLY: THE MECHANIZATION OF THE LARGE ESTATE	261
JÓZSEF GÁL: SZENYÉR AND ITS LANDOWNERS	281
JÓZSEF SEBESTYÉN MATYIKÓ: THE HYSTORY AND FURNITURE OF THE ROMAN CATOLIC CHURCH IN SIÓFOK	287
PUBLICATIONS OF SOMOGY COUNTRY MUSEUMS BIBLIOGRAPHY (MÁRTA FORRAI)	301

INHALTSVERZEICHNIS

SZILVIA HONTI: DIE FUNDE DER KULTUR DER INKRUSTIERTEN KERAMIK AUS SOMOGYVÁR	5
KARL VON DER LOHE: EINE LANGOBARDISCHE S-FIBEL VON VÖRS-KERÉKERDŐ	23
LÁSZLÓ KÖLTŐ: AWARISCHES GRABERFELD AUS DEM 7-8. JAHRHUNDERT IN BALATONKILITI	37
KÁLMÁN MAGYAR: DIE ÁRPADENZEITLICHE UND MITTELALTERLICHE SIEDLUNGSGESCHICHTE VON NARCISZOS UND BASAKERT IN BABÓCSA AUF DEM GRUND DER ARCHAOLOGISCHEN FORSCHUNGEN	73
CSILLA ARADI-MÁRTON RÓZSÁS: DIE ARCHEOLOGISCHE AUSGRABUNG DER MITTELALTERLICHEN KIRCHE VON VALKÓ	95
GYULA HENKEY: DAS ETHNISCH-ANTROPOLOGISCHE BILD DER BEVÖLKERUNG DES KOMITATES SOMOGY	105
GÁBOR UHERKOVICH: BEITRÄGE ZUR KENNTNIS DER ALGENVEGETATION VON EINIGEN KLEINEREN GEWÄSSERN DES SÜDLICHEN TRANSDANUBIENS, UNGARN	145
MAGDOLNA JUHÁSZ: DER HUTWALD BEI CSOKONYAVISONTA	151
LEVENTE ÁBRAHÁM-ZOLTÁN PAPP: DIE GESCHICHTE DER UNGARISCHEN NEUROPTEREN FORSCHUNG	159
ZSOLT BÁLINT: SCHUTZ DER TAGFALTERFAUNA IN UNGARN	183
MAGDA SZAPU: NACHLAß VON ÁRPÁD EGYÜD I.	207
ORSOLYA L. KAPITÁNY: FAMILIENBEZIEHUNGENSYSTEM DER REFORMIERTEN BEVÖLKERUNG VON SOMOGYSZOB	231
MELINDA GÉGER: DIE KUNST VON SÁNDOR GALIMBERTI	239
NATANSON: MALERPORTRÄTE (ZOLTÁN MIKLÓS)	253
ISTVÁN SZABOLCS KIRÁLY: MECHANISIERUNG DER GROßBESITZE	261
JÓZSEF GÁL: SZENYÉR UND SEINE BESITZER	281
JÓZSEF SEBESTYÉN MATYIKÓ: DIE GESCHICHTE UND DIE EINRICHTUNG DER SIÓFOKER RÖMISCH-KATOLISCHEN KIRCHE	287
DIE BIBLIOGRAPHIE DER PUBLIKATIONEN DES KIMITATSMUSEUMS IN SOMOGY (MÁRTA FORRAI)	301

